

ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

GOTARC Serie B. Gothenburg Archaeological Theses 59

ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

Monument och mötesplatser under yngre bronsålder

Joakim Wehlin

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INST FÖR HISTORISKA STUDIER

Tryck med bidrag från:

Letterstedtska föreningen nordisk tidskrift
Wilhelmina von Hallwyls Gotlandsfond
Wilhelm och Martina Lundgrens Vetenskapsfond
De Badande Wännerna (DBW)

Östersjöns skeppssättningar - monument och mötesplatser
under yngre bronsålder

GOTARC Serie B. Gothenburg Archaeological Theses 59

© Joakim Wehlin 2013

Omslag fram: Skeppssättning RAÄ Tofta 14, foto av Joakim Wehlin
Omslag bak: Skeppssättningar RAÄ Lärbro 80, Alskog 9 & Boge 28, foto av Joakim Wehlin

ISSN 0282-6860

ISBN 978-91-85245-51-8

e-publicerad: <http://hdl.handle.net/2077/31901>

Översättning: Kathleen Gow Sjöblom 2013
Grafisk formgivning: Joakim Wehlin & Susanne Westergaard 2013
Tryck: Ale Tryckteam, Bohus 2013

Till Erica

Abstract

Wehlin, J. (2012). Östersjöns skeppssättningar – monument och mötesplatser under yngre bronsålder / Baltic Stone Ships – monuments and meeting places during the Late Bronze Age. GOTARC Serie B. Gothenburg Archaeological Theses 59. Gothenburg. Pp. 393. ISSN 0282-6860, ISBN 978-91-85245-51-8. e-publicerad: <http://hdl.handle.net/2077/31901>

During the Late Bronze Age, the number of metal objects in the Baltic Sea region increased tremendously. Mobility and interaction in this northern inland sea intensified. This occurred in a period of prehistory when the ship was the predominant symbol in southern Scandinavia. The ship can be found in rock carvings, on bronze objects and by way of erected stone monuments: stone ship settings. These stone ships are mainly to be found in the Baltic Sea region, with a marked concentration on Gotland.

The stone ship settings and their landscape context are the focus of this dissertation. The objective is to clarify whether it is possible to find evidence of social groupings of people in the Nordic Late Bronze Age (1100-500 BC), by focusing on the stone ship monument, adopting a maritime approach. These people might have been part of a maritime institution specializing in trade and long distance journeys during this period, thus achieving a more advanced maritime way of life in the Baltic Sea. Are the ship settings an expression of these specific groups of people, who utilized their practices to position and articulate themselves in the landscape? If such maritime institutions can in fact be traced, there must also be uniformly structured locations for these groups of people to meet in, some kind of antecedents of harbours.

By taking an inland sea, the Baltic Sea, as a geographical demarcation, a different perspective of prehistory is attained. The area in the Late Bronze Age and earliest Iron Age (950/900-200 BC) differed from the Nordic Bronze Age sphere. The communities around the Baltic Sea, through the establishment and sharing of mutual interests, seem to have reached a certain degree of consensus. This concordance might well be largely explained by the complex dependency on metal. Such a manifestation would not have been possible without an infrastructure or network, in this case a maritime one. This is something which has previously been overlooked in discussions on the Bronze Age in the Baltic Sea.

Keywords: Ship settings, Stone ships, Burials, Burnt bones, Bronze Age, Pre-Roman Iron Age, Bornholm, Gotland, Latvia, Saaremaa, Åland, Baltic Sea, Maritime, Landscape, Seascape, Maritime institutions, Maritory.

PERIODINDELNINGAR OCH FÖRKORTNINGAR

Senneolitikum (2350-1700 f. Kr.)

SN I = 2350-1950 f. Kr.

SN II = 1950-1700 f. Kr.

Äldre nordisk bronsålder (1700-1100 f. Kr.)

Period I = 1700-1500 f. Kr.

Period II = 1500-1300 f. Kr.

Period III = 1300-1100 f. Kr.

Yngre nordisk bronsålder (1100-500 f. Kr.)

Period IV = 1100-900 f. Kr.

Period V = 900-700 f. Kr.

Period VI = 700-500 f. Kr.

Förromersk järnålder (500 f. Kr.-f. Kr.)

FRJÅ = Förromersk järnålder
500-f. Kr.

äFRJÅ = Äldre förromersk järnålder
550/500-200 f. Kr.

ÄA = Äldre förromersk järnålder A,
Gotland 550/500-350 f. Kr.

ÄB = Äldre förromersk järnålder B,
Gotland 350-150 f. Kr.

Bronsålder i egentliga östersjöregionen (1700-200 f. Kr.)

Äldre bronsålder = 1700-1500 f. Kr.

Mellersta bronsålder = 1500-950/900 f. Kr.

Yngre bronsålder = 950/900-200 f. Kr.

ATA = Antikvariskt topografiskt arkiv

CA = Korrespondensanalys

Dnr = Diarienummer

FMIS = Riksantikvarieämbetets digitala
fornminnesregister

GM = Gotlands museum

GM (C) = Fyndnummer enligt GMs katalog

Lst = Länsstyrelsen

möh = Meter över havet

RAGU = Riksantikvarieämbetets
Gotlandsundersökningar

RAÄ = Riksantikvarieämbetet

RAÄ 12 = Fornlämningens löpnummer enligt
FMIS (ibland med socken)

SGU = Sveriges geologiska undersökningar

SHM = Statens historiska museer

SHM 12345 = Fyndnummer enligt SHMs katalog

FÖRORD

De första tankarna till detta avhandlingsprojekt formades på andra sidan jorden och närmare bestämt på Samoa i Polynesien. Jag var där som första svenska student i ett utbytesprogram mellan Högskolan på Gotland och *the National University of Samoa*. Det var i början av maj 2007 och jag åt frukost på verandan i den högt belägna byn Tiapapata. Jag observerade hur vågorna enträget slog mot revet utanför huvudstaden Apia några kilometer nedanför berget. Mina tankar var dock på en annan plats och en helt annan ö; Östersjön och Gotland.

Några dagar innan hade jag fått ett samtal från Sverige. Det var min handledare som ringde och uppmanade mig att söka en nyligen utannonserad doktorandtjänst. Naturligtvis ville jag det, något jag alltid drömt om och haft som mål med mina arkeologistudier. Problemet var dock hur jag utan tillgång till litteratur och med endast en mycket dålig internetuppkoppling skulle kunna formulera en slagkraftig projektbeskrivning. Det var detta problem min tankekraft ägnades åt denna varma och fuktiga samoanska morgon.

Mina resor i Polynesien som arkeologistudent har stor del i inriktningen på denna avhandling. Jag har fått en helt annan insikt i avstånd, kulturmöten, kulturarv och kanske främst komplexiteten i förståelsen för social organisation och relationen till havet i maritima samhällen. Det slog mig därför att ett maritimt perspektiv märkligt nog aldrig diskuterats rörande bronsåldern i Östersjön. Varför inte ha detta som utgångspunkt i mitt doktorandprojekt?

Som ni kanske förstår så fick jag doktorandtjänsten och av den anledningen går mitt första tack till den person som gav mig huvudbry på den samoanska verandan för snart sex år sedan; Helene Martinsson-Wallin. Helene har varit min handledare och mentor sedan kandidatuppsatsen och jag kan inte nog tacka henne för att hon alltid tror på mig och alltid har funnits där vid behov, inte minst som vän.

Min huvudhandledare Kristian Kristiansen skall ha ett minst lika stort tack. Allt sedan starten av projektet har

han med stor entusiasm backat upp och stöttat mig. Kristians stora kunskap i den europeiska och nordiska bronsåldern är en ousinlig källa.

I slutskedet av mitt skrivande har också Johan Ling agerat bihandledare. Detta med stor glöd och inspiration till vilket jag är honom evigt tacksam. En annan person som verkat i skuggan av de officiella handledarna är Paul Wallin. De samtal och diskussioner vi fört mellan skrivborden på kontoret i Visby ligger säkerligen till grund för mycket av det som kommer fram i föreliggande text. Tack Paul! En annan person som följt hela min process och som i synnerhet skall tackas är doktorandkollegan Alexander Andreeff. Alex har inte bara stått för husrum vid mina vistelser på institutionen i Göteborg utan också fungerat som ett givande bollplank genom doktorandstudierna.

Några som genom samtliga fem år stöttat mig enormt är alla övriga kollegor vid Högskolan på Gotland, speciellt Atholl Anderson, Jan Apel, Göran Burenhult, Dan Carlsson, Magdalena Fraser, Martin Hansson, Carola Liebe-Harkort, Christoph Kilger, Margareta Kristiansson, Gustav Malmborg, Johan Norderäng, Gunilla Runesson, Sabine Sten, Gustaf Svedjemo och Olaf Winter. Kollegorna vid institutionen på Göteborgs universitet, speciellt Henrik Alexandersson, Elisabeth Arwill-Nordbladh, Annika Bünz, Håkan Carlsson, Per Cornell, Anna Ihr, Maria Persson, Serena Sabatini, Chris Sevara, Anna Wessman och sist men inte minst Peter Skoglund som läst igenom hela mitt manus och verkat som skuggopponent vid slutseminariet.

En stor del av avhandlingen bygger på tidigare genomförda arkeologiska utgrävningar och undersökningar på Gotland. Av den anledningen har stor möda lagts vid genomgångar av arkiv och magasin vid Gotlands museum. Den som främst hjälpt mig med detta är Gunilla Wickman-Nydolf. Hon har varit en stor och värdefull källa. Ett varmt tack också till Jenny Örjestad på magasinet som ständigt ställt upp och tagit fram material. Tack också till övrig personal på museet och speciellt Monica Elmshorn, Lena Idestrom, Daniel Langhammer, Jessica Larsson, Lena Laving, Ann-Marie Pettersson, Per Widerström, Leif Zerpe och Petter Åkesson.

I övriga arkeologivärlden har jag speciellt stöttats och fått hjälp av Anna Arnberg, Sophie Bergerbrant, Richard Bradley, Sven-Gunnar Broström, Janis Ciglis, Michael Dahlin, Leena Drenzel, Thomas Eriksson, Anna-Lena Gerdin, Joakim Goldhahn, Gunilla Grimlund, Arne Hallström, Marcus Hjulhammar, Lena König, Valter Lang, Malin Lindquist, Lennart Lundborg, Peter Manneke, Erik Nylén, Jesper Olsen, Minja Ots, Anders Pihl, Göran Possnert, Alex Pydyn, Bengt Schönback, Berit Sigvallius-Adorni, Andris Šne, Uwe Sperling, Towe Stjärna, Jan Storå, Ulf Strucke, Ingela Sundström, Mørten Sylvester, Ulrika Söderström, Lena Thunmark-Nylén, Bo Ulfhielm, Maria Vretemark, Monica Wennersten och Astrid Wexell.

Inför och vid mina lokalbesök i Baltikum, på Bornholm och på Åland har jag fått stor hjälp av Daniel Anderberg, Finn Ole Sonne Nielsen, Ingrid Öunapuu, Alexandra Strömberg, Andrejs Vasks och Armands Vijups. Övriga personer som jag särskilt vill tacka är Jan-Eric Berg, Staffan Jennerholm, Anders Mattsson, Henrik Skogby, Hanna Sundqvist, personalen på Antikvariskt topografiskt arkiv (ATA) i Stockholm och familjen Norrby i Oskarshamn som överlätit delar av Robert Norrby's bibliotek. I jakten på information om och foto av Harald Hansson tackas Barbro Gustavsson, Barbro Friberg, Rune och Elisabeth Oppgården och inte minst Håkan Stale (Haralds son). För hjälp med layout av publikationen vill jag tacka Susanne Westergaard på Arkeomedia i Visby.

Det finns också en rad studenter som hjälpt mig. Inte minst utgrävnings- och karteringsteamet i Ajvide 2009, Uggårde 2009, Rojrskogen 2010 och Trullbrändan 2011. Speciellt tack till Lydia Eifert, Madeleine Forsberg, Anders Gustavsson, Dominika Kofel, Fredrik Nordin, Johan Richardson, Erika Sardén Johansson, Karin Stenström och Linnea Svensson.

Doktorandtjänsten har finansierats av Högskolan på Gotland med understöd av Humanistiska fakulteten vid Göteborgs universitet. För ekonomiskt stöd gällande resor, analyser och omkostnader i samband med tryckningen av föreliggande verk tackar jag som ödmjukast Berit Wallenbergs stiftelse, De Badande Wännerna i Visby, Inga Sernings minnesfond,

Kungliga Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Kungliga Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg, Letterstedtska föreningen nordisk tidskrift, Stiftelsen Henrik Ahrenbergs studiefond, Stiftelsen Håkan Ekmans stipendiefond, Stiftelsen stipendiefonden Victor Rydbergs minne, Svenska fornminnesföreningen, Wilhelm och Martina Lundgrens Vetenskapsfond och Wilhelmina von Hallwyls Gotlandsfond.

Avslutningsvis vill jag tacka min familj och vänner för att ni stöttat och stått ut med mig under denna resa, detta gäller inte minst min Erica. Utan dig hade jag inte klarat detta och framförallt inte varit klar nu. Speciellt tack för att du ständigt påminner mig om att resta stenar inte är allt här i livet. Avhandlingsresan har varit lång, men den ligger nu bakom oss. Framtiden är vår.

Min personliga resa och utveckling är enorm och låter sig inte beskrivas här. Den största vinsten är dock mötet och samarbetet med samtliga ovan nämnda personer. I detta slutskede känner jag mig dock lite som vinnaren Ibrahim Jeilan från Etiopien när han beskrev sin överraskande vinst på 10'000 meter vid världsmästerskapen i friidrott i Daegu år 2011: ”*I will get what I do, what I did. So... I got what I did.*”

Trots all ovärderlig hjälp står jag i slutändan som ensam författare till avhandlingen. Jag är med andra ord ensam ansvarig för dess samtliga fel och brister. Samtliga bilder och figurer som är mina egna är fritt att använda för alla som vill men med korrekt referenshänvisning.

Falustad i höstskrud oktober år 2012

Joakim Wehlin

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

PERIODINDELNINGAR OCH FÖRKORTNINGAR.....	VII
FÖRORD.....	IX
1: INLEDNING OCH RAMVERK.....	1
BAKGRUND OCH AVHANDLINGENS UPPBYGGNAD.....	1
<i>Avhandlingens uppbyggnad.....</i>	1
PROBLEMSTÄLLNING	2
Syfte.....	2
Frågeställningar.....	2
TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER.....	3
<i>Landskap, maritimt kulturlandskap och ö-skap</i>	3
<i>Interkontextuell arkeologi</i>	6
<i>Social praktik.....</i>	7
<i>Platsen som agent och aktör.....</i>	11
<i>Sammanfattning.....</i>	11
GEOGRAFISKT OCH KRONOLOGISKT RAMVERK.....	12
Egentliga Östersjön.....	12
Undersökningsområden	12
Referensområden	14
Övriga.....	15
<i>Yngre bronsålder i norra Europa.....</i>	15
2: METOD OCH MATERIAL.....	17
LANDSKAPSANALYS OCH LOKALBESÖK.....	17
ARKIVSTUDIER OCH FÄLTUNDERSÖKNINGAR.....	18
KORRESPONDENSANALYS.....	18
¹⁴ C-ANALYSER.....	19
BRÄNDA BEN OCH OSTEOLOGI.....	21
<i>Gravkonceptet.....</i>	24
MEDIEÖVERSKRIDANDE KOMPARATIV ANALYS	26
ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR.....	29
<i>Gottlands skeppssättningar.....</i>	29
ANDRA GRAVFORMER.....	33
ÄLDRE MATERIAL.....	33
SAMMANFATTNING.....	34
3: TIDIGARE FORSKNING.....	35
ÖSTERSJÖN SOM GEOPOLITISK ARENA.....	35
YNGRE BRONSÅLDER I EGENTLIGA ÖSTERSJÖN.....	36
<i>Keramiken.....</i>	37
<i>Metallen.....</i>	38
<i>Fornborgar, hägnader och höjdbosättningar.....</i>	42

Gravar.....	43
Bebyggelse och social organisation.....	45
Mot en maritim förståelse.....	47
Östersjöns skeppssättningar och skeppet som symbol.....	48
SAMMANFATTNING.....	52
4: SKEPPSSÄTTNINGSTID.....	55
SKEPPSSÄTTNINGEN OCH DESS DELAR.....	56
MORFOLOGI OCH TYPINDELNING.....	58
Typ 1.....	58
Typ 2.....	59
Typ 3.....	59
Typ 4.....	60
Övrigt.....	61
Gravläggningar i skeppssättningar.....	61
Andra skeppssättningslika fornlämningar.....	63
DATERING.....	63
Typologisk datering.....	63
Absolut datering.....	64
Artefakter versus ekofakter.....	66
SKEPPSSÄTTNINGARNA I DET LÅNGA PERSPEKTIVET.....	68
De äldsta gravskeppen.....	69
Stenrösen och sydkonstruktioner.....	69
Skeppssättningar i relation till stenrösen och sydkonstruktioner.....	72
Skeppssättningsförändring och skelettgravskicketets återkomst.....	74
Sydkonstruktioner och gravskepp efter förromersk järnålder.....	74
EGENTLIGA ÖSTERSJÖNS BRONSÅLDER OCH TIDIGA JÄRNÅLDER.....	76
Mellersta bronsålder 1500-950/900 f. Kr.....	76
Yngre bronsålder 950/900-200 f. Kr.....	77
SAMMANFATTNING.....	80
5: SKEPPSSÄTTNINGSRUM.....	83
GOTLAND.....	84
SAAREMAA OCH NORRA KURLAND.....	86
ÅLAND.....	88
BORNHOLM.....	89
REFERENSOMRÅDEN.....	91
SAMMANFATTNING.....	92
HAV PÅ LAND, LAND I HAV.....	93
Strandlinjeförskjutningen; exemplet Gotland.....	93
RELATIONELLA SKEPPSSÄTTNINGSRUM.....	95
Korrespondensanalys.....	95
Enheter och variabler.....	97

Korrespondensanalys (CA) 1	98
Korrespondensanalys (CA) 2	100
Diskussion	101
HUS I SKEPP OCH SKEPP SOM HUS.....	101
SAMMANFATTNING.....	104
6: FRÅN GRAV TILL SOCIAL ENHET.....	107
BRÄNDA BEN I SKEPP AV STEN.....	108
ÖVRIGA STENSÄTTNINGAR OCH RÖSEN MED BRÄNDA BEN	112
RÖDA FLÄCKAR.....	114
FALLSTUDIE DUBBLA SKEPPSÄTTNINGAR.....	114
Stäv i stäv.....	114
Sida vid sida.....	117
Tema med variation.....	119
Ensamliggande skepp.....	120
Brandgravsmiljöer och begravningsritualer	120
Grav och bålplats.....	121
KOMMANDE OCH ÅTERKOMMANDE	124
SKEPP SOM MEDIEÖVERSKRIDANDE MATERIALITET.....	125
Skeppet som liminal agent	128
Tvillingkonceptet.....	130
FRÅN GRAVSKEPP TILL MONUMENT OCH SOCIAL ENHET	131
Dubbelställda skepp i en tredelad kosmologi.....	132
SAMMANFATTNING.....	133
7: BRONSÅLDERSSKEPP.....	135
BRONSÅLDERSKEPPEN PÅ GOTLAND.....	136
Faktiska båtfynd.....	136
Skepp och bronsföremål.....	139
Hällristningar.....	141
SKEPPET OCH CIRKELN	143
Skeppssättningen och cirkeln.....	143
Riktning.....	144
FALLSTUDIE ROJRSKOGEN	146
Undersökningen 2010.....	146
Resultat.....	149
SKEPPSÄTTNINGAR OCH BRONSÅLDERNES SKEPPSTEKNOLOGI.....	149
Båtfynden.....	150
Storleken.....	151
Teknologin.....	154
DISKUSSION.....	156
Skeppet, solen och ön.....	157
SAMMANFATTNING.....	160

8: MÖTESPLATSER.....	163
FALLSTUDIE GOTHEMSÅN OCH LINA MYR; GOTLAND.....	164
<i>Fasta fornlämningar och lösfynd.....</i>	165
<i>Nygårdsrum.....</i>	166
<i>Gothemshammar.....</i>	169
FORNBORGAR FRÅN BRONSÅLDER PÅ GOTLAND.....	170
GOTLAND I JÄMFÖRELSE MED ÅLAND OCH MÄLARDALEN.....	171
<i>Åland; Grytverksnäset och Nötviksbergen</i>	172
<i>Mälardalen; Predikstolen och Håga.....</i>	173
TIDIGA BORG- OCH VALLANLÄGGNINGAR I EGENTLIGA ÖSTERSJÖOMRÅDET.....	174
<i>Befästa bosättningar och höjdbosättningar.....</i>	175
MÖTESPLATSER.....	175
<i>Noder i det maritima kulturlandskapet.....</i>	177
<i>Inlandsborgarna.....</i>	178
MÖTESPLATS NYGÅRDSRUM OCH GOTHESHAMMAR	179
<i>Jämförelse med Mälardalen.....</i>	181
SAMMANFATTNING.....	181
9: MARITORIUM ÖSTERSJÖN.....	183
DEN STARKA SKEPPSSYMBOLN.....	183
EN NY EPOK 950/900-200 F. KR.....	184
SKEPPEN OCH MARITIM KUNSKAP.....	186
LASTEN OCH DESS VÄGAR	187
ORGANISATIONEN, MÖTESPLATSEN OCH VARUUTBYTET.....	188
HÄNDELSER VID SKEPPSSÄTTNINGAR.....	193
10: SUMMARY.....	197
CHAPTER 1. INTRODUCTION AND THEORETICAL APPROACH	197
CHAPTER 2. METHODOLOGICAL APPROACH AND PRESENTATION OF THE MATERIAL	198
CHAPTER 3. HISTORY OF RESEARCH.....	199
CHAPTER 4. STONE SHIPS AND CHRONOLOGY.....	200
CHAPTER 5. STONE SHIPS AND SPATIALITY.....	201
CHAPTER 6. FROM BURIAL TO SOCIAL UNIT.....	203
CHAPTER 7. BRONZE AGE SHIPS.....	204
CHAPTER 8. MEETING PLACES.....	205
CHAPTER 9. THE BALTIC MARITORY.....	206
11: BILAGOR.....	209
BILAGA 11.1 SKEPPSSÄTTNINGAR, BALTIKUM.....	210
BILAGA 11.2 SKEPPSSÄTTNINGAR, BORNHOLM.....	211
BILAGA 11.3 SKEPPSSÄTTNINGAR, ÅLAND	212
BILAGA 11.4 BRANDGRAVAR FRÅN BRONSÅLDERN PÅ GOTLAND, EXKLUSIVE SKEPPSSÄTTNINGAR.....	213
BILAGA 11.5 MÖJLIGA YNGRE BRONSÅLDERSGRAVAR UTAN BENFYND.....	217

BILAGA 11.6 VARIABELBESKRIVNING.....	218
BILAGA 11.7 ÖVRIGA SKEPPSSÄTTNINGAR (CA 2).....	218
BILAGA 11.8 ¹⁴ C-ANALYSER GOTLAND (2200-3699 BP).....	219
BILAGA 11.9 ÖVRIGA ¹⁴ C-ANALYSER SOM GENOMFÖRTS INOM RAMEN FÖR PROJEKTET.....	223
BILAGA 11.10 ELEKTRONMIKROSKOPIUNDERSÖKNING OCH ENERGIDISPERSIV RÖNTGENSPEKTROSKOPI (EDS).....	224
12: KATALOG.....	229
1. UTGRÄVDA SKEPPSSÄTTNINGAR	232
2. DELVIS UTGRÄVDA SKEPPSSÄTTNINGAR.....	269
3. FOSFATKARTERADE SKEPPSSÄTTNINGAR.....	274
4. RESTAURERADE SKEPPSSÄTTNINGAR	276
5. UTGRÄVDA BÅTFORMADE HÄLLKISTOR	280
6. UTGRÄVDA (SKEPPSSÄTTNINGSLIKA) SYDKONSTRUKTIONER	289
7. KÄNDA FÖRSVUNNA SKEPPSSÄTTNINGAR INNAN 1927	291
8. FÖRSVUNNA OCH EJ REGISTRERADE SKEPPSSÄTTNINGAR EFTER HANSSON 1927	292
9. ÖVRIGA SKEPPSSÄTTNINGAR.....	296
10. EJ REGISTRERADE SKEPPSSÄTTNINGAR.....	367
11. RECENT UPPFÖRDA SKEPPSSÄTTNINGAR.....	369
12. FELAKTIGT REGISTRERADE SKEPPSSÄTTNINGAR.....	371
13: REFERENSER.....	375
ÖVRIGA REFERENSER.....	393

1: INLEDNING OCH RAMVERK

BAKGRUND OCH AVHANDLINGENS UPPBYGGNAD

Mötet utgör grundpelaren i föreliggande avhandling. Möten har alltid fascinerat mig och av någon anledning svävar mina tankar ofta iväg när jag har skäl att spendera tid i transithallar på flygplatser världen över. Alla dessa okända människor med olika mål. Deras vägar korsas och de möts utan att de egentligen noterar över det. Här sker säkerligen en del givande möten, men de flesta möten är troligen av den mer flyktiga arten. Vid slutmålet för resan sker dock ett annat möte. Ett mer laddat och kanske osäkert möte. Ett möte med människor, en plats och en kultur som ofta är helt främmande från den egna. Hur gick dessa möten till i förhistorien?

Idag sker det första mötet med det främmande vanligen utanför flygplatsdörrarna. Märk väl att flygplatser har ett liknande utseende och uppbyggd struktur världen över. I forntiden skedde dessa möten sannolikt i hamnen eller i hamnlaget, där vatten möter land. Finns det avvikande förhistoriska kustlokaler som skulle kunna utgöra dessa mötesplatser, ett slags förhistoriens flygplatser? Dessa möten inkluderar förflyttelse och transport över vatten, något som inte sker helt enkelt ens i ett innanhav som Östersjön. Det krävs kunskap i att läsa väder, förstå strömmar och att navigera. Inte minst behövs en kännedom om lokala resurser, traditioner samt språk och var andra grupper av människor är lokaliserade. Vidare krävs vissa möjligheter för att ens påbörja en sådan resa. Det krävs en båt, eller ett skepp, med

bemannning. Skeppsbyggande och sjömanskap är inte vardagskunskaper. För att möjliggöra dessa resor och potentiella möten krävs således människor och rent av en social grupp specialiserade till maritimt liv. En sådan specialiserad grupp människor har sannolikt skapat trosföreställningar, myter och gudar inspirerade av havet och livet till sjöss. Dessa borde göra sig uttryck i den materiella världen och därför gå att spåra arkeologiskt. Under nordisk bronsålder (1700-500 f. Kr.) blir skeppet en mycket viktig symbol och återfinns i flera olika medier från perioden. Inte minst görs detta gällande i östersjöområdet där den svenska ostkustens hållristningspaneler utan att överdriva är belamrade med skepp. Sedan finns skeppssättningarna, med en markant koncentration på Gotland, som monument resta under den period från vilken de flesta bronsföremål i regionen går att spåra. Föremål som är gjorda av råmaterial som har hämtats långväga ifrån. I dessa stenskepp ligger vanligen människor gravlagda. Var dessa individer en del av en maritim institution som möjliggjorde att bronsföremålen nådde dessa breddgrader? Var de en del av ett maritimt nätverk i Östersjön under den nordiska bronsåldern? Hur möjliggjordes dessa resor och möten och var skedde de?

Avhandlingens uppbyggnad

Avhandlingen kan delas in i tre delar. Kapitel 1-3 redogör för problemställning, geografiskt samt kronologiska ramverk och dess teoretiska och metodologiska utgångspunkter. Vidare presenteras materialet och tidigare forskning. I nästföljande del,

kapitel 4-8 redovisas och diskuteras resultaten av de mer djupgående analyserna och fallstudierna. Var och ett av dessa kapitel är till viss del fristående och kan alla sägas utgå från mötet. Vid mina personliga möten med skeppssättningsmonumenten ute i landskapet stod det tidigt klart för mig att de skiljer avsevärt från varandra vad gäller utseende och kontext. Av den anledningen inleds kapitel 4 med att klarlägga dessa morfologiska skillnader och jag gör en typindelning. I kapitlet genomförs också en djupgående dateringsstudie av skeppssättningarna där fokus ligger på mötet mellan artefakter och ekofakter, relativ och absolut datering. Skeppssättningarna studeras från ett långtidsperspektiv och avslutningsvis föreslår jag en ny periodindelning av bronsåldern i östersjöområdet. I kapitel 5 analyseras skeppssättningarnas rumsliga relationer och de olika typerna av skeppssättningar mer ingående. Jag genomför en landskapsanalys samt en korrespondensanalys av skeppssättningarna på Gotland och i övriga östersjöområdet. I kapitel 6 ligger fokus på benmaterialet och mötet mellan vetenskaperna arkeologi och osteologi. Från att i tidigare kapitel inriktat mig mot monumenten specifikt närmas i kapitel 6 istället människan. I detta kapitel påbörjas även en diskussion om möjligheten att jämföra skeppssymbolen som finns i olika medier under den nordiska bronsåldern. Detta möte mellan skeppssymbolen i dess olika medieformer utreds mer djupgående i nästföljande kapitel. I kapitel 7 diskuteras också mötet mellan ideal och praktik och möjligheten att utifrån skeppssättningarna förstå bronsålderns sjöfart och skeppsteknologi. Detta är ett maritimt perspektiv som sällan tillförs diskussionen om skeppssättningarna. Det finns därför anledning att ytterligare fördjupa en sådan diskussion, vilket jag gör i kapitel 8. Skeppssättningarna studeras här ur ett större överregionalt perspektiv. Fokus är lokaliseringen av skeppssättningskluster i egentliga östersjöområdet genom ett maritimt landskapsperspektiv och således mötet mellan människor, hav och land. Inte minst diskuteras möjligheten att utifrån ett sådant perspektiv påvisa potentiella förhistoriska mötesplatser. Den sista delen, kapitel 9-10, ägnas åt avslutande diskussion, konklusion och en längre sammanfattning på engelska. Avslutningsvis i kapitel 11-12 finns

bilagor och en katalog över Gotlands samtliga kända skeppssättningar och båtformade hållkistor med foton och planritningar.

PROBLEMSTÄLLNING

Syfte

Utifrån skeppssättningarna och med ett maritimt perspektiv är huvudsyftet att nå klarhet i om det går att finna faktiska mötesplatser och belägg för en social gruppering av människor under yngre nordisk bronsålder. Människor vilka möjligen var en del av en maritim institution som under perioden specialiserade sig på handel och långväga resande och därmed ett mer utvecklat maritimt liv i Östersjön för omkring 3000 år sedan.

Därför vill jag med föreliggande avhandling å ena sidan påvisa möjligheterna med att anta ett maritimt perspektiv i arkeologiska landskapsstudier. Men också visa potentialen i att återvända till empiriskt inriktade studier och då inte bara de arkeologiska föremålen och det osteologiska materialet utan även fornlämningslokalerna i det faktiska landskapet. Av den senare anledningen är ett annat syfte att utgå från ett monument och dess plats, i detta fall skeppssättningen. Detta för att studera monumentet på ett mellanstadium (meso-nivå) och för att möjliggöra en rörelse på skalstegen mellan den överregionala makronivån och den lokala mikrostudien.

Frågeställningar

Huvudfrågeställningen rör således huruvida det finns belägg för maritima institutioner under bronsålder i östersjöområdet? Institutioner som använder och artikulerar sig genom skeppssymbolen och således skeppssättningarna. Eftersom dessa institutioner söks med ett maritimt perspektiv som teoretiska utgångspunkt och utifrån skeppssättningsmonumentet som empirisk grund måste flera olika teman och underfrågeställningar analyseras såsom:

- Geografi och överregionala kontakter
 - Var finns skeppssättningar från bronsålder?
 - Överregionalt i norra Europa och i östersjöområdet?
 - Regionalt i Baltikum, på Bornholm, Gotland och Åland?
 - Hur är skeppssättningarna placerade i landskapet?
 - Hur relaterar de till landskapet?
 - Hur relaterar de till andra fornlämningar?
 - Varför finns skeppssättningar mestadels i östersjöområdet?
 - Vad sker socialt och kulturellt i östersjöområdet under denna period?
 - Hör detta monument ihop med en speciell grupp av människor?
 - Hur stora var de politiska systemen de var involverade i?
 - Hur är deras relation till det övriga samhället?
- Morfologi och funktion
 - Finns det olika typer av skeppssättningar?
 - Vad beror i så fall de morfologiska skillnaderna på?
 - Är skeppssättningen uteslutande att tolka som gravmonument?
 - Begravdes alla i skeppssättningar?
 - Har andra lämningar, förutom gravar, påträffats i eller invid dem?
 - Finns andra användningsområden?
- Kronologi och relationer
 - Till vilken period och hur dateras skeppssättningarna?
 - Vad påträffas i dem och hur relaterar fyndbilden lokalt och överregionalt?
 - Går skeppssättningarna att relatera till andra medier där skeppet finns under bronsålder; på bronsföremål och hållristningar?

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Monumentet (skeppssättningen) utgör genomgående utgångspunkten i avhandlingen. Tonvikten är de förändringsprocesser som ligger bakom uppkomsten, förändringen och avsättningen av detta monument över tid. Jag är av uppfattningen att mycket information går att utläsa genom studiet av förändringsprocesser och att genom en sådan förståelse närma sig människorna bakom dem. Ur vilken praktik uppkommer skeppssättningsmonumentet och vilka sociala/kulturella/klimatologiska förändringar ligger bakom? Vad finns kvar och vad förändras? En sådan förståelse kan sökas på flera sätt men intentionen är att i det närmaste förklara de teoretiska grundvalar jag utgår från.

Landskap, maritimt kulturlandskap och ö-skap

Studiet av den rumsliga spridningen av materiell kultur har alltid utgjort grunden i den arkeologiska vetenskapen. I nästan varje studie går det att finna någon form av spridningskarta som visar utbredningen av en viss typ av artefakter, fenomen eller idéer. Rummet har dock kommit att ges olika behandling och betydelse. Detta även om en viss förankring tycks ligga i uppdelningen mellan det fysiska/geometriska rummet och det rationella/sociala rummet.

Inom arkeologin är skillnaden mellan landskap och materiell kultur svår att definiera. Med materiell kultur åsyftas vanligen föremålen, men viktigt att förstå är också att kulturlandskapet med alla dess ingredienser (hus, gravar, odlings- samt skogsbrukslämningar etcetera) är materiell kultur (Welinder 1992, 1993). Ett landskapsperspektiv öppnar därför upp möjligheten för en helhetsbild av den materiella kulturen. Tim Ingold (1993:172) har exempelvis sagt att arkeologi bör definieras som studiet av tidsligheten (eller förgängligheten) av landskapet.

Landskapsarkeologin växte fram ur miljöfunktionalismen där ett interdisciplinärt samarbete med naturvetenskaperna var idealet. Man ville återskapa de förhistoriska miljöerna. Detta

perspektiv vidareutvecklades under den processuella vägen inom arkeologin på 1960- och 70-talen. Inriktningen var ekologi och landskapet uppfattades som en objektiv naturmiljö med spridda resurser som människan förhåller sig till. Ofta inriktas sådana studier till bosättningarna (ex. Thrane 1980, 1983; Österholm 1989; Björhem & Säfvestad 1993). Landskapet hamnar på så vis utanför den sociala sfären och det finns inte rum för kulturella val eller social praktik.

Det finns även ett makro-ekonomiskt perspektiv där landskapet istället ses som en extern resurs. Detta perspektiv kan närmast beskrivas som historisk materialism, marxism eller strukturmarxism (Olsen 2003:129-136). Med ett sådant perspektiv finns landskapet med i skapandet av sociopolitiska relationer. I kontrast till det ovan nämnda processuella perspektivet finns möjligheten att studera makrelationer som exempelvis ägandeskap och tillgång till naturresurser. Sådana makroperspektiv sträcker sig ofta över stora geografiska områden och går vanligen hand i hand med *World system* teorier (Wallerstein 1974). Tidigt ute med ett sådant perspektiv var Gordon Childe (1925, 1930) som senare vidareutvecklats av exempelvis Henrik Thrane (1975) och Kristian Kristiansen (1998). Kristiansens studie får dock ses som en blandning mellan de ovan nämnda perspektiven då fokus ligger på klimat, naturresurser och kommunikation (Kristiansen 1998:27-31). I dessa interaktionsnätverk finns landskapet implicit och passivt i bakgrunden. Frågan är dock hur landskapet kan studeras mer subjektivt och aktivt i formerandet av social praktik?

Klyftan mellan det fysiska/geometriska rummet och det rationella/sociala rummet är något som exempelvis Richard Bradley (1993, 2000) och Christopher Tilley (1994, 2004) vill överbrygga med fenomenologiska perspektiv. De söker den reciproka relationen mellan människan och landskapet, mellan natur och kultur. Detta inte minst med Tilleys *enculturation*-koncept. Konceptet förklarar förändring längs en axel där naturen finns på en sida och kulturen på den andra. *Enculturation* är en pågående process som hela tiden gör

att landskapet blir mer och mer kultiverat (Tilley 1994, 2004). Denna strukturalistiskt inspirerade tankegång om den generellt enkla dialektiken mellan natur och kultur har utmanats under senare år. Exempelvis föreslås mer hybrida relationer mellan människan och naturen/miljön (ex. Latour 1998, 2007[2005]; Ingold 2000; Descola 2005).

Även de ekologiska, funktionalistiska och politiskt-ekonomiska perspektiven har under senare år använts på mikronivå. Detta benämner exempelvis Anna Gröhn (2004:66-89) för social landskapsarkeologi. Ett sådant perspektiv täcker både de socialt och kulturellt konstruerade landskapen och ökar förståelsen för hur social praktik formas och förändras såväl lokalt som regionalt. Alltså att exempelvis studera hushållsekonomi, lokala bosättningsmönster och deras inkorporering i den translokala politiska ekonomin (ex. Andersen 1996; Earle *et al.* 1998). Ett sådant perspektiv inkluderar politiska såväl som ideologiska aspekter i analysen av markutnyttjande och påvisar att människors förhållande till landskapet är fyllt av sociala val.

Eftersom denna studie geografiskt avgränsas av ett innanhav och främst dess större öar (se Fig. 1.1) behöver diskussionen om havet och vattnet inom landskapsarkeologin kort överläggas. I slutet av 1970-talet startade en diskussion inom den marina sfären av arkeologin. Tidigare hade marinarkeologin tydligt fokuserat på skeppet och dess funktion och teknologi. Havet och vattnet sågs vanligen som en gräns i landskapstolkningarna. Kustzonen och den maritima miljön reduceras därmed till ett slags område mitemellan (ex. McGrail 2001). Detta förenklade perspektiv ifrågasattes av bland annat Keith Muckleroy (1978) och Christer Westerdahl (1989, 1992) som ansåg att det fanns ett behov av en teoretisk diskussion rörande det maritima kulturlandskapet. I Sverige introducerade Westerdahl därför termen maritim arkeologi istället för marinarkeologi. Westerdahl ville uppmärksamma samtliga delar av det maritima kulturlandskapet och människans hela spektra av relationer till kusten och havet. Under senare år har detta koncept utvecklats ytterligare och Westerdahl

1: INLEDNING OCH RAMVERK

har exempelvis introducerat termen *hydroliminality* (ett mellanstadium för vatten). Termen hänvisar till händelser som på något vis är maritimt förknippade men som äger rum i inlandet. Exempel på detta kan vara depånedläggelser i våtmarker och uppförandet av skeppssättningar och båtgravar. Med detta perspektiv menar Westerdahl att skeppet inte bara behöver symbolisera vattnet eller havet. Det kan också vara en symbol för ett slutet område av speciell betydelse på land (Westerdahl 2005, 2011b:337-340).

Detta maritima perspektiv på landskapsarkeologi har under senare år vidareutvecklats och inte minst görs detta gällande inom bronsåldersforskningen (Cunliffe 2001; Rönnby 2003, 2007; Bengtsson 2004; Kvalø 2004, 2007; Coles 2005; Farr 2006; Widholm 2007; Ling 2008, 2012; Clark 2009; Wehlin 2010; Ford 2011; van de Noort 2011). Ett begrepp som följt med denna diskussion är *Seascape*, vilket också är namnet på temanumret av *World Archaeology* som behandlar diskussionen (2003). Detta är en term som används för att tydligt markera havets och vattnets närvaro hos människan. Något vedertaget svenskt begrepp finns egentligen inte, men i Danmark har exempelvis Poul Holm (1994) använt termen *havskab* för att definiera en större makroregion från Nordsjön till Östersjön. Inom detta större område finns mikroregioner eller *kystkulturer* (Holm 1994). För att inget missförstånd skall ske kommer jag därför att använda engelskans *Seascape*.

Idag finns egentligen fyra riktningar gällande synen på havet inom arkeologin:

- Havet som en naturlig gräns
- Havet som en port för långväga resande, interaktion och åtkomst av exotiska objekt
- Havet som en resurs (fiske och salt etcetera).
- Marinarkeologi (skepp, teknik och skeppsaktiviteter etcetera).

Ungefär samtidigt som diskussionen om det maritima kulturlandskapet tog fart kom konceptet *Island Archaeology* eller ö-arkeologi. Startskottet markeras med John Evans (1973) artikel *Islands as laboratories for*

the study of cultural process. Tidigare har öar uppfattats som ideala studieplatser för att förstå exempelvis kulturella processer, men idag vet vi att så inte är fallet. Öbor har alltid skapat, utvecklat och återskapat sina identiteter och världsuppfattningar genom såväl interna- och externa relationer som genom en kontakt med kontinenterna. Även i det enorma Stilla havet har människor rört sig fram och tillbaka över stora geografiska områden under ett relativt kort tidsavsnitt och deltagit i varandras historieskapande (och med det menas inte den betydelsen som ligger i termen av endast det skrivna ordet) (Malinowski 1984[1922]; Lewis 1975; Broodbank 2000:8-21).

Paul Rainbird har under senare år problematiserat kring ö-konceptet och ställer sig frågan huruvida det egentligen behövs specifikt utformade arkeologiska metoder för utforskandet av öar? Rainbird (2007:45) menar att ämnet inte är i behov av ytterligare en förgrening utan borde inrikta problematiken kring vattenomslutna öar mot ett maritimt perspektiv som han kallar *Archaeology of the sea*. Ett perspektiv som kan tyckas redan bör ingå i vad som benämns maritim arkeologi. Interagerande är nästintill vardagligt för öbor och maritima samhällen är länkade vid (och via) havet. Rainbird (2007:57) menar att vattnet kan åläggas samma attribut som landskapet och med det menas exempelvis vägar och igenkännbara särdrag. Å andra sidan finns ett behov av båtar och navigationskunskap för att nå dessa öar. Kunskap om navigering, sjömanskap och båtbyggeri ställer en uppenbar begränsning till vem/vilka som kan resa, hur långt och när. Havet kan således bli en mer oöverstiglig gräns för vissa människor än vad som skulle vara fallet på fastlandet eller en kontinent. Vidare bör sannolikt ö-samhällen skapa en liten annorlunda identifikation och relation till det maritima kulturlandskapet och havet än vad som är fallet hos maritima samhällen på fastlandet. Detta även om de i mångt och mycket går att jämföra.

Det är denna identifikation och relation till det maritima kulturlandskapet som jag vill försöka nå genom studiet av skeppssättningsmonumentet och dess landskaps- och *seascape*-kontext. Det är viktigt

att ha en förståelse för att människor möblerar rummet genom sociala praktiker och att de fysiska parametrarna inte är helt oviktiga i den processen. Landskapet är inte ett neutralt område, det existerar heller inte endast utifrån ekonomiska resurser. Det är viktigt att de socialt konstruerade landskapen, och konstruerandet av dem, inte utelämnas från studiet av förhistoriska samhällen (Gröhn 2004:63). Människan införlivar landskapet genom förnimmelse, nyttjande, och omformande. Detta görs inte minst genom minnet, både individuellt och kollektivt (Nora 1989, 2001; Halbwachs 1992; Ricœur 2005; Hodder 2012; se också Wehlin 2011).

Interkontextuell arkeologi

Även om skeppsättningar ofta relateras till gravar och begravingar är det viktigt att förstå att de också utgör monument och symboler i landskapet. Det är därför intressant att rikta fokus mot själva händelsen som ägde rum vid exempelvis begravingen eller andra aktiviteter utförda invid monumentet både före och efter denna. Sådana händelser relaterar alltid till tidigare händelser och andra platser till vilka praktikerna härstammar och återvänder till. Om man förutsätter att kunskap implicit är involverat i dessa handlingar, måste man också fundera över om inte något av den kunskapen finns inbäddad i de materiella ting och konsekvenser som uppstår av den handlingen (van Gennep 1960; Hertz 1960; Turner 1969; Barrett 1994:70-74). I dessa praktiker finns de idag förlorade interkontextuella värdena. För att finna dessa krävs en integrerad holistisk ansats där utgångspunkten är den strukturerade symboliska relationen som en gång definierade den institutionella relationen (Kristiansen & Larsson 2005:10-11).

Kristian Kristiansen och Thomas B. Larsson (2005) föreslår en interkontextuell arkeologi. De vill flytta fokus till att studera överföringar och förändringar hos materiella lämningar som kan kopplas till sociala institutioner i tid och rum. De föreslår att man studerar en eller flera specifika symboler och följer dem i de kontexter där de dyker upp. De menar vidare att vi vet tillräckligt arkeologiskt men saknar den tolkningsmässiga grundvalen. De vill överge den

arkeologiska terminologin och översätta detta till meningsfulla sociala, ekonomiska och kosmologiska kategorier. Dessa skall inte separeras utan bör studeras tillsammans (Kristiansen & Larsson 2005:11-13). Uppslaget bygger på Mary Helms (1988) diskussion om vikten hos långväga resande, produktion av prestigeartefakter och förvärvet av esoterisk kunskap för att uppnå hög status. I botten finns en *World system* teori som sammanflätar exempelvis ledarskap i östra Medelhavsregionen med södra Skandinavien.

Sociala institutioner är ett intressant koncept som kommer att diskuteras gällande skeppsättningar. Jag är dock inte enig i det makroperspektiv som Kristiansen och Larsson (2005) lägger på bronsålderns samhällen och dess långväga interaktioner eftersom detta tenderar att utelämna "mötet" mellan människor, social- och materiell kultur. Den av Kristiansen och Larsson (2005) mer symboliska variant av diskurs tenderar att flyta ovanför de mer vardagliga realiteterna. Om detta skall vara möjligt behöver exempelvis de sociala institutionerna klargöras mer ingående. Hur stora var de politiska systemen de var involverade i? Varför blev några till synes inflytelserikare än andra och hur förhöll sig relationen mellan ledarna och lokalbefolkningen som stöttade dem?

I ett makroperspektiv läggs stor vikt vid nätverken och analysen riktas mot relationerna mellan aktörerna i nätverket snarare än på de specifika aktörernas egenskaper. Dessa individer eller grupper och deras egenskaper och kunskap går inte att förbigå i diskussionen. Nyligen har exempelvis Søren Sindbæk (2007) utifrån ett nätverksbaserat perspektiv försökt närma sig dessa aktörers egenskaper. Sindbæk diskuterar långväga handelsresande under skandinavisk vikingatid och bygger sin diskussion på Bruno Latours (2007[2005]) aktörnätverksteori (*Actor-Network-Theory, ANT*). Sindbæk menar att denna specifika grupp av aktörer stimulerade stadsembryon av en speciell typ under tidig vikingatid. Detta genom att aktivt skapa noder i ett samhälle som i övrigt var under stor förändring. Dessa initiativ var enligt Sindbæk av ickepolitisk karaktär (2007:119). Den av Sindbæk föreslagna gruppen skulle kunna förklaras

som en maritim institution och det är just sådana som jag har för avsikt att söka under bronsåldern i egentliga östersjöområdet.

En eller flera sådana institutioner skulle kunna verka inom ett område likt det av Stuart Needham (2009) föreslagna maritorium (*maritory*), som i detta fall möjligen finns i östersjöområdet. Ett maritorium definieras som ett geografiskt system, inte som ett geografiskt område. På så vis inkluderas både biologiska och ekologiska element samt deras strukturella relationer och funktionella förfaranden. Dessa element varierar dock mellan olika delar av maritoriet; havet (havsresurser, tidvatten, strömmar och farbarhet), kusten (hamnar, flodmynningar, stränder och farbarhet) och underhållande territorier (människor, proviant och viktiga material för att möjliggöra sjöfart etcetera). Även om ett maritorium kan förändras är det enligt Needham definierbart som en: "...zone of privileged or relatively high-flux interaction used for the execution of certain specialist maritime 'exchanges'." (Needham 2009:18). Dessa utbyten kan innefatta såväl råvaror som kunskap och giftermålspartners. För att ett maritorium skall existera behövs en infrastruktur innefattande människor och samhällen. Samhällen som utvecklats en viss grad av samstämmighet genom en uppsättning av delade och ömsesidiga intressen.

Jag är dock av samma åsikt som Ian Hodder (2012) som menar att dessa gemensamma intressen är mer komplext. Relationen mellan människa och ting kan inte bara förklaras genom interaktion. Hodder använder begreppet *entangled* som kanske bäst översätts till svenskans intrasslad. Hodder (2012) menar att människan har en benägenhet att göra sig beroende av tingen och att vi i detta fångas oss själva i tingens beroende av oss. Människan är också intrasslad i sin syn på ting, vilket exempelvis Pierre Bourdieu (1984) bygger sina studier på. Denna intrassling kan definieras som dialektiken av beroende och beroendeförhållanden, vilka skapar potential, investeringar och fällor. Eftersom människor och ting är beroende av andra människor och ting längs långa kedjor är beroendet utspritt i tid och rum. Och eftersom ting är utan regler och stabilitet så är

människor i en ständig jakt längs dessa kedjor för att ordna och kontrollera tingen och blir därmed för alltid indragna i fler beroenden. Dessa beroenden förändras över tid och kan sägas ha ett centrum och en periferi. Det finns dock en viss seghet i dessa intrasslingar och beroenden på grund av människans tendenser att söka enligheter (Hodder 2012:89-135). Jag menar att ett maritorium enligt Needhams (2009) definition kan uppstå genom beroendet mellan ting och människor. Det är dock viktigt att förstå att maritoriet i sig blir en del av detta intrasslade nätverk och människor och tingen blir därför sekundärt beroende av maritoriet.

Social praktik

För att kunna närma sig möjliga maritima institutioner som verkar inom ett sådant maritorium är det viktigt att förstå de bakomliggande långa strukturerna som den bygger upp. Människors handlingar är inte alltid förutsägbara. De är styrda av lagar och normer från de traditioner och kulturer som de är en del av, alltså relationen mellan individ och samhälle. Därför är de också inkorporerade i praktiken (*practise* eller *praxis*) och av den anledningen kan de spåras och förstås.

Det är sådana studier av återkommande system av praktik som Marcel Mauss (1979) och Pierre Bourdieu (1977, 1990) genomför och som de benämner *habitus*. *Habitus* är uppbyggt av upplevelser och erfarenheter. Dessa kan förklaras som levda händelser lagrade i den mänskliga kroppen och ger på så vis bäraren (*agenten*) anvisningar om hur denne skall uppföra sig. Det finns dock alltid plats för improvisationer (Bourdieu 1977:11-20). Viktigt att påpeka är dock att praktik är aningen ogrundad och behöver av den anledningen säkerställa sin fortsatta existens genom social reproduktion. Detta på samma sätt som ett språk, grammatiken måste läras genom socialisering (Bourdieu 1990:73). Bourdieu fokuserar på social asymmetri och klass för att förstå dialektiken mellan *agent* och struktur (individ och samhälle). Vidare förklaras *habitus* både som strukturerat och strukturerande och på så vis ger Bourdieu individer möjligheten att avsiktligt påverka de större sociala strukturerna (*agency*) (Dornan 2002:305).

För att kunna studera dessa praktiker och *habitus* arkeologiskt behövs de relateras till teorin kring deras förändringar (transformation). Detta gör exempelvis Anthony Giddens (1979, 1984) som försöker komma förbi Bourdieus begränsade begrepp av *agency*. Giddens gör detta genom teorin om strukturation (*structuration*), eller strukturerandet av struktur. Strukturation vill skilja på struktur och system och tillskillnad från Bourdieu ser inte Giddens individuella handlingar som härstammande från omedvetet internaliserade strukturer. Istället ses social praktik som mer föränderlig och att det därför alltid finns plats för kreativitet och innovation.

Giddens vill med strukturationskonceptet inkludera tid och förändring i de synkrona perspektiven. Detta för att övervinna uppfattningen att strukturen ständig är i nuet och istället se den som ett hela tiden pågående mönster av interaktion mellan aktörer och grupper. Struktur är som lagar och resurser som binder tiden genom social reproduktion. På så vis existerar 1) kunskap, som minnesbilder för hur saker skall göras (genom sociala aktörer), 2) social praktik, organiserad genom repeterbar mobilisering av denna kunskap, 3) funktioner, som är förutsättningen för producerandet av sådana metoder (Giddens 1984:16-25).

Eftersom strukturer endast i undantagsfall existerar i tidsrummet kan de endast studeras genom stabiliteten och den spatials utbredningen av dess praktiker. Följer man strukturationsteorin så finns det ingen egentlig relation mellan en aktivitet och en lag. Detta kan enligt Giddens göras genom institutionell analys och genom analys av strategisk ledning som har den största och mest inbäddade utbredningen i tid och rum (Giddens 1984:17). Vid en analys av institutioner är aktörernas repeterbara kunskap av deras praktik tagen för given. Fokus ligger antingen på de över lång tid reproducerande lagarna och resurserna eller på färdigheterna och den reflexiva medvetenheten hos aktörerna (Giddens 1984:288-293).

Giddens ser händelser (*agency*) i tid, som ett ständigt pågående anförande. Människor ses som aktörer/*agenter* (*agents*) i dessa händelser. På så vis är mänsklig

praktik inte bara styrd av generella sociala strukturer eller principer. När *agenter* förklarar, eller anger anledningen till deras handling, så genomförs det genom rationalisering av handlingar. Detta betyder att *agenter* upprätthåller en teoretisk förståelse för grunden i deras handlande. *Agency*-konceptet hänvisar till människors kapacitet att utföra saker, inte deras intentioner till varför de utförs. Dessa strukturer skapar både möjligheter och begränsningar och det är ur spänningen mellan social struktur och praktik som produktion, förändring och reproduktion av sociala institutioner regleras (Giddens 1984:5-9, 24; Gell 1998; Dobres & Robb 2000).

Enligt detta synsätt avvisas begreppet struktur som något som finns och existerar på egen hand och på så vis blir funktionalisters och strukturalisters syn på struktur undermålig. En funktionalistisk syn menar att struktur representeras av ett mönster av sociala relationer, inkluderande hur dessa fungerar. En strukturalistisk syn menar att struktur har en mer förklarande roll, vars syfte är att uppenbara det underliggande mönstret. Både funktionalismen och strukturalismen fokuserar på det synkrona, med en differentiering mellan synkront och diakront. Senare års fokus mot *agency*-teori ses ofta som en universalmodell för dessa systemmodeller och för de strukturalistiska/funktionalistiska teorierna som länge dominerat de humanistiska vetenskaperna (Gell 1998; Dobres & Robb 2000). Det finns också en kritik mot *agency*-teorier (ex. Dornan 2002; Kristiansen 2004a; Voutsaki 2010). Både Giddens och Bourdieu står för en något förenklad och universell bild av det förmoderna förflutna där individen inte anses ha lika mycket inflytande som i dagens samhälle. Inom arkeologin har Giddens sociala *agent* ofta återgivits som en anakronistisk vision om en fritt önskande och självcentrerad person som är ostörd av sociala band och förpliktelser. Vidare har modellen blivit kritiserad för att presentera en avhumaniserad och alltför maktcentrerad syn på det förflutna (ex. Knappet 2005; 2011; Knappet *et al.* 2008; Voutsaki 2010).

De arkeologer som vidareutvecklat Bourdieu och Giddens koncept är exempelvis Michael Shanks och

1: INLEDNING OCH RAMVERK

Christopher Tilley (1987). De inkluderar en mer kollektiv syn på handlingar inom *agency*-begreppet genom studier av intersociala variationer. Även Ian Hodder (1986) diskuterar konceptet och menar att *agency* skall studeras utifrån individens levnadshistoria. Hodder har under senare år utrett sin definition och menar att det är genom studiet av levnadshistorier och dess historiskt viktiga erfarenhetsmässiga attribut som vi kan nå och utvärdera tidigare mänskliga handlingar. Hodder exemplifierar detta genom studiet av specifika individer och deras livsstil. Hur individen på ett kreativt sätt överlever vardagen och dennes strategier och relation gentemot sociala nätverk och storskaliga sociala förändringar (Hodder 2000:21-31). Hodder söker mikroprocessernas relation till de storskaliga (makro) strukturella processerna som de ingår i och är en del av. Ett sådant perspektiv, där en eller flera livsöden studeras och relateras till den storskaliga berättelsen, är idag vanligt inom de mer populära framställningarna av förhistorien. Detta märks exempelvis på utställningarna *Forntider I* (öppnad 2005) på Statens historiska museum i Stockholm och *Medeltidens Gotland* (öppnad 2012) på Gotlands museum (se också Lindström 2011a). Kristian Kristiansen (2004a:83-84) ifrågasätter Hodders koncept. Kristiansen menar att det visar potentialen och möjligheterna att studera enskilda levnadsberättelser, men att detta knappast är detsamma som *agency*.

En ansats att återföra människan till bilden av förhistorien har under senare år implementerats med termen mikroarkeologi som fokuserar på lämningar efter sociala händelser (Cornell & Fahlander 2002; Fahlander 2003). Fredrik Fahlander har tillsammans med Terje Oestigaard (2004) vidareutvecklat detta koncept och menar att arkeologin är på väg in i sin tredje formativa fas. Denna utgörs av studiet av de sociala dimensionerna av materialiteter. Detta är något som exempelvis Johan Normark (2004, 2006) till viss del följer med sin *polyagentive archaeology*. Normark söker mänskliga och sociala mönster som till en början reduceras för att hitta det kontinuerliga och långvariga i de arkeologiska lämningarna. Normark (2006:4) understryker att detta inte utgörs av människan.

Det är speciellt skalvariationen jag vill använda mig av, men precis som exempelvis Paul Ricœur (2005:281-282) förkunnar, vill jag särskilt understryka vikten av att röra sig mellan dessa båda nivåer (mikro-makro). Detta är också något som Kristiansen (2004a) betonar i diskussionsartikeln *Genes versus agents* i *Archaeological dialogues* 11, där han bland annat ifrågasätter *agency*-konceptet. Kristiansen (2004a:95) menar att "...*agency tends to miss what is the real strength of archaeology – the explanation of historical processes and an understanding of how people act and interact through material culture. This dynamic between the individual and collective in the shaping of tradition, between local and global historical processes, is perhaps the most striking contribution of archaeology...*". Kristiansen förslår att detta bör göras genom systematiskt komparativ kontextuell etno-historia och kulturhistoria. Han poängterar dock att detta inte kan göras genom enbart användande av analogier. Rörande användandet av analogier av detta slag har jag samma uppfattning som bland annat Ingrid Herbich och Michael Dietler (2008:224). Nämligen att dessa jämförelser kanske inte ger de direkta eller tydliga svaren, men de kan göra oss medvetna om den variation och komplexitet som ligger bakom mänskliga kulturella handlingar.

Genom att röra sig på denna perspektivskala ändras informationen konstant och nya företeelser och kontexter synliggörs. Istället för att djupgående studera individer vill jag inrikta mig mot monumentet och platsen för händelser (ex. Wehlin 2011). Vidare är jag av samma åsikt som bland annat Sofia Voutsaki (2010:65-66, 74-75) som förespråkare för att *agency*-konceptet misslyckats att integrera abstrakta teoretiska diskussioner med nära och multifacetterade analyser av empirisk data. Idag finns en tydlig återgång till empiriska studier. Den pendeln som för 10-15 år sedan nådde den post-processuella arkeologins ytterlighet har nu vänt tillbaka och närmar sig återigen empirin. Denna diskurspendel är kärnan i den humanistiska vetenskapen och med utgångspunkt från dagens arkeologiska plattform är jag av tron att en återgång till de kumulativa, datarika och multiskalstudierna av nära orsakssamband är nästa steg att ta. Detta inte minst om det skall vara möjligt att röra sig på skalan mellan mikro- och makroperspektiven som föreslagits ovan.

Det är dock viktigt att påpeka att vi ur ett arkeologiskt perspektiv endast kan se det som blev kvar av händelserna och inte själva processen. Voutsaki (2010) föreslår att genom studiet av begravningspraktiker samt representationen av människor i bildspråket kan vi möjligen förstå *agency*. Det är först genom en sådan studie som möjligheten finns att förstå individens idévärld i relation till samhället.

En individs *habitus* är inte synonymt med de stabila mentala och materiella paketen för en social *agent*. Det är istället den sociala *agenten* och dennes relation till de nätverk denne är en del av som skapar individens *habitus*. Av den anledningen är det inte möjligt att friställa en social *agent* från den bredare sociala grupp som personen är en del av. Detta antagande skulle kunna jämföras med Mark Granovetters (1973) nätverksteori om svaga band, där individens erfarenheter lyfts fram som starkt påverkade av dennes medlemskap i större sociala grupper. Dock är Granovetters studie utförd i modern kontext och framhäver den rationella autonoma *agenten* som manipulerar nätverken främst för personliga syften.

Denna framställning om att mänskliga relationer är tillräckliga för att hålla ihop samhället har exempelvis den tidigare nämnda sociologen Latour motsatt sig (1998; 2007[2005]). Latour förespråkar aktörnätverksteori (ANT) och vill utmana de tidigare uppbyggda dikotomierna där objekten vanligen ställs emot det sociala. Dessa bör istället ses som verkande i samma värld och det finns inga självklara sätt hur saker och ting bör vara. Det handlar enligt Latour om processer, relationer, rörelser och blivanden. Det är viktigt att förstå att människor inte mol allena kan kommunicera i tid och rum eller bygga nätverk utan icke-mänskliga aktörer. Sådana icke-mänskliga aktörer kan vara föremål eller landskap. Latour beskriver aktörer och nätverk som två sidor av samma mynt. Aktören ses som en pjäs med personlighet, en energi och kraft som inte ställs mot en struktur, utan följer med denna. Nätverket är inget som finns i bakgrunden bakom aktörens agerande. Det existerar inte heller av sig självt utan är vad aktörer gör, praktiserar. Därför kan också aktörer av olika

anledningar ansluta till, förändra och kväva nätverk. Under senare år har exempelvis Carl Knappett (2005, 2011) utvecklat nätverksanalysen som arkeologisk metod och inte minst tillfört ett bredare teoretisk fundament. Knappett (2011) försöker integrera både mikro- och makroperspektiven i nätverksanalysen (se också Johansen *et al.* 2004; Knappett *et al.* 2008).

I likhet med Hodder (2012) anser jag att ANT tenderar att endast fokusera på relationsförhållanden. Tingen hamnar alltid i nätverk av människor eller icke-människor, men som Hodder (2012:94) uttrycker sig: ”*Rather than focusing on the web as a network we can see it as a sticky entrapment.*” Det är också viktigt att se dessa nät och nätverk som precis lika symboliska, spirituella, religiösa och konceptuella som de är praktiska, teknologiska, ekonomiska och sociala. Hodders (2012) koncept om *entanglement* är likartat med ANT men fokus ligger istället på beroenden. Människor är fångade i de sätt som noder i nätet relaterar och är anslutna till andra noder. Detta så att moderna upprätthåller sin position genom en övergripande struktur av intrasslande och beroende. Länkarna är inte bara länkar utan de är mångtrådiga och praktiska och de involverar uppfattningar om värde och kostnad, ägandeskap och identitet, gåvor och skuld lika mycket som de involverar de praktiska beroendena av tingen i sig själva. Länkarna involverar scheman och flaskhalsar och de involverar människor som väntar på att saker skall hända så att de kan bli involverade i varaktigheten av tingen och deras processer. I diskussionen om länkar och noder behövs ett långtidsperspektiv och ett involverande av temporär varaktighet. För även om objektet, för oss, gör vår historia seg så finns det katalysatorer och temporära händelser, stora som små, som kan ha effekt på nätverken. Vid sådana händelser finns möjligheten att nya sociala institutioner skapas och i sin tur skapar eller omformar och kontrollerar noder i nätverket. Sådana noder, till vilka beroenden är relaterade och kontrollerade, torde gå att arkeologiskt identifiera. Dominerande grupper eller institutioner har större tillgång till resurser, nätverk och därmed beroenden. De arbetar för att skydda sina investeringar och för att styra förändringar i riktning för sina egna intressen. De

blir således fångade i beroenderelationer som måste bibehållas, vilka ofta är fragila och därför behöver arbetas in. Genom Hodders koncept inkorporeras således makt, vilket ofta saknas inom ANT. Intrassling (*entanglement*) är stark kopplat till beroende och därför per definition makt.

Platsen som agent och aktör

Inte sällan förekommer en tydlig dikotomi vid tolkandet av arkeologiska lämningar. Å ena sidan finns en praktisk eller funktionell riktning (materialism/objektivism). På den andra finns det mer sakrala alternativet av tolkning (idealism). Det är dock viktigt att förstå att dessa allt som oftast är relaterade. Båda dessa är invävda i social praktik. Speciellt är detta tydligt rörande händelser i samband med begravningar där det ofta är den senare tolkningen som används. Det är emellertid viktigt att förstå att begravningen och gravritualen är en händelse för så mycket annat och kanske framförallt en händelse för de efterlevande (Bloch & Parry 1982; Thedéen 2004:103-108; Goldhahn 2006b; Oestigaard & Goldhahn 2006). En begravning och därmed en social människas död kan rubba nätverken och den sociala institutionen den döde var en del av. Begravningen kan fungera som en katalysator för förändring av nätverket enligt Hodders (2012:163) definition. Därför är studiet av begravningspraktiker viktigt för att om möjligt förstå *agency*. Det är först genom en sådan studie som möjligheten finns att förstå individens relation till nätverken och samhället (ex. Voutsaki 2010). Med ett sådant antagande blir gravmonumentet och platsen i sig intressanta. Först måste jag dock klargöra definitionen av begreppet plats som är aningen problematiskt.

Denna term används i många vetenskapliga sammanhang både på engelska (*place*) och svenska och översätts också däremellan utan större eftertänksamhet. Dock skiljer sig betydelsen av ordet mellan språken. Den svenska betydelsen av ordet refererar till vilken plats som helst och vanligen åsyftas en geografisk punkt. Den anglosaxiska definitionen hänvisar mer tydligt till att lokalen på något sätt formats av människan och att en ”plats” uppstått (ex. Brink

2008:111-116). I de fall där jag använder plats åsyftas därför dess anglosaxiska betydelse emedan jag i annat fall använder termen lokal. Genom detta klargörande menar jag att platsen bör ses som en icke-mänsklig och aktiv aktör (*agent*) och viktig för förståelsen av social identitet (jfr. Tilley 2004:222). Det är också av vikt att, som Pierre Nora (2001:386) förkunnar, förstå att minnen har en förmåga att fästa sig vid platser. Björn Nilsson (2003) diskuterar platsen på ett liknande vis. Han menar att platsen skall ses som en nod av ackumulerad materialitet som vuxit fram över tid. Platsen har ett historiskt innehåll som om det är starkt nog finns kvar tills idag. Vissa platser är innehållstättare och relaterar till andra tider och platser (ex. Wehlin 2011). I likhet med Nilsson (2003:101-103) menar jag att platsen utgör en mellannivå mellan människa och ting. Jag tror att det är viktigt att inte bara röra sig på skalstegen mellan mikro- och makronivåerna av arkeologisk analys. Det är minst lika viktigt att kombinera de olika skalorna av materiell kultur (artefakter, platser etc.) om man ska kunna erhålla en djupare kunskap om den förhistoriska situationen.

Sammanfattning

För att avslutningsvis binda samman den ovan förda teoretiska diskussionen kommer jag i min studie om skeppssättning utgå från främst fyra perspektiv:

- Maritimt kulturlandskap
- Interkontextuell arkeologi
- Social praktik
- Platsen som *agent* och aktör

Det landskapsperspektiv som jag anammar riktas mot ett maritimt och socialt förhållningssätt samt på den reciproka relationen mellan människa och landskap, natur och kultur. Jag studerar havet som en aktiv och sekundär *agent* för skapandet av människors sociala identitet likt det som exempelvis Johan Ling (2008, 2012) och Robert van de Noort (2011:27-33, 44-71) diskuterar (se också Ling & Cornell 2010). Om vi skall kunna förstå dessa människor, vilka levde i en maritim miljö, måste vi inkorporera havet som att innefatta *agency*, direkt eller indirekt. Den sociala praktiken i landskapet, i detta fall det maritima, har varit av

betydelse. Detta skulle kunna diskuteras utifrån Needhams (2009) koncept om ett maritorium. Frågan är dock huruvida det är möjligt att fullt ut förstå livet till sjöss. Troligen inte, och som exempelvis Kirby och Hinkkanen (2000:186) påpekar kommer vi inte ens i närheten av att förstå. Syftet är heller inte att försöka förstå livet till havs utan att synliggöra möjliga sociala institutioner och deras betydelse under en viss period av förhistorien.

Dessa institutioner studeras utifrån ett interkontextuellt perspektiv där en central symbol, i detta fall skeppet, och dess omvandling och förändring utforskas i tid och rum. I fokus är skeppssättningen som betraktas som ett monument och då inte enbart som ett begravningsmonument. I detta blir händelserna (aktiviteterna) som skett vid monumentet av särskild vikt och fokus riktas mot en diskussion om social praktik. I övergången mot yngre nordisk bronsålder (1300-1100 f. Kr.) förändras synen på individen markant (ex. Kristiansen & Larsson 2005:227-231), detta manifesteras inte minst genom den förändrade synen på kroppen som också medför ett elaborerande med gravar och komplexa begravningsritualer. Detta är särskilt tydligt rörande skeppssättningarna och därför bör monumentet och platsen som sådan studeras och förstås som viktiga och aktiva *agenter* i formandet av social identitet. Monument är en del av det av människan skapade, använda, förändrade och kommunikativa landskapet (Tilley 1994; Bradley 1998; Wehlin 2011).

GEOGRAFISKT OCH KRONOLOGISKT RAMVERK

Egentliga Östersjön

Den geografiska utgångspunkten i föreliggande studie är det som benämns Egentliga Östersjön. Detta innanhav sträcker sig från de danska sunden i sydväst till Ålands hav i norr exkluderande Finska viken och Rigabukten. Att utgå från ett innanhav i ett försök att närma sig förhistorien är inte enkelt, men att från början anta ett sådant perspektiv kan möjliggöra en nyanserad förståelse av vissa företeelser på det lokala,

regionala samt överregionala planet. Viktigt är också att påpeka skillnaden i att positionera studien utifrån ett naturligt element, såsom ett innanhav med dess öar, i kontrast mot de mer vanligen använda kulturellt, ekonomiskt och politiskt skapta elementen; länder, län och socknar. Inte många arkeologiska arbeten har utgått från ett centralt hav, Medelhavet undantaget, även om uppslaget under senare år vunnit allt mer kraft (ex. Cunliffe 2001; Henderson 2007; Ling 2008; van de Noort 2011). Nyss refererade arbeten studerar lämningar vid kustområdena kring Atlanten och främst Nordsjön, vilket utgör den västra delen av den nordiska kultursfären under bronsålder. Egentliga Östersjön utgör den andra, östra sidan. Centralt inom bronsåldersforskningen i norra Europa har varit områdena kring dagens Danmark och Skåne. Jag vill lyfta fram att detta område, vilket inte sällan refereras som till ”kärnan” i den nordiska kultursfären, omgärdas av två innan- och randhav: Nordsjön i väst och Östersjön i öst.

Genomgående kommer jag att förutom begreppet Egentliga Östersjön använda de vedertagna geografiska och kulturella benämningarna Baltikum, Norden och Skandinavien. Baltikum innefattar länderna Estland, Lettland och Litauen. Norden innefattas av länderna Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige, samt de självstyrande Färöarna, Grönland och Åland. I de fall jag använder begreppet Norden är det för att tydliggöra att Finland och Åland innefattas, vilket inte är fallet i konceptet Skandinavien. Det senare innefattar endast länderna Danmark, Norge och Sverige.

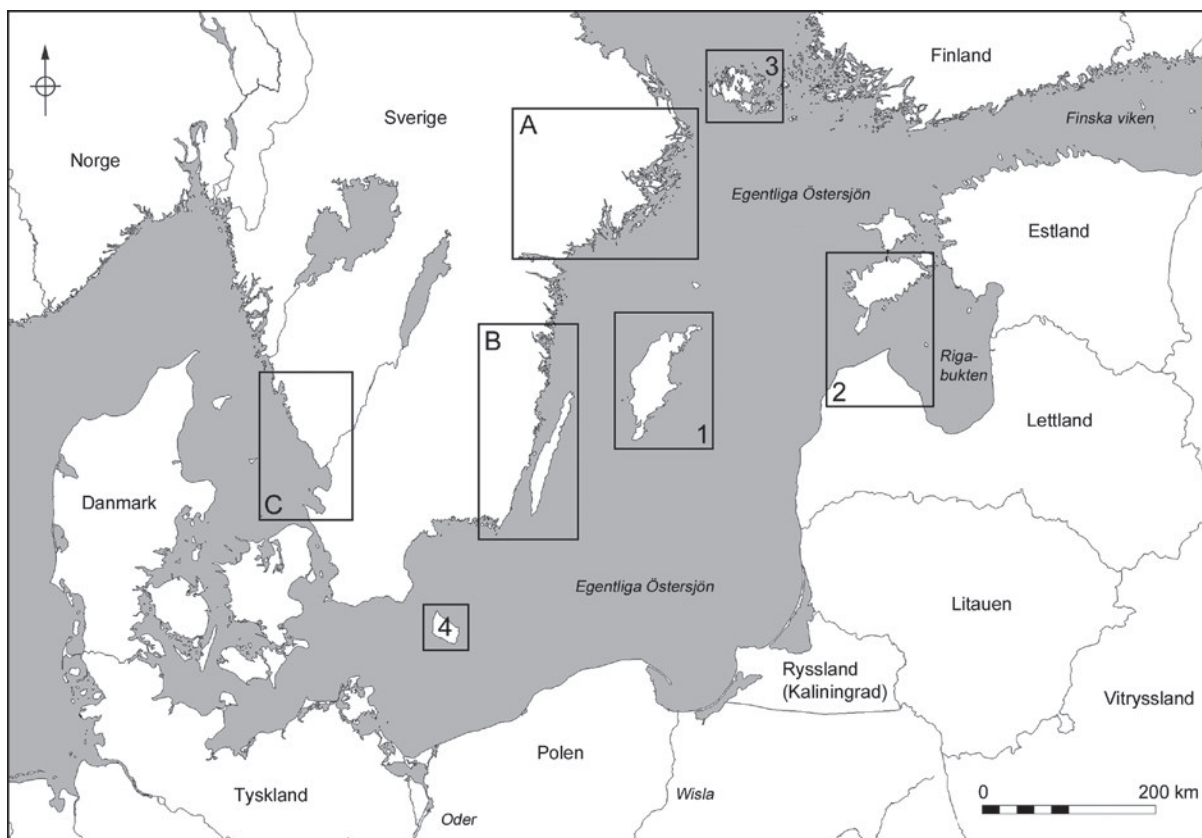
Undersökningsområden

I egentliga östersjöområdet finns flera tydliga koncentrationer av skeppssättningar från bronsålder (Fig. 1.1). Ett område med skeppssättningar finns också i södra Halland och på Bjärehalvön i nordvästra Skåne. Det finns även ett fåtal skeppssättningar från bronsålder på Jylland i Danmark, norra Tyskland och i sydvästra Norge. Specifikt riktas fokus i denna studie mot fyra undersökningsområden i Östersjön med Gotland som huvudområde (1-4 i Fig. 1.1). Övriga tre betydande skeppssättningsområden nyttjas som

1: INLEDNING OCH RAMVERK

referensområden (A-C i Fig. 1.1). På det svenska fastlandet, i dagens Danmark, på Bornholm, Åland och Öland finns även skeppssättningar från yngre järnålder (ex. Ohlmarks 1946; Capelle 1986; Skoglund 2008). Dessa har separerats från bronsåldersmonumenten genom lokalstudier på Bornholm och Åland, där de okulärt och landskapskontextuellt skiljer sig åt. På det svenska fastlandet, på Öland och i Danmark har jag inte personligen definierat skillnaden utan

förlitar mig på tidigare studier (ex. Broholm 1937; Ohlmarks 1946; Capelle 1986; Wigren 1987; Artelius 1996; Widholm 1998; Werner 2003; König 2007; Lund 2009). Förutom landskapskontexten kan man generellt säga att skeppssättningarna från bronsålder vanligen har en mer sammanhängande kantkedja emedan den yngre järnålderns monument består av glest ställda monoliter.

Figur 1.1. Egentliga Östersjön, Kattegatt och Skagerrak med betydande skeppssättningsområden markerade. Undersökningsområden 1: Gotland, 2: Saaremaa och norra Kurland, 3: Åland, 4: Bornholm. Referensområden A: Mälardalen, B: Kalmar län med Öland och östra Blekinge, C: Södra Halland och Bjärehalvön. På kartan finns dagens nationsgränser och de i texten diskuterade större floderna Oder, Wisla och Daugava markerade.

1. Gotland: Östersjöns största ö (3140 km²) har en berggrund som mestadels utgörs av kalksten. Detta tillsammans med det i övrigt milda maritima klimatet gör att ön har en specifikt rik flora. Avstånd till närmaste fastland är 90 kilometer. Gotland har den största koncentrationen av skeppssättningar från bronsålder med över 400 kända exemplar. Skeppssättningarna

på ön uppmärksammades tidigt inom etnografin och fornforskningen (ex. Säve 1852; Ulfsparré 1875; Hilfeling 1994, 1995) och har behandlats i ett flertal arkeologiska verk (ex. Schnittger 1920; Hansson 1927; Pettersson 1982; Hallin 2002).

2. Saaremaa och norra Kurland: Saaremaa är Östersjöns näst största ö (2922 km²) och hör idag till Estland. Avstånd till närmaste fastland är 7 kilometer. I likhet med Gotland har Saaremaa en berggrund av kalksten och ett milt maritimt klimat vilket givit upphov till en artrik flora. På öns södra del, halvön Sörve finns två skeppssättningar av ”gotländsk typ”. På fastlandet i dagens Estland påträffades år 1982 ytterligare en möjlig skeppssättning (Löugas 1970; Selirand 1985; Lang 2007:164-166; Bilaga 11.1). Undersökningsområdet innefattar också fastlandet söder om Saaremaa i dagens nordvästra Lettland. Västra Lettland är historiskt och kulturellt känt som Kurland eller *Kurzeme*. Kurland avgränsas i norr och öster av Rigabukten och floden Daugava. Landskapet är mestadels låglänt med platta och sankta kustland. I regionens norra del ligger de tre kommunerna Dundaga (676 km²), Talsi (1763 km²) och Ventspils (2462 km²), från vilka det finns uppteckningar efter elva skeppssättningar (*Velna Laivas* = djävulsbåtar). Idag finns endast tre skeppssättningar kvar (Döring 1864; Grewing 1878; Šturms 1931; Graudonis 1967; Vasks 2000).

3. Åland: Består av flera tusen öar och skär (1527 km²) med den största ön Fasta Åland (1017 km²). Omkring 6500 öar är namngivna och 65 bebodda. Kortaste avstånd till fastland är 33 kilometer. Åland har en geografiskt viktig position med Stockholms skärgård närmast i väst och Skärgårdshavet, Åbolands skärgård och Finska viken i öster. Åland skiljer också Egentliga Östersjön från Bottenviken i norr. Landskapet på ön är varierat men mestadels låglänt. Längre ut i skärgården är landskapet mer kargt. Berggrunden utgörs till stor del av den röda Rapakivigraniten, vilket färgar hela landskapet. Klimatet är milt maritimt. På Åland finns 37 registrerade skeppssättningar (Museibyran 1979-1980). Av dessa kan 14 med viss säkerhet hänföras till bronsålder, de flesta i Sunds kommun på öns östra sida (Dreijer 1938b; Meinander 1954:124). Inom bronsåldersforskningen har boplatsen vid Otterböte på det avlägsna Kökar i Ålands sydöstra skärgård haft en betydande roll (Gustavsson 1997). På det finska fastlandet finns också uppteckningar efter en handfull skeppssättningar som morfologiskt liknar de på Åland

(Meinander 1954:105-106; Holmblad 2010:60, 123-124).

4. Bornholm: Är den minsta av Östersjöns större öar (587 km²) och ligger som en solitär i sydvästra delen av Egentliga Östersjön. Kortaste avstånd till närmaste land är 35 kilometer. Bornholm är ett berglandskap och utgör fortsättningen av den höjdsträckning som går genom Skåne i dagens Sverige. Berggrunden utgörs av rödaktig gnejsgranit som i söder är betäckt av sandsten, grön skiffer och mörk kalksten. Klimatet är milt maritimt. På ön finns uppteckningar efter ett 30-tal skeppssättningar, eller skeppsformade rösen som de benämns här, och som troligen kan hänföras till bronsålder. Av dessa är 19 med säkerhet bevarade idag (Vedel 1886:25-27; Nielsen 1996:33, 2005:123-125).

Referensområden

A. Mälardalen: Området har ingen tydlig gränsdragning men innefattar i denna studie området kring sjön Mälaren och kustbandet i Uppland, Storstockholm och Södermanland. Områdets östra del utgörs av skärgårdslandskap. Förutom Gotland har detta området den största koncentrationen av skeppssättningar från bronsålder. I Södermanland finns över 200 skeppsformade stensättningar och skeppssättningar och 66 av dessa kan sannolikt hänföras till bronsålder. I Uppland och Storstockholm finns ett stort antal, men hur många som kan dateras till bronsålder är svårt att klargöra. Ett fåtal har dock undersökts och givit en datering till bronsålder (Wigren 1987; Äijä 1994; Werner 2003; Thedéen 2004; Karlenby 2011).

B. Kalmar län med Öland och östra Blekinge: Kalmar län (11171 km²) ligger i Smålands östra del och innefattar även Östersjöns fjärde största ö Öland (1347 km²). Ostkustens norra och södra del skiljer sig något åt. I norr utgörs kustbandet av granitklippor emedan det i söder finns moränkskärgårdar av sten och grus. Öland skiljs från fastlandet genom Kalmarsund och avståndet är som kortast 3 kilometer. Berggrunden på Öland utgörs mestadels av kalksten och öns södra

del domineras av den karga och trädlösa slätten Stora Alvaret.

Norra Kalmar län tillsammans med socknarna Misterhult, Mönsterås och Döderhult har uppteckningar efter nära 80 skeppsformade stensättningar och skeppssättningar som sannolikt är att hänföra till bronsålder. Det finns också ett mindre antal skeppssättningar i de närbelägna kustsocknarna i Östergötland norr om Kalmar län (Hansson 1936; Widholm 1998, 2007; Hedengran & Janzon 1999; Sigvallius 2005; Goldhahn 2009). Enligt FMIS finns nära fyrtio skeppssättningar på Öland varav minst hälften sannolikt kan dateras till bronsålder. Referensområdet innefattar också Blekinges östra del, dagens Karlskrona kommun (1076 km²). Denna del av Blekinge har en skärgård där inte minst Torhamnsområdet är av arkeologiskt intresse med hållristningar, rösen och ett fåtal skeppssättningar från bronsålder (Ohlmarks 1946:29; Capelle 1986:6-7; König 2007).

C. Södra Halland och Bjärehalvön: Är det område utanför östersjöregionen som uppvisar flertalet skeppssättningar som med säkerhet kan hänföras till bronsålder. Södra Halland (3089 km²) (kommunerna Falkenberg, Halmstad och Laholm) har en berggrund som utgörs av olika former av Gnejs. Kusten domineras av sandslätter och har ett mildt kustklimat. Bjärehalvön (142 km²) ligger i nordvästra Skåne och utgörs generellt av kuperad terräng med sandig pinnmo. I den norra och nordöstra delen av halvön bryter Hallandsåsen in och karakteriserar landskapet. Längst i nordväst ligger det klippiga området Hovs hallar. I området från Falkenberg i norr till Bjärehalvön i söder har en handfull skeppsformade stensättningar eller skeppssättningar från bronsålder undersökts. Dessa karakteriseras av att nästan samtliga är eller har varit täckta av en hög. Av specifikt intresse är den välkända Lugnarohögen i Hasslövs socken (RAÄ 3) (Hansen 1927; Strömberg 1961; Burenhult 1976, 1981; Artelius *et al.* 1994; Artelius 1996, 2005; Wranning 2006; Lund 2009).

Övriga

Det kan tilläggas att skeppssättningar täckta av högar likt de i södra Halland och på Bjärehalvön påträffats i ett fall vid Skive fjord på norra Jylland i Danmark (Kaul 1998a:47-48), två i Schleswig-Holstein i norra Tyskland (Capelle 1986) och tre i Jæren i sydvästra Norge (Nordenborg Myhre 2004:152-162). Samtliga dessa sex kända skeppssättningar dateras sannolikt till slutet av äldre bronsålder.

Yngre bronsålder i norra Europa

Ett vanligen använt begrepp inom europeisk arkeologi är skandinavisk- eller mer korrekt nordisk bronsålder (1700-500 f. Kr.). I tyskan används uttrycket *der Nordische Kreis* och representerar det delvis gemensamma materiella kulturuttrycket som fanns i dagens Syd- och Mellanskandinavien, Nordtyskland och delar av norra Skandinavien och sydvästra Finland under perioden. Inledningsvis kommer den generellt använda uppdelningen av nordisk bronsålder att användas (Tab. 1.1). Denna uppdelning bygger på Oscar Montelius relativa sexperiodsystem som presenterades år 1885 och som med hjälp av senare tiders dendrokronologiska studier och ¹⁴C-analyser har raffinerats och blivit mer detaljerade (Montelius 1885, 1900; Randsborg 1968, 1972, 1991, 1996; Burenhult 1999a:405-461, 1999b:13-150; Kristiansen 1998:31-35; Eriksson 2009:59-61; Olsen *et al.* 2011). Då avhandlingen även innefattar den äldsta delen av förromersk järnålder används Claus Kjeld Jensens uppdelning av perioden i två huvuddelar med ett brott omkring 200 f. Kr. (Jensen 2005a-b). Specifikt för Gotland kommer den av Erik Nylén lokalt uppbyggda indelningen att användas och som delar den äldsta förromerska järnåldern i två delar med ett brott omkring 350 f. Kr. (Nylén 1962a, 1991:222).

Eftersom föreliggande studie utgår från en specifik monumenttyp i skeppssättningen är kronologiskt fokus detsamma som dateringen av denna, nämligen yngre bronsålder. Skeppssättningarna dateras vanligen till period IV-V (1100-700 f. Kr) (Hansson 1927; Artelius 1996). För att även inbegripa perioden innan skeppssättningarna och de senare daterade båtformade

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

hällkistorna på Gotland är den kronologiska avgränsningen satt till tusen år mellan 1200-200 f. Kr. Särskilt vikt ligger på övergångsperioderna från äldre-

till yngre bronsålder (1200-1050 f. Kr.) och mellan yngre bronsålder och äldre förromersk järnålder (550-400 f. Kr.).

Bronsålder	Period	Generell	Kristiansen 1998:32-33	Olsen <i>et al.</i> 2011
Äldre	I	1700 – 1500 f. Kr.	1700 – 1500 f. Kr.	
	IA		1700 – 1600 f. Kr.	
	IB		1600 – 1500 f. Kr.	
	II	1500 – 1300 f. Kr.	1500 – 1300/1250 f. Kr.	1500 – 1300 f. Kr.
	III	1300 – 1100 f. Kr.	1300/1250 – 1100 f. Kr.	1300 – 1100 f. Kr.
Yngre	IV	1100 – 900 f. Kr.	1100 – 950/900 f. Kr.	1100 – 950/920 f. Kr.
	V	900 – 700 f. Kr.	950/900 – 750/700 f. Kr.	950/920 – 800 f. Kr.
	VI	700 – 500 f. Kr.	750/700 – 520 f. Kr.	800 – 530/520 f. Kr.

Förromersk järnålder	Period	Generell	Kristiansen 1998:32-33	Erik Nylén 1962a, 1991 (Gotland)
Äldre	äFRJÄ	550/500 – 200 f. Kr.		
	Ia-b		520 – 350 f. Kr.	
	II		350 – 150 f. Kr.	
	ÄA			550/500 – 350 f. Kr.
	ÄB			350 – 150 f. Kr.

Tabell 1.1. Vedertagen samt alternativa periodindelningar för brons- och äldre förromersk järnålder i norra Europa. Årtal är givna i kalibrerade kalenderår.

Övergången mellan brons- och järnålder är svårdefinierbar i östersjöområdet och särskilt på Gotland. Detta uppmärksammades redan av den gotländske bronsåldersforskaren Harald Hansson (1927:49), som menade att den sjätte perioden var aningen vag och ibland kunde tillskrivas bronsålder och ibland äldsta järnålder. Periodens problematik uppdagades tydligt vid en gravfältundersökning vid Prästgården i Fole socken (RAÄ 56) åren 1959-61. I samma tydliga gravkontexter förekom föremål av rena bronsåldersformer såväl som rena järnåldersfynd (Nylén 1962a:260-264, 1964, 1972). Det tycks därför svårt att säkerställa en tydlig kronologisk gräns mellan dessa båda perioder på Gotland, vilket blir extra

problematiskt på grund av att kalibreringskurvan för ¹⁴C under samma period är väldigt komplex, den så kallade Hallstattplatån (ex. Becker & Kromer 1993; van der Plicht 2004; se Kap. 2).

Detsamma kan sägas för övergången mellan äldre och yngre bronsålder. Istället tycks ett tydligt brott finnas inom den tidsram/period som vanligen definieras yngre bronsålder (1100-500 f. Kr.). I kapitel 4 kommer jag mer ingående att problematisera kring detta och föreslår en nyanserad kronologisk indelning för Gotland och Egentliga Östersjön under yngre bronsålder och äldre förromersk järnålder.

2: METOD OCH MATERIAL

LANDSKAPSANALYS OCH LOKALBESÖK

Jag anser att det är av stor vikt att bege sig ut i landskapet och besöka fornlämningslokalerna. Detta för att bättre förstå och kunna tolka dessa, inte minst gäller det skeppssättningarna (jfr. Werner 2003:260-262). När den senaste fornminnesinventeringen genomfördes på 1970-talet var det utifrån det då rådande objektiva synsättet. En strikt kvantitativ metod användes och det fanns inte utrymme för detaljer. Inte minst gällde detta inventerarens perception av platsen. Naturligtvis är det svårt och tidskrävande att överföra sådan information

till något konkret. Detta gör det dock inte mindre viktigt att återkomma till dessa lokaler för en mer kvalitativ studie och för att bättre förstå placeringen av fornlämningen. För att kunna genomföra en landskapsanalys krävs mer än storlek, orientering och avstånd till andra fornlämningar. Mycket information går att inbringa med hjälp av kartmaterial och GIS-verktyg, exempelvis höjdinformation och geologiska premisser. Lokalbesök kompletterar dock bilden avsevärt och ger en stor mängd ny information ur ett redan befintligt material. Inte minst gäller det de individuella fornlämningarnas relationer till varandra,

Figur 2.1. Stenrösen på Uggarderummet i Rone socken (RAÅ 10-12) på Gotland. Det mellersta röset är Gotlands största, Uggarderojr, som mäter en höjd på sju meter. De båda andra rösena är omkring fyra meter lägre och det skiljer 400 meter i avstånd emellan dem. Foto från väst, Joakim Wehlin 2008.

exempelvis på ett gravfält. Registret talar ofta om hur många fornlämningar som finns men endast i undantagsfall hur de relaterar till varandra.

Närhet är ett svårt begrepp när det kommer till landskap. Det beror helt på landskapsbilden och något som på en karta kan tyckas långt bort kan istället kännas tydligt närvarande på lokalen. Detta gäller inte minst större naturformationer (havet inkluderat) och konstruktioner. Ett stenröse som mäter 40 meter i diameter och är flertalet meter högt, men som inte ligger i krönläge, kan faktiskt vara svårt att hitta. En skeppssättning som på en karta ligger flera kilometer från kusten och på en höjd 40 meter över havet kan mycket väl kunna påstås relatera till havet (fortfarande idag). Något annat som är svårt att relatera till är storlek. Vad kan sägas vara ett stort stenröse? Hur ett röse upplevs beror till stor del på dess omgivning (Fig. 2.1).

Vid det inledande forandet av databasen över skeppssättningarna på Gotland stod det klart att de uppgifter som går att inhämta från det svenska fornminnesregistret (FMIS) inte är tillräckligt för att uppnå mitt syfte. Likaledes visade det sig att flertalet fel smugit sig in vid överförandet från den analoga till den digitala registerformen. Därför inledde jag hösten 2008 en kompletterande nyinventering av skeppssättningslokaler på Gotland. Hösten 2010 besöktes de sista och samtliga kända skeppssättningar är inventerade och fotograferade (se katalog Kap. 12). Året därpå besöktes också skeppssättningslokaler på Bornholm och Åland för en jämförande landskapsanalys.

ARKIVSTUDIER OCH FÄLTUNDERSÖKNINGAR

En relativt stor del av skeppssättningarna på Gotland har blivit arkeologiskt undersökta. Merparten av dessa utgrävningar har aldrig avrapporterats eller publicerats. Av den anledningen ligger stor vikt på arkivstudier vid Antikvariskt topografiskt arkiv (ATA) i Stockholm och vid Gotlands museums arkiv och magasin i Visby. Även en stor del av de övriga skeppssättningarna inom valda

undersökningsområden i egentliga östersjöområdet har blivit arkeologiskt undersökta. De flesta av dessa undersökningar har blivit publicerade, varav många på sent 1800-tal. Av den anledningen ligger stor vikt på arkivstudier även här och detta med stor hjälp av lokal expertis. I den mån det har varit möjligt har muntliga såväl som skriftliga uppgifter inhämtats från ansvariga fältarkeologer och osteologer. Eftersom ett stort antal av skeppssättningarna i egentliga östersjöområdet varit föremål för undersökning har jag inte tyckt mig kunna motivera ytterligare en utgrävning. Dock genomfördes en mindre delundersökning av en skeppssättning på Goks ägor i Lau socken hösten 2010. Resultaten redovisas mer ingående i kapitel 7.

Förutom utgrävningen vid Goks har ett fåtal karteringar och en provundersökning genomförts inom ramen för avhandlingsprojektet. År 2009 fosfatkarterades en skeppssättning invid stenålderslokalen vid Ajvide i Eksta socken (RAÅ 50). Fosfatkarteringen genomfördes med syftet att testa metoden på en skeppssättningslokal, men inga höga fosfater kunde konstateras (se katalog Kap. 12). Samtidigt som undersökningen vid Goks genomfördes en kartering av ett närbeläget gravfält med nio skeppssättningar (RAÅ Garde 3). Här påträffades också en förut ej registrerad skeppssättning (Martinsson-Wallin & Wehlin 2011; Wehlin 2012a).

Våren 2011 genomfördes en fosfatkartering intill en skeppssättning i Vallstena socken (RAÅ 90). Denna kartering utfördes av undertecknad och dåvarande arkeologistudenten Johan Richardson med syftet att söka höga fosfathalter i två intilliggande stenhusgrunder (Richardson 2011). Sommaren samma år genomfördes en lyckad provundersökning i dessa båda husgrunder med ledning av de påträffade höga fosfathalterna. En kok- eller hårdgrop påträffades och dateras genom ¹⁴C-analys till äldsta delen av järnålder (Wehlin *et al.* 2011).

KORRESPONDENSANALYS

Det stora antalet undersökta skeppssättningar tillsammans med de tidigare nämnda lokalbesöken

2: METOD OCH MATERIAL

ger upphov till en stor mängd formell data och informell information. Ett tillvägagångssätt att analysera ett sådant stort informationsmaterial är att använda den statistiska tekniken korrespondensanalys (CA), vilket kan beskrivas som en undersökande multipel analys (för en mer detaljerad teoretisk och matematisk bakgrund se exempelvis Benzécri 1992; Baxter 1994:100-139, 2003:136-146, 204-209). Historien bakom metoden är aningen komplicerad. Metoden utvecklades under samma period inom flera vetenskapliga miljöer och länder (Clausen 1998:5-8). Analysmetoden blev populär i Frankrike och tillskrivs ofta Jean-Paul Benzécri (1973). Inom arkeologin användes tekniken relativt tidigt (Hill 1974; Bølviken *et al.* 1982), men det var först med det ökade intresset för sociologen Pierre Bourdieu, och dennes arbeten, som analysmetoden fick riktigt genomslag inom ämnet (ex. Bourdieu 1984, 1988). Bourdieu använde analysen för att utforska och visualisera vad han kom att kalla sociala fält. Bourdieu föreslog att den essentiella karaktären hos ett element beror på elementets position i förhållande till andra element. Mer precis förklarar Donald Broady förhållandet som det specifika elementets placering inom hela systemet av relationer mellan element (Broady 1991:462).

I en korrespondensanalys används de typer av variabler som är vanliga inom arkeologin och analysen är en bra teoretisk metod för att handskas med denna typ av data. Dock är det svårt att finna relevanta mönster hos individuella eller hos fåtalet observationer och därför är det viktigt att materialet är stort och tillräckligt adekvat för en statistisk analys. Grunden i en korrespondensanalys är en matris som bygger på närvaro eller frånvaro av olika variabler (typer) och enheter. På ett arkeologiskt plan skulle en enhet kunna vara en bosättning, en gravtyp eller en artefakt. Metoden har använts på en rad olika sätt inom arkeologin. Analysen behandlar relationerna (modaliteterna) mellan enheterna och variablerna (typerna) av dessa enheter inom ett specifikt fält, region eller område. Detta ger en möjlighet att hantera enheten på samma sätt som variablerna som är relaterade eller inte relaterade till den. I slutändan ger detta en högkvalitativ och lättförståelig produkt i form

av en visuell graf (ex. Madsen 1988; Baxter 1994:100-139; Johansen *et al.* 2004). I kapitel 5 redogörs mer ingående för korrespondensanalysen som genomförts på de undersökta skeppssättningarna. Vid analysen har dataprogrammet *PAST* använts (Oslo universitet: <http://folk.uio.no/ohammer/past/>, 2012-04-18).

¹⁴C-ANALYSER

Under lokalbesöken blev det tydligt att ett flertalet olika typer av skeppssättningar finns på Gotland och i övriga egentliga östersjöområdet. Dessa kan också verifieras genom korrespondensanalysen. Vidare finns det flera lokaler med ett stort antal skeppssättningar i nära anslutning till varandra. Dessa två aspekter kom att ligga till grund för det ¹⁴C-projekt som påbörjades år 2010. Detta delprojekt syftade till att klargöra huruvida det finns en kronologisk indelning bland de olika typerna av skeppssättningar eller ej? (se Kap. 4). Ett andra syfte var att nå en förståelse för hur närliggande skeppssättningar, och vissa fall även andra anläggningar, förhåller sig till varandra i tid? (se Kap. 4 & 6). Vidare var ändamålet att ¹⁴C-datera skeppssättningarna på Saaremaa, på Åland och i Lettland.

På 1920-talet kunde arkeologerna konstatera att en stor del av östersjöregionens skeppssättningar var från yngre bronsålder (Schnittger 1920; Hansson 1927). Eftersom fyndmaterialet ofta är ganska litet i skeppssättningar och att det mestadels rör sig om brända ben krävdes omfattande undersökningar innan man typologiskt kunde datera anläggningarna. Allt sedan dess har skeppssättningarna, främst på Gotland, utifrån morfologiska likheter daterats till yngre bronsålder. Vid moderna undersökningar av skeppssättningar har därför ingen större vikt lagts gällande dateringsproblematiken. Detta beror också på att brända ben inte tidigare varit möjliga att datera med C14-metoden. Endast fyra ¹⁴C-analyser finns att tillgå från skeppssättningskontexter på Gotland (Pettersson 1982; Hallin 2003, 2004, 2005; Sabatini 2007:120) och ytterligare ett tjugotal i övriga egentliga östersjöregionen (Jaanusson & Silvéen 1962:10, 26; Hernek 1994:15; Sigvallius 2005). Över hälften av de

senare ^{14}C -dateringar är genomförda på material från skeppssättningen vid Hellerö i Västra Eds socken (RAÄ 9), Småland.

På 1990-talet upptäckte Lanting och Brindley att visst kol finns bundet i benets *hydroxyapatit* och de kunde genom en rad processer frigöra detta kol och genomföra dateringar även på brända ben. Tillförlitligheten testades med positiva resultat mot vanligt träkol och obränt ben från samma kontexter (Lanting & Brindley 1998). Under senare år har också AMS (*Accelerator Mass Spectrometry*) -datering av brända ben visat positiva resultat (Lanting *et al.* 2001:249-250). I Danmark har man genomfört tester av AMS-analyserade kremerade ben och jämfört dessa mot exempelvis dendrokronologi och typologi. Dessa tester har till viss del varit blinda (Olsen *et al.* 2008, 2011). Det är dock viktigt att diskutera vilken temperatur benen blivit utsatta för. Senare års studier visar att det föreligger skillnader i datering beroende på vilken temperatur benet utsatts för. Mindre brända ben tenderar att få en något yngre datering än de mer brända benen. Vidare har man påvisat att brända ben är mer motståndskraftiga mot yttre påverkan när de bränts i en temperatur över 600°C . Det finns nämligen en möjlighet att brända ben kan ta upp kol från omgivningen beroende på temperatur och koncentrationen av koldioxid (CO_2). Exempelvis om brandbålet innehåller ett gammalt trädslag kan en effekt av träets egenålder uppstå och föranleda en felaktig datering. Även marinreservoareffekten kan vara betydande vid dateringen av brända ben (Olsen *et al.* 2008; Hüls *et al.* 2010).

Under senare år har en stor utveckling skett inom de naturvetenskapliga analysmetoderna på mänskligt benmaterial, inte minst aDNA-analyser (ex. Rasmussen *et al.* 2010; Skoglund *et al. in press*) och stabila isotopanalyser av olika slag (ex. Katzenberg 2000; Bentley *et al.* 2004; Haak *et al.* 2008; Fornander 2011). Det föreligger dock viss problematik med sådana analyser på brända ben och exempelvis är aDNA ännu inte möjligt att få fram. Rörande isotopanalyser har dock en del studier genomförts, men dessa är problematiska då det inte är klart

hur isotopernas komposition förändras under hög värme (ex. Stepańczak & Szostek 2010:208-213). Möjliga resultat ligger därför i framtiden, men för att underlätta dessa analyser är det dock, precis som för ^{14}C -analyser, av vikt att klargöra för vilken temperatur benen utsatts. Detta kan göras genom studiet av sprickbildning och färgnyanser (se ex. Holck 1987:94-100; Walker *et al.* 2008; Larsson 2009:301-307).

Det finns också ett avsevärt betydande problem när det gäller ^{14}C -dateringar från den period som denna avhandling berör. Ser vi till den kalibreringskurva som används idag så är den mycket komplex omkring 2550-2400 BP, eller kalibrerat i kalenderår 800-400 f. Kr. Detta gör att samtliga analyser som ligger inom detta tidsavsnitt får ett liknande värde. Ett värde som mer eller mindre täcker hela detta intervall utan synliga tyngdpunkter. Vid sammanställningar av ^{14}C -analyser bildas därför en i många fall missvisande plåtå för denna period i diagrammet (se Kap. 4). Plåtån sammanfaller med Hallstattkulturens blomstringsperiod i Centraleuropa och kallas därför Hallstattplåtån (ex. Becker & Kromer 1993; van der Plicht 2004).

För att testa denna relativt nya metod att datera brända ben samt få en förståelse för mer lokala samt överregionala förhållanden mellan skeppssättningar har 32 nya ^{14}C -dateringar genomförts på material från skeppssättningskontexter från Estland, Gotland, Lettland och Åland (se Kap. 4). I mesta möjliga mån har kontexter innehållande typologiskt daterbara fynd tagits med i studien.

Med syftet att kronologiskt relatera ^{14}C -dateringarna från skeppssättningarna på Gotland har andra genomförda ^{14}C -analyser från Gotland samlats in. Avgränsningen är gjord enligt okalibrerat BP-värde mellan 2200-3699 och täcker således med marginal äldsta bronsålder till och med den äldre delen av förromersk järnålder (Bilaga 11.8). Det finns dock problem med de analyser som skedde tidigt och även med dem som genomförts med konventionell metod fram till 1980-talet. Dessa har vanligen stora standardavvikelser tillskillnad från de analyser som

genomförts med tandemaccelerator från 1990-talet och framåt. Under den tidiga fasen av metodens utveckling behövdes en stor mängd material för en analys. Detta medförde att exempelvis kol från olika delar av en kontext eller ett kulturlager sammanfördes och ger därför inte ett fullt pålitligt analysresultat (muntligen Strucke 2011-12-07). I december 2012 innefattade denna sammanställning 224 ¹⁴C-analyser (Bilaga 11.8). Det finns också ett tiotal ytterligare genomförda analyser som ännu ej publicerats men vars resultat jag haft tillgång till (muntligen Thunmark-Nylén 2011-12-15; muntligen Martinsson-Wallin 2012-01-20; muntligen Wallin 2012-09-29).

De ¹⁴C-analyser som jag genomfört inom ramen för avhandlingsprojektet är utförda av Göran Possnert och Ingela Sundström vid Ångströmlaboratoriet/Tandemlaboratoriet vid Uppsala universitet. Samtliga ¹⁴C-dateringar i texten redovisas om inget annat anges med kalibrerat värde (kalenderår) vid två sigma efter Calib. Rev. 6.1.0 (Reimer *et al.* 2009). I några figurer används programmet OxCal 4.1 (Bronk Ramsey 2009). I båda fallen används kalibreringskurvan *IntCal09*. Alla nämnda ¹⁴C-dateringar finns samlade i Bilaga 11.8.

BRÄNDA BEN OCH OSTEOLOGI

Tidigt i studierna om skeppssättningarna insåg jag vikten och kanske framförallt potentialen med att osteologiskt analysera det brända benmaterialet som påträffats i dem. Detta är något som inte i någon större utsträckning genomförts tidigare och inte minst gäller detta det stora gotländska bronsåldersmaterialet. De osteologiska analyserna har utförts av studenterna Lydia Eifert och Anders Gustavsson vid Högskolan på Gotland under handledning av författaren och osteologerna Sabine Sten, Carola Liebe-Harkort och Margareta Kristiansson. Analyserna genomfördes mellan åren 2009-2012 och finns publicerade i tre uppsatser (Eifert 2010; Gustavsson 2011, 2012). Eifert och Gustavsson har mer än dubblat antalet osteologiskt analyserade skeppssättningar från Gotland. Tillsammans med de tidigare genomförda analyserna (Sigvallius-Vilkancis 1982; Sten 1998a;

Sigvallius 1999a-b; Vretemark 2003; Malmberg 2004; Blücher 2005) har till dags dato benmaterialet från 32 stycken skeppssättningar analyserats osteologiskt. Det finns också en rad analyser som är gjorda på benmaterial från yngre bronsålder, men som inte påträffats i eller invid någon skeppssättning (Tab. 2.1) (Gejvall 1955a-b, 1957, 1958, 1967; Sten 1998b; Sigvallius 1999b, 2001a; Vretemark 2003; Blücher 2005; Malmberg 2005; Eifert 2010; Elmshorn 2010; Svensson 2010; Forsberg & Svensson 2011; Wehlin & Schönback 2012).

De nya osteologiska analyserna från skeppssättningar är till stora delar genomförd på det material som grävdes upp under tidigt 1900-tal. Därför föreligger vissa källkritiska aspekter och detta gäller inte minst den tidigare inställningen till brända ben. Exempelvis skriver Greta Arwidsson så sent som 1946 i en rapport från restaureringen av en skeppssättning i Eksta socken (RAÄ 76) på Gotland: I den omrörda jorden återfanns "...en enda, obetydlig, bränd benskarva, vilken ej tillvaratogs." (Arwidsson 1946). Brända ben ansågs av många värdelösa och räknades ibland inte som fynd. Att dessa ben trots detta finns bevarade i arkiven får vi tacka Nils-Gustaf Gejvall för, som vid slutet av 1940-talet stred för att visa på möjligheterna att bedöma även dessa kvarlevor osteologiskt (ex. Gejvall 1947, 1948, 1969). Alla dessa år av magasinering har dock satt sina spår och benen har vid flertalet tillfällen ompaketerats och flyttats. Material och originaletiketter har därav i en del fall förkommit och kanske också hamnat fel. Detta till trots finns en stor mängd brända ben i arkiv och magasin som aldrig blivit osteologiskt analyserade och med dessa en stor potential för framtida forskningsprojekt.

De båda ämnena arkeologi och osteologi kan verka starkt samhöriga och integrerade. Naturligtvis är det till viss del på det sättet, speciellt i Sverige. Det finns dock en brytning mellan de båda ämnena. Brytningen utgörs till största delen av osteologins starka band till naturvetenskapen och arkeologins mer humanistiska dito (ex. Trigger 1993; Larsson 2009:295). Jag är av tron att det finns en stor potential i ett mer integrerat samarbete mellan arkeologi och osteologi (se ex.

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Arcini & Svanberg 2005; Arcini *et al.* 2007; Arcini 2007; Larsson 2009). Detta inte minst med den metodutveckling rörande analyser av brända ben som skett under de senaste åren (ex. McKinley 1989, 1993; Pope & Smith 2004; Schmidt & Symes 2008). Ur sådana projekt kan nya metoder utvecklas och ny kunskap om forntiden erövrats. Det är dock viktigt att samarbetet mellan arkeologer och osteologer också sker i den direkta fältsituationen (Arcini 2007:175). Benmaterialet tenderar annars att separeras från de övriga arkeologiska lämningarna och ”filtreras”

genom den osteologiska analysen. På andra sidan filtret har benen översatts till arkeologen, vanligen med hjälp av de ”klassiska” frågorna om antalet individer, djur, biologiskt kön, ålder och sjukdomar eller skador. Därför har jag arbetat med att nå en större växelverkan och fortlöpan diskussion mellan arkeolog och osteolog, både i fält och i laboratorium. Av den anledningen lyfts de genomförda osteologiska analyserna in i diskussionen istället för att utgöra bilagor (se Kap. 6).

RAÄ nr:	Lokal:	Antal anl:	Unders. år:	Ansvarig arkeolog:	Osteologireferens
Alskog 9	Gälrum	6	1919	Bror Schnittger & Harald Hansson	Eifert 2010; Gustavsson 2011
Alskog 62	Liffride	2	2003-2005, 2007	Gunilla Runesson	Malmberg 2004, 2005; Kristiansson 2009
Bäl 26	Sudergårda	1	1875	Sigge Ulfsparré	Eifert 2010
Eke 88	Härdarve	1	2009	Per Widerström	Elmshorn 2010
Fröjel 40	Vallhagar S	2	1947-49	Erik Nylén	Gejvall 1955a
Fröjel 178	Vallhagar M	1	1947-49	Erik Nylén	Gejvall 1955a-b
Färö 10	Lautergårdarna	2	1933	Claes Claesson	Sten 1998b
Färö 57	Landsnäsa	1	1928	Harald Hansson	Sten 1998a
Hellvi 26	Malms	1	1929	Harald Hansson	Vretemark 2003
Hörsne 57	Simunde	1	1957	Bengt Schönback	Gejvall 2012
Klinte 86	Rannarve	6	1966-67	Gunilla Grimlund-Manneke	Gustavsson 2012
Lau 41	Rojrskogen	1	2010	Joakim Wehlin	Forsberg & Svensson 2011
Lau 49	Bandeläins täppö	2	1928 / 1990	Ture J. Arne / Malin Lindquist	Eifert 2010
Levide 1	Braidfloar	3	1916	Harald Hansson	Eifert 2010
Lärbro 114	Tängelgårdarna	2	1915	Bror Schnittger	Gustavsson 2011
Lärbro 144	St. Vikers	1	1962	Bertil Almgren, Gustaf Trotzig, Sture Engqvist, Gösta Hörning & Stig Rydh	Gejvall 1967
Lärbro 162	Domarlunden	1	1916 / 1973-74	Harald Hansson / Anna-Lena Gerdin	Vretemark 2003
Lärbro 253	St. Vikers	2	1997	Leif Zerpe	Sigvallius 1999b
Martebo 68	Prästgården	1	1958	Claes Varenius & Valdemar Ginters	Varenius & Ginters 1959
Rone 10	Uggårda	1	2009	Helene Martinsson-Wallin	Svensson 2010
Rute 77	Fardume	6	1980-81	Ann-Marie Pettersson	Sigvallius-Vilkancis 1982
Sjonhem 17	Sojvide	1	1956	Erik Nylén	Gejvall 1958
Tingstäde 14	Tingstäde annex	1	1955	Greta Arwidsson	Gejvall 1957
Tofta 26	Fättings	1	1929	Harald Hansson	Eifert 2010
Tofta 78	Ansarve	1	1951	Greta Arwidsson	Blücher 2005
Visby 96	Pilhagen	1	1911	Ernst Allgren	Blücher 2005
Visby 120	Terra Nova	1	1980	Nydolf, N-G, Äjja, K & Wickman-Nydolf, G.	Westerberg 2012
Väskinde 69	Norrgårdarna	1	1902	Oscar Almgren & Oscar Wennersten	Eifert 2010
Väte 13	Gräne	1	1998	Leif Zerpe	Sigvallius 1999a

Tabell 2.1. Gravläggningar med brända ben (högar, rösen, skeppssättningar och stensättningar) från yngre bronsålder på Gotland som har blivit osteologiskt analyserade.

Jag kommer inte att ingående redogöra för den osteologiska forskningshistoriken kring brända ben och hänvisar för detta till Per Holck (1987), Berit Sigvallius (1994), Caroline Arcini och Fredrik Svanberg

(2005:285-304) samt Åsa M. Larsson (2009:295-299) och de enskilda uppsatserna (Eifert 2010; Gustavsson 2011, 2012).

2: METOD OCH MATERIAL

Åldersbedömningarna är gjorda enligt den i rapportmaterialet mest använda uppdelningen i åldersintervall enligt Torstein Sjøvold (1978): Infans 0-1 år, Infans I 0-7 år, Infans II 5-14 år, Juvenilis 10-24 år, Adultus 18-44 år, Maturus 35-64 år och Senilis 50+. I vissa fall har endast individen kunnat åldersbedömas till vuxen 18+. Gällande könsbedömningen anges den som redovisats i den osteologiska analysen. I några sammanhang har det biologiska könet bedömts som exempelvis kvinna följt av frågetecknet (Kvinna?). Med frågetecknet hänvisas till att de könsindikationer som påträffats övervägande tyder på det ena könet, eller att endast få könskaraktärer påträffats vilka tyder på det ena eller det andra könet. Detta betyder i vissa fall att både manliga och kvinnliga karaktärer påvisats, men att dessa övervägande tyder på det ena. Det finns också fall där två individer av olika kön och olika ålder kunnat påvisas i samma kontext. Detta betyder inte alltid att osteologen kunnat fastställa vilken individ av en viss ålder som har ett visst biologiskt kön. Ett sådant förhållande framgår i så fall av löptexten och/eller i tabellform enligt åldrar separerade med snedstreck (ex. 10-24/35-64) följt av antalet könsbedömda individer i kontexten (ex. 1 man och 1 kvinna?).

Det bör också poängteras att det finns en rad olika metoder vid bedömning av ålder, biologiskt kön, MIND (minsta individantal), sjukliga förändringar etcetera. Främst är det metoder för bedömningen av kön som skiljer sig mellan olika analyser. Vissa osteologer är mer vågade, ofta beroende på erfarenhet, vid könsbedömningar. I denna studie jämförs en mängd osteologiska analyser utförda vid olika tidpunkter och av olika fackmän (Tab. 2.1). Detta gör att nyss nämnda metoder skiftat och för en mer ingående beskrivning av dessa hänvisas därför till de enskilda rapporterna.

För att exemplifiera detta problem och tydliggöra vikten av en närmare dialog mellan osteolog och arkeolog vill jag kort beröra en undersökning vid Fardume och Tjautstomt i Rute socken på Gotland. På lokalen undersöktes sex mindre skeppssättningar mellan åren 1980 och 1981. I dem påträffades en stor mängd samlingar av brända ben.

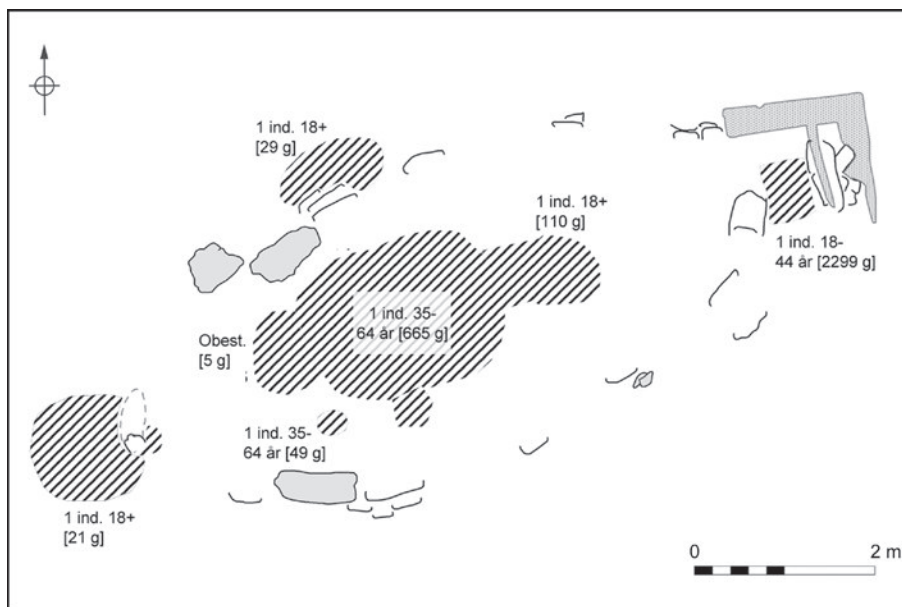
Efter den osteologiska analysen tolkades samtliga skeppssättningar tillsammans som innehållande minst tjugo individer. Den största (skepp 1) innehöll resterna efter inte mindre än sju människor (Pettersson 1982:100-103; Sigvallius-Vilkancis 1982:126). Efter diskussioner med ansvarig arkeolog Ann-Marie Pettersson (muntligen 2012-01-18) och osteolog Berit Sigvallius-Adorni (2011-11-03) kan det konstateras att den osteologiska analysen bygger på de arkeologiskt tolkade och separerade kontexterna, vilka jag inte ifrågasätter. Ett problem är dock att benen aldrig testades mot varandra för att om möjligt klargöra ett minsta individantal i hela anläggningen (jfr. Sigvallius 2005). Brevledes meddelar Sigvallius-Adorni (2011-11-03) att det mycket riktigt skulle kunna vara färre individer än vad som bedömdes i rapporten. För att säkerställa detta krävs att benen genomgår ytterligare en osteologisk analys, vilket inte genomförts inom ramen för denna studie. Det är dock värt att notera att det, precis som Pettersson beskriver (1982:32), går att urskilja två områden med koncentrationer av brända ben. Lagg där till den separat placerade kalkstenskista i skeppets akter innehållande en husurna med brända ben (Pettersson 1982:47). Ser man till spridningsbilden och de osteologiska bedömningarna på benen så finns inget som talar för att det skulle röra sig om resterna efter fler än tre individer (Fig. 2.2).

Vidare bör tilläggas att bränt benmaterial är ytterst komplicerat, detta inte minst då benen beroende på tids-, temperatur, och rumsliga faktorer kan förvrängas, krympa och spricka (ex. Sigvallius 1994; Lynnerup *et al.* 2008; Schmidt & Symes 2008). Dessa faktorer gör att osteologer ibland bedömer kön och ålder utifrån få identifierbara element, vilket nyligen kritiserats av Ylva Svenfeldt (2009).

Rörande mängden ben så redovisas detta med vikten i gram. I äldre rapporter är det vanligt att detta endast redovisas i volymenheter. För att kunna jämföra dessa med varandra har jag därför räknat ut ett medelvärde mellan vikt och volym, ett värde som naturligtvis skiljer sig beroende på fragmenteringsgraden hos benen. Exempelvis räknar Katherine Hauptman Wahlgren (2002:162) med ett förhållande på 50 gram/

deciliter. Det gotländska materialet tyder dock på att denna uppskattning är något lågt räknad och torde snarare vara 60 gram/deciliter. I de fall där endast

volym finns rapporterat i den osteologiska analysen har jag därför räknat om enligt denna kalkyl (i dessa fall finns volymen presenterad inom parantes).

Figur 2.2. Den största skeppsättning av sex vid Fardume och Tjautstomt i Rute socken (RAÄ 77 (1)) tillsammans med fyndområden för brända ben och deras osteologiska bedömning (efter Pettersson 1982:21-29; Sigvallius-Vilkancis 1982).

Gravkonceptet

Att skeppsättningarna i många fall utgör rum för mänskliga kvarlevor står relativt klart. Dock är frågan om det är möjligt att tala om en grav i den betydelsen vi lägger i begreppet idag. Det förefaller nämligen så att det vanligen är endast en mindre mängd människoben som påträffas. Ett fenomen som också är vanligt i andra anläggningar i egentliga östersjöområdet under samma period (Ericsson & Runcis 1995; Kaliff 1997, 2005; Kaliff & Oestigaard 2004; Thedéen 2004:103-108; Arcini & Svanberg 2005; Arcini 2007; Arcini *et al.* 2007).

Gravar utgör en stor del av arkeologins källmaterial. Frågan är dock om och hur detta material kan ge oss en förståelse för det samhälle som låg bakom begravningen. Inom den processuella arkeologivägen ansågs graven återspegla samhället (ex. Binford 1971) emedan de efterföljande postprocessuella arkeologerna ställde sig tveksamma till detta och framhöll istället gravens symboliska och kommunikativa aspekter (ex.

Tilley 1984; Hodder 1986). I slutet av 1980-talet kom därför den breda betydelsen av gravbegreppet att uppmärksammas (ex. Bennett 1987; Jankavs 1987; Jennbert 1988; Baudou 1989).

Termen grav tenderar att användas lite slentrianmässigt bland arkeologer. Ofta används begreppet så fort ett fåtal mänskliga kvarlevor påträffas tillsammans. Termen utgår i dessa fall från den moderna betydelsen som en behållare för den dödes kvarlevor. När vi studerar och diskuterar forntida gravar kan dessa gravkoncept utgöra ett problem (Kaliff 1997, 2005). Det finns ett behov av att mer precist beskriva dessa anläggningar. Det är viktigt att förstå att exempelvis bronsålderns monument, som ofta innefattar mänskliga kvarlevor, inte ursprungligen hade samma funktion som det vi idag förknippar med termen grav (Kaliff 1997:68-70; Kaliff & Oestigaard 2004:84-85). Utifrån denna aspekt har en diskussion förts kring vad som egentligen bör betraktas som en regelrätt grav (Kaliff 1992, 1997, 2005, 2007; Ericsson & Runcis

2: METOD OCH MATERIAL

1995; Olausson 1995; Artelius 1996; Goldhahn 1999a; Kaliff & Oestigaard 2004; Thedéen 2004; Oestigaard & Goldhahn 2006). I kapitel 6 kommer jag att utifrån skeppssättningsmaterialet problematisera kring denna fråga. Jag har valt att använda termen grav eller begravning då en större mängd mänskliga ben påträffats och att dessa kommer från samtliga delar av skelettet. Eller om benen anträffats i en kista, urna eller tillsammans med föremål som vanligen relateras till gravläggningar.

En rad olika alternativ har föreslagits till varför endast ett fåtal brända människoben påträffas i vissa sammanhang:

1. Benen har av naturliga orsaker inte bevarats (den tafonomiska processen): Benförlusten, inte minst från yngre individer, kan bero på den fragmentering som sker vid kremeringen (McKinley 1993). En idé som framlagts av Björn Ambrosiani (1973) är att de tidigare tolkade kenotaferna egentligen är barngravar i vilka benen inte bevarats. Det finns dock fall där unga barn påträffats i brandgravsmaterial (ex. Lieber-Harkort 2010). Även lokala bevaringsförhållanden i marken samt tafonomiska aspekter kan påverka vad som påträffas vid utgrävningen (Arcini 2007:180; Arcini *et al.* 2007:158; Brück 2009:8-10). Vidare kan den arkeologiska utgrävningen och under vilka väderleksförhållanden denna genomförs påverka fragmenteringsgraden hos benen (McKinley 1989; Ericsson & Runcis 1995:37).

2. Benen har behandlats efter kremeringen. Brända ben benämns ofta ”rena” och har av den anledningen tolkats som tvättade efter kremeringen (ex. Gejvall 1961:160; Ericsson & Runcis 1995:37; McKinley 1989:72-73). Dock är detta troligen en av arkeologer skapad realitet då benen bara av kremeringen blir avsevärt rena¹ (Arcini *et al.* 2007:146). En del forskare menar att benen medvetet krossats efter kremeringen (Gejvall 1948; Kaliff 1992:100). Andra har påpekat att benens skörhet direkt efter

¹ I de fall där jag fortsättningsvis kommer att benämna brända ben som ”rena” så menas att de är fria från sot.

kremeringen gör att de fragmenteras av mer enkla behandlingar, som exempelvis urplockande och förflyttning (Arcini *et al.* 2007:146; Arcini 2007:180). Fragmenteringen kan också ske vid tillförande av vatten och jord för att snabbare kyla ner bålet (McKinley 1989:73; Kaliff & Oestigaard 2004:93).

3. Resterande ben har deponerats på annan plats.

Denna idé har framhållits av en rad forskare, vilka främst finner stöd i etnografiska analogier (van Gennepe 1960; Hertz 1960; Turner 1969). Exempelvis har Anders Kaliff (1997) föreslagit att själva bränningen av den döde var det essentiella i gravritualen och inte gravläggningen i sig. Detta medförde således att endast en mindre mängd brända ben symboliskt placerades i graven. Resterande ben kan istället ha deponerats på andra viktiga platser såsom på åkrar eller i vattendrag (se också Kaliff & Oestigaard 2004). Nyligen genomförda strontiumisotopanalyser från textilier funna i bronsåldershögen Lusehøj vid Voldtofte i Danmark visar en icke lokal härkomst (Bergfjord *et al.* 2012). Detta skulle kunna tolkas som att individen avlidit i fjärran land och att benen senare förts ”hem”. En annan möjlighet är att ett fåtal av de brända benen fungerat som offer för gudarna, eller som relikier eller talismaner för de efterlevande. Även i detta fall ligger främst etnografiska analogier som stöd (ex. Handy 1927:132-135, 191-195, 267-270; Henry 1928:314, Wales 1931:144-154). Det finns dock arkeologiska exempel på detta från Skandinavien. Inte minst gäller detta de så kallade amulettssamlingarna och ”trollväskorna” från bronsålder (Kristiansen & Larsson 2005:274-275; Goldhahn 2007:180-188; se också 2009:9-10). Från Gotland finns även i modern tid uppgifter om att en pärboll² bör lindas runt en bit människoben från hemsöcken (Mattsson 2012-08-20).

4. Olika gravskick. Alf Ericsson och Janis Runcis (1995) framhåller idén om att de materialfattiga och ibland tomma gravarna bör ses som ett medvetet gravskick från det stora urval som tycks ha funnits under yngre bronsålder och äldsta järnålder. De menar att perspektivet under denna period förflyttats

² Används vid det gotländska bollspelet *Pärk*.

från individen till konstruktionen i sig och att detta är anledningen till att en så liten mängd ben påträffas. Ericsson och Runcis använder sig av Maurice Blochs och Jonathan Parrys (1982) etnografiska studie och menar att de olika gravtyperna och deras kombinationer är en socialt uppbyggd ideell modell och begravningsritualen är ett tillfälle att skapa en social uppdelning. Dessa handlingar och projicerande symbolik i samband med begravningen och uppförandet av gravmonument benämns idag ofta med termer som ”gravspråk” eller ”gravdialekter” (ex. Hedeager 1990; Artelius 2000; Andersson 2005; Artelius & Lindqvist 2007:101-103).

En rad studier visar också att ett urval av benen kan ha skett. Vanligen är det en större mängd kraniefragment som poängteras (Sigvallius 2001b, 2005:166-168; Eifert 2010; jfr. Kaliff & Oestigaard 2004; Thedéen 2004:106). Dock skall även ett källproblematiskt perspektiv vägas in i en diskussion om urval och avsaknaden av olika benkategorier i ett kremerat material. Exempelvis utgör kraniefragment delar som är de mer oproblematiske att identifiera (Sigvallius 2001b; Arcini & Svanberg 2005:322).

5. Individuella bålplatser. I ett par nyligen genomförda studier (Arcini & Svanberg 2005; Arcini *et al.* 2007; Arcini 2007) ställer sig forskarna frågande till terminologin som genom åren använts i brandgravssammanhang; urnegrav, urnebrandgrav, brandlager, benlager, sotlager, sotfläck, brandjord, brandgrop, mörk fläck, kremeringsplats och bålmörja. De är också tveksamma till de ovan nämnda tolkningarna om olika typer av gravskick samt olika komplexa rituella processer i samband med kremeringen och begravningsaktiviteter. Resultat pekar istället på att samtliga dessa tidigare använda termer kan samlas under främst två typer av arkeologiska anläggningar, dels en grav och dels en till denna grav hörande individuell bålplats.

6. De efterlevande. Fokus ligger ofta på själva graven och på den döde och inte på de efterlevande. Det är viktigt att förstå att gravritualen kan spela en stor roll i exempelvis sociala strategier. Graven i sig kan

kommunikationsmässigt ses som dubbelriktad, som en förbindelse mellan de döda och de efterlevande. Av den anledningen har det föreslagits att graven bör ses som en arena dit såväl döda som levande har tillträde och detta är anledningen till att depositioner av brända ben påträffas spridda i hela monumenten (Hyenstrand 1980; Ericsson & Runcis 1995:34; Thedéen 2004:103-108; Goldhahn 2006b; Oestigaard & Goldhahn 2006).

MEDIEÖVERSKRIDANDE KOMPARATIV ANALYS

Det finns en lång tradition att jämföra hållristningar med bronsålderns föremål och deras motiv (Hildebrand 1869; Montelius 1874, 1885; Ekholm 1916, 1921; Almgren 1927; Ling 2008). Detta inte minst gällande dateringen av hållristningsskeppen som bygger på dateringen av bronsföremålen med skeppsmotiv (Glob 1969; Karlenby 1987; Kaul 1998a). Med anledning av de fåtalen fynd av hållristningar på Gotland framhåller Harald Hansson (1927) en något mer kontroversiell idé i sin avhandling. Hansson likställer skeppsättningarna med hållristningar:

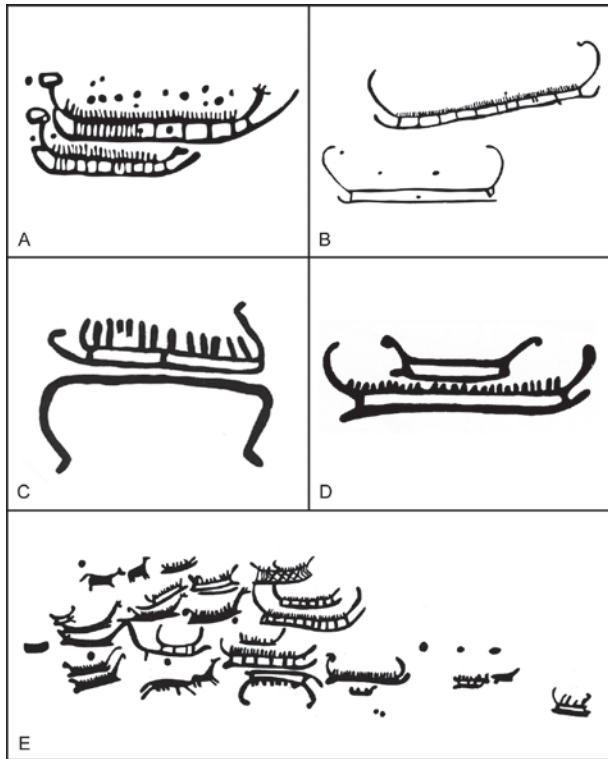
Förklaringen härtill är förmodligen främst att söka i beskaffenheten av öns berggrund, vars söndertrasade yta ytterst illa lämpar sig för anbringandet av hållristningar. Just denna omständighet kan ha varit orsaken till att man kommit på den tanken att istället bygga stenskepp, till vilka rikligt material lämnades av de lösa block, landisen en gång fört med sig till ön. (Hansson 1927:86).

Går skeppsättningarna att direkt jämföras med sina tvådimensionella släktingar? Kan det vara möjligt att de tvådimensionella skeppsmotiven på hållristningar och bronsföremål i istället uttrycks som tredimensionella skepp uppbyggda i sten i egentliga östersjöområdet?

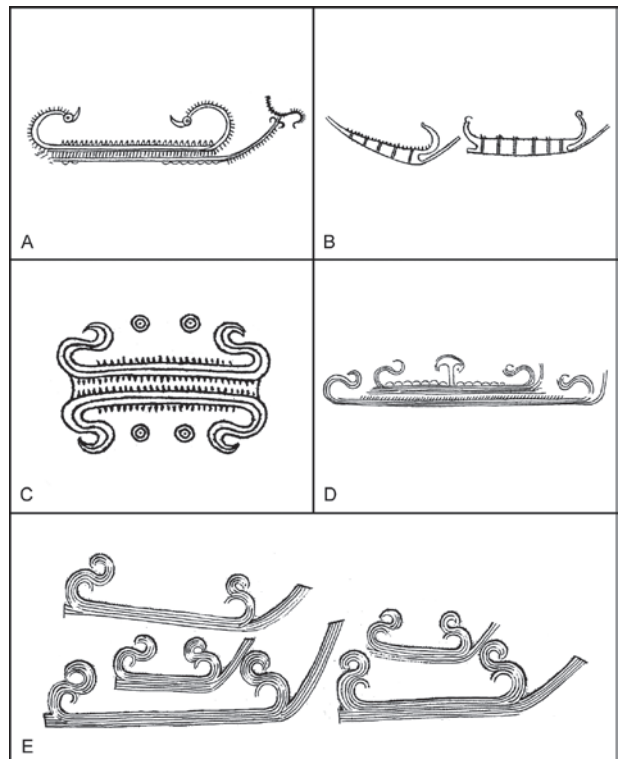
Åke Hyenstrand (1968) var en av de första som föreslog en jämförande studie mellan gravläggningar och bildformerna på hållar och bronser. Ett sådant gränsöverskridande och jämförande av samma symbol uttryckt i olika medier och förfaranden har relativt nyligen aktualiserats (ex. Kaul 1998a, 2004; Ballard *et al.* 2003; Kristiansen & Larsson 2005;

2: METOD OCH MATERIAL

Bradley 2006). Fokus har dock fortfarande varit hällristningar och dekorerade bronsartefakter, men några studier har även inkluderat skeppssättningar (Hedengran 1990; Hedengran & Jansson 1999; Bradley & Widholm 2007a-b; Bradley 2008). Denna diskussion har på senare år uppmärksammas i Tjustområdet på den småländska östersjökusten. Detta är ett område där skeppssymbolen finns rikt representerad på hällristningar, som skeppssättningar av sten och i fåtalet fall även på bronsföremål. Under senare år har jag tillsammans med Richard Bradley och Peter Skoglund överfört denna diskussion till skeppssättningsmaterialet på Gotland (Bradley *et al.* 2010; Wehlin 2012b; Skoglund & Wehlin *in press*). I kapitel 6 och 7 utvecklar jag denna diskussion ytterligare. Metoden är tydligt kvalitativ och kräver ett flexibelt och följsamt studium av en symbol som återfinns i både två och tre dimensioner.

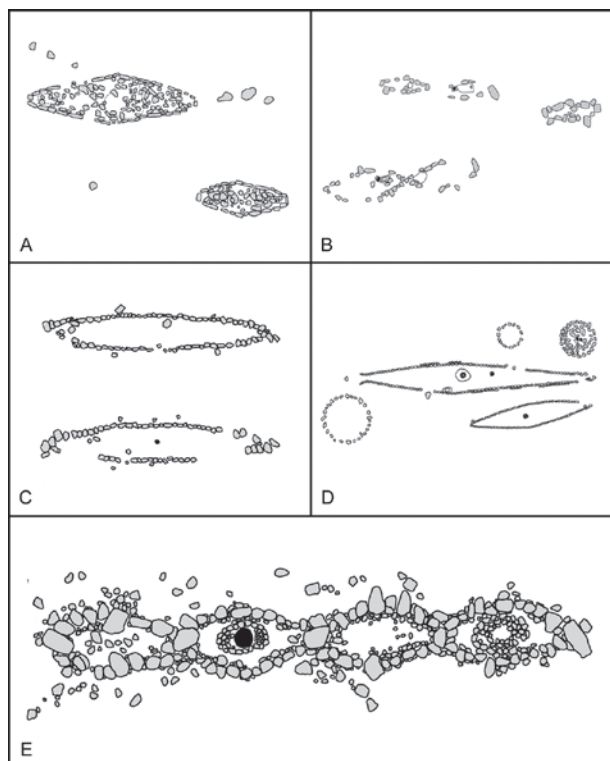
Figur 2.3. Skepp på hällristningar (efter Burenhult 1973:79, 112, 115, 123; Kristiansen 2010:103). Ej skalenliga.

Figur 2.4. Skepp på bronsföremål (efter Kaul 1998b:38, 47, 60, 87, 138). Ej skalenliga.

Det finns naturligtvis en problematik med att jämföra symbolmotiv hörande till olika fynd- och fornlämningskontexter. Det är därför, precis som Johan Ling poängterar (2008:163-165), viktigt att se hur dessa skeppssymboler tillverkats, använts och hur de uppfattas i landskapet. Hällristningslokaler är att i det närmaste tillskrivas som öppna kontexter och inte monumentala och synliga i jämförelse med exempelvis skeppssättningar och rösen från samma period. Ling (2008:148-158, 232) visar å sin sida att 60-70% av hällristningslokalerna i norra Bohuslän vid deras tillkomst låg intill den dåvarande stranden. Detta ökar synligheten och tillgången avsevärt och relaterar också flera paneler till varandra. Det bör även påpekas att andra typer av anläggningar kan ha funnits intill dessa lokaler i förhistorisk tid. De arkeologiska undersökningar som skett invid hällristningshällar visar emellertid endast mindre aktivitetslämningar (ex. Hauptman Wahlgren 2002:146-153; Bengtsson *et al.* 2005). Hällristningarna har sannolikt på grund av

deras öppenhet varit mer tillgängliga för förändringar och återkommande förrättningar. Detta argument stärks av att motiven på hållristningspaneler uppvisar en större variation och uppfinningsrikedom än de som finns i gravkontexter, på bronsföremål och de som dolts under gravrösen och skärvtstensflak (ex. Widholm 1998:71-77; Hauptman Wahlgren 2002:146-153; Ling 2008:164-165, 2012:91; Goldhahn 2011). Vidare finns det också hållbilder som tydligt ingår i gravmonumentet och hör därför till gravens mer slutna kontext. Detta gäller inte minst för bildstenarna i Kiviksgraven och Sagaholm (Goldhahn 1999b, 2005b).

Figur 2.5. Planritningar av skeppssättningar från Gotland. Ej skalenliga eller norrorienterade.

Bronsföremålen med skeppsmotiv kan vanligen hänföras till de mer slutna och icke tillgängliga grav- eller depåkontexterna. Föremålen har i dessa fall blivit kontextuellt låsta vid gravläggandet och har därför relaterats med mer kontrollerade sociala företag (ex. Vandkilde 1996; Kaul 1998a; Skoglund 2005; Bradley 2006:376-377). Det finns dock en viss problematik

med ett sådant antagande. För på samma sätt som hos hållristningslokalerna så finns det lokaler där det tycks som man återkommit till graven vid flertalet tillfällen under brons- och senare järnålder (ex. Martinsson-Wallin & Wehlin 2011; Wehlin 2011, 2012a; Wehlin & Schönback 2012). Graven kan därför inte anses vara en fullständigt låst kontext. Det är också svårt att säkerställa hur långt objektet färdats (jfr. Orrling 2007) och hur länge det varit i omlopp innan det deponerades i graven. Det är därför av vikt att i dessa fall diskutera och evaluera objektets biografi och/eller sociala liv (se samlade artiklar i Appadurai 1986; van Binsbergen & Geschiere 2005; se också Schiffer 1999). Föremålen är på så vis portabla på ett sätt som inte kan sägas om hållristningarna, med undantag likt exempelvis hållbildsstenarna i Kivik och Sagaholm, som skulle kunna betraktas som transportabla (jfr. Goldhahn 1999a:137-139).

Ett monument som ett röse eller en skeppssättning skulle egentligen kunna upprättas var som helst i landskapet emedan upprättandet av en hållristning är en mer bunden handling till hällens position. Ett upprättande av ett monument förändrar landskapet fysiskt på ett annat sätt än vad en hållristning gör. Dock skiljer sig ett röse och en skeppssättning åt i många avseenden. Båda konstruktionerna är i och för sig att betrakta som öppna på så vis att platsen som sådan finns tillgänglig. Å andra sidan är skeppssättningen att betrakta som en öppen typ av anläggning. Det finns idag inget säkerställt exempel där de resta stenarna i sig kunnat dateras och graven skulle därför kunna vara placerad i skeppssättningen långt efter dess byggande och vice versa. Många skeppssättningar innehåller dock gravläggningar, vilka å sin sida hör till de traditionellt tolkade slutna kontexterna. Att tillföra är också att många av de undersökta skeppssättningarna visat sig fylla med sten (ex. Zerpe 1998a-b, 1999a, 2002; Hallin 2003, 2004; Martinsson-Wallin & Wehlin 2011). Detta är särskilt tydligt på Bornholm, där de också kallas skeppsformade rösen (ex. Nielsen 1996, 2005). Det finns dock antydningar till att man återkommit till dessa gravar vid flertalet tillfällen och jag anser därför inte att dessa endast skall betraktas som slutna kontexter (se Kap. 6).

ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

Skeppssättningarnas geografiska spridning i främst egentliga östersjöregionen, men också i sydvästra delen av dagens Sverige har länge varit känt (Hansson 1927; Capelle 1986; Artelius 1996). Det är uppenbart en koncentration på Gotland där också den största andelen undersökta skeppssättningar finns. För att kunna jämföra mitt huvudsakliga gotländska material i ett vidare geografiskt perspektiv har jag därför sammanställt och ingående studerat samtliga skeppssättningar som tolkats härstamma från bronsålder på Bornholm, Estland, Lettland och Åland (Bilaga 11.1-3). På Bornholm och Åland finns även ett antal skeppssättningar som tolkats härstamma från järnålder. Dessa har separerats från bronsåldersmonumenten genom lokalstudier, där de okulärt och landskapskontextuellt skiljer sig åt. Förutom landskapskontexten kan man generellt säga att skeppssättningarna från bronsålder vanligen har en mer sammanhängande kantkedja emedan den yngre järnålderns monument består av glest ställda monoliter. Det finns dock skeppssättningar från båda perioder som utgörs av vad som närmast skulle kunna benämnas skeppsformade stensättningar eller flacka rösen. Dessa anläggningar är svåra att okulärt skilja från varandra och där har jag endast utgått från landskapskontexten för en sannolik datering.

På Bornholm finns 23 skeppssättningar, eller skeppsformade rösen som de benämns där, som sannolikt kan härledas till bronsålder. En äldre ¹⁴C-analys på kol från en osäker kontext visar dock en datering till förromersk järnålder (muntligen Pihl 2012-09-21). Av skeppen på Bornholm är 19 bevarade idag och fyra är undersökta (Vedel 1886; Nielsen 1996, 2005). På Åland är det svårare att säga ett säkert antal, men troligen kan minst 14 dateras till bronsålder utifrån utseende och landskapskontext. Två av dessa skeppssättningar har undersökts (Dreijer 1938b). I dagens Estland finns tre kända skeppssättningar från bronsålder varav samtliga blivit arkeologisk undersökta (Lõugas 1970; Lang 1983). Från Lettland finns uppteckningar efter fem lokaler med nio skeppssättningar (*Velna Laivas/Devils boats*)

och samtliga har blivit undersökta. Idag finns endast tre av dessa kvar (Döring 1864; Grewing 1878, Šturms 1931; Vasks 2000).

Flertalet av skeppssättningarna i Baltikum har alltså blivit undersökta, men merparten av dessa grävningar skedde under sent 1800-tal och mycket av materialet är förkommet (muntligen Vijups 2011-01-12; muntligen Nielsen 2012-03-07). För att få ett större jämförelsematerial av undersökta skeppssättningar har jag därför adderat ett antal anläggningar från det svenska fastlandet: RAÄ Botkyrka 98, (Alby), RAÄ Hasslöv 3 (Lugnarohögen), RAÄ Ljungby 87 (Trustorp), RAÄ Västra Ed 9 (Hellerö) och RAÄ Västra Karup 118 (Slätteröd). Att jag valt dessa beror främst på att de har blivit osteologiskt analyserade.

Gotlands skeppssättningar

Huvuddelen av materialet utgörs av skeppssättningarna på Gotland, vilka samtliga finns redovisade i katalogdelen (Kap. 12). Idag finns uppteckningar efter 412 skeppssättningar varav 352 med säkerhet finns kvar. Det digitala fornminnesregistret (FMIS 2012-03-12) uppger ett antal av 548 vid en fritextsökning på "skeppssättning". En mer riktad sökning genom kategori: gravar, lämningstyp: stenkrets och stensättning, egenskapstyp: form och egenskapsvärde: skeppssättning, ger 258 träffar. Katalogen (Kap. 12) bygger på en genomgång av samtliga träffar i FMIS, arkivgenomgångar vid ATA och SHM i Stockholm och vid Gotlands museum samt lokalbesök vid samtliga kvarvarande skeppssättningar.

I Harald Hanssons (1927) (Fig. 2.6) sammanställning över skeppssättningarna på Gotland finns 162 stycken medräknade. Av dessa är 27, eller möjligen 28, borttagna idag. Efter sin avhandling fortsatte Hansson att göra en rad riktade undersökningar på skeppssättningslokaler på Gotland. Dessa kom aldrig att publiceras mer än i rapportform till Riksantikvarien (Hansson 1928a-d, 1929, 1930a-b).

Efter Hanssons sammanställning har antalet kända skeppssättningar ökat drastiskt, detta inte minst

beroende på fornminnesinventering under sent 1930-tal. I Mårten Stenbergers (1945a:63) sammanställning efter inventeringen finns omkring 325 skeppssättningar medtagna. Ytterligare skeppssättningar har tillkommit efter detta, men ett fåtal har också tagits bort. Mig veterligen är 18 stycken av dessa borttagna idag och de flesta av dem efter att de undersökts arkeologiskt. Sammantaget har omkring 11% av de kända skeppssättningarna försvunnit sedan mitten av 1850-talet. Anledningarna till detta kan vara många.

Figur 2.6. Harald Stale (tidigare Hansson) vid 80-års ålder och sysselsatt med landsarkivet från 1700-talet. Privat foto från Håkan Stale.

Det var dock under denna period som tåg- och vägnätet på Gotland förbättrades, inte minst på grund av bilens införande (Herlitz 1944; Zerpe 1998b:8). Till detta behövdes makadam, vilket gjordes genom att krossa större stenar. Vid dessa företag försvann troligen många stenar från bygdens fornlämningar, detta gäller inte minst de som ligger i nära anslutning till vägsträckningarna, vilket är fallet för skeppssättningarna. Dock bör tilläggas att dessa vanligen är byggda av större stenar vilka inte lämpar sig för sådana företag.

Skeppssättningar har sannolikt försvunnit innan år 1850 och detta inte minst beroende av jordbrukets intensifiering. I jämförelse kan nämnas den bortodlingsgrad som beräknats av stengrundsbebyggelsen på Gotland och Öland. Stengrundshuset (200-600 e. Kr.) är ett tydligt inslag i landskapet, inte minst på Gotland. Till dessa hör system av inägor och hägnadssystem och idag finns omkring 1800 stengrundshus bevarade i landskapet på Gotland. Man beräknar generellt att omkring 50% försvunnit genom bortodling (Fallgren 2006:25-30, 147-156; Svedjemo *in press*). Det bör dock påpekas att skeppssättningarna vanligen inte ligger på samma jordarter som stengrundshuset (Carlsson 1979:90-91) och har därför inte i samma utsträckning utsatts för bortodling. Nära 40% av skeppssättningarna ligger på dränerade jordarter och vanligen moränmargel (Wehlin *in press*). Just denna typ av jordar brukar förknippas med det tidiga jordbruket (Carlsson 1979:90 och där anförd litteratur). Det har också påpekats av Erik Nylén (1973:17) och Per-Erik Nilsson (1983) att sten från rösen använts som stentäkt både i förhistorisk tid och vid byggandet av stenvastar under skiftena i mer närbelägen tid. Möjligen kan stenar från rösen och skeppssättningar också ha använts vid byggandet av de medeltida stenkyrkorna som i många fall krävde stora stenar.

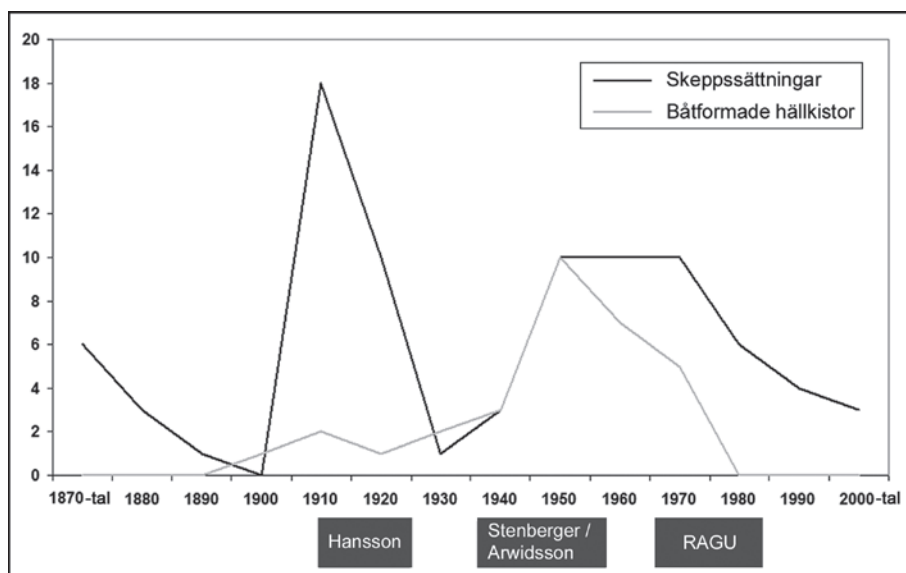
Hur många skeppssättningar som försvunnit sedan bronsålder är av ovan nämnda anledningar svårberäknat. Troligen finns också ett relativt stort antal ännu ej upptäckta skeppssättningar. Detta gäller inte minst de av typen belägna under jord (se typindelning Kap. 4). Ett rimligt antagande är att 30-40% av Gotlands skeppssättningar försvunnit sedan yngre bronsålder. En lågt räknad uppskattning av ett ursprungligt antal skeppssättningar vid traditionens upphörande skulle kunna vara 800. Erfarenheten från mina lokalbesök är också att skeppssättningar fortsätter att försvinna! Jag har vid ett par lokaler upptäckt skadegörelse, vanligen på grund av skogsavverkning vilket medfört att mindre stensättningar och skeppssättningar ramponerats. Frågan är dock om de försvunna skeppssättningarna skulle förändra fornlämningsbilden? Kanske har fler

2: METOD OCH MATERIAL

skeppssättningar funnits i inlandet där den största delen av brukbar mark finns. Min konklusion är dock att de kvarvarande monumenten utgör ett representativt urval.

Av de kvarvarande skeppssättningarna har ett relativt stort antal blivit arkeologiskt undersökta. Förutom epoken Hansson (år 1915-1929) då 27 skeppssättningar undersöktes finns två tydliga tidsavsnitt av skeppssättningsundersökningar (Fig. 2.7). Den andra perioden kan förklaras med utbyggandet av vägnätet på ön då Märten Stenberger, Greta Arwidsson och Erik Nylén grävde ut 14 skeppssättningar mellan åren 1938-1959. Det var också under denna period som de båtformade hållkistorna uppmärksammades (se typindelning Kap. 4). Mellan åren 1935-1962 undersöktes 20 av de idag 31 undersökta båtformade hållkistorna. Den tredje

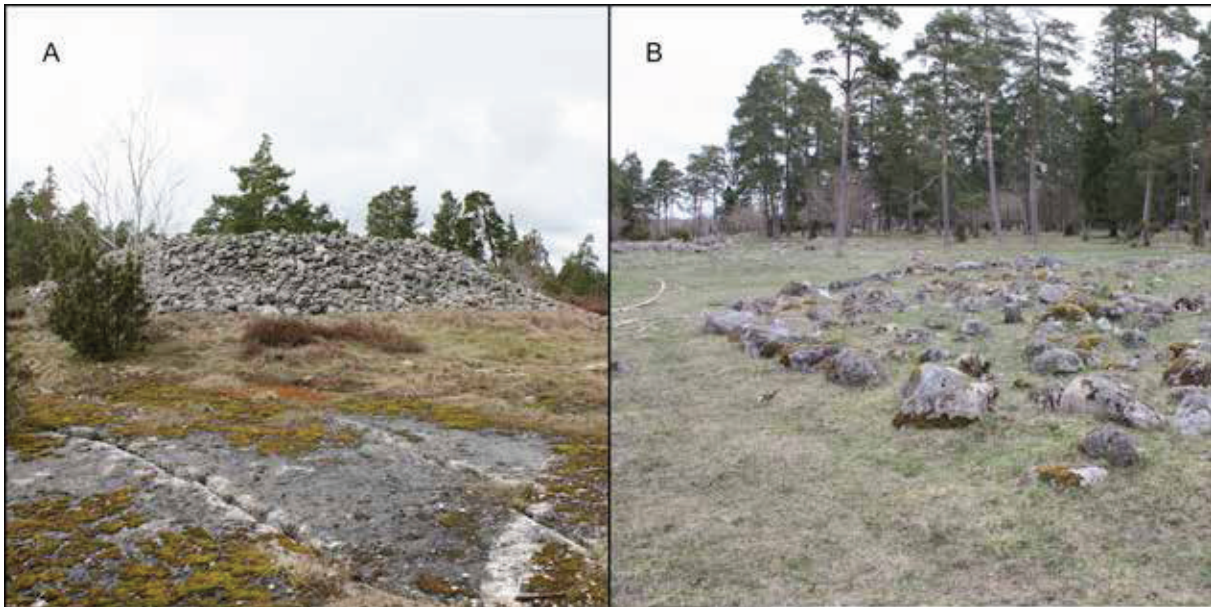
och senaste perioden följer direkt på den förgående och börjar med undersökningen av en skeppssättning vid Fardume i Rute socken 1964. Perioden avslutas med att ytterligare sex skeppssättningar undersöktes på samma äga mellan åren 1980-81 (Pettersson 1982). Under denna tredje period undersöktes inte mindre än 25 skeppssättningar. Dock ingår de sex skeppssättningarna i Domarlunden i Lärbro som Hansson undersökte redan 1916 i denna beräkning. Detta beroende på att Anna-Lena Gerdin utförde nya undersökningar av dessa skeppssättningar mellan åren 1973-74 (Gerdin 1973, 1974, 1975, 1979b). De flesta utgrävningar under perioden utfördes av det så kallade Arkeologiska institutet under ledning av Erik Nylén och senare Riksantikvarieämbetets Gotlandsundersökningar (RAGU 1971-1988). Under perioden undersöktes också sex av de båtformade hållkistorna.

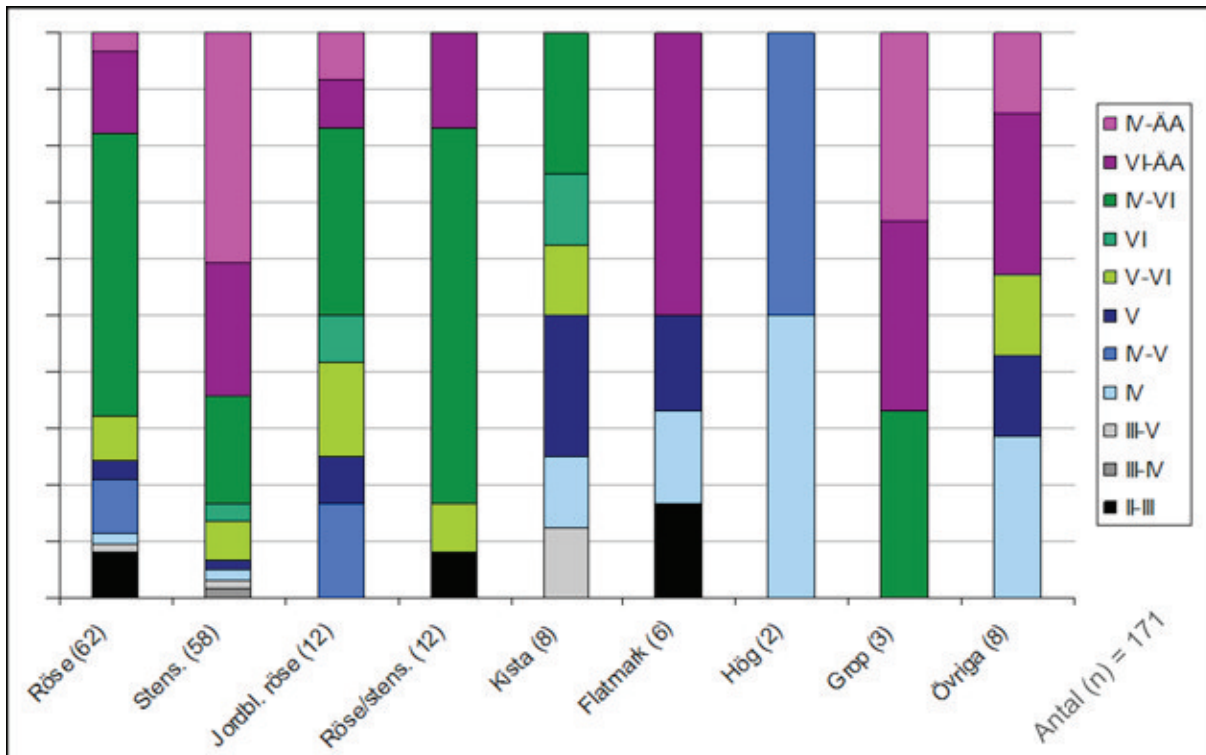
Figur 2.7. Fördelningskurvor över antalet arkeologiskt undersökta skeppssättningar och båtformade hållkistor på Gotland mellan åren 1870-2009. Fördelning enligt decennier.

Under de senaste 25 åren har åtta skeppssättningar varit föremål för arkeologisk undersökning (Lindquist 1990; Zerpe 1998a-b, 1999a, 2002; Lund 1999, 2000; Hallin 2003, 2004, 2005; Carlsson & Widerström 2004; Martinsson-Wallin & Wehlin 2011; Wehlin 2012a). Sammantaget är 73 av de 412 kända skeppssättningarna på Gotland undersökta (17,7%). Lägg därtill sex delvis undersökta skeppssättningar.

Flertalet av dessa undersökningar är aldrig publicerade, eller slutrapporterade. Speciellt rör detta grävningarna som genomfördes under ledning av RAGU. Dessa eftersläpningar är något som Gotlands museum för närvarande arbetar med att slutföra.

Figur 2.8. Andra typer av konstruktioner som nyttjades för begravningar på Gotland under yngre bronsålder. A: Stenröse (23 meter i diameter) från Lärbro socken (RAÄ 207). B: Stor rundstensättning (17 meter i diameter) från Vallstena socken (RAÄ 124). Foto Joakim Wehlin 2010.

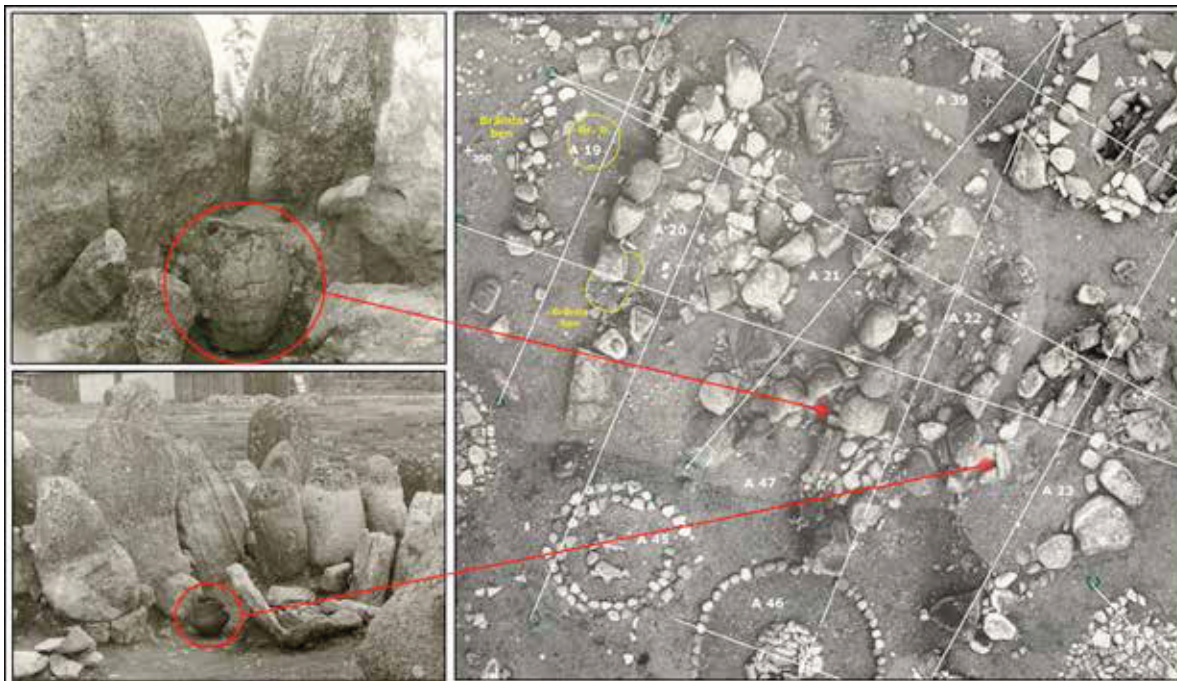
Figur 2.9. Kontextuell och kronologisk fördelning över brandgravar som daterats till bronsålder och övergången till äldsta förromerska järnålder (exkl. skeppssättningar), Gotland (jfr. Bilaga 11.4-5).

ANDRA GRAVFORMER

Många forskare, inte minst Tore Artelius (1996), menar att en stor del av befolkningen på Gotland begravts i en skeppssättning under yngre bronsålder. Dock visar den genomgång jag utfört att så inte är fallet. Minst lika många begravningar är kända från andra typer av anläggningar (Fig. 2.8, 2.9 & Bilaga 11.4-5). Dessa begravningar utgörs främst av tre typer: 1) Kista under flat mark eller sekundärt insatt i hög/röse eller i särskilt röse/stensättning, 2) Kista med urna under flat mark, sekundärt insatt i hög/röse eller i särskilt röse/stensättning, 3) Urna eller annat förvaringskärl av idag försvunnet material (kan vara anledningen till typ 1), exempelvis tyg/läder, näver eller trä placerat direkt under flat mark eller i röse. Detsamma görs gällande för hela egentliga östersjöområdet (se Kap. 3). För att möjliggöra en jämförande analys har en sammanställning av övriga brandgravar som dateras till yngre bronsålder på Gotland genomförts. Denna finns redovisad i tabellform i Bilaga 11.4-5 (se Fig. 2.9; jfr. också diskussion i Kap. 4).

ÄLDRE MATERIAL

Det är viktigt att framhålla att de flesta undersökta skeppssättningarna i egentliga östersjöregionen grävdes ut under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Undersökningsmetoderna omkring förra sekelskiftet var annorlunda och tiden i fält mycket knapp i jämförelse med vad som är bruklig vid dagens arkeologiska undersökningar. Exempelvis är det högst troligt att endast de centrala delarna av gravanläggningarna undersöktes. Detta antagande kan också verifieras genom den undersökning som Anna-Lena Gerdin genomförde av sex skeppssättningar vid Domarlunden i Lärbro socken (RAÄ 162) på Gotland mellan åren 1973-74. Dessa skeppssättningar har tidigare undersökts av Harald Hansson år 1916 (Hansson 1927:75-76). Den av Gerdin genomförda undersökningen är fortfarande inte fullständigt rapporterad, men följande redogörelse bygger på de korta meddelanden som gjorts i *Gotländskt Arkiv* och *Arkeologi på Gotland* (Gerdin 1973, 1975, 1979b) samt uppgifter som erhållits skriftligen eller muntligen från Gerdin som för närvarande arbetar med materialet.

Figur 2.10. Domarlunden i Lärbro socken (RAÄ 162) 1973-74. Skeppssättning 1-5 (A 19-A 23) och placeringen av de båda gravurnorna. Efter fotoplan och dokumentationsfoton (Anna-Lena Gerdin).

Gerdin påträffade vid undersökningen brända ben både i Hanssons dumphögar och spridda utanför och i skeppssättningarna. Fem av de sex skeppen står tätt grupperade sida vid sida och i kantkedjan mellan dessa påträffades två gravurnor fyllda med brända ben (Fig. 2.10). Hansson hade således totalt missat två otvivelaktiga begravningsurnor och det är därför inte uteslutet att sådana fortfarande står att finna på de andra tidigt undersökta lokalerna. Det bör tilläggas att möjligheten också finns att vissa gravmonument utsatts för plundring i senare tid (Ekdahls reseberättelse 1826; Trotzig 1979:93; Hilfeling 1994, 1995).

Demermodernaundersökningarna av skeppssättningar på Gotland grävdes ut i de så kallade AMS-projekten (Arbetsförmedlingens arbetslöshetsåtgärder) och under Riksantikvarieämbetets Gotlandsundersökningar (RAGU) under 1960-, 70- och 80-talen. Många av dessa undersökningar kom aldrig att avrapporteras. Det är därför ganska ironiskt att Erik Nylén, senare chef för RAGU, en gång mycket riktigt påpekade att vi måste "...komma ihåg, att en vetenskaplig undersökning, vars dokumentation är bristfällig, oåtkomlig eller försvunnen, med fog kan jämföras med effektiv och väl utförd gravplundring." (Nylén 1969:224).

SAMMANFATTNING

I kapitlet redogörs för de metoder och det material jag använder mig av. Till att börja med har jag genomfört en omfattande landskapsanalys där jag besökt samtliga kända skeppssättningslokaler på Gotland. För en jämförelse har jag besökt de flesta skeppssättningslokaler på Bornholm och Åland. En relativt stor del av skeppssättningarna i Baltikum och på Gotland har blivit arkeologiskt undersökta. Merparten av dessa utgrävningar har aldrig avrapporterats eller publicerats. Det är dock viktigt att framhålla att de flesta av dessa undersökningar skedde under förra sekelskiftet då undersökningsmetoderna var annorlunda än vad som är bruklig idag. Av den anledningen ligger stor del i arkivstudier och jag använder mig främst av de tidigare undersökningarna. För att komplettera dessa genomfördes en mindre delundersökning av en skeppssättning på Goks ägor i Lau socken hösten 2010. I övrigt har ett fåtal

karteringar och en provundersökning genomförts inom ramen för projektet.

Det omfattande materialet möjliggör ett bra statistiskt underlag. Jag genomför bland annat en korrespondensanalys, vilken kan beskrivas som en undersökande multivarierad analys. Vidare har jag genomfört ett 30-talet nya ¹⁴C-analyser på benmaterial från skeppssättningar men också från andra gravar och anläggningar från perioden. Jag har också sammanställt samtliga tidigare genomförda ¹⁴C-analyser som resulterat i bronsåldersdateringar från Gotland. Förutom att datera de brända benen har en stor del av detta material blivit osteologiskt analyserat. Att skeppssättningarna i många fall utgör rum för mänskliga kvarlevor står relativt klart. Dock är frågan om det är möjligt att tala om en grav i den betydelsen vi lägger i begreppet idag. Det förefaller nämligen så att det vanligen är endast en mindre mängd människoben som påträffas. Jag anser att termen grav tenderar att användas lite slentrianmässigt och därför behöver gravkonceptet utvärderas.

Skeppssymbolen finns inte bara uttryckt i skeppssättningar under den yngre bronsåldern i östersjöområdet. Av den anledningen genomför jag en medieöverskridande komparativ analys där skeppsbilder på hällristningar och på bronsföremål jämförs med skeppssättningar.

Mitt material utgörs främst av skeppssättningarna i egentliga östersjöregionen. Skeppssättningar från bronsålder finns också i ett fåtalet exemplar i sydvästra delen av dagens Sverige, sydvästra Norge, norra Tyskland och i Danmark (Capelle 1986; Artelius 1996; Nordenborg Myhre 2004). Det är uppenbart en koncentration på Gotland där också den största andelen undersökta skeppssättningar finns. Det finns också ett betydande antal skeppssättningar på Bornholm, i Lettland och på Åland. I dagens Estland finns tre kända skeppssättningar från bronsålder. Det finns också andra gravformer från den yngre bronsåldern i egentliga östersjöområdet. Dessa ingår i studien i jämförande syfte.

3: TIDIGARE FORSKNING

ÖSTERSJÖN SOM GEOPOLITISK ARENA

Det geografiskt tydligt avgränsade innanhavet som Östersjön utgör kan verka oproblematiskt och fullt logiskt som utgångspunkt för studier av förhistorisk interaktion. Av den anledningen har arkeologer i olika tider jämfört kulturyttringar och materiell kultur i regionen. Det är dock viktigt att förstå att intensiteten och interaktionen mellan arkeologer i länderna runt Östersjön har fluktuerat över tid (Svedin 2007:24-25). Detta beror på såväl geopolitiska som vetenskapliga förändringar i Europa vid olika tidpunkter. Det är också viktigt att förstå de historiska, politiska och nationella relationerna som funnits mellan länderna, vilket är något som sällan medräknas i arkeologihistorien. Av speciellt intresse för denna studie är förhållandet mellan de nordiska länderna och Baltikum. Detta inte minst för att skeppssättningarna som monument har spelat en relativt viktig roll i denna diskussion (ex. Hansson 1927; Šturms 1931; Neriman 1954; Laul 1985; Selirand 1985). Historiskt sätt finns starka band mellan Baltikum och nationerna Finland respektive Sverige. Finska ingår lingvistiskt i samma språkgrupp som estniska och därför har finska arkeologer ofta utgjort mellanhand till de svenska kollegorna. Det fanns, och finns fortfarande i mindre utsträckning, svensktalande områden i främst kustområdena i dagens Estland och Lettland, områden som en gång varit delar av Sverige. Detta område i dagens Estland kallas Aibolandet (öbolandet) (ex. Lang 2006; Svedin 2007; *Den andra stranden* 2012-11-11).

Innan första världskrigets utbrott var intresset stort för ett samarbete över Östersjön och år 1912 samlades man i Stockholm för den första baltiska arkeologikongressen. Föredragen kom aldrig att publiceras, vilket troligen berodde på första världskrigets utbrott. Efter kriget och med de baltiska staternas självständighet från Ryssland kom relationerna att bli starkare. Exempelvis blev den finlandssvenske arkeologen Aarne Michaël Tallgren år 1920 den förste arkeologiprofessorn vid universitetet i Dorpat (dagens Tartu). Stolen efterträddes av den kände svenska arkeologen Birger Neriman fram till år 1925 och tillsammans lade de grunden för arkeologin i dagens Estland. Det är också under 1920- och 30-talen som arkeologin blir en egen disciplin i Lettland med en ny generation av arkeologer med lettisk bakgrund. År 1930 anordnades den andra baltiska arkeologikongressen i Riga och delar av denna publicerades året därpå. I publikationen diskuterar exempelvis Eduards Šturms (1931:111-119, 126-133) bronsåldersfynden i Lettland och lägger stor vikt vid skeppssättningarna och deras likheter med dem som finns på Gotland. Kontakterna kom att upphöra vid utbrottet av andra världskriget. Många av de baltiska arkeologerna kom dock att fly till Sverige och ingick vid undervisningen vid Stockholms universitet. Av den anledningen kom Francis Balodis till Sverige och publicerade exempelvis *Det äldsta Lettland* (1940) på svenska. Efter andra världskriget blev Baltikum i det närmaste stängt för nordiska arkeologer fram till slutet på 1970-talet (Vask 1999:4-10; Jansson 2006; Lang 2006:13-40; Svedin 2007:26-29, 31, 33-

34; Salminen 2012). Det är exempelvis tänkvärt att Vallhagarundersökningarna på Gotland, som skulle verka som en förbrödring efter kriget, inte innefattade några kollegor från Baltikum (Stenberger 1948). År 1982 arrangerades det första estnisk-svenska arkeologisymposiet i Tallinn, vilket publicerades 1985. I två av artiklarna i publikationen diskuteras de då nyligen funna och undersökta skeppssättningarna från dagens Estland (Laul 1985; Selirand 1985).

Denna korta redogörelse om geopolitiken i Östersjön är av stor vikt. Detta gäller inte minst då vi betänker att de flesta makroperspektivverken rörande bronsålder i norra Europa (ex. Thrane 1975; Larsson 1997; Kristiansen 1998; Burenhult 1999a-b; Pydyn 1999; Kristiansen & Larsson 2005) bygger på empiriska studier som skedde främst under efterkrigstiden och kalla kriget (Sprockhoff 1954, 1955, 1956; Hachmann 1957; Baudou 1960; Aner & Kersten 1973-) och således den period då de baltiska staterna var ”stängda”. Detta kan vara en anledning till den i många fall tydliga gränsdragningen i öster för *der Nordische Kreis*. Exempelvis har Hans Bolin (2005) ifrågasatt detta och menar att man tonat ned de östliga influenserna för att istället framhäva de sydliga. Detta trots att det finns tydliga östliga inslag i exempelvis Mälardalen under yngre bronsålder. Tallgren (1937) och Nerman (1954) tolkar dessa inslag som påvisande en östlig expansion från Mälardalen under denna period. Dock har denna enkelriktade och i många fall chauvinistiska tolkning under senare år ifrågasatts. Efter järnridåns fall har de centrala och östliga delarna av Europa mer och mer öppnats för en interaktion med den västeuropeiska vetenskapstraditionen och därmed förändras bilden av norra Europas bronsålder avsevärt. Kontakter och influenser har tveklöst ägt rum, men de har gått i båda riktningar och varit såväl fredliga som konfliktfyllda (ex. Lang 1994; 2007; Gröhn 2004; Bolin 2005; Merkevičius 2005, 2007; Svedin 2007; Vask 2007a, 2010; Salminen 2012).

Min initiala intention i detta kapitel är att redogöra för den tidigare forskningen om yngre bronsålder i egentliga östersjöområdet i allmänhet och på Gotland i synnerhet. Därefter behandlas forskningshistoriken

kring skeppssättningarna. En sådan återblick kräver också en sammanfattning om diskussionen kring skeppet som symbol, en av de viktigaste under nordisk bronsålder.

YNGRE BRONSÅLDER I EGENTLIGA ÖSTERSJÖN

Jag kommer i det följande redogöra för den tidigare forskningen om yngre bronsålder och äldre förromersk järnålder i östersjöområdet (1100-200 f. Kr.) och fokus för detta är de tidigare utstakade undersökningsområdena (se Kap. 1). Detta genomförs utifrån ett antal tematiska rubriker:

- Keramiken
- Metallen
- Fornborgar³, hägnader och höjdbosättningar
- Gravar
- Bebyggelse och social organisation

Vid slutskedet av äldre nordisk bronsålder (1500-1200 f. kr.) sker en rad tydliga kulturförändringar i egentliga östersjöområdet. Tydligast i detta skifte är begravningstraditionen som nu successivt övergår till brandgravskicket som på vissa håll delvis upphör först i övergången mot äldre förromersk järnålder 500 f. kr. Merparten av de yngsta dateringarna från de centrala delarna av stenrösa härrör från denna period och det tycks som om det är vid denna tidpunkt som rösa täcks över och ”stängs” (Wehlin & Schönback 2012:107-112). I övergången mot yngre bronsålder (omkring 1100 f. Kr.) blir gravtraditionen mer brokig med en rad variationer på gravmonument, där skeppssättningen utgör en typ. Harald Stale (tidigare Hansson) har för ostkustens räkning myntat begreppet ”Tjustgravfält” (Stale 1970:24, 28), för en mindre samling gravar av olika form; rektangulära, runda och skeppsformade. I Estland och Lettland karaktäriseras perioden av en rejäl uppgång i det arkeologiska materialet. Exempelvis känner man ännu inga gravar från äldre bronsålder i Estland

³Genomgående används termen fornborg även om begreppet är aningen oprecist (för diskussion se Olausson 1995:41-57). Dock friställs befästa bosättningar, där höjdborgar ingår, och (kultiska) hägnader från begreppet.

3: TIDIGARE FORSKNING

(Lang 2007). Forskare har förklarat detta med att den nordiska bronsålderssfären, *Der Nordische Kreis*, under denna period expanderar österut. Detta beror på ett ökat inflytande från Urnenfelder- och Hallstattkulturerna, men också på en överexploatering av mark i Sydskandinavien och bärnstenens betydelse som exportvara (Kristiansen 1998:63-123, 233-240; Högberg & Olausson 2005:98).

Denna expansion är särskilt tydligt från mitten av bronsålderns femte period, vilket är ett faktum som exempelvis Nerman lyfter för diskussion i en artikel i *Fornvännen* år 1954. Nerman är av åsikten att yngre bronsålder i Östersjön utgör en period av stor geografisk expansion som närmast kan liknas med den som sker under vikingatid. Utgångspunkten i Nermans diskussion är regionen kring Mälaren-Hjälmaren och Gotland. Han menar att en rad företeelser tyder på att en viss förändring sker i dessa områden under denna period, från en tidigare sydskandinavisk kulturpåverkan till en mer lokal och i viss mån även österut riktad sådan. Nerman hänvisar i första hand till lokala föremålsformer som dyker upp i området. Denna ”expansion” under yngre bronsålder menar Nerman (1954:262) utgår från två håll ”... ifrån Syd-Skandinavien och Mellan-Sverige – Gotland.” Under perioden etableras kontaktlänkar österut som Nerman (1954:271-284) menar fortlever fram till äldsta järnålder då de tycks upphöra.

Keramiken

Till dags dato finns ingen sammanfattande studie över bronsålder i ett östersjöperspektiv. Keramikstudier av material från främst yngre bronsålder har dock en tendens att anta ett sådant perspektiv (ex. Jaanusson 1981; Larsson 1993; Gustavsson 1997; Larsson & Hulthén 2004; Eriksson 2009). Detta härstammar troligen från Hillevi Jaanussons (1981) studie där hon konstaterade en östlig påverkan i den annars Lausitzinfluerade västsvenska keramiktraditionen. Främst berör diskussionen den strimmiga keramiken med gropdekor och textilkeramikens utbredning. Det finns antydningar om att denna tradition nått västra östersjökusten redan under bronsålderns andra och

tredje period men Thomas Eriksson (2009) menar att det kan röra sig om sydliga influenser såväl som lokal innovation. Under första hälften av yngre bronsålder (period IV-V) kan denna variant av keramik kopplas samman med andra mer tydligt östliga influenser (Eriksson 2009:247). Från denna period finns också rabbad keramik påträffad i Estland, Lettland och sydvästra Finland (Luoto 1980; Janusson 1981:58-59; Vask 1991; Graudonis 2001; Lang 2007:60-65, 127-136).

Det är annars främst keramiken influerad från Lausitzkulturen från södra östersjöområdet som har dominerat diskussionen i Skandinavien och Baltikum. Jag tänker inte ingående redogöra för denna diskussion utan hänvisar till Thomas Erikssons utmärkta studie från år 2009. Vissa typer av dekor och keramikformer anses vanligen som mer Lausitzinfluerade än andra och det är denna typ av keramik som oftast påträffas i skeppssättningar. Exempel på dessa är rabbad keramik, polerade skålar och bikoniska kärl (Gustavsson 1997; Kaliff 2001; Larsson & Hulthén 2004). I Östersjön har främst Otterböteboplatsen på Kökar i Ålands skärgård spelat en viktig roll rörande diskussionen om den Lausitzinfluerade keramiken (Gustavsson 1997). Lokalen tolkas som en jaktstation och huvudaktiviteten dateras till bronsålderns fjärde period. Här har en stor mängd rabbad och fårad keramik påträffats och denna typ av keramik benämns därför vanligen Otterbötekeramik. Keramiken tolkas av Kenneth Gustavsson som Lausitzinfluerad och han menar att lokalen av den anledningen använts av människor härstammande från dagens Polen. Det skall dock påpekas att enligt Eriksson (2009:44) påträffas denna typ av keramik i hela Mälardalsområdet och att den förekommer i stora mängder på samtliga bronsåldersboplatser på Åland (Meinander 1954; Dreijer 1979; Gustavsson 1997). Eriksson menar vidare att denna typ av keramik är vanlig i hela norra Europa under denna period och inte kan användas som belägg för import (Eriksson 2009:44-46).

En annan intressant keramikkategori som förekommer i samband med skeppssättningar är husurnor. Dessa är vanliga i norra Polen men har också påträffats i fåtalet

fall i övriga östersjöregionen. Några av dessa finns på Bornholm och flertalet på Gotland. En nyligen genomförd studie över de europeiska husurnorna visar att husurnorna som påträffats på Gotland tycks höra till de äldsta i norra Europa (Sabatini 2007:22-34, 116-118). Utifrån sin studie av husurnorna föreslår Serena Sabatini (2007:169-171) en hybridisering mellan interregionala och lokala företeelser i östersjöområdet under yngre bronsålder. Sabatini menar att husurnorna skall ses som ett transkulturellt fenomen och följaktligen att dessa urnor fungerat som en sammanhållande länk mellan grupper av människor med i övrigt olika kulturell bakgrund. En liknande idé framlägger Eriksson (2009:251) utifrån sin studie av Mälardalens brons- och äldre järnålderskeramik. Eriksson föreslår en hybridkultur eller en kreoliseringsprocess i Östersjön främst under yngre delen av bronsålder och äldre förromersk järnålder (900-300 f. Kr.). Detta skall ha skett genom en blandning av traditioner genom interaktion mellan människor i östersjöområdet under denna period. Förutom keramik och bärnsten har bronset varit en viktig del av denna interaktionsprocess.

Metallen

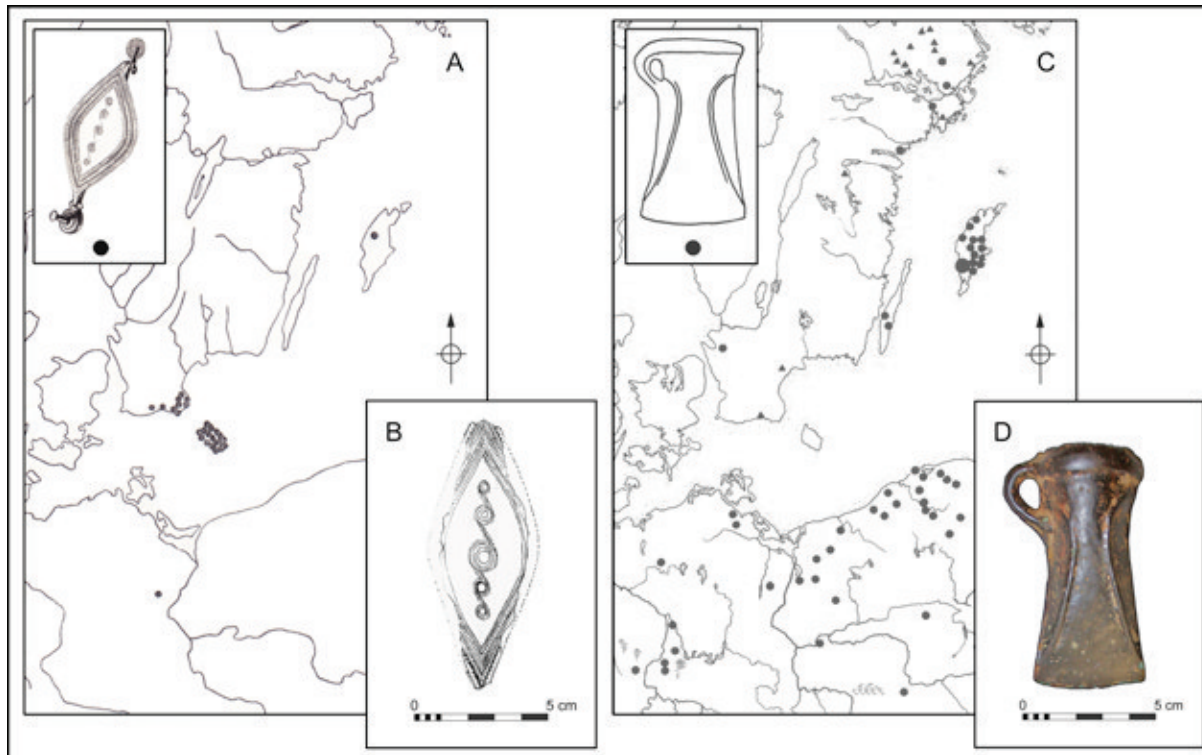
Under äldre bronsålder är det tydligt att kustområdena kring Egentliga Östersjön ingår i den sydsandinaviska stiltraditionen vad gäller metallföremålen och dessa importerats sannolikt i färdigt skick (ex. Baudou 1960; Oldeberg 1974, 1976; Larsson 1986). I övergången mot yngre bronsålder sker dock en förändring och vissa lokala särdrag kan skönjas. Ett tidigt exempel på detta är bronsspännet av sirlig bornholmstyp som dateras till främst bronsålderns tredje period. Detta säregna spänne har en bred, platt och nästan rombisk bygel (Fig. 3.1: *A, B*). Denna typ av spänne har en markant spridning till Bornholm och den skånska ostkusten, men har i minst ett fall påträffats på Gotland (Fig. 3.1: *B*). Det har därför föreslagits att samtliga dessa spännen tillverkats på Bornholm (Oldeberg 1933:40-47). Det exemplar som påträffats på Gotland blir därför mycket intressant, inte minst beroende på dess ålderdomliga karaktär.

Det tydligaste och mest omdiskuterade exemplet på lokala särdrag är holkyxorna av den så kallade mälardalstypen (Tallgren 1911:28, 1937; Hansson 1927:28-30; Baudou 1953, 1960; Nerman 1954:268-270). Mälardalsyxorna har länge spelat en viktig roll i diskussionen rörande kontakter mellan dagens Sverige och den östra sidan av Egentliga Östersjön under bronsålder. En del forskare menar att denna artefakt visar på kontakter så långt österut som Volgakröken och Kama i centrala Ryssland (ex. Tallgren 1937; Nerman 1954). Idag är många kritiska till denna kontakt, inte minst då materialet i övrigt är särpräglat och skiljer sig i stor utsträckning mellan de båda regionerna.

En undervariant till mälardalsyxan är holkyxan av gotlandstyp som tydligt pekar på en mer sydgående kontaktlänk (Fig. 3.1: *C, D*). Gotlandsyxan dateras till period fem och sex och är vanligt förekommande på Gotland, i norra Tyskland och Polen, men finns också i Mälardalen (Baudou 1960:25; Weiler 1994:116-117, 123-124). Eriksson (2009:40) föreslår att detta kan tyda på en kontaktlänk mellan Mälardalen och Lausitzkulturen med Gotland som mellanhand. Relativt nyligen har en holkyxa av gotlandstyp påträffats i Eesnurga i centrala södra Estland (Lang 2007:39). Det finns ett fåtal liknande holkyxor och en gjutform till en sådan också i Lettland (Graudonis 2001:171, 174; Vasks & Vijups 2004:33), vilket tyder på en mer östlig spridning av denna typ av holkyxa.

I detta sammanhanget vill jag lyfta fram det relativt stora antalet bronsverkstäder som finns i Baltikum vilka vanligen dateras till den senare delen av yngre bronsålder. Inte mindre än 15 verkstäder är kända från dagens Lettland. Tolv av dessa är höjdborgar och ligger invid Daugavafloden i landets östra del. Detta att jämföra med alla påträffade lösfynd av bronsartefakter vilka samtliga ligger i väster (Vasks 2007a-b, 2010). Viktigt att påpeka är att endast ett fåtal av dessa bronser är av nordisk traditionstyp. Under yngre stenålder och äldre bronsålder finns tydliga kontaktvägar från Lettland mot sydost. Inte minst spelar bärnstenen och den kända verkstadslokalen vid sjön Lubāns en viktig roll i denna kontaktlänk.

3: TIDIGARE FORSKNING

Figur 3.1. A: Spänne av bornholmstyp och dess geografiska spridning (omarbetad efter Oldeberg 1933:43). B: Lösfynd från Gjellungs i Väskinde socken, Gotland (SHM 16149). C: Mälardalsyxva av Gotlandstyp (Typ VII D 1) och dess geografiska spridning (omarbetad efter Baudou 1960:Taf. VII, Karte 16. D: Lösfynd från Rundarve i Aflingbo socken, Gotland (GM (C) 2300). Foto Joakim Wehlin 2010.

Det är också vid Lubāns som de äldsta beläggen för bronstillverkning finns. Under yngre bronsålder förändras förhållandet till viss del och inte minst dyker en ny kontaktlänk upp. Denna leder enligt Andrejs Vask (2010) över Östersjön och binder samman Skandinavien med norra Kurland. Lejonparten i denna kontakt menar Vask (2010:158-159) är bronset som råvara. En vara som senare hamnar i verkstäderna längs med Daugava. Detta att jämföra med den av Thomas Eriksson och Lena Grandin (2008:347-361) framlagda idén att mellansvenska yxor möjligen tillverkats på närmare håll, men med importerad centraleuropeisk koppar som ett av råmaterialen. Denna tolkning bygger främst på de gjutformar som påträffats i Finland och Lettland där man i övrigt har keramik av samma typ som i Mälardalsområdet. Eriksson (2009:250-251) föreslår Daugavafloden och Rigabukten där floden mynnar som viktiga knutpunkter i denna kontaktlänk. För

Mälardalens del har man nått denna kontaktpunkt via sydvästra Finland och Åland där det tillika som runt Rigabukten finns klara belegg för kontakter med Skandinavien (Okulicz 1976; Dreijer 1979; Vask 1999, 2010; Tuovinen 2002; Lang 2007; Holmblad 2010). Nyligen genomförda blyisotopanalyzer (Ling *et al.* 2012), bland annat på mälardalsyxor, visar att bronserna inte kommer från Centraleuropa utan har sitt ursprung från främst Västeuropa och västra Medelhavet. Detta styrker Vask (2010) förslag som mer troligt. Å andra sidan är ju en sådan kontaktlänk sällan att tolka som enkelriktad.

I Estland har fem bronsverkstäder påträffats varav fyra i befästa bosättningar på höjdborgslokaler. Den femte ligger vid den omgärdade kultplatsen Kaali på ön Saaremaa. Förutom Kaali är två av höjdborgskomplexen på Saaremaa av särskilt intresse; Asva och Ridala. Vid den förstnämnda har över

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

800 gjutformar och deglar anträffats och här finns också keramik vilken liknar den som påträffats på exempelvis Darsgårde i Uppland. Ridalaborgen har många likheter med lokaler på Gotland och i dagens Sverige. Exempelvis påträffades vid undersökningar av Ridalaborgen benpilspetsar som är vanligt förekommande på bronsålderslokaler runt Östersjön. Det är också sådana pilspetsar som Stig Rydh (1968) uppmärksammar vid fyndet av en brandgrav i ett

stenröse vid Stora Vikers i Lärbro socken (RAÄ 144) på Gotland. Intressant är att dessa bronsverkstäder, inte minst på Saaremaa, tycks specialiserade på halsringar. Dessa typer av halsringar påträffas exempelvis i bronsdepåer på Gotland från senare delen av yngre bronsålder (Oldeberg 1954:321-322; Lang 2007:60-65, 115-120; Vask 2007a:75, 2007b:33; Eriksson 2009:248; Sperling & Luik 2010).

Figur 3.2. Bronsdepåfyndet från Tehumardi, Saaremaa, Estland. Foto Joakim Wehlin 2011.

Från östra sidan av Egentliga Östersjön finns ett par depåfynd av särskilt intresse. Inte minst gäller detta det unika depåfyndet från Staldzene i Ventpils, Lettland. Depån som påträffades 2001 innehöll 5,6 kilogram brons bestående av 174 fragment och ett fåtal hela föremål. Fyndet har ett tydligt sydsandinaviskt ursprung och är troligen nedlagt omkring 750/700 f.

Kr. Bronsena påträffades i kustbandet nära hamnen och utflödet till floden Venta. En annan depå med skandinaviskt ursprung har hittats vid Tehumardi på Saaremaa. Även här har fyndet en nära relation till kusten och innehåller tolv artefaktfragment och väger 407 gram (Fig. 3.2). Depån från Tehumardi bör tolkas som nedlagt omkring 1000/950 f. Kr. I

3: TIDIGARE FORSKNING

de baltiska länderna är tidigare åtta depåer kända och således finns sammantaget tio stycken. I det forna Ostpreussen (området mellan floderna Wisla och Njemen i dagens Polen, Kaliningrad (Ryssland) och Litauen) finns 46 kända bronsdepåer, de flesta från yngre bronsålder (Vask & Vijups 2004:21-23, 32-33; Merkevčius 2006:32; Lang 2007:117-118).

Bronsdepåerna från Staldzene och Tehumardi har tolkats som så kallade *scrap* eller *founder boards*, alltså att de innehåller förstörda bitar av bronsartefakter och restprodukter efter bronsgjutning. Dessa bitar kan sedan användas för omgjutning etcetera (Kristiansen 1998:79-85; Vask & Vijups 2004:30; Lang 2007:118-119). Det finns forskare som menar att bronsringarna kan tolkas som bronsstackor med standardiserade storleks- och viktsystem (Meinander 1954:60; Lang 2007:118-119). Utifrån dessa aspekter menar Valter Lang (2007:119-120) att brons importerades till Baltikum från Skandinavien för att där omarbetas i de många verkstäderna. Vissa bronser återvände sedan i samma riktning de kom emedan andra exporterades åt öst och söder. Denna kontaktlänk levde sedan kvar in i förromersk järnålder när järnet introducerades.

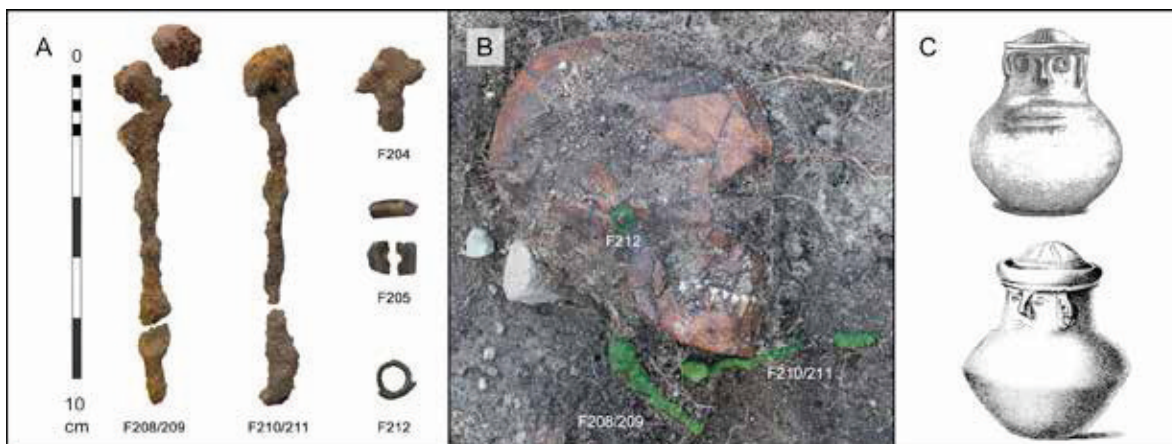
Eftersom den kronologiska avgränsningen av föreliggande avhandling innefattar äldsta järnålder är det av intresse att kort beröra fynd av det tidigaste järnet i området (se Hjärthner-Holdar 1993). Med järnet gjorde en helt ny och revolutionerande metall sitt intåg. Frågan är dock om även denna metall, i likhet med bronset, importerades utifrån eller om man använde den inhemska myrmalmen? Viktigt att ha i åtanke är dock att det första järnet dyker upp i gravsammanhang och då som ämne till smycken och inte till redskap (Wehlin 2012a:189). Undantag finns dock. Exempelvis finns ett betsel i järn från en hästmundering funnen i Eskelhems socken på Gotland. Munderingen i övrigt är gjord av brons och är funnen som ett depåfynd (Montelius 1993[1887]:4, 11-27).

En intressant artefakttyp att diskutera är de tidiga järnålderna i egentliga östersjöområdet. Framst vill jag belysa svanhalsnålarna (Fig. 3.3: A, B) som också

finns i bronsutförande och som endast påträffats vid ett fåtal lokaler i Sverige och södra Skandinavien (ex. SHM 22425, 31046; Baudou 1960:83-89; Nylén 1972:15; Stenberger 1964:332-33; Wehlin 2012a). Förutom på Gotland har en handfull exemplar återfunnits på Öland och på Bornholm (Stenberger 1936b:162-165, 1940b:297-302; Nylén 1957a:68-77, 1972:15). Dessa nålar med de därtill vanligen hörande fynduppsättningarna är annars närmast att föra till den äldsta La Tène perioden och området kring östra Tyskland och floden Odern utlopp i Östersjön. Samma ursprungsområde har diskuterats för ovan nämnda hästmundering från Eskelhem (Stenberger 1940b:310). Liknande svanhalsnålar, enkla eller i par, finns också avbildade på de så kallade ansiktsurnorna (Fig. 3.3: C) från den södra östersjökusten och främst området mellan floderna Oder och Wisla i dagens norra Polen (ex. Berendt 1872, 1878; Kwapiński & Kwapiński 2007; Kneisel 2012). Ansiktsurnorna är nära besläktade och till viss del samtida med tidigare nämnda husurnor, vilket jag återkommer till senare.

Det är av intresse att nämna de tidiga fynden av ugnar som tyder på järnframställning. På Gotland finns ett par lokaler med ugnar som tyder på att järnframställning förekommit i ett relativt tidigt skede (Nihlén 1932:53-55; Carlsson 1979:73-83; Serning 1979:173-178; Arnberg 2007:111; Wehlin 2012a:187-190). Många av de järnframställningslokaler som undersökts ligger i områden med malmförande myrar (Nihlén 1932:78-80). Även historiska källor talar för ett användande av den inhemska myrmalmen, liksom en import av malm från Småland (Grimlund-Manneke 1979a:179). Samma mönster finns i exempelvis Estland även om de flesta av de tidiga järnföremålen är importerade. Under yngre delen av förromersk järnålder har dock järnföremålen som påträffats i gravar från dagens Estland en tydligt lokal prägel (Hjärthner-Holdar 1993:147, 155; Lang 2007:120-124).

Anna Arnberg (2007) diskuterar i sin avhandling järnets betydelse för människan under förromersk järnålder och lyfter bland annat fram fornborgarna på

Figur 3.3. A: Metallfynden från skelettgrav 2/2010 i Lau socken (RAÅ 41); Gotland (se Kap. 7). Innan konservering. Foto Johan Norderäng 2010. B: Järnnålarna och bronsringen markerade *in situ*. Foto Joakim Wehlin 2010. C: Ansiktturnor med ornerade nålar och öronringar från norra Polen (efter Wehlin 2012a:191).

Gotlands nära relation till metallhantverk. Detta är intressant med tanke på att flera av dessa borgar dateras till äldsta järnålder och fåtalet även till yngre bronsålder (Arnberg 2007; Wallin *et al.* 2011; Wehlin 2012a). Som tidigare nämnts har också rester efter tidig järnframställning påträffats i höjdborgar i Baltikum med samma datering som fornborgarna på Gotland (Lang 2007:121).

Fornborgar, hägnader och höjdbosättningar

Arnbergs (2007) diskussion är intressant och detta inte minst beroende på att uppkomsten av fornborgarna tidigare tolkats främst utifrån ett försvarsperspektiv. Erik Nylén (1973:22-30) lyfte exempelvis diskussionen om att de stora öarna i Östersjön, vilka tidigare ”skyddats” av vatten, förlorar detta naturliga skydd under äldsta järnålder genom den förbättrade skeppsteknologin. Därav uppkomsten av fornborgarna på ön och att den tidigare välbefolkade kustregionen överges och människor tycks förflytta sig inåt land, vilket både gravfält och bebyggelsemönster tyder på. Å andra sidan påpekar Nylén (1973:28) att ”...tillfälliga hamnlägen för större skepp måste dock ha funnits här ute som tentakler mot havet från inlandets centralbygd.”

Befästa bosättningar och anläggningar är även kända från Lausitzområdet vid Östersjöns södra kust från omkring 1200 f. Kr. Dessa typer av anläggningar finns

också längre söderut på kontinenten. De senare har satts i samband med de omvälvningar som tycks ske i Europa under denna period och då inte minst kollapsen av den mykenska civilisationen i Medelhavsområdet. Den mest refererade borganläggningen är Biskupin i dagens Polen. Denna träkonstruktion som beräknas vara cirka 2,5 hektar stor låg i en dåtida sjö och har daterats som byggd omkring 700 f. Kr. (Kristiansen 1998:295-307). Tillika som de ovan nämnda baltiska motsvarigheterna relaterar även de centraleuropeiska borganläggningarna till viktiga kommunikationsleder och främst de större floderna (Larsson 1993:85-103). Liknande hägnadsanläggningar från samma period finns också i Finland (ex. Luoto 1980) och på den svenska östersjökusten (ex. Larsson 1993; Olausson 1995). De senare har även diskuterats som kultplatser och kommer mer ingående diskuteras i kapitel 8. Det kan dock nämnas att det är utifrån en jämförelse med de befästa anläggningar i södra östersjöområdet som Thomas B. Larsson (1993) diskuterar den befästa bronsålderslokalen Vistad i Väderstad socken (RAÅ 35) i Östergötland. Lokalen beskrivs som en boplatz med flertalet hus omgiven av en palissad och dateras huvudsakligen till 900-500 f. Kr. Vistad kan dock svårigen relateras till östersjökusten då lokalen ligger i inlandet och inte långt från sjön Vättern. Boplatsen ligger dock lokaliserad strax söder om den sedan 1500-talet kända kommunikationsleden

3: TIDIGARE FORSKNING

från Östersjön och Bråviken via sjöarna Glan, Roxen och Boren till Vättern (Motala ström). Larsson (1993:16-17) föreslår också att Svartån som idag löper mot Vistad i sydväst från Roxen skulle kunna vara en alternativ kommunikationsled till denna under bronsålder. Utifrån fynden på Vistad och främst keramiken föreslår Larsson (1993:109-144) att kontakter mellan Vistad och södra östersjöområdet funnits under bronsålder. Av den anledningen föreslår han också ett par alternativa kontaktvägar i Östersjön under yngre bronsålder. Alltså möjliga alternativ till den forskningshistoriskt etablerade vägen från de danska öarna vidare längs den svenska östersjökusten och till Mälardalsområdet. En sådan alternativ väg menar Larsson gått från norra Polen via den baltiska kusten till Lettland och sedan över Gotland till Mälardalsområdet. Larsson föreslår också, likt Gustavsson (1997) för Ålands räkning, en direktlänk till Gotland från norra Polen.

Från slutet av yngre bronsålder finns kända höjdbosättningar från Mälardalsregionen. En av dessa undersöktes på 1950-talet vid Darsgårde i Skederid socken (RAÄ 16), Uppland. Bosättningen påträffades under en senare tillkommen fornborgsanläggning och innehöll mestadels keramik, men också flintavslag, stenartefakter och gjutformsfragment till en halsring och en mälardalsyx. I övrigt återfanns resterna efter möjliga huslämningar (Ambrosiani 1959). Under senare år har två liknande anläggningar undersökts vid Sjöberg (RAÄ Sollentuna 84) och Runsa (RAÄ Ed 2) (Olausson 1995:123-125, 131-137, 139-142, 165-167). Det som är gemensamt för höjdbosättningarna i Mälardalen är att de ligger på höjder men att dessa i sin äldsta fas inte varit omgärdade av en vall. Detsamma kan sägas om flertalet av de tidigare diskuterade baltiska motsvarigheterna. Palissaden vid Vistad skiljer sig på så sätt från exemplen från Mälardalen. Dock finns istället likheter med flatmarks- och myrborgarna på Gotland som samtliga sannolikt varit omgärdade av palissadverk. Både Vistad och borgarna på Gotland ligger inte på försvarsstrategiska höjder i landskapet. Ytterligare likheter finns genom att de är belägna vid vattenleder mot inlandet (Larsson 1993:16-17; Olausson 1995:123, 131; Arnberg 2007:135; Lang

2007:55-83; Vasks 2010:158).

Genom ett sådant perspektiv anser jag att fornborgarna och höjdbosättningarnas betydelse inte går att kringgå i en diskussion om ett kontaktnätverk över Egentliga Östersjön under främst yngre bronsålder. För även om flertalet av fornborgarna sannolikt utgjort försvarsanläggningar, speciellt i ett senare skede, uppfyller de samtidigt ett annat syfte. De uttrycker närvaro och en militär balans. Andrejs Vasks (2007b:36-38) har exempelvis jämfört de befästa höjdborgarna i Lettland och deras monumentala uttryck med gravhögstraditionen. Detta för att manifestera närvaro i landskapet och uttrycka makt. Kerstin Cassel (2008:84-105) diskuterar fornborgarna ur ett mer handelspolitiskt perspektiv, detta mestadels utifrån fornborgarnas placering i landskapet. De ligger vanligen nära havet och många troligen invid en hamn. Cassel menar att det är viktigt att vända på perspektiven. Möten mellan människor sker inte alltid med våld och därför kan borgarna istället symbolisera säkerhet för de inresande. Detta som ett välkomnande och ett skydd för resande.

Gravar

Rörande gravläggningar under äldre bronsålder i östersjöområdet har fokus varit de monumentala stenrösen (Balodis 1940; Stenberger 1941b, 1942; Meinander 1954; Salo 1981; Tuovinen 2002). Exempelvis intresserade sig Mårten Stenberger tidigt för dessa och försökte med ett par riktade undersökningar få klarhet i frågan om de centrala insjunkningarna, de så kallade kratrarna, som är speciellt vanliga på Gotland. Var de möjligen resterna efter hoprasade gravkammare? (Stenberger 1941b, 1942). Under de efterföljande åren grävdes en rad större stenrösen ut på Gotland och det som främst uppmärksammas är deras inre stenkonstruktioner och arkitektoniska komplexitet (Nylén 1959a; Rydh 1968; Hallström 1971, 1973; Lindquist 1979; Burenhult 1986; Wehlin & Schönback 2012). En vanligen återkommande konstruktionsdetalj hos nämnda monument är de så kallade sydkonstruktionerna. Detta är en företeelse som uppmärksammades av Erik

Nylén och som även finns i gravläggningar från äldsta järnålder (Nylén 1958a, 1993). Sydkonstruktioner finns i flertalet varianter. Ibland som enstaka resta stenar och ibland som flertalet resta stenar som tillsammans bildar en rombisk konstruktion. Den senare varianten har i många fall tolkats som skeppssättningar, mestadels för deras morfologiska likheter (se Kap. 4). Under senare år har Helene Martinsson-Wallin riktat extra uppmärksamhet åt dessa sydkonstruktioner samt de stora rösenas direkta omgivning. Sedan projektets start har tre specifika områden undersökts: Uggarderojr i Rone socken (RAÄ 10), Digerrojr i Garda socken (RAÄ 1) och Hägrör i Sanda socken (RAÄ 13) (Martinsson-Wallin 2010; Martinsson-Wallin & Wehlin 2010, 2011).

Rösen finns spridda längs med hela den svenska ostkusten samt i sydvästra Finland och på Bornholm, Gotland, Åland och Öland. Denna typ av stora stenrösen finns inte i dagens Estland, Lettland eller Litauen. I de södra delarna av Baltikum finns dock gravhögar som är tydligt influerade av Tumuluskulturen, där den döde begravts i en centralt placerad ekkista (Merkevičius 2005:47-48). Det finns dock några gravar som möjligen har kopplingar västerut över Östersjön. Ett exempel är kollektivgraven i Rēzna som genom fyndigheter sammankopplas med höjdborgarna Iru och Asva i Estland och som innehöll sekundära brandgravar med importföremål från Skandinavien daterade till omkring 1000 f. Kr. (Balodis 1944:147-148, 156). När det kommer till spridningen av gravtyper är det dock först med skeppssättningarna under slutskedet av äldre bronsålder som belägg finns för kontakter mellan dessa områden (Grewingk 1878; Hansson 1927:85-86, 99-102; Šturms 1931; Ohlmarks 1946; Nerman 1954; Lõugas 1970; Capelle 1986; Artelius 1996:63-73; Pydyn 1999:28-29; Hallin 2002:21-23; Lang 2007:164-166). I övrigt finns skeppssättningar från yngre bronsålder spridda i hela egentliga östersjöområdet med mer samlade kluster på Bornholm (Vedel 1886; Nielsen 1996, 2005), nordöstra Småland (Widholm 1998; Hedengran & Janzon 1999; Bradley & Widholm 2007b; Goldhahn 2009), Öland, Gotland (Hansson 1927; Pettersson 1982; Wehlin 2010), Södermanland

(Wigren 1987; Werner 2003) och Åland (Dreijer 1938b, 1979).

Då skeppssättningarna har huvudrollen i denna avhandling kommer den tidigare forskningen kring dessa mer ingående redogöras för senare i detta kapitel. Det är dock viktigt att påpeka att andra typer av gravläggningar finns från yngre bronsålder i regionen. I egentliga östersjöområdet finns främst tre typer av gravläggningar: 1) Kista under flat mark eller sekundärt insatt i hög/röse eller i särskilt röse/stensättning, 2) Kista med urna under flat mark, sekundärt insatt i hög/röse eller i särskilt röse/stensättning, 3) Urna eller annat förvaringskärl av idag försvunnet material, exempelvis tyg/läder, näver eller trä placerat direkt under flat mark eller i röse.

I Estland och Lettland karaktäriseras den yngre delen av bronsålder av en rejäl uppgång i fynd som typologiskt kan dateras till perioden. Exempelvis känner man i Estland ännu inga gravar från äldre bronsålder, men från yngre bronsålder och äldre järnålder finns ett stort antal så kallade stenistgravar. Dessa är begravningar för flertalet individer och såväl brandgravar som skelettgravar finns representerade, ibland i samma anläggning. Av särskilt intresse är att bronsalsringar är ett vanligt förekommande fynd i dessa gravar (Lang 2007:153-158). Detta är intressant med anledning av det skelettgravskick som dyker upp under samma period på Gotland och Öland (möjligen också i Mälardalen (Schönbäck 1959:60-89)). Ett inte allt för ovanligt fynd i dessa skelettgravar är bronsalsringen. Detta är en föremålskategori som relaterar skelettgravskicket under förromersk järnålder till de tidigare brandgravarna. Halsringar påträffas också i husurnor, men det är inte vanligt (Hansson 1927:75-76; Sabatini 2007:113-114, 236-237).

För Gotlands räkning påträffas skelettgravar från förromersk järnålder vanligen som sekundärt nedlagda i eller intill skeppssättningar och i de för perioden utmärkande båtformade hällkistorna. De senare dateras till övergångsperioden mellan brons- och järnålder (ca 550/500-200 f. Kr.) och har återfunnits i ett tjugotal fall på Gotland (Hansson 1927; Stenberger

3: TIDIGARE FORSKNING

1936b, 1940b; Nylén 1958a, 1972; Oldeberg 1958; Gerdin 1974; Wehlin 2012a).

Skelettgravskickets uppkomst på Gotland och Öland har tidigare förklarats genom kontakter med Hallstattkulturen där skelettgravar är lika vanliga som brandgravar och då främst under dess senare del vilken sammanfaller med övergången mellan brons- och järnålder i egentliga östersjöområdet (Stenberger 1936b:169-170). Mårten Stenberger gör gällande att denna tradition möjligen nått Östersjöns öar via Oderområdet, inte minst då skelettgravar från denna period inte påträffats i Danmark. Det är dock tänkvärt att föra in de tidigare nämnda estniska gravarna i diskussionen och skelettgravskicket utbredning i Volgaområdet under denna period. Här är också mälardalsyxan ett vanligt gravfynd tillsammans med skelettgravarna, vilket aldrig är fallet i Mälardalsregionen eller på Gotland (Eriksson 2009:250).

De tidigare nämnda husurnorna från Gotland, vilka oftast påträffas i skeppssättningar, pekar på en äldre kontaktlänk mot Oder- och Wislaområdet. Det är också av intresse att nämna att husurnor, förutom brons Halsringar, är förknippade med nålar och det finns ett fynd av en svanhalsnål i relation till en husurna från Schwanbeck i nordöstra Tyskland (Sabatini 2007:29, 108-118, 149, 165). Annars förknippas svanhalsnålar vanligen med ansiktsurnor (Fig. 3.3: C) av vilka endast ett mindre antal påträffats i Norden eller Baltikum. Jutta Kneisel (2012:638) menar att en ansiktsurna påträffats på Gotland (SHM 19958). Denna urna fanns i en skeppssättning vid Fättings i Tofta socken (RAÄ 26) och dateras till period IV. I samma område på Gotland har två husurnor påträffats (RAÄ Tofta 78) (Arwidsson 1952; Sabatini 2007). Ansikts- och husurnor uppvisar generellt samma geografiska spridning och datering. Deras nära relation ses inte minst i den mellanform som utgörs av de så kallade ansikts/dörr urnorna.

Svanhalsnålar i järn har också påträffats på Dragbygravfältet i Uppland (RAÄ Bälinge 86). Detta gravfält är vidare intressant då, förutom

gravgods innehåll, även de individuella gravarna samt hela gravfältets uppbyggnad har som utformning som gravfälten på Gotland från samma period. Det är således tydligt att större samlade gravfält, likt exempelvis Annelund i Visby (RAÄ 8) och Sälle i Fröjel (RAÄ 40 & 93) på Gotland, dyker upp under den förromerska järnåldern i egentliga östersjöområdet (se Arnberg 2007:209-213). Flertalet forskare menar att upprättandet av gravfält vid slutet av bronsålder och äldsta förromerska järnålder tyder på en samhällsförändring mot en mer kollektiv ideologi (ex. Nylén 1973:24-27; Carlsson 2001:69; Thedéen 2004:185-189; Arnberg 2007: 188-192). Arnberg (2007:184-189) uttrycker det som att monumentaliteten blir horisontell istället för vertikal.

Bebyggelse och social organisation

Under slutet av 1970-talet riktades bronsåldersforskningen mot bebyggelsemönster och social struktur, vilket inte minst är tydligt i temariktningen vid det Nordiska bronsålderssymposiet sedan starten år 1977 (Goldhahn 2005a:XIII-XV). Detta syns också i forskningen kring egentliga östersjöområdet.

Bortsatt från de befästa höjdborgarna i Baltikum är bosättningar sällsynta och då inte minst från äldre bronsålder. Dock har ett flertalet intressanta hyddkonstruktioner påträffats, inte minst på Åland (Meinander 1954:121-140; Gustavsson 1997). En liknande konstruktion har möjligen påträffats vid Bönde i Lau socken (RAÄ 106) på Gotland och har daterats till första delen av yngre bronsålder (Carlsson 1979:59-65). Troligen beror denna avsaknad av bosättningar främst på bristen av större exploaterings- och avbaningsarbeten i dessa områden. Det är nämligen främst genom sådana företag som de för perioden nyttjade stolphusanläggningarna framkommer, vilket tydligt visat sig i södra Sverige och Danmark (ex. Artursson 2009). Under senare år har sådana långhus från främst yngre bronsålder påträffats under exploateringsarbeten på Bornholm (Nielsen 1996:28-29, 2005:116-117). Möjligen överlagrar den äldre järnålderns bebyggelse dessa äldre

lämningar. Detta är ett förhållande som exempelvis de kulturgeografiska studierna som genomfördes under 1970-talet på Gotland påvisat. Undersökningarna riktades främst mot äldre järnålder men i flertalet fall kunde en kontinuitet påvisas till den senare delen av bronsålder (Lindquist *et al.* 1973; Lindquist 1974; Carlsson 1979; Windelhed 1984).

Rörande landskaputnyttjande har forskningen främst berört fossila åkersystem, så kallade *Celtic*- och/eller *Baltic Fields*, som uppträder i östersjöregionen under främst den senare delen av yngre bronsålder och äldre järnålder (Lindquist *et al.* 1973; Lindquist 1974; Carlsson 1979; Windelhed 1984; Lang 1994, 2007:95-105; Hallin 2002; Nielsen 2005:118; Merkevičius 2007:101). Uppkomsten av dessa åkrar tyder på en omfattande omstrukturering i landskapet vid slutet av bronsålder. Något som också pollenanalyser från såväl Åland, Estland som Gotland och Bornholm tyder på (Påhlsson 1977; Storå 1990:13; Nielsen 2005:118; Lang 2007:31-33).

Frågan är dock hur samhällena kring Östersjön var organiserade under bronsålder? Detta är en diskussion som allt sedan mitten på 1900-talet utgått från termen hövdingedöme (Service 1962; Sahlins 1968). Idag är begreppet aningen urlakat men används fortfarande om än med vissa modifieringar och undergrupperingar (ex. Kristiansen 1998; Kristiansen & Larsson 2005). För Gotlands räkning är Erik Nylén (1959a:25-26) redan tidigare inne på en uppdelning av samhället under bronsålder utan att för den sakens skull mena att de skiljer sig åt hierarkiskt:

Man frestas här att se en uppdelning av den nordiska bronsåldern i vad vi kanske något oegentligt kan kalla, två kulturer. En "handelskultur" koncentrerad till kusterna och de områden, som voro lämpliga ur rent "handelspolitisk" synpunkt. En kultur med många likheter men även många olikheter jämfört med den andra "inlandskulturen", boskapsskötarnas och åkerbrukarnas kultur, vars bronsålder var en förutsättning för "handelskulturens" existens.

Senare gör Hans Lundmark (1986) en liknande uppdelning för yngre bronsålder på Gotland. Utifrån spridningen av sten- samt holkyxor och

skeppsättningar menar Lundmark att det synliggörs två områden av markutnyttjande. Ett är kustzonen som troligen nyttjats av olika grupper i samhället för gravläggningar, men också för fiske. Den andra är inlandets bördiga jordar. I motsats till Nyléns idé om två olika samhällsformer menar Lundmark att det rör sig om två olika sätt av resursutnyttjande. Distrikten, som han väljer att kalla dem, hade således tillgång till både kusten och inlandet. Lundmark menar att inlandet möjligen nyttjats kollektivt och att detta styrs genom en centraliserad maktstruktur för att säkerställa marktillgången under ett alltmer expansivt jordbruk under yngre bronsålder. Per-Erik Nilsson (1983, 1986, 2002) menar också att det finns en centraliserad maktstruktur. Utifrån spridningsmönstret av de ensamliggande och större rösen hävdar Nilsson att det finns fem större områden som också avgränsas av naturgeografiskt lämpliga gränslinjer. Dessa områden tolkar Nilsson som tecken på stratifierade lokala hövdingedömen utifrån den modell som föreslagits av Colin Renfrew (Renfrew 1973; Renfrew & Level 1979). Dessa regioner sammankopplas med en större centralplats. Gunilla Runesson (tidigare Hallin) som undersökt bronsåldersbosättningar på Gotland menar dock att man inte uteslutande kan bygga en teori om social organisation utifrån monumenten och tycker sig utifrån boplatserna istället se ett bondesamhälle med mindre familjebaserade enheter (Hallin 2002:91; Runesson 2010:79; jfr. Barrett 1994:149-153; Bolin 1999:43). Det är sådana mindre familje- eller släktgrupperingar som sporadiskt eller kontinuerligt agerar tillsammans som föreslagits för samhällsorganisationen i Baltikum under bronsålder (Merkevičius 2005:49-50, 2007:95-103; Lang 2007:225-229). Dessa benämns vanligen för hierarkiskt uppbyggda hövdingedömen och exempelvis Algimantas Merkevičius (2005, 2007) delar in samhället i tre skikt. Överst finns hövdingen eller kungen och dennes släkt, sedan följer den stora massan av fria bönder och underst finns försörjningstagarna. Intressant i sammanhanget är också att Merkevičius (2007:99-103) ser en tydlig differentiering mellan samhällena i västra (östersjösidan) och östra delen av dagens Litauen. Förutom tidigare nämnda förhållande, att bronsföremålen endast påträffats i den västra delen,

3: TIDIGARE FORSKNING

skiljer sig områdena åt även vad gäller gravtradition. Gällande hushållningen menar Merkevičius att den östra är att benämna som pastoral emedan människorna i de västra delarna bör kallas jordbrukare.

Mot en maritim förståelse

Även om genomgången av den tidigare forskningen i egentliga östersjöområdet är långt ifrån fullständig är det uppenbart att en rad liknande företeelser dyker upp i området främst under yngre bronsålder och äldre järnålder:

- Keramik
- Hus- och ansiktsurnor
- Mälardalsyxor
- Bronshalsringar
- Depåfynd
- Järnnålar
- Brons- och järnhantverk
- Fornborgar, hägnader och höjdbosättningar
- Skeppssättningar och båtformade hällkistor
- Skelettgravskick
- Fossila åkersystem

Här skulle jag kunna presentera en karta med pilar som pekar åt olika håll och förevisandes alla de tidigare föreslagna och möjliga kontaktlänkarna (Tallgren 1937; Nerman 1954; Stenberger 1936b:169-170, 1940b:310; Nylén 1957a:68-77, 1972:15; Larsson 1993:110, 137; Gustavsson 1997; Lang 2007:119-120; Sabatini 2007:22-34; Eriksson & Grandin 2008:347-361; Eriksson 2009:40, 250-251; Vask 2010:158-159). Jag vill dock undvika en sådan karta av den enkla anledningen att fokus istället bör ligga på människorna bakom pilarna och inte på att skapa en metahistoria. Pilar som obehindrat tycks sväva över i detta fall ett innanhav. Ett hav på vilket gods och objekt fraktades åt olika håll, men människorna som fraktade dessa, deras individuella och kulturella kunskap, deras kompetens och trosföreställningar, diskuteras oftast väldigt ytligt.

Det är vidare intressant att, såväl Nylén (1959a, 1973) och Stenberger (1945a:64) som Lundmark (1986) och Nilsson (1986, 2002), alla samtliga tar upp kustzonen och fjärrhandeln som viktigt för Östersjöns öbor under

bronsålder. Vidare är det anmärkningsvärt att både Sabatini (2007:27) med hänvisning till husurnorna och Eriksson (2009:251) rörande de östsvenska mälardalsyxorna påpekar en tydlig geografisk spridning av dessa till kustregionen. Detsamma görs gällande för merparten av de befästa anläggningarna samt bronsverkstäderna och skeppssättningarna från yngre bronsålder i östersjöregionen som samtliga kan kopplas till det maritima kulturlandskapet (Hansson 1927:63; Larsson 1993:85-103; Olausson 1995:158-170; Lang 2007:115-120; Sperling & Luik 2010; Vask 2010:158).

Utifrån dessa gemensamma företeelser har forskare föreslagit en hybridkultur eller en gemensamt baltisk kultur under slutet av bronsålder och äldsta järnålder i Östersjön (950/900-350/300 f. Kr.) (Nerman 1954; Nylén 1974, 1979; Pydyn 1999; Sabatini 2007; Eriksson 2009). Möjligen går ursprunget till denna att föra längre tillbaka i tid men det tycks tydligt att något sker omkring 300-200 f. Kr. Plötsligt tycks kontakterna upphöra, ett trendbrott som redan poängterades av Stenberger (1940b:310) och Nylén (1957a:76-77, 1958a:72-75, 1962a). Återigen bör det påpekas att det är innanhavet, Egentliga Östersjön, som är kittet och autostradan i denna möjliga hybridkultur. Med ett sådant perspektiv får de större öarna och kanske främst Gotland en mycket intressant strategisk position. Gotland ligger som en central nod för interaktionen i Egentliga Östersjön och inom denna möjliga hybridkultur. Detta till trots har sällan havet och vattnets betydelse diskuterats i sammanhanget. Det är vidare intressant att denna period markant utmärks med uppkomsten av skeppsformade gravar i regionen, ett fenomen med tydlig koncentration till Gotland. Fenomenet skulle kunna beskrivas som en geopolitisk artikulation i regionen under denna period av förhistorien.

Perspektivet bör därför flyttas från den äldre uppfattningen om en östlig expansion av *der Nordische Kreis* till studiet av en möjlig hybridkultur och regional utveckling i Egentliga Östersjön under yngre bronsålder och äldsta järnålder. Varför inte börja där kvarlevorna efter människorna som var en del av denna

möjliga kultur finns begravda; skeppssättningarna och de båtformade hållkistorna.

Östersjöns skeppssättningar och skeppet som symbol

Diskussionen rörande skeppssättningarna i Baltikum och på Gotland tog rejäl fart i och med Bror Schnittgers artikel *Gottländska skeppssättningar från bronsålderns slut och järnålderns början* (1920). Schnittger kunde verifiera de resultat som tidigare genomförda undersökningar av skeppssättningar i egentliga östersjöområdet visat (Ulfsparre 1875; Grewingk 1878; Gustafson 1878, 1884-1891; Vedel 1886), nämligen att monumenten hörde till bronsålder och inte som tidigare förmodats vikingatid. Detta antagande underbyggdes av fyra riktade undersökningar av skeppssättningslokaler på Gotland utförda av Schnittger och dåvarande kandidat Harald Hansson; Tängelgårda (RAÄ 114) och Domarlunden (RAÄ 162) i Lärbro socken, Gålrum (RAÄ 9) i Alskog socken samt Braidfloar på gränsen mellan Levide och Sproge socknar (Levide RAÄ 1, Sproge RAÄ 6, 12 och 68) (Schnittger 1920, Hansson 1916, 1927:67-85). Sammanlagt grävdes 19 skeppssättningar ut mellan åren 1915-1919.

Hansson kom med detta som grund att år 1927 lägga fram sin avhandling *Gotlands bronsålder* där en stor del behandlar just skeppssättningsfenomenet. Vid tiden för Hanssons avhandling upptäcks och undersöks för första gången också den kända skeppssättningsgraven från Lugnaro i Halland (Ewald 1926; Hansen 1927). Detta är ett fynd som vidgar Hanssons vy att se skeppssättningarna som ett regionalt fenomen med Gotland som centrum till att de återfinns i större delar av Norden, något som tidigare föreslagits av bland annat Schnittger (Schnittger 1920, Hansson 1927:88, 1936:341-342).

År 1927 publiceras Oscar Almgrens verk *Hällristningar och kultbruk*. Almgrens studier och tolkningar om bronsålderns kosmologi var banbrytande och har fram tills idag influerat den vetenskapliga debatten. Genom att studerade folklore och religion tolkade Almgren bronsålderns kosmologi genom hållbilderna. Almgren

såväl som Hansson följde den då återuppväckta kulturhistoriska väg som startades inom arkeologin av Gustav Kossinna vid seklets början och framförallt användes av Gordon Childe (Olsen 2003:29-34). Almgrens diskussion kom att följas upp av religionshistorikern Åke Ohlmarks som fokuserade på skeppet som central symbol i sin diskussion om bronsålderns kosmologi (Ohlmarks 1945, 1946, 1963). Till grund för Ohlmarks hållristningsstudie (1963) låg bland annat hans arbete som utfördes under andra världskriget vilken publicerades 1946 (*Gravskeppet*). Ohlmarks samlade i den sistnämnda studien in data om skeppssättningar och båtgravar från förhistorisk- och historisk tid och diskuterade gravskeppsidén i ett religionshistoriskt perspektiv. Främst avhandlas bronsålderns skeppssättningstradition i jämförelse med de folkvandrings- och vendeltida båtgravarna. Ohlmarks åsytftar att det kan röra sig om samma religiösa föreställningsvärld som tar sin början under yngre bronsålder och som sedan kulminerar under yngre järnålder.

Jämför den yngre bronsåldern med vikingatid gör också Nerman (1954) i den tidigare berörda artikeln i *Fornvännen* om en östlig expansion under yngre bronsålder. För Gotlands del läggs stor vikt vid skeppssättningarnas utbredning österut och Nerman tolkar detta som belägg för gotländska kolonier. Anledningen kan enligt Nerman bero på en överbefolkning i Mellansverige och på Gotland, men att dessa kolonier senare utvecklas till knutpunkter för handelsnätverk som fortlever fram i äldsta järnålder (Nerman 1954:271-284). Nermans studie är tydligt kulturhistoriskt och diffusionistiskt präglad. Dock märks en viss funktionalistisk tanke då Nerman hänvisar till klimatförändringar som en anledning till att kontakterna upphör under äldsta järnålder. Idén om att skeppssättningarnas utbredning österut beror på en emigrering lever kvar också inom den processuella arkeologin. Lundmark (1986:41) föreslår exempelvis att anledningen till utvandringen går att förklara med jordbrukets intensifiering. Inom den processuella arkeologin ses kulturer som dynamiska processer. Detta skiljer sig mot den kulturhistoriskt sett mer statiska föreställningen om

3: TIDIGARE FORSKNING

kulturer (Olsen 2003:38). Förgrundsfiguren inom den processuella arkeologin Lewis Binford menar att arkeologin likt antropologin kan studera alla aspekter av samhället och inte bara fixera sig på föremålen (Binford 1962). Ett grundläggande perspektiv i den processuella arkeologin är producerandet av mätbar och objektiv kunskap (Olsen 2003:40). Därför kom exempelvis Ohlmarks (1963) tidigare nämnda studie att hamna i skuggan av hållristningsdiskussionen som under den processuella eran vägde över mot ett mer objektivt tolkande av hållbilderna. Detta var ett positivistiskt förhållningssätt som kulminerade i början på 1980-talet med Göran Burenhults (1980) och Mats P. Malmers (1981) kvantitativa och typologiska studier av hållristningarna.

Med den processuella vägen kom de empiriska studierna om östersjöområdets skeppssättningar, som exempelvis Michael Müller-Willes (1970) och Torsten Capelles (1986) studier. Främst den sistnämnde gör en gedigen sammanställning över norra Europas kända skeppssättningar och uppdelar dem enligt morfologiska skillnader i konstruktionsdetaljer etcetera. En stor del av Capelles arbete bygger på Ohlmarks insamlade material från år 1946. Capelle lyfter, i likhet med Gad Rausing (1984), in skeppssättningarna i diskussionen om utformningen av bronsålderns riktiga skepp (se också Westerdahl 1985; Capelle 1995). Tidigare hade denna debatt mestadels utgått från skeppsavbildningar på hållristningar och bronsföremål (Nordén 1925; Marstrander 1963; Kahl & Kristiansen 1976; Strömberg & Strömberg 1983; för vidare diskussion se Kap. 7).

Under tidigt 1980-tal genomförs den hittills mest genomarbetade arkeologiska undersökning av en skeppssättningslokal på Gotland. Mellan åren 1980-1981 utförde Ann-Marie Pettersson arkeologiska undersökningar av sex skeppssättningar vid Fardume och Tjautstomt i Rute socken (RAÄ 77). Den osteologiska analysen kom att visa intressanta resultat och ställa den äldre uppfattningen om skeppssättningarna på kant. Man gjorde tolkningen att minst tjugo individer gravlagts på lokalen och att det i den större skeppssättningen fanns sju begravningar.

Sammantaget påträffades begravningar av både vuxna och barn, män som kvinnor. Pettersson tolkar lokalen som hörande till en mindre grupp människor, kanske en familj, och menar att det tydligt visar att inte endast "hövdingar" begravdes i dessa monument (Pettersson 1982:17-113; Sigvallius-Vilkancis 1982:125-133). Ett liknande förhållande konstaterar också Inger Hedengran och Gunvor O. Janzon vid deras undersökning av en skeppssättning i Hellerö, Västra Eds socken (RAÄ 9), Småland. Minst åtta individer har gravlagts i denna skeppssättning, troligen fler (Hedengran & Janzon 1999; Sigvallius 2001b).

Dessa två undersökningar har sedan 1980-talet tydligt färgat diskussionen kring skeppssättningarna. Exempelvis beskriver Tore Artelius (1996:107) skeppssättningarna på Gotland som kollektivgravar "...från ett socialt definierbart befolkningsutsnitt". Senare har Peter Skoglund (2005:349-351) anammat kollektivgravsidén och menar att den rika förekomsten av skeppssättningar på Gotland tyder på att gravformen kan knytas till hushållet tillskillnad mot andra regioner i södra Skandinavien. Skoglund menar att även om skeppet fanns som gemensam symbol över ett stort geografiskt område så fanns det också regionala skillnader i dess användande. Petterssons och senare Sigvallius, såväl som Skoglund får anses tillhöra gruppen som ger skeppssymbolen en social betydelse. En sådan förklaring ges också av Thomas B. Larsson (1994a-b) som även tillför dess politiska vikt i diskussionen. Larsson menar att det är det verkliga skeppet och betydelsen av handel och resande som ligger bakom uppkomsten av skeppssymbolen under bronsålder. Detta är en idé som han relativt nyligen vidareutvecklat tillsammans med Kristian Kristiansen (2005).

Diskussionen om skeppet som symbol och meningsbärare fick en rejäl skjuts i och med den post-processuella vägen inom arkeologin. Tidigt ute i diskussionen var Jarl Nordbladh med sitt semiotiska landskapsperspektiv på hållristningarna i Bohuslän (jfr. Tilley 1994), där han menar att skeppen symboliskt samman knyter vardagens landskap med det öppna havet. Nordbladh menar att de utgör en kontakt inom

och mellan olika aktivitetsfält, både på individ och på institutionsnivå. Skeppen återfinns som en gränzon

mellan de levande och de dödas värld (Nordbladh 1978, 1980:40, 1981:34).

Figur 3.4. Stenskepp vid stranden (Anders Thorlin). Del av utsmyckningen vid minneslunden på Norra kyrkogården i Visby, invigd 5 november 2011. Från motiveringen av Visby kyrkogårds- och fastighetsförvaltning går att läsa "...en symbolverkan som båten bär av färd/resa i olika sammanhang och stenens symbolik av styrka betyder också mycket för upplevelsen." (Svenska kyrkan 2012-03-09). Foto Joakim Wehlin 2011.

År 1994 samlades över 100 forskare och studenter i Köpenhamn för att tillsammans diskutera under temat *The Ship as Symbol* (Crumlin-Pedersen & Munch Thye 1995). Skeppets nära relation till graven fick stort utrymme, en företeelse som finns över hela världen och spänner över en lång tidshorisont (Fig. 3.4). I Skandinavien finns en rad exempel från mesolitikum (Skaarup 1995), men det är under bronsålder som företeelsen i det närmaste eskalerar och även hållristningarna, med deras avbildade skepp, associeras närmast med gravar (Nordbladh 1980:34, 40; Ling 2008:154).

Tore Artelius (1996) är den som mer ingående behandlat skeppssymbolen i bronsålderns gravar.

Studien utgår från diskussionen om arketyper inom socialantropologi (ex. Turner 1969), religionsvetenskap (främst Eliade 1952) och psykologi (ex. Jung 1977). Artelius framhäver skeppssymbolens religiösa meningsinnehåll samt religiösa och sociala funktion i bronsålderssamhället. I synnerhet inriktas studien mot meningen i begravningstraditionen. Artelius (1996) menar att begravningshandlingen belyser identiteter och strukturer i den sociala organisationen. I likhet med exempelvis Skoglund (2005) menar Artelius att skeppet som symbol under olika perioder och i olika sammanhang använts utifrån varierande syften. Främst framläggs tre områden i vilka skeppssymbolen verkar: Religiös-, kulturellt identifierande- och som social idé. Rörande graven som sådan anser Artelius

3: TIDIGARE FORSKNING

(1996) att denna utgjort den centrala platsen för all typ av kulturell identifikation. Detta både vad gäller individen, hushållet, gruppen och samhället som i första hand vårdar minnet och släktens hågkomst genom bruket av religiösa symboler (se också Baudou 1989; Jennbert 1993; Wehlin 2011, 2012a).

Det är också under bronsålder och främst dess yngre del som brandgravskicket slår igenom i södra Skandinavien (Gräslund 1983; Kaliff 1997) och skeppssymbolen har därför satts i samband med detta nya gravskick (Artelius 1996:104-121). Diskussionen om skeppet och kremeringsgravskicket under 1990-talet tog en tydligt religionsarkeologisk inriktning (ex. Hedengran 1995; Kaliff 1995, 1997). Även Flemming Kaul (1998a-b) tar en sådan utgångspunkt men menar istället att gravskeppet i en eskatologisk mening är att betrakta som en symbol för det transportmedel genom vilket världen förs mot den ständiga återfödelsen. Kaul bygger sin teori på skeppsavbildningar på bronsföremål och påvisar en vida spridd kosmologi om solens dagliga resa med hjälp av skeppet, solhästen och fisken eller ormen. Kaul visar också att en liknande symbolik går att finna på tidens hällristningar. Kristian Kristiansen och Thomas B. Larsson (2005) diskuterar även de solens resa i samband med skeppssymboliken under bronsålder, men utgår istället från den äldre indoeuropeiska mytologin och legenden om solgudinnan som blir räddad av sina tvillingbröder (jfr. Hedengran 1995 och diskussion i Kap. 6).

En jämförelse av skeppssymbolen i olika medier är också något som Inger Hedengran och Gunvor O. Janzon (1999) uppmärksammar inom ramen för tidigare nämnda Helleröprojektet. De lyfter in skeppssättningarna i diskussionen och sammanbinder dem med hällristningarna genom stenmediet: De stenbundna skeppen. Hedengran och Janzon framhäver möjligheterna att genom dessa båda uttryckssätt för skeppssymbolen diskutera bronsålderns konkreta skepps- och båtkonstruktion. Dock menar de att en tydlig relation finns mellan de stenbundna skeppen och den sakrala sfären. Det är intressant att denna diskussion först

uppmärksammas i ett område där skeppssymbolen finns rikt representerad både på hällristningar och som skeppssättningar men också i fåtalet fall på bronsföremål. Hellerö ligger i Tjust på den småländska östersjökusten och det är också detta område som Dag Widholm och Richard Bradley (2007a-b) har som utgångspunkt när de vidareutvecklar diskussionen om de stenbundna skeppen. Bradley har under senare år och i olika forskarkonstellationer byggt vidare på denna diskussion och tillfört bronsföremålen. I dessa studier jämförs således skeppet genom de tre olika medier där det dyker upp under nordisk bronsålder; på dekorerade bronsartefakter, hällristningar och uppbyggda som stenmonument (Ballard *et al.* 2003; Bradley 2006; Bradley *et al.* 2010). Denna diskussion kommer jag att närmare behandla i kapitel 6 och 7.

Bortsett från den sociopolitiska betydelsen som skeppet givits i samband med långväga resande och handel (ex. Larsson 1994a-b; Clark 2004a-b, 2009; Kristiansen & Larsson 2005; Kvalø & Bukkemoen 2007; Kristiansen 2010) är det anmärkningsvärt att ett maritimt perspektiv sällan diskuterats. Istället är det snarare skeppets betydelse inom den allmänt vedertagna celestiska- och fruktbarhetskulten under det jordbrukscentrerade bronsålderssamhället som dryftats (Montelius 1874; Almgren 1927; Sprockhoff 1955; Marstrander 1963; Hultkrantz 1989; Ling 2008). Ett maritimt förhållande har dock under senare år kommit att belysas. I avhandlingen *Elevated Rock Art. Towards a maritime understanding of rock art in northern Bohuslän, Sweden* diskuterar exempelvis Johan Ling (2008:15-33) det tidigare förhållandet som ett terrestriellt paradigm. Detta paradigmskifte inom bronsålders- och kanske främst hällristningsforskningen kan troligen sökas i den uppblommade diskussionen om maritima kulturlandskap och *Seascapes* som under senare år förts inom marin- och landskapsarkeologin (ex. Westerdahl 1996, 2005; Rönby 2003; Ford 2011; van de Noort 2011). Diskussionen behandlas speciellt i temanumret *Seascapes* i *World Archaeology* (2003).

Detta maritima perspektiv har under senare år också uppmärksammas inom diskussionen om

skeppssättningar (Bradley *et al.* 2010; Wehlin 2010, 2011, 2012a; van de Noort 2011:205-216; Westerdahl 2011a:293-296; Skoglund & Wehlin *in press*). Hitintills har dock skeppssättningarna endast följt i bakvattnet av den mer allmänna diskussionen om det maritima kulturlandskapets betydelse. Det finns därför en stor potential i att involvera skeppssättningarna i en diskussion där ett maritimt perspektiv antas, vilket också är ett syfte med föreliggande avhandling.

SAMMANFATTNING

I kapitlet redogör jag för den tidigare forskningen om den yngre bronsåldern och den äldre förromerska järnåldern i Egentliga Östersjön samt om skeppssättningar specifikt och skeppet som symbol. Inledningsvis diskuteras Östersjön som en geopolitisk arena. Det är viktigt att ha en förståelse för att intensiteten och interaktionen mellan arkeologer i länderna runt Östersjön har fluktuerat över tid. Detta gäller inte minst under och efter Kalla kriget. Detta kan vara en anledning till den i många fall tydliga gränsdragningen i öster för *der Nordische Kreis*.

Rörande den arkeologiska forskningen utgår jag från ett antal tematiska rubriker: Keramiken, metallen, fornborgar, hägnader och höjdbosättningar, gravar samt bebyggelse och social organisation. Det finns en rad företeelser som tyder på att en viss förändring sker i dessa områden under denna period, från en tidigare sydiskandinavisk kulturpåverkan till en mer lokal och i viss mån även österut riktad sådan. Detta börjar under slutskedet av den äldre nordiska bronsåldern då en rad lokala artefaktformer dyker upp såsom exempelvis bornholmsfibulan och senare mälardalsyxan. När det gäller keramiken har denna ständigt varit föremål för en diskussion om östliga influenser i Skandinavien under denna period. Den relativt tidiga förekomsten av järnhantering tyder också på livliga kontakter österut under slutskedet av bronsålder och äldsta delen av järnålder.

Utifrån denna särställning från den nordiska bronsålderssfären föreslår jag att samhällena i egentliga östersjöområdet bör ses som ingående i en

hybridkultur eller rent av en baltisk bronsålderskultur under främst den yngre delen av bronsålder och äldre förromersk järnålder (950/900-200 f. Kr.) (jfr. Sabatini 2007; Eriksson 2009). Samtliga företeelser som sammanbinder denna hybridkultur såsom exempelvis mälardalsyxor, husurnor, skeppssättningar och fornborgar har alla tydligt satts i samband med det maritima kulturlandskapet. Av den anledningen anser jag att det är märkligt att inte ett maritimt perspektiv på dessa lämningar anammats tidigare. Detta är särskilt intressant med tanke på uppkomsten av skeppsformade gravar i regionen. Fenomenet skulle kunna beskrivas som en geopolitisk artikulation i regionen under denna period av förhistorien.

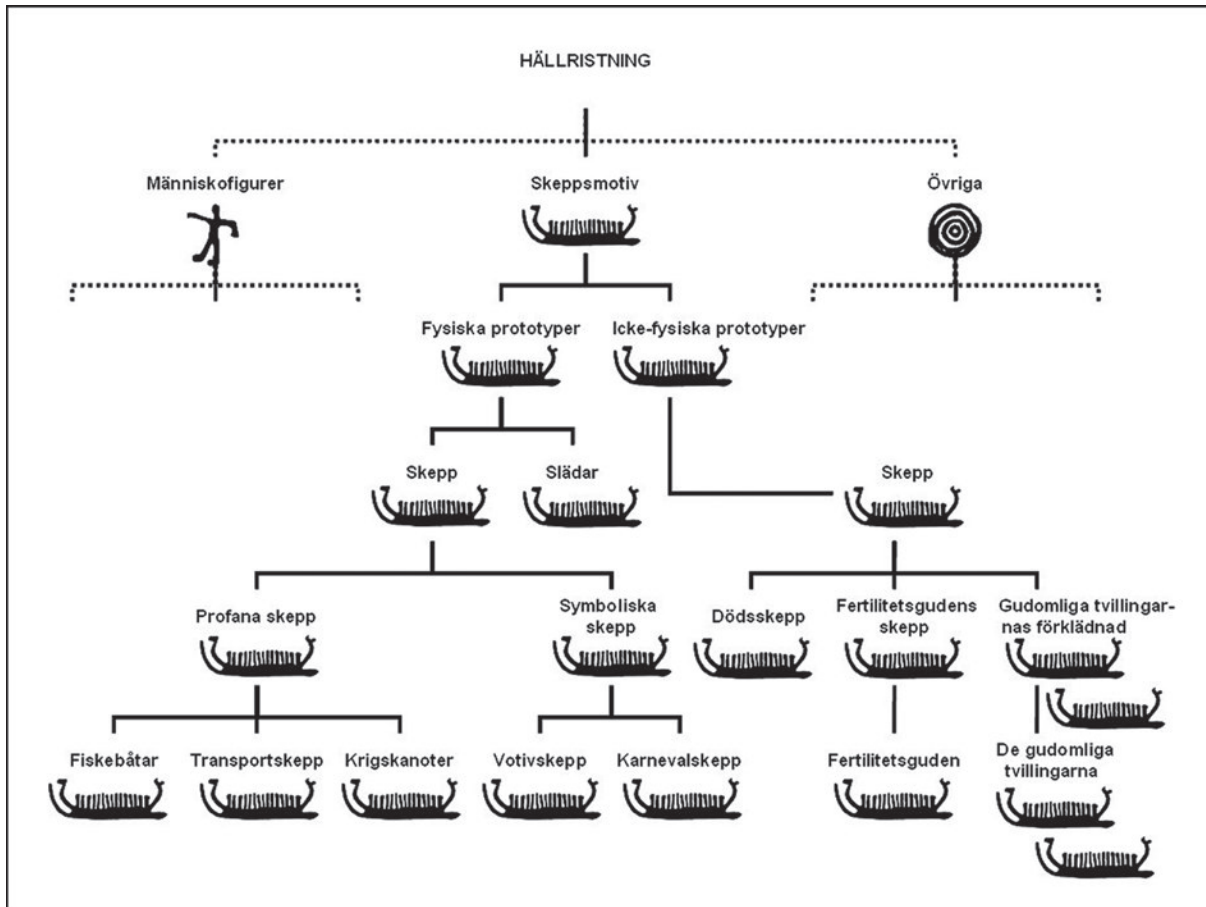
Diskussionen om skeppssättningarna i Östersjön tog fart med Bror Schnittgers (1920) och Harald Hanssons (1927) studier på Gotland. De kunde med ett antal riktade studier visa att dessa anläggningar var från bronsålder. Samtidigt publicerades Oscar Almgrens verk *Hällristningar och kultbruk* (1927). Almgrens studier och tolkningar om bronsålderns kosmologi var banbrytande och har fram tills idag influerat den vetenskapliga debatten. Åke Ohlmarks kom att följa upp denna diskussion, inte minst i arbetet *Gravskeppet* (1946) där han samlade in data om skeppssättningar och båtgravar från förhistorisk- och historisk tid. Med den processuella vågen kom senare de empiriska studierna om skeppssättningarna (Müller-Wille 1970; Capelle 1986). Diskussionen om skeppssättningarna och skeppet som symbol och meningsbärare fick en rejäl skjuts med den post-processuella vågen inom arkeologin (Crumlin-Pedersen & Munch Thye 1995; Artelius 1996). Under senare år har fokus riktats mot en jämförelse av skeppssymbolen i olika medier (Kaul 1998a-b; Ballard *et al.* 2003; Kristiansen & Larsson 2005; Bradley 2006; Bradley *et al.* 2010) samt mot ett maritimt perspektiv (Coles 2005; Widholm 2007; Ling 2008, 2012; Wehlin 2010).

Avslutningsvis kan man säga att tolkningarna om skeppssymbolens funktion i bronsålderns samhälle har haft fem olika inriktningar. Den första är att skeppet, precis som Kaul (1998a-b; 2004) menar, ingått som en del i en inter-regional celestisk föreställningsvärld.

3: TIDIGARE FORSKNING

Den andra är den av exempelvis Almgren (1927) framhållna idén om skeppssymbolens betydelse inom fruktbarhetskulten. Den tredje rör eskatologi och resan till livet efter detta och den fjärde är skeppets betydelse som symbol för metafysisk närvaro och

kommunikation (Artelius 1996). Den femte och sista inriktningen är skeppets betydelse inom den maritima praktiken (Larsson 1994a-b; Kristiansen & Larsson 2005; Ling 2008).

Figur 3.5. Försök till klassificering av de olika tolkningsförslagen för skeppssymbolen under bronsålder (omarbetad efter Nordbladh 1978:200)

4: SKEPPSSÄTTNINGSTID

"Redan under bronsåldern ha dessa monument byggts med ytterst olika omsorg, utan att vi därför ha rättighet att därav dra vittgående typologiska slutsatser." (Ohlmarks 1946:67).

Kapitlet tar avstamp i en diskussion om monumentet som sådant; skeppssättningen. Termen används vanemässigt inom nordeuropeisk arkeologi men det är viktigt att förstå att det finns en rad olika typer av skeppssättningar i egentliga östersjöområdet och specifikt på Gotland (Fig. 4.1). Inledningsvis redogörs för skeppssättningarnas morfologi samt typindelning och senare diskuteras deras datering och kronologiska

förhållande. De typologiska dateringarna ställs mot nya ^{14}C -analyser och skeppssättningstraditionen diskuteras utifrån ett långtidsperspektiv. Avslutningsvis relateras skeppssättningarna till övriga företeelser i egentliga östersjöområdet och jag redovisar för en ny alternativ periodindelning i området under bronsålder och äldre förromersk järnålder (1700-200 f. Kr.).

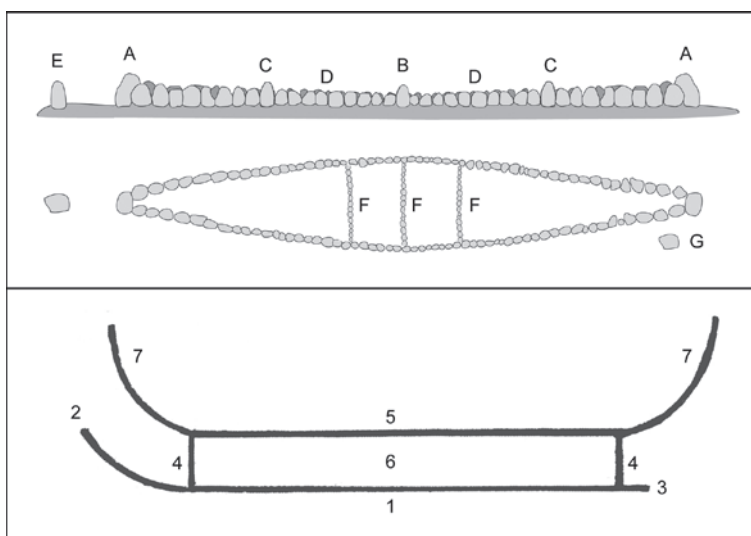

Figur 4.1. Olika typer av skeppssättningar. A: RAÄ Alskog 9. B: RAÄ Fårö 55. C: RAÄ Fröjel 9. D: RAÄ Hangvar 4. Foto Joakim Wehlin 2009, 2010.

SKEPPSÄTTNINGEN OCH DESS DELAR

Jag har valt att hitintills använda det idag vedertagna begreppet skeppssättning för att definiera en skeppsformad eller spetsoval stensättning. Denna definition har under senare år kommit att ifrågasättas. Problemet ligger just i användandet av termen skepp, som möjligen kan rubba en mer objektiv tolkning av konstruktionen som sådan. Möjligen är spetsoval stensättning en mer korrekt term att använda. Detta må vara sant för de stensättningar som har denna form och om beskrivningen är menad att göras i ett planperspektiv. Dock föreligger vissa problem redan här. Inte minst idén om en i båda ändar symmetrisk konstruktion, vilket i många fall inte stämmer (se Kap. 7), en omständighet som har påpekats tidigare (ex. Ohlmarks 1946; Rausing 1984; Capelle 1986; Wehlin

2011, 2012a-b). Detta blir särskilt tydligt vid studier av planritningar från äldre undersökningar och besök på de utgrävda/restaurerade skeppssättningslokalerna, speciellt i kontrast till de ”orörda” monumenten. Ett problem uppstår också när konstruktionen skall beskrivas med en tredje dimension. Exempelvis när, som i många fall, stenarna i kantkedjan minskar i storlek mot mitten av konstruktionen. Alltså, liknande en reling av ett skepp sedd från sidan. Därav har stensättningen ifråga fått sitt namn. Dock är långt ifrån alla skeppssättningar av denna typ och påminner heller inte om något som kan liknas vid ett skepp eller båt, mer än just till dess spetsovala form. I dessa fall har endast deras andra morfologiska likheter och relationer till de skeppslignade konstruktionerna fått avgöra att de tolkats som skeppssättningar.

Figur 4.2. Definitioner av konstruktionsdetaljer på skeppssättningar och hållristningskepp. Den senare efter Strömberg & Strömberg 1983:24. A: Stävsten, B: Midskeppssten, C: Årtullssten, D: Relingssten, E: Förstäv/snabel, F: Toffmarkering, G: Ankar-/rodersten, 1: Köllinje, 2: Kölförlängning/snabel, 3: Kölstabilisator/sporre, 4: Stäv, 5: Reling, 6: Skrov, 7: Stam.

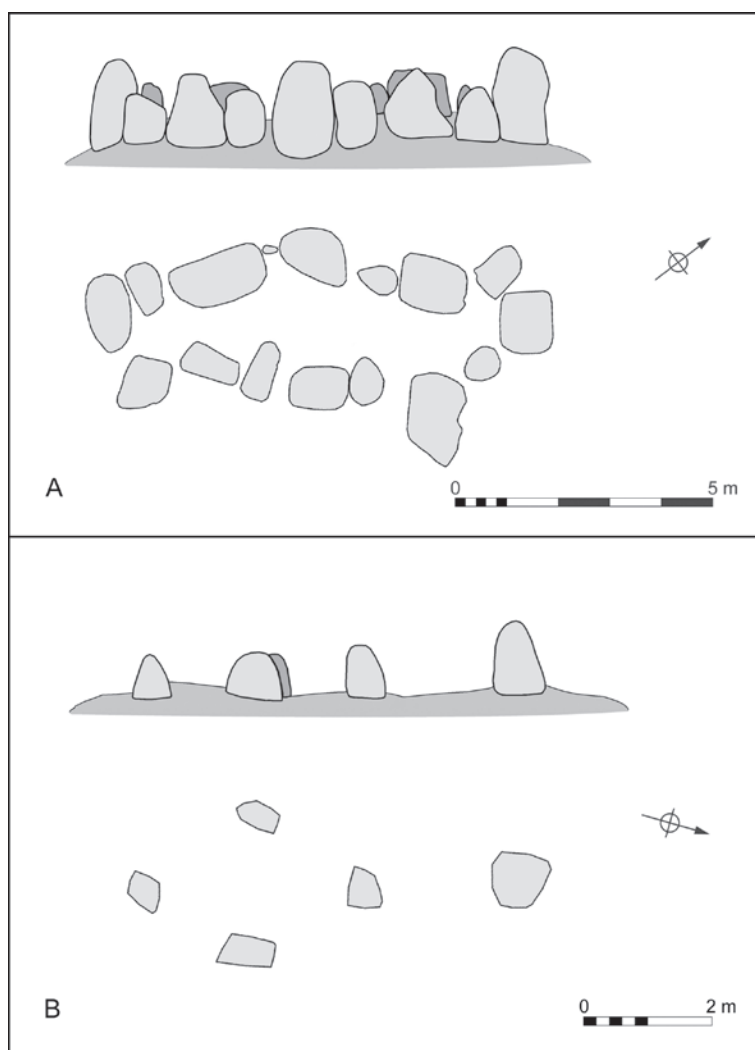
Ett annat idag mer använt uttryck är stenskepp (ex. Werner 2003). Det var också med denna term som exempelvis Carl Gustaf Gottfried Hilffeling (1994, 1995) beskrev monumenten vid sina resor på Gotland vid sekelskiftet 1700-1800. Fler fackmän använder idag också benämningen skeppsformad stensättning, speciellt på fastlandet i Sverige, vilket kanske är den mest korrekta. Det bör även nämnas

att dessa monument på Bornholm betecknas som skeppsformade rösen (Nielsen 1996, 2005). Jag kommer dock fortsättningsvis att använda termen skeppssättning som mig veterligen nyttjats i skrift sedan Carl Säve (1852) och därefter kapten sedermera major Sigge Ulfsparré (1875) i sina berättelser över de tidiga karteringarna och undersökningarna av skeppssättningar på Gotland.

4: SKEPPSÄTTNINGSTID

På Gotland har också en gravkonstruktion från övergången mellan yngre bronsålder och äldsta förromerska järnålder diskuterats med skeppstermen. Detta är en oval hällkista som vanligen benämns skepps- eller båtformad. Jag har i samråd med Lena Thunmark-Nylén (2011-11-03), som arbetar med perioden på Gotland, valt att benämna dessa för båtformade hällkistor. Detta främst för att ingen av dem är av storleken att fylla epitetet skepp. Att benämna dem ovala eller spetsovala vore också felaktigt då merparten av dem har tvärställda och därmed trubbiga ändar.

Det finns tydliga morfologiska skillnader mellan skeppssättningarna överregionalt i det egentliga östersjöområdet såväl som lokalt på Gotland. Av den anledningen har en rad olika begrepp använts för olika konstruktionsdetaljer. Detsamma kan sägas för skeppsbilderna på hällristningar och bronsföremål. De begrepp jag kommer använda mig av redovisas i figur 4.2.

Figur 4.3. A: Profil och planritning över skeppssättning av typ 1; RAÄ Alskog 9 (2). B: Profil och planritning av sydkonstruktion; RAÄ Garde(a) 1 (efter Martinsson-Wallin & Wehlin 2011).

MORFOLOGI OCH TYPINDELNING

Rörande de morfologiska skillnaderna hos skeppssättningarna diskuterade exempelvis Harald Hansson (1927:63-65) att det förekommer tre olika typer på Gotland. Typ 1-3 nedan följer Hanssons indelning med vissa komplement som tillkommit utifrån mina lokalbesök.

Typ 1

Figur 4.1: A och 4.3: A: Typ 1 har vanligen jämnstora resta stenar. Dessa står ofta som glest ställda monoliter. Denna typ av skeppssättningar är tämligen korta 6-10 meter i allmänhet och 2-4 meter breda, längd/bredd-index mellan 2:1 och 4:1. Har vanligen så kallade midskeppsstenar placerade halvvägs mellan stävarna. Vidare tycks ingen skillnad föreligga mellan skeppssättningens båda ändar förutom att den ena stävstenen kan vara aningen större. På några skeppssättningar kan en inbuktning observeras på en sten nära stävstenen (Fig. 4.3: A & 4.4: A), vilket skulle tyda på ett urval av sten. Stenarna är också ofta avrundade till utseendet (Fig. 4.4: B). Inget tyder på att stenarna är modifierade utan snarare utvalda för

deras naturliga karaktärer, formade av inlandsisen eller havet. På relativt många skeppssättningar saknas även någon/några stenar mellan stävstenen och midskeppsstenen. Detta gap har tidigare tolkats som tillkommit på grund av bortskyffling av sten i historisk tid för olika ändamål. Dock förefaller det märkligt att den sten eller stenar som placerats på ungefär samma ställe i skeppssättningen tagits bort på en mängd monument. Kanske har det aldrig stått någon sten här?

Möjligen går det att inom typ 1 göra en underindelning. Rörande själva stenmaterialet finns det tydliga fall där inte rundade stenar använts. Inte minst ses detta på Eksta/Klinte-kusten på sydvästra sidan av Gotland. Vanligen lutar stenarna hos dessa skeppssättningar något utåt. Det finns också en variant med färre mer utspridda stenar (ex. RAÄ Gammelgarn 39). Dessa är ibland sammankopplade till den mer särpräglade varianten av Typ 1 (ex. RAÄ Alskog 9 (3-4)). Det finns även en tredje undergrupp bestående av endast fyra större stenar. Dessa ligger vanligen i järnåldersmiljöer (ex. RAÄ Grötlingbo 16 & RAÄ Rone 32).

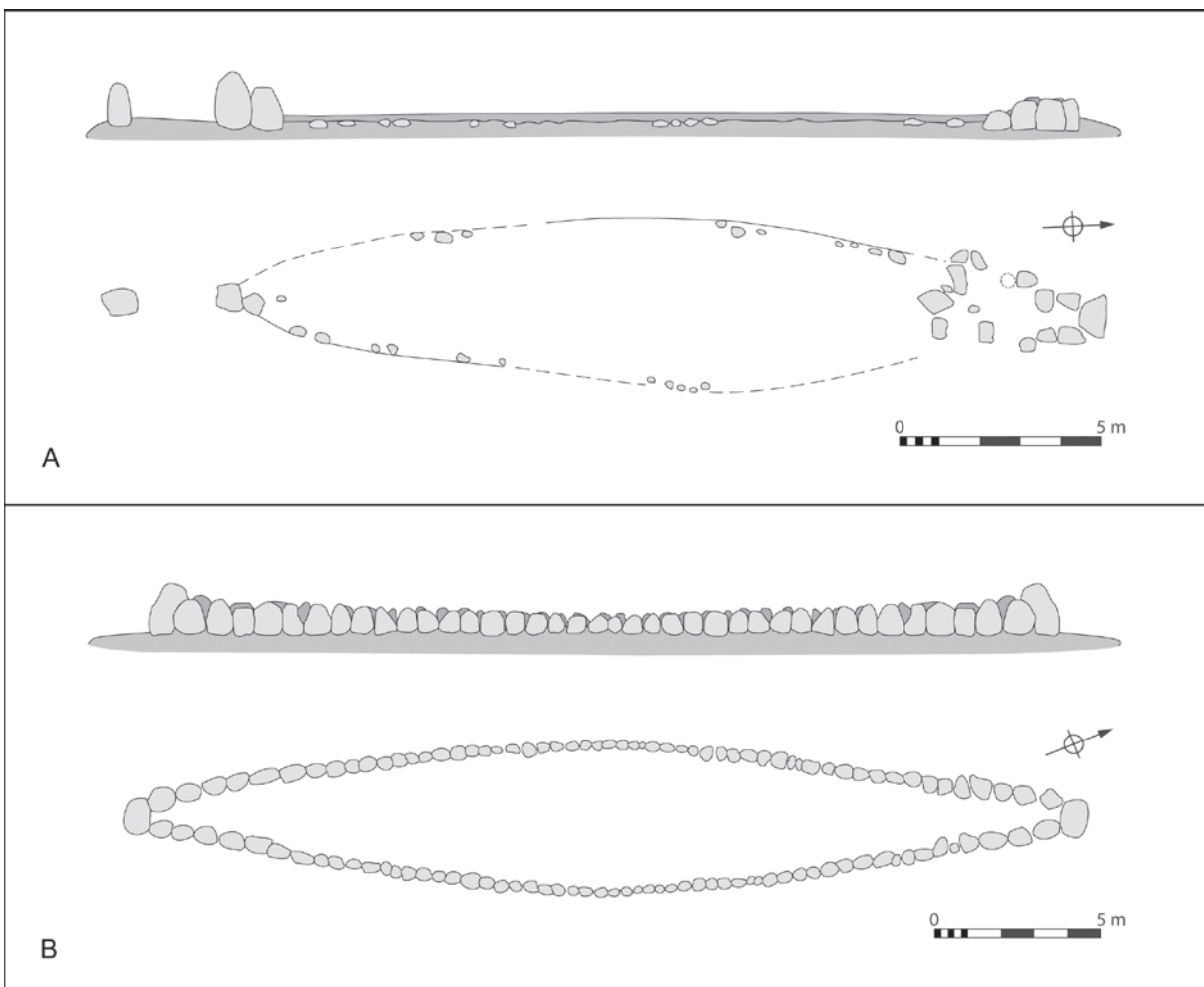
Figur 4.4. Detaljer på skeppssättningar. A: Inbuktning i sten på skeppssättning vid Domarlunden i Lärbro socken (RAÄ 162). B: Utvalda rundade rektangulära stenar i skeppssättning i Vallstena socken (RAÄ 94 (2)) Foto Joakim Wehlin 2009, 2010.

4: SKEPPSSÄTTNINGSTID

Typ 2

Figur 4.1: B och 4.5: A: Typ 2 har mindre och tätt lagda stenar. Ibland finns markant större stenar i ändarna. Är vanligen längre och smalare än typ 1, vanligen 10-20 meter långa och 2-5 meter breda och oftast med ett längd/bredd-index mellan 5:1 och 8:1. Skiljer sig till största delen från Typ 3 genom att stenarna i kantkedjan är mycket mindre samt lagda snarare än

uppresta. Ibland har dessa skeppssättningar en dubbel kantkedja (ex. RAÄ Fårö 55 & Levide 1). Dock kan dubbla och även trippla kantkedjor observeras på alla typer av skeppssättningar, men då utgör de snarare stöd till de större stenarna i kantkedjan. Vidare är dessa skeppssättningar ofta fyllda med sten upp till kanten på kantkedjestenarna.

Figur 4.5. A: Profil och planritning över skeppssättning av typ 2; RAÄ Lau 41 (efter Bradley *et al.* 2010:83). B: Profil och planritning över skeppssättning av typ 3; RAÄ Fröjel 9 (efter Nylén & Manneke 1961).

Typ 3

Figur 4.1: C och 4.5: B: Typ 3 har vanligen mindre stenar än hos typ 1, men dessa ökar i höjd mot ändarna och återger därför vad som ser ut som en skeppsreling sedd från sidan. Kantkedjan har resta stenar men

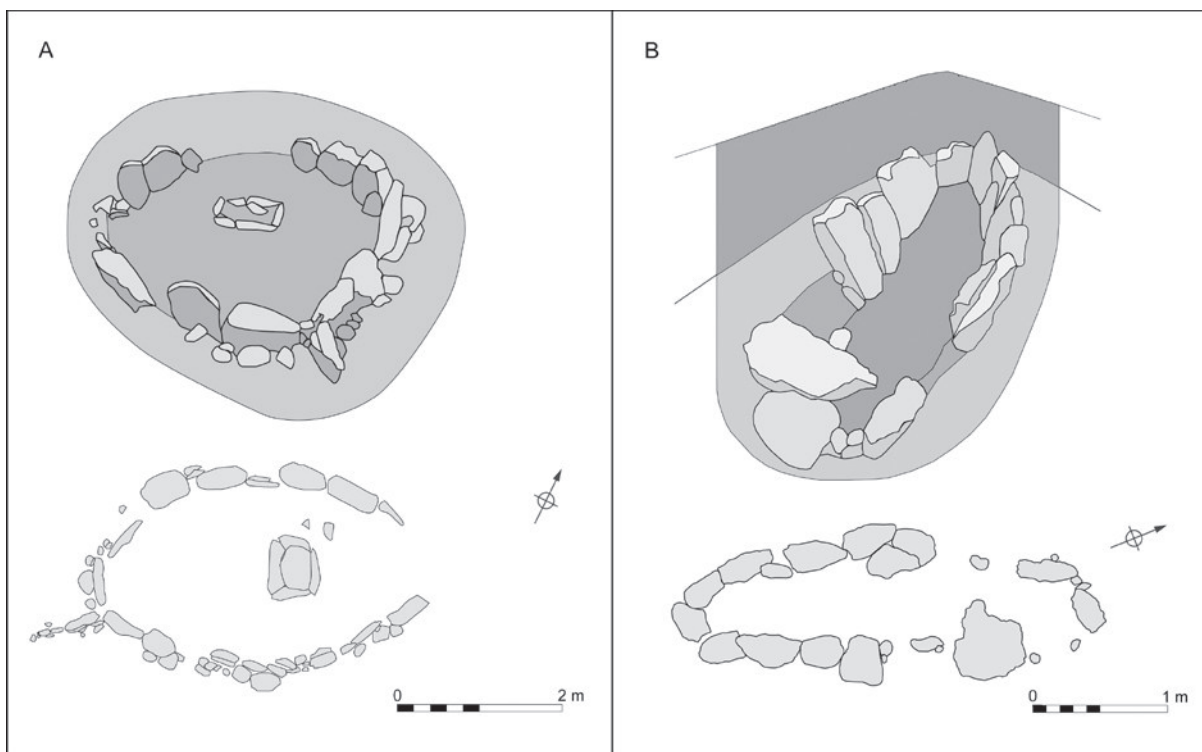
saknar midskeppssten. Dessa skeppssättningar är ofta fyllda med sten. Typ 3 är tillika som typ 2 vanligen längre och smalare än typ 1, ofta mellan 10-20 meter långa och 2-5 meter breda, och med ett längd/bredd-index mellan 5:1 och 8:1. Även hos denna typ

av skeppssättning finns exempel byggda med mer noga utvalda stenar. På ett par lokaler har stenarna en nästan rektangulär form (Fig. 4.4: *B*). Tillskillnad mot skeppssättningstyp 1 har typ 2 och 3 vanligen ändrar som skiljer sig åt konstruktionsmässigt. Det är alltså möjligt att utläsa vad som är fören respektive aktern på skeppet. Först och främst kan de skilja sig rörande stenmaterialets storlek. Ibland kan också en rektangulär boxkonstruktion observeras på den ena sidan och ibland finns en eller ett par resta stenar i skeppets förlängning (Fig. 4.5: *A*). En intressant aspekt rörande de två senare detaljerna är att de aldrig förekommer tillsammans på samma sida (för vidare diskussion se Kap. 7).

Hos samtliga dessa tre typer (1-3) kan sägas att stävstenarna nästan alltid är högre än de övriga och kan mäta upp till två meter. Vanligen är skeppssättningarna uppbyggda av gråsten/granit men ibland även av kalksten. Den senare typen är vanligare på norra delen av ön.

Typ 4

Hansson (1927:88-89) berörde som hastigast en fjärde typ som han benämnde båtgravar under flat mark. Denna typ av skeppssättning har under senare år fått större uppmärksamhet och då inte minst beroende på Ann-Marie Petterssons undersökningar vid Fardume och Tjautstomt i Rute socken i början på 1980-talet (Pettersson 1982). Figur 4.1: *D* och 4.6: *A*: Typ 4 är till största delen placerad under jord, ibland endast aningen synlig ovan jord. Dessa skeppssättningarna är oftast byggd av stående kalkstenshällar eller flisor resta i en enkel eller dubbel kantkedja. Tillika som hos typ 2 och 3 kan dessa skeppssättningar skilja sig i utseende mellan dess båda ändrar. Skeppssättningar av typ 4 är ofta mindre än övriga skeppssättningstyper, vanligen 4-6 meter långa och 2-3 meter breda och med ett längd/bredd-index mellan 1,5:1-2,5:1.

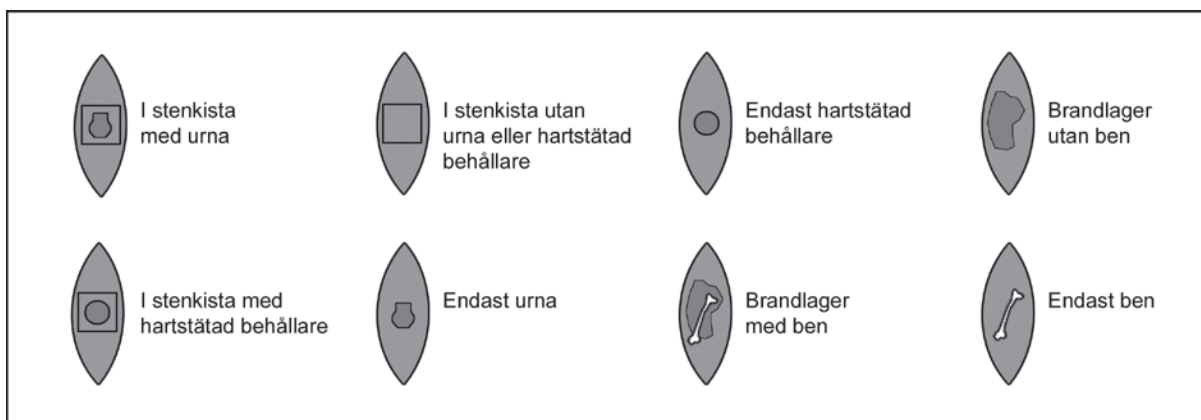
Figur 4.6. A: Profil och planritning över skeppssättning av typ 4; RAÅ Rute 77 (5) (efter Pettersson 1982:62, 68). B: Profil och planritning över båtformad hällkista; RAÅ Fole 119 (efter Nylén 1958a:69; Nylén & Melin 1958).

4: SKEPPSSÄTTNINGSTID

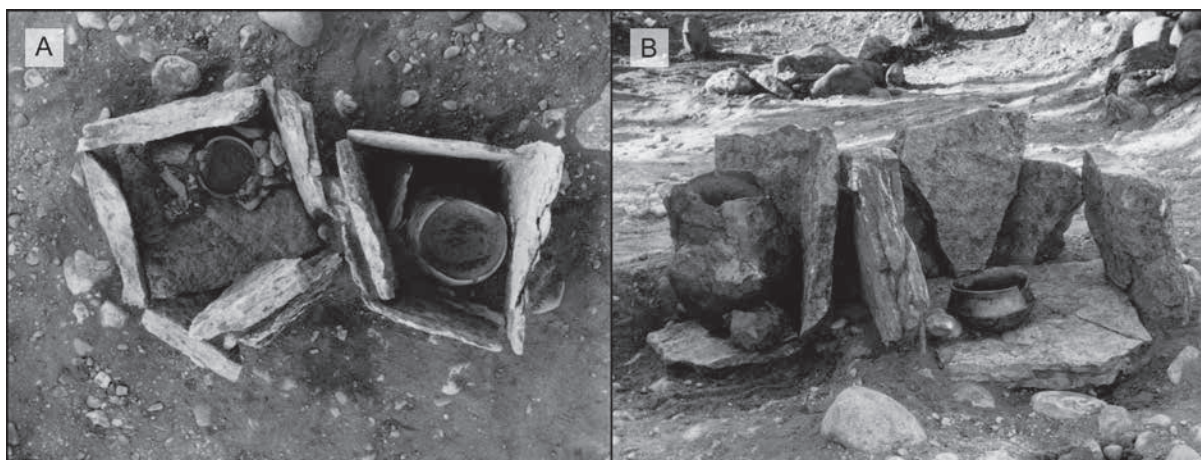
Övrigt

Samtliga skeppssättningstyper 1-4 kan påträffas ensamliggande eller i mindre grupper. Vanligen ingår samtliga skeppssättningar på en lokal inom en typ, men det finns ett fåtal lokaler där olika typer förkommer tillsammans (ex. RAÄ Lärbro 162). Oavsett typ

förekommer skeppssättningarna oftast parvis och gemensamt i övrigt är att stävstenarna vanligen är ställda på tvären. Beträffande konstruktionsdetaljer i övrigt och specifikt valet av sten så tycks det hos samtliga skeppssättningstyper finnas en selektion och på många håll har det varit viktigt att stenarna varit flata mot utsidan av skeppssättningen.

Figur 4.7. Olika typer av gravläggningar och brandlager som påträffats i skeppssättningar.

Figur 4.8. A-B: Två hällkistor från skeppssättning grav 8/59 vid Prästgården i Fole socken (RAÄ 54). Foto Erik Nylén 1959 (RAGU/RAÄ).

Det finns också ett par lokaler där endast resterna av skeppssättningar påträffats, eller snarare diken fyllda med stensplitter och grus som bildar formen av en skeppssättning (ex. RAÄ Fole 54 & Stenkyrka 30) (Silvén 1954a-b; Nylén 1964). Om dessa skeppssättningar ursprungligen haft resta stenar eller inte är svårt att säga, kanske har de haft detaljer byggda av trä. Möjliga rester efter träkonstruktioner

har återfunnits i andra skeppssättningar på Gotland (Manneke 1967:48; Pettersson 1982:31-32, 43; Zerpe 1998b:13-15).

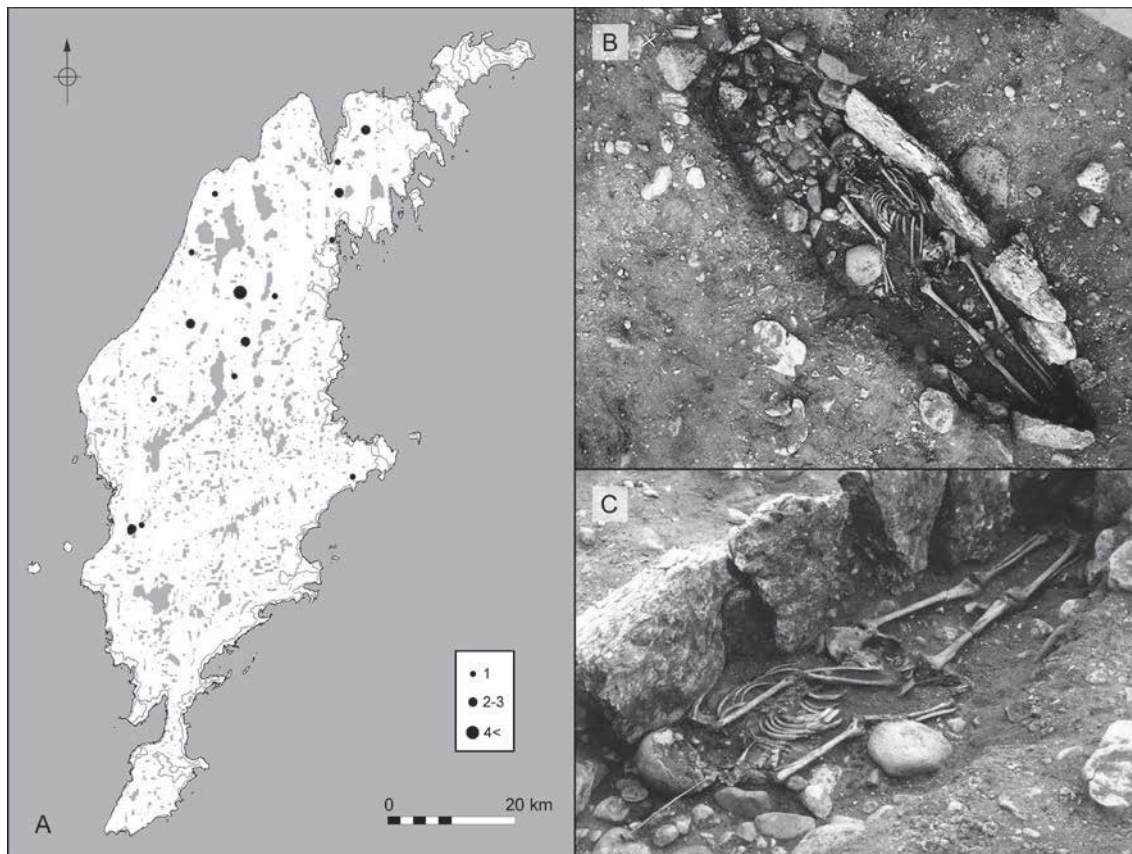
Gravläggningar i skeppssättningar

I skeppssättningarna har det påträffats en rad olika typer av gravläggningar och brandlager (Fig. 4.7). Den i särklass vanligaste varianten är att endast

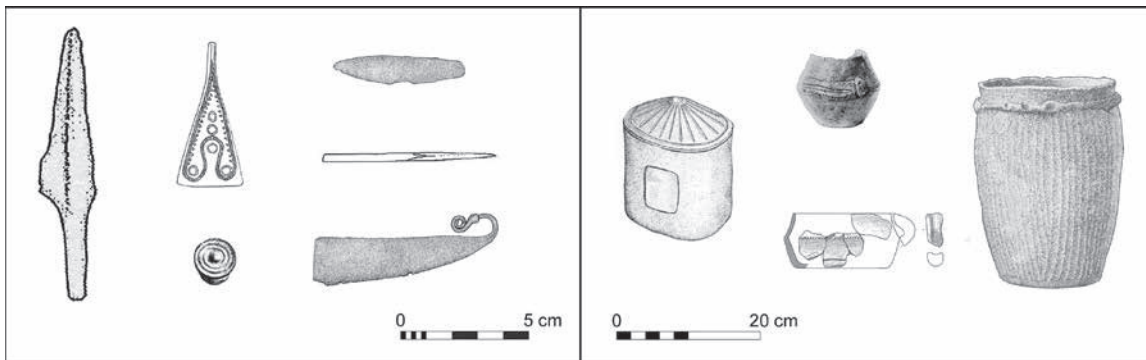
ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

de brända benen finns kvar och sällan är det hela individen som finns representerad (se Kap. 6). Denna typ av gravläggning finns hos samtliga typer av skeppssättningar. Relativt vanligt är det också att benen nedlagts i en urna eller annan benbehållare som sedan placerats i en stenkista i skeppssättningen (Fig.

4.8). Denna variant av gravläggning finns vanligen hos skeppssättningar av typen 1 och 4. Det bör tilläggas att det i vissa fall finns flera gravläggningar i samma skeppssättning och att dessa inte nödvändigtvis är av samma typ.

Figur 4.9. A: Spridningsbild över båtformade hällkistor, Gotland. Inre (grå) kustlinje samt sjöar är hämtat från SGU för 2500 BP. B: Lodfoto över båtformad hällkista (grav 10/59) vid Prästgården i Fole (RAÄ 56). Foto Erik Nylén 1959 (RAGU/RAÄ). C: Snedfoto av samma grav som B. Foto Erik Nylén 1959 (RAGU/RAÄ).

Figur 4.10. Potpurri av fynd påträffade i skeppssättningar från Gotland.

4: SKEPPSSÄTTNINGSTID

Andra skeppssättningslika fornlämningar

Det finns två andra typer av fornlämningar som i olika utsträckning diskuterats i skeppssättnings-sammanhang. En av dessa är de så kallade sydkonstruktionerna, vilka uppmärksammats av Erik Nylén (1958a, 1993) och Helene Martinsson-Wallin (2010). Sydkonstruktioner finns i flertalet varianter och påträffas vanligen syd till sydväst om stenrosen. Ibland utgörs de av enstaka resta stenar och ibland som flertalet resta stenar som tillsammans bildar en oval eller rombisk konstruktion (Fig. 4.3: B). Den senare varianten har i många fall tolkats som skeppssättningar, mestadels för deras yttre likheter. Ett problem föreligger då det i ett fåtal fall är omöjligt att skilja sydkonstruktionen från en möjlig skeppssättning (se vidare diskussion nedan).

DATERING

Typologisk datering

På 1920-talet kunde Bror Schnittger (1920) och Harald Hansson (1927) fastslå att skeppssättningarna

på Gotland och i delar av övriga östersjöområdet var från bronsålder och inte som tidigare förmodats yngre järnålder. Deras dateringar baseras på de arkeologiska fynden, främst bronsföremålen men också keramiken (Fig. 4.10), och bygger på den typologiska metod som utarbetats av Montelius (1885). De bronsfynd som vanligen påträffas i skeppssättningar är rakkniv, pincett, dubbelknapp, syl, pilspets och kniv. Keramiken utgörs ofta av olika typer av urnor; husurnor, bikoniska urnor, rabbade urnor och mindre koppar med öra. Samtliga typologiskt daterbara fynd kan hänföras till period IV-V (1100-700 f. Kr.). Det finns också några fåtalet fynd av brons Halsringar som möjligen kan dateras till period VI (700-500 f. Kr.). Tore Artelius (1996:64-73, 107) utgår också från den typologiska metoden och menar att skeppssättningarna på Gotland brukats från mitten av period IV till början av period VI (ca. 1000-600 f. Kr.), alltså en brukningstid på omkring 400 år. Artelius (1996) menar därför att skeppssättningstraditionen överlappar den vedertagna dateringen för de yngre båtformade hällkistorna (ca. 600-350/300 f. Kr.) (Stenberger 1936b, 1940b; Nylén 1958a, 1972).

Lab. nummer	RAÄ nummer	Lokal och (kontext)	Typ	Material	BP-värde	¹⁴ C-dat (2 σ)	Sann. %	Nummer i CA 1
Ua-27301	Västra Ed 9	Hellerö	2	Bränt ben	2505 ± 40	792 – 507 BC	97,8%	68
Ua-27300	Västra Ed 9	Hellerö	2	Bränt ben	2525 ± 35	695 – 539 BC	67,5%	68
Ua-27296	Västra Ed 9	Hellerö	2	Bränt ben	2535 ± 35	694 – 540 BC	64,0%	68
Ua-27297	Västra Ed 9	Hellerö	2	Bränt ben	2550 ± 35	803 – 732 BC	46,3%	68
Ua-1724	Västra Ed 9	Hellerö	2	Kol	2550 ± 78	823 – 478 BC	93,1%	68
Ua-33419	Alskog 62	Liffride (Skepp 2)	2	Bränt ben	2555 ± 40	807 – 727 BC	46,4%	9
St-8854	Rute 77	Fardume	4	Harts	2580 ± 150	1059 – 377 BC	99,1%	44
Ua-27293	Västra Ed 9	Hellerö	2	Bränt ben	2670 ± 40	902 – 794 BC	100%	68
Ua-27294	Västra Ed 9	Hellerö	2	Bränt ben	2675 ± 35	898 – 798 BC	100%	68
Ua-27295	Västra Ed 9	Hellerö	2	Bränt ben	2720 ± 35	928 – 806 BC	99,9%	68
Ua-27292	Västra Ed 9	Hellerö	2	Bränt ben	2750 ± 35	978 – 817 BC	100%	68
Ua-27299	Västra Ed 9	Hellerö	2	Bränt ben	2785 ± 40	1026 – 831 BC	100%	68
Ua-1723	Västra Ed 9	Hellerö	2	Kol	2820 ± 80	1212 – 814 BC	100%	68
Ua-22986	Alskog 62	Liffride (Skepp 1)	2	Kol	2900 ± 45	1219 – 973 BC	93,7%	8
Ua-27298	Västra Ed 9	Hellerö	2	Bränt ben	2905 ± 65	1298 – 919 BC	100%	68
Ua-22985	Alskog 62	Liffride (Skepp 1)	2	Kol	2910 ± 45	1262 – 976 BC	99,8%	8

Tabell 4.1. Resultatet av ¹⁴C-analyser från skeppssättningskontexter i egentliga östersjöområdet utförda innan år 2010 (efter Pettersson 1982; Hallin 2003, 2004, 2005; Sigvallius 2005:169; Sabatini 2007:120). Kalibrering är genomförd i Calib Rev 6.1.0. Data set: IntCal09.14c (Reimer et al. 2009). I sista kolumnen redovisas skeppssättningarnas nummer i korrespondensanalysen (CA 1) i kapitel 5.

Lab. nummer	RAÄ nummer	Lokal och (kontext)	Typ	Material	BP-värde	¹⁴ C-dat (2 σ)	Sann. %	Nummer i CA 1
Ua-40606	Alskog 9	Gålrum (A1)	1	Obränt ben	2237 ± 30	324 – 205 BC	73,2%	1
Ua-42259	Lärbro 114	Tängelgårda (A1)	3	Obränt ben	2467 ± 35	762 – 479 BC	88,1%	29
Ua-42959	---	Lülle, Sörve (Kista 1)	(4)	Bränt ben	2525 ± 30	694 – 541 BC	69,2%	64
Ua-42960	---	Lülle, Sörve (Kista 2)	(4)	Bränt ben	2613 ± 30	828 – 767 BC	100%	64
Ua-42249	Levide 1	Braidfloar (Ab)	2	Bränt ben	2660 ± 34	864 – 793 BC	86,7%	25
Ua-42250	Levide 1	Braidfloar (B)	2	Bränt ben	2704 ± 34	911 – 805 BC	100%	26
Ua-40610	Alskog 9	Gålrum (A5)	1	Bränt ben	2705 ± 30	907 – 807 BC	100%	5
Ua-42247	---	Bilavi 1 (2.IC. 10/D)	(1)	Bränt ben	2726 ± 39	937 – 806 BC	97,2%	60
Ua-42254	Väte 13	Gräne (Bnr. 5)	3	Bränt ben	2731 ± 32	931 – 811 BC	98,8%	59
Ua-42248	Levide 1	Braidfloar (Aa)	2	Bränt ben	2733 ± 35	937 – 810 BC	97,1%	25
Ua-42261	Lärbro 114	Tängelgårda (A2)	2	Bränt ben	2758 ± 38	998 – 826 BC	100%	30
Ua-40608	Alskog 9	Gålrum (A3)	1	Bränt ben	2761 ± 30	979 – 831 BC	98,6%	3
Ua-42256	Klinte 86	Rannarve (Anl. 4)	1	Bränt ben	2802 ± 33	1044 – 892 BC	95,3%	22
Ua-40611	Alskog 9	Gålrum (A6)	1	Bränt ben	2803 ± 31	1042 – 894 BC	97,0%	6
Ua-42255	Klinte 86	Rannarve (Anl. 2)	1	Bränt ben	2812 ± 34	1054 – 892 BC	97,1%	20
Ua-42258	Stenkyrka 30	Stora Bjärs (1/53, Grav 1A)	4	Bränt ben	2818 ± 36	1059 – 895 BC	95,5%	50
Ua-40609	Alskog 9	Gålrum (A4)	1	Bränt ben	2839 ± 30	1089 – 915 BC	97,7%	4
Ua-42252	Sund 21.3 (Åland)	Grytverksnåset (18)	2	Bränt ben	2857 ± 34	1056 – 974 BC	78,8%	63
Ua-42260	Lärbro 114	Tängelgårda (A1a)	3	Bränt ben	2861 ± 51	1210 – 904 BC	100%	29
Ua-42245	Tofta 78	Ansarve	4	Bränt ben	2868 ± 40	1132 – 920 BC	94,2%	55
Ua-42253	Sund 21.3 (Åland)	Grytverksnåset (18)	2	Bränt ben	2869 ± 34	1130 – 926 BC	97,5%	63
Ua-40607	Alskog 9	Gålrum (A2)	1	Bränt ben	2885 ± 30	1132 – 975 BC	91,2%	2
Ua-42257	Stenkyrka 48	Sorby (Anl. 11/65 Bnr. 50)	4	Bränt ben	2911 ± 33	1214 – 1007 BC	97,3%	52
Ua-40605	Alskog 9	Gålrum (A1?)	1	Bränt ben	2968 ± 30	1307 – 1111 BC	97,1%	1
Ua-42246	---	Bilavi 1 (2.IC. 9/D)	(1)	Bränt ben	3001 ± 48	1398 – 1112 BC	98,5%	60

Tabell 4.2. Resultatet av ¹⁴C-analyser från skeppssättningskontexter i egentliga östersjöområdet utförda åren 2010-2012. Kalibrering är genomförd i *Calib Rev 6.1.0*. Data set: *IntCal09.14c* (Reimer et al. 2009). I sista kolumnen redovisas skeppssättningarnas nummer i korrespondensanalysen (CA 1) i kapitel 5.

Hansson (1927) och Artelius (1996) menar vidare att samtliga fyra typer av skeppssättningar som jag redogjort för ovan brukats parallellt under den yngre bronsåldern. Artelius (1996:64) menar dock att en förändrad konstruktion är skönjbar i övergången mellan period V och VI och att denna kan kopplas samman med utvecklingen av den senare daterade båtformade hällkistan.

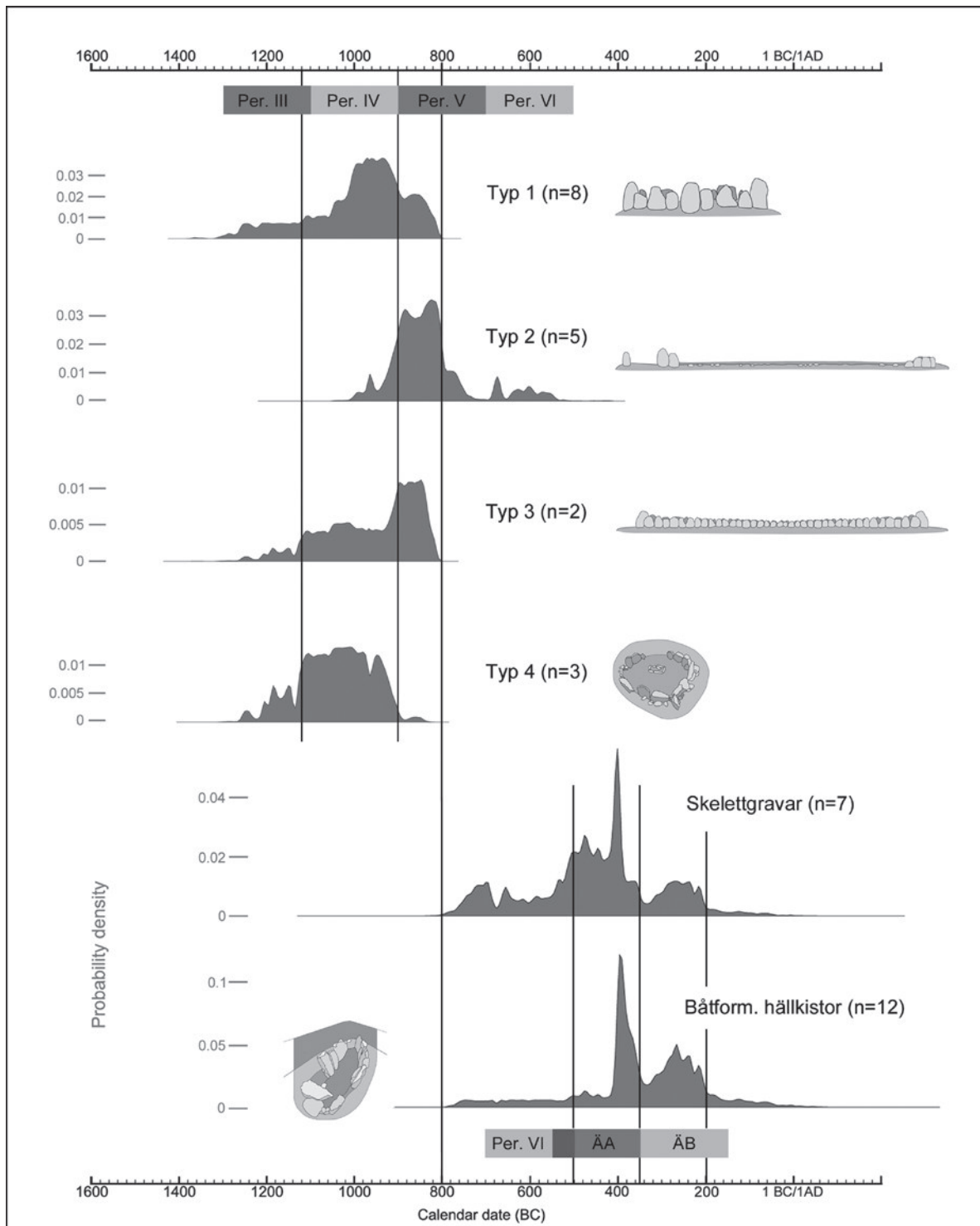
Absolut datering

Innan mina undersökningar påbörjades fanns endast fyra ¹⁴C-analyser att tillgå från skeppssättningskontexter på Gotland (Pettersson 1982; Hallin 2003,

2004, 2005; Sabatini 2007:120; Tab. 4.1) och ytterligare ett femtontal i övriga egentliga östersjöregionen (Jaanusson & Silvén 1962:10, 26; Sigvallius 2005). Merparten av dessa ¹⁴C-analyserna är genomförda på material från skeppssättningen vid Hellerö i Västra Eds socken (RAÄ 9), Småland. Samtliga tidigare genomförda ¹⁴C-analyser visar på en datering till yngre bronsålder (Tab. 4.1).

För att om möjligt avgöra om denna variation av skeppssättningar är en följd av en förändring över tid (kronologi) krävs en mer riktad dateringsanalys av de

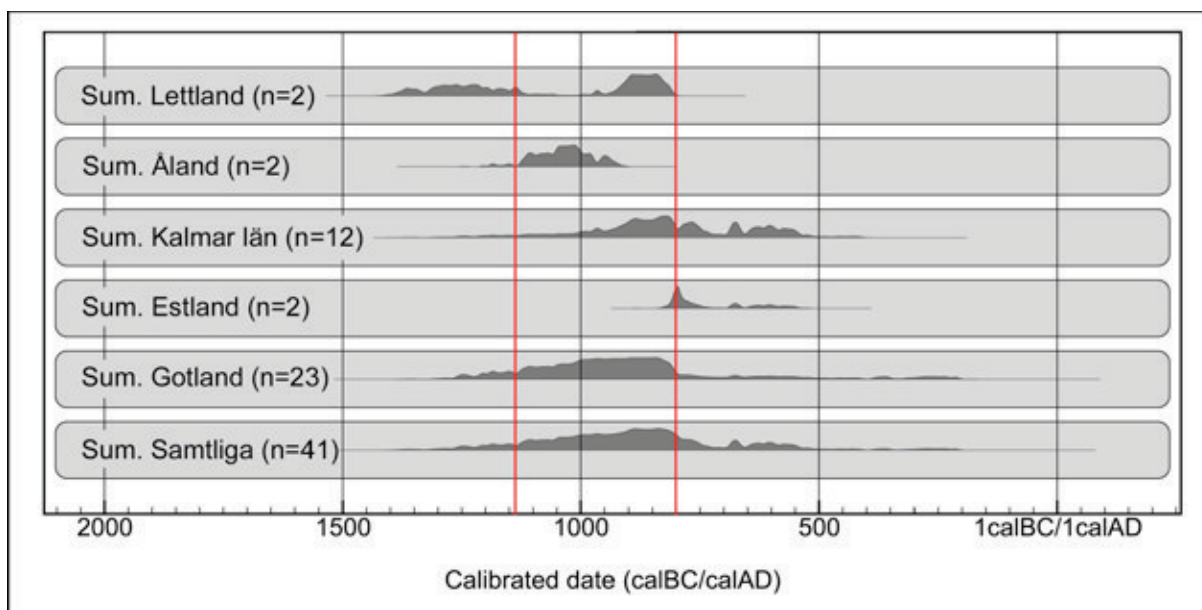
4: SKEPPSÄTTNINGSTID

Figur 4.11. Jämförelse mellan summeringar av ¹⁴C-analyser genomförda på kontexter från olika typer av skeppssättningar, skelettgravar i relation till skeppssättningar samt båtformade hällkistor på Gotland. Summeringarna är gjorda i OxCal 4.1 med kalibreringskurvan *IntCal09* (Bronk Ramsey 2009).

olika typerna. Därför har jag genomfört 25 nya ^{14}C -analyser på benmaterial från skeppssättningskontexter från dagens Estland, Gotland, Lettland och Åland (Tab. 4.2). I anslutning till ^{14}C -dateringarna analyserades benmaterialet osteologiskt. Detta inte minst för att säkerställa att de ben som har minst karaktärer för bedömningar av kön och ålder användes vid ^{14}C -analysen. Två ^{14}C -analyser har genomförts på obrända skelettgravar som påträffats i skeppssättningar. Båda dessa analyser

ger en datering till yngsta bronsålder eller förromersk järnålder. Dessa dateringar överensstämmer också med tidigare genomförda analyser av skelettgravar i skeppssättningar (Fig. 4.11) (Nylén 1972; muntligen Thunmark-Nylén 2011-12-15; Wehlin 2012a). Till samma period, eller aningen yngre (Fig. 4.11), kan de ^{14}C -analyser som genomförts på benmaterial från båtformade hällkistor placeras (Nylén 1972; muntligen Thunmark-Nylén 2011-12-15).

Figur 4.12. Jämförelse mellan summeringar av ^{14}C -analyserade skeppssättningar från de olika undersökningsområdena kring Egentliga Östersjön. Summeringarna är gjorda i OxCal 4.1 med kalibreringskurvan *IntCal09* (Bronk Ramsey 2009).

De ^{14}C -analyser som utförts på bränt benmaterial, kol och harts från skeppssättningar får samtliga en datering till senare delen av äldre- samt hela den yngre bronsåldern (1300-500 f. Kr.). Med ett par undantag ligger dateringarna inom tidsramen 1200-750 f. Kr. (Tab. 4.1, 4.2 & Fig. 4.12). Ser vi till sammanslagningarna av de ^{14}C -analyserade skeppssättningarna från Gotland går det att skönja vissa tendenser (Fig. 4.11). Tyngdpunkten av dateringarna ligger, i likhet med de av Hansson (1927) och Artelius (1996) typologiskt föreslagna, i period IV och V. Det finns dock ett par tydliga skillnader. Artelius menar att skeppssättningstraditionen tar sin början i mitten av period IV (ca. 1000 f. Kr.). ^{14}C -analyserna

visar att inledningen snarare ligger i början på period IV och i vissa fall även något tidigare (ca. 1150-1100 f. Kr.). Vidare menar Artelius (1996) att traditionen fortlever in i början av period VI, till omkring 600 f. Kr. ^{14}C -analyserna visar en annan bild. Här synliggörs ett tydligt upphörande av traditionen redan i mitten av period V (ca. 800-750 f. Kr.). Detta mönster är också tydligt för de ^{14}C -analyserade skeppssättningarna i övriga egentliga östersjöområdet (Fig. 4.12). Den sammantagna brukningstiden är dock densamma som den av Artelius (1996) föreslagna på omkring 400 år.

Artefakter versus ekofakter

Om vi jämför den typologiska- med den absoluta

4: SKEPPSSÄTTNINGSTID

dateringen av skeppssättningarna blir den senare äldre och förskjuten bakåt i tid med 100-150 kalenderår. Hur ska man då ställa sig till detta? Jag ser främst tre förklaringar.

Först är det viktigt att förstå att en ^{14}C -analys på benmaterial ger en direkt datering till den mänskliga individen ifråga. En typologisk datering å sin sida, genomförs utifrån föremålen som påträffats i graven. Föremålen kan vara äldre än individen och därför är det inte orimligt att resultaten av de olika dateringsmetoderna skiljer sig åt. Den andra möjligheten är att den generella bronsålderstypologin, som är uppbyggd på sydsandinaviskt material, inte kan överföras till Gotland. Av den anledningen blir den typologiska dateringen felaktig. Den tredje möjligheten är att det föreligger ett problem med dateringsmetoden på brända ben (se Kap. 2). Senare års studier av ^{14}C -analyser av brända ben visar att det föreligger skillnader i datering beroende på vilken temperatur benet utsatts för. Ben som utsatts för lägre temperaturer tenderar att få en något yngre datering än de mer brända benen. Vidare har man påvisat att brända ben är mer motståndskraftiga mot yttre påverkan när de bränts i en temperatur över 600°C . Det finns nämligen en möjlighet att brända ben kan ta upp kol från omgivningen beroende på temperatur och koncentrationen av koldioxid (CO_2). Exempelvis om brandbålet innehåller ett gammalt träslag kan en effekt av träets egenålder uppstå och föranleda en felaktig datering. Även marinreservoareffekten kan vara betydande vid dateringen av brända ben (Olsen *et al.* 2008; Hüls *et al.* 2010). Eftersom Gotland utgörs av kalkstensberggrund finns det en möjlighet att denna påverkat benen. Enligt Jesper Olsen (personlig kommentar 2011-10-06) skall det dock vara väldigt speciella förhållanden för att detta skall kunna ske. Det är i nuläget svårt att avgöra hur man bör ställa sig till dateringen på de brända benen. För att mer ingående testa problemet krävs säkerställda kontexter med brända ben och något annat organiskt material. För att klargöra att inget lokalt problem föreligger på Gotland, kanske på grund av kalkstenens påverkan, krävs en dateringsserie som sträcker sig över en större tidsrymd. Det finns i dagsläget inga genomförda

och publicerade dateringar av yngre brandgravar från Gotland i vilka det också påträffats typologiskt säkerställda föremål.

Eftersom temperaturen tycks spela en stor roll har jag i samband med den osteologiska analysen låtit genomföra en bedömning av vilken temperatur benen utsatts för (Holck 1987; Walker *et al.*; 2008 Eifert 2010; Gustavsson 2011, 2012). Endast i ett fall har benen kunnat påvisats vara brända under en högre temperatur än mellan $400\text{-}700^\circ\text{C}$. Det är också dessa ben som fått en av de äldsta dateringarna (Alskog 9 (Gålrum 1?) i Tab. 4.2). Det är vidare intressant att Lena Thunmark-Nylén (muntligen 2011-12-15) som för tillfället arbetar med den förromerska järnåldern på Gotland skönjt ett liknande problem vid ^{14}C -dateringen av brända ben i förhållande till den typologiska dateringen (se också Andreeff 2012:134-137, 142-143).

För att ytterligare testa denna problematik går det att jämföra de ^{14}C -analyser som genomförts på obränt benmaterial från perioderna före och efter den yngre bronsåldern med deras typologiska dateringar. Nyligen har Helene Martinsson-Wallin (muntligen 2012-01-20) genomfört ^{14}C -analyser av benmaterial från Koparveröset i Lärbro socken (RAÅ 127). Dessa gravkontexter är daterade till samma period som de äldsta skeppssättningarna eller aningen äldre; period III-IV (1300-900 f. Kr.). ^{14}C -dateringarna överensstämmer i princip exakt med de typologiskt bestämda. Det tycks således som om den sydsandinaviska bronsålderstypologin är användbar på Gotland och att ^{14}C -analyserna på de brända benen visar en aning för gammal datering. Det vill säga om man utesluter faktumet att det är en jämförelse mellan en relationell/typologisk datering av ett föremål och en absolut datering av en specifik mänsklig individ. Vi måste nämligen ha i åtanke att det endast rör sig om ett par generationer.

Förflyttar vi oss till slutet av den yngre bronsåldern och inledningen av den förromerska järnåldern så återkommer skelettgravskicket på Gotland och möjliggör ett liknande test mellan typologi- och absolut

datering. Ett problem är dock att kalibreringskurvan för ^{14}C är väldigt komplex under denna period och försvårar ett sådant test (se Kap. 2). Ser man till ^{14}C -analyserna som genomförts på obränt skelettmaterial som påträffats i och intill skeppssättningar så finns en kort överlappande period med skeppssättningarna omkring 750 f. Kr. (Fig. 4.11). Sällan förekommer typologiskt daterbara fynd i samband med dessa skelettgravar. Ett undantag är dock den skelettgrav jag undersökte intill en skeppssättning vid Goks i Lau socken (RAÄ 41). Här påträffades bland annat två svanhalsnålar i järn som typologiskt kan dateras till slutet av period VI och inledningen av den förromerska järnåldern (ÅA) (se Kap. 7). ^{14}C -analysen på benmaterialet bekräftar den typologiska dateringen. Denna korta överlappande period mellan skeppssättningar och skelettgravar i relation till skeppssättningar skulle kunna förklaras med de förskjutna ^{14}C -dateringarna av brända ben enligt diskussionen ovan. Dessa skulle i så fall förflyttas något fram i tid och således förlänga den överlappande perioden. Koncentrationen av ^{14}C -analyserade skelettgravar i relation till skeppssättningar ligger dock tveklöst inom den äldre delen av förromersk järnålder (ÅA, ca. 550/500-350 f. Kr.). Till denna period kan också de båtformade hällkistorna dateras, såväl typologiskt som genom ^{14}C -analyser (se Fig. 4.11).

För att avslutningsvis sammanfatta skeppssättningarnas kronologiska förhållande så visar min studie att dessa kan dateras till en tidsperiod om 400 år. Väger vi in både typologiska aspekter samt de nya ^{14}C -resultaten dateras skeppssättningarna främst till period IV-V (1100-700 f. Kr.) med en kulmination omkring 900/850 f. Kr. De nya ^{14}C -analyserna har i det närmaste bekräftat den tidigare typologiskt uppsatta datering av skeppssättningarna, men de visar också en möjlig kronologisk indelning av de olika typerna (Fig. 4.11). Typ 1 och 4 tycks vara aningen äldre än typ 2 och 3. Typ 1 och 4 dateras främst till period IV (1100-900 f. Kr.) och typ 2 och 3 främst till period V (900-700 f. Kr.).

Det tycks vidare som om skeppssättningarna återbrukas för skelettbegravningar vid slutet av yngre bronsålder och den äldre förromerska järnåldern

(ca. 750-200 f. Kr.). Det finns inget exempel där skeppssättningen är upprättad primärt för skelettgravnen utan denna har vanligen förstört en tidigare nedsatt brandgrav. Under den äldsta förromerska järnåldern (ca. 550/500-200 f. Kr.) återkommer skeppsformen i de båtformade hällkistorna. Denna gravtyp tycks kulminera omkring 400 f. Kr. för att sedan vara helt försvunnen tvåhundra år senare.

SKEPPSÄTTNINGARNA I DET LÅNGA PERSPEKTIVET

Som tidigare nämnts går det att urskilja en kronologisk utveckling av skeppssättningarna och då främst på Gotland där det också finns en större variation än i övriga områden. Av den anledningen kommer jag i det närmaste att problematisera kring skeppssättningarnas ursprung, kulmination och försvinnande. Detta gör jag genom ett långtidsperspektiv som sträcker sig över tvåtusen år.

Att anta ett långtidsperspektiv brukar vanligen förknippas med *Annales*-skolan och den längsta epoken av historieskrivande; *La longue durée* (Braudel 1958, 1980). Genom ett sådant synsätt sker förändringar inom samhället mycket sakta. Braudel menar att historieskrivare bör ta ett steg tillbaka och se på de långa linjerna och på så vis se sammanhangen och relationerna mellan nu och då. Det är dock viktigt att påpeka att Braudel menar att företeelser i samhället sker på olika tidsaxlar och har olika rytm, han talar om ett stort antal lager i en trög infrastruktur. På samma sätt som exempelvis Ricœur (2005:281-282) påpekat rörande vikten av att förflytta sig mellan mikro- och makronivån inom historien menar Braudel att det är av vikt att röra sig mellan nyss nämnda tidslager. Förändringar av materiell kultur och traditioner kan ske och sökas på olika nivåer. De kan ske under långa sega processer såväl som korta snabba event. Emellan dessa båda ytterligheter finns exempelvis förändring genom externa influenser, såsom diffusion. På samtliga nivåer kan såväl sociala, kulturella, naturliga och klimatologiska händelser spela in.

Artelius (1996:65, 106) har tidigare proponerat att det saknas föregångare till skeppssättningstraditionen i

4: SKEPPSSÄTTNINGSTID

östersjöområdet. I Sydvästskandinavien å andra sidan finns föregångare i neolitiska båtgravar såväl som de röse- eller högöverbyggda skeppssättningarna. Artelius ser en stor problematik i att skeppssättningarna tycks dyka upp ur ingenting i östersjöregionen och detta är sannolikt anledningen till att idéer om yttre influenser ständigt diskuteras. Den mer djupgående studien jag genomfört visar att så inte är fallet. Det finns tydliga inslag i begravningstraditionen från äldre perioder i egentliga östersjöområdet och specifikt på Gotland som kan relateras till det yngre skeppssättningsfenomenet.

De äldsta gravskeppen

De äldsta möjliga tecknen av skeppet i gravsammanhang på Gotland finns på de mellanneolitiska lokalerna vid Västerbjärs i Gothems socken (RAÄ 120) och Visbyboplatsen (RAÄ Visby 79). I några av gravarna som finns på dessa lokaler har det föreslagits att den döde möjligen lagts i en urholkad stock, kanot/båt eller motsvarande (Janzon 1974:12-61, 331-334; Skaarup 1995:54-55). Dock är det svårt att med säkerhet tolka dessa smala mörkfärgningar som resterna efter stockbåtar. Tolkningen har sin grund i analogi med stenåldersgravar från övriga Skandinavien (ex. Skaarup 1995; Franck Bican 2012). Från södra Skandinavien finns också en handfull skeppsformade stensättningar som daterats till neolitikum (ex. Capelle 1986:8, 31-35; Fornander 2011:44-56; Franck Bican 2012). På Gotland finns två ovala hällkistor från senneolitikum dokumenterade (Luthander 1988:33); Nors i Väskinde socken (RAÄ 129) (Arwidsson 1947b; 1949a:162, 165) och Gullgårda i Rone (RAÄ 288) (Arwidsson 1954b), den senare är mycket osäker. Det tycks således som om gravskeppsidén finns redan innan bronsålder även i östersjöregionen.

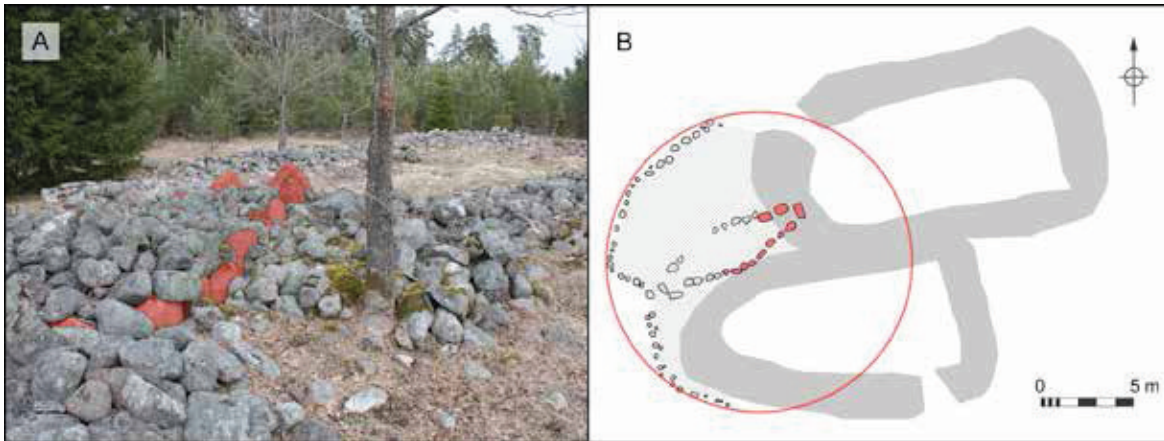
Under äldre bronsålder återfinns skeppssymbolen på hällristningar. Dessa kan i några fall direkt sammankopplas med gravar. Detta är särskilt tydligt i Sagaholmshögen och Kiviksgraven där skeppsmotiv finns avbildade på hällar som är en del av gravkonstruktionen (Randsborg 1993; Goldhahn 1999a; Syvertsen Jellestad 2002). Vidare visar Jarl Nordbladh och Johan Lings studier av hällristningar i norra Bohuslän och i Uppland på en tydlig spatial

relation till gravar från samma period (Nordbladh 1980:34, 40; Ling 2008:154, 2012:91). Ett annat exempel finns från den svenska ostkusten där hela 18 hällristnings skepp påträffades på hällen under ett bronsåldersröse vid Hjortekrog (Widholm 1998:71-77).

På de brittiska öarna har gravkistor med båtform från äldre bronsålder hittats i ett flertalet fall (Elgee & Elgee 1949; Harding 2000:109). Samma idé har nyligen framförts rörande kistan från Hågahögen i Uppland och att denna ursprungligen skulle kunna ha varit en stockbåt (Lindström 2011a:314). På Gotland har en möjlig ekkistebegravning påträffats (Floderus 1931). Träkistan som jag anser kan tolkas som resterna efter en båt har daterats till period II-III (1500-1100 f. Kr.) (för vidare diskussion se Kap. 7). Till period III (1300-1100 f. Kr.) dateras de äldsta kända skeppssättningarna i södra Skandinavien (Artelius *et al.* 1994; Artelius 1996; Nordenborg Myhre 2004). Dessa har dock utslutande påträffats i sydvästra delen av Skandinavien och är vanligen omslutna av rösen eller högar. Det finns också ett antal skeppssättningar från egentliga östersjöområdet som påträffats i stensättningar eller rösen. Dessa har dock daterats något yngre (Artelius 1996; Thedéen 2004; Karlenby 2011). Vid mina besök till skeppssättningslokaler på Gotland har jag påträffat ett par fall där en skeppssättning finns placerad i en stensättning eller röse (Norrländ oreg., Visby 8 & RAÄ Vallstena 90, se Fig. 4.13) (Wennersten 1977; Lund 1999, 2000; Wehlin *et al.* 2011). Samtliga dessa skeppssättningar är av typ 1 och 4 och hör således till de äldre daterade monumenten. Av den anledningen behövs den gravtradition som föregår skeppssättningarna granskas mer ingående, nämligen de stora stenrösen. Finns det detaljer i gravtraditionen som överförs från begravningarna som sker i rösen till dem som sker i skeppssättningar?

Stenrösen och sydkonstruktioner

Skeppssättningarna på Gotland föregås av stenrösen som begravningsplatser och monument (Fig. 4.14: A, C). I de större rösen som undersökts har man centralt påträffat skelettbegravningar i rektangulära stenkistor.

Figur 4.13. Skeppssättning i röse och i anslutning till stenusgrunder, Gotland (RAÄ Vallstena 90). **A:** Skeppssättningen markerad i röset. Foto från sydväst, Joakim Wehlin 2011. **B:** Planritning över skeppssättningen, röset och stenusgrunderna. I rött är stenarna från foto A samt den möjliga ursprungliga kantkedjan av röset markerade (efter Wehlin et al. 2011).

I nästan samtliga fall har rösen visat sig vara använda under en väldigt lång tidsrymd och innehåller i regel begravningar från senneolitikum till yngsta järnålder (Wehlin & Schönback 2012:94-102). I relation till främst de större stenrösen, men också till de något mindre, finns vanligen en eller flera resta stenar. Detta fenomen uppmärksammades i mitten av 1950-talet av Erik Nylén som benämner dem sydstenar. Detta på grund av att de vanligen ligger syd till sydväst om rösen (Nylén 1958a:80-81, 1973:24-25, 1993; Martinsson-Wallin 2010). Dessa sydstenar finns i flertalet varianter (Figur 4.14). Ibland utgörs de av enstaka resta stenar och ibland som flertalet resta stenar som tillsammans bildar en rombisk konstruktion. Den senare varianten har i många fall tolkats som en skeppssättning, mestadels för dess okulära likheter (Fig. 4.14: C, D). Ytterligare en variant finns, vilken möjligen kan relateras till nyss nämnda rombiska konstruktion. Denna består av en rektangulär öppen hällkista av kalkstensflisor, ofta fyra till antalet (Figur 4.14: B) (Hallström 1973; Nylén 1993:119-122). Med anledning av de olika former i vilka sydstenarna uppträder anser jag det mer korrekt att benämna dem för sydkonstruktioner, vilket jag fortsättningsvis kommer att göra. Endast fyra av de skeppssättningslika sydkonstruktionerna har undersökts (se katalog Kap. 12) och ingen av dessa har kunnat påvisa vare sig ursprungligt användningsområde eller datering (Hallström 1971, muntligen 2011-11-18; Nylén

1993:119; Ahlqvist 1997; Martinsson-Wallin & Wehlin 2011; Martinsson-Wallin *in press*). Detsamma gäller för de fåtal fall där liknande hällkistor undersökts (Stenberger 1941a, 1942:98-100; Nylén 1959a:12-20, Rydh 1967; Hallström 1973).

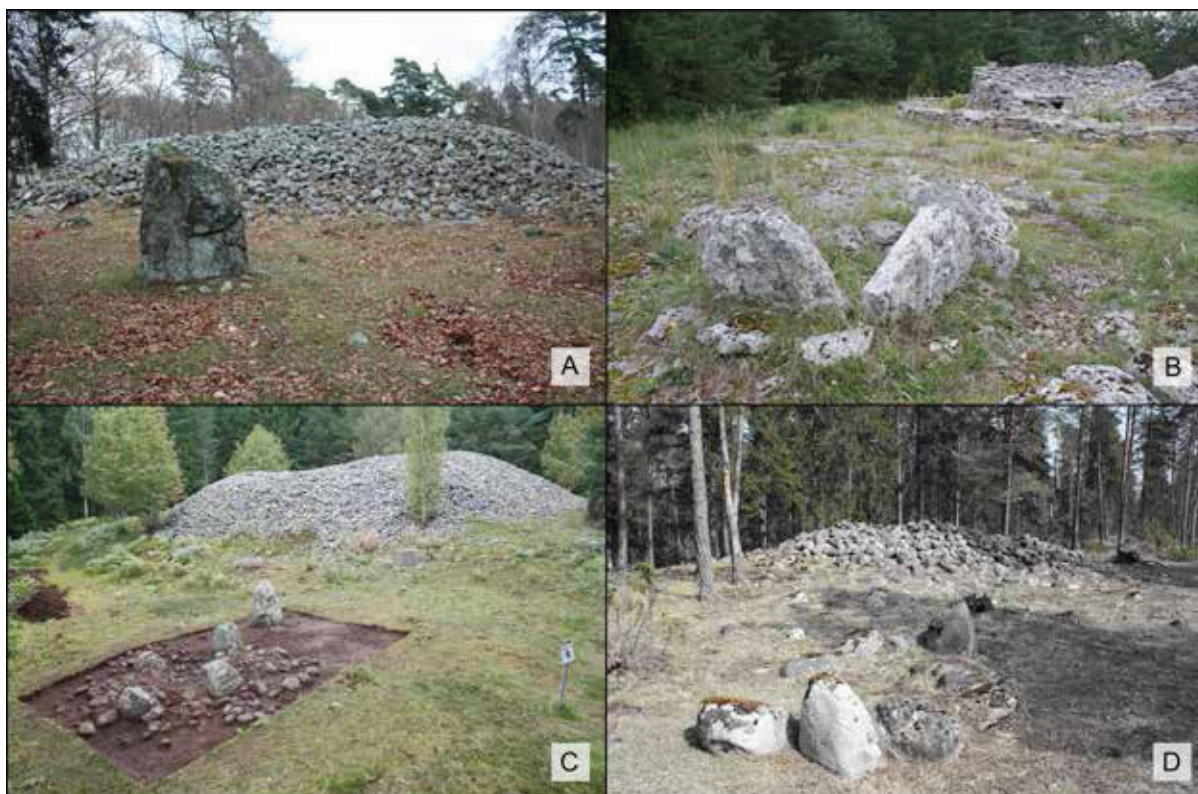
På grund av att inga daterbara fynd påträffats i de undersökta sydkonstruktionerna så är det svårt att kronologiskt placera dem i förhållande till röset. Detta inte minst då de mycket väl kan ha uppförts långt efter det ursprungliga nyttjandet av röset. Det finns dock ett antal omständigheter som talar för att dessa konstruktioner är samtida eller relativt samtida med stenrösen. Först och främst gäller det deras relation till den inre stenkistan i röset (Fig. 4.15: A). Sydkonstruktionen tycks markera kistans position. Detta eftersom kistan eller kistorna ofta är något förskjutet i förhållande till centrum på röset och detta är alltid åt samma håll som placeringen av sydkonstruktionen utanför röset (Fig. 4.15: A). Mestadels ligger kistorna och sydkonstruktionerna i orienteringen syd till sydväst.

Mycket talar för att stenkistorna i rösen varit åtkombara och kanske till och med öppna och synliga vid slutskedet av äldsta bronsålder (omkring 1100 f. Kr.). Efter detta tycks det som om kistorna och rösen ”stängs”. Det är sannolikt att det är nu som den större mängden sten tillförs på monumentet

4: SKEPPSÄTTNINGSTID

och rösen får den kupol som pryder landskapet idag. För detta antagande talar omständigheten att de primära stenkiörorna i rösen som yngst kan dateras till bronsålderns period IV (1100-900 f. Kr.). Samtliga begravningar i stenrösen på Gotland som fått en yngre datering har påträffats som sekundärgravar

i ytterkanten av rösen (Wehlin & Schönback 2012:94-113). Av dessa anledningar är jag av samma åsikt som Malin Lindquist (1976:124), nämligen att sydkonstruktionerna bör tolkas som ett senare tillägg till monumentet. Dessa skulle då återkoppla till den tidigare kända placeringen av primärgravens.

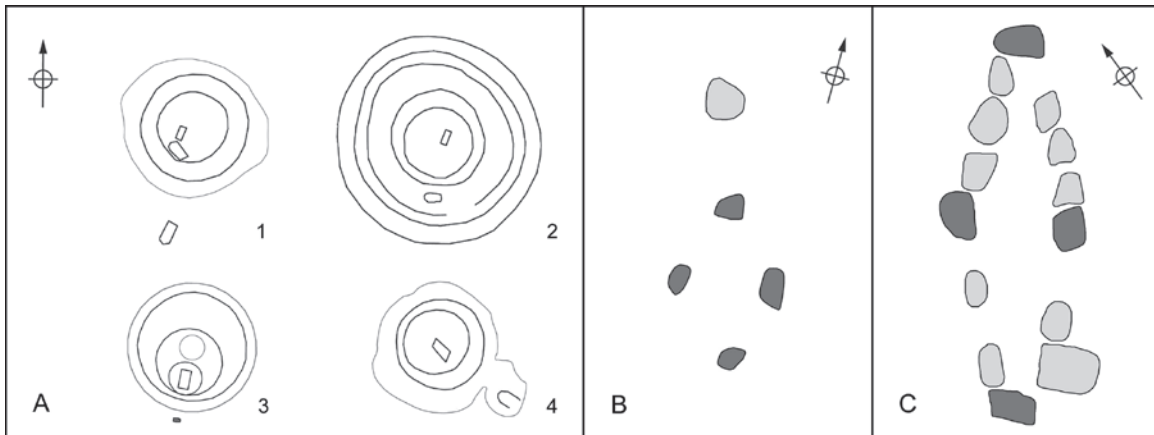
Figur 4.14. Olika varianter på sydkonstruktioner i bronsåldersmiljö. A: Lejsturojr i Rone (RAÄ 113). B: Koparve-röset i Lärbro (RAÄ 127). C: Digerrojr i Garda (RAÄ 1). D: RAÄ Norrlanda 29. Foto Joakim Wehlin 2009-2011.

I övriga egentliga östersjöområdet finns ett liknande fenomen i exempelvis Södermanland. Här finns vanligen öppningar i söderlägen på kantkedjan hos rösen och högar. Susanne Thedéen (2004:95-99) tolkar dessa som möjliga in- och/eller utgångar till gravens och visar att även om dessa i vissa fall är "stängda" markeras de ibland av hållristningar eller större resta stenar. Ser vi till de högar och rösen där inre skeppssättningar påträffats så finns dessa vanligen placerade i den södra delen av monumentet, i några fall bryter de kantkedjan (Artelius 1996; Nordenborg Myhre 1998, 2004). På ostkusten i Tjust i norra Kalmar län relaterar skeppssättningar tydligt till rösen.

Detta är något som exempelvis Richard Bradley och Dag Widholm (2007a) studerat. De menar att skeppen tycks vara på väg in i, eller ut ur, röset. I Danmark har nyligen kultkonstruktioner och kulthus i relation till bronsåldershögar uppmärksammats (Nielsen & Bech 2004). Dessa konstruktioner påträffas vanligen på den södra sidan om gravhögen och i ett par fall har dessa konvexa ytterväggar. Dessa konstruktioner dateras till den yngre bronsåldern och främst period IV-V (1100-700 f. Kr.) och är därmed sekundära i relation till den primära gravens i högen. Intressant är också att spår efter flintslagning ofta påträffas i samband med dessa sydkonstruktioner (Masojć & Bech 2011).

Flint- och kvartsslagning är något som Martinsson-Wallin uppmärksammat i rösemiljöerna på Gotland

(Martinsson-Wallin 2010; Martinsson-Wallin & Wehlin 2010, 2011).

Figur 4.15. A: Sydkonstruktionernas förhållande till den inre rösekonstruktionen. 1: RAÄ Lärbro 127 (Koparve), 2: RAÄ Hørsne 57 (Simunde), 3: RAÄ Fleringe 41 (Hau), 4: RAÄ Lärbro 172 (Stora Källstade) (efter Wehlin & Schönback 2012:96). Anläggningarna är i relativ skala. B-C: Den rombiska parallellen mellan sydkonstruktion och skeppssättning av typ 1. A: RAÄ Garda 1. B: RAÄ Alskog 9 (4). Anläggningarna är i relativ skala.

Skeppssättningar i relation till stenrösen och sydkonstruktioner

Utifrån de ovan nämnda relationella aspekterna anser jag att det är sannolikt att sydkonstruktionerna bör dateras till övergången mellan äldre- och yngre bronsålder (1200-1000 f. Kr.), vilket likställer dem kronologiskt med de äldsta dateringarna av skeppssättningar. Frågan är dock om sydkonstruktionerna går att realitera till skeppssättningstraditionen? Är sydkonstruktionerna rent av tidiga typer av skeppssättningar?

För att komma närmare ett svar på denna fråga är de av intresse att ytterligare diskutera sydkonstruktionernas okulära likheter med skeppssättningar samt skeppssättningarnas relation till rösen. Det är tveklöst så att de rombiska sydkonstruktionerna har vissa särdrag som är att jämföra med dem som finns på skeppssättningar av typ 1 (Fig. 4.15: B, C). Skeppssättningarna av typ 1 skiljer sig från övriga skeppssättningstyper främst på grund av de markanta midskeppsstenarna. Dessa finns placerade halvvägs längst med kantkedjan mellan de båda stävorna på skeppet. Dessa stenar är av betydligt större storlek än övriga stenar i skeppssättningen och kan endast mäta sig med stävstenarna, vilka vanligen är något större.

Detta är en så viktig detalj att den kan tänkas kvarleva en successiv förändring av monumentet. Det finns också ett par fall där sydkonstruktioner är omöjliga att särskilja från skeppssättningar av typ 1 (ex. Fig. 4.14: D & 4.16).

Det finns också exempel där mer odiskutabla skeppssättningar sluter an mot runda stensättningar eller rösen. Den runda stensättningen eller röset är i dessa fall av betydligt mindre storlek (Fig. 4.17). Det finns ett generellt mönster där den runda stensättningen tycks minska i storlek ju större den intilliggande skeppssättningen är (Fig. 4.18). I en sådan jämförelse är det därför intressant att tillföra stenrösen med sydkonstruktioner till diskussionen. De sydkonstruktioner som är svåra att okulärt skilja från skeppssättningar är vanligen de som ligger intill de mellanstora stenrösen. I regel består sydkonstruktionerna intill de riktigt stora stenrösen endast av enstaka resta stenar (Fig. 4.18).

Förutom att ingen säkerställd datering finns föreligger minst ett direkt problem om sydkonstruktionerna skall kunna relateras till skeppssättningarna. Det finns exempel där både en tydlig skeppssättning uppträder tillsammans med en sydkonstruktion (RAÄ Fårö 57 &

4: SKEPPSSÄTTNINGSTID

Rute 21 i Fig. 4.17: B & 4.18), vilket i så fall torde utesluta att skeppssättningen i sig är en sydkonstruktion. Det är vidare av vikt att påpeka att sydläget helt modifieras i en öppen konstruktion, som exempelvis en skeppssättning, tillskillnad mot en stängd sådan, som exempelvis ett stenröse. Använder vi solen som övnings exempel värmer den till största delen upp den södra sidan av ett röse. I en skeppssättning eller ett hus utan tak är det den norra väggen som

istället värms upp. På så vis kan samma strukturella idé uppträda tillsynes polärt (jfr. Bourdieus Kabylliska hus 1979:133-153). Det är därför av intresse att notera att begravingar i skeppssättningar ofta finns i den norra delen av konstruktionen istället för i den södra delen där begravingarna i stenrösa i regel påträffas (jfr. ex. Hyenstrand 1966:95; Hedengran & Janzon 1999:390).

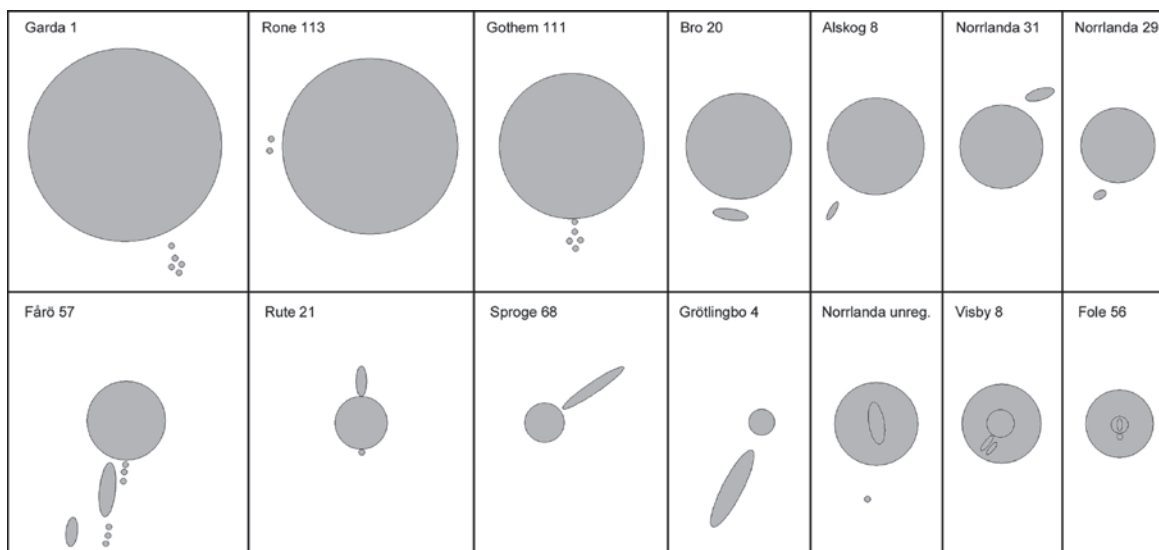
Figur 4.16. Hög med sydkonstruktion/skeppssättning från Rone socken på Gotland (RAÄ 72). A: Del av högens västra kantkedja. I bakre delen av bilden syns sydkonstruktionen. Foto från NNO, Joakim Wehlin 2008. B: Närbild av sydkonstruktionen/skeppssättningen. Foto från OSO, Joakim Wehlin 2008.

Figur 4.17. Skeppssättningar som direkt anknäver till runda stensättningar. A: Braidfloar i Sproge socken (RAÄ 68). B: RAÄ Rute 21. Foto Joakim Wehlin 2009-2010.

Tillskillnad mot Artelius (1996:103-118) menar jag att de fristående skeppssättningarna i egentliga östersjöområdet kan relateras till stenrösa och skeppssättningar som påträffas i dessa. Jag anser att sydkonstruktionerna och specifikt de

rombiska varianterna kan tolkas som förlagor till skeppssättningarna. Jag föreslår att i övergången mot yngre bronsålder avskiljs skeppen från stenrösa och högarna. Detta för att senare bli fristående monument.

Figur 4.18. Tematiska planritningar över rösen och runda stensättningars förhållande till sydkonstruktioner, skeppssättningar och båtformade hällkistor. Planerna är norrorienterade och i relativ skala.

Skeppssättningarnas förändring och skelettgravskicketets återkomst

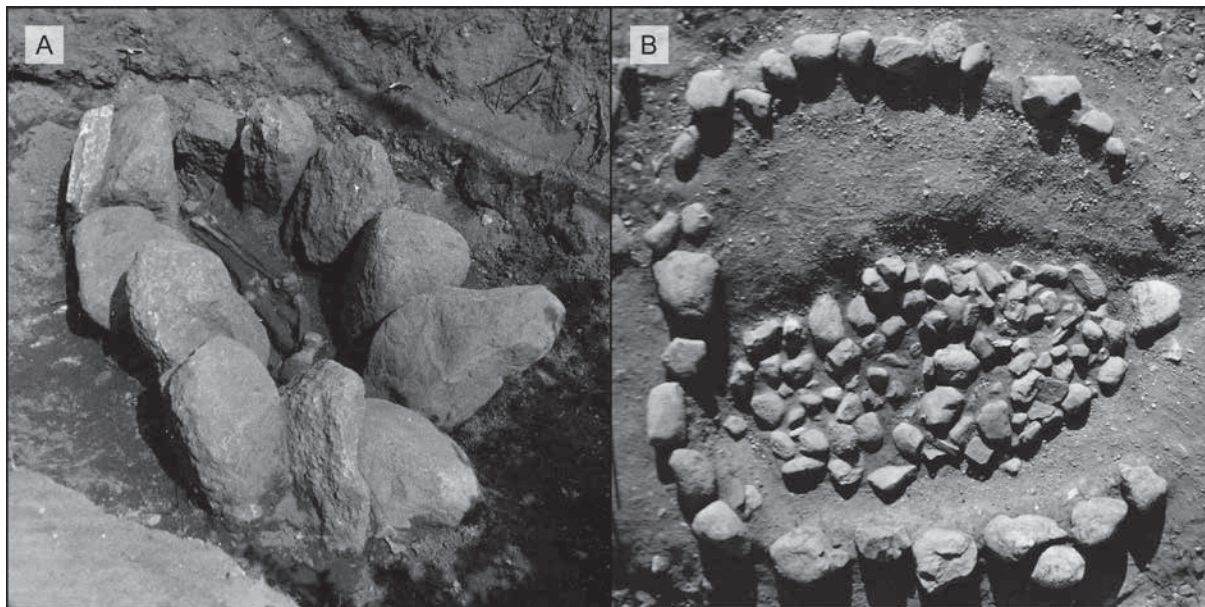
Bronsålderns period IV till V (1100-700 f. Kr.) utgör, som jag redogjort för tidigare, skeppssättnings-traditionens kulmination i egentliga östersjöområdet. Det tycks som om monumentet konstruktionsmässigt genomgår en successiv förändring under perioden och antar mot slutet utseendet av ett alltmer realistiskt format skepp eller snipformad båt. Inga primärkontexter från skeppssättningar har daterats till slutet av bronsålder (Per. VI). Från denna period (700-500 f. Kr.) och den äldre delen av förromersk järnålder (550/500-200 f. Kr.) finns dock en rad sekundära skelettgravar som påträffats i eller i nära anslutning till skeppssättningar (Wehlin 2012a & Fig. 4.11). Nära 3/4 av dessa gravar följer skeppssättnings orientering. Det tyder således på att skeppssättningen som sådan varit betydande för struktureringen vid upprätthållandet eller återkopplingen/återknytandet till skeppsmonumentet vid den senare gravläggningen. Det finns också sekundärgravar som påträffats vid skeppssättningar som har en betydligt yngre datering. De senare tycks knyta an till äldre monument, vilka som helst, snarare än att det är specifikt skeppssättningar som i första hand åberopas (Wallin & Wehlin 2010; Wehlin 2011, 2012a:183-187, 193).

Vid slutet av yngre bronsålder och den äldre delen av förromersk järnålder (ca. 550/500-200 f. Kr.) dyker en ny gravtradition upp. Detta är de båtformade hällkistorna i vilka de döda nedlagts obrända. De båtformade kistorna har påträffats ensamma under mark eller centralt i flacka stensättningar (Fig. 4.9: B, C & 4.19: A). I ett fall har en båtformad stensättning med en grav daterad till förromersk järnålder påträffats i ett röse (se Fig. 4.19: B) (Nylén 1958c). Intressant är att sydkonstruktionerna dyker upp igen under förromersk järnålder. Under den tidigare delen av perioden utgörs dessa av enskilda gråstenar som direkt ansluter till kantkedjan i den södra delen av stensättningen. Under den senare delen av perioden tycks dock en flat kalkstenshäll bli allt vanligare (Nylén 1958a:80-81).

Sydkonstruktioner och gravskepp efter förromersk järnålder

Som nämnts ovan finns sydkonstruktioner under förromersk järnålder och har i några fall påträffats tillsammans med båtformade hällkistor. Traditionen lever kvar in i romersk järnålder (Nylén 1993) men skeppssymbolen försvinner i det icke förgängliga materialet. Det är först vid försvinnandet av

4: SKEPPSSÄTTNINGSTID

Figur 4.19. Gravskeppet under förromersk järnålder på Gotland. A: Båtformad hällkista från Alands i Hogröns socken (RAÄ 25). Foto Greta Arwidsson 1956 (Arkivet, Gotlands museum). B: Röse med inre båtformad stensättning från Ansarve i Fröjel socken (RAÄ 42). Foto Erik Nylén 1956 (Arkivet, Gotlands museum).

sydkonstruktionstraditionen och vid tiden för de första bildstenarna på Gotland omkring 200 e. Kr. som skeppssymbolen åter blir tydlig i det arkeologiska materialet. Den äldsta med säkerhet daterade stenen med en skeppsbild återfanns vid undersökningen av en grav vid Smis i Eke socken (SHM 16113; Almgren & Nerman 1923:88-90; Nordén 1933:78-82, 1934:98-99; Fig. 4.20). Graven dateras till omkring 250-350 e. Kr. och sandstenshällen med skeppsbilden ingick som en del av hällkistan, vilket inte behöver betyda att den är samtida med graven. Frågan är dock hur man skall ställa sig till dateringen av stenen? Hällen uppmärksammades tidigt av Arthur Nordén (1933, 1934) som jämförde den med hällristningar från bronsålder. Nordén menar att skeppet har för bronsålder atypiskt klykaktig kluvna stävar som endast finns från ett par hällristningslokaler (Nordén 1933:78-80).

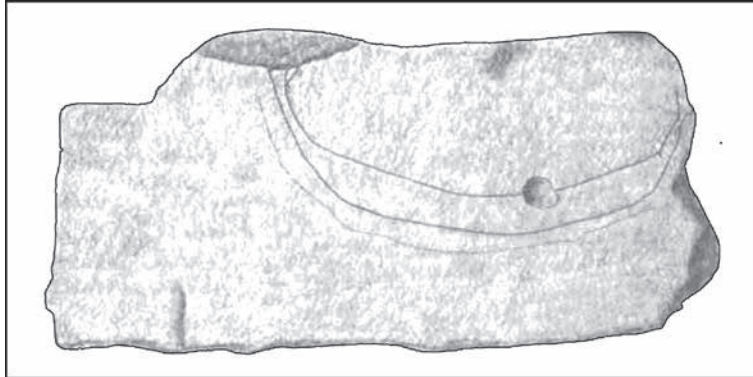
Att datera Smisshällen till bronsålder är orimligt men det är heller inte möjligt att tolka den som en bildsten i sin rätta bemärkelse. Enligt Per Widerström (2012:08-23) på Gotlands museum skulle den kunna vara ett uttryck för den inledande fasen av bildstenstraditionen

på ön (jfr. Äijä 1980). Dateringen av graven talar också för ett sådant antagande. Den tidigare generella dateringen av de äldsta bildstenarna till omkring 400-600 e. Kr. har under senare år ifrågasatts (*Gotländskt Arkiv* 2012). Detta inte minst då ingen av dessa har påträffats i primärkontext. Det är därför rimligt att anta att dessa bildstenar är något äldre och möjligen kan hänföras till andra och tredje århundradet e. Kr.

Erik Nylén och Jan Peder Lamm (Nylén 1993:120; Nylén & Lamm 2003:9-10) sammankopplar de äldre bildstenarna med sydkonstruktionerna och att de bör relateras till begravningsseden. Symbolspråket på de äldre bildstenarna är också intressant och har av bland annat Anders Andrén (2012) jämförts med det som finns under bronsålder. Den tydliga tredelningen av de äldsta bildstenarna på Gotland har också föreslagits för de bilder som finns på hällarna från Bredarör (Kiviksgraven) (RAÄ Södra Mellby 42) och Sagaholmshögen (RAÄ Jönköping 20), men också på Klintastenen från Smedby socken på Öland (RAÄ 87) (Randsborg 1993:120; Goldhahn 2005b:98-111; Kristiansen & Larsson 2005:352-356; Bradley & Widholm 2007b:28). Här är solen, hästen och skeppet

centrala element i en tydlig vertikal indelning. I toppen finns ett cirkelmotiv, i mitten finns ofta parställda hästar, ryttare, djur, ormar och även mindre spiraler.

Underst finns skeppet (se fortsatt diskussion i Kap. 6).

Figur 4.20. Sandstenen med skeppsmotiv från Smiss i Eke socken, Gotland (efter teckning av Nordén 1933:80).

EGENTLIGA ÖSTERSJÖNS BRONSÅLDER OCH TIDIGA JÄRNÅLDER

En studie om Gotlands och egentliga östersjöområdets skeppssättningar och begravningstraditioner under bronsålder och äldre förromersk järnålder för med sig vissa frågetecken? Detta gäller inte minst i förhållande till den generella kronologiska uppdelningen av den nordiska bronsåldern (se Kap. 1). Det tycks inte som om denna är fullt överförbar till egentliga östersjöregionen och främst görs detta gällande under dess senare del. Av den anledningen kommer jag avslutningsvis att föra en diskussion om en alternativ regional uppdelning under perioden.

Först och främst är det viktigt att förstå att en kronologisk indelning, vilken ofta görs i perioder, är modeller och inget annat. Som arkeologer behöver vi dessa periodindelningar för att relatera till och för att kunna föra en dialog. Av den anledningen har jag fram till nu använt mig av de vedertagna periodindelningarna av nordisk bronsålder och äldsta förromersk järnålder som redovisades i kapitel 1.

Mellersta bronsålder 1500-950/900 f. Kr.

Det är tydligt att något sker i den materiella kulturen i egentliga östersjöregionen under bronsålderns period II och inledningen av period III, omkring 1500-1200 f.

Kr. De kollektiva hällkistegravarna överges successivt, till förmån för mindre kistor som vanligen innehåller en till två individer. Hög och stenrösetraditionen etablerar sig. Under period III (1300-1100 f. Kr) särställer sig den materiella kulturen i området till viss del från den Sydsandinaviska bronsålderskulturen, detta genom lokala artefakttyper såsom exempelvis bornholmsfibulan. Det är också först från period II som den egentliga bronsålderskeramiken går att spåra i området (Eriksson 2009). På den svenska östersjökusten och på Gotland uppträder de figurativa hällristningarna under period I-III. Dessa domineras av skeppsbilder och Johan Ling (2012:100) föreslår att detta kan vara resultatet av en initial östlig maritim formation som etablerar sig under period IV (1100-900 f. Kr.). Under period III kommer traditionen att kremera sina döda och av den anledningen har ett fåtal brända individer påträffats centralt i stenrösen. Det finns inga större urnegravfält så som de uttrycker sig på kontinenten och i södra Skandinavien. Istället finns en stor variation av begravningsformer, varav skeppssättningarna är en. De äldsta dateringarna av skeppssättningar kan härledas till omkring 1150/1100 f. kr. I Estland och Lettland karaktäriseras inledningen av period IV av en rejäl uppgång av arkeologiska fynd, vilket tyder på en rörligare och varitionsrikare epok (ex. Lang 2007). I Lausitzområdet vid Östersjöns södra kuster upprättas befästa bosättningar och

4: SKEPPSSÄTTNINGSTID

anläggningar från period III (1300-1100 f. Kr.). I övriga egentliga östersjöområdet och specifikt i mälardistriktet och på Gotland finns belegg för borg- och vallanläggningar från samma period (se Kap. 8). Antalet brons- och ¹⁴C-dateringar ökar successivt under perioden och når sin kulmen omkring 950/900 f. Kr. (Hansson 1927:karta II-III; se Fig. 4. 21).

Det är vidare intressant att Urve Miller och Karin Hedin (1988), som studerat strandlinjeförskjutningen i Stockholmsområdet, tycker sig se en transgressionsfas omkring 1500-1200 f. Kr. I senare genomförda studier i Uppland syns inte denna transgression. Det bör dock tilläggas att dessa studier utgår från denna period och omöjliggör således en jämförelse med skeenden innan (ex. Pliik 2010, Ling 2012). Under senare år har det framkommit vissa arkeologiska belegg för att en transgression kan ha ägt rum, i alla fall på Gotland. Vid undersökningar på två strandnära lokaler (RAÄ Lau 41 och Rone 10) daterade till perioden omkring 1400-800 f. Kr. har bearbetad och senare svallad flinta påträffats (Martinsson-Wallin & Wehlin 2010, 2011). Detta kan möjligen också förklara de bronsåldersdateringar som finns från de strandnära gropkeramiska stenålderslokalerna på Gotland (ex. Österholm 1989:12; se Kap. 8). I Österbotten i dagens västra Finland finns det exempelvis tendenser som tyder på en ökad strandlinjeförskjutning mellan 1300-300 f. Kr (Holmblad 2010:44-47). De klimatkurvor som finns att tillgå visar också att det under denna period sker en markant nedgång i temperaturen på ett lokalt (Mörner & Wallin 1977) samt på ett globalt plan (ex. Kristiansen 1998:28-31).

Yngre bronsålder 950/900-200 f. Kr.

Från övergången mellan period IV och V, omkring 950-900 f. Kr. uppstår vad som skulle kunna kallas en hybridkultur i egentliga östersjöregionen (se ex. Nerman 1954; Nylén 1974, 1979; Pydyn 1999; Sabatini 2007; Eriksson 2009). Skeppssättningstraditionen når sin kulmen och finns nu spridd i hela området. Samtidigt cirkulerar lokala typer av brons- och specifikt kan nämnas holkxor och nålar, vilka också finns spridda söder och österut (se Kap. 3). Från samma områden syns influenser i keramiken och

speciellt tydlig är influenserna österifrån (ex. Eriksson 2009). Från den södra östersjökusten och främst området mellan floderna Oder och Wisla i dagens norra Polen finns också ansiktsturnorna. Dessa dateras till den yngre delen av bronsåldern och är besläktade med husurnorna vilka finns i östersjöområdet redan under period IV (1100-900 f. Kr.) (Sabatini 2007; Kneisel 2012). Intressant i sammanhanget är också det relativt stora antalet bronsverkstäder som finns i Baltikum och som vanligen dateras till denna period (se Kap. 3 och 8). Det är också i anslutning till dessa verkstäder som keramiken som jämförts med den övriga östersjöregionen påträffats. Dessa bronsverkstäder beskrivs ofta som höjdbosättningar. Befästa anläggningar uppträder under samma period i övriga delar av egentlig östersjöområdet (se kap. 8).

Antalet brons- minskar i regionen, men å andra sidan ökar antalet bronsdepåfynd daterade till omkring 900 f. Kr. Även antalet svärd av brons ökar påfallande under samma period i Norden. Det senare kan möjligen sättas i samband med järnets allt mer starka fäste i Centraleuropa. De äldsta dateringarna av järn i egentliga östersjöområdet finns från denna period och ökar markant i inledningen av förromersk järnålder. Intressant är att de tidiga järnföremålen utgörs av smycken och förekommer ofta i samband med skelettgravskicket som dyker upp i området omkring 700-500 f. Kr. Denna period markerar vanligen slutet på brons- och övergången till järnålder i Sydskandinaviska sammanhang, men är svårdefinierbar kring Egentliga Östersjön och särskilt på Gotland. Detta uppmärksammades redan av Hansson (1927:49) som menade att period VI är aningen vag och ibland kan tillskrivas bronsålder och ibland äldsta järnålder.

Ser man till antalet ¹⁴C-dateringar så minskar dessa markant från 950/900 f. Kr. (Fig. 4.21; jfr. Eriksson 2009:265). Detta gäller dock främst för den första delen av perioden. Gällande ¹⁴C-dateringar så är dessa problematiska under denna period. Detta främst då de påverkas av Hallstattplatån och därför skapas en något felaktig bild vid en summering (se Kap. 2). Den till synes markanta nedgången som är

synlig vid summeringar av kalibrerade värden stämmer inte riktigt med diagrammet för antal dateringar utifrån de okalibrerade värdena (Fig. 4.21: *Diagram E*). Det finns naturligtvis problem med ett sådant förfarande men kurvorna tillsammans ger om möjligt en rättvisare bild. En tydlig nedgång syns dock i båda kurvorna från omkring 950-800 f. Kr. Nedgången kan sannolikt kopplas samman med anledningen för att kalibreringskurvan är så komplex under detta tidsavsnitt. Under perioden tycks mängden ^{14}C i atmosfären pendla kraftigt, vilket kan höra samman med de förändringar som påvisats hos bland annat solaktiviteten (van Geel *et al.* 1998, 1999). En mer påfallande nedgång syns omkring 500-450 f. Kr., vilket också är märkbart på mätningar i Grönlandsisen och på träringar i norra Sverige (Grudd 2002; NGRIP 2011-11-28). Ett liknande fall på 1,5-2°C vid tiden omkring 500 f. Kr. är synlig i den isotopanalysundersökning ($\delta^{18}\text{O}$ och $\delta^{13}\text{C}$) som genomfördes i Tingstäde träsk på Gotland under 1970-talet (Mörner & Wallin 1977). Liknande temperaturkurvor har nyligen tagits fram genom tillväxtmätningar av droppstensbildningar i grottor på det svenska fastlandet (Sundqvist 2007). Detta hänger troligen ihop med klimatförändringar och det är under denna period som vi går in i dagens subatlantiska klimatperiod, tillskillnad mot den tidigare och något varmare subboreala (Fig. 4.21).

Att denna klimatologiska omställning stämmer väl överens med en förändring i den materiella kulturen uppmärksammandes tidigt inom forskningen (ex. Sernander 1910; Lindqvist 1920). Epoken som också har kallats den ”fyndfattiga tiden” utgjorde länge ett mörkt parti på den förhistoriska tidslinjen och sattes i samband med orostider och folkförflyttningar etcetera. Senare forskning har dock kunnat visa en mer gradvis förändring. Exempelvis har riktade forskningsansatser på Gotland mellan åren 1955-80 möjliggjort en nyanserad bild av perioden (Nylén 1955c, 1957a, 1958a, 1962a, 1972, 1981; Lindquist 1974; Carlsson 1979; Windelhed 1984). Det är nu som de första gravfälten växer fram och jordbruket på allvar etableras. Denna uppgång syns också i mängden ^{14}C -dateringar (Fig. 4.21). Något tycks dock ske i den materiella kulturen omkring 350-200 f. Kr. Plötsligt upphör tidigare kontakter, ett trendbrott som redan

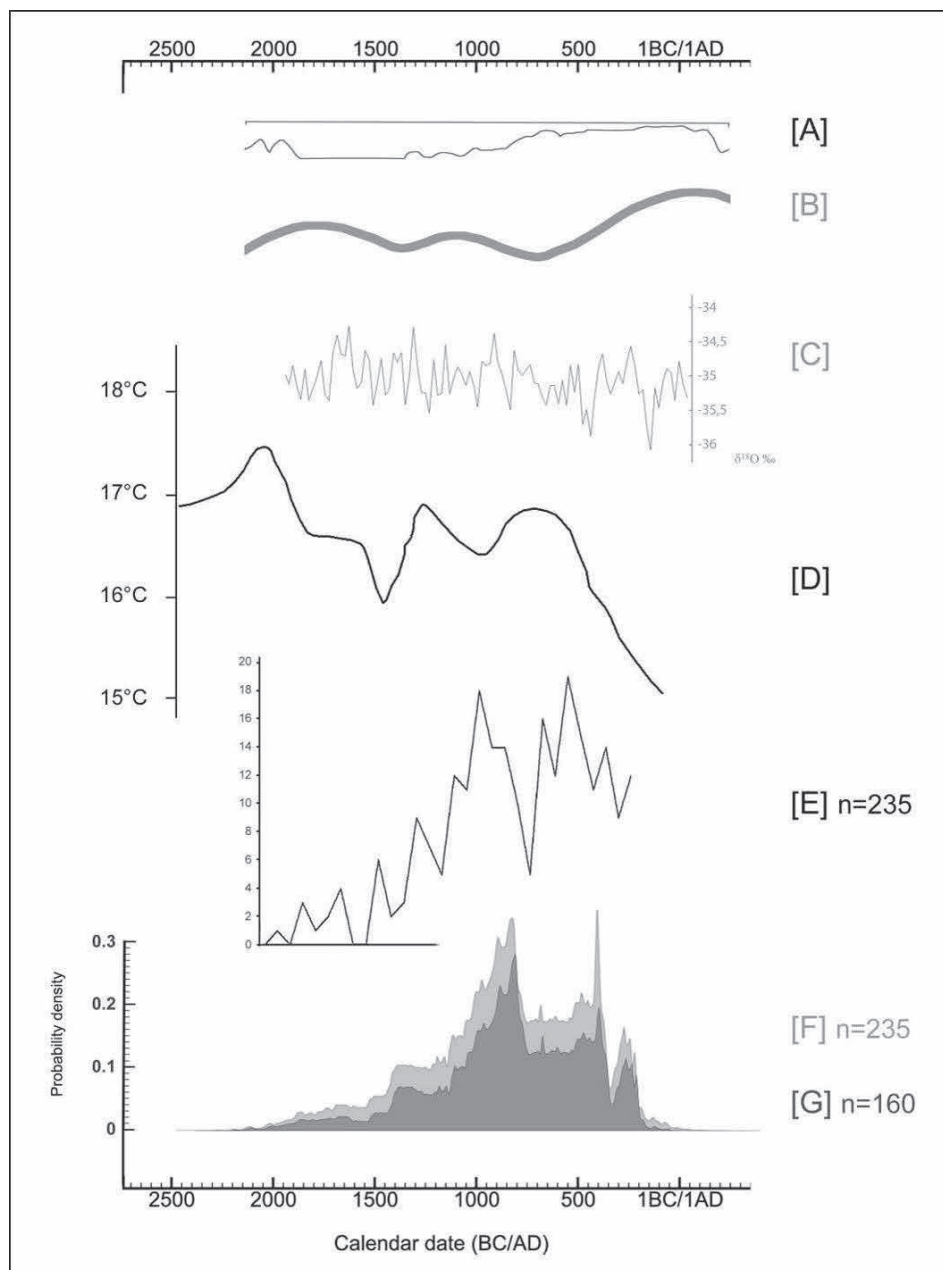
poängterades av Mårten Stenberger (1940b:310) och Erik Nylén (1957a:76-77, 1958a:72-75, 1962a; jfr. också Eriksson 2009). Det är till denna period som de äldsta dateringarna finns från kulturlager som påträffats under stengrundshusen på Gotland, vilka dateras till 200-600 e. Kr. Det tycks således som om dessa lokaler tas i anspråk under yngsta bronsålder och den äldsta förromerska järnåldern. Detta tyder på att människorna kring Egentliga Östersjön till stora delar antar nya levnadsstrategier vid slutet av denna period. Exempelvis har kulturgeografen Bengt Windelhed (1984:97-99) för Gotlands räkning föreslagit att de tidigaste kultiveringsspåren på dessa lokaler inte tyder på något omfattande jordbruk. Något som senare förändrades då en större produktion tycks bli nödvändig, troligen på grund av en ökad befolkningstillväxt (se också Lindquist 1974; Carlsson 1979). De äldre boplatssindikatorerna på Gotland är fåtaliga och inga tendenser finns att det skulle röra sig om en utbredd långhusbebyggelse likt den i södra Skandinavien (Hallin 2002; Runesson *in press*). Detta tyder möjligen på en mer rörlig form av leverne likt det som exempelvis föreslagits av Susanne Thedéen i Södermanland (2004:51-54). Den senare omstruktureringen i landskapet omkring 350-200 f. Kr., syns också i exempelvis Mälardalsområdet. På den nyligen och väl undersökta bronsålderslokalen Nibble i Tillinge socken (RAÄ 302) i Uppland har en nyttjandetid på gott och väl tusen år konstaterats (Karlenby 2011). Platsen överges dock omkring 300 f. Kr.

En nyanserad och generell uppdelning av bronsåldern från ett Östersjöperspektiv ser ut som följer:

Äldre bronsålder	1700-1500 f. Kr.
Mellersta bronsålder	1500-950/900 f. Kr.
Yngre bronsålder	950/900-200 f. Kr.

Jag kommer i fortsättningen att använda denna uppdelning när jag berör materialet från östersjöregionen. I några fall gör jag jämförelser med områden som ligger inom den nordiska bronsålderssfären och använder då den generellt vedertagna uppdelningen enligt Montelius perioder.

4: SKEPPSÄTTNINGSTID

Figur 4.21. Klimatologiska och kulturella omdaningar under bronsålder på Gotland. *Diagram A:* Mängden kolpartiklar i pollendiagrammen (efter Pålsson 1977 & Bägerfeldt 1992). *Diagram B:* Generaliserad pollenkurva för agrarindikerade växter (efter Pålsson 1977 & Bägerfeldt 1992). *Diagram C:* Data från isbörnkärnor från Grönland. Värden på -34 och högre indikerar varmare år (efter NGRIP 2011-11-28). *Diagram D:* Medeltemperaturkurva för juli månad i Tingstädeträsk, Gotland (efter Mörner & Wallin 1977). *Diagram E-G:* Summering av samtliga kända ^{14}C -analyser från Gotland och som resulterat i dateringar till bronsålder och äldsta förromerska järnålder. Begränsningsvärden är 2200-3699 okalibrerat BP-värde. *Diagram E:* Antal ^{14}C -analyser enligt centralvärdet för okalibrerat BP (senare "justerad" efter kalibreringskurvan). *Diagram F:* Summering av samtliga kända ^{14}C -analyser. *Diagram G:* Reviderad summering där standardavvikelser över ± 95 och hälften av skeppssättningarna och de båtformade hällkistorna exkluderats. Summeringarna i *diagram F-G* är gjorda i OxCal 4.1 med kalibreringskurvan *IntCal09* (Bronk Ramsey 2009). Vid sammanställningen har jag haft tillgång till ett tiotal fler ^{14}C -analyser än vad som redovisas i Bilaga 11.8. Dessa är ännu inte publicerade.

SAMMANFATTNING

Det finns tydliga morfologiska skillnader mellan skeppssättningarna överregionalt i egentliga östersjöområdet såväl som lokalt på Gotland. Kapitlet inleds med en typologisk indelning av skeppssättningarna samt en morfologisk beskrivning. Det förekommer främst fyra typer av skeppssättningar. Typ 1 är vanligen uppbyggd av större resta stenar. Dessa står ofta som glest ställda monoliter. Denna typ av skeppssättningar är tämligen korta, i allmänhet 6-10 meter långa och 2-4 meter breda. Typ 2 har mindre och tätt lagda stenar, ibland finns markant större stenar i ändarna. Skeppssättningarna av typ 2 och 3 är vanligen längre och smalare än typ 1. Typ 2 skiljer sig till största delen från typ 3 genom att stenarna i kantkedjan är mycket mindre samt lagda snarare än uppresta. Typ 3 är uppbyggd av resta stenar men dessa är vanligen mindre än hos typ 1. Stenarna hos typ 3 ökar i höjd mot ändarna och återger därför vad som ser ut som en skeppsreling sedd från sidan. Typ 4 är till största delen placerad under jord, ibland endast aningen synlig från markplanet. Skeppssättningar av typ 4 är oftast byggd av stående kalkstenshällar eller flisor resta i en enkel eller dubbel kantkedja. Dessa skeppssättningar är ofta mindre än övriga skeppssättningstyper. Samtliga skeppssättningstyper 1-4 kan påträffas ensamliggande eller i mindre grupper. I skeppssättningarna har det påträffats en rad olika typer av gravläggningar och brandlager. Den i särklass vanligaste varianten är att endast de brända benen finns kvar och sällan är det hela individen som finns representerad.

Det finns två andra typer av konstruktioner som i olika utsträckning diskuterats i skeppssättningssammanhang. Den ena är de så kallade sydkonstruktionerna. Dessa finns i flertalet varianter och påträffas vanligen syd till sydväst om stenrösen. Ibland utgörs de av enstaka resta stenar och ibland som flertalet resta stenar som tillsammans bildar en oval eller rombisk konstruktion. Sedan finns de båtformade hällkistorna. Dessa är yngre än skeppssättningarna och påträffas alltid under jord eller i flacka stensättningar. Dessa är uppbyggda av resta kalkstens- och/eller gråstenshällar. De skiljer sig markant i storlek från skeppssättningarna och är betydligt mindre.

De typologiska dateringarna av skeppssättningarna ligger mellan period IV-V (1100-700 f. Kr.) och således ett tidsavsnitt på omkring 400 år. De nya ¹⁴C-analyserna som jag genomfört bekräftar denna datering, men synliggör också en kronologisk indelning av de olika typerna av skeppssättningar. Typ 1 och 4 är de äldsta och dateras främst till period IV (1100-900 f. Kr.). Typ 2-3 är yngre och dateras främst till period V (900-700 f. Kr.).

Ser vi till gravskeppsidén i ett långtidsperspektiv i östersjöregionen och på Gotland återfinns de äldsta gravskeppen redan i stenåldersgravar. Under äldre bronsålder finns skeppet sannolikt i rösen och högar genom ekkistetraditionen. Det finns exempel från de brittiska öarna såväl som från Mälardalen och Gotland att båtar använts som kistor för de döda. På Gotland är relationen mellan de äldre stenrösen och skeppssättningarna problematisk. Artelius (1996) menar att det inte finns belägg för ett ursprung hos skeppssättningstraditionen i de äldre begravningsmonumenten. Jag motsätter mig detta och menar att en utveckling från stenrösen till skeppssättningarnagårattskönjaisydkonstruktionerna. Dessa ligger intill stenrösen och är i några fall omöjliga att morfologiskt skilja från skeppssättningar av typ 1. Det finns också en tydlig relation mellan skeppssättningar av den mer konventionella typen och mindre rösen. Inga säkerställda dateringar från primärkontexter finns från skeppssättningar från period VI (700-500 f. Kr.). Under denna period återkommer skelettgravskicket och det tycks som om skeppssättningarna nyttjas sekundärt. Under samma period dyker de båtformade hällkistorna upp. I dessa påträffas vanligen obrända människoskelett. Sekundäranvändningen av skeppssättningar samt de båtformade hällkistorna begagnas till mitten av förromersk järnålder (200 f. Kr.).

En studie om Gotlands och egentliga östersjöområdets skeppssättningar och begravningsstraditioner under bronsålder och äldre förromersk järnålder för med sig vissa frågetecken. Detta gäller inte minst i förhållande till den generella kronologiska uppdelningen av den nordiska bronsåldern. Det tycks inte som om denna

4: SKEPPSÄTTNINGSTID

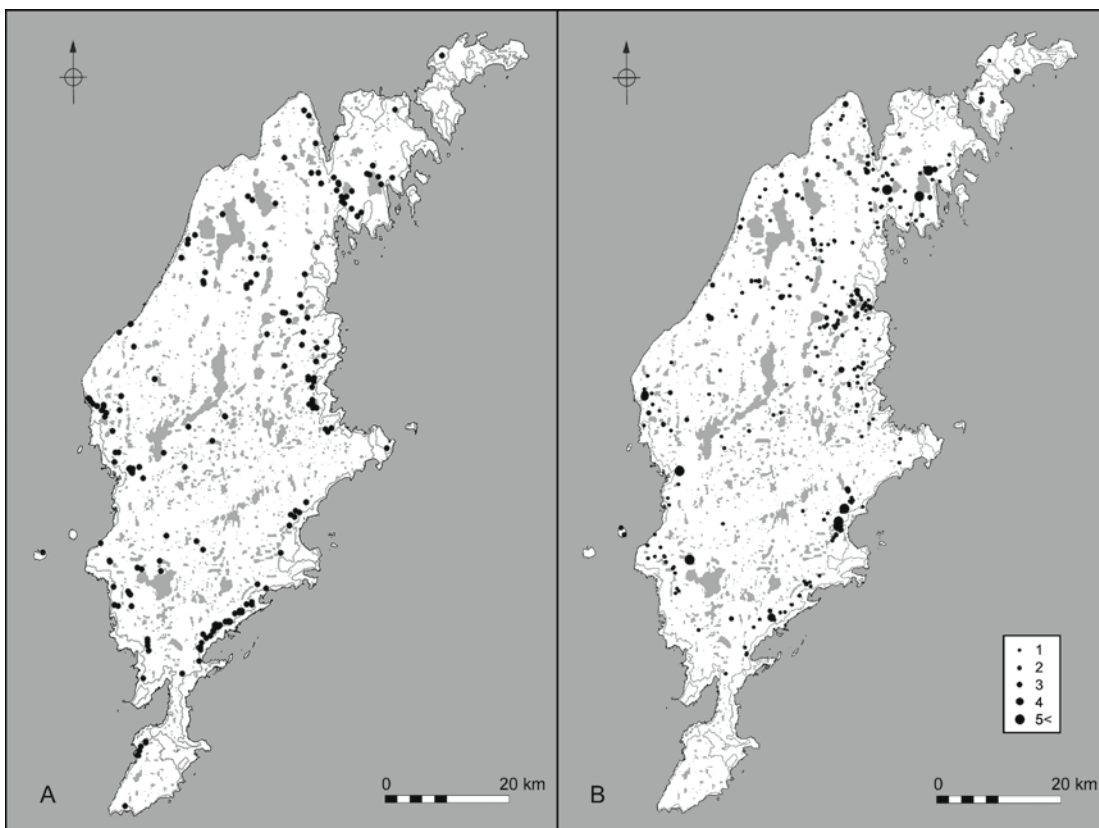
är fullt överförbar till egentliga östersjöregionen och främst görs detta gällande under dess senare del. Därför föreslår jag en ny periodindelning av området

med ett brott omkring 950/900 f. Kr. då den mellersta bronsåldern övergår i den yngre. Den senare fortgår till omkring 200 f. Kr.

5: SKEPPSSÄTTNINGSRUM

I föregående kapitel diskuteras skeppssättningarnas datering och kronologi. I detta kapitel kommer jag att inrikta mig på deras rumsliga förhållanden. Inledningsvis genomförs en landskapsanalys där undersöknings- samt referensområdena jämförs. I den andra delen av kapitlet använder jag

dessa landskapsvariabler och genomför en korrespondensanalys av de arkeologiskt undersökta skeppssättningarna på Gotland och i egentliga östersjöområdet. Genom en sådan analys kan skeppssättningarnas relationella rum skönjas och diskuteras.

Figur 5.1. A: Spridningsbild över större stenrösen (20< m Ø), Gotland. Inre (grå) kustlinje samt sjöar är hämtat från SGU för 3500 BP. B: Spridningsbild över skeppssättningar, Gotland. Inre (grå) kustlinje samt sjöar är hämtat från SGU för 3000 BP.

GOTLAND

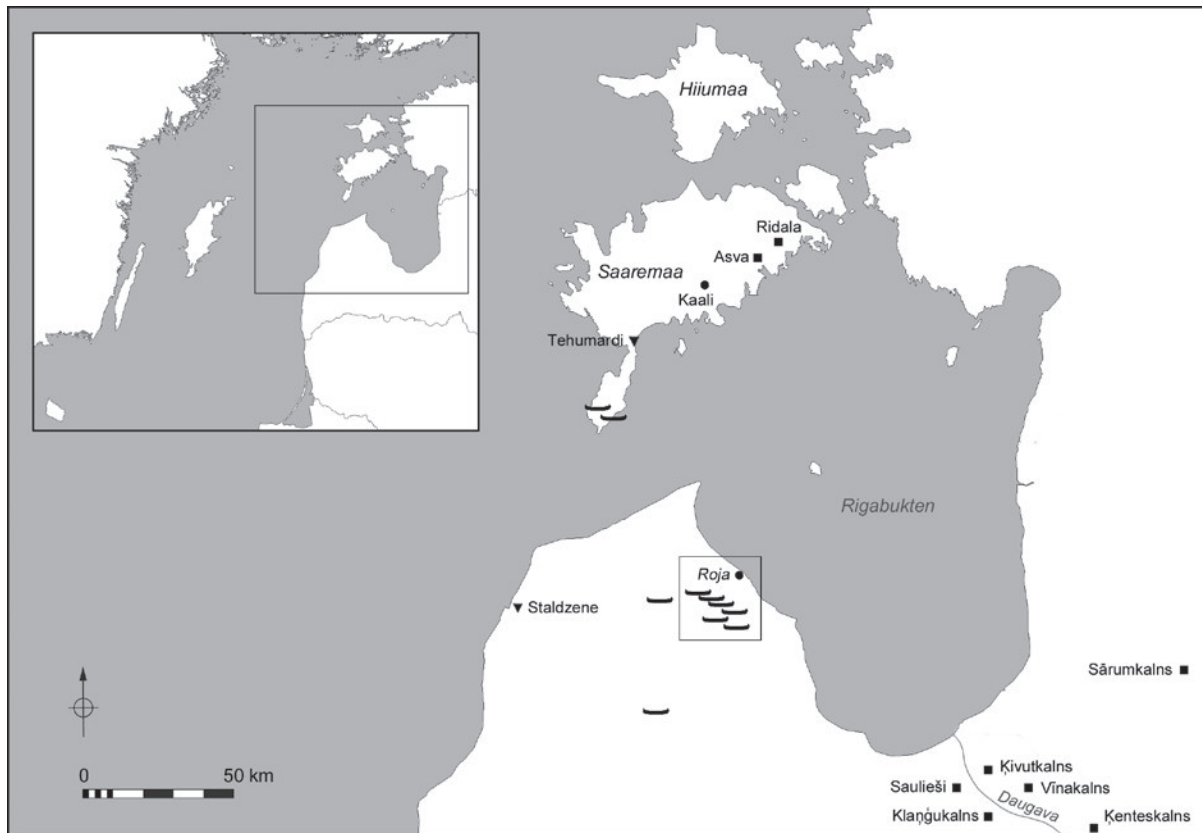
Det är idag allmänt vedertaget att skeppssättningarna på Gotland i stort sett följer bronsålderns kustlinje (Hansson 1927:63). En liknande position i landskapet har de större stenrösen (Stenberger 1945a:58; Hallin 2002:19-21) (Fig. 5.1). I båda fallen finns det avvikelser och många stenrösen och skeppssättningar ligger också belägna invid forntida sjöar och vattendrag (Fig. 5.2 & Kap. 8), varav många troligen utgjort viktiga inre farleder under förhistorien (Wehlin 2010). Det har exempelvis föreslagits att högt belägna kustrosen markerat vägar från kusten in i landskapet (Thedeen 2004:33-41; Kristiansen 2007:60; Ling 2008:236). Det är därför tydligt att vattnet är den viktigaste lokaliserande faktorn. Det finns dock en rad andra aspekter att diskutera i sammanhanget. Först och främst rör detta orienteringen på skeppssättningarna. Majoriteten har riktningen nord-nordnordost till syd-sydsydväst, vilket också är den vanliga riktningen för gravar och konstruktioner från andra tidsperioder (se Lindström 1997, 2005). Detta är samma orientering som landmassan Gotland och därmed löper kustlinjen

vanligen i nord-nordnordost till syd-sydsydväst riktning. Eftersom det är tydligt att skeppssättningarna placerats parallellt med närliggande vatten och därmed vanligen den dåvarande kusten är det av den anledningen inte uppseendeväckande att de flesta skeppssättningarna har samma orientering som Gotland. Det är nämligen i inlandet som de flesta avvikande fallen rörande orienteringen finns. Att skeppssättningarna ligger parallellt med närliggande vatten kan tolkas på två vis. Antingen visar det att skeppet är tänkt som för alltid taget ur bruk. Detta eftersom skepp och båtar som är landsatta men fortfarande i bruk tenderar att ligga förtöjda i tvär riktning gentemot vattnet. Ytterligare en aspekt som framhävts för att skeppssättningarna skall anses som för alltid förtöjda är den ibland förekommande extra resta stenen i dess närhet. Denna har i dessa fall tolkats som en ankarsten (ex. Ohlmarks 1946:68-69). Det finns även en annan möjlig tolkning där skeppens parallella orientering istället markerar att de är i rörelse. Extrastenen skulle genom detta perspektiv tolkas som ett roder.

Figur 5.2. Skeppssättningar intill en forntida sjö (RAÄ Bro 53 & 74). Närmaste kust under yngre bronsålder ligger 8 km västerut. I bakgrunden på bilden till höger anas den forntida sjön i dagens utdikade åkermark. Foto från västsydväst, Joakim Wehlin 2010.

5: SKEPPSSÄTTNINGSRUM

Figur 5.3. Spridningskarta över skeppssättningar på Saaremaa och i norra Kurland. Tillägg är viktiga depåfynd (Staldzene och Tehumardi) samt höjdbosättningar med fynd efter metallhantverk på Saaremaa och i Lettland (efter Graudonis 2001:120; Vasks & Vijups 2004; Lang 2007:56, 148; Vasks 2007a:67).

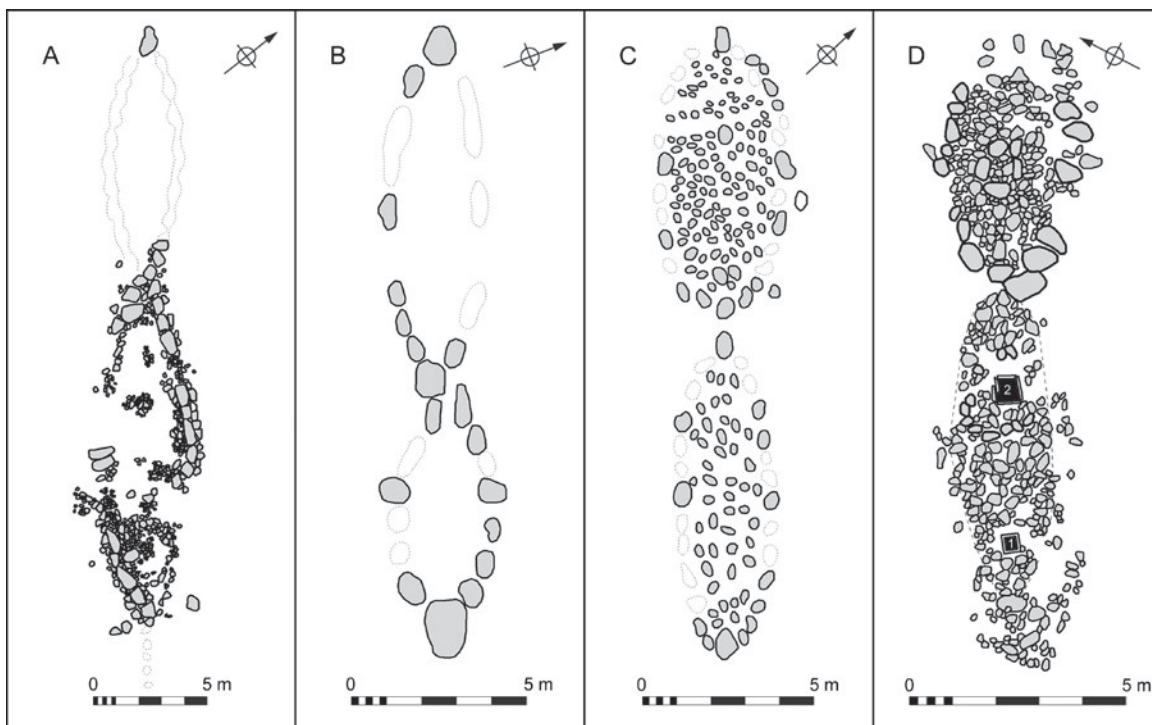
Med tanke på rörelsetolkningen har jag visat att skeppssättningarna på Gotland sällan har en krönposition i landskapet. De påträffas ofta på mindre höjdsträckningar och forntida strandvallar, inte sällan på Litorinavallen, men ligger nästan aldrig på krönet av dessa. Istället ligger de i slutningen som är riktad mot närmaste vatten. Vid mer ingående lokalbesök har jag erfarit att det är tydligt att dessa mindre höjder kan användas som orientering för att finna nästa skeppssättning i en annars referenslös terräng. Skeppssättningarnas något förskjutna läge på höjdsträckningen tillsammans med höjdens betydelse som orientering i landskapet ger en perception av rörelse, kommunikation och dynamik. En liknande uppfattning tycks ha infunnit sig hos Carl Säve (1852:146) som beskriver de sju skeppssättningarna på Gålrum i Alskog socken (RAÄ 9) som: "...en afbildning af en vikingaflottas framsegling till något

märkeligt slag i forntiden.". I detta avseende spelar nog också antalet skeppssättningar en stor roll.

På Gotland finns endast åtta lokaler med fem eller fler skeppssättningar samlade tillsammans (Fig. 5.1). Omkring 75% av skeppssättningarna ligger ensamma eller i par. Inte ovanligt är det att två eller flera skepp är kopplade tillsammans i en lång rad och de delar vanligen stävsten med varandra (ca. 12%). Det finns en lokal där skeppssättningarna är sammankopplade sida vid sida. Detta är Domarlunden i Lärbro socken (RAÄ 162) (Hansson 1927:73-76; Gerdin 1973, 1974, 1975, 1976, 1979b). Intressant med denna lokal är också att det är en av få där två olika typer av skeppssättningar finns representerade. Vidare finns även ett stort stenröse med sydkonstruktion, Laikarerojr (RAÄ 163), beläget 150 meter från skeppssättningarna vid Domarlunden. Att skeppssättningar och stora rösen ligger sida vid

sida förekommer, men det är inte vanligt. Det är i dessa fall sällan stora skeppssättningar, men undantag finns (ex. RAÅ Lärbro 207-208). Det finns också ett par fall där skeppssättningar påträffats inuti mindre rösen och stensättningar (Norrlanda oreg., RAÅ Vallstena 90 & Visby 8) (Wennersten 1977; Lund 1999, 2000; Wehlin *et al.* 2011). Mer vanligt är det att skeppssättningar ligger tillsammans med en mindre grupp (1-5 stycken)

små stensättningar. Dessa är vanligen runda, men det finns också ett fåtal fall med fyrkantiga stensättningar (RAÅ Bäl 30, Lärbro 203, Norrlanda 10 & Tofta 21). Av denna anledning benämns lokalen ibland som gravfält. Det finns också skeppssättningar som ligger på lokaler som under äldsta järnålder växer ut till stora gravfält. Kända exempel på sådana är tidigare nämnda Domarlunden i Lärbro och Gålrum i Alskog.

Figur 5.4. Dubbla undersökta skeppssättningar från Sörve på Saaremaa och Talsi kommun (Lettland). A: Bīlavi (efter Döring 1864; Graudonis 1967:70; Vasks 2000:59). B: Lībe (efter Grewingk 1878:Taf 1; Šturms 1931:114). C: Mušinas (efter Grewingk 1878:Taf 1; Šturms 1931:111) och D: Lülle, Sörve (efter Lōugas 1970:112).

SAAREMAA OCH NORRA KURLAND

Skeppssättningarna på södra delen av halvön Sörve på ön Saaremaa i Estland och i norra Kurland, Lettland (Fig. 5.3) uppmärksammades tidigt för deras morfologiska likheter med de som finns på Gotland (Hansson 1927:85-86; Šturms 1931:126-132). De flesta skulle kunna kategoriseras till typ 1, trinda till formen och med en kantkedja av resta gråstenar. Några har den karakteristiska midskeppsstenen och i flertalet av dem har också en eller flera mindre stenkistor påträffats. Åtta av tretton kända skeppssättningar i detta område är grupperade i par följande efter varandra (Fig. 5.4).

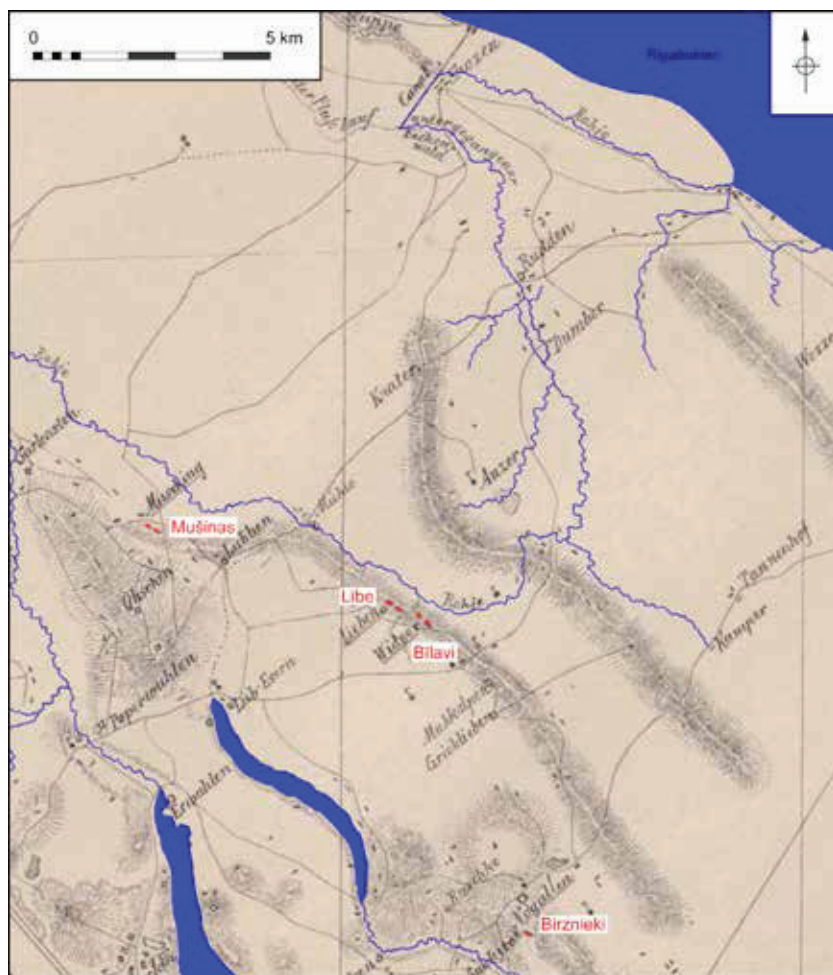
Det finns också två andra konstruktionsdetaljer som uppmärksammats här, såväl som på Gotland och i egentliga östersjöregionen. Dessa är en eller flera resta stenar i skeppssättningens förlängning samt en i vissa fall tvärställd för eller akter (Silvén 1954b:24; Pettersson 1982:31-32, 43; Capelle 1986:26; Martinsson-Wallin & Wehlin 2011; Skoglund & Wehlin *in press*, se vidare diskussion i kapitel 7).

I Talsi och Ventpils kommun invid Rigabuktens västra kustlinje har det funnits nio skeppssättningar fördelade på fem lokaler: Bīlavi (2), Birznieki (1),

5: SKEPPSSÄTTNINGSRUM

Lībe (3), Mušinas (2) och Plintini (1). Möjligen har det funnits ytterligare två skeppssättningar i Ventpils kommun: Pojas (1) och Paušas (1). Idag finns endast skeppssättningarna vid Bīlavi och Birznieki kvar (Döring 1864; Grewingk 1878; Šturms 1931; Balodis 1940; Graudonis 1967; Vask 2000, muntligen 2011-01-25). Vid Lulle på ön Saaremaa södra halvö Sörve finns två kända skeppssättningar. Dessa följer varandra stäv i stäv (Lõugas 1970; Fig. 5.3 & 5.4: D). Skeppssättningarna i området har en tydlig maritim relation. Halvön Sörve på Saaremaa utgjorde under bronsålder en friliggande ö och har av den anledningen en strategiskt viktigt position vid in- och utfart till Rigabukten. I norra Kurland ligger alla utom en skeppssättning inom en sträcka på 15

kilometer och cirka 10-20 kilometer från dagens kust. Tillika som skeppssättningarna på Gotland ligger de flesta på Litorinavallen. Det är även här tydligt att riktningen på skeppssättningarna följer Litorinavallen och närliggande vatten. I detta fall utgörs vattnet av floden Roja som mynnar vid hamnen med samma namn i Rigabukten (Fig. 5.5) (Grewingk 1878; Balodis 1940:56-57; Vask & Vijups 2004:32-33). Intressant är att skeppssättningarna i Rojaområdet tillika som de på Gotland beskrivs som belägna i sluttningar snarare än på krönlägen. Constantin Grewingk (1878:26-27) beskriver att skeppssättningarna troligen aldrig legat vid kusten utan att det istället är floden Roja med biflöden och sjöar som varit lokalisering faktor och sammanbundet området med Rigabukten (Fig. 5.5).

Figur 5.5. Området kring floden Roja i dagens Lettland (markerat på Fig. 5.3). Kartan är omarbetad efter Grewingk 1878 med vattendrag och de då kända skeppssättningarna markerade. Vid Libe skall det ha funnits en skeppssättning till.

Figur 5.6. Spridningsbild över skeppssättningar på Åland. Numren hänvisar till respektive post i Bilaga 11.3.

ÅLAND

På Åland finns 37 registrerade skeppssättningar (Museibyrån 1979-1980; Fig. 5.6). Av dessa kan 32 möjligen hänföras till bronsålder, de flesta i Sunds kommun på öns östra sida (Drejier 1938b; Meinander 1954:124). Även på Åland har skeppssättningarna en tydlig maritim relation. De flesta har orienteringen nord-nordost till syd-sydväst och det tycks inte som om närliggande vatten har varit lika betydelsefullt för orienteringen som på Gotland. Dock är deras läge i landskapet tydligt. På Åland har skeppssättningarna ofta krönlägen eller ligger på toppen av bergklackar/bergryggar i skogslandskapet (Fig. 5.7). I de senare fallen följer skeppssättningarna orienteringen på bergklacken eller -ryggen. Skeppssättningarna är vanligen lagda direkt på det kala berget och avgränsas av en yttre kant med tätt lagda stenar, vilket placerar dem som typ 2. Samtliga skeppssättningarna är fyllda med mindre stenar. Storleken på skeppssättningarna ligger vanligen mellan 9-12 meter i längd och 3-4 meter i bredd, ett förhållande som är likadant på fastlandet i Finland (Meinander 1954:105-106; Miettinen 1998:75;

Holmblad 2010:123, 157). Detta ger dem ett längd/bredd-index på 3:1-4:1, vilket är aningen trindare än vad som är vanligt för skeppssättningarna av typ 2. Tillika som i Baltikum och på Gotland har flera av skeppssättningarna på Åland en tvär akter och i ett skepp finns en så kallad sittoft (Fig. 5.8) (Drejier 1938b:24-25).

Skeppssättningarna på Åland återfinns vanligen ensamma eller i mindre grupper. Inte ovanligt är att de ligger tillsammans med andra gravformer från bronsålder. Det finns ett fall där två nästintill identiska skeppssättningar ligger sida vid sida men det finns inget fall där skeppssättningar följer varandra stäv i stäv. Det finns en lokal som är av särskilt intresse vid Torp/Östanträsk i Hammarland (Ha 22.18-19). Här ligger nämligen en skeppssättning sammankopplad med en grupp mindre rösen och stensättningar som närmast kan jämföras med förhållandet på gravfältet vid Hjortekrog i Småland (RAÅ Törnfall 146) (Widholm 1998:68). Intressant med skeppssättningen på denna lokal är att dessa ena ände precis som

5: SKEPPSSÄTTNINGSRUM

vid Hjortekrog ansluter till det intilliggande röset. Omkring 100 meter nordväst från skeppssättningen i

Hammarland ligger också ett större kraterröse, 21-25 meter i diameter och 2 meter högt.

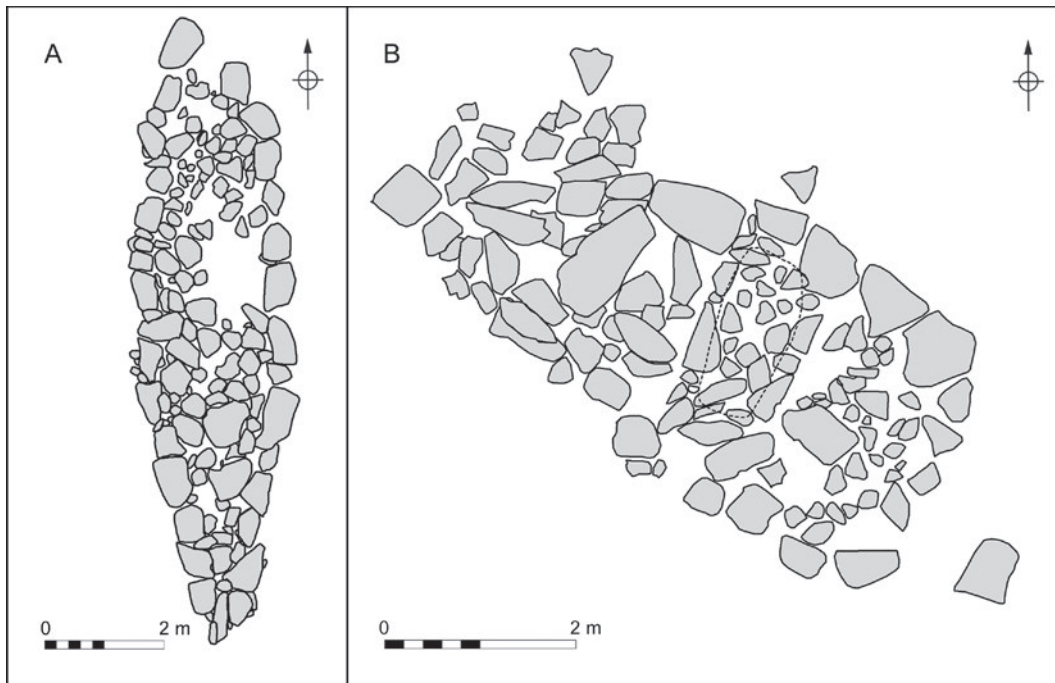
Figur 5.7. Skeppssättningar på Åland. A: Den av Matts Dreijer undersökta skeppssättningen (Nr. 18) vid Grytverksnäset i Sunds kommun (Su 21.3). Foto från sydost, Joakim Wehlin 2011. B: Ej registrerad skeppssättning på Nötviksbergen, nära Su 21.13. Foto Joakim Wehlin 2011.

BORNHOLM

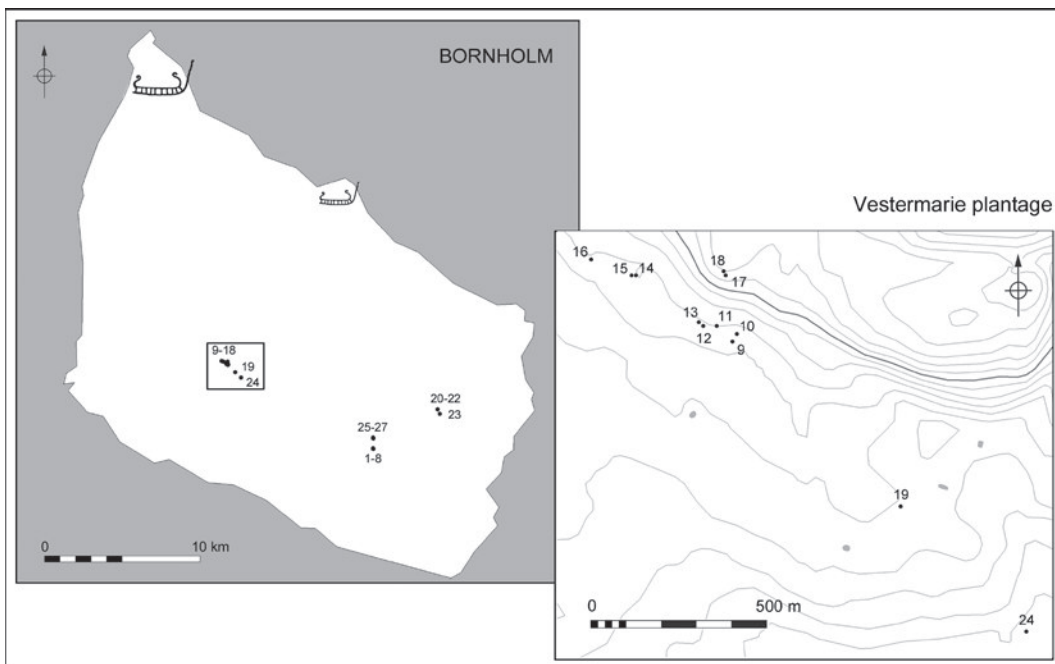
De skeppsformade rösen på Bornholm (Fig. 5.9, 5.10 & Bilaga 11.2) jämfördes, tillika som de i Baltikum, tidigt med skeppssättningarna på Gotland (Vedel 1886:27; Hansson 1927:85-86). Skeppen på Bornholm är morfologiskt att närmast jämföras med skeppssättningar av typ 2. De utgörs vanligen av en tätt lagd kantkedja av mindre klumpstenar och är fyllda med sten och jord. De är vanligen långsmala och har längst med relingen flera större och tydligt markerade stenar, så kallade årtullsstenar (Fig. 5.10: B). Det finns två grupperingar av skeppsformade rösen. En vid Åkers i Egeby (Nr. 1-8 i Fig. 5.9) och en ligger på Vestermarie Plantage (Nr. 9-18 i Fig. 5.9). Lokalen vid Egeby är Bornholms största bevarade rösegravfält som innefattar 90 rösen varav åtta är skeppsformade. Skeppsrösen ligger grupperade tätt tillsammans i den norra delen av gravfältet och är orienterade nordväst-

sydost till öst-väst. Skeppsrösen på Vestermarie Plantage är mer utspridda. I väst finns en samling om tre skepp och omkring 200 meter sydost om dessa finns en samling om fem skepp- och fyra mindre rösen (Fig. 5.10: A). Grupperingen av dessa fem skeppsformade rösen kan närmast jämföras med de på Gålrumsgravfältet på Gotland (RAÄ Alskog 9; se Kap. 6). Skeppen ligger på båda lokalerna i två tydliga par tillsammans med ett ensamliggande skepp.

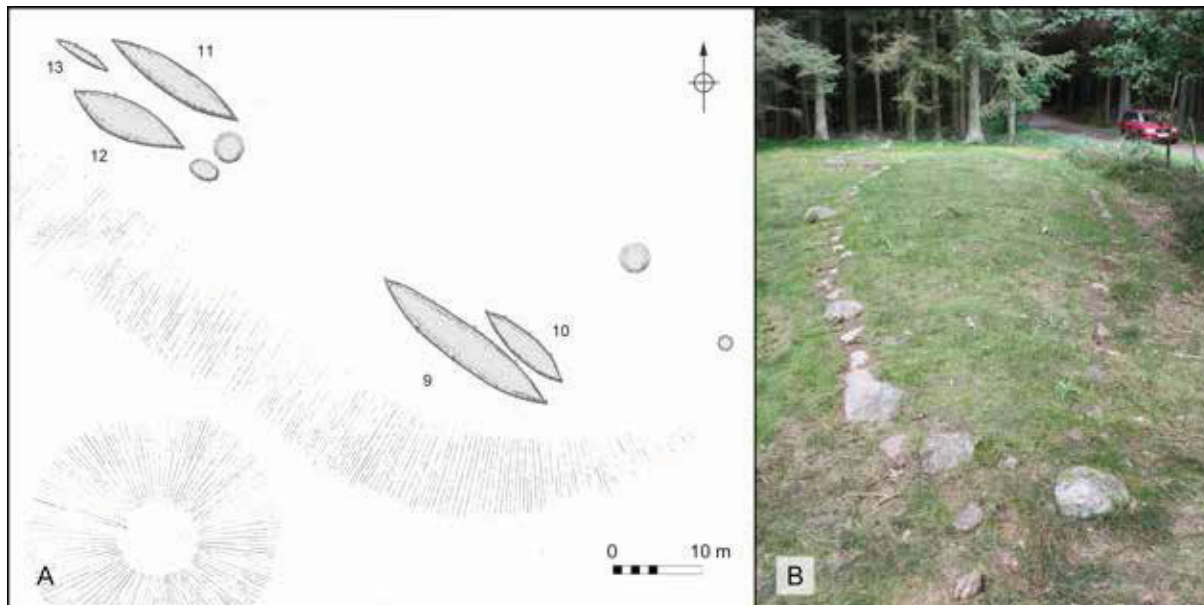
På Vestermarie kallas detta skepp för Spejarskutan. Omkring 150 meter norr om dessa fem skepp och uppe på en höjd idag kallad *Galgebakken* ligger ett mindre gravfält med 19 stenrösen varav två är skeppsformade. De två skeppen ligger sida vid sida och har samma orientering (nordväst-sydost) som de nedanför *Galgebakken* (Vedel 1886:25-27; Broholm 1937:13; Ohlmarks 1946:62; Nielsen 1996:32-33; 2005:123-125).

Figur 5.8. Planritningar över skeppsättningar vid Grytverksnäset. A: Anl. 14 (efter ritning av Dahlén & Tomtlund, Museibrån Åland). B: Anl. 18. Innanför den streckade linjen påträffades spridda brända ben (efter ritning av Dreijer, Museibrån Åland).

Figur 5.9. Spridningsbild över skeppsformade rösen och hällristningslokaler med skeppsbilder på Bornholm (framtagen i samarbete med Finn Ole Sonne Nielsen vid Bornholms museum och Anders Pihl, Köpenhamns universitet 2012). Ekvidistansen till höger är 2,5 meter, fetare höjdkurva markerar 100 möh.

Figur 5.10. Skeppsformade rösen vid Enesbjerg på Vestermarie plantage, Bornholm (Sted-sb: 060305-195, 198, 199, 212 & 51B). A: De fem intill varandra liggande skeppsformade rösen (nr 9-13 i Fig. 5.9) tillsammans med fyra mindre runda stensättningar (efter Vedel 1886:25). B: Det skeppsformade röset nr 11. Foto från sydost, Joakim Wehlin 2011.

Längden på de skeppsformade stenrösen på Bornholm skiljer sig avsevärt. De längsta mäter nära 30 meter i längd och de minsta omkring sju meter. Längd/bredd-index ligger vanligen mellan 4:1-7:1. De flesta skeppsformade rösen på Bornholm är orienterade nordväst-sydost till öst-väst. Detta är intressant med tanke på att Bornholm som landmassa också har denna orientering. Samma mönster är som tidigare nämnts också tydligt på Gotland. I det senare fallet förklaras detta bero på att vattnet, och därmed kustlinjen, utgjort en lokalisering faktor för orienteringen av skeppssättningarna. Till skillnad mot de övriga undersökningsområdena ligger de skeppsformade rösen på Bornholm i inlandet och kan inte sägas ha en maritim relation (Nielsen 1996:33; 2005:119). I några fall är det dock tydligt att de skeppsformade rösen är orienterade längst med höjdsträckningar i landskapet (Fig. 5.9 & 5.10: A). Tillika som på Gotland utgör dessa sällan krönlägen i relation till den direkta omgivningen. I anslutning till skeppen påträffas vanligen ett par eller flera runda rösen. På *Galgebakken* finns ett större stenröse, omkring 19 meter i diameter, intill de båda skeppsformade rösen.

En vanligen förekommande detalj intill skeppsrösen på Bornholm är en extra ankar- eller roderstenen precis utanför kantkedjan. Denna påträffas ofta intill skeppets östra till sydöstra sida. Möjligen kan denna användas för att förstå skeppsrösets riktning som i så fall torde vara mot väst till nordväst (muntligen Nielsen 2011-08-19). Samma färdriktning har föreslagits av Michael S. Thorsen (2005, 2006) som undersökte ett av skeppen vid Egeby mellan åren 2004-2005. Vid undersökningen påträffades ett grävt dike längst med skeppsrösets långsida. Thorsen menar att syftet med diket varit att framhäva konstruktionen. Vid regnväder uppmärksammades att vattnet i diket rörde sig från väst till öst och fick skeppet att visuellt röra sig västerut.

REFERENSOMRÅDEN

Innan förhållandena på de fyra huvudområdena sammanfattas behövs en jämförande diskussion föras med två av referensområdena. I detta utelämnas södra Halland och Bjärehalvön då de skiljer sig allt för mycket från de övriga. En första utblick är därför Mälardalen. I detta område har inte många skeppssättningar undersökts och de åldersbestämningar som

genomförts har därför till stor del baserats på landskapskontexten. Skeppssättningarna är precis som på Åland och i Finland vanligen 9-12 meter långa och mellan 3,5-4 meter breda. De är byggda av en låg kantkedja, men stävstenarna kan ibland vara aningen högre. Skeppssättningarna är ofta fyllda med sten och ibland sand. Intressant är att det finns ett fåtal skeppssättningar som i likhet med de på Bornholm har ett dike eller kantränna (Wigren 1987:36-53; Werner 2003:257-264). Det finns också ett fall där en eller flera skeppssättningar påträffats under en skärvstenshög (Karlenby 2011:222-226). Tillskillnad mot övriga områden finns ingen tydlig koncentration rörande skeppssättningarnas orientering och av den anledningen påpekar Tove Werner (2003:262-263) att det tycks vara något annat än väderstrecken som varit betydande när det gäller riktningen på skeppen. Det finns skeppssättningar som ligger ensamma, men ofta ligger de tillsammans med andra anläggningar och inte sällan är det rösen (Wigren 1987:48-50; Werner 2003:260-262). Det finns också skeppssättningar som uppträder i par och ett tydligt exempel är de två skeppen vid Skärgårdsstad i Österåker socken i Uppland (RAÄ 474). Dessa två skepp som idag är borttagna låg på rad med 20 meter emellan och var belägna på gravfältets lägsta del. Ansvarig arkeolog för undersökningen Karin Äjja (1994:36) tolkar deras placering nedanför krönläget som betydande, kanske var de riktade mot vattnet. Den spridningskarta som Sonia Wigren (1987:137) presenterar för Södermanland visar också tydligt skeppssättningarnas nära relation till vatten.

Skeppssättningarna i Kalmar län och östra Blekinge visar ett lite annorlunda mönster. De flesta skeppen ligger här, tillskillnad mot rösen i samma område, aningen inåt i landet. De skiljer sig i storlek från 45 meter i längd till endast ett fåtal meter, vanligen 8-15 meter långa och 3-4 meter breda. Deras orientering ligger mestadels mellan nordväst-sydost till nordost-sydväst. Skeppssättningarna är främst av två typer, en mer lång och smal variant (typ 2) som ofta är fylld med sten och har en markerad kantkedja med större stenar i för och akter och en mindre och trindare variant. Den senare är ofta knappt synlig och

skulle kunna jämföras med den mindre typen (4) på Gotland. Skeppen förekommer ensamma såväl som tillsammans med större rösen och mindre runda såväl som rektangulära stensättningar (Hansson 1936; Stale 1970; Widholm 1998:27, 124-126; Bradley & Widholm 2007b:25-47; König 2007; Goldhahn 2009). Inte minst det senare är av särskild betydelse och har diskuterats i en rad arbeten (se ex. Bradley & Widholm 2007a-b; Söderström 2008; Bradley *et al.* 2010). Dag Widholm (1998:127, 148-149) visar i sin avhandling att de rektangulära- och skeppsformade stensättningarna endast påträffas i bronsålderns centralbygder, något som inte lika tydligt kan skönjas i Södermanland (Wigren 1987:52-53). Skeppen förekommer heller inte parvis i samma utsträckning som de gör i de andra områdena, men ansluter å andra sidan mer tydligt till närbelägna rösen och stensättningar. I likhet med övriga områden intar de sällan krönlägen även om undantag finns och vanligen ligger de på åssträckningar bildade av isälvsavlagringar (Hedengran & Janzon 1999:394).

SAMMANFATTNING

Det finns en rad företeelser, både morfologiska och landskapsmässiga, som överensstämmer mellan de fyra huvudområdena. Likväl finns det en rad tydliga lokala särdrag. Nedan följer en sammanfattande redogörelse i punktform:

Gotland

- Flera olika typer
- Stäv i stäv och sida vid sida
- Ensamma och i bronsåldersmiljö
- Relation finns till större röse
- Relation finns till mindre stensättning/-ar
- Maritim relation
- Vattnet och/eller landskapet styr orienteringen

Norra Kurland och Saaremaa

- Två olika typer
- Stäv i stäv
- Ensamma
- Relation finns inte till större röse

5: SKEPPSSÄTTNINGSRUM

- Relation finns inte till mindre stensättning/-ar
- Maritim relation
- Vattnet och/eller landskapet styr orienteringen

Åland

- En typ
- Sida vid sida
- Ensamma och i bronsåldersmiljö
- Relation finns till större röse
- Relation finns till mindre stensättning/-ar
- Maritim relation
- Landskapet styr orienteringen

Bornholm

- En typ
- Sida vid sida
- I bronsåldersmiljö
- Relation finns till större röse
- Relation finns till mindre stensättning/-ar
- Inte maritim relation
- Landskapet styr orienteringen

På Gotland finns den största variationen av skeppssättningar. Detta gäller också relationen till det omgivande landskapet samt andra fornlämningar från perioden. Den faktor som tycks vara gemensam för samtliga områden är orienteringen. Landskapet och vattnet tycks vara styrande och inte väderstrecken.

HAV PÅ LAND, LAND I HAV

Enligt sammanställningen ovan är det tydligt att många skeppssättningar kan sägas ha en maritim landskapsrelation. Det finns dock undantag. Extra tydligt är detta på Bornholm. Skeppssättningarna knyter havet, genom deras association till båtar och skepp, och landet samman. Bildligt talat är de skepp som seglar på, eller i alla fall förhåller sig till, land. De skapar på så sätt ett slags utvidgat maritimt kulturlandskap eller *seascape*. Den främsta orsaken till att skeppssättningarna påträffas långt uppe på land är naturligtvis strandlinjeförskjutningen. Detta är en idag utdragen och avstannande process som fortfarande

äger rum i främst de norra delarna av Norden. Så har det inte alltid varit. För bara några generationer bakåt i tid skedde strandlinjeförskjutningen i norra delarna av Norden i märkbar takt och är på så vis fortfarande en del av det levande minnet (ex. Holmblad 2010:45-48). Det kan tilläggas att de senaste århundradenas utdikningar markant har förflyttat strandlinjer. Av dessa anledningar är det av vikt att förstå att dessa monument överlever generationer. Detta är extra tydligt vid kusten där de blir ett slags dokument för närmiljöns förändring över tid (van de Noort 2011:98-101).

Denna förskjutningsprocess har inte varit jämn och under olika perioder tycks den gå i snabbare takt. Den har heller inte varit enkelriktad. I olika omgångar har också vattennivån stigit under förhistorien (ex. Miller & Hedin 1988; Österholm 1989). Detta är något som vi inte minst med dagens klimatdebatt är väl medvetna om. Under vissa perioder har mer land frigjorts att förfoga över. Senare tiders utdikningar får väl i mångt och mycket ses som det av människan skapade sättet att frambringa mer land att disponera. Vatten blir således till land. Av dessa anledningar ligger många av skeppssättningarna, som under bronsålder upprättades invid en mindre sjö, våtmark eller vattendrag, idag i de rikaste jordbrukslandskapen omgivna av raps- och havrefält.

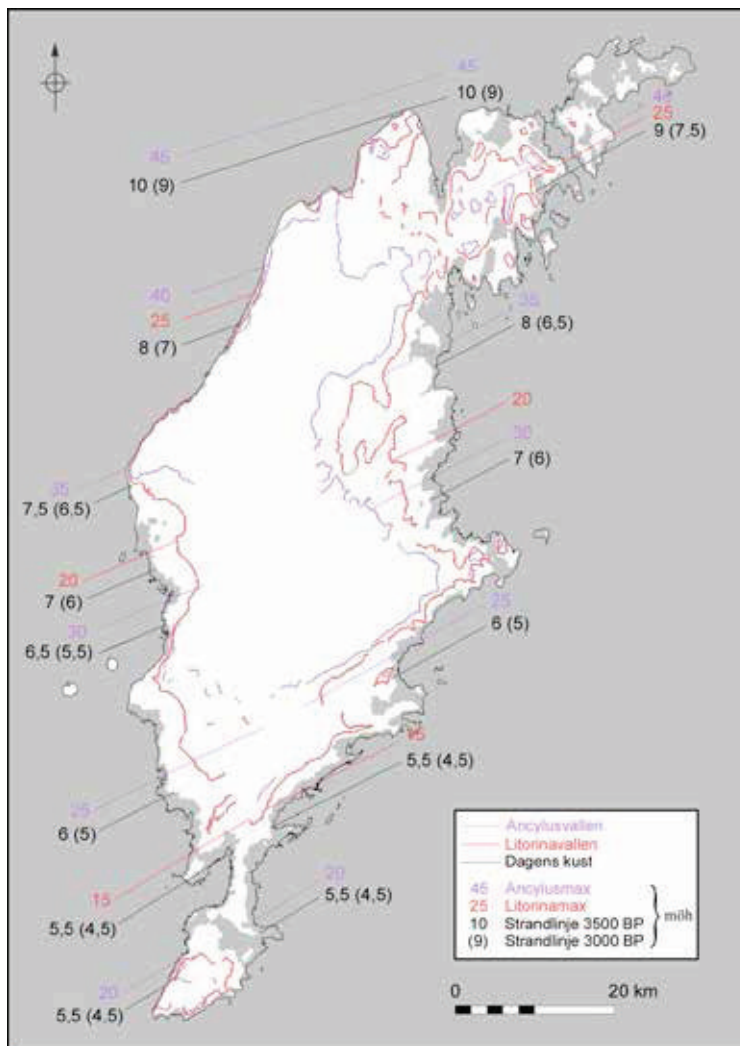
Strandlinjeförskjutningen; exemplet Gotland

Strandlinjeförskjutningen är problematisk, inte minst på Gotland. Anledningen till detta är att sedan inlandsisen tillbakagång och Ancylussjöns maximum för omkring 9000 år sedan har Gotland rest sig över vattenytan i ojämn takt. Ancylussjöns stränder stod som högst i de nordvästra delarna av ön nära 45 meter över dagens vattenyta (Fig. 5.11). I söder är denna siffra omkring 20, alltså en skillnad på 25 meter. För Litorinahavets utbredning (ca. 5000 f. Kr.) ses samma mönster, även om nivåskillnaden inte är lika markant och skiljer omkring 15 meter från norr till söder. Harald Hansson (1927:95) använder Litorinahavets maxgräns och de för period säregna fornlämningarna för att beräkna bronsålderns ungefärliga strandlinje.

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Hansson menar att cirka 20% av Litorinamaximum är sannolikt. Detta ger en höjd över dagens vattennivå på omkring 2,5-3 meter i söder och 5-5,5 meter på

de norra delarna av ön. En simulerad vattenhöjning till denna nivå förändrar inte Gotlands utseende märkbart.

Figur 5.11. Isobaser för Ancylussjöns och Litorinahavets maximumnivåer (efter Munthe *et al.* 1925:Tavl. 6.) i jämförelse med SGUs beräknade strandlinjer för 3000 och 3500 BP på Gotland. Höjdvärdet för de senare är angivet enligt Lantmäteriets höjdmödel RH 70. Vattennivån ligger vid SGUs strandlinje för 3500 BP.

Det är också tydligt att exempelvis de större stenrösen vid lokala nedslag på ön följer en viss höjdkurva, vilket antyder att de är placerade längs med den dåvarande stranden. Använder man den av SGU (2012-08-11) nyligen framtagna strandlinjemodellen för äldre bronsålder (3500 BP) stämmer denna bättre med fornlämningarna. I figur 5.11 är vattennivån höjd till denna nivå och siffror anger den ungefärliga höjden

över dagens vattennivå. I söder ligger SGUs strandlinje för 3500 BP vid 5,5 meter över havet och i norr ligger den omkring 10 meter. Detta dubblar nästan Hanssons beräkning och nivåerna ligger istället mellan 32-37% av Litorinamaximum. För yngre bronsålder (3000 BP) ligger SGUs beräkningen i princip en meter högre och mellan 28-30% av Litorinamaximum. I nordöstra delen av ön skiljer de aningen mer (Fig. 5.11). Ser vi

5: SKEPPSSÄTTNINGSRUM

till de för perioderna tydligaste monumenten; rösen och skeppssättningar, faller ingen av dessa utanför SGUs strandlinjer (Fig. 5.1). Å andra sidan ligger de flesta av dessa fornlämningar en till två meter högre än uppsatta strandlinje.

Detta skulle kunna indikera att vattennivå möjligen varit ytterligare någon meter högre. För detta antagande talar också nyligen genomförda lokalstudier (Martinsson-Wallin 2010:70-71; Martinsson-Wallin & Wehlin 2010; Wehlin 2010:94-95; Wallin *et al.* 2011). Dessa studier har också visat att det på vissa håll finns en markant skillnad mellan Lantmäteriets olika höjdm modeller. Det som anges på det ekonomiska kartbladet kan med nya höjddata ligga nära två meter fel. Av denna anledning arbetar Lantmäteriet sedan 2009 på att ta fram en ny nationell höjdm modell. Det krävs också mer riktade lokalstudier för att förstå inlandets vattensystem och deras förflyttningar över tid. I dagsläget anser jag dock att SGUs modell tillsammans med lokala relationsanalyser till kända fornlämningar för berörda perioder är den mest tillförlitliga metoden för att förstå förhistoriens strandlinjer (se ex. Ling 2008, 2012). För Gotlands del kan därför figur 5.11 nedan fungera som en generell modell för äldre- respektive yngre bronsålderns strandlinjer. Troligen kan vattennivån generellt höjas med ytterligare en meter för respektive period. Utifrån denna modell samt landskapsanalyser och lokalbesök är det tydligt att skeppssättningarna under bronsålder låg intill vattenspeglar. På så vis hårbärgerar de rumsligt gränzonen mellan land och vatten. Det är inte bara havet utan också mindre vattendrag och våtmarker som spelat en viktig roll under bronsålder, vilket den geografiska spridningen av depåfynd ger indikationer på (ex. Bradley 2000).

RELATIONELLA SKEPPSSÄTTNINGSRUM

Som tidigare nämnts finns det fyra olika typer av skeppssättningar i egentliga östersjöområdet och specifikt på Gotland. Dessa skillnader har påpekats av en rad forskare (ex. Hansson 1927; Capelle 1986; Artelius 1996) men anledningen därför har inte närmare diskuterats. Jag visar i föregående kapitel att

en del av svaret sannolikt ligger i kronologi och en förändring av monumentet över tid. Det finns dock typer som inte kan särställas kronologiskt. Frågan är om det föreligger någon annan skillnad emellan dessa skeppssättningar? Är det möjligt att se mönster (relationer) mellan de okulära skillnaderna och deras fynduppsättning eller mellan konstruktionsdetaljer och landskapskontexter?

Detta är intressant i jämförelse med exempelvis skeppsbilderna på hällristningarna som under yngre bronsålder uppvisar en större variation än vad som är synligt hos de äldre skeppen (ex. Bradley 2008; Ling 2008, 2012). Jag tror det är i variationen som nyckeln till en möjlig förståelse för bronsåldersskeppet finns och då inte minst variationen hos skeppssättningarna. Där vi, förutom en okulär variation, även har möjligheten att använda oss av ett utgrävt material; En arkeologiskt utgrävd skeppssymbol!

En relativt stor del av skeppssättningarna i egentliga östersjöområdet har blivit undersökta och främst har undersökningar skett på Gotland (Kap. 2). Av den anledningen finns det också en stor mängd arkeologiskt material. Därför har jag genomfört en mer ingående studie över de olika typerna av skeppssättningar och deras skillnader gällande utseende, artefaktinnehåll, landskapskontext och datering.

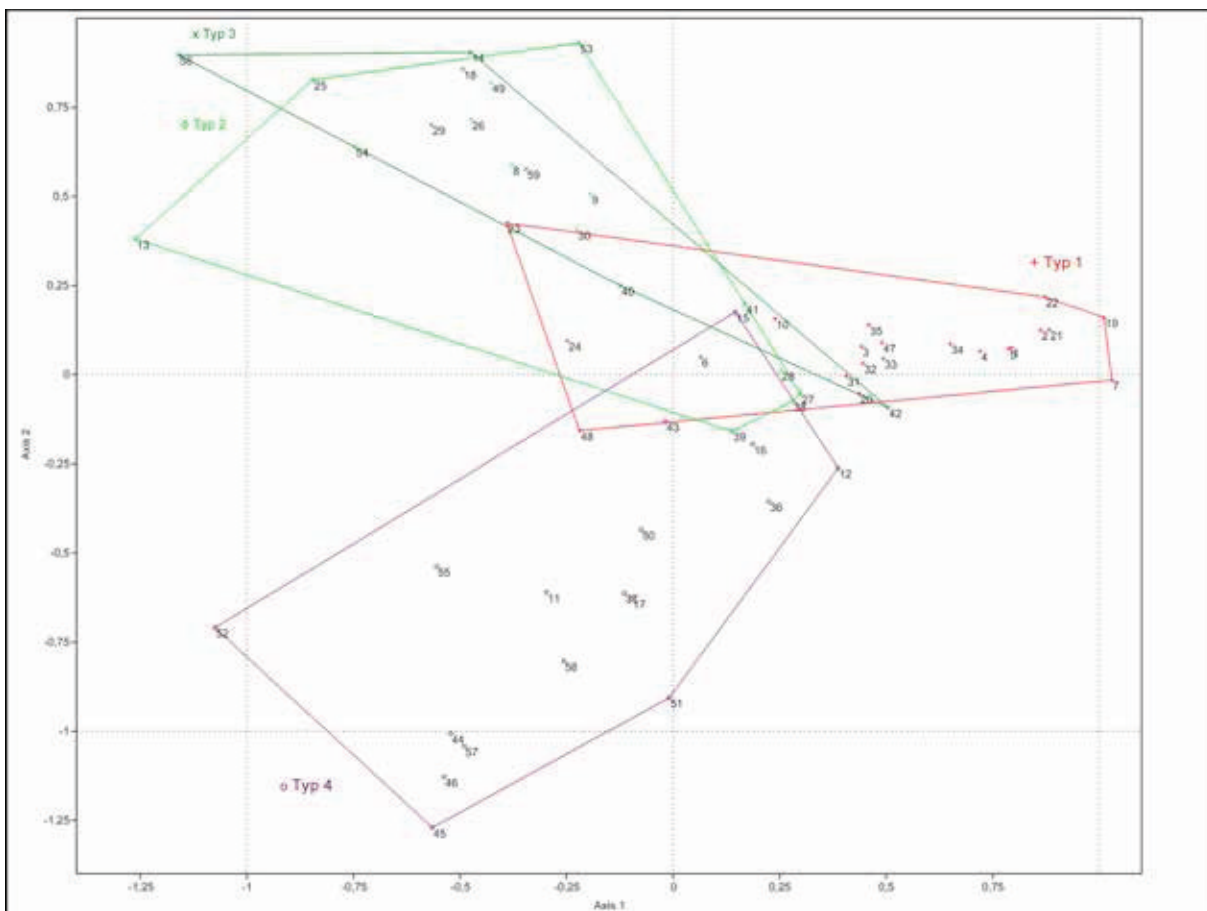
Korrespondensanalys

Arkeologer har alltid sökt efter mönster, likheter och skillnader mellan materiella lämningar. Sådana relationer kan observeras både i ett mindre lokalt-, men också i ett större överregionalt perspektiv. Sådana relationer har också diskuterats rörande skeppssättningarna i egentliga östersjöområdet. Mina lokalbesök och arkivstudier har givit upphov till en stor mängd data. Ett tillvägagångssätt att analysera ett sådant omfattande informationsmaterial är att använda multivarierad statistisk i form av en korrespondensanalys (CA) (se Kap. 2).

Genom att använda multivarierad statistik som metod kan man erhålla ett annat perspektiv på klassiska arkeologiska problem som exempelvis

typologisk uppdelning baserad på morfologi och kronologi och få en förståelse av relationer mellan dessa olika fenomen. Metoden är symmetrisk mellan enheter (*units*) och variabler (*types*) och kan därför analyseras tillsammans. Produkten (grafan) kan tolkas arkeologiskt i form av kronologi eller funktion. Det är exempelvis möjligt att använda grafen som ett klusterverktyg eftersom variationerna hos variablerna visas genom geometriskt avstånd. I övrigt är det inte bara avstånden som är intressanta utan också variablernas positioner i förhållande till varandra.

Tidigare beskrevs korrespondensanalysen som en skalmetod snarare än en tabellanalys som bygger på eventualiteter (Hill 1974:341; Bølviken *et al.* 1982:42-44; Madsen 1988:27). Enligt min mening fångar korrespondensanalysen hålrummet mellan den arkeologiska forskningens mikro- och makronivåer. På samma vis producerar analysen olika relationer ur en stor kvantitet av arkeologisk data. Resultatet skall ses som en bas för nya diskussioner och perspektiv inom den arkeologiska diskursen, i detta fall rörande skeppssättningarna.

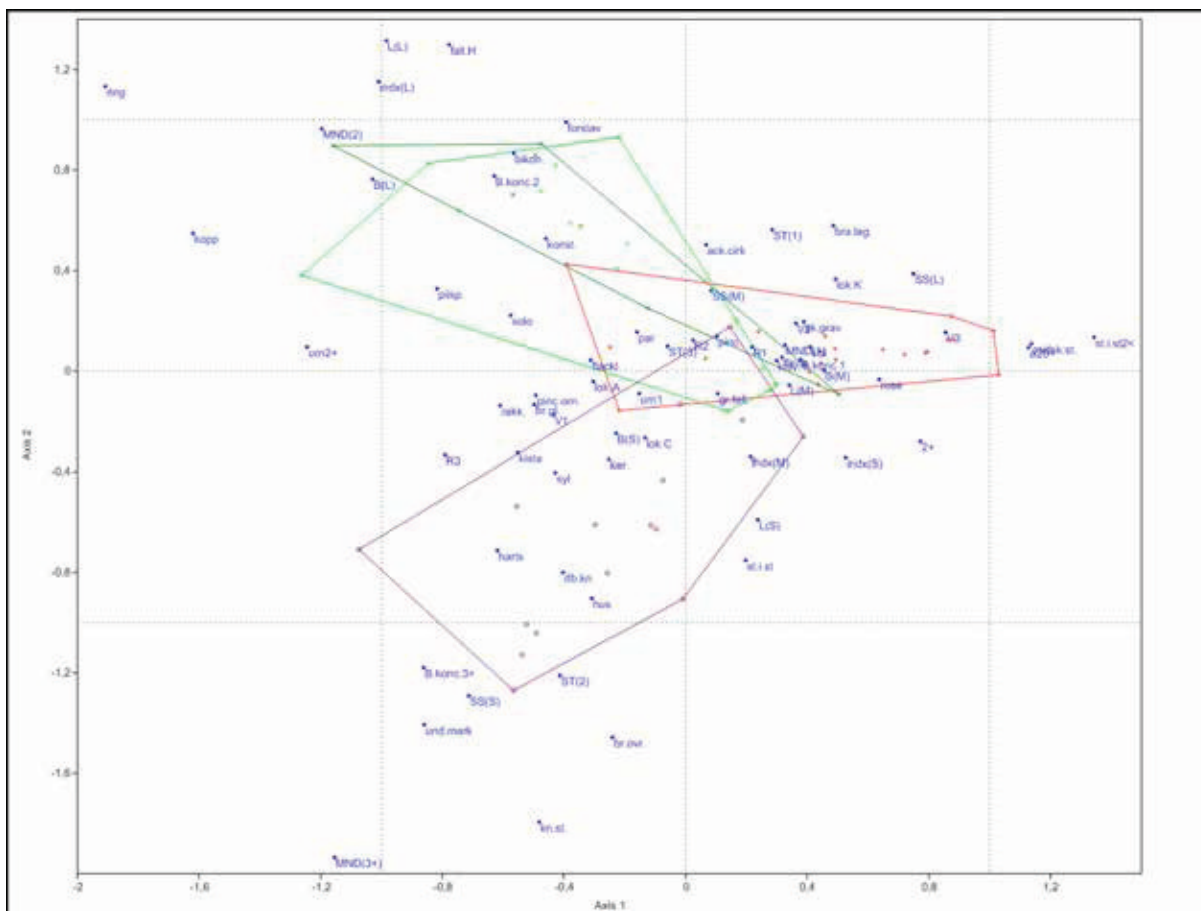
Figur 5.12. Korrespondensanalys (CA) 1. Undersökta skeppssättningar, Gotland (n=59) och deras individnummer i analysen. Numren finns redovisade i katalogen (Kap. 12) samt för de 14C-analyserade skeppssättningarna i tabeller i kapitel 4. Inom röd polygon finns skeppssättningar av typ 1, inom gröna polygoner finns skeppssättningar av typ 2 samt 3 och inom lila polygon finns skeppssättningar av typ 4.

5: SKEPPSSÄTTNINGSRUM

Enheter och variabler

I en korrespondensanalys arbetar man med de typer av variabler som är vanliga inom arkeologin och analysen är en bra teoretisk metod för att handskas med just denna typ av data. Analysen bygger på en matris innefattande närvaro eller frånvaro av olika variabler hos enheterna. I detta fall utgör de undersökta skeppssättningarna enheter. Till dessa knyts en rad variabler. Dessa kan exempelvis vara: 1) Landskapsvariabler såsom orientering och relation

till andra fornlämningar, 2) Konstruktionsvariabler som exempelvis längd, bredd och stenstorlek, 3) Innehållsvariabler såsom begravingar, konstruktioner och föremål. Rörande storleksvariablerna är dessa kategoriserade utifrån samtliga skeppssättningar (även de ej undersökta). Storleksindelningen av skeppssättningarna bygger på att de 25% längsta faller inom ramen för stor (L), de 50% i mitten utgör medelstorlek (M) och de 25% kortaste är små (S).

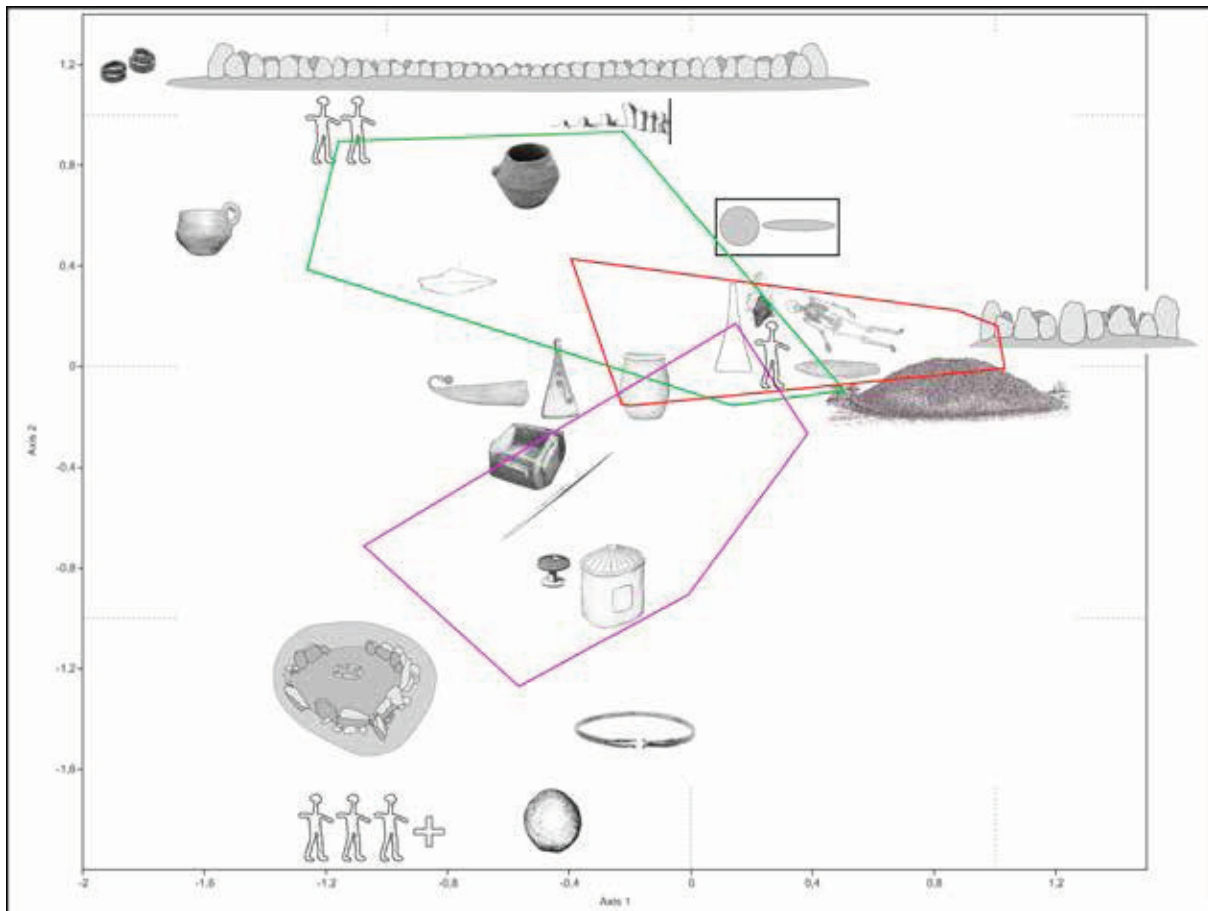

Figur 5.13. Korrespondensanalys (CA) 1. I grafen synliggörs variabelernas placering. Typpolygonerna ligger kvar från figur 5.12. Beskrivningar till förkortningarna finns i Bilaga 11.6.

Korrespondensanalys (CA) 1

En tidig variant av denna analys presenterades vid Bronsålderssymposiet i Helsingfors år 2009 (Wehlin *in press*). Denna analys har jag utvecklat och fler skeppssättningar och variabler har tillkommit. Analysen CA 1 bygger på 59 undersökta skeppssättningar från Gotland och i CA 2 har jag för en jämförelse lagt till 16 undersökta skeppssättningar från övriga egentliga östersjöområdet. De flesta av de anläggningar som undersöktes på sent 1800-tal och de

som saknar jämförbar dokumentation har tagits bort. Detsamma gäller för hälften av skeppen från Tjautstomt och Fardume i Rute socken (Pettersson 1982). Detta av den orsaken att de blir för överrepresenterade i analysen. I katalogen över skeppssättningarna på Gotland (Kap. 12), sammanställningen över skeppssättningarna i Baltikum, på Bornholm och på Åland (Bilaga 11.1-3) samt i Bilaga 11.7 redovisas för vilka skeppssättningar som ingår och deras respektive nummer i analysen. Antalet möjliga variabler är 68 se Bilaga 11.6.

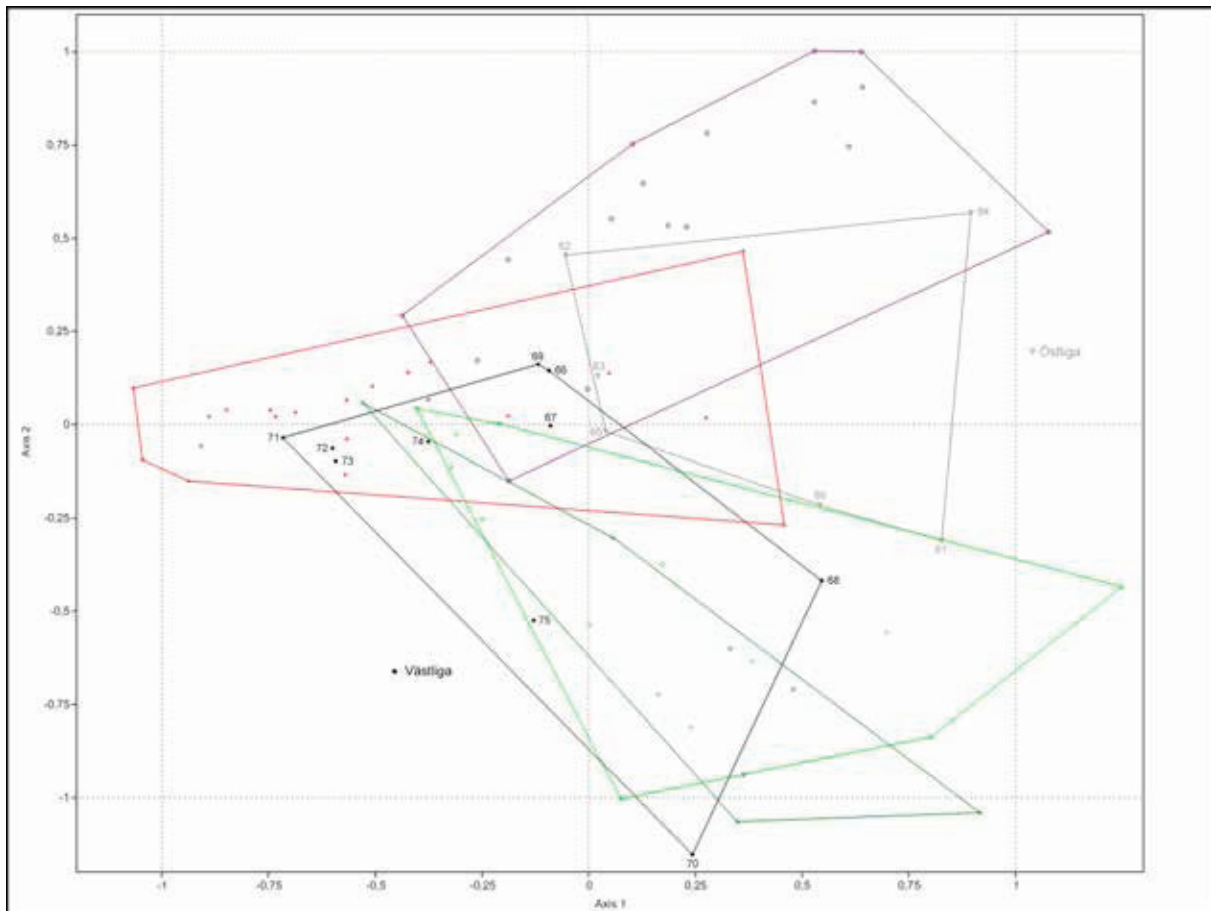

Figur 5.14. Figurativt exempel av CA 1 med utvalda variabler illustrerade. Polygonerna för skeppssättningar av typ 2 och 3 har slagits samman.

Resultatet av CA 1 kan ses i figur 5.12 till 5.14. I figur 5.12 visualiseras skeppssättningarnas relation till varandra med respektive individnummer. De mångkantiga ramarna markerar de olika typerna av skeppssättningar enligt typindelning i föregående

kapitel (4). Typ 2 och 3 (gröna ramar) relaterar så pass mycket till varandra att de utifrån denna analys går att i det närmaste jämföra. Det är annars tydligt att skeppssättningarna drar åt tre olika håll i grafen. Skeppssättningarna nummer 23-24 är av typ 1 och

5: SKEPPSSÄTTNINGSRUM

Figur 5.15. Korrespondensanalys (CA) 2. Som CA 1 men med undersökta skeppssättningar från övriga egentliga östersjöområdet medtagna (n=16). Det västerut belägna finns inom svart polygon och de österut belägna finns inom grå polygon.

avviker rejält från de övriga skeppen av samma typ. Av den anledningen vidgar de ramen för typ 1. Dessa är RAÄ Lau 49 (1-2) och anledningen är sannolikt att båda dessa skepp blivit restaurerade/rekonstruerade och saknar idag midskeppsstenar, vilket de troligen ursprungligen haft.

Skeppssättningarnas spridning kan till viss del spåras till de okulärt urskiljbara skillnaderna, vilket inte var oväntat. Variablerna nära origo kan tolkas som universella för skeppssättningarna (Fig. 5.12-5.14). Dessa variabler utgörs av fyndkategorierna; en urna och pincett samt förekomsten av skepp parvis och, att skeppssättningar vanligen kan kopplas till gravfält och har en generell nordnordväst-sydsydost

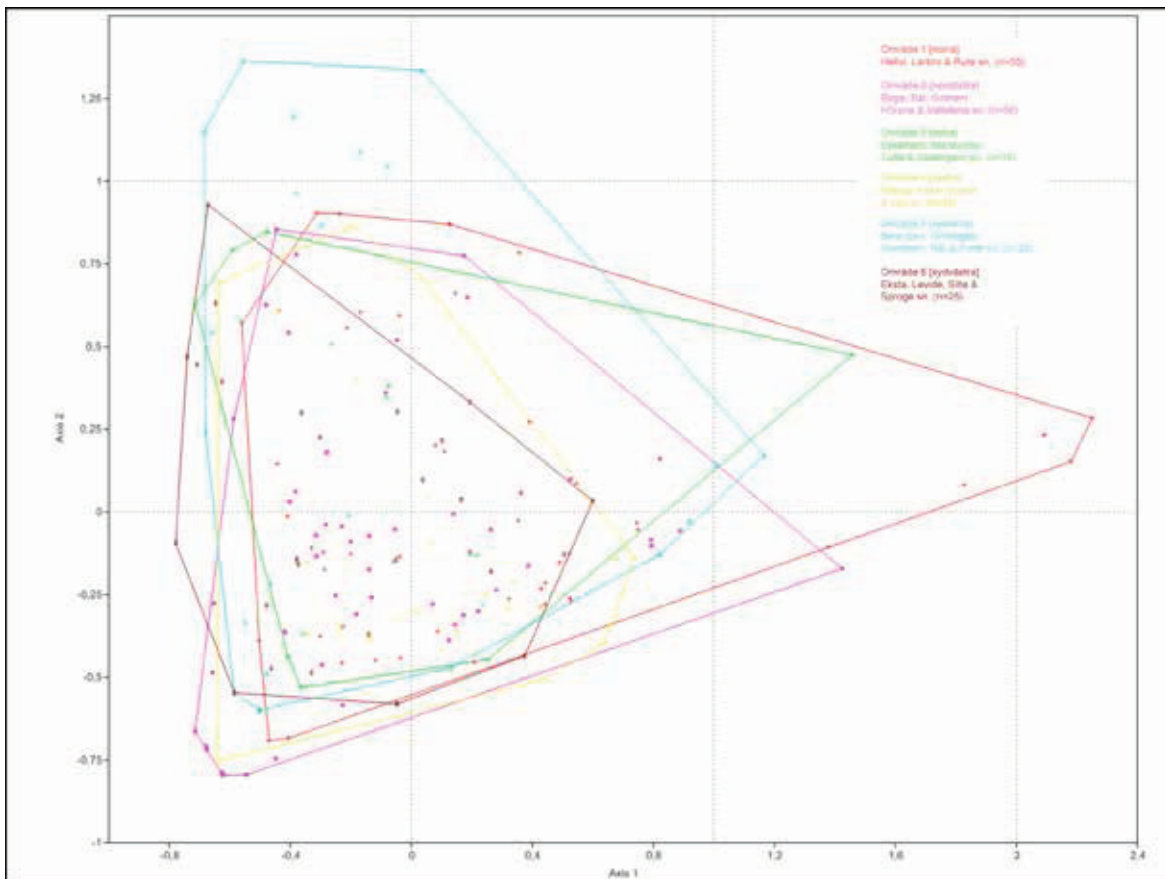
till nordnordost-sydsydväst väderstrecksorientering. Detta överensstämmer väl med den generella bilden av skeppssättningar som förekommer på informationsskyltar och i litteraturen. Å andra sidan visar analysen nya intressanta relationer.

De större skeppssättningarna av typ 2 och 3 hamnar högst upp till vänster i grafen. Dessa skepp relaterar till fynd av bronspilspets, bronsring, keramik kopp och bikonisk urna, men också till variabeln kopplad till andra typer av konstruktioner, såsom exempelvis stolphål. Det är också denna typ av skepp som vanligen ligger ensamma i landskapet. Till höger i grafen återfinns skeppssättningar av typ 1. Viktiga variabler som relaterar till dessa skepp

är midskeppsstenar och stora stenar, men också närheten till större rösen. Inga tydliga fyndvariabler relaterar specifikt till typ 1, förutom skelettgravar och bronskniv. Skeppssättningar av typ 4 har en dragning nedåt till vänster i grafen. Intressanta variabler som relaterar till denna typ är större antal gravläggningar, knacksten/malstenslöpare, husurna, dubbelknapp och kista. Generellt relaterar skeppssättningarna belägna i grafens vänstra del till flera påträffade begravningar och gravlagda individer. Högst upp i grafen återfinns de större skeppssättningarna och längst ned de minsta. Stenstorleken faller från grafens övre högra hörn till dess nedre vänstra hörn.

Korrespondensanalys (CA) 2

För att testa CA 1 mot övriga skeppssättningar i egentliga östersjöområdet och i referensområdena är 16 undersökta skeppssättningar från Baltikum, Bornholm, Mälardalen, Tjust och Skåne medtagna i CA 2 (Fig. 5.15). Ingen markant skillnad sker med ursprungsgrafan. Skeppssättningarna på Gotland fördelar sig fortsatt inom tre skilda områden. Intressant är hur de österut belägna skeppssättningarna, nummer 60-65 (grå markering), avviker från de mer västerut belägna skeppssättningarna, nummer 66-75 (svart markering).

Figur 5.16. Korrespondensanalys (CA) 3. Skeppssättningar från sex olika delar av Gotland. Variabler som bygger på arkeologiska undersökningar är borttagna.

Diskussion

Den morfologiska spridningen var väntad och de olika typerna av skeppssättningar blir tydliga, med ett undantag. Typ 2 och 3 blir i det närmaste likställda i analysen. Det finns dock andra intressanta relationer att diskutera i jämförelse med de arkitektoniska variablerna. Detta gäller inte minst frågan om variationen i förhållande till kronologin. Möjligen går viss förändring att spåra i tid, men det är också tydligt att en stor variation finns mellan skeppssättningar som typologiskt dateras till samma period av yngre bronsålder. Frågan är därför om det möjligen går att diskutera variationen hos skeppssättningarna på ett annat sätt en genom kronologi och en förändring över tid? Är det möjligen olika typer av skepp som visualiserats i landskapet?

Exempelvis uppvisar de större skeppssättningarna av typ 2 och 3 överst i grafen CA 1 (Fig. 5.12-5.14) konstruktionsdetaljer av den typ som skulle kunna finnas på riktiga skepp eller båtar (se fortsatt diskussion i Kap. 7). Det är vidare intressant att dessa skeppssättningar i många fall inte innefattar regelrätta begravingar. Å andra sidan påträffas vanligen andra typer av konstruktioner inom eller i närheten av dessa. I ett flertalet fall finns exempelvis stolphål i relation till skeppssättningar. I de fall som begravingar påträffas i dessa skeppssättningar är det vanligen två individer som gravlagts. I motsats innehåller skeppssättningar av typ 1 ofta endast en gravlagd individ. Tydliga undantag är dock de båda tidigare nämnda skeppssättningarna från Lau socken (RAÅ 49), nummer 23-24 i figur 5.12. I var och ett av dessa skepp är minst två individer begravda (Eifert 2010).

Med tanke på kronologi är skeppssättningar av typ 1 de som i största grad relaterar till de större stenrösena. Det är också dessa skeppssättningar som tillsammans med de av typ 4, kan dateras något äldre än övriga. Dessa skepp relaterar i större omfattning till skelettbegravingar och inte endast brandgravar. Skelettbegravingarna har dock daterats till yngsta bronsålder och äldsta förromerska järnålder och det kan vara de uppresta större stenarna hos skeppssättningarna som tilldragit sig uppmärksamheten för senare tiders

sekundäranvändning (Martinsson-Wallin & Wehlin 2011; Wallin & Wehlin 2010; Wehlin 2011, 2012a).

Skeppssättningar av typ 4 relaterar till flertalet gravkontexter och fler gravlagda individer. Det är i dessa skeppssättningar som husurnor vanligen påträffas. Detta skulle kunna understryka vikten av en grupp människor hörande till samma gemenskap, möjligen ett hushåll. I dessa skeppssättningar har gravar från såväl män som kvinnor, barn som äldre, påträffats. Precis som för husurnan i sig skulle dessa mindre skeppssättningar kunna representera en metafor för en social grupp som levde och verkade tillsammans (Pettersson 1982, Bradley *et al.* 2010).

Det finns inga tydliga geografiska skillnader mellan skeppssättningarna på Gotland. Detta synliggörs genom CA 3 (Fig. 5.16) där samtliga skeppssättningar (även de ej undersökta) med tillräcklig data tagits med i analysen. Det går dock att skönja att skeppssättningar belägna norrut på ön främst är byggda i kalksten. Å andra sidan finns det en tydlig skillnad i egentliga östersjöområdet där skeppssättningarna belägna österut och främst de i Baltikum i större grad relaterar till skeppssättningarna på Gotland av typ 1 och 4 emedan de västerut belägna skeppen relaterar till typ 2 och 3 (Fig. 5.15).

HUS I SKEPP OCH SKEPP SOM HUS

Korrespondensanalysen ovan visar tydligt att de olika typerna av skeppssättningar inte bara skiljer sig åt rent morfologiskt och dateringsmässigt. De yngre typerna av skeppssättningar (typ 2 och 3) sammanfaller i analysen och kan i det närmaste likställas. Det motsatta kan sägas om de äldre typerna 1 och 4, detta även om dessa dateras till samma period. Frågan är om det under den äldre fasen av skeppssättningstraditionen fanns två tydligt åtskiljda praktiker kopplade till dessa två typer av skeppssättningar? Och att detta förändrades mot slutet av traditionen? Antingen går det att tolka det som om båda de äldre typerna av skeppssättningar förenats i en och samma praktik mot slutet av perioden, eller så går det att tolka det som att endast en av dessa äldre typer utvecklats

till de senare skeppssättningstyperna (2 och 3). Jag anser att det möjligen går att finna svaret genom den ovan förda landskaps- samt korrespondensanalysen och en jämförelse med övriga undersöknings- och referensområden.

I förgående kapitel föreslog jag att de äldre skeppssättningarna har en förlaga i sydkonstruktionerna. I anslutning till denna diskussion nämnde jag som hastigast sydkonstruktioner i form av kulthus från Danmark. Dessa hus dateras till den nordiska bronsålderns period IV-V (1100-700 f. Kr) vilket gör dem till sekundära i förhållande till gravhögen (Nielsen & Bech 2004). Liknande hus finns också från östersjökusten i dagens Sverige (Victor 2002; Svanberg 2007). Helena Victor (2002) har studerat bronsålderns kulthus i Sverige och menar att det finns främst två typer. Den äldre typen benämns stengrundshus och dateras som äldst till inledningen av mellersta bronsålder omkring 1500 f. Kr. Kulthuset förändras sedan i övergången till den yngre bronsåldern (ca. 950/900 f. Kr.) och består då av mindre stolpburna hus (Victor 2002; se också Kaliff 1997). Under senare år har Fredrik Svanberg (2007:211-213) ifrågasatt Victors datering av stengrundshusen och menar att inget av dessa kan sägas vara äldre än 1300 f. Kr. Vidare menar Svanberg att denna typ av konstruktion upprättades fram till början på den yngre bronsåldern (ca. 950/900 f. Kr.) och att dessa inte bör benämnas kulthus. Svanberg menar istället att dessa konstruktioner är att betrakta som gravmonument och därför snarare bör benämnas stenhusgravar.

För att underbygga detta argument drar Svanberg paralleller till de äldre kammargravarna från senneolitikum samt äldre- och mellersta bronsåldern. Dessa påminner i många fall om huskonstruktioner (Svanberg 2007:189-193). Svanbergs huvudargument är dock att många stengrundshus innehåller gravläggningar som knappast kan sägas vara sekundära och att huset därför i första hand är att betrakta som ett gravmonument. Hussymboliken är dock tydlig. Det är först med de yngre stolpburna husen som det enligt Svanberg (2007:218) går att

diskutera mer regelrätta kulthus. Det är dock viktigt att som Svanberg poängterar förstå att en gränsdragning mellan dessa olika monument är mycket svår att dra och att skillnader finns både geografiskt och kronologiskt. Av den anledningen är det av intresse att diskutera hussymbolen och kulthusens närvaro på Gotland under bronsåldern.

På Gotland har huskonstruktioner endast i ett tydligt fall påträffats i gravsammanhang. Detta är resterna av ett långhus och ett stolpburet mindre hus som fanns under, och centralt, kring en hällkista i ett röse på Nygårdsrum i Vallstena socken. Det mindre stolpburna huset dateras till senneolitikum och äldsta bronsålder och tolkades som ett döds hus (Hallström 1971; Lindquist 1979). Något stengrundshus från bronsålder har ännu inte kunnat konstateras. Det möjliga kulthuset som Victor (2002:89-90) diskuterar invid Bjärs hög (RAÄ 16) i Norrlanda socken är en husgrund från yngre järnålder. Stengrundshus från yngre järnålder (200-600 e. Kr.) finns i ett stort antal på Gotland och försvårar möjligheten att finna stengrundshus från bronsålder. Vid mina besök på skeppssättningslokaler har jag dock funnit ett par intressanta stengrundskonstruktioner som möjligen kan hänföras till bronsålder (se exempelvis RAÄ Vallstena 90 i Kap. 4 & Wehlin *et al.* 2011).

Samtliga av de ovan diskuterade stenhusgravarna, stengrunds- och kulhusen finns i gravfältsmiljöer. De är också ofta kopplade till större rösen samt högar och stengrundshusen ligger enligt Victor (2002) vanligen i halvmonumentala lägen. Följer vi Victors (2002:119) kriterier för stengrundshusen överensstämmer många av dem med skeppssättningarna på Gotland. Precis som för skeppssättningarnas räkning förekommer stengrundshusen ofta parvis (Victor 2002:189). Det är vidare intressant att en vanligen förekommande fyndtyp i skeppssättningarna på Gotland är husurnor. Dessa har i de flesta fall påträffats i skeppssättningar av typ 4, men finns i ett par fall också från typ 1 skepp. Ingen husurna har ännu påträffats i en skeppssättning av de större och yngre typerna 2 och 3. Frågan är om det möjligen går att jämföra stenhusgravarna, stengrunds- och kulhusen från södra Skandinavien

5: SKEPPSSÄTTNINGSRUM

med skeppssättningarna på Gotland? Detta är något som jag tillsammans med Richard Bradley och Peter Skoglund har argumenterat för tidigare (Bradley *et al.* 2010:96-98). Med resultaten från ¹⁴C-analyserna samt landskaps- och korrespondensanalysen ovan, är det möjligt att utveckla denna diskussion ytterligare. Den tidigare jämförelsen behandlade främst de större skeppssättningarna som tillika som kulthusen är monumentala och öppna konstruktioner vilka ligger på liknande positioner i landskapsrummet. Dateringsstudien i förgående kapitel visar att de större skeppssättningarna är de yngre och kan som äldst dateras till övergången mot yngre bronsålder (950/900 f. Kr.). Detta är samma period som föreslagits för förändringen av kulthuset (Victor 2002; Svanberg 2007). En fyndvariabel som skiljer de yngre från de äldre skeppssättningarna är inre kistkonstruktioner. Inre hällkistor finns också i stenrösen på Gotland och som Svanberg (2007) har föreslagit kan dessa tolkas som kammargravar och därför möjligen sättas i samband med en hussymbolik. De inre kistorna i rösen tycks överges som begravningsplats under den mellersta bronsåldern. Under denna period dyker stenhusgravarna, stengrunds- och kulthuset upp i övriga Skandinavien. Främst i dagens Danmark men också i Sverige påträffas sådana huskonstruktioner intill ytterkanten på rösen och högar. Dessa ligger vanligen på den södra sidan och skulle därför kunna jämföras med sydkonstruktionerna på Gotland.

Under den yngre bronsåldern finns en stor variation av gravmonument i egentliga östersjöregionen. Detta har främst uppmärksammats på den svenska ostkusten (Hansson 1936; Stale 1970; Widholm 1998; Bradley & Widholm 2007a-b). Här finns tydliga rektangulära och skeppsformade gravmonument tillsammans med rösen och runda stensättningar. Richard Bradley och Dag Widholm (2007a:251-252) har föreslagit att de rektangulära stensättningar symboliserar huset och land emedan skeppssättningarna symboliserar skeppet och vatten/hav. Bradley och Widholm drar paralleller mellan de rektangulära stensättningar och kulthuset. Möjligen är det samma uppdelning som är skönjbar i korrespondensanalysen över de gotländska skeppssättningarna. Den uppdelning som

finns mellan de två äldre typerna 1 och 4 utgörs främst av deras relationer till antalet gravlagda individer såväl som fynduppsättningar. Skeppssättningarna av typ 4 relaterar i större grad till ett större antal gravlagda individer. Dessa mänskliga kvarlevor härrör från såväl män som kvinnor, ung som gammal (se Kap. 6). Rörande fynden är dessa av de slag som vanligen sammankopplas med hushållsproduktion, såsom syl, nål, knacksten och malstenslöpare. Det är också i skeppssättningar av typ 4 som husurnor vanligen påträffas. Dessa skeppssättningar skulle av dessa anledningar kunna kopplas till hushållet och mer landbaserade praktiker. Detta till skillnad mot skeppssättningarna av typ 1, som vanligen innehåller endast en begravning, ofta av en vuxen individ. I ett fall har inte mindre än fyra skeppssättningar upprättats för en individ (se Kap. 6).

De yngre skeppssättningarna av typerna 2 och 3 särskiljer sig inte i korrespondensanalysen. Det som förutom de morfologiska skillnaderna skiljer dessa från de äldre skeppssättningarna är förekomsten av andra konstruktioner, såsom exempelvis gropar och stolphål. Dessa konstruktioner tillsammans med rester efter flintslagning tyder på att de större skeppssättningarna på Gotland nyttjats för andra aktiviteter än endast begravningar. Jag föreslår att de större skeppssättningarna sannolikt kan jämföras med kulthuset, men att dessa på Gotland antagit en annorlunda form. Detta kanske just på grund av att Gotland är en ö och att människor på en ö har ett annorlunda förhållande till havet än kustsamhällen på fastlandet. Det är också viktigt, att precis som Christer Westerdahl (2011b) påpekar, förstå att ett skepp på land inte enbart behöver symbolisera vattnet eller hav utan också kan symbolisera skeppets funktion som ett isolerat samhälle till sjöss och den säkerheten som finns i hamnen.

Det är avslutningsvis av intresse att diskutera praktiken kopplad till kulthuset och jämföra denna med skeppssättningarna. Victor (2002:181-189) relaterar kulthuset främst till begravningar och menar att de kan ha ingått som en del i en flerstegsbegravning samt senare som en kommunikation och en länk till

förfäderna. Vidare diskuterar Victor kulthuset som möjliga trösklar eller portaler där människorna inte bara kunde kommunicera med förfäderna utan också med gudarna. Relativt ofta påträffas gravar och spridda människoben i kulthuset. Vanligen finns också stora mängder skärvsten i anslutning till husen och på några håll har kok- eller hårdgropar påträffats utanför husen. Av föremål som förknippas med dessa monument är knackstenar/malstenar och dryckeskärl av Lausitztyp. Det är intressant att det just är dessa typer av föremål som förknippas med skeppssättningar. Speciellt det mindre dryckeskäret är i synnerhet förekommande i anslutning till de yngre skeppen av typ 2 och 3 (Fig. 5.14). Skärvsten har inte i någon större omfattning påträffats i samband med skeppssättningar men intill en av Gotlands största skeppssättningar på Nygårdsrum i Vallstena påträffades en rad med femton skärvstensfyllda gropar (se Kap. 8). Förekomsten av människoben finns också i skeppssättningarna, men på samma sätt som Victor (2002:187) nämner rörande stengrundshuset förekommer dessa ben ibland i väldigt små mängder. Detta kommer ingående att problematiseras i nästkommande kapitel då jag redogör för och tolkar de osteologiska analyserna av benmaterialet från skeppssättningar.

Under senneolitikum, äldre bronsålder och på vissa håll även den äldre delen av mellersta bronsåldern (2350-1100 f. Kr.), upprättades huskonstruktioner och skeppssättningar vilka senare övertäcktes av ett röse eller en hög. Under den mellersta bronsåldern blev det vanligare att dessa konstruktioner upprättades i nära anslutning till, och ibland även sammanbundna med, röset eller högen. Under yngsta bronsålder utgör de istället fristående monument, även om de fortfarande relaterar till gravfältsmiljöerna. Jag menar att det vid slutet av mellersta bronsåldern tycks som om hus- och skeppssymbolen frigörs från röset och högen. Samtidigt upprättas de första gravfälten i egentliga östersjöregionen och begravingarna tycks bli mer individuella (se ex. Thedéen 2004; Arnberg 2007). Detta markerar en förändring i samhället och jag anser att det är möjligt att olika sociala formationer under denna period successivt omvandlar dessa symboler och likaså delar av praktiken som är kopplad till röse-

och högtraditionen.

Jag anser att skeppssättningarna kan ha haft samma betydelse som kulthuset i södra Skandinavien och kan relateras till åminnelsen av de döda såväl som andra sociala praktiker. Å andra sidan refererar monumentets form som ett skepp till resor och resande emedan kulthuset anknyter till bostaden och hushållsaktiviteter. Båda monumenttyperna ligger vid kusten eller stranden i gränslandet mellan hav och land, de levande och de döda (Bradley *et al.* 2010; Wehlin 2010). Möjligen är det som exempelvis Peter Skoglund (2010) menar; att skeppssättningarna representerar två distinkta uppfattningar av de döda, eller två steg i passagerituelen. En för åminnelsen och den andra när den döde transformerats till en odifferentierad förfäderskropp. Om detta antagande är korrekt skulle olika typer av skeppssättningar ha separat rituell- och social mening. Att kulthuset ingått som en del av begravningsprocessen antyder exempelvis Victor (2002) men framförallt Svanberg (2007) gör en mer ingående studie över detta. I nästkommande kapitel kommer jag därför att behandla denna diskussion mer ingående.

SAMMANFATTNING

Det är idag allmänt vedertaget att skeppssättningarna på Gotland i stort sett följer bronsålderns kustlinje. Det finns dock avvikelser och många ligger också belägna invid forntida sjöar och vattendrag, varav många troligen utgjort viktiga inre farleder under förhistorien (Wehlin 2010). Det finns en rad företeelser, både morfologiska och landskapsmässiga, som överensstämmer mellan skeppssättningarna på Gotland och de som finns i de övriga huvudområdena. Likväl finns det en rad tydliga lokala särdrag. Exempelvis är det endast på Gotland som samtliga typer finns dokumenterade. I alla områden återfinns skeppssättningar parvis. Skeppen på Bornholm avviker då de inte kan sägas ha en tydlig maritim relation. Gemensamt rörande orienteringen av skeppssättningarna är att landskapet och vattnet tycks vara styrande och inte väderstrecken. Idag återfinns dock de flesta skeppssättningarna långt upp på land.

5: SKEPPSSÄTTNINGSRUM

Detta beror på strandlinjeförskjutningen och senare människans påverkan på landskapet genom främst agrikultur. Genom landskapsanalyser och lokalbesök är det dock tydligt att skeppssättningarna under bronsålder låg intill vattenspeglar och härbärgerar därför rumsligt gränzonen mellan land och vatten.

Som nämnts i föregående kapitel finns det en stor variation av skeppssättningar i egentliga östersjöområdet och specifikt på Gotland. Frågan är dock om det föreligger någon ytterligare skillnad emellan dessa olika typer av skeppssättningar? I kapitlet redovisas en korrespondensanalys där underlaget utgörs av tidigare undersökta skeppssättningar på Gotland och i övriga egentliga östersjöområdet. Resultatet av analysen visar att de olika typerna av skeppssättningar skiljer sig åt inte bara morfologiskt. Möjligen går viss förändring att spåra i tid, men det är också tydligt att en stor variation finns mellan skeppssättningar som dateras till samma period. Det finns också en tydlig geografisk skillnad mellan skeppssättningarna i egentliga östersjöområdet. De österut belägna skeppssättningarna, främst de i Baltikum relaterar i större grad till skeppssättningarna av typ 1 och 4 emedan de västerut belägna skeppen relaterar till typ 2 och 3.

Frågan är om det fanns tydligt åtskiljda praktiker kopplade till dessa olika typer av skeppssättningar? Jag anser att det är möjligt att finna svaret genom den ovan förda landskaps- samt korrespondensanalysen och en jämförelse med övriga undersöknings- och referensområden.

I föregående kapitel föreslog jag att de äldre skeppssättningarna har en förlaga i sydkonstruktionerna. I anslutning till denna diskussion

nämnde jag som hastigast sydkonstruktioner i form av kulthus från Danmark. Kulthus från bronsålder finns också från dagens Sverige (Victor 2002). Landskaps- och korrespondensanalysen ovan visar att många kriterier stämmer överens mellan kulhusen av stengrundstyp och skeppssättningarna på Gotland. Det är också intressant att inga sådana kulthus påträffats på Gotland och att huset som symbol finns i skeppssättningar i form av husurnor. Jag föreslår att skeppssättningarna sannolikt kan jämföras med kulhusen, men att dessa på Gotland antagit en annorlunda form. Detta kanske just på grund av att Gotland är en ö och att människor på en ö har ett annorlunda förhållande till havet än kustsamhällen på fastlandet.

Under senneolitikum, äldre bronsålder och på vissa håll även den äldre delen av mellersta bronsåldern (2350-1100 f. Kr.), upprättades huskonstruktioner och skeppssättningar vilka senare övertäcktes av ett röse eller en hög. Under den mellersta bronsåldern blev det vanligare att dessa konstruktioner upprättades i nära anslutning till, och ibland även sammanbundna med, röset eller högen. Under yngsta bronsålder utgör de istället fristående monument, även om de fortfarande relaterar till gravfältsmiljöerna. Jag menar att det vid slutet av mellersta bronsåldern tycks som om hus- och skeppssymbolen frigörs från röset och högen. Samtidigt upprättas de första gravfälten i egentliga östersjöregionen och begravingarna tycks bli mer individuella (se ex. Thedéen 2004; Arnberg 2007). Detta markerar en förändring i samhället och jag anser att det är möjligt att olika sociala formationer under denna period successivt omvandlar dessa symboler och likaså delar av praktiken kopplad till röse- och högtraditionen.

6: FRÅN GRAV TILL SOCIAL ENHET

Skeppssättningar anses generellt utgöra gravrum för en eller flera individer. Begravningarna är kremeringar där de brända benen oftast nerlagts i en urna tillsammans med ett fåtal mindre bronsföremål, såsom exempelvis rakkniv och pincett. Korrespondensanalysen i föregående kapitel (5) visar att detta är en generell trend men det förekommer en hel del avvikelser. Det föreligger stora skillnader mellan vad som påträffas i skeppssättningar och det mest anmärkningsvärda är att 29 av de 73 undersökta anläggningarna (ca. 40%) på Gotland endast innehåller en mycket liten mängd människoben (under 200 gram). Av speciellt intresse är förhållandet mellan de vanligen parvis uppträdande skeppssättningarna och deras begravingar. Vartannat skepp tycks sakna regelrätt gravläggning!

Varför finns en så liten mängd brända ben i vissa skeppssättningar? I vissa fall påträffas inga ben alls. Detta har medfört att dessa skepp tolkats som kenotafer, alltså en minnesvård över en avliden person vars kvarlevor finns på annan plats än vid graven. Detta är ett vanligen förekommande fenomen bland exempelvis sjömän och kan därför inte tyckas allt för främmande rörande tolkningen av en grav i form av ett skepp (jfr. Stenberger 1964:259; Burenhult 1997:174; Goldhahn 2009:53-56).

Det finns också ett motsatt förhållande där skeppssättningar visat sig innehålla människorester från ett stort antal individer. Exempelvis tolkades den tidigare nämnda skeppssättningen som undersöktes på Tjautstomt i Rute socken (RAÄ 77) på Gotland

mellan åren 1980-81 som innehållande resterna efter minst sju individer (Pettersson 1982; Sigvallius-Vilkancis 1982) (se Kap. 2 & 3). En annan undersökt skeppssättning från Hellerö i Eds socken (RAÄ 9) på det svenska fastlandet visade sig innehålla minst åtta individer, troligen fler (Sigvallius 2001b, 2005:170-171). Gemensamt för dessa båda skeppssättningar är att benen härrör från såväl barn som vuxna, män och kvinnor.

De två mer ingående osteologiskt analyserade skeppssättningar från Tjautstomt och Hellerö har sedan mitten av 1980-talet influerat den generella bilden av dessa begravningsmonument. Detta från den tidigare uppfattningen att skeppssättningar endast byggts för en enskild individ ur den högsta eliten, till att istället hänvisas såsom familje- och/eller kollektivgravar (Capelle 1986:33; Artelius 1996:106-107, 120-121; Hallin 2002:85-92; Skoglund 2005:349-351, 2008:393-394).

Nyligen genomförda osteologiska analyser (Sten 1998a; Sigvallius 1999, 2001a; Vretemark 2003; Blücher 2005; Malmberg 2004; Eifert 2010, Gustavsson 2011, 2012) visar dock en helt annan bild. En bild som också är tydlig rörande fastlandets skeppssättningar (Gejvall 1952; Strömberg 1961; Burenhult 1976; Arcini 1994; Sigvallius 2001b; Lieber-Harkort 2003). I detta utgör skeppssättningarna vid Tjautstomt och Hellerö snarare anomalier till det annars tydliga mönstret. Skeppssättningarna, i vilka brända ben påträffats, innehåller i regel en till två

gravlagda individer. Frågan är dock om vi är tillbaka på ruta ett, är detta begravningsmonument efter en social elit?

BRÄNDA BEN I SKEPP AV STEN

Till dags dato har benmaterialet från 32 skeppssättningar från Gotland analyserats osteologiskt, lägg därtill ytterligare 20 anläggningar innehållande brända ben från yngre bronsålder. Inom anläggningarna har i många fall flera kontexter med ben påträffats (Tab. 6.1-3). Materialet från övriga undersöknings- och referensområden är mycket sparsmakat och mig veterligen har sammantaget endast sju skeppssättningar från bronsålder blivit osteologiskt analyserade (Gejvall 1952; Strömberg 1961; Burenhult 1976; Arcini 1994; Sigvallius 2001b; Liebe-Harkort 2003; Artelius 2005).

I tabell 6.1 nedan finns resultaten av de osteologiska analyserna av benmaterialet från skeppssättningar från Gotland presenterade. Jag kommer i punktform att sammanfatta dem nedan:

- **Liten mängd ben:** Det mest anmärkningsvärda är den ringa mängd ben som påträffats. I Gotlands fall är det endast i 16 av dessa som mängden brända ben överstiger 200 gram. Detta att jämföra med kvarlevorna efter en modern mänsklig kremation som väger mellan 1600-3600 gram (McKinley 1989:66, 1993:285; Sigvallius 1994:32). Var är resterande del av benen?
- **Minsta individantal:** I de fall där benmaterial finns är det med ett par undantag vanligast att antalet påvisbara människor i materialet är 1-2. Var är kollektivgravarna?
- **Ålder:** Kvarlevor efter såväl barn som tonåringar, vuxna och åldringar har påträffats i skeppssättningar. Vanligen har dock den gravlagde uppnått vuxen ålder, 18 år eller äldre.
- **Biologiskt kön:** Både människor av manligt och kvinnligt kön har påträffats i materialet.

En intressant iakttagelse är att i de fall där två individer påvisats i samma kontext och en av dessa bedömts som vara ett barn eller en ungdom har den andra individen bedömts som en möjlig kvinna.

- **Skelettförändringar:** I fem fall har benpålagringar (*lippling*) påträffats i materialet, tre av dessa på kotor. Det finns också ett fall av *artros* och ett fall av *osteofyter* (reaktiv pålagring) (Sigvallius-Vilkancis 1982; Eifert 2010). Ett annars vanligt förekommande fenomen är förekomsten av röda eller mörka fläckar (se senare rubrik).
- **Djur:** Det vanligaste djuret i benmaterialet är får eller get tätt följt av hund. Andra påträffade arter är nötkreatur, fågel och säl. Det finns ingen tendens till fördelning mellan olika arter av djur och människor av olika biologiska kön eller ålder. Möjligen är hunden en något vanligare följeslagare till mannen, men det finns undantag. I en skeppssättning har nästan alla delar av en fullvuxen hanhund påträffats men däremot inga ben som varit möjliga att bedöma som mänskliga (Gustavsson 2011). I några fall har djurbenen i anläggningen varit obrända emedan människobenen varit brända. Hunden tycks dock alltid vara kremerad.

6: FRÅN GRAV TILL SOCIAL ENHET

Kontext	Org. benämning	Vikt (g):	MIND	Ålder	Bio. kön	SF	RF	Djur	Övrigt
RAÄ Alskog 9 (Gålrum)									
Skepp 1	A1	176	1	18-44	-		x	-	Osäker kontext
Skepp 2	A2	132,5	0	-	-		x	Fågel, hund (hane 1,5 år)	1 fragment möjliggen människa
Skepp 3	A3	45	1	-	-			Hund (1,5 år)	
Skepp 4	A4	35	(1)	-	-			-	
Skepp 5	A5	28	1	-	-			Får/get, hund	
Skepp 6	A6	916,5	1	18-44	K?		x		Kontexter hör troligen ihop.
Skepp 6	A6	9,5							
Skepp 3 el. 6	A3 el. A6	6,5	1	-	-				
Okänd påse 1	-	139	1	18+	-				
Okänd påse 2	-	1	-	-	-				
Okänd påse 3	-	7	-	-	-			Hund	1 fragment passar med ben i A5
Okänd påse 4	-	2	-	-	-			Hund	
RAÄ Alskog 62 (Liffride)									
Skepp 2	Skeppss. 2	36	1	18-44	-				
RAÄ Bäl 26 (Sudergårda)									
Skepp 1	-	52	1	-	-				
RAÄ Färö 57 (Landsnäsa)									
Skepp 1 a	S:a Br. lagret	44	1	18+	-			Fågel, får/get	
Skepp 1 b	N:a Br. lagret	6,5							
RAÄ Klinte 86 (Rannarve)									
Skepp 1	Anl. 1 (Bnr. 1)	19,5	1	-	-				
Skepp 2	Anl. 2 (Bnr. 2-4)	1886	1	18+	?		x	Hund/räv (hane, >1 år)	3 olika påsar
Skepp 3	Anl. 3 (Bnr. 5-6)	274	1	(över 13)	-	x		Får/get, (1/2 - 3/4 år), hund (>1 3/4 år)	2 olika påsar
Skepp 4	Anl. 4 (Bnr. 7)	3,5	-	-	-				
Skepp 5	Anl. 5 (Bnr. 8)	8,5	-	-	-				
RAÄ Lau 49 (Bandeläins täppo)									
Skepp 1	-	1572	2	35-64 / -	1 M	x	x (A)		
Skepp 1 (påse 1)	-	6	-	-	-				
Skepp 1 (påse 2)	-	5,5	-	-	-			Nöt	Troligen från brandlagret i den östra delen av skeppssättningen.
Skepp 1 (påse 3)	-	1	-	-	-		x		
Skepp 1 (påse 4)	-	4,4	-	-	-				
Skepp 1 (påse 5)	-	263,5	1	18-44	-			Hund, nöt	
Skepp 2 a	-	214	2	10-24 / 18-44	1 M, 1 K?	x		Nöt	Hör troligen ihop
Skepp 2 b	-	1305				x			
RAÄ Levide 1 (Braidfloar)									
Skepp 1 a	Aa	248,4	1	10-24	K?			Säl	
Skepp 1 b	Ab	609	1	18-44	M	x		x	
Skepp 2	B	166,5	2	5-14 / 10-24	1 K?				
RAÄ Lärbro 114 (Tängelgårda)									
Skepp 1 a	A1a	448	1	18+	-		x		
Skepp 2	A2	720	1	18+	-		x	Får/get	
RAÄ Lärbro 162 (Domarlunden)									
Skepp 6	A 35	136	1	35-64	-				Osäker kontext

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

RAÅ Lärbro 253 (St. Vikers)										
Skepp 1 a	Anl. 1	159	1	18-44	-					Hör troligen ihop, 1 individ 18-44 år
Skepp 1 b	Anl. 1 (botten, centrum)	349,3	1	18-44	-					
Skepp 1 c	Anl. 1 (invid reling)	23,8	1	18+	-					
Skepp 1 d	Anl. 1 (öster om)	337,8	1	18-44	-			Får/get		

RAÅ Martebo 68 (Prästgården)										
Skepp 1	Grav IX	-	1	18-44	K?					

RAÅ Rute 77 (Fardume)										
Skepp 1 a	Obr. ben. 1	48	1	18+	-					
Skepp 1 b	Br. ben 1-3, 7, 8, 10, 15	665	1	35-64	-			Hund		Kan rör sig om samma individ. Testades aldrig vid den osteologiska analysen (Sigvallius-Adomi 2011-11-03)
Skepp 1 c	Br. ben 4, 11, 12	110	1	18+	-					
Skepp 1 d	Br. ben 5, 9, 13	5	-	-	-					
Skepp 1 e	Br. ben 6	259	1	35-64	-					
Skepp 1 f	Br. ben 16	2299	1	18-44	M	x		Får/get, hund		
Mellan 1 & 2	Br. ben 31	29	1	18+	-					Kan vara samma individ som ovan.
Skepp 2	Br. ben 17-19	430	1	18-44	K?			Får/get		
Mellan skepp 2 & 3	Br. ben 29	3	-	-	-					
Skepp 3 a	Br. ben 20	329	1	10-24	-					
Skepp 3 b	Br. ben 21	4	1	18+	-					Hör troligen ihop
Skepp 3 c	Br. ben 22	11	1	18+	-					
Skepp 3 d	Br. ben 25	2,5	1	18+	-					
Skepp 3 e	Br. ben 26	31	1	18+	-					
Mellan skepp 3 & 4 a	Br. ben 27	78	1	18+	-					
Mellan skepp 3 & 4 b	Br. ben 28	8	-	-	-					
Skepp 4 a	Br. ben 23	77	-	-	-					
Skepp 4 b	Br. ben 24	2	-	-	-					
Mellan skepp 1 & 4	Br. ben 14, 30	21	1	18+	-					
Skepp 5 a	Br. ben 32, 34-35	1467,5	1	18-44	M?					
Skepp 5 b	Br. ben i F14	8	1	18+	-					
Skepp 5 c	Br. ben 36	147	1	5-14	-					
Skepp 5A	Br. ben 37	12,5	1	-	-					
Skepp 6 a	Br. ben 38	227	1	18-44	-					
Skepp 6 b	Br. ben 39	132	1	18+	-					
Skepp 6 c	Br. ben 40	4	-	-	-					

RAÅ Tofta 26 (Fättings)										
Skepp 1	-	448,5	2	10-24 / 35-64	1M	x	x (A)	Hund		

RAÅ Tofta 78 (Ansarve)										
Skepp 1	-	944	1	18+	M?					

RAÅ Väte 13 (Gräne)										
Skepp 1 a	Grav (Ben nr. 5)	370,5	1	35-64	M					Troligen samma individ
Skepp 1 b	Båiplats (Ben nr. 6)	12,5	1	18+	-					

Kontext	Org. benämning	Vikt (g)	MIND	Ålder	Bio. kön	SF	RF	Djur	Övrigt
---------	----------------	----------	------	-------	----------	----	----	------	--------

Tabell 6.1. Sammanfattande översikt av osteologisk analyserade gravar i skeppsättningar, Gotland. *MIND*: numret åsyftar till minsta antalet mänskliga individer. *Bio. kön*: redovisar de biologiska kön som varit möjliga att bedöma. Observera att i de fall där exempelvis två individer kunnat påvisas i kontexten och att dessa tillgivits olika kön och ålder så har det vanligen inte varit möjligt att klargöra deras förhållanden sinsemellan, alltså relationen mellan biologiskt kön och ålder inom kontexten. *SF*: i kolumnen redovisas om någon skelettförändring finns noterad vid den osteologiska analysen. Denna kan antingen utgöras av belastning, förslitning eller sjukdom. *RF*: Vid flertalet fall har röda fläckar noterats på materialet. Tillägget (A) i denna kolumn hänvisar till de fläckar som blivit analyserade hos Naturhistoriska riksmuseet (se Bilaga 11.10).

6: FRÅN GRAV TILL SOCIAL ENHET

Kontext	Org. benämning	Vikt (g)	MIND	Ålder	Bio	SF	RF	Djur	Övrigt
RAÄ Alskog 62 (Liffride)									
Stensättning	-	255	2	18+ / 0-14	-			Hund	
RAÄ Eke 88 (Härdarve)									
Gravhög	-	88	1	5-14	-				
RAÄ Fröjel 40 (Vallhagar, södra gravfältet)									
Röse	Anl. S 36:II	300	1	18+	-				
Stensättning	Anl. S 115	75	1	18+	-			Får/get, häst, nöt	
RAÄ Fröjel 178 (Vallhagar, mellersta gravfältet)									
Stensättning	Anl. M 29	1600	3	18+ / 18+ / 18+	1 M?				Spridda
RAÄ Fårö 10 (Lautergårdarna)									
Röse	Röse 3	2746	-	-				Får, gräsäl, grönlandssäl, häst, knubbsäl, nöt, stör, vikare, älg	Skärvstenshög
Röse	Röse 4a	67	1	18-44	M?				
Röse	Röse 4b	964	-	-				Får, gräsäl, grönlandssäl, häst, nöt, vikare	
Röse	Röse 4 (c?)	165							
Röse	Röse 4 (c eller d)	73	1	18-44	M?				Hör troligen ihop med 4a (samma individ)
Röse	Röse 4 (c eller d)	80							
RAÄ Hellvi 26 (Malms)									
Jordblandat röse	Grav 2	515	1	18-44	K			Får/get, hund, tumlare	
RAÄ Hörsne 57 (Simunde)									
Flackt röse	Grav D	182	1	10-24	K?				Samtliga gravar inom ett och samma stora röse.
Flackt röse	Grav E	50	1	18+	-				
Flackt röse	Grav F	50	1	-	-			Säl	
Flackt röse	Grav G	189	1	18+	-				
Flackt röse	Grav H	74	1	18+	-				
Flackt röse	Grav I	5	1	18+	-				
Flackt röse	Grav Q	25	1	-	-				
Flackt röse	Grav R	7	1	-	-				
Flackt röse	Grav S	135	1	-	K?			Spritt i obränd praktgrav	
RAÄ Klinte 86 (Rannarve)									
Mindre röse	Anl. 7	1667	1	18-44	K?				
RAÄ Lau 41 (Rojrskogen)									
Stensättning	Mörkfärg. 1 & 2	117,2	1	-	-			Får/get, svin	
RAÄ Levide 1 (Braidfloar)									
Stensättning	C	33	1	18-44	-		x		
RAÄ Lärbro 144 (St. Vikers)									
Röse	14/62	510	1	35-64	M?			Får/get, hund	
RAÄ Lärbro 253 (St. Vikers)									
Stensättning	Anl. 2	118,2	1	18+	-				Troligen samma individ.
Stensättning	Anl. 2 (västra halvan)	113,8	1	18+	-				
RAÄ Rone 10 (Uggårda)									
Stensättning 10:3	Fno. 2, 45, 56, 143, 150, 152, 167, 174, 175, 200	230,3	1	-	-			Fågel, får/get, svin	

RAÄ Sjonhem 17 (Sojvide)									
Jordblandat röse	1/56	1300	2	18+ / 18+	1 K?			Häst, nöt, svin	Skärvstenshög
RAÄ Tingstäde 14 (Tingstäde annex)									
Jordblandat röse	Grav A	2544	2	18-44 / 18-44	M? / K?				Gravarna påträffades i samma röse
Jordblandat röse	Grav B	402	2	18-44 / 0-1	K? / -				
RAÄ Visby 96 (Pilhagen)									
Mindre röse	-	1082	1	18+	M?			Häst	
RAÄ Visby 120 (Terra Nova)									
Flackt röse	Benpost 6, 14-15	2010	1	18-44	-			Hund, svin	
Flackt röse	Benpost 1-2, 9, 16	1351,5	1	18-44	-			Svin, vildkanin	
Flackt röse	Benpost 3, 5	451,5	1	-	-			Får/get	
RAÄ Väskinde 69 (Norrgårda)									
Hög	Anl. 6B	1837,5	1	10-24	M?	x	x (A)	Får/get, hund	Hör troligen ihop
Hög	Anl. 6B (enskild påse)	97	1	18+	-			Får/get, hund	
Kontext	Org. benämning	Vikt (g)	MIND	Ålder	Bio. kön	SF	RF	Djur	Övrigt

Tabell 6.2. Sammanfattande översikt av osteologisk analyserade brandgravar från yngre bronsålder, Gotland. Förklaring till innehåll se Tab. 6.1.

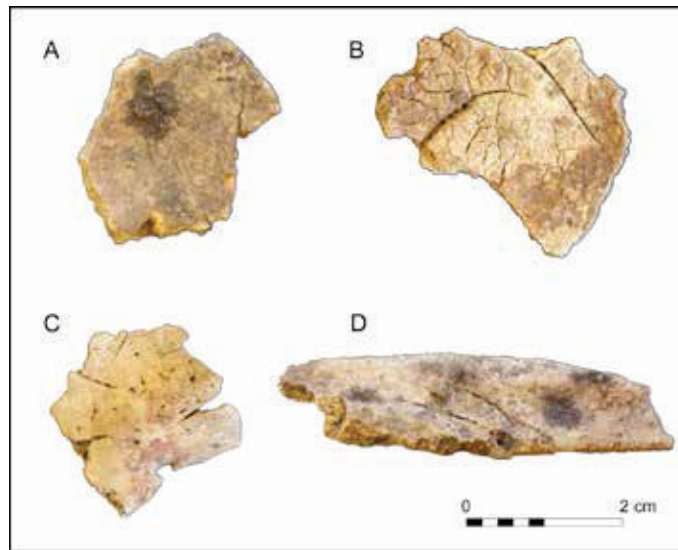
ÖVRIGA STENSÄTTNINGAR OCH RÖSEN MED BRÄNDA BEN

Det kan inte nog påpekas att det finns andra gravläggningar från yngre bronsålder på Gotland än de som påträffats i skeppssättningar. Tjugo av dessa har osteologiskt analyserats och resultatet redovisas i tabell 6.2 ovan. Även dessa finns summerade i punktform nedan:

- **Mängden ben:** Mängden brända ben i dessa anläggningar är aningen större än vad som är fallet i skeppssättningarna. Det är endast fyra anläggningar som uppvisar ett bränt benmaterial som understiger 200 gram. Två av dessa (RAÄ Lau 41 & Levide 1) ligger i direkt relation till skeppssättningar (se Kap. 7).
- **Minsta individantal:** Antalet påvisbara människor i materialet är vanligen 1-2.
- **Ålder:** Tillika som hos skeppssättningarna finns samtliga åldersgrupper representerade. En större majoritet av de gravlagda har uppnått vuxen ålder.

- **Biologiskt kön:** Både människor av manligt och kvinnligt kön har påträffats i materialet.
- **Skelettförändringar:** Endast i en anläggning (RAÄ Väskinde 69) har *lipping* kunnat konstateras, även i detta fall på kotor (Eifert 2010). I två fall har också röda- eller mörka fläckar påträffats på materialet (se senare rubrik).
- **Djur:** Det vanligaste djuret är detsamma som i skeppssättningarna, alltså får eller get tätt följt av hund. Andra påträffade arter är häst, svin, nötkreatur, säl, tumlare, vildkanin och älg. Ett intressant mönster är förekomsten av häst och svin. Dessa djur har inte påträffats i skeppssättningsmaterialet. Tillika som i skeppssättningsmaterialet har vissa djurbenen i anläggningen varit obrända emedan människobenen varit brända. Hunden tycks dock alltid vara kremerad.

6: FRÅN GRAV TILL SOCIAL ENHET

Figur 6.1. Urval av brända ben med röda och mörka fläckar. A: RAÄ Lau 49 (1), B: RAÄ Tofta 26, C: RAÄ Alskog 9 (6), D: RAÄ Väskinde 69. Benmaterial från samma anläggningar som benen A, B och D har analyserats vid Naturhistoriska riksmuseet (Bilaga 11.10). Foto Joakim Wehlin 2010.

Figur 6.2. Gotland med de i texten behandlade lokalerna markerade. Inre (grå) kustlinje är hämtat från SGU för 3000 BP.

RÖDA FLÄCKAR

Ett vanligt förekommande fenomen på benmaterialet både från skeppssättningar och från övriga anläggningar är förekomsten av röda- eller mörka fläckar (Fig. 6.1). Dessa finns inte på det obrända benmaterialet (Eifert 2010; Gustavsson 2011). Vanligen har fläckarna påträffats på kranietts insida (*tabula interna*), men undantag finns. Enligt utlåtande från Maria Vretemark kan fenomenen möjligen förklaras med en blödning på hjärnskålen (Eifert 2010).

För att nå klarhet i vad dessa fläckar består av sändes tre prover till Naturhistoriska riksmuseet för elektronmikroskopundersökning och analys genom energidispersiv röntgenspektroskopi (EDS) (Bilaga 11.10). Resultaten blev aningen tvetydiga. Det ena provet visar höga halter av järnoxider och/eller järnhydroxider. Detta är intressant då Gotland är fattigt på järnmineral. Enligt kemisten Jan-Eric Berg (personlig kommentar 2010-11-02) finns främst två möjligheter till dessa järnhaltiga fläckar. Antingen fanns det järnföremål med på kremeringsbålet, eller så fanns det järnmineral på platsen där den döde brändes. De andra två proverna av fläckar kommer från organiskt material och uppvisar höga halter av kol.

FALLSTUDIE DUBBLA SKEPPSÄTTNINGAR

Utifrån de osteologiska analyserna av benmaterial från skeppssättningarna från Gotland är det tydligt att dessa inte kan tolkas som kollektivgravar. Vanligen har en till två människor påvisats i materialet, med ett fåtal undantag. Det finns alltså anledning att omvärdera idén om skeppssättningarna som kollektivgravar och detsamma gäller problematiken rörande den begränsade mängden påträffade ben. I det följande kommer jag därför att ge en alternativ syn till tidigare tolkningar. Detta utifrån en fallstudie av undersökta och osteologiskt analyserade skeppssättningar från Gotland (Fig. 6.2). Av specifikt intresse är skeppssättningar som uppträder parvis. Detta inte minst då det vanligen förhåller sig så att det ena skeppet i dessa fall saknar en regelrätt begravning.

Stäv i stäv

Två lokaler som innehåller skeppssättningar som följer varandra stäv i stäv ingår i fallstudien. Den ena är Gålrumsgravfältet i Alskog socken (RAÄ 9) på sydöstra delen av Gotland (Fig. 6.2). Gravfältet består idag av 122 fornlämningar varav ett stort stenröse. På lokalen finns sju skeppssättningar vilka samtliga undersöktes av Bror Schnittger och Harald Hansson år 1919. Av specifikt intresse för denna studie är skeppssättning⁴ 3-6, vilka ligger parvis, och strax norr om dessa finns ett ensamliggande skepp (2) (Fig. 6.3: A). Enligt Hansson (1927:79) var skepp 2 tomt. I grävningssdokumentationen nämns dock att man påträffade ett brandflak med brända ben (SHM 16333), vilket kunde konstateras vid den osteologiska analysen (Gustavsson 2011). I skepp 3 fanns ett brandlager med brända ben och kol. I lagrets södra del påträffades en kalkstenskista med en bikonisk urna (Fig. 6.3: B). I urnan fanns en mindre samling brända ben samt en rakkniv och en ornerad bronspincett. I söder ansluter skeppet med skepp 4. I det senare återfanns endast ett brandlager med brända ben. Skepp 5 och 6 är också sammanbundna och ligger något sydost om skepp 3 och 4. (Fig. 6.3: A). I skepp 5 påträffades ett brandlager med brända ben emedan skepp 6 innehöll en regelrätt begravning. Tillika som i skepp 3 påträffades de brända benen i skepp 6 i en hällkista tillsammans med en ornerad pincett, en kniv, en syl och en liten spets av brons. Dock fanns ingen urna i denna grav, men strax utanför hällkistan påträffades ett krossat lerkärl likt det från skepp 3 och under detta ett brandlager (Hansson 1927: 76-85, 145-147). Det krossade lerkäret vållade visst huvudbry för de undersökande arkeologerna:

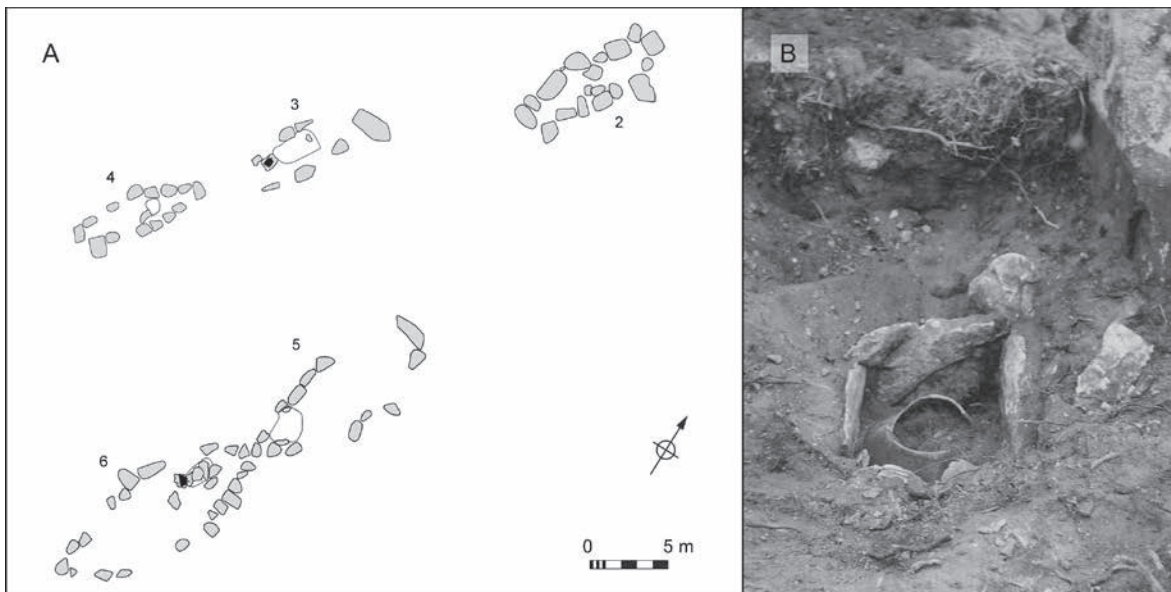
...kan man här tänka sig två olika förklaringsgrunder. Antingen föreliggande uttryck för en rit, som iakttagits tidigare i väst- och sydsvenska samt danska megalitgravar, eller har urnan helt enkelt tappats vid gravsättningen, vilket nog torde vara det mest sannolika... (Hansson 1927:80).

⁴ Hänvisningar till skeppssättningar med nummer inom lokalen kommer fortsättningsvis att benämnas endast skepp.

6: FRÅN GRAV TILL SOCIAL ENHET

Benmaterialet från 1919 års undersökning har osteologiskt analyserats av Eifert (2010) och Gustavsson (2011). Benen från skepp 2 kunde bedömas som resterna efter en fullvuxen hanhund. Skepp 3 innehöll endast en mindre mängd brända ben och det kunde konstateras att dessa härrörde från minst en människa och en hund. Det i söder följande skepp 4 innehöll också en liten mängd brända ben och

dessa är troligen kvarlevor efter en människa. Även skepp 5 innehöll en liten mängd ben vilka kunde bestämmas som hörande från minst en människa, ett får eller get och en hund. Skepp 6 är den enda anläggningen med en större mängd brända ben (926 g). Dessa kunde bedömas som hörande till en vuxen individ 18-44 år, möjligen kvinna?

Figur 6.3. A: RAÄ Alskog 9 (skeppssättning 2-6). Svarta fläckar markerar gravar och ofyllda vita områden markerar fynd av spridda brända ben (efter Hansson 1927:77, 84, 146-147 och ritning Go 1565 F, ATA). B: Hällkista och urnan i skeppssättning 3 under utgrävning. Foto från norr, Bror Schnittger år 1919 (Arkivet, Gotlands museum).

Från varje säker kontext har en ^{14}C -analys (Tab. 6.3) genomförts av vilka två kan jämföras med de typologiskt daterbara fynden i skepp 3 och 6. Det ensamliggande skepp 2 får den äldsta dateringen 1132-975 f. Kr. Skepp 3 får en något yngre datering vilket stämmer väl i jämförelse med fynden. Dateringen torde därför vara mellan 1000-800 f. Kr. Skepp 4 dateras till perioden 1089-915 f. Kr. och Skepp 5 dateras till 907-807 f. Kr. Det sista skeppet (6) dateras med ^{14}C -analys och typologiskt genom fynden till 1050-900 f. Kr.

Den andra lokalen som ingår i studien är Rannarve i Klinte socken (RAÄ 86) på Gotlands sydvästkust (Fig. 6.2). Här finns fyra skeppssättningar i direkt följd efter varandra (Fig. 6.4: A). Något sydsydost

om dessa finns en samling mindre stensättningar, varav minst en är en liten skeppssättning (5). Skeppen vid Rannarve undersöktes mellan åren 1966-67 av Gunilla Grimlund-Manneke och undersökningen har inte blivit avrapporterad. Vid undersökningen påträffades en begravning endast i skepp 2 (Fig. 6.4: A-C). Det visade sig dock inte vara vilken begravning som helst. De omkring två kilo brända benen låg tillsammans med ett bronsbleck och en miniatyrkniv i en vackert formad husurna (Fig. 6.4: C, D) (Grimlund-Manneke 1979b:46-49; Sabatini 2007:65-67, 240-241). Benen i urnan har bedömts som en vuxen individ. Tillsammans med dessa ben finns fåtalet ben från en hund eller möjligen en räv. I de övriga skeppen påträffades endast mindre mängder brända ben, kol,

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

eldpåverkad sten och flintavslag. Ett fåtal av dessa ben är bedömda som mänskliga kvarlevor från en individ, 13 år eller äldre. I övrigt finns större delen av en liten hund samt ett fåtal ben från får eller get (Gustavsson

2012). Att tillägga är också att strax utanför den nordöstra kanten på skepp 2 påträffades en samling med ett fyrtiotal flintavslag (2b i Fig. 6.4: A).

Skeppsättning	Und. år	Vikt	MIND	Föremål	Urna	Labbnr.	BP-värde	Kal. (2 σ)	Osteologi	Referens
Alskog 9 (2)	1919	132,5	0			Ua-40607	2885 ± 30	1132-975 (91,2%)	Gustavsson 2011	Hansson 1927
Alskog 9 (3)	1919	45	1	x	x	Ua-40608	2761 ± 30	979-831 (98,6%)	Eifert 2010	Hansson 1927
Alskog 9 (4)	1919	35	(1)			Ua-40609	2839 ± 30	1089-915 (97,7%)	Gustavsson 2011	Hansson 1927
Alskog 9 (5)	1919	28	1			Ua-40610	2705 ± 30	907-807 (100%)	Gustavsson 2011	Hansson 1927
Alskog 9 (6)	1919	926	1	x	x	Ua-40611	2803 ± 31	1042-894 (97,0%)	Eifert 2010	Hansson 1927
Alskog 62 (1) a ⁵	2003	0	0			Ua-22985	2910 ± 45	1262-976 (99,8%)	-	Hallin 2003
Alskog 62 (1) b ⁶	2003	0	0			Ua-22986	2900 ± 45	1219-973 (93,7%)	-	Hallin 2003
Alskog 62 (2) ⁷	2004	36	1		x	Ua-33419	2555 ± 40	807-727 (46,4%)	Malmberg 2004	Hallin 2004
Klinte 86 (2)	1966-67	1886	1	x	x	Ua-42255	2812 ± 34	1054-892 (97,1%)	Gustavsson 2012	Grimlund-Manneke 1979b
Klinte 86 (4)	1966-67	3,5	-			Ua-42256	2802 ± 33	1044-892 (95,3%)	Gustavsson 2012	Grimlund-Manneke 1979b
Levide 1 (1) a	1916	248,5	1	x	x	Ua-42248	2733 ± 35	937-810 (97,1%)	Eifert 2010	Hansson 1927
Levide 1 (1) b	1916	609	1		x	Ua-42249	2660 ± 34	864-793 (86,7%)	Eifert 2010	Hansson 1927
Levide 1 (2)	1916	166,5	2		x	Ua-42250	2704 ± 34	911-805 (100%)	Eifert 2010	Hansson 1927
Levide 1 C	1916	33	1		x	Ua-42251	2832 ± 34	1089-906 (97,9%)	Eifert 2010	Hansson 1927
Lärbro 114 (1) a	1915	448	1		x	Ua-42260	2861 ± 51	1210-904 (100%)	Gustavsson 2011	Hansson 1927
Lärbro 114 (2)	1915	720	1		x	Ua-42261	2758 ± 38	998-826 (100%)	Gustavsson 2011	Hansson 1927

Tabell 6.3. Arkeologiskt undersökta dubbla skeppsättningar och relaterade anläggningar från Gotland som har blivit osteologiskt analyserade och där benmaterial daterats med ¹⁴C-analys. MIND hänvisar till minsta individantal för mänskliga kvarlevor i benmaterialet. Kalibrering är genomförd i Calib Rev 6.1.0. Data set: IntCal09.14c (Reimer et al. 2009).

En intressant iakttagelse är de mindre ovala stenpackningarna som finns i både skepp 2 och 4 (Fig. 6.4: A, C). Den senare innehöll ingen grav, men dock ett tomrum och ett underliggande lager med mörk fet jord och i detta ett fåtal sotiga brända ben. Skepp 5 innehöll en mörkfärgad nedgrävning som i ena kanten avgränsades av mindre resta kalkstenar. I nedgrävningen påträffades endast ett flintavslag, men strax nordväst om densamma fanns ett sotlager innehållande ett trettioåttio brända benfragment, vilka ej kunnat bedömas osteologiskt (Gustavsson 2012). Den något otydliga anläggningen (6) innehöll inget av antikvariskt intresse, men möjligen rör det sig om ytterligare en skeppsättning likt nummer 5. Det mindre röset (7), direkt öster om anläggning 6, innehöll å andra sidan en femkantig kista med en

bikonisk gravurna. I urnan fanns brända ben (1582 g) och fyra bronsfragment varav en rakkniv. Benen har bedömts tillhöra en vuxen individ 18-44 år, möjligen en kvinna (Tab. 6.2 & 6.4)

Av dessa sju anläggningar har ben från skepp 2 och 4 ¹⁴C-analyserats (Tab. 6.3). Dateringarna tyder på att det rör sig om samma händelse, eller i alla fall två i tid mycket nära varandra händelser. ¹⁴C-analyserna och de typologiskt daterbara fynden från skepp 2 placerar händelsen till övergången mellan mellersta och yngre

⁵ Analysen har genomförts genom Gunilla Runessons (tidigare Hallin) försorg och är gjord på träkol.

⁶ Se fotnot 5.

⁷ Analysen har genomförts genom Gunilla Runessons (tidigare Hallin) försorg.

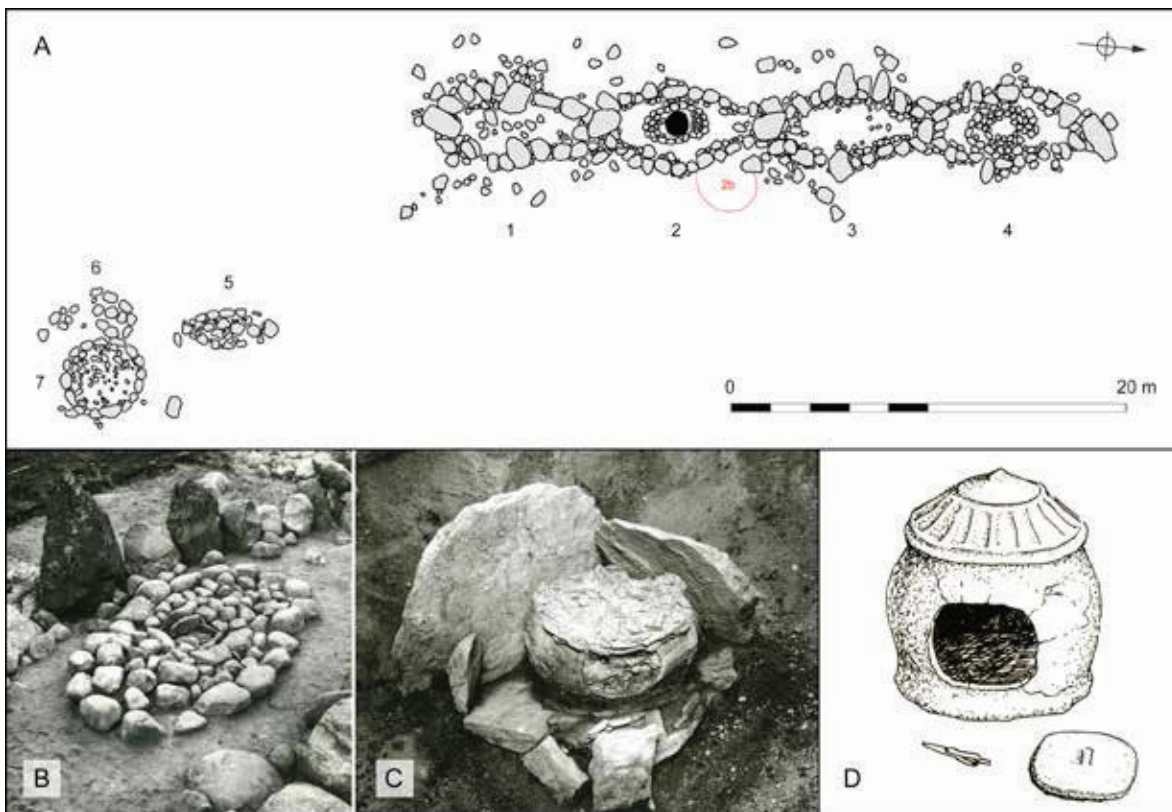
6: FRÅN GRAV TILL SOCIAL ENHET

bronsålder (1000-900 f. Kr.). Fynduppsättningen i anläggning 7 är svår att tidfästa typologiskt men hör definitivt till yngre bronsålder. Sannolikt är denna grav något yngre än den i husurnan.

Sida vid sida

Tre lokaler med skeppssättningar vilka följs åt sida vid sida ingår i fallstudien. Den första ligger på Liffride ägor i Alskog socken inte långt från tidigare nämnda Gålrumsgravfältet (Fig. 6.2). Dessa båda skepp är i det närmaste identiska (Fig. 6.5: A) och undersöktes av Gunilla Hallin mellan åren 2003-2004. Tillsammans

med skeppssättningarna finns två runda stensättningar. Skepp 1 var i det närmaste fyndtom, sånär som på ett fåtal keramikskärvor, kol och flintavslag. Skepp 2 innehöll en centralt placerad krossad urna med en mindre mängd brända ben. Benen härrör från minst en människa 18-44 år gammal. Tre ¹⁴C-analyser har utförts. Två på kolmaterial från skepp 1 och en på brända ben från skepp 2 (Hallin 2003, 2004; Tab. 6.3). Dateringarna skiljer sig avsevärt i tid, vilket troligen kan förklaras med en effekt av träets egenålder på de äldre koldateringarna från skepp 1.

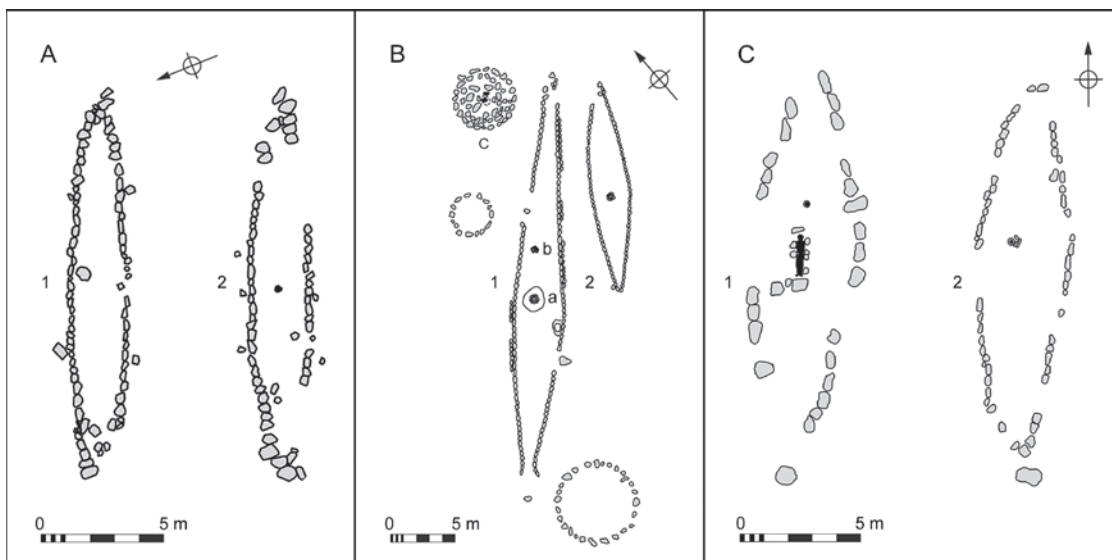
Figur 6.4. RAÄ Klinte 86 (Rannarve). A: planritning skeppssättning 1-5 och anläggning 6-7. Svart område markerar graven (efter fotoplan RAGU/RAÄ). B: Den ovala stenpackningen i skeppssättning 2 med hällkistan synlig. Foto från sydost, Gunilla Grimlund & Peter Manneke (RAGU/RAÄ). C: Husurnan *in situ* i hällkistan och med taket borttaget. Foto från sydost, Gunilla Grimlund & Peter Manneke (RAGU/RAÄ). D: Rekonstruktionsteckning av husurnan (RAGU/RAÄ).

Den andra lokalen ligger på det så kallade Braidfloar i Levide och Sproge socknar beläget i inlandet på den sydvästra delen av Gotland (Fig. 6.2). På lokalen finns sju skeppssättningar registrerade. Fem i Sproge socken (RAÄ 6, 12 & 68) och två i Levide socken

(RAÄ 1). De två senare skeppssättningarna ligger som en mindre gruppering tillsammans med tre små stensättningar (Fig. 6.5: B). Dessa två skeppssättningar tillsammans med en av de runda stensättningarna (C) undersöktes av Harald Hansson år 1916. I det

större skeppet (1) påträffades två gravläggningar. Den ena (a) innehöll resterna efter en stor urna och brända ben tillsammans med en enkel bronsring. Benen har bedömts som tillhörande en människa 10-24 år (Kvinna?) och ett ben är från en säl. Den andra begravningen (b) innehöll också en urna med brända ben men utan andra gravtillhörigheter. Dessa ben härrör enligt den osteologiska analysen från en vuxen man 18-44 år och ett djur. Även den mindre skeppssättningen (2) innefattade i detta fall vad som tolkades som en gravläggning. Denna bestod av en mindre kalkstenskista vari en mindre mängd brända ben påträffades tillsammans med delar av en urna. Av allt att döma kommer dessa ben från minst två människor, den ena bedömd till 5-14 år gammal och den andra möjligen något äldre 10-24 år (Hansson 1927:73-75; Eifert 2010). I stensättningen (C) påträffades en mindre mängd brända ben tillsammans med resterna efter en urna samt möjligen ytterligare tre bikärl (Hansson 1916). Benen har bedömts som hörande till minst en människa, 18-44 år gammal (Eifert 2010). Bensamlingarna går inte att säkert datera typologiskt, men ¹⁴C-analyserna tyder på att samtliga tre daterade kontexter från skeppssättningarna går att placera omkring 900-750 f. Kr. Möjligen kan den mer centralt belägna graven (a) i skepp 1 vara aningen

äldre. Benen från den runda stensättningen (C) har dock tydligt fått den äldsta ¹⁴C-dateringen (Tab. 6.3). Den sista lokalen som ingår i studien ligger på den norra delen av ön, på Tängelgårda ägor i Lärbro socken (RAÄ 114). Dessa två skeppssättningar (Fig. 6.5: C) ligger på ett mindre gravfält innehållande ytterligare tolv stensättningar och två resta stenar. Skeppssättningarna undersöktes 1915 av Bror Schnittger. I skepp 1 påträffades centralt en oregelbunden kista med ett skelett liggandes på rygg. Tre meter norr om kistan återfanns resterna efter en urna fylld med brända ben. Det obrända skelettet tillhör en man 35-64 år gammal. De brända benen i urnan kommer från minst en människa som uppnått vuxen ålder (18+). Den andra skeppssättningen (2), strax öster om den nyss nämnda, innehöll en kalkstenskista med en urna och brända ben. Benen härrör från en vuxen människa och minst ett får eller en get (Hansson 1927:71-74; Gustavsson 2011). Inga fynd påträffades och den rabbiga fingerdragna urnan i vilken de brända benen låg kan endast tidfästa graven till yngre bronsålder (Eriksson 2009:116-122). Tillsammans med ¹⁴C-analysen placerar det graven till omkring 1000-800 f. Kr. ¹⁴C-analysen av de brända benen från skepp 1 tyder på att denna grav är aningen äldre (Tab. 6.3).

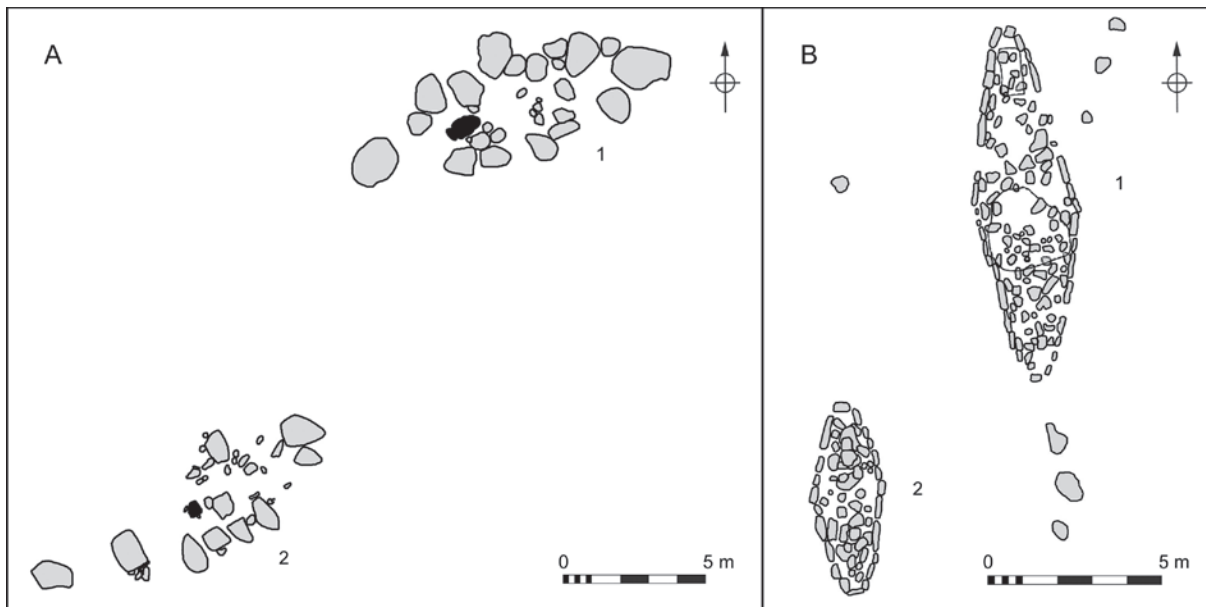
Figur 6.5. A: RAÄ Alskog 62 (skeppssättning 1-2) (efter Wehlin i Runesson *in press*). B: RAÄ Levide 1 (skeppssättning 1-2 & stensättning C) (efter Hansson 1927:73). C: RAÄ Lärbro 114 (skeppssättning 1-2) (efter Hansson 1927:71). Svarta fläckar markerar gravar och ofyllda vita områden markerar fynd av spridda brända ben.

Tema med variation

Det finns andra typer av i par ackompanjerade skeppssättningar. Dessa kan varken sägas följa varandra stäv i stäv eller sida vid sida, men är ändå tydligt relaterade till varandra (Fig. 6.6). Två sådana skeppssättningslokaler har undersökts och osteologiskt analyserats. Den första ligger på det så kallade Bandeläins täppo i Lau socken (RAÄ 49) på sydöstra Gotland (Fig. 6.2). De två skeppen (Fig. 6.6: A) ligger tillsammans med en mindre rund stensättning och samtliga anläggningar har blivit arkeologiskt undersökta. Skepp 1 undersöktes år 1928 av Ture J. Arne som påträffade ett brandlager med djurben i skeppets östra sida och en femkantig hållkista med en gravurna i skeppets västra sida. Förutom benen fanns det i urnan också en pilspets, pincett och en rakkniv av brons (Arne 1928). Det andra skeppet undersöktes av Malin Lindquist år 1990. Lite åt sydväst från centrum

fanns i detta skepp en femkantig kalkstenskista innehållande ett grovt lerkärl med brända ben, en kniv, en pincett och rakkniv i brons (Lindquist 1990). Ingen ^{14}C -analys har genomförts på materialet men fynden kan typologiskt härledas till slutet av mellersta- och inledningen av yngre bronsålder (1100-700 f. Kr.).

Benen från urnan i skepp 1 härrör från minst två människor. Den ena individen blev 35-64 år gammal och en av individerna har kunnat könsbedömas till man. I materialet finns också fem oidentifierade benpåsar som möjligen kommer från brandlagret. I dessa finns djurben från hund och nötkreatur, men också ben från minst en människa, 18-44 år. Benen från urnan i skepp 2 har bedömts som hörande från minst två människor, den ena 10-24 år och den andra 18-44 år. En av dessa individer har bedömts som man och en som en möjlig kvinna? I materialet från skepp 2 finns också ben från nötkreatur (Eifert 2010).

Figur 6.6. A: RAÄ Lau 49 (skeppssättning 1-2) (efter Arne 1928; Lindquist 1990), B: RAÄ Fårö 57 (skeppssättning 1-2) (efter Hansson 1928a). Svarta områden markerar gravar och heldragen svart linje markerar område med fynd av spridda brända ben.

Den andra lokalen ligger på Landsnäsa på Fårö (RAÄ 57) (Fig. 6.2). På lokalen finns två skeppssättningar, fem stensättningar och sex resta stenar (Fig. 6.6: B). De båda skeppssättningarna undersöktes år 1928 av Harald Hansson. Endast från skepp 1 rapporteras om

arkeologiska fynd i form av två brandlager med kol, obrända och brända ben. Det ena brandlagret fanns direkt innan för den norra stäven och det andra något söder om centrum (Hansson 1928a). Benmaterialet har bedömts som hörande från minst en människa

i vuxen ålder (18+) samt från fågel och får eller get (Sten 1998a).

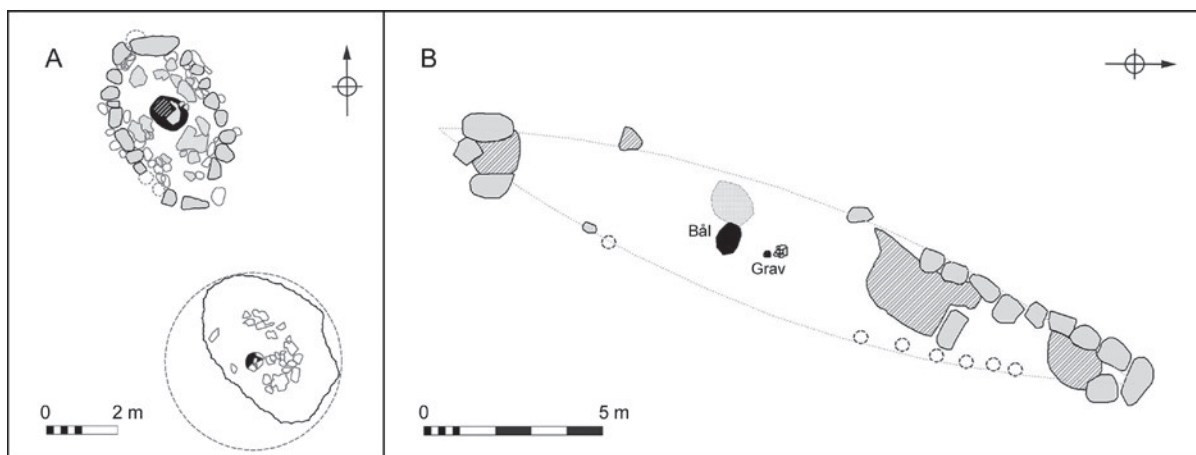
Sammanfattningsvis kan sägas att skeppssättningar förekommer parvis i tre olika varianter:

- Stäv i stäv
- Sida vid sida
- Utan noterbar struktur

Ensamliggande skepp

För denna studie är ytterligare två skeppssättningslokaler på Gotland av intresse att addera. På dessa

båda lokaler finns dock endast ett skepp representerat. Den första lokalen undersöktes år 1997 vid Stora Vikers i Lärbro socken (RAÄ 253). Skeppssättningen är idag borttagen och låg tillsammans med en rund stensättning (Fig. 6.7: A). Skeppet var plundrat och spridda brända ben påträffades därför både i och utanför anläggningen. Benen har bedömts som hörande till minst en individ, 18-44 år och en bakfot till ett får eller en get. Även den runda stensättningen undersöktes och centralt i denna påträffades en liten kista med ett lerkärl och brända ben från en människa i vuxen ålder (18+) (Zerpe 1998a, 1999a; Sigvallius 1999b).

Figur 6.7. A: RAÄ Lärbro 253 (efter Zerpe 1998a:226). B: RAÄ Väte 13 (efter Zerpe 1998b:12).

Året därpå undersöktes en skeppssättning vid Gräne i Väte socken (RAÄ 13). I skeppet påträffades tre mörkfärgningar där den största tolkades som bålplatsen och innehöll en mindre mängd brända ben, kol, sot och aska. Väster om mörkfärgningen påträffades en stenfylld grop. Norr om bålplatsen fanns gravläggningen med brända ben, en rakkniv och en bronspincett. Norr om gravläggningen påträffades en stenskodd grop som tolkades som ett möjligt stolphål (masthål) (Fig. 6.7: B). Benen från gravläggningen har bedömts till en man i åldern 35-64 år. Benen från bålplatsen kommer från en vuxen individ (18+) och det är troligen samma individ som i graven. En intressant iakttagelse är att benen från graven tycks ha utsatts för olika temperaturer. Det tycks som om exempelvis mannens lårben och

bäckenben är svagare förbrända, vilket kan vittna om kroppens placering på bålet. Enligt Sigvallius torde den dode lagts på sidan och att dessa delar hamnat närmast marken och därför blivit dåligt förbrända (Zerpe 1998b, 2002; Sigvallius 1999a). Ben från gravläggningen har ¹⁴C-analyserats och dateras till början av den yngre bronsåldern (Bilaga 11.8).

Brandgravsmiljöer och begravningsritualer

Från materialpresentationen är det tydligt att inte alla skeppssättningar kan sägas innehålla vad som idag skulle tolkas som regelrätta gravar. Av de 19 berörda exemplen innehåller åtta kontexter mer än 200 gram brända ben. Dock skall tilläggas att elva stycken innehåller resterna efter vad som tolkats som en urna och i eller intill sex av dessa urnor påträffades

bronsföremål. Endast i fyra skeppssättningar har fler än en individ kunnat fastställas osteologiskt, varav en av dessa (Levide 1(1)) innehöll två möjliga gravkontexter rymmande en individ vardera (jfr. Tab. 6.3; Eifert 2010).

Det är otvivelaktigt att skeppssättningarna på Gotland nyttjats som gravläggningar, antingen för nedsättande av hela urnor med en stor mängd brända ben eller endast för mindre bendepositioner av olika slag. Det finns också helt tomma skeppssättningar och skeppssättningar innehållande anläggningar och fynd av helt andra slag. Andra återkommande inslag i grävrapporter är exempelvis flintavslag (Nylén & Manneke 1961; Grimlund-Manneke 1979b; Martinsson-Wallin & Wehlin 2011), stolphål (Nylén & Manneke 1961; Zerpe 1998b:13-15) och hårdar eller gropar fyllda med sot och skörbränd sten (Wehlin 2010:97-98). I ett par andra fall har endast ett mörkfärgat och/eller brandlager rapporterats (Hansson 1927:68-83, Hansson 1928d). Dessa brandlager har tillsammans med avsaknad av gravsättning ofta föranlett att skeppssättningen tolkats som en kenotaf. Om detta skulle vara en rimlig tolkning krävs dock att de annars för perioden vanliga gravgåvorna påträffas, vilket exempelvis gjorts på stenålderslokaler på ön (ex. Burenhult 1997:174).

Benämningen på de ovan nämnda anläggningar, såsom brandlager och bålörja etcetera, stämmer väl in med de i övriga Skandinavien vanligen använda begreppen (se Kap. 2), vilka Arcini med flera starkt kritiserar (Arcini *et al.* 2007:119; Arcini 2007:173). Enligt deras kriterium skulle exempelvis brandlagren som rapporterats från skepp 2-6 på Gålrumsgravfältet, skepp 1 på Bandeläins täppo, skepp 1 på Landsnäsa och mörkfärgningen i skeppet vid Gräne utgöra bålplatser. Dock saknas i så fall själva gravläggningen i hälften av fallen, vilket i och för sig skulle kunna förklaras med undersökningsmetodologiska problem. Förhållandet i skepp 3 och 6 på Gålrum, skepp 1 på Bandeläins täppo och skeppssättningen vid Gräne utgör paradexempel i jämförelse med Arcini med fleras studier i Skåne. Här påträffades ett brandlager, eller bålplats om man så vill, och intill dessa fanns

själva gravläggningen (Hansson 1927:76-85, 145-147; Arne 1928; Zerpe 1998b). Dock föreligger ett visst problem då benen från brandlagren inte med säkerhet separerats från de övriga benen och omöjliggör ett dateringstest med C14-metoden, med undantag för skeppet vid Gräne. I det senare fallet är det dock relativt säkerställt att benen från den förmodade bålplatsen och gravläggningen härrör från samma individ (Sigvallius 1999a).

Jag anser dock att det finns ett par problem med en sådan tolkning. Först och främst innehåller gravurnan i skepp 3 på Gålrum en väldigt liten mängd brända ben (45 gram), trots benens potentiella goda bevaringsmöjligheter i en urna täckt med lock. En annan aspekt uppmärksammar Hansson (1927:145) i sin efterskrift då han tydliggör att bitarna av det krossade lerkärllet i skepp 6 på Gålrum påträffats på en stenhäll som täckte det underliggande brandlagret och därför kronologiskt separerar de båda kontexterna. Frågan är dock hur lång tidsrymd som separerar dem? Möjligen kan man här skönja de efterlevandes återkomst till graven och detta inom en relativt nära eller varför inte en mer avlägsen tidsrymd.

Återkomst till skeppssättningar för flera begravningar eller aktiviteter visar också den tidigare nämnda undersökningen vid Fardume och Tjautstomt i Rute socken (se Kap. 2 & 3). Vid utgrävningen var det tydligt att ingen nedläggning av ben stör någon annan och det tycks därför som om man varit medveten om benens placering inom skeppssättningen (Pettersson 1982:112; jfr. Wehlin 2012a). En intressant notering finns också i den osteologiska rapporten rörande benen från Rute. Sigvallius-Vilkancis (1982:126) anmärker att flertalet av benen tycks nötta, vilket skulle kunna tyda på att de behandlats vid fler tillfällen än vid gravläggningen.

Grav och bålplats

I kapitel 2 diskuterar jag kort gravkonceptet och de olika teorierna som finns rörande den lilla mängd människoben som vanligen påträffas i den mellersta- och yngre bronsålderns anläggningar. En av senare års

ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

mest framhållna teori är den om grav kontra bålplats (Arcini&Svanberg 2005; Arcini *et al.* 2007; Arcini 2007). Av den anledningen finns det intresse att testa denna hypotes mer ingående på det gotländska materialet. Nyss nämnda studier bygger främst på förekomsten av den, för kremerat material, ofta bevarade kompakta delen av tinningsbenet, det så kallade Klippbenet (*Pars petrosa*). Detta ben påträffades i 40% av urnorna vid projektet Västskustbanan, men aldrig i brandgroparna. I Gualöv fanns *Pars petrosa* i 92% av gravarna, men endast i 13% av fallen på bålplatserna. Vidare menar Arcini att en bålplats bör innehålla ett urval av ben och då främst en mindre mängd skalltak, fragment av rörben, tandrötter, tår och fingrar. En grav å andra sidan bör i större utsträckning innehålla fragment från hela individen (Arcini 2007:175). För att testa detta antagande och om möjligt särskilja på grav och bålplats utifrån benmaterialet har jag utifrån Arcinis definitioner skapat grupperingar för de olika benelementen (Tab. 6.4). Observera att vissa specifika benelement särskiljts från deras annars vetenskapliga gruppstillhörighet (se figurtext till Tab. 6.4).

Genomgången av förekommande benelement i materialet från skeppssättningarna från Gotland visar tydligt att dessa övervägande är från huvudet. Ett par avvikande fall är dock skepp 1 från Tängelgårda i Lärbro (RAÄ 114) och den ena kontexten i skeppssättningen i Väte socken (RAÄ 13). I sex fall har *Pars petrosa* identifierats och i ett av dessa fall finns den i vad som säkerligen skall tolkas som en bålplats enligt Arcinis (2007) definition. Jag anser dock att den ringa förekomsten av finger- och tåben (falanger) i materialet är en viktig aspekt att lyfta fram. Tydligt är att i de fall där en urna påträffats tillsammans med de brända benen finns också en större representativitet av olika benelement. Detta med undantag för skepp 3 på Gålumsgravfältet och skepp 2 vid Liffride, vilka å sin sida innehöll en mycket liten mängd brända ben. Det är inte ovanligt att gravar med urna innehåller en större mängd ben (ex. Hauptman Wahlgren 2002:164) och likaså att dessa ben vanligen är rena i motsats till de mindre ansamlingarna där benen istället är sotiga. Detta är speciellt tydligt på benen från skepp 5 på Gålumsgravfältet och skepp 4 vid Rannarve (Gustavsson 2010).

Skeppssättning	Total vikt	Ident. fragment	Andel ident.	Huvud	Andel huvud	<i>Pars petrosa</i>	Bål	Övre extrem.	Nedre extrem.	<i>Ossa longa</i>	Falang
Alskog 9 (2)	0 g	0	0	0	0%	-	0	0	0	0	0
Alskog 9 (3)	45 g	6 (8,5 g)	18,9%	3 (1 g)	50%	-	0	1	2	0	0
Alskog 9 (4)	35 g	0	0	0	0%	-	0	0	0	0	0
Alskog 9 (5)	28 g	4 (5 g)	17,9%	3	75%	x (sin)	0	1	0	0	0
Alskog 9 (6)	926 g	167 (347,5 g)	37,5%	72	43,1%	x (sin)	31	6	60	0	0
Alskog 62 (1)	0 g	0	0	0	0%	-	0	0	0	0	0
Alskog 62 (2)	36 g	26 (19,5 g)	54,2%	13	50%	-	0	0	0	13	0
Färö 57 (1) a	43 g	5 (5 g)	11,6%	2	40%	-	0	2	1	0	0
Färö 57 (1) b	8 g	3 (2,5 g)	31,3%	3	100%	-	0	0	0	0	0
Färö 57 (2)	0 g	0	0	0	0%	-	0	0	0	0	0
Klinte 86 (1)	19,5 g	5 (5 g)	25,6%	3	60%	x	0	0	0	2	0
Klinte 86 (2) a	1405 g	352 (779 g)	55,4%	95 (192,5 g)	27%	x (sin & dx)	112	21	33	86	5
Klinte 86 (2) b	147 g	81 (91 g)	61,9%	26 (36 g)	32,1%	-	11	1	0	41	2
Klinte 86 (2) c	334 g	83 (109 g)	49,4%	2 (3 g)	2,4%	-	0	3	1	(68)	9
Klinte 86 (3) a	189 g	4 (3 g)	1,6%	0	0%	-	1	0	0	0	3
Klinte 86 (3) b	85 g	0	0	0	0%	-	0	0	0	0	0
Klinte 86 (4)	3,5 g	0	0	0	0%	-	0	0	0	0	0

6: FRÅN GRAV TILL SOCIAL ENHET

Klinte 86 (5)	8,5 g	0	0	0	0%	-	0	0	0	0	0	0
Klinte 86 (Anl. 7) a ⁸	1,5 g	1 (1g)	66,7%	1	100%	0	0	0	0	0	0	0
Klinte 86 (Anl. 7) b ⁸	3 g	2 (1 g)	33,3%	0	0%	0	0	0	0	0	0	2
Klinte 86 (Anl. 7) c ⁸	81,5 g	46 (45 g)	55,2%	8	17,4%	0	0	0	2	36	0	0
Klinte 86 (Anl. 7) d ⁸	1581 g	593 (522 g)	33,0%	184	31,0%	3	97	5	20	263	21	0
Lau 49 (1)	1572 g	342 (446,5 g)	28,4%	209	61,1%	x (sin & dx)	78	27	21	0	7	0
Lau 49 (2) a	1304 g	345 (520 g)	39,9%	184	53,3%	x (dx)	96	12	43	0	0	0
Lau 49 (2) b	214 g	72 (64,5 g)	30,1%	43	59,7%	-	24	4	1	0	0	0
Levide 1 (1) a	272,5 g	89 (99 g)	36,3%	28	31,5%	-	36	9	12	0	4	0
Levide 1 (1) b	609 g	160 (210,5 g)	34,6%	117	73,1%	-	18	6	17	0	2	0
Levide 1 (2)	166,5 g	67 (94 g)	56,5%	22	32,4%	x (dx)	17	17	10	0	2	0
Levide 1 (C) ⁸	33 g	8 (12 g)	36,4%	3	37,5%	-	1	2	2	0	0	0
Lärbro 114 (1) a	448 g	52 (150,5 g)	33,6%	8	15,4%	-	2	6	21	15	0	0
Lärbro 114 (2)	720 g	118 (342 g)	47,5%	76	64,4%	-	4	14	24	0	0	0
Lärbro 253 (1) a	159 g	8 (7,4 g)	4,7%	8	100%	-	0	0	0	0	0	0
Lärbro 253 (1) b	349,3 g	42 (44,2 g)	12,7%	35	83,3%	x (sin & dx)	0	1 (2)	4 (5)	0	0	0
Lärbro 253 (1) c	23,8 g	2 (0,8 g)	3,4%	2	100%	-	0	0	0	0	0	0
Lärbro 253 (1) d	336,9 g	25 (27 g)	8%	17	68%	-	0	0	4	0	4	0
Lärbro 253 (A2) a ⁸	118,2 g	5 (7 g)	5,9%	2	40%	-	0	0	2	0	1	0
Lärbro 253 (A2) b ⁸	113,8 g	6 (3,5 g)	3,1%	6	100%	-	0	0	0	0	0	0
Väte 13 (1) a	748,5 g	122 (370,5 g)	49,5%	62	50,8%	x	20	8	32	0	0	0
Väte 13 (1) b	98,2 g	4 (12,5 g)	12,7%	1	25%	-	1	1	1	0	0	0
Skeppssättning	Total vikt	Ident. fragment	Andel ident.	Huvud	Andel huvud	Pars petrosa	Bål	Övre extrem.	Nedre extrem.	Ossa longa	Falang	

Tabell 6.4. Benelement från berörda skeppssättningar och stensättningar (jfr. Tab. 6.1-3). *Ident. fragment*: Antal identifierade fragment av mänskliga kvarlevor (alltså utesluts djurben). *Andel ident*: Andelen identifierade mänskliga fragment av den totala vikten. *Huvud*: Inom denna grupp ingår samtliga kraniedelar utom *Pars Petrosa* som redovisas för sig. *Andel huvud*: Andelen identifierade fragment från huvudet. *Bål*: Samtliga kotor, revben och bröstben. *Övre extremiteter*: Skulderblad, nyckelben, överarmsben, strålben, armbågsben, handrotsben och mellanhandsben. I denna specifika indelning ingår ej fingerbenen vilka annars vetenskapligt ingår i denna grupp. *Nedre extremiteter*: Bäckengördeln, lårben, knäskål, skenben, vadben, fotrotsben och mellanfotsben. I denna specifika indelning ingår ej tåbenen vilka annars vetenskapligt ingår i denna grupp. *Ossa longa*: Långa ben som inte närmare kunnat identifieras och kan därför höra till antingen de övre- eller nedre extremiteterna. *Falanger*: Samlingsnamn för finger- och tåben, vilka egentligen hör till de övre- och nedre extremiteterna.

Om de mörkfärgade- och/eller brandlager som rapporterats från skeppssättningar från Gotland skall tolkas som bålplatser möjliggör det en tolkning av delar ur händelseförloppet. Det finns nämligen inget som tyder på att stenarna i någon skeppssättning blivit utsatt för eld och monumentet borde därav ha upprättats efter kremeringen. Ett sådant antagande kan i så fall möjligen förklara den vanligen icke centralt belägna mörkfärgningen. Likaså tycks graven i de fall där en sådan finns ligga i direkt kontakt med bålplatsen

(jfr. Fig. 6.3: A). Skulle denna iakttagelse vara korrekt medför det i praktiken att vissa skeppssättningar upprättats efter att själva gravläggningen utförts. Å andra sidan tyder exempelvis de båda urnorna i skeppssättningarnas kantkedjor vid Domarlunden på att de nedlagts efter byggandet av monumenten (Kap. 2). Detta betyder för den sakens skull inte att skeppssättningarna från början upprättades med anledning att förvara dessa specifika gravurnor. Möjligen är detta också anledningen till att de i egentlig mening inte placerades inuti monumentet.

⁸ ej skeppssättning

KOMMANDE OCH ÅTERKOMMANDE

Även om de skånska studierna får anses välunderbyggda och till viss del kan förklara förhållandena i skeppssättningarna på Gotland är det likväl mycket som står obesvarat. Otvivelaktigt är det många kontexter med en mindre mängd brända ben som skulle kunna tolkas som bålplatser, men i många fall saknas i så fall bålgrät och ofta också den tillhörande gravläggningen. Möjligen kan svaret ligga i en kritik till den äldre undersökningsmetodiken (se Kap. 2), men även förhållandevis nyligen undersökta skeppssättningslokaler är tvetydiga (ex. Grimlund-Manneke 1979b; Pettersson 1982; Hallin 2003, 2004; Carlsson & Widerström 2004). Om skeppssättningarna ska tolkas som regelrätta gravar verkar det saknas en stor mängd brända ben som inte kan förklaras genom naturliga nedbrytningsprocesser. Vidare finns en rad förhållanden som tyder på att andra aktiviteter skett inom och i direkt närhet till skeppssättningsmonumentet än just de som direkt kan förknippas med kremering- och gravläggningsaktiviteter. Jag menar att genom att flytta fokus till monumentet som sådant istället för till individen är möjligt att nyansera tolkningen av detta fenomen.

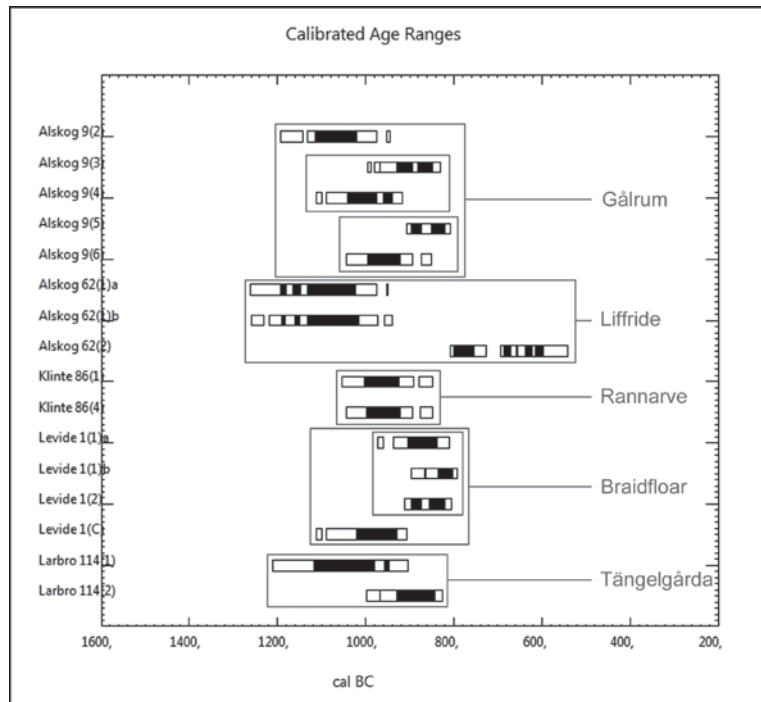
Först är det av intresse att ytterligare pröva förhållandet mellan dubbeluppträdande skeppssättningar med benkontexter och deras inbördes förhållande. Detta kan göras utifrån genomförda ¹⁴C-analyser av de brända benen (se Tab. 6.3 & Fig. 6.8). De kalibrerade värdena på de fem skeppssättningarna på Gålrumsgravfältet tyder på en i tid närmare samhörighet mellan aktiviteterna i skepp 3 och 5 tillika som de i skepp 4 och 6. Detta förhållande är intressant då det inte är dessa skeppssättningar som delar stävar med varandra (jfr. Fig. 6.3: A). Dock bör påpekas att detta är ett väldigt generellt mönster och utgår vi endast från ¹⁴C-dateringarna och deras kalibrerade värden skulle även skepp 3 och 4 såväl som skepp 5 och 6 kunna vara samtida, men likaväl skulle de kunna skilja i datering med upp till 250 år. Hur som helst tyder detta på minst två begravningshandlingar och då bör skepp 4 och 6 tolkas tillsammans som de äldsta

av de fyra. Tänker man sig att skeppssättningarna byggdes samtidigt som begravningsmonument torde det till en början ha stått två skeppssättningar sida vid sida, vilka båda senare byggts på norrut. Det är dock sannolikt att det rör sig om fyra skiljda aktiviteter och att skeppssättningarna byggts med tämligen jämna mellanrum.

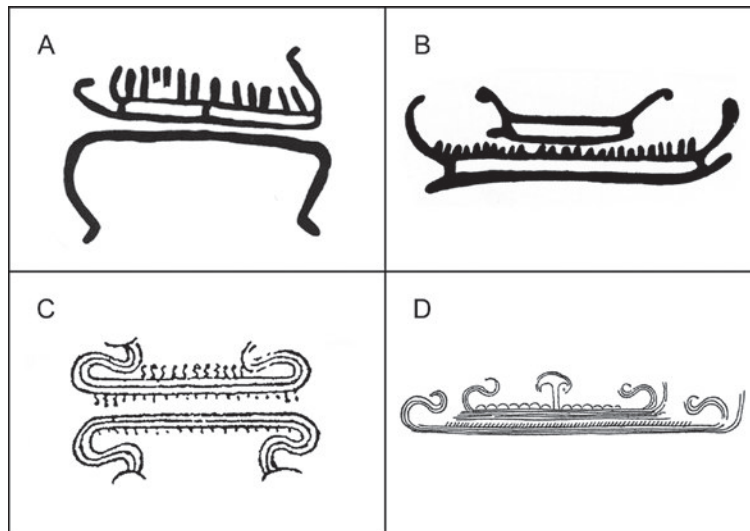
I fallet Rannarve tyder de utförda ¹⁴C-dateringarna och den osteologiska analysen på att det rör sig om samma händelse, eller i alla fall två i tid nära varandra belägna händelser (Fig. 6.8). Möjligen är samtliga fyra skeppssättningar, vilka ligger stäv i stäv, byggda vid ett och samma tillfälle. Deras enhetliga konstruktion tyder på detta. Detta kan jämföras med skeppssättningarna på Gålrumsgravfältet och vid Tängelgårdarna som till viss del skiljer sig åt i utseende och även datering. De undersökta skeppen på Braidfloar i Levide är, deras storleksskillnad till trots, väldigt lika till utseendet och dateringsmässigt överlappar de varandra. Bortsett från skeppssättningarna vid Rannarve är det de båda skeppen vid Liffride i Alskog som till utseendet liknar varandra mest. Dock skiljer sig deras ¹⁴C-dateringar avsevärt åt i tid (Fig. 6.8), vilket troligen går att förklara med att den ena dateringen är genomförd på kol som inte med säkerhet kunnat kopplas kontextuellt. Skeppssättningarna vid Liffride är därför sannolikt samtida.

Frågan är om dessa i par uppträdande skeppssättningar skall betraktas som upprättade för en eller flera personer? Eller kanske inte för någon specifik individ alls? Den tidigare diskussionen om att dessa skeppssättningar är kollektivgravar kan vi utifrån de nya osteologiska analyserna helt avfärda. Om skeppen skall tolkas som färdmedel till dödsriket, som bland annat föreslagits av Tore Artelius (1996), tycks det i många fall inte räcka med ett skepp. I fallet Rannarve behövdes inte mindre än fyra skepp för en individ. Jag menar att stenskeppen förmedlat något mer. Frågan är vad? Kanske andra bronsåldersskepp kan föra oss närmare ett svar.

6: FRÅN GRAV TILL SOCIAL ENHET

Figur 6.8. Multiplot av ^{14}C -analyserna från skeppssättningarna och stensättningarna i Tab. 6.3. Genomförd i Calib Rev 6.1.0. Data set: IntCal09.14c (Reimer *et al.* 2009).

Figur 6.9. Motiv med ett bemannat och ett obemannat skepp på hållristningar A-B (efter Burenhult 1973:115; Kristiansen 2010:103) och bronsföremål C-D (efter Sprockhoff 1954:57; Kaul 1998b:47).

SKEPP SOM MEDIEÖVERSKRIDANDE MATERIALITET

Jag har i ett par andra sammanhang argumenterat för möjligheten att jämföra skeppssymbolen mellan olika

medier där den förekommer under nordisk bronsålder (Bradley *et al.* 2010; Wehlin 2010, 2012b; Skoglund & Wehlin *in press*). Detta berör främst möjligheterna till jämförande studier av skeppsmotiv på hållristningar,

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

bronsföremål och som byggda stenmonument (skeppssättningar).

Något som under senare år berörts mer tydligt är förhållandet mellan skeppsmotiv med bemanningsstreck och de utan sådana (Fig. 6.9: A, B). Exempelvis har Johan Ling (2008:194) genomfört en studie av hällristningarna i norra Bohuslän. Han kunde konstatera att 22,8% av skeppsmotiven från yngre bronsålder saknar bemanning (Tab. 6.5).

Liknande mönster finns på hällristningsskeppen i Småland och Blekinge där ungefär 28% av skeppen saknar bemanningsstreck (Bradley 2008). På Gotland finns endast två lokaler med hällristningsskepp, men procentsatsen för skepp utan bemanning är likartad (29%). Rörande skeppsmotiven på de danska bronsföremålen är denna procentsats aningen högre, ungefär 43,3% saknar bemanning, beräknat utifrån Kauls katalog (1998b).

Hällristningsskepp Bottna, Kville, Svenneby och Tanum socknar i Bohuslän					
	Antal	Procent	Vanligaste antal bemanningsstreck	Störst antal bemanningsstreck	
Äldre bronsålder					
Med bemanning	643	86,8 %	6 – 14 stycken	125 stycken	
Utan bemanning	98	13,2 %			
Summa:	741 skepp	100 %			
Yngre bronsålder					
Med bemanning	936 skepp	77,2 %	7 – 10 stycken	38 stycken	
Utan bemanning	277 skepp	22,8 %			
Summa:	1213 skepp	100 %			
Förromersk järnålder					
Med bemanning	112 skepp	55,4 %	1 – 14 stycken	36 stycken	
Utan bemanning	90 skepp	44,6 %			
Summa:	202 skepp	100 %			
Totalt					
Skeppsbilder	2156 skepp	100 %			
Med bemanning	1691 skepp	78,4 %			

Tabell 6.5. Hällristningskepp och bemanningsstreck (efter Ling 2008:191-197).

I en tidigare studie som jag genomfört tillsammans med Richard Bradley och Peter Skoglund lyftes idén om att de resta stenarna i relingen på vissa skeppssättningar skulle kunna jämföras med bemanningsstreck, detta inte minst då de tycks resta parvis (Bradley *et al.* 2010:86; jfr. Ohlmarks 1946:15-16). En annan typ av skeppssättning (typ 2) tycks i så fall vara utan bemanning, vilket också är fallet hos flertalet av skeppsmotiven på hällristningar och bronsföremål (ex. Kaul 1998a:246-248; Ling

2008:194; Bradley 2008:177). Ett annat sätt att tolka en skeppssättning som utan bemanning skulle kunna vara att den helt enkelt inte innefattar någon grav likt några av de tidigare nämnda exemplen.

Rörande föreliggande fallstudie är det också av intresse att se på hur många skepp som vanligen uppträder tillsammans på hällristningar och bronsföremål och vidare huruvida dessa innehar bemanningsstreck eller ej (Tab. 6.5 & 6.6). Tyvärr ingår sällan antalet

6: FRÅN GRAV TILL SOCIAL ENHET

skepp i relation till varandra som en parameter i hållristningssammansättningar, men det är tydligt att detta vanligen är parvis (ex. Burenhult 1973; Kristiansen 2004b, 2010; Fig. 6.9). Relativt frekvent är förhållandet att det ena har bemanningsstreck i motsats till det andra. I vissa fall uppträder skeppen uppochnedvända i förhållande till varandra (Fig. 6.9: A, C). Detta är ett tydligt mönster också på de danska bronsföremålen där nära 60% av skeppen uppträder

419 bronsföremål; Danmark (efter Kaul 1998b)		
	Antal	Procent
Enkla:	230 skepp	30,2%
Parvis:	224 (448 skepp)	58,8%
Trippletter:	13 (39 skepp)	5,1%
Kvartetter:	5 (20 skepp)	2,6%
Kvintetter:	5 (25 skepp)	3,3%
Summa:	762 skepp	100%

Med bemanning:	291 skepp	38,1%
----------------	-----------	-------

i par. I några fall förekommer dessa med och utan bemanning (Fig. 6.9: D). Detta att jämföra med skeppssättningarna på Gotland som ofta uppträder i par eller fler (Tab. 6.6). Av Gotlands 412 kända skeppssättningar uppträder 168 stycken tillsammans med en eller flera andra skeppssättningar. I de fall där fler uppträder tillsammans är det vanligt att dessa sinsemellan bildar par (Fig. 6.3: A & 6.4: A).

289 Skeppssättningslokaler; Gotland		
	Antal	Procent
Enkla:	244	59,2%
Parvis:	52 (104 skepp)	25,2%
Trippletter:	14 (42 skepp)	10,2%
Kvartetter:	2 (8 skepp)	1,9%
Kvintetter el. fler:	3 (14 skepp)	3,4%
Summa:	412 skepp	99,9%

Med resta stenar:	208 (typ 1 & 3)	50,5%
-------------------	-----------------	-------

Tabell 6.6. Jämförelse mellan antal skepp och bemanning på bronsföremål från Danmark (efter Kaul 1998b) och Gotlands skeppssättningar.

Klavs Randsborg (1993:120) har utifrån skeppsbilder som påträffats i gravsammanshang föreslagit att de tomma skeppen symboliserar de döda. Richard Bradley (2006:379) har utvecklat denna tanke och menar att hållristningspaneler med flertalet skepp kan visa hur skeppen transformeras från tomma till bemannade om man rör sig inifrån och ut eller utifrån och in på panelen. Bradley tolkar detta som ett narrativ om död och pånyttfödelse. Rörande skeppssättningsrelation till omgivande monument har Bradley tillsammans med Dag Widholm (2007a:252) föreslagit ett liknande narrativ. De menar att vissa skeppssättningar tycks vara på väg in i eller ut ur större rösen emedan andra avlägsnar sig från platsen (jfr. diskussion i Kap. 4). Möjligen symboliserar skeppssättningen den dödes resa till röset och åminnelsen av denne. Gravfältet kan således också tolkas som en transformationsplats för den döde och skeppet som färdmedel under den dödes resa.

Denna idé är intressant i en jämförelse med exempelvis förhållandet mellan skeppssättningarna

vid Rannarve på Gotland (Fig. 6.4: A). Jag menar att de fyra identiska skeppen möjligen symboliserar en rörelse eller en transformation likt skeppen på hållristningspanelerna. Det finns skeppssättningar där det utifrån konstruktionsdetaljer är möjligt att tolka deras färdriktning. I merparten av fallen är denna söderut (Wehlin 2012a:82; Wehlin *in press*; Wehlin & Skoglund *in press*). Det är en rörelse mot söder som möjligen kan skönjas vid Rannarve. Skepp 4 utgör då inledningen. Det sotiga fåtalet brända ben i ett mörkt lager tyder på att detta är platsen för kremeringsbålet. De brända benen rör sig sedan söderut genom skepp 3 och placeras i en husurna i skepp 2. Den ansamling flinta som påträffades strax utanför skepp 2 skulle kunna vara resterna efter handlingar i samband med en sådan ritual. I dokumentationsmaterialet kallas anläggningen för ”verkstaden” (Anl. 2b i Fig. 6.4: A). Materialet utgörs av lokal flinta, men tekniken är mycket ovanlig för att komma från en bronsålderskontext och är snarare av stenålderskaraktär. De flesta avslagen är gjorda med bipolar teknik, men det finns också tendenser till flathuggning (bifacial teknik) (muntligen

Apel 2012-03-01). Flintavslag som tyder på rituella aktiviteter är inte ett ovanligt inslag på gravlokaler från bronsålder (ex. Martinsson-Wallin & Wehlin 2011). Anläggningarna strax åt sydsydost (5-7) förstärker ytterligare känslan av en rörelse söderut. Skepp 5 är mindre och anläggning 6, om det är en skeppssättning, ”flyter” tillslut ihop med det runda mindre röset (7). En nära relation mellan just skepp och runda motiv är tydligt också på hällristningar och bronsföremål (ex. Almgren 1927; Kaul 1998a; Bradley & Widholm 2007b; Wehlin 2012b). Det runda röset vid Rannarve innehåller den blott andra graven i egentlig mening på lokalen och har bedömts som resterna efter en vuxen individ, möjligen kvinna. Detta kan möjligen förstås utifrån ett dualistiskt koncept, vilket jag återkommer till nedan.

Att tolka ett monument som att innefatta flera delar av en begravningsprocess har nyligen gjorts rörande bronsåldershögen Lusehøj vid Voldtofte i Danmark (Svanberg 2007:205-210). Under och i den södra delen av denna hög påträffades vid undersökningen en huskonstruktion. Huset tolkades först som resterna efter en tidigare boplatzfas, men kan sannolikt kopplas samman med begravningsceremonier. Fredrik Svanberg (2007:208-210) har omtolkat de olika kontexterna som påträffats i högen och som tidigare behandlats separat. Svanberg menar istället att dessa kan ses som delar av ett långt och komplicerat begravningsförlopp. Först skedde kremeringen och senare en urplockning av benen. Efter detta tycks det som om en mindre huskonstruktion upprättats och där benen möjligen legat på *lit-de-parade*. Ytterligare en tid efter detta sveps urnan och flyttas. Sist placeras urnan på avsedd plats och storbögen byggs. Intressant i en jämförelse med Rannarve skeppen är att rörelsen i Lusehøj sker från den norra delen till de södra delen av högen.

Skeppet som liminal agent

Förflyttar vi oss till den geografiska spridningsbilden för skeppssättningarna på Gotland har jag tidigare föreslagit att vissa kluster går att finna vid kommunikativa lokaler i landskapet och platser

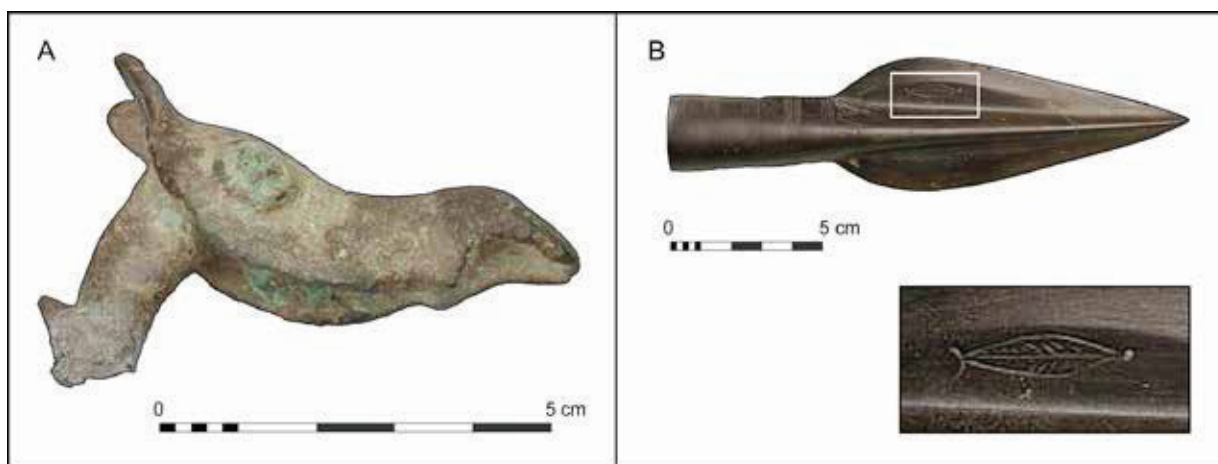
för potentiella möten (Wehlin 2010; Kap. 8). Detsamma har föreslagits för hällristningslokaler på Gotland (Hallin 2002:26) och för betydande hällristningsområden i norra Bohuslän och Uppland (Ling 2008, 2012). Samtliga av dessa lämningar har också gemensamt att de tydligt associerar med kusten och/eller andra vattensystem. Ur ett maritimt perspektiv ligger följaktligen många av Gotlands skeppssättningar grupperade i områden som ur navigations- samt kommunikationssynpunkt varit viktiga. Dessa platser kan därför också förknippas med möten, ankomst- eller avgång (Wehlin 2010). Således uttrycks möjligen två typer av resor från samma ”hamn” och transformationsplats: Från livet till döden och från hemmet till fjärran, alltså från det kända till det okända. Vidare är det naturligt att det är på dessa platser som möten sker, inte bara mellan de döda och deras efterlevande utan också mellan främmande människor och kulturer. De i par uppträdande skeppen skulle därför kunna tolkas som kommunicerande en transformation som inte bara behöver tillskrivas den döde individen.

Kusten eller stranden utgör en liminal zon, en gräns mellan två element såväl kognitivt som konkret. Båten eller skeppet utgör en brygga mellan dessa båda parter och kan på så vis vara en liminal agent (van Gennep 1960; Turner 1969). Christer Westerdahl har i ett flertal arbeten lyft fram denna aspekt (ex. 2005; 2011a-b) och diskuterat den tydliga dikotomin mellan hav och land. Westerdahl visar med en rad exempel hur landbaserade djur används som liminala agenter till havs och vice versa. Det finns också en rad *tabu* förknippade med dessa djur. En sagesman till Westerdahl (2005:7) berättar exempelvis att de som arbetar till sjöss inte skall äta något som producerats eller lever i vatten. Av den anledningen är det intressant att skeppen på bronsålderns hällristningar och bronsföremål ofta har ett häst- eller älghuvud på stäven (Fig. 6.10: A & Kap. 7). Det är möjligt att dessa djur verkade som talismaner och hade en skyddande och förebyggande funktion till havs. Land förs på så vis med de landlevande djuren ut till sjöss. Det motsatta förhållandet kan sägas om skeppssättningarna som fört havet upp på land. Det finns också tydliga

6: FRÅN GRAV TILL SOCIAL ENHET

exempel på hällristningspaneler där människor lyfter upp stora skepp och det kanske kändaste exemplet är Brandeskogskeppet (RAÄ Boglösa 109). Flertalet tolkningar finns av dessa scener men Westerdahl (2011b:295) menar att det kan symbolisera att skeppet förs in i ett annat element, nämligen upp på land. Av den anledningen är det också intressant att exempelvis nämna krumsvärdsfyndet från Rørby i Danmark. Vanligen avbildas endast det ena av dessa

och anledningen är det ornerade skepp som återfinns på detta bronssvärd. Det är dock viktigt att påpeka att det finns två svärd varav det andra inte har någon skeppsbild (Aner & Kersten 1976:6-7, Taf. 141). Detta kan jämföras med fyndet av två spjutspetsar i en åker i Gothems socken på Gotland. Den ena av dessa har fiskornament (Fig. 6.10: B), den andra inte. Är det möjligen hav respektive land som åsyftas även här?

Figur 6.10. A: Häst- eller älghuvud av brons funnet på Alvena ägor i Vallstena socken, Gotland (SHM 18814). **B:** Spjutspets i brons med fiskornament funnet tillsammans med ytterligare en spjutspets vid Haga i Gothems socken, Gotland (SHM 15192:2) (Efter Wehlin 2010:99).

Utifrån detta förhållande diskuterar Westerdahl (2011b) vad han benämner för ett *hydroliminality*-koncept (se Kap. 1). Han menar att skeppet på land inte enbart behöver symbolisera vattnet eller hav utan också skeppets funktion som ett isolerat samhälle till sjöss och den säkerheten som finns i hamnen (jfr. diskussion i Kap. 8). Genom att se båten och skeppet som den ultimata liminala agenten mellan hav och land är det inte svårt att förstå dess betydelse som liminal agent i begravnings-sammanhang mellan liv och död.

Skeppet på hällristningar och bronsföremål avbildas inte bara med häst- eller älghuvuden i stäven utan de återfinns också vanligen tillsammans med landlevande djur (ex. hästar och oxar) eller mer vattenbaserade djur (ex. fisk, orm och vattenfåglar). Av de senare kan några sägas vara amfibiska och därav perfekta som

liminala agenter. Flemming Kaul (1998a:242) menar även att vissa av de s-formade stävarna på skeppen bör tolkas som sjöfåglar (jfr. s-ornament på handtagen på vissa rakknivar från perioden). Kaul försöker placera in fågeln eller sjöfågeln i den ofta refererade modellen om solens resa. Han menar att de flesta rakknivar med skepp och fåglar eller fågelstävar visar scener där solen tydligt är i dess ned- eller uppstigande fas (jfr. Fig. 6.11: A). Jag kommer längre fram att mer ingående beröra Kauls modell (se Kap. 7). Det är dock intressant att med nyss berörda diskussion om skeppets roll som liminal agent diskutera denna modell redan här. Kaul (1998a, 2004) menar att scenerna som finns avbildade på den yngre bronsålderns föremål skall förstås utifrån ett narrativ där skeppet för solen över himlavalvet, och senare under jorden, tillsammans med en rad medhjälpare (ex. häst, orm, fisk). Scenerna på föremålen avbildar enligt Kaul solresans olika

stadium. Modellen är tilltalande men jag ställer mig frågande till om scenerna representerar hela spektret av solens resa. Om det är denna resa som återges håller jag det för sannolikt att det endast är solens övergångsfaser som porträtteras på bronsföremålen, alltså solens upp- och nedgång. Det är i denna liminala fas som solen möjligen behöver medhjälpare (agenter) i form av skeppet, hästen/älgen, fågeln och fisken.

Detsamma kan sägas för skeppet som i sin liminala zon behöver hjälp av land- respektive sjölevande djur (ex. Westerdahl 2005:21). En analogi går att finna från Cykladerna i Medelhavet från 3000-2000 f. Kr. Här finns fisken, vanligen 'kopplad', intill den förliga stäven på skeppsavbildningarna tillsammans med en symbol som tolkats som solen eller stjärnor (Fig. 6.11: B) (Broodbank 2000:96-101).

Figur 6.11. Fiskar och fåglar. A: Halsring från Gotlands bronsålder med fågelornamentik (SHM 8381). B: Skeppsavbildningar med förliga fiskar på så kallade stekpannor i lera från Cykladerna, dateras till omkring 3000-2000 f. Kr. (efter Broodbank 2000:98).

Med ett sådant antagande blir hållristningarnas och bronsföremålens nära relation till begravningar mer förklarlig (Nordbladh 1980:34, 40; Dotzler 1984; Randsborg 1993; Kaul 1998a; Widholm 1998:71-77; Goldhahn 1999a; Syvertsen Jellestad 2002; Ling 2008:154). Tillika som solens upp- och nedgång utgör en liminal och därmed ett kritiskt och farligt skede utgör också döden och begravningen en liminal fas för människan. En begravning i en skeppsättning återspeglar således en liminal övergång och tydliggörs genom att skeppet redan avverkat denna kritiska övergång genom att återfinnas på land.

Tvillingkonceptet

Det finns en annan tolkning rörande denna tydliga dualism i bronsålderns symbolvärld. Även i detta fall är det maritima perspektivet och det långväga resandet centralt. Under senare år har Kristian Kristiansen (2010) argumenterat för att den nordiska bronsåldersreligionen kan sammankopplas med de minoiska/mykenska genom ett tvilling- eller dualkoncept som i båda fall tycks utgöra basen i

hela den religiösa samhällsstrukturen. Detta är inte minst tydligt i den materiella kulturen. Grunden i konceptet menar Kristiansen och Thomas B. Larsson (2005:258-319) finns i den proto-indoeuropeiska religionen och myten om tvillinggudarna och deras syster solgudinnan eller jungfrun. Tvillinggudarnas ena attribut är skeppet och det tycks tydligt att de kan förknippas med solens rörelse över himlavalvet och således den alltid i bronsålderssammanhang diskuterade solkulten (ex. Almgren 1927 och Kaul 1998a-b). Kristiansen och Larsson (2005:258-319) utvecklar konceptet ytterligare och menar att ett slags dualistiskt ledarskap är möjligt att skönja också i den politiska strukturen i bronsålderns Central- och Nordeuropa. Huruvida grundvalen till denna tydliga dualism i bronsålderns Nordeuropa går att söka i den proto-indoeuropeiska religionen eller ej låter jag vara osagt, men att en tydlig dualistisk tanke fanns inom bronsålderskosmologin är svårt att argumentera emot. För detta talar inte minst alla de i par deponerade bronsyxor och de parvis uppträdande motiven av yxor, skepp och andra figurer på hållristningar och

på bronsföremål. Kristiansen och Larsson visar också med ett par exempel att detta dualistiska ledarskap går att finna i strukturen av specifika hallbyggnader och i gravsammanhang (2005:275-280). Det är inte heller ovanligt att brandgravar innehåller två individer (ex. Sigvallius 1994; Arcini 2007:171), vilket också är gällande för det gotländska materialet ovan.

Kristiansen har framlagt idén om ett maritimt hövdinganätverk under europeisk bronsålder, där vissa hövdingar genomförde långa resor i syfte att lära sig nya färdigheter och på så vis vinna gunst på hemmaplan. Dessa långväga geografiska resor transformerades senare genom muntliga berättelser och mytologi till tidsresor i det kosmologiska rummet. I detta europeiska bronsåldersnätverk verkade skeppet som symbol och praktiskt färdmedel och därav också som en transformator och budbärare för interaktion och kunskap mellan långt distanserade samhällen (Kristiansen 2004b; Kristiansen & Larsson 2005:198-212).

Oavsett om det tydliga dualistiska konceptet under bronsålder skall sammankopplas med eskatologi, kosmologi, mytologi eller långväga resande och heroiska äventyr, är det troligen samma grundläggande koncept, eller varianter av det, som finns uttryckt i de olika varianterna av materiell kultur från perioden. Genom ett sådant antagande är det möjligt att jämföra skeppen på hållristningar och bronsföremål med skeppssättningar. De uppbyggda stenskeppen utgör då en synnerligen utforskad del för förståelsen av detta koncept. Skeppssättningarna skulle kunna tolkas som en för Gotland och delar av östersjöregionen lokalt transformerad idé av ett inter-regionalt koncept. Med ett sådant antagande är det därför av intresse att återvända till de i denna studie specifika lokalerna för en avslutande diskussion.

FRÅN GRAVSKEPP TILL MONUMENT OCH SOCIAL ENHET

I detta kapitel har jag synliggjort att ett stort antal undersökta skeppssättningar på Gotland tycks sakna regelrätta gravar. Genom olika analyser och

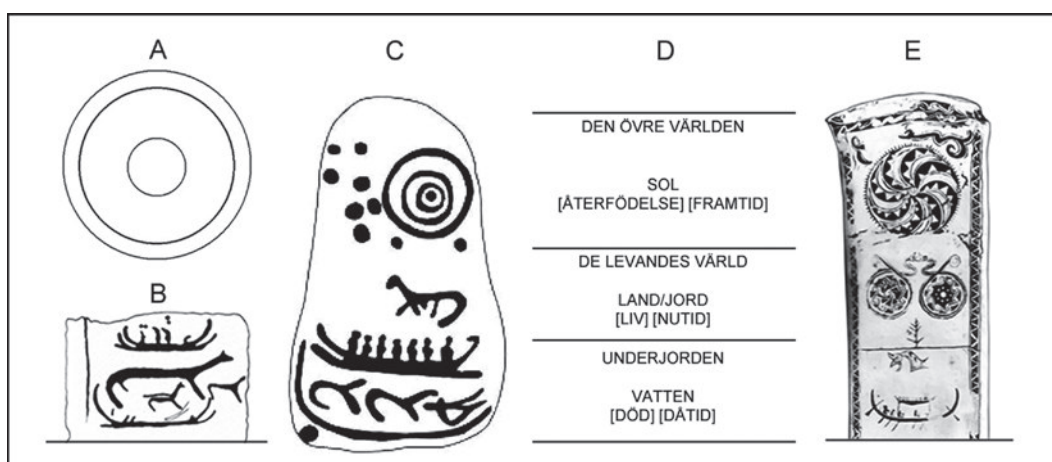
diskussion har jag närmat mig detta fenomen som tidigare ofta tolkats som kenotafer. Dock saknas i många fall inte hela människan utan ett fåtal ben finns nedlagda i skeppssättningen, ibland på flera olika ställen, vilka inte heller alltid med säkerhet kan sägas härstamma från en och samma individ. Det finns en rad möjligheter för var resterande del av benen är. Troligen har en stor del försvunnit av naturliga nedbrytningsprocesser, fältmetodiska problem och försumlighet i arkiveringsförfaranden. Dock är det tydligt att de brända benen redan direkt efter kremeringen tycks ha tagit olika vägar. Några ben lämnade aldrig platsen där bålet stått och många av dessa bålplatser har säkerligen av den anledningen tolkats som gravar. Möjligen har resterande delar av bålet samlats ihop och givits en, eller flera speciella platser. Kanske skall många skärvstenshögar innehållande människoben tolkas som just bålrester, eller resterna efter sådana (Nylén 1958b:32-34; Kaliff 1997: 60-62; Kaliff & Oestigaard 2004:94-95). Det har tidigare också föreslagits att benen efter kremeringen medvetet krossats, men detta är inte något som kunnat verifieras vid de osteologiska analyserna på det gotländska materialet. Ett visst urval kan skönjas gällande de ben som till slut hamnar i skeppssättningen. Kraniefragment utgör i särklass den största delen av identifierade benelement emedan mycket få delar av hand- och fotben finns representerade.

Vidare anser jag i likhet med många andra forskare (ex. Kaliff 1997; Kaliff & Oestigaard 2004; Brück 2009) att vissa ben försvunnit vid andra typer av hanteringar och aktiviteter som skett mellan kremeringen och gravläggningen. Jag skulle dock vilja tillägga ytterligare en aspekt, som bland annat Susanne Thedéen (2004:103-108) uppmärksammat. Detta är möjligheten att de efterlevande återkommit till graven långt efter begravningen. Benen kan då ha tagits fram och ingått som en del i olika ceremonier (ex. Handy 1927). En möjlighet att återvända till graven ges av de kistkonstruktioner med lock som omger många av urnorna i skeppssättningar (se Fig. 6.3: B & 6.4: C). Kistorna skyddar urnan och möjliggör att man lyfter på locket och tar ut urnan för olika förrättningar. Sådana händelser skulle också vara svåra att skönja

vid en arkeologisk undersökning. Jag tror dock att det precis en sådan återkomst som Schnittger och Hansson resonerade kring på Gålrumsgravfältet år 1919. Den där ”tappade” urnan från skepp 6 kanske snarare, precis som Hansson (1927:80) antyder men inte håller för sannolikt, bör ses som belägg för en av de efterlevande genomförd åminnelseceremoni av något slag. Vid sådana tillfällen kan ben ha tillvaratagits för att verka som amuletter eller relikier och kanske även förts till andra platser och/eller monument. Möjligheten finns att benen färdats en mycket lång väg. Nyligen genomförda strontiumisotopanalyser från textilier funna i tidigare nämnda bronsåldershögen Lusehøj visar en icke lokal härkomst (Bergfjord *et al.* 2012). Detta skulle kunna tolkas som att benen förts ”hem” från fjärran land.

Möjligen är det på så vis att i frånvaron av de döda i skeppsättningarna på Gotland framträder istället spåren av de efterlevande. Ur en sådan aspekt är det också av vikt att förstå att en begravning främst är

till för de efterlevande och gravritualen kan spela en stor roll i sociala strategier (Ericsson & Runcis 1995; Oestigaard & Goldhahn 2006). Förutom detta möjliga maktspel ges ett tillfälle att återge grundvalen i den kosmologiska trosföreställningen, men också för att återberätta historiska myter och heroiska äventyr, vilka ofta finns parallella i ikonografin (Andrén 1993; Fredell 2002; Kristiansen & Larsson 2005:269). På så vis förflyttas perspektivet från individen till de efterlevande och till monumentet i sig. Den ovan genomförda jämförelsen med skeppsmotiv på hållristningar och bronsföremål belägger ett sådant antagande. Det har tidigare framhållits att det är ett grundläggande inter-regionalt koncept som på olika sätt återberättas (ex. Kaul 1998a, 2004; Kristiansen & Larsson 2005) och i detta fall utifrån skeppsättningsmonumenten. Det är dock viktigt att påpeka att skeppet och skeppssymbolen mer frekvent påträffas i kustområdena och därför sannolikt bör ingå i en socialt rituell handling kopplad till maritim praktik. Var är annars inlandets skeppssymbolik?

Figur 6.12. A: Tematisk plan över de inre stenkretsarna i Sagaholmshögen (RAÄ Jönköping 20). Bildhällarna ingick i den mellersta kretsen. B: Bildhäll Nr. 6 från Sagaholmshögen (efter Goldhahn 1999a:55). C: Klintastenen från Smedby socken på Öland (RAÄ 87). D: Bronsålderns kosmologi och eskatologi (efter Randsborg 1993:120; Goldhahn 2005b:98-110; Kristiansen & Larsson 2005:352-356; Bradley & Widholm 2007b:28). E: Bildstenen från Sanda kyrka på Gotland (RAÄ 215).

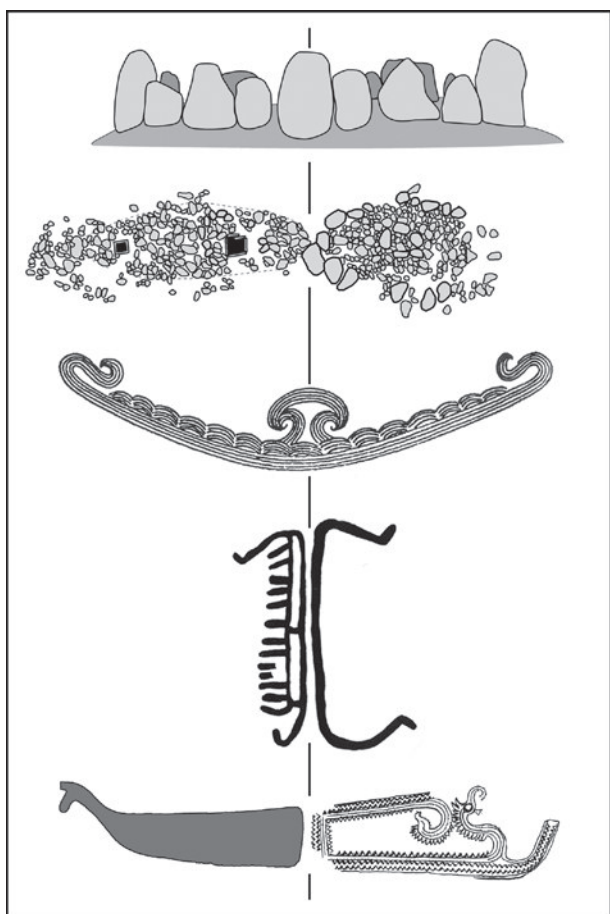
Dubbelställda skepp i en tredelad kosmologi

Möjligen går nyss förda diskussion att koppla samman med den om skeppet som liminal agent mellan land och hav eller vatten. Som tidigare nämnts finns en tydlig dualitet i nordisk bronsålder (jfr. Brandherm & Horn 2012). Möjligen går denna idé tillbaka till

en tanke om världen som uppdelad i två halvor; land och hav (ex. Westerdahl 2005:15-19; 2011b). Tidigare har dock bronsålderns kosmologi vanligen förklarats utifrån en uppdelning i tre vertikalt ställda världar (ex. Randsborg 1993:120; Goldhahn 2005b:98-110; Kristiansen & Larsson 2005:352-356; Bradley &

6: FRÅN GRAV TILL SOCIAL ENHET

Widholm 2007b:28; Ling 2008:234). Något enkelt förklarar rör det sig om en övre värld, vilken ofta symboliseras med ett cirkelmotiv/solmotiv. Denna övre värld innefattar himmel, återfödelse, framtid och gravrösen. Under denna och central i kosmologin finns de levandes värld. Denna värld symboliseras ofta av dubbelställda hästar, människogestalter och plöjningsscener. De levandes värld innefattar jorden, landet, huset, nuet och livet. Den tredje världen är underjorden, vilken ofta symboliseras av skeppet. Till denna värld hör vatten, depå, död och dåtid (Fig. 6.12).

Figur 6.13. Olika varianter av dualiteten hos bronsålderns skeppsbilder.

Denna tredelade kosmologi sammanbinds enligt Goldhahn (2005b:105) av Kauls (1998a) heliga triad av sol, hästar och skepp. Det intressanta för den fortsatta diskussionen är dock inte huruvida

denna uppdelning är korrekt eller inte utan hur förflyttningen (transitionen) sker. Det tycks ofta som om den mellersta världen (de levandes), enligt figur 6.12 ovan, förbigås i symbolspråket. Istället framhävs enligt min mening själva rörelsen, förflyttningen eller transitionen från den undre världen till den övre världen. Precis som tidigare diskuterats gällande motiven på bronsföremålen anser jag att det är att hålla för sannolikt att det är just vid den liminala och farliga fasen som objektet, exempelvis solen eller den döde, behöver understöd. Vid sådana tillfällen fordras liminala agenter. I marint baserade samhällen utgör skeppet en idealisk sådan agent emedan exempelvis hästen eller fågeln kan kommunicera likartade egenskaper för ett mer inlandsbaserat och jordbrukande samhälle. Det kanske rent av är möjligt att likställa dubbelställda hästar med dubbelställda skepp. Av den anledningen kommer ”häst”-huvudena på skeppens stävar i en helt annan dager och förklarar också utevarandet av den så viktiga skeppssymbolen på Trundholmsekipaget. Det är också intressant att hästben förekommer i de begravingar från yngre bronsålder som inte påträffats i skeppssättningarna på Gotland. Vidare förmedlar hästen, vagnen och hjulet en förflyttning, rörelse och kommunikation i inlandet likväl som skeppet gör vid kusten.

SAMMANFATTNING

Kapitlet utgår i huvudsak från nyligen genomförda osteologiska analyser av benmaterial från skeppssättningarna från Gotland. I de skeppssättningarna som gravar påträffas innehåller dessa i regel en eller två gravlagda individer. Ingen tydlig tyngdpunkt finns gällande vare sig kön eller ålder. Vanligen har dock den döde uppnått vuxen ålder, 18 år eller mer. Tillsammans med de mänskliga kvarlevorna i skeppssättningarna finns vanligen får eller get och hund. Begravingarna i skeppssättningarna skiljer sig åt från övriga då de innehåller en mindre mängd brända ben.

Av speciellt intresse är de parvis uppträdande skeppssättningarna. Dessa förekommer i tre olika varianter: Stäv i stäv, sida vid sida och utan noterbar struktur. I de fall som skeppen ligger parvis förefaller

det ofta så att det ena skeppet innehåller en liten mängd brända ben och är i vissa fall helt tomma från ben. Varför är det så? För att nå svar på frågan jämförs materialet med ett par skånska studier av brandgravsmiljöer (Arcini & Svanberg 2005; Arcini *et al.* 2007; Arcini 2007). Här testas om det möjligen förhåller sig så att det ena skeppet kan tolkas som bålplatsen och det andra som själva graven. Detta genomförs genom en studie av förekommande benelement. Resultatet visar att detta är ett möjligt förhållande även hos skeppssättningarna på Gotland. Det är likväl mycket som står obesvarat. I många fall saknas exempelvis bällagret och ofta också den tillhörande gravläggningen.

För att komma vidare i frågan används en medieöverskridande metod där skeppssättningarna jämförs med skepp på hällristningar och bronsföremål. Ett liknande mönster är tydligt även här. Skeppen förekommer vanligen parvis och ofta förhåller det sig så att det ena av dessa är tomt, i dessa fall på bemanning. Forskare har föreslagit att detta förhållande återspeglar en transformation och ett narrativ om död och pånyttfödelse (ex. Randsborg 1993; Bradley 2006). Denna tanke är intressant i jämförelse med skeppssättningarna på Gotland. Jag föreslår att skeppssättningslokalerna återspeglar samma sak och tror inte att begravningen skall ses som en enskild händelse utan som en process och/eller en transformation. Det finns förhållanden i skeppssättningarna på Gotland som tyder på att benen

förflyttats inom och mellan skeppssättningar. Det är med tanke på den lilla mängden ben som vanligen påträffas också sannolikt att de döda spridits ut på andra platser i landskapet. I frånvaron av de döda i skeppssättningarna på Gotland framträder istället spåren av de efterlevande.

Skeppet på hällristningar och bronsföremål har vanligen satts i samband med solen och solens resa (Kaul 1998a-b). I denna tolkning utgör skeppet en liminal agent för att hjälpa solen på dessa dagliga respektive nattliga resa. Tillika som solens upp- och nedgång utgör en liminal och därmed ett kritiskt och farligt skede utgör också döden och begravningen en liminal fas för människan. En begravning i en skeppssättning återspeglar således en liminal övergång och tydliggörs genom att skeppet som liminal agent redan avverkat denna kritiska övergång genom att återfinnas på land.

Det är vidare intressant hur denna tydliga dualism i nordisk bronsålder förbisetts till fördel för den kosmologiska uppdelningen i tre vertikalt ställda världar. Om denna tredelning är korrekt eller inte låter jag vara osagt. Jag menar dock att det är tydligt att det är förflyttningen/rörelsen/transitionen/transformationen som framhävs och tycks vara den viktiga.

7: BRONSÅLDERSSKEPP

Skeppet är den mest representerade symbolen i nordisk bronsålder. Skeppet finns på hällristningar, bronsföremål och i form av resta stenmonument; skeppssättningar (Fig. 7.1). Hällristningsskeppen återfinns i de centrala delarna av Skandinavien från Mälardalen i öster till Bohuslän, Østfold och Rogaland i väster (Malmer 1981; Coles 2000, 2005; Goldhahn 2006a; Ling 2008, 2012). I södra Skandinavien och främst Danmark återfinns skeppet som dekoration på vackert snidade bronsföremål (Kaul 1998a-b, 2004). Skeppssättningarna påträffas mestadels i området kring Egentliga Östersjön med en tydlig koncentration på Gotland, men ett fåtal finns också i södra Halland, nordvästra Skåne och Danmark (Hansson 1927; Strömberg 1961; Müller-Wille 1970; Capelle 1986, 1995; Artelius 1996; Skoglund 2005, 2008; Widholm 2007). Den svenska ostkusten tillsammans med Bornholm utgör områden där skeppet påträffas relativt rikligt på såväl hällristningar som bronsföremål och som skeppssättningar från den yngre delen av bronsålder (Vedel 1886; Hansson 1936; Wigren 1987; Nielsen 1996, 2005; Kaul 1998a; Hedengran & Janzon 1999; Werner 2003; Goldhahn 2009).

I de områden där både hällristningar och skeppssättningar förekommer påträffas de på liknande platser i landskapet, men de förekommer sällan tillsammans (Wigren 1987; Werner 2003:261; Kaul 2005:95-99; Nielsen 1996:32-36, 2005:119; Bradley & Widholm 2007b:28-33). Gemensamt tycks vara deras nära förhållande till kuststrandlinjen och vattenburna

farleder i inlandet (Hansson 1927; Bradley 2006; Ling 2008; Wehlin 2010), men också deras nära relation till begravingar. Skeppssättningar utgör i många fall just gravrum för en eller flera individer (Kap. 6). Hällristningar kan i några fall direkt sammankopplas med gravar. Detta är särskilt tydligt i Sagaholmshögen och Kiviksgraven där skeppsmotiv finns avbildade på hällar som är en del av gravkonstruktionen (Randsborg 1993; Goldhahn 1999a; Syvertsen Jellestad 2002). Vidare visar Jarl Nordbladh och Johan Lings studier av hällristningar i norra Bohuslän och i Uppland på en tydlig rumslig relation till gravar från samma period (Nordbladh 1980:34, 40; Ling 2008:154, 2012:91). Ett annat exempel finns från den svenska ostkusten där hela 18 hällristningsskepp påträffades på hällen under ett bronsålderströse vid Hjortekrog i Törnsfalls socken (RAÅ 144) (Widholm 1998:71-77).

De dekorerade bronsföremålen är tydligt associerade med gravar och påträffas vanligen i kremationsgravar från perioden (Dotzler 1984; Kaul 1998a). Just nämnda Hjortekrog är intressant så till vida att det endast 300 meter öster om röset med hällristningsskeppen finns några mindre gravfält som varit ändamål för arkeologiska undersökningar. På dessa gravfält finns en rad mindre skeppssättningar och i en av de andra stensättningarna återfanns en rakkniv i brons med skeppsmotiv (Hansson 1936). Inom ett begränsat område finns här således skeppet uttryckt i samtliga tre medier; hällristning, bronsföremål och skeppssättning. Dock tar dessa tre uttryck tydligt avstånd från varandra. Rakkniven återfanns i en

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

rektangulär stensättning och hållristnings skeppen var belägna under ett runt stenröse innanför dess kantkedja. Skeppet finns uttryckt som symbol i tre olika medier under yngre bronsålder. Dessa olika uttrycksformer fördelar sig över tre större områden

(Fig. 7.1) där Hjortekrog geografiskt är beläget mitt emellan dem. I följande kapitel har jag för avsikt att analysera skeppet utifrån samtliga dessa medier och främst relationen mellan ristade/graverade skepp och byggda stenskepp; skeppssättningar.

Figur 7.1. Betydande områden med skeppsdekorerade bronsföremål, hållristningar och skeppssättningar i Norden och Baltikum från yngre bronsålder (efter Malmer 1981; Capelle 1986:6-10; Thrane 1983:157, 1994:105; Kaul 1998a:118; Burenhult 1999b:126).

BRONSÅLDERSKEPPEN PÅ GOTLAND

Eftersom det i särklass största antalet skeppssättningar från bronsålder finns på Gotland är det av intresse att undersöka detta huvudområde mer ingående genom en medieöverskridande komparativ analys. Det finns ett fåtal andra visualiserade skepp från bronsåldern på Gotland vilka jag kommer att beröra nedan. Först kommer jag dock att redovisa för ett par möjliga reella fynd av bronsåldersbåtar på ön.

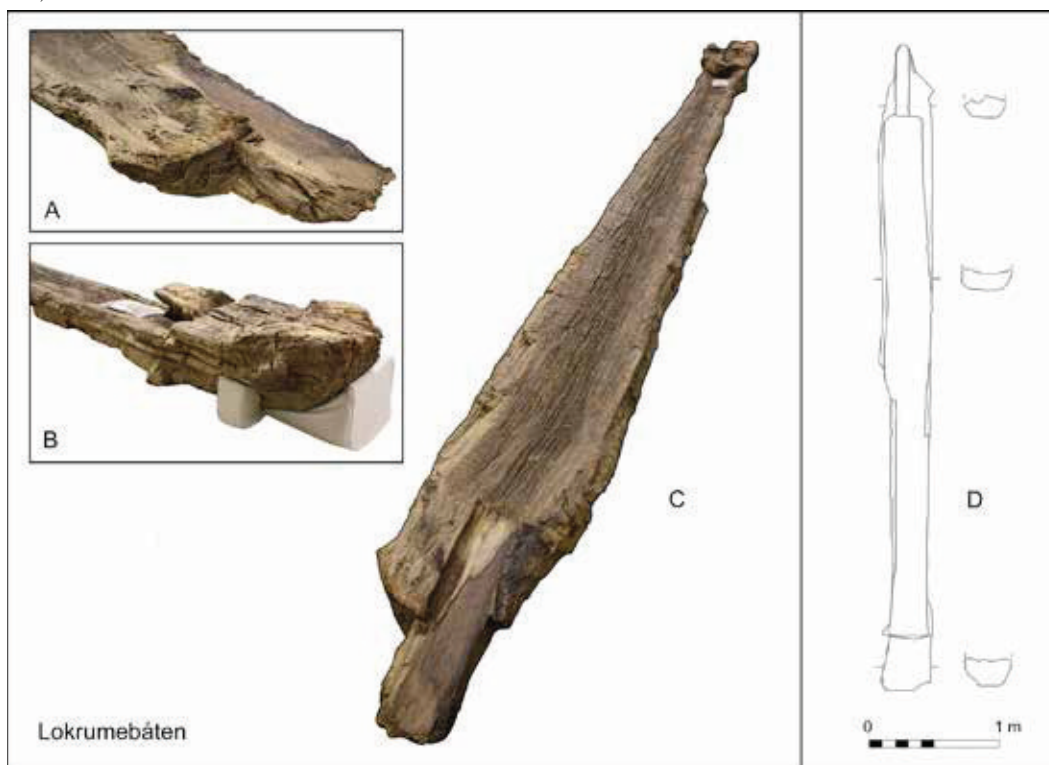
Faktiska båtfynd

Hösten 2002 påträffades en nästan fem meter lång furustock vid morotsupptagning på Lokrume utgård. Morotslandet ligger i Lokrume socken och i den sedan omkring år 1850 utdikade nordöstra delen av Martebomyr och invid Yxne träsk. Fyndet hänvisas vanligen som Martebobåten, men mer korrekt torde vara Lokrumbåten, vilket jag därför i det följande kommer använda. Furustocken visade sig vara den undre delen av en stockbåt med huggen sittbräda (Fig. 7.2). Ett prov togs i akterdelen för dendrokronologisk

7: BRONSÅLDERSSKEPP

datering. Analysen kunde endast fastställa att båten var äldre än 900 e. Kr. och därför genomfördes också en ^{14}C -analys. Det visade sig att Lokrumbåten är omkring 2500 år gammal och hör således till den yngre bronsåldern (Wehlin 2010:90-91, 98). Båten är inte konserverad och är på många ställen mycket fragil. Det som återstår mäter en längd på 4,5 meter och en största bredd på 0,4 meter. I den bakre delen finns ett upphöjt parti (sittoft?) och på motsatt sida finns en utskjutande front. Fören är avfasad intill 0,2

meter under stocken och på dess högra sida finns en tydligt avhuggen del. Vidare finns det 0,4 meter innanför aktern en uthuggen ränna som mäter 4-7 centimeter i djup (se Fig. 7.2). Botten av båten är aningen rundad och det som återstår av borden är 0,04-0,05 centimeter tjocka. En liknande båt med samma datering och utskjutande stäv och med en sittoft i aktern, har påträffats vid Fiskeby i Hälsingland (Ulfhielm 2004, 2007).

Figur 7.2. Stockbåtsfyndet från Martebomyr, Lokrume socken, Gotland. A: Fören, B: Akter, C: Hela båten. Foto Joakim Wehlin 2010. D: Planritning med profiler (efter Pettersson 2002). Båten bevaras i Gotlands museums magasin.

Det finns ytterligare ett intressant fynd från Gotland som jag ska beröra närmare. Detta är den så kallade ekkistgraven funnen på Frigsarve ägor i Rone socken på Gotland (RAÄ 291, SHM 19099) (Fig. 7.3 & 7.4: A). Graven påträffades år 1929 i den då utdikade myren Alva myr eller Alvmыр. Enligt utsago till Erik Floderus som besiktade fyndet så har området varit myr in på 1850-talet. Enligt Göran Lundqvist vid Sveriges geologiska undersökningar som analyserade pollenprover från undersökning av kistan så härrör

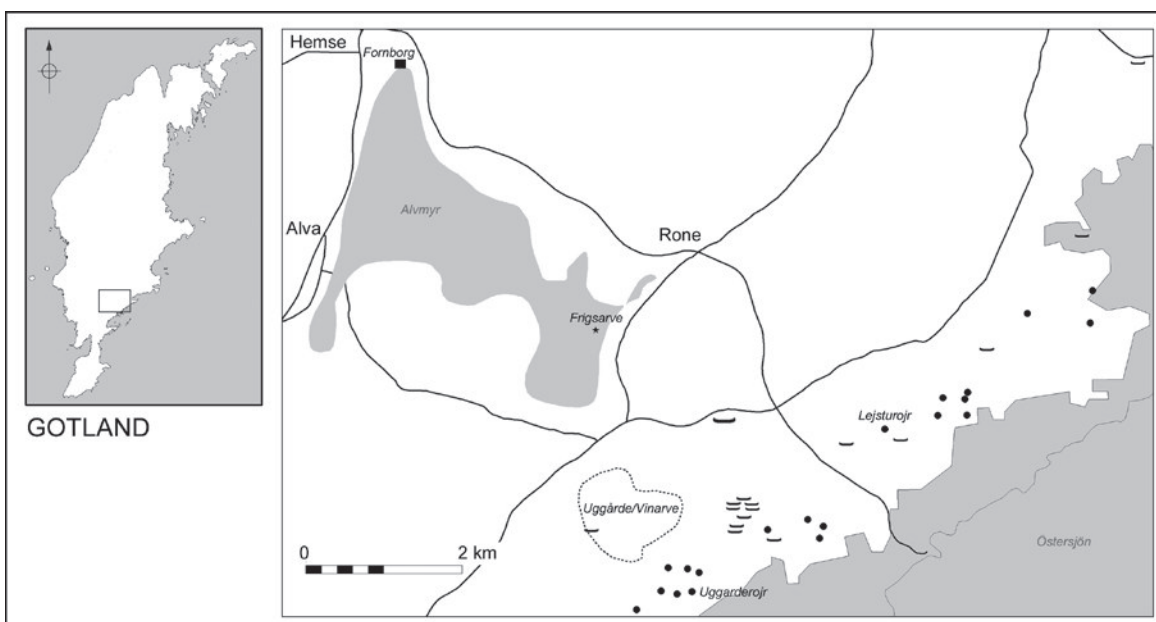
detta från äldsta delen av mellersta bronsålder. Vidare menar Lundqvist att träskbotten vid tiden för nedsättandet av kistan var under tillväxt och har troligen inte heller haft något större djup. Myren var alltså redan under bronsålder igenväxande med spridda vattenytor (Floderus 1929, 1931:285-286).

I ekkistan fanns ett humant skelett tillsammans med ett bronssvärd samt ett bronsspänne. Floderus daterar fynden till första hälften av mellersta bronsålder (1500-

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

1100 f. Kr.). Fyndet skiljer sig i stora delar från övriga kända ekkistefynd från södra Sverige och Danmark (jfr. dock SHM 6366 från Örby socken i Västergötland (Hildebrand 1879:99-100), men också uppgiften om en båt funnen tillsammans med en bronslur i Gullåkra mosse i Skåne (RAÄ Brågarp 3) (Engström 1927:54-55)). Detta berör speciellt att den inte omgivits av en hög utan istället till synes utsatts i myren eller den mindre sjön. Intressant är det faktum, som också Floderus påpekar, att kistans ena del tycks ha hål eller handtag. Dessa menar Floderus ha nyttjats för att sammansluta

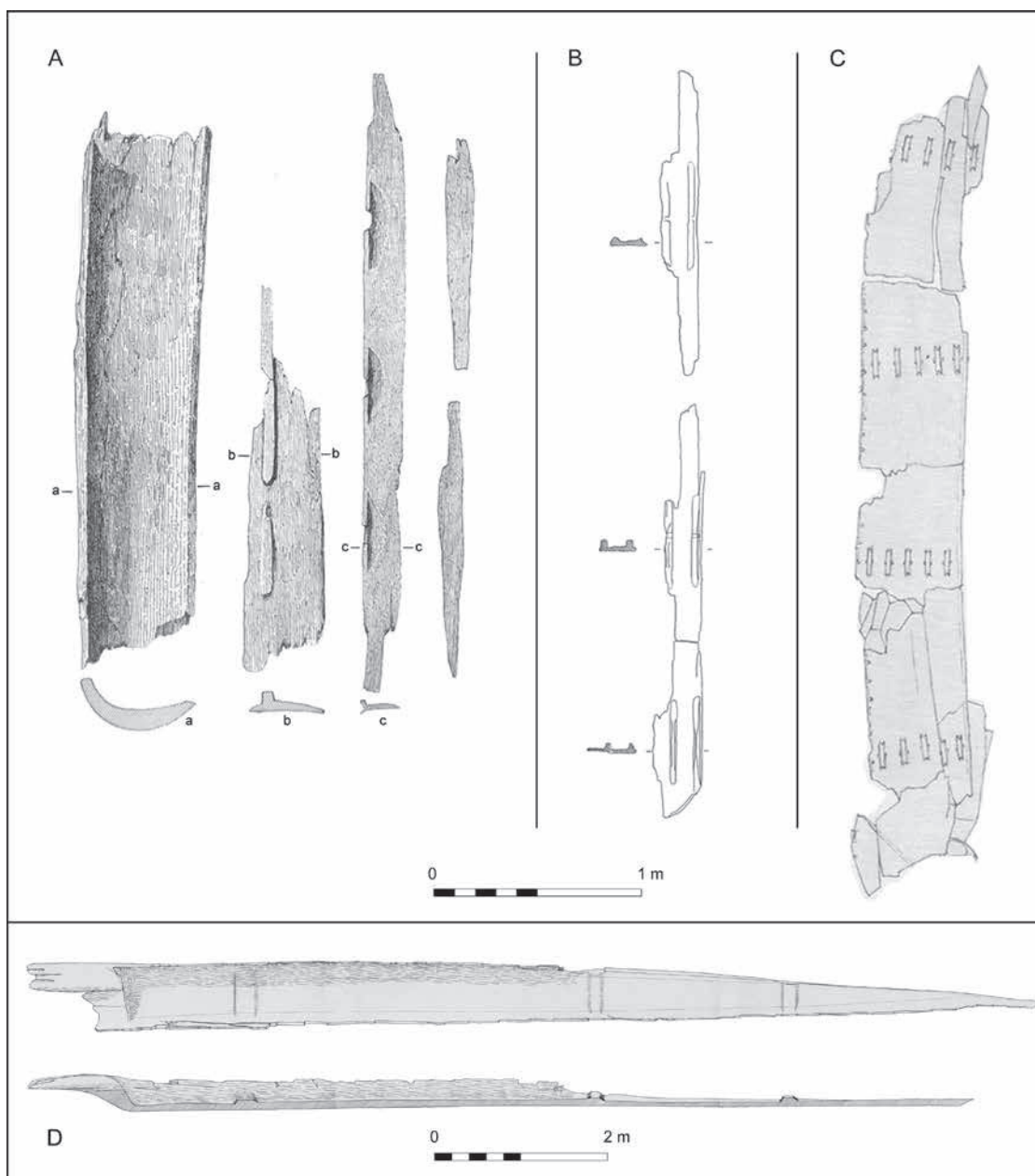
kistans båda delar med rep innan utsättning i vattnet och för att underlätta ett bärande av kistan. Vidare påpekas att detta begravningssätt möjligen kan hänföras till föreställningen om dödsskeppet med paralleller till skeppssättningstraditionen på Gotland (Floderus 1929, 1931:286-288, 290). Floderus gör här en iakttagelse samt ett följande påpekande som är intressanta att föra samman. Varför inte dryfta idén om att det är delar av en båt som använts som gravkista?

Figur 7.3. Närområdet kring ekkistefyndet vid Frigsarve (stjärna). Större bronsåldersrösen >20 Ø (cirklar) samt skeppssättningar. Ungefärlig utbredningen av Alvmyr (Alva myr) före utdikningen på 1800-talet. 2 kilometer söder om Frigsarve finns ett boplatsoområde Uggårde/Vinarve och i norra änden av Alvmyr finns uppgifter om en fornborg (RAÄ Hemse 77). Kustlinjen följer SGU:s strandlinjeberäkning för 3000 BP (omkring 5 möh). Markering längre ut är dagens kustlinje.

Från de brittiska öarna har gravkistor med båtform från äldre bronsålder hittats i ett flertalet fall (Harding 2000:109). En av dessa, från Loose Howe i Yorkshire, innehöll båt detaljer såsom en triangulärt formad och något spetsig köl och en stäv formad av solitt trä (Elgee & Elgee 1949:91-95). Samma idé har nyligen framförts rörande kistan från Hågåhögen i Uppland och att denna ursprungligen skulle kunna ha varit en stockbåt (Lindström 2011a:314). Genom ett sådant antagande får hålen i Frigsarvekistan en helt annan signifikans. Detsamma gäller för de längst med kistan löpande förhöjningar eller klossarna i

plankan (Fig. 7.4: A). Dessa skulle kunna tolkas som surrningsknap för fästandet av båtens spant likt de som finns på båtarna från Haugvik och Hjortspring (Fig. 7.4: B, C). Hålen kan likaså tolkas som de har använts för att fästa samman bordläggningsplankorna med varandra. Problemet ligger i att inga hål syns i klossarna på planritningar eller fotografier, vilket är en förutsättning för surring. Kistan finns idag inte bevarad och omöjliggör därför en okulär besiktning med syftet att finna dessa hål. Jag anser dock att det med all säkerhet rör sig om resterna efter en båt.

Figur 7.4. Trädetaljer från brons- och äldsta järnålder i Skandinavien. A: Ekkistefyndet från Alva myr, Gotland (efter Floderus 1929), B: Delar av bålfyndet från Haugvik (efter Sylvester 2006:93, C: Delar av bottenplankan från Hjortspringsbåten (efter Rosenberg 1937:79), D: Stockbåten från Stevns, Danmark (efter Hansen & Nielsen 1979: Fig. 18).

Skepp och bronsföremål

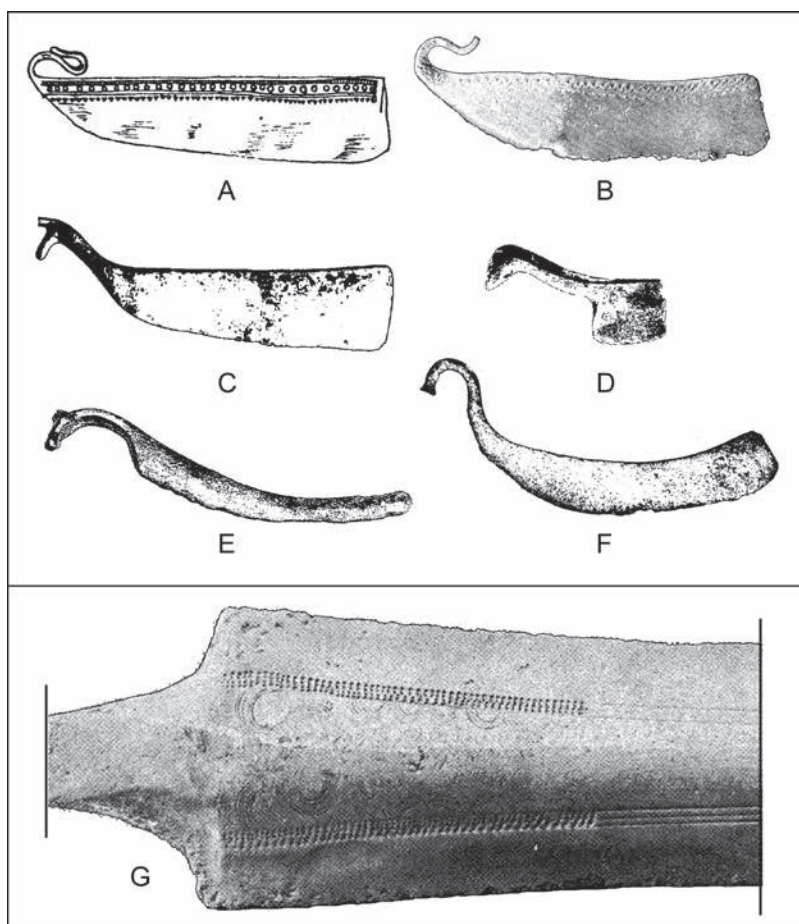
På Gotland har hittills endast fåtalet bronsartefakter med skeppsmotiv återfunnits. Enligt Gerhard Dotzler skall det ha påträffats två rakknivar med skeppsmotiv på ön (Dotzler 1984:76, 117, 148, 224). En av dessa

rakknivar är dock felaktigt hänförd till Gotland och påträffades egentligen i Hjortekrog i Småland (Hansson 1936). Den andra rakkniven från Gotland har en bård som man kan relateras med dem som är vanliga på skeppsmotiv (Fig. 7.5: A). Fyndkontexten

ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

är dock aningen osäker, men det kan röra sig om en skeppssättning (SHM 7571:173; Gustafson 1885-1887:173; Hansson 1927:Pl. 16). Ytterligare en rakkniv med bård påträffades vid utgrävningen av ett jordtäckt gravröse i Burs socken 1984 (RAÄ 9) (Burenhult 1986) (Fig. 7.5: B). Några rakknivar med stiliserade djurhuvuden har påträffats på ön (Fig. 7.5: C-F). Samtliga av dessa med en säker fyndkontext har återfunnits i stenrösen (Stenberger 1941a, 1942; Wehlin & Schönback 2012). Flertalet forskare har genom åren menat att rakknivar i sig (utan dekor) är att tolka som representationer för skeppet, och då inte minst de med tydligt stiliserade "häst"-huvuden. Dessa rakknivar dateras till första hälften av mellersta bronsålder (1500-1100 f. Kr.) (ex. Glob

1969:55; Kaul 1998a:134-145). Nyligen genomförda strandlinjedateringar av hållristnings skepp med djurhuvudstavar i Uppland bekräftar denna datering (Ling 2012:55-57, 83-86). Rakknivar är annars ett vanligen förekommande fynd i gravar från yngre bronsålder på Gotland. Detta gäller inte minst för fynd associerade med skeppssättningarna. Dessa rakknivar är dock vanligen odekorerade. De kanske tydligaste skeppsmotiven på ett bronsåldersföremål som påträffats på Gotland finns på ett svärd från Qvie i Lojsta socken (möjlig samband med RAÄ 44) (Fig. 7.5: G). Svärd med skeppsmotiv finns på andra håll i södra Skandinavien men är högst exceptionella (Kaul 1998a:164).

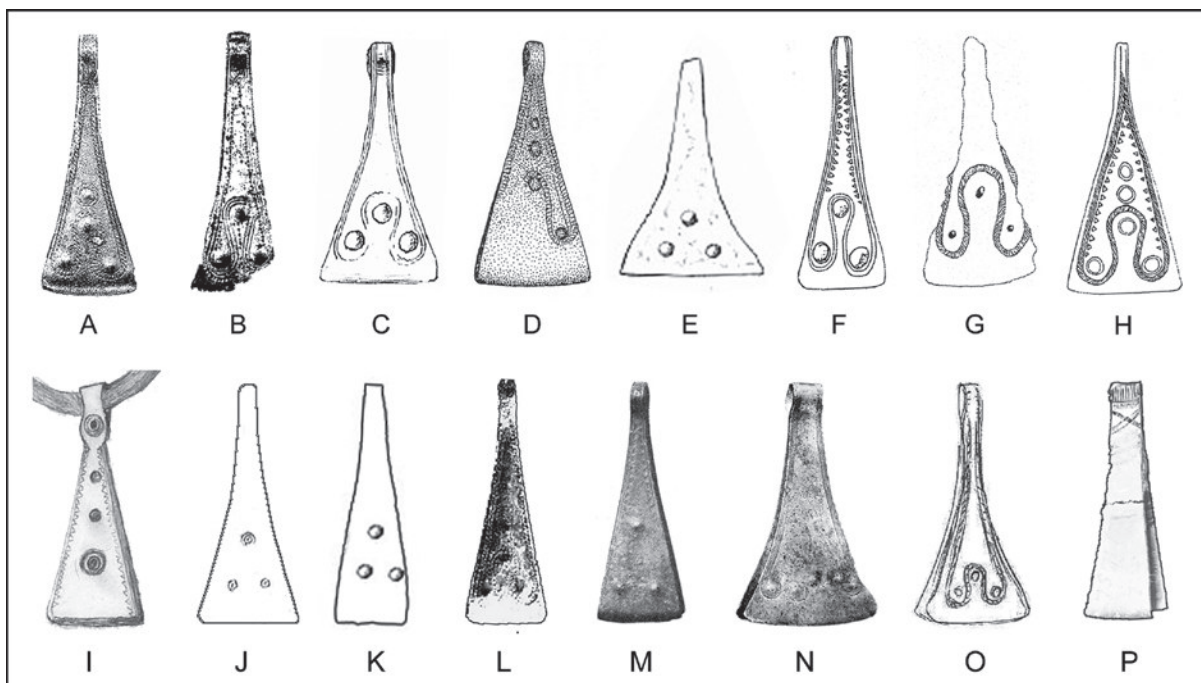

Figur 7.5. A-F: Samtliga ornerade rakknivar och rakknivar med stiliserade "häst-" eller "fågelhuvuden" funna på Gotland (efter Hansson 1927:Pl. 9, 16; Stenberger 1942:103; Oldeberg 1974; Burenhult 1986:350). G: Detalj med ornerade skeppsmotiv på ett bronssvärd funnet vid Qvie i Lojsta socken (SHM 3425) (efter Hansson 1927:Pl. 21). B, C, F är funna i röse-/högkontext. A och E från möjliga gravar och övriga har okänd härkomst. Ej i skala.

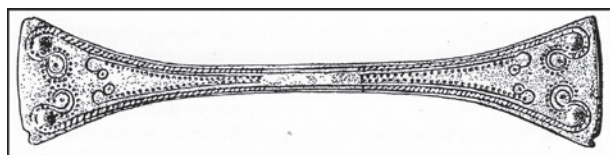
7: BRONSÅLDERSSKEPP

Återgår vi till fynd associerade med skeppssättningarna är pincetten den andra vanligen förekommande bronsartefakten som påträffas i dessa. Dessa är ofta dekorerade (Fig. 7.6). Dekoren är av sådan art att ett skeppsmotiv, eller snarare två, bildas om pincetten vecklas ut (se ex. Fig. 7.7). På samtliga ornerade pincetter utom en finns tre runda symboler på vardera

sidan, i fåtalet fall fler. Dessa cirkelmotiv har av Kaul tolkats som solsymboler (1998a:195-209). På ett fåtal av skeppsmotiven finns också triangulära mindre symboler längst med relingen på skeppet. Dessa har tolkats som att de representerar bemanningen (Kaul 1998a:246-248).

Figur 7.6. Samtliga ornerade bronsålderspincetter funna på Gotland. A-H från skeppssättningar (A: Alskog 9 (3), B: Alskog 9 (6), C: Lau 49 (1), D: Lau 49 (2), E: Tofta 26, F: Rute 77 (1), G: Silte 29, H: Tofta 78). E: från ansiktssurna. F-H från husurnor. I: Från trolig skeppssättning (Tofta oreg.). Hittades tillsammans med rakkniv A i Fig. 7.5. J-K från stenöse RAÄ Västerhejde 21. L-M från möjliga gravar. N-P från okända kontexter (efter Hansson 1927:Pl.12, 16-17, 23, 37-38; Arne 1928; Arwidsson 1952:23; Petterson 1982:98; Lindquist 1990; Sabatini 2007:106; Wexell 2011-11-15; SHM 7571:183). Pincett B, F, I-H, L-M har möjliga bemanningssymboler. Ej i skala.

Figur 7.7. Uffälld bronspincett med skeppsmotiv från Vojens i Hederslev, Danmark (efter Sprockhoff 1955:57).

Hällristningar

På Gotland finns fyra figurativa hällristningslokaler (RAÄ Fårö 379, Lye 24, Lärbro 303, Vallstena 74) varav två har skeppsmotiv (Fig. 7.8). Dessa två lokaler med skeppsfigurer ligger i samma område som skeppssättningar, men de distanserar sig tydligt

från varandra i landskapsrummet (Fig. 7.9). De två hällristningspanelerna med daterbara motiv kan båda härledas till första delen av mellersta bronsålder (1500-1100 f. Kr.) och är av tydlig östsvensk karaktär (Glob 1969:47-55; Malmer 1981:11-42; Kaul 1998a:87-107; Ling 2008:59-105, 2012:81-88; muntligen Broström 2012-08-28). Det är också till denna period som de äldsta skeppssättningarna kan hänföras. Detta sammanträffande är ett av argumenten som Hansson (1927:86) använder rörande tidigare nämnda idé om att man på Gotland överfört traditionen att rista i sten till att bygga i sten. Lagg där till ovan nämnda omständighet att rakknivarna funna på Gotland som

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

dateras till slutet av mellersta- och yngre bronsålder är ”blanka” i förhållande till de äldre fynden. Det vore därför av intresse att testa Hanssons hypotes närmare

och jämföra de skeppssättningarna på Gotland med skeppsmotiv på hällar och bronsartefakter.

Figur 7.8. Hällristningar med skeppsmotiv på Gotland. A: Lansa, RAÄ Fårö 379 (efter Broström 1999). B: Högvide, RAÄ Lärbro 303 (efter Burenhult 1973:98-99). Skalenliga och norrorienterade.

Figur 7.9. Platsen för hällristningen på Fårö (RAÄ 379) (jfr. Fig. 7.8: A). De större stenarna i förgrunden är delar av skeppssättning RAÄ Fårö 290. Avstånd mellan skeppssättningen och hällristningen är 170 meter. Foto från väst, Joakim Wehlin 2010.

7: BRONSÅLDERSSKEPP

Sammanfattningsvis finns skeppet representerat på sju olika vis från Gotlands bronsålder:

- Skeppssättningar (412)
- Faktiska bronsåldersbåtar (1-2)
- Rakknivar med skeppsornering (2)
- Rakknivar med stiliserade ”häst”-huvuden (4)
- Pincetter med skeppsornering (12)
- Svärd med skeppsornering (1)
- Hällristningsskepp
(2 lokaler med 31 skepp; 25 + 6)

SKEPPET OCH CIRKELN

I denna medieöverskridande jämförelse vill jag inledningsvis beröra de olika skeppens direkta omgivning. För även om skeppet utgör det vanligaste motivet på hällristningspaneler och bronsföremål så förekommer det sällan ensamt utan ackompanjeras bland annat av andra skepp, människor, hästar, fiskar och ormar. Den absolut vanligaste symbolen intill skeppet är en cirkel av något slag (ex. Kaul 1998a-b; Hauptman Wahlgren 2002). Detta förhållande är något som exempelvis Oscar Almgren tidigt diskuterade rörande hällristningarna. Almgren uppmärksammade variationen av detta cirkelmotiv, men tolkade dem tveklös som solsymboler (Almgren 1927). Denna tolkning har sedan dess influerat diskussionen om bronsålderns kosmologi. Senare har exempelvis Åke Ohlmarks (1963) kopplat skeppet till solsymbolen i en jämförande studie med egyptisk religion. Här ”lånade” Ohlmarks idén att solen förflyttades över himlen med hjälp av hästen och skeppet. Denna tolkning har under senare år utvecklats ytterligare och då inte minst genom Flemming Kauls kvantitativa studie över motiv på danska bronsföremål, främst rakknivar (Kaul 1998a-b). Kaul utgår från Trundholmsvagnen som påträffades i en mosse på Själland i Danmark år 1902. Vagnen visar en rund bronsdisk, tolkad som solen, som förs fram av en häst. Soldisken är dekorerad med guld på den sida som är synlig när vagnen förs mot höger. Den motsatta sidan, vilken är synlig när ekipaget förflyttas mot vänster, är ”mörk”. Kaul kunde se ett liknande mönster med skeppen på bronsföremålen. På över 400 bronsobjekt visar Kaul att 80% av skeppen

är riktade åt höger och 20% åt vänster. Samtliga skepp som är riktade åt höger associeras med cirklar. En genomgång av Kauls katalog visar att 227 skepp (29,8%) kan relateras till solsymboler. De har således samma riktning som solen. Kaul menar att motiven på de dekorerade bronsföremålen förmedlar ett narrativ där skeppet leder solen över himlen under dagtid och under vattnet nattetid (Kaul 1998a-b, 2004). Kristian Kristiansen och Tomas B. Larsson (2005:294-319) har också uppmärksammat diskussionen om ”solens resa”. De använder den äldre Indo-Europeiska mytologin och främst legenden om solgudinnan som blev räddad av sina tvillingbröder, tolkade som de gudomliga eller heliga tvillingarna. Dessa tvillingar kommer alltid förklädda, vanligen som skepp eller hästar. Nyss nämnda tvillingförhållande är av särskild vikt för även om den vanligaste symbolen intill skeppen alltid har påpekats vara ett cirkelmotiv är ett annat eller flera skepp intill skeppet nästintill lika vanligt. Detta förhållande påvisar också Katherine Hauptman Wahlgren (2002:114-118) i sin studie över hällristningsförekomster i nordöstra Östergötland. Exempelvis är förhållandet skepp tillsammans med skepp vanligare än skålgrop i kombination med skepp.

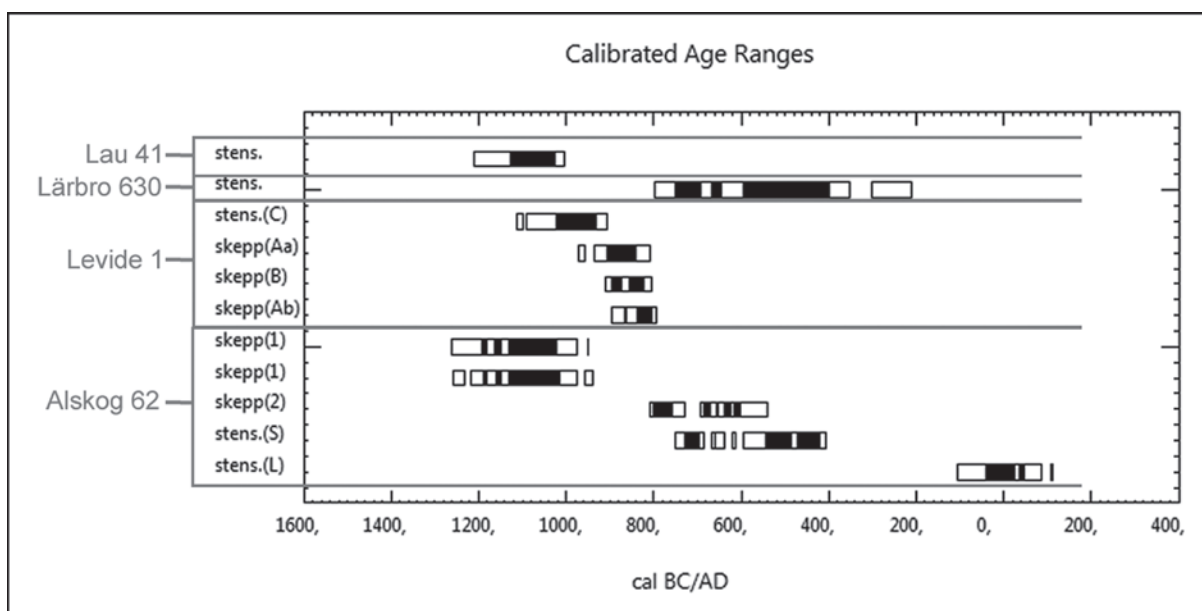
Skeppssättningen och cirkeln

Samtliga forskare som närmare behandlat skeppssättningarna på Gotland har uppmärksammat en intilliggande rund stensättning (Ulfsparré 1875:10; Hansson 1927:67; Bradley *et al.* 2010:84, 92; Wehlin 2012b). Sigge Ulfsparré beskriver fenomenet enligt följande: ”Vidare finnes på några fots afstånd derifrån en cirkel rund sättning af kullerstenar alla större än en enmansbörda.” (Ulfsparré 1875:10). Under tecknad har i en tidigare artikel diskuterat förekomsten (Wehlin 2012b). Studien bygger främst på de undersökningar som Hansson genomförde efter avlagd doktorsexamen. Hanssons syfte var att förstå de båda konstruktionernas förhållande till varandra och då främst kronologiskt. Ett problem som uppstod var dock att inga då daterbara fynd påträffades och ibland föreföll den runda stensättningen vara i det närmaste tom på fynd. Före och direkt efter sin avhandling undersökte Hansson fyra runda stensättningar i direkt

ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

anslutning till skeppssättningar (RAÄ Grötlingbo 4, Levide 1, Lärbro 208 & Tofta 15) (Hansson 1916, 1928a, 1928d, 1930b). Efter detta har ytterligare åtta runda stensättningar intill skeppssättningar undersökts (RAÄ Alskog 62, Fröjel 9, Lau 41, Lau 49, Lärbro 248, Lärbro 253 & Lärbro 630) (Arne 1928; Nylén & Manneke 1961; Nylén 1962b; Manneke 1967; Hallström 1973, muntligen 2011-11-18; Lindquist 1990, 1992; Zerpe 1998a, 1999a; Carlsson & Widerström 2004; Hallin 2003-2005; Martinsson-Wallin & Wehlin 2011; Wehlin 2012a-b). Dessa undersökningar har visat att det ofta förhåller sig på så vis att skeppssättningen eller den runda stensättningen, ibland båda två, saknar gravläggning, men att det ibland finns en mindre mängd brända ben. Vidare har ¹⁴C-analyser av några lokaler visat att anläggningarna tycks vara samtida (RAÄ Lau 41, Levide 1 & Lärbro 630), även om det på andra håll tycks röra sig om sekundära järnåldersgravar (RAÄ Alskog 62 & Lärbro 208) (Fig. 7.10). Av Gotlands 412 kända skeppssättningar ackompanjeras cirka

20% av mindre runda stensättningar (Wehlin 2012b). Vidare ligger 60 skeppssättningar tillsammans med en mindre samling (2-5) runda stensättningar, som i vissa fall tolkats som ett mindre gravfält. Det är också svårt att okulärt tolka de lokaler som senare kommit att växa ut till stora järnåldersgravfält. I det hela taget rör det sig om cirka 35% av skeppssättningarna som kan relateras med runda stensättningar och/eller rösen. Detta att jämföra med samma kombination på exempelvis bronsföremål i Danmark där nära 30% av skeppen ackompanjeras av en cirkel. Möjligen är dessa båda typer av cirkelmotiv att tolka som likvärdiga och således av samma betydelse. Genom ett sådant antagande sammankopplas den runda stensättningen med skeppssättningsmonumentet snarare än att den skall ses som en egen anläggning (jfr. diskussion i Kap. 4 och 5). Därför anser jag att en diskussion rörande skeppssättningarna och deras intilliggande runda stensättningar bör beröras i förhållande till resonemanget kring ”solens resa”.

Figur 7.10. Kalibrerade ¹⁴C-dateringar från skeppssättningar och intilliggande runda stensättningar på Gotland. Rörande de båda övre dateringarna har dessa gjorts endast på de intilliggande runda stensättningarna. Kalibrerat i Calib Rev 6.1.0. Data set: IntCal09.14c (Reimer et al. 2009).

Riktning

Centralt i Kauls modell över ”solens resa” är den riktning i vilken skeppet färdas. Riktningen tolkas

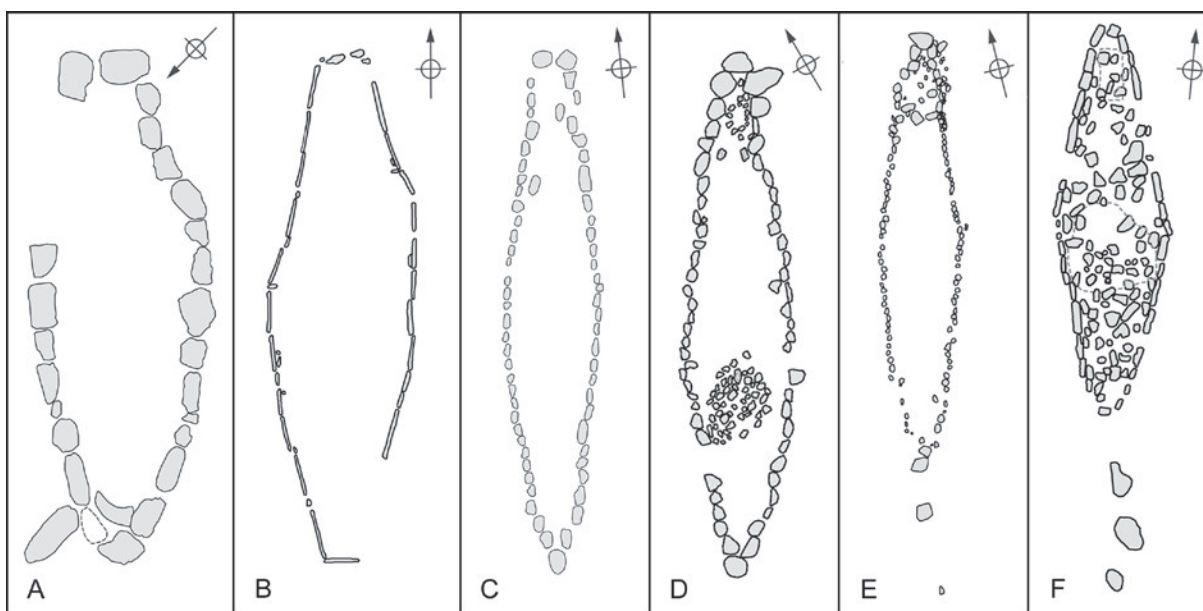
utifrån olika konstruktionsdetaljer vilka också kan användas på hållristningsskeppen (Kaul 1998a:185-187). Skeppen på hållristningarna och bronsföremålen

7: BRONSÅLDERSSKEPP

är avbildade som sidobild och ger därför en indikation på skeppets elevation samt bemanningens position (Glob 1969; Burenhult 1973; Malmer 1981). Exempelvis finns tydliga skillnader mellan för och akter. Ibland finns ett hästhuvud i fören. En annan indikator för skeppets riktning är den kölförlängning, eller ”snabel”, som är längre och mer distinkt i skeppets förliga del (För mer utförlig definitionsförklaring se Kap. 4). De senare daterade hällristningsskeppen är liksidiga och därför svårtolkade vad gäller deras riktning (Nordén 1925:58; Strömberg & Strömberg 1983:26; Kaul 1998a:87-112, 2003:187-208; Ling 2008:102-105).

Skeppssättningarna på Gotland har ofta tolkats som liksidiga och således tänkta som ”seglandes” åt två håll. Vid en närmare studie av de ännu ej restaurerade skeppssättningarna uppenbaras dock

tydliga skillnader mellan de båda ändarna hos främst typen 2 och 3. Ibland förekommer en till tre resta stenar i skeppssättningens förlängning. Denna detalj, som av Torsten Capelle benämns förstäv, finns också dokumenterad från fåtalet andra håll i egentliga östersjöområdet (ex. Ohlmarks 1946:65; Capelle 1986:26-27; Hedengran & Janzon 1999:385-386). En andra detalj att uppmärksamma är en mindre rektangulär boxkonstruktion i skeppssättningens ena ände. Denna detalj finns tydligt på ett tiotal skeppssättningar på Gotland och i ett fall har resterna efter en i rät vinkel konstruerad träkonstruktion påträffats (Hansson 1927:68, 1928a; Pettersson 1982:31-32, 43). Intressant att notera är att i de fall där både den rektangulära konstruktionen samt förstäven eller endast en av dessa detaljer finns rapporterade så återfinns den förstnämnda oftast i norr och förstäven pekar således söderut (Fig. 7.11).

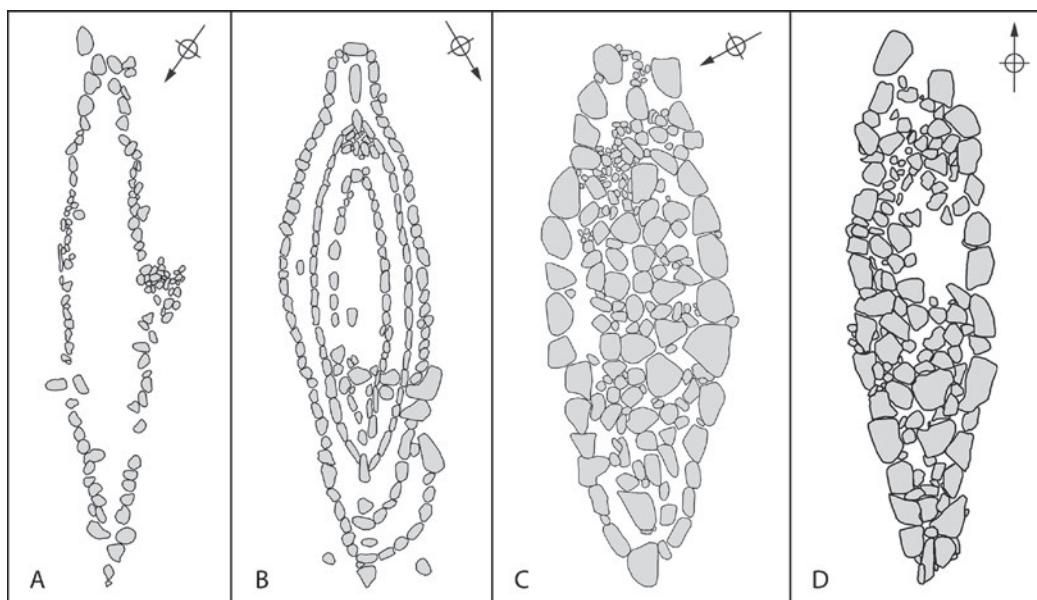
Figur 7.11. Exempel på skeppssättningar med boxkonstruktion eller/och förstäv (Gotland). A: Norrlanda 89 (efter Hansson 1927:68). B: Tofta 26 (efter Hansson 1929). C: Visby 3 (efter Wennersten 1905:417). D: Grötlingbo 4 (efter Hansson 1928b). E: Lau 41 (efter Martinsson-Wallin & Wehlin 2011). F: Fårö 57 (efter Hansson 1928a). Ej i skala.

Av 20 tydliga skeppssättningar med dessa två detaljer förekommer boxkonstruktionen med ett undantag inom kompasspektrat nord till ostnordost ($0-78,75^\circ$) och förstävstenarna samtliga inom kompasspektrat sydsydost till västsydväst ($123,75-258,75^\circ$). Tolkar man skeppssättningens förstäv i jämförelse med de

ristade skeppens kölförlängning ger det vid handen att de flesta skeppen tycks riktade åt syd till sydväst och således tangerar solens högsta punkt och dess rörelse nedåt. Denna tolkning gör också Ohlmarks som dessutom använder de påträffade skelettgravarna som underlag för tolkandet av skeppets riktning:

”...då man torde kunna utgå från, att den döde icke kan åka baklänges...” (Ohlmarks 1946:71-72). Den rektangulära detaljen finns även dokumenterad på skeppssättningar på det svenska fastlandet: Hellerö i Västra Eds socken (RAÄ 9) (Hedengran & Janzon 1999), Mjösjön i Umeå stad (RAÄ 7) (Anesäter 1978) samt vid Slättaröd i Västra Karups socken (RAÄ 118)

i Skåne (Strömberg 1961; Lund 2009:100-101) och vid Grytverksnäset på Åland (Fig. 7.12). På de ristade och dekorerade skeppen är en sådan detalj mycket svårare att se. Möjligen skall denna sättas i samband med den av Strömberg och Strömberg (1983:24) benämnda kölstabilisatorn/sporren som ofta syns på den bakre delen av hållristningsskeppen.

Figur 7.12. Exempel på skeppssättningar med boxkonstruktion (Svenska fastlandet och Åland). A: Hellerö, RAÄ Västra Ed 9 (efter Hedengran & Janzon 1999:389). B: Mjösjön, RAÄ Umeå stad 7 (efter Anesäter 1978:5). C: Slättaröd, RAÄ Västra Karup 118 (efter Strömberg 1961:89). D: Grytverksnäset, Su 21.3, Åland (efter ritning av Dahlén & Tomflund 1991. Museibyrån Åland). Ej i skala.

FALLSTUDIE ROJRSKOGEN

För att kontrollera nyss nämnda antagande om en möjlig förståelse för skeppssättningarnas riktning samt deras förhållande till de runda stensättningarna undersöktes en för ändamålet passande lokal hösten 2010. Ett stort antal skeppssättningar har varit föremål för undersökning på Gotland och det var därför synnerligen svårmotiverat att fullständigt undersöka ytterligare en. Därför kom inte skeppssättningen eller den intilliggande runda stensättningen att i sin helhet undersökas. Undersökningen riktades till konstruktionsdetaljer på skeppssättningen och dess relation till intilliggande stensättning. Utgrävningen utfördes av författaren och docent Helene Martinsson-Wallin tillsammans med studenter på det Internationella arkeologiprogrammet vid Högskolan på Gotland.

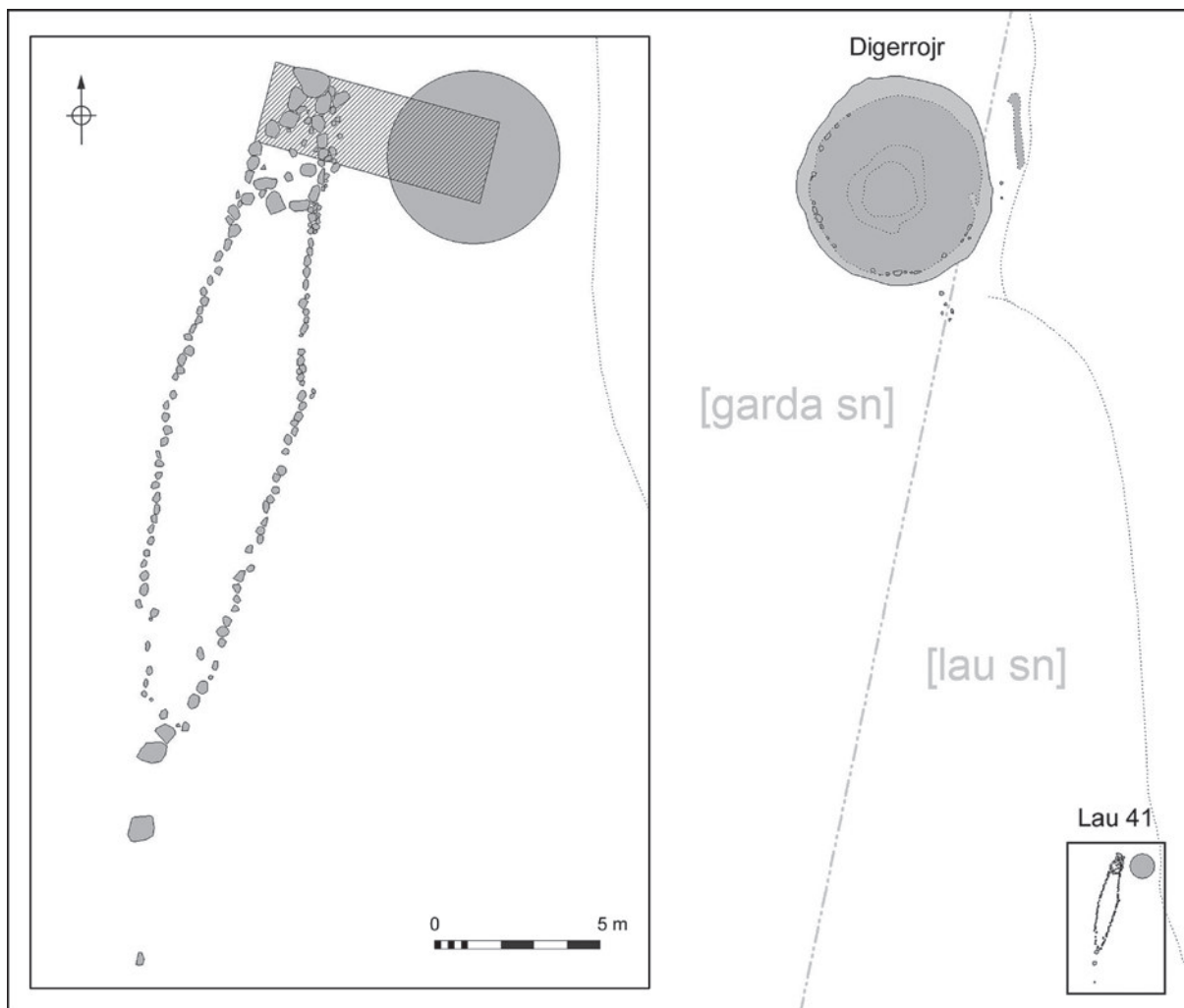
Undersökningen 2010

Skeppssättningen i fråga (RAÄ Lau 41) ligger i det som på 1700-talskartan benämns Rojrskogen på gränsen mellan Garda och Lau socken på sydöstra Gotland (Fig. 7.13). I området ligger ett av öns största stenrösen; Digerrojr (=det stora röset) med en yttre diameter på 40-44 meter (RAÄ Garde 1). Området som sträcker sig längst en diskret höjd (8,5-9,5 m.ö.h.) är också öns tätaste skeppssättningslokal med 16 stycken skeppssättningar. 120 meter sydsydost om röset och på andra sidan sockengränsen ligger fornlämning RAÄ Lau 41. Denna utgörs enligt fornminnesregistret (FMIS) av ett gravfält bestående av sex fornlämningar; en skeppssättning, en stensättning samt fyra resta stenar. Registerinformationen mäter skeppssättningen till 4 x 1,5 meter och de resta stenarna tolkas som resterna efter ytterligare en möjlig skeppssättning.

7: BRONSÅLDERSSKEPP

Då författaren besökte platsen en solig vinterdag 2009 antyddes istället att dessa båda lämningar i själva verket var de båda stävorna på en enskild större skeppssättning. Detta stämmer överens med

den beskrivning som C. G. G. Hilfeling (1994:142) gör av platsen år 1799. Fortsättningsvis anades en oregistrerad rund stensättning fåtalet meter öster om den norra delen av skeppssättningen (Fig. 7.13).

Figur 7.13. Undersökningsområdet i Rojrskogen.

Förutom att klargöra misstankarna om att det finns en större skeppssättning här, samt en ej tidigare registrerad stensättning, var syftet med undersökningen att om möjligt studera ovannämnda konstruktionsdetaljer på denna typ av skeppssättning (3). Relativt snart efter avtorvningen av kantkedjan på skeppssättningen kunde det konstateras att konstruktionen mycket riktigt var större än vad som fanns registrerat i FMIS. De större uppresta gråstensblocken söder om tidigare registrerad skeppssättning utgör i själva verket södra

stävorna av en 24 - 27,5 meter lång (beroende på om den sydligaste stenen ingår i konstruktionen eller ej) och 4,5 meter bred och stenfylld skeppssättning. Skeppssättningen's båda ändar skiljer sig avsevärt från varandra i utseende. Den norra delen utgörs av en större mängd stora gråstensblock som minskar i storlek mot mitten av skeppssättningen. Längst i norr bildar dessa en närmast rektangulär del. Skeppssättningen's södra ände utgörs istället av tre (fyra) större gråstensblock som närmast i linje

ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

utgår i konstruktionens förlängning och bildar en så kallad förstäv. Endast fåtalet relingsstenar saknas, vilket också gör de större stenblock som finns mitt i skeppets norra del intressanta att studera närmare (Fig. 7.13). Dessa löper tvärs över konstruktionen och avgränsar på så vis skeppssättningens nordligaste del. Dock kan dessa ha rubbats ur sitt läge i samband med den grop, möjligen rester efter ett plundringsförsök, som kunde skönjas innan undersökningen. Det kunde emellertid klargöras att dessa gråstensblock inte hör till kantkedjan som vid denna del är i det närmaste

intakt. Någon av stenarna kan dock höra till den östra kantkedjan. Liknande centralt belägna stenar har rapporterats av bland annat Hansson (1928d) vid dennes utgrävning av en liknande skeppssättning i Tofta socken (RAÅ 15). Skeppssättningens längd/bredd-index ligger mellan 5-6:1 och dess bredaste parti ligger aningen förskjutet mot norr med 10 meter till den nordligaste stävstenen och 14 (17,5) meter till den sydligaste (Fig. 7.13 & 7.14: A-C) (Martinsson-Wallin & Wehlin 2011).

Figur 7.14. A: Skeppssättningen RAÅ Lau 41 från norr med stödjestonar i kantkedjan synliga. B: 2/3 av skeppssättningen från söder med schakt 1 i överkant på bild. C: Den södra delen av skeppssättningen från nordost med de större uppresta gråstensblocken i överkant på bild. Foto Joakim Wehlin 2010.

Från skeppssättningens norra del och in till den centrala delen av den förmodade stensättningen undersöktes ett 7 x 2,5 meter stort schakt (Fig. 7.13). Den runda stensättningen öster om skeppssättningen kunde bekräftas även om det rör sig om en ganska otydlig jordblandad konstruktion med en diameter om cirka 5,2 meter. Relativt tidigt kunde en inre, troligen äldre, kantkedja av större gråstensblock konstateras. Spritt bland fyllningsstenen i anläggningen påträffades fåtalet bitar av kol, keramik och brända ben. Direkt under det sista lagret av sten framkom en distinkt mörkfärgning. I detta lager påträffades brända ben (bland annat fragment från får/get och en tand från svin), men tidigt även ett obränt större mänskligt

rörben (vänster lårben). Benet tillhörde en mycket dåligt bevarad skelettgrav. Enligt den osteologiska analysen rör det sig om en vuxen individ, men om könstillhörighet kunde intet utläsas. Graven var orienterad i nordnordost-sydsydväst.

En halvmeter under och direkt nedanför den översta gravläggningen påträffades ytterligare ett mänskligt skelett. Tillika som den översta begravningen var detta orienterat i nordnordost-sydsydväst. Denna individ låg med lätt uppdragna knän med huvudet i norr, men till skillnad mot den övre individen hade denne placerats på sin vänstra sida. Den osteologiska analysen visar att det rör sig om en vuxen kvinna.

7: BRONSÅLDERSSKEPP

Precis under hakan återfanns två svanhalsnålar av järn tillsammans med delar av en gördelplatta samt två bronsdetaljer. Föremålen i den undre graven dateras typologiskt till yngre bronsålder (omkring 500 f. Kr.), vilket även den senare ¹⁴C-analysen kunde bekräfta. Den övre graven visade sig vara mycket yngre än den undre graven och dateras efter två ¹⁴C-analys till 249-404 e. Kr. (Martinsson-Wallin & Wehlin 2011; Wehlin 2012a).

Då den runda stensättningens sammansättning visade sig vara aningen komplex genomfördes ytterligare en ¹⁴C-analys. Denna med syftet att datera de spridda brända benen som påträffades i stensättningen. Analysen visar en datering till slutet av mellersta bronsålder (Fig. 7.10) och gör således gällande att den runda stensättningen ursprungligen byggts i tidsmässig närhet till skeppssättningen. De båda påträffade skelettgravarna är därför att betrakta som sekundärt inkorporerade i anläggningen (Wehlin 2012a). Ett sådant förfarande tycks relativt vanligt på Gotland under förromersk- och tidig romersk järnålder (se Kap. 4).

I den västra delen av schaktet och således i den norra delen av skeppssättningen påträffades inte mycket av antikvariskt intresse. Dock påträffades ett fåtalet intressanta nagelformiga flintavslag. Dessa kommer vanligen efter tillverkning av bifaciala pilspetsar och är mycket vanliga i bronsålderskontexter i Sverige (Martinsson-Wallin & Wehlin 2010, 2011; jfr. Goldhahn 2007:234-242, 308). Minst sex stycken sådana pilspetsar har påträffats i den ena änden av en skeppssättning i Slättaröd, Västra Karup socken (RAÄ 118) i Skåne. Utöver flintspetsarna innehöll denna skeppssättning också en brandgrav (Strömberg 1961:84, 91; Lund 2009:100-101). Flintavslag i ena änden på en skeppssättning har också rapporterats från bland annat Gannarve i Fröjel socken (RAÄ 9) på Gotland. I denna påträffades dock aldrig någon gravläggning (Nylén & Manneke 1961, Manneke 1967).

Skeppssättningen i Lau har för övrigt andra likheter med nyss nämnda skeppssättning i Gannarve.

Även om Gannarveskeppet är aningen längre (29 meter) förhåller sig de båda konstruktionernas längd/bredd-index desamma. Gannarveskeppet har genomgått omfattande restaurering, men tolkades innan utgrävningen, liksom Lau 41, som två mindre skeppssättningar. Fåtalet meter öster om Gannarveskeppets södra stäv finns också möjliga rester efter en rund stensättning, vilken i rapporten benämns som en stenfylld grop (Nylén 1962b).

Resultat

Även om undersökningen i Rojrskogen kom att ge oväntade fyndomständigheter kunde sambandet mellan skeppssättningen och den intelligande runda stensättningen bekräftas. Detta både stratigrafiskt och med hjälp av ¹⁴C-analysen av ett bränt ben i den runda stensättningen. Ett antagande som går att göra även om inget säkert daterbart fynd gjordes i skeppssättningsdelen. Fornlämningstypen i sig dateras nämligen obestridligt till samma period som utfallet för dateringen av det brända benet (se Kap. 4), vilket de nagelformiga flintavslagen bekräftar.

Skeppssättningens konstruktionsdetaljer kunde konstateras och då främst skillnaden i utformning mellan dess båda ändar. Den tvärgående raden i norra delen tyder på en inre uppdelning. Möjligen avskiljer denna ytterligare den bakre boxkonstruktionen från det övriga skeppet eller så skall den jämföras med liknande tvärgående stenrader som uppmärksammats i skeppssättningar i östersjöregionen och som vanligen benämns roddarbänkar eller tofter (Capelle 1986:28).

SKEPPSÄTTNINGAR OCH BRONSÅLDERNS SKEPPSTEKNOLOGI

Jag är av den åsikten att de ovan nämnda konstruktionsdetaljerna endast kan förstås utifrån den samtida båtbyggartraditionen. Detta har också föreslagits av Torsten Capelle rörande liknande och återkommande detaljer på skeppssättningar i egentliga östersjöområdet (Capelle 1986:25-35). Att skeppssättningar kan förstås som representationer av verkliga skepp eller båtar föreslog även Harald Stale (tidigare Hansson) (1970:25). Emellertid är

det först under 1980-talet som skeppssättningarna på allvar förs in i diskussionen om utformningen av bronsålderns riktiga skepp. Gad Rausing diskuterar bland annat förhistoriska båtar och skepp i nordvästra Europa där han menar att skeppssättningarna möjligen representerar två olika typer av sjögående farkoster. En mindre "vardags-/bruksbåt" med ett längd/bredd-index på 2,5:1-3:1 och den andra längre och smalare "krigskanoten" med ett index på 6:1-8:1 (Rausing 1984:49). Merparten av skeppssättningarna är av ganska små mått, 2-16 meter med ett index på 3:1-4:1, och Capelle (1995:71) menar därför att de troligen representerar mindre båtar anpassade för de nordliga vattnen. Vidare menar Capelle att konstruktionsdetaljer på skeppssättningarna vittnar om att de roddes eller paddlades. I en recension av Rausings publikation ansluter sig Christer Westerdahl (1985:302) till idén om att skeppssättningar kan symbolisera reella skepp. Inte minst då dess måttenheter överensstämmer med realistiska mått. Vidare menar Westerdahl att skeppssättningarna kan ses som en i plan sedd version av hållristningskeppen.

Båtfynden

Trots detta överflöd av avbildningar och den till synes stora betydelsen som skeppet torde ha haft under bronsålder i södra Skandinavien, är fynden av riktiga skepp eller båtar från perioden minst sagt fåtaliga. Det finns ett litet antal stockbåtar, kanoter och en barkbåt som har kunnat dateras till bronsålder (Sjöberg 1971; Hansen & Nielsen 1979; Rieck & Crumlin-Pedersen 1988; Westerdahl 1989; Rieck 1995, 1997; Berglund 1997; Ulfhielm 2004, 2007; Wehlin 2010; Hallands nyheter 2011-12-21). Av speciellt intresse är den stockbåt som påträffades 1973 vid Varpelev i Stevns, Danmark. Denna 12,5 meter (ursprungligen troligen 14 meter) långa ekbåten dateras till omkring 1000 f. Kr. (Fig. 7.4: D). Intressant är att den har utsparade spant, sidorna är rundade och botten är flat. Utsparade spant finns också på ytterligare en dansk stockbåt från Vestersø vid Limfjorden. Denna båt är dock mycket mindre och dateras till övergången till nordisk förromersk järnålder (Hansen & Nielsen 1979:99, Fig. 18; Rieck & Crumlin-Pedersen 1988:44-

46; Rieck 1995:125-126; Kastholm 2008:167, 2012). Vidare har ett fåtal fynd gjorts av hela och delar av bordbyggda farkoster. Dessa dateras dock aningen yngre än nordisk bronsålder och är därför snarare att hänföra till förromersk järnålder. Den välkända båten från Hjortsprings mosse i Danmark är det bästa exemplet på en sådan. Denna båt påträffades 1921 och har tolkats som byggd omkring 350 f. Kr. (Rosenberg 1937; Crumlin-Pedersen & Trakadas 2003). Rester efter en bordbyggd farkost har också påträffats i Haugvik i Norge. Dateringen tyder på att dessa rester är ytterligare något yngre och dateras omkring 200-100 f. Kr. (Sylvester 2006, 2009). En sittoft helt lika den minsta toften i Hjortspringsbåten har påträffats vid Hampnäs i Själevad socken i Ångermanland i norra Sverige. En ¹⁴C-analys av denna toft gav en liknande datering som just Hjortspringsbåten (Jansson 1994; Ramqvist 2009). Materialet kan tyckas aningen skralt för en period då båten var en central symbol. Detta kan dock jämföras med vikingatida fynd, en period 1500 år yngre och som ännu mer förknippas med långväga resande och skeppssymbolik. Antalet klinkbyggda båtar funna i Norden från vikingatid och tidig medeltid (800-1200 e. Kr.) är inte fler än 32 stycken. Endast tolv av dessa kan dateras till den första hälften av detta intervall och av dessa är två funna i Sverige (Varenius 1992:178-180).

Förutom de ovan nämnda båtfynden, är bordbyggda båtar från nordeuropeisk bronsålder kända från de brittiska öarna (Clark 2004a-b, 2009; McGrail 2001; Wright *et al.* 2001; Roberts 1992; Wright 1990). Dessa båtar har genomgått en rad olika dateringsförsök och konservering där jag hänvisar till Wright *et al.* (2001) för en utförlig genomgång över händelserna. En problematik ligger också i träets egenålder, i detta fall mestadels ek. De utförda ¹⁴C-analyserna visar att båtfynd nummer tre i Ferriby torde vara det äldsta och dateras till 2020-1780 f. Kr. och således den äldre delen av brittisk bronsålder. Båt nummer ett och två är något yngre 1940-1680 f. Kr. (Wright *et al.* 2001:732-733). De analyser som utfördes på träringarna från båt ett och två åren 1978-1985 tyder på att de är nästintill jämgamla (Hillman 1985).

Om det funnits plankbyggda sydda båtar i Egentliga Östersjön under mellersta bronsålder kan ännu inte med säkerhet fastställas, men dateringar tyder på att sådana båtar helt klart fanns under yngre bronsålder (950/900-200 f. Kr.). Eftersom det med säkerhet fanns en långt driven båtbyggarteknologi under nordisk förromersk järnålder (500 f. Kr. - AD) och att en nästintill lika utvecklad teknologi går att påvisa på de brittiska öarna under äldre bronsålder ser jag det som högst sannolikt att kunskapen nådde Skandinavien redan tidigare. Detta inte minst beroende på att brons- och föremål med högsta sannolikhet färdats mellan områdena under samma period. Att trädhantverket för att bygga denna typ av båtar fanns på Gotland åskådliggörs inte minst genom ekkistan från Frigsarve och Lokrumbåten. Hjortspringsbåtens teknologi tyder på att en lång båtbyggartradition ligger bakom dess uppförande. I de norra delarna av Norden och i Baltikum finns belägg för att denna båtbyggarteknik använts även in i historisk tid (ex. Westerdahl 1985, 1989:32-36; Österholm 2002:333-335). Ett nyligen gjort fynd på Blasieholmen i Stockholm visar att tekniken funnits länge även i sydliga delar av Norden. Fartyget som tycks vara byggt lokalt dateras till mitten av 1600-talet (Populär Arkeologi 2011:9). Detta kan vara ett problem i jakten på bronsålderns havsgående båtar som därför troligen sällan uppmärksammas av dykare eller strandströvare etcetera, vilka avfärdar dessa som tämligen moderna mindre bruksbåtar.

Storleken

Även om man nästan alltid använder begreppet skepp i diskussionen om bronsålderns vattengående farkoster, är nog termen båt egentligen mer korrekt. Detta då de flesta avbildningarna och monumenten inte är tillräckligt stora för att kunna benämnas skepp. Diskussionen om båtarnas storlek har gjorts dels genom en beräkning utifrån antalet bemanningsstreck på hållristningar och bronsartefakter (ex. Kaul 1998a:246-248; Ling 2008:185-208) men också utifrån skeppssättningarnas storlek (Rausing 1984; Capelle 1986, 1995; Bradley *et al.* 2010). Anders Berntsson (2005:78-86) ställer sig kritisk till dessa beräkningar och utgår istället från de verkliga fynden

av mindre stockbåtar och etnologiska jämförelser. Exempelvis menar Berntsson att det är att hålla för mycket osannolikt att en båt med över tio man framförts i Skandinavien under bronsålder. Jag anser dock tillsammans med en rad andra forskare (ex. Nordbladh 1989:327; Coles 2005:22; Bradley *et al.* 2010:90-91) att bemanningsstrecken och storleken på båtarna kan relateras till varandra, även om antalet bemanningsstreck ibland är fantasifullt många. Det viktiga tycks ha varit att skilja på skepp, eller båtar, med stor respektive liten bemanning. Det finns fall där bemanningen varit av övernaturlig storlek och att de därför möjligen skall ses som mytologiska representationer (Kaul 1998a). Liknande mönster kan ses hos skeppssättningarna där några är av den storleken att de endast kan rymma en mindre bemanning emedan de största skulle kunna ha uppemot fyrtio (Bradley 2008:176).

Det vanligaste antalet bemanningsstreck på hållristningar tycks ligga mellan 6-14 (Bradley 2008:177-181; Ling 2008:191-197, jfr. Kap. 6). Lägg därtill förhållandet att varje paddlande individ behöver omkring en meter av utrymme, vilket exempelvis har föreslagits för rekonstruktionerna av bronsåldersbåten från Dover i England och Hjortspringsbåten (McGrail 2001:106-107; Bojesen-Koefoed *et al.* 2003:48; Clark 2004b; Gifford & Gifford 2004:75-81). Detta gör att varje bemanningsstreck i det närmaste kan jämföras med en meters längd på berörda farkost, men möjligen skall dock skeppet beräknas aningen större (se diskussion nedan).

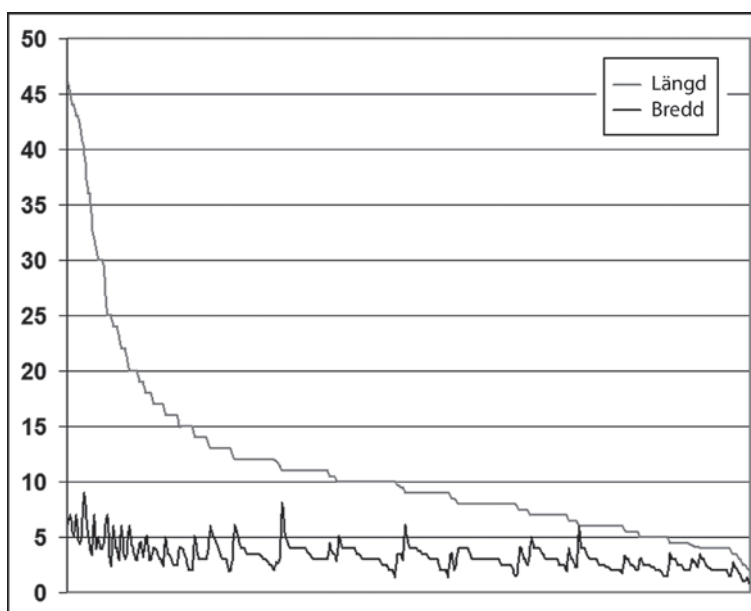
Med ett sådant antagande är det av vikt att tillföra skeppssättningarna i diskussionen. Enligt föreliggande studie är jag av samma åsikt som Rausing (1984) och Capelle (1995), nämligen att det främst föreligger två typer av farkoster under mellersta och yngre bronsålder. Detta är tydligast i en jämförelse mellan längd/bredd-index. Omkring 17% av skeppssättningarna har ett index på 5:1 eller högre och kan föras till den längre och smalare typen. Vidare faller 11% inom ramen 6:1-10:1. Av den mer vanliga vardagstypen (3:1-4:1) finns cirka 24% av skeppssättningarna. Hela 75% av skeppssättningarna på Gotland har ett längd/

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

bredd-index på 4:1 eller lägre. Skeppssättningar av typen 1 och 4 är ofta av vardagstypen enligt längd/bredd-index emedan skeppssättningar av typ 2 och 3 vanligen är mer långsmala.

Ser vi till storleken på skeppssättningarna på Gotland är över hälften mellan 7-13 meter långa, vilket överensstämmer med vad som ovan föreslagits för den vanligaste längden på hållristnings skeppen.

Samma längd har också den traditionella klinkbyggda allmogebåten som fortfarande används på Gotland (Liljeros 2001; Österholm 2002:331). Endast 50 av skeppssättningarna på Gotland överstiger 16 meter i längd (ca. 12%) och 14 av dessa överstiger den dubbla storleken. Av de 30 längsta skeppssättningarna (24-46 meter) är det endast fyra som har ett längd/bredd-index under 5:1 (jfr. Fig. 7.15).

Figur 7.15. Fördelningen och förhållandet mellan längd och bredd på skeppssättningarna på Gotland.

För beräkningen av en möjlig bemanning i de större skeppssättningarna kan detta göras i analogi med exempelvis beräkningen av bemanningen på den rekonstruerade Hjortspringsbåten *Tilia Alsie* som mäter mellan 18,6-19,6 meter i längd och framförs av 22 man (Crumlin-Pedersen 2003a:36; Vinner 2003:104). Detsamma gäller för en traditionell större kyrkbåt i Sverige som med den vanliga längden på omkring 18,5 meter är utrustad med 20 åror och därtill plats för styrman och rorsman i för och akter (Eskeröd 1973; Fig. 7.16). En möjlig formel för de större skeppssättningarna skulle därför kunna vara deras längd multiplicerat med 1,15 för att få dess ungefärliga bemanning. En skeppssättning som mäter 19 meter (19x1,15) bör därför kunna utrustas med en bemanning på omkring 22 man. Omvänt får man en

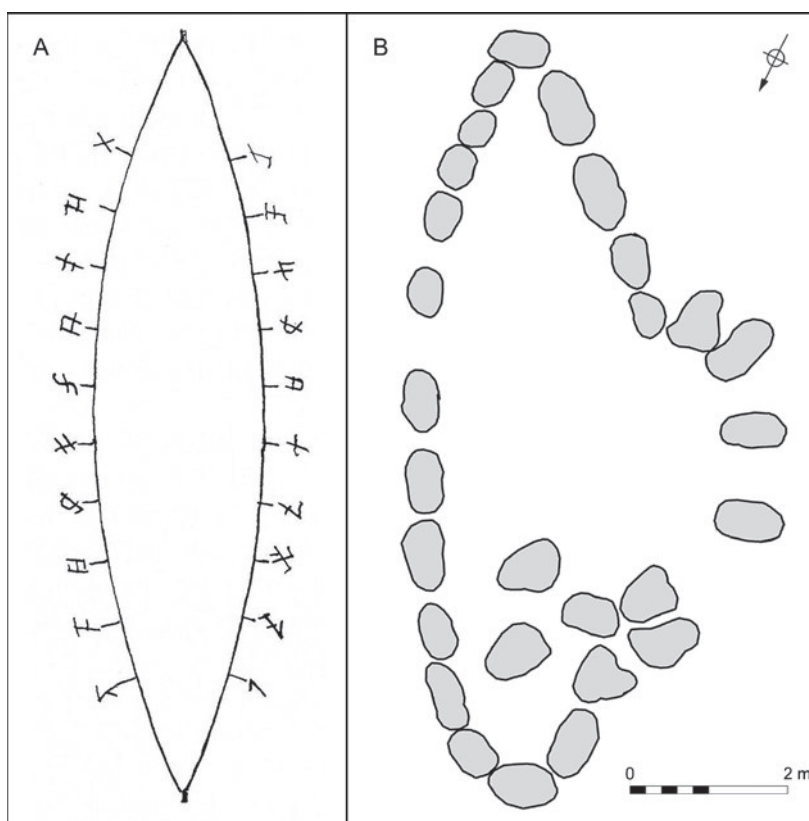
ungefärlig längd på hållristnings skeppen med fler än 22 individer (bemanningsstreck x0,85). För de mindre bemannade hållristnings skeppen torde det vara mer korrekt att beräkna x0,9 (jfr. Myhre 1985:59).

Detta ger vid handen att den vanligaste längden på bronsålderns båtar torde ha varit 5,5-12,7 meter i Bohuslän (jfr. Kap. 6) som haft en bemanning på 6-14 man. Samma storlek kan sägas om skeppen i Egentliga Östersjön utifrån skeppssättningarna. En storlek som stämmer med Gotlands 31 dokumenterade hållristnings skepp (Löfvendahl 1996; Broström 1999). Det vanligaste antalet bemanningsstreck är 6-14. Detta är ett mönster som också Bradleys (2008) översiktliga studie över hållristnings skeppen i Blekinge

7: BRONSÅLDERSSKEPP

och Småland visar. Jonathan Lindström (2011a:250) menar att besättningarna på hällristningsskeppen stämmer väl överens med antalet gårdar i bygden, alltså en man från var gård? Detta antagande är intressant i jämförelse med exempelvis kyrkbåtarna i Dalarna (Fig. 7.16). I varje kyrkbåt skulle varje gård eller familj ställa upp med en roddare till söndagens gudstjänst.

Detta markeras ibland med gårdens bomärke på denna sittplats i båten. Av den anledningen är det också intressant att diskutera huruvida de speciella karaktärerna på vissa stenar, eller grupperingar av stenar, i skeppssättningarnas reling möjligen kan referera till individer, gårdar eller familjer (se ex. Fig. 7.20: A).

Figur 7.16. A: Bomärken från Dalarna som visar de olika gårdarnas åtagande vid rodd i kyrkbåten (efter Eskeröd 1973:30). B: Skeppssättning av typ 1 med fristående resta monoliter (RAÅ Othem 31) (efter ritning av Ture Carlson 1927. Arkivet, Gotlands museum). Ej skalenliga.

Med ett sådant antagande är det likt Lindström (2011a) möjligt att skönja en organisation bakom skeppet och kanske i bronsålderssambället i övrigt. I Norge har exempelvis Bjørn Myhre (1985, 1987) utifrån främst båthusens, och därmed båtens, storlek diskuterat den politiska organisationen under järnålder. Förutom båthus bygger Myhre sin teori på förekomsten av exotiska produkter i gravar, övergivna gårdar och fornborgar. Modellen visar en komplex men mycket ostabil social och politisk struktur med en rad större hövdingedömen. Myhre menar att viktiga element

inom denna organisation var krig, gåvoutbyte och rituella sammankomster. Vidare menar Myhre att antalet och storleken på båthusen kan användas för att beräkna flottans och hövdingedömens storlek. För en sådan organisation krävdes ett mobiliseringssystem där gårdarna inom regionen sände ett visst antal personer för att bemanna dessa skepp vid behov. Ett fungerande sådant system bygger troligen på djupt gående allianser och genealogier. I det avslutande kapitlet (9) kommer jag att vidareutveckla denna tanke.

Teknologin

Vad är det då för typ av båtar och/eller skepp som brukades i Östersjön under bronsålder? Den tidigare diskussionen om bronsåldersskeppets karaktär bygger huvudsakligen på analyser av bildmaterialet där man spekulerat i huruvida dessa dominerades av farkoster byggda av läder/hudar/skinn/bark eller i trä. Vidare har det dryftats om det är möjligt att se en kontinuitet eller ej rörande skeppsteknologin från bronsålder in i järnålder (jfr. Nordén 1925; Marstrander 1963; Crumlin-Pedersen 1970, 2003b; Kahl & Kristiansen 1976; Strömberg & Strömberg 1983; Westerdahl 1989; Berntsson 2005; Kastholm 2008, 2012). Troligen fanns flertalet olika typer av båtar och likaså tekniker för att bygga dessa under bronsålder. Det är troligen denna utveckling inom båtbyggartraditionen såväl som en samtida variation som ligger bakom de olika typerna av båtar som finns avbildade på hållristningarna (Crumlin-Pedersen 2003b:232; Berntsson 2005:28-33; Kvalø 2007; Ling 2008:186).

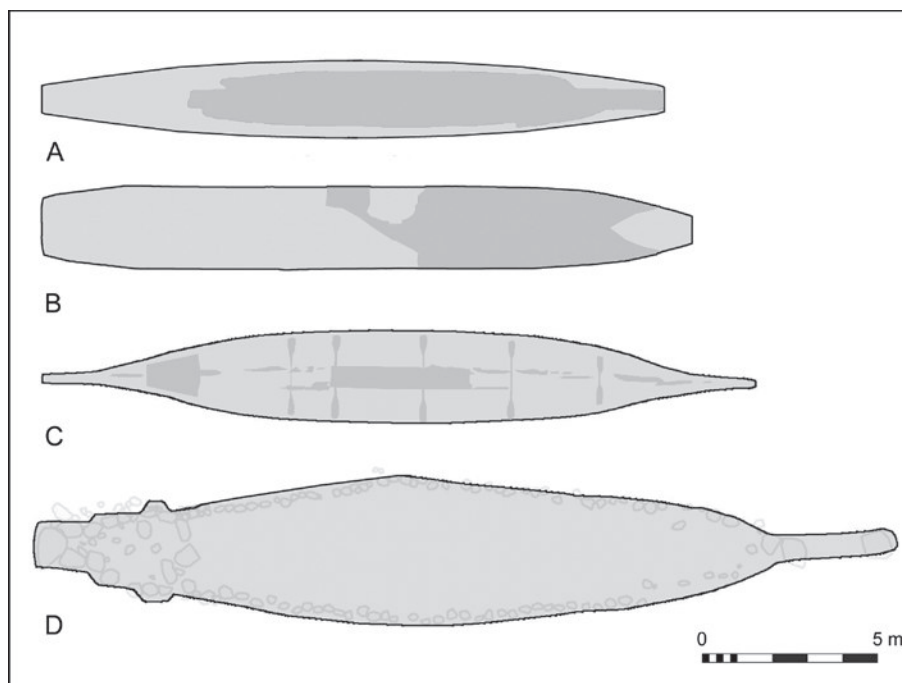
Trots bristen på reella fynd går det möjligen att söka ursprunget i de äldre och samtida stockbåtsfynden vilket exempelvis Anders Berntsson (2005) gör i sin avhandling. Är det möjligen skinnbåtar som utvecklas till klinkbyggen eller stockbåtar som spänts ut (s.k. äsping) och som senare fått extra bordplankor? Är de utsparade spanten i stockbåten från Stevns och möjligen hålen och klossarna i ekkistfyndet från Frigsarve belägg för denna teknologiska utveckling? Jag anser att det går att använda skeppssättningarna på Gotland, kompletterade med de två dimensionella avbildningarna på hållristningar och bronsföremål, som informationskälla för en ytterligare förståelse bronsåldersbåten/-skeppets utformning?

Dateringen av Hjortspringsbåten tyder på att ett viktigt steg i båtbyggarteknologin togs redan under yngre bronsålder (Berntsson 2005:35). Christer Westerdahl påpekar en liknande utveckling under denna period utifrån en kronologisk studie av längd/bredd-index på 225 danska stockbåtsfynd. Index tycks drastiskt ändras under denna period från höga 17:1-18:1 till omkring 5:1-7:1. Dock är Westerdahl något kritisk till

den studie han använder sig av, men menar samtidigt att bordbyggda båtar troligen funnits långt tidigare. Detta antagande görs dels från de reella fynden på de brittiska öarna såväl som fynd efter pålagda lösa bord på stockbåtar från Danmark daterade till stenålder (Westerdahl 1989:26-27).

Det är tydligt att ett antal av skeppssättningarna på Gotland uppvisar en skillnad mellan de båda stävarna. Från fyndet av Hjortspringsbåten samt dateringen av hållristningsskeppen är det allmänt vedertaget att båtarna eller skeppen blir symmetriska omkring förromersk järnålder (Kaul 1998a:102-110, 2003:187-208; Berntsson 2005:81; Ling 2008:59-105). Detta även om ett visst cirkelresonemang kan skönjas då endast den ena halvan av Hjortspringsbåten är välbevarad och tolkningen till viss del gjorts i analogi med hållristningar. De senare har sedan daterats utifrån den absoluta dateringen av Hjortspringsbåten (Crumlin-Pedersen 2003a:27-29; Kaul 2003:192-200). Dock är de båda yttersta ändarna (hornen) på Hjortspringsbåten i det närmaste exakt likadana (Crumlin-Pedersen 2003a:27-29). En nyligen utförd dateringsstudie av hållristningar utifrån strandlinjeförskjutningen verifierar antagandet om att skeppen blir mer symmetriska under nordisk förromersk järnålder (Ling 2008:101-105).

Huruvida de äldre fynden av reella båtar kan ge klarhet i denna fråga är också komplicerat. Den mycket välbevarade båten Ferriby 1 såväl som båten från Dover saknar båda den ena delen och kan därför svårigen rekonstrueras korrekt (Fig. 7.17: A, B) (Wright 1985, 1990; Clark 2004a; Roberts 2004; Coates 2005; Crumlin-Pedersen 2006). Dessa två båtfynd ger dock en annan kunskap. Nämligen att deras bevarade del har en tvär avskärning tillskillnad mot Hjortspringsbåtens spetsiga dito. Detta är en detalj som också uppmärksammas rörande skeppssättningarna i egentliga östersjöområdet (Ohlmarks 1946:65; Silvéen 1954b:24; Pettersson 1982:31-32, 43).

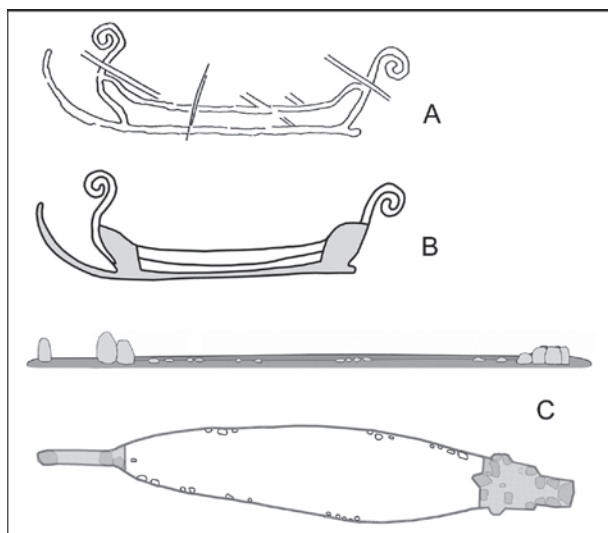

Figur 7.17. Jämförelse mellan planritningar av rekonstruktioner av bordbyggda båtar och en skeppssättning. De mörkare partierna markerar de delar som verkligen påträffats A: North Ferriby 1 (efter Wright 1985:115-116, 133-135), B: Dover rekonstruktion 3 (efter Roberts 2004:195). C: Tilia Alsie (rekonstruktion av Hjortspringsbåten) (efter Bojesen-Koefoed *et al.* 2003:48; Valbjørn 2003:136), D: Skeppssättning RAÄ Lau 41 (efter Martinsson-Wallin & Wehlin 2011; Skoglund & Wehlin *in press*).

Vanligen uppträder denna tvära avskärning på båda sidor av skeppssättningen, men ibland också endast på dess ena sida såsom exempelvis hos ovan nämnda skeppssättning från Lau socken (Fig. 7.17: D). Tydliga skillnader mellan för- och akterstäv finns också hos de flesta äldre daterade stockbåtarna som har en spetsig stäv samt vanligen också ett massivt stycke trä bevarat i båda stävarna (Westerdahl 1989:27; Ulfhielm 2004:185; jfr. Berntsson 2005:54). Just dessa konstruktionsdetaljer är synliga på Lokrumbåten (Fig. 7.2). Av specifikt intresse är den till synes något upphöjda bakre delen hos stockbåtarna. Möjligen kan detta jämföras med den tidigare diskuterade rektangulära ”aktern” på skeppssättningarna och på samma vis dess spetsiga del med den ovan diskuterade förstäven. Ett intressant fynd i jämförelse med detta är det förmodade förhöjda däck i Hjortspringsbåtens akterdel (Fig. 7.17: C) (Crumlin-Pedersen 2003a:31-32). Möjligen ger denna företeelse en antydning om en teknologiutveckling från stockbåt med pålagda bordplankor (skvättbord) till ett successivt

”förtunnande” av själva stocken. Detta kan vara ett led i denna utveckling som Håkan och Märta Strömberg (1983:29) ser som ”...en stockbåt av hittills okänd typ” i deras studie av bronsålderns båttyper utifrån hållristningarna. Hjortspringsbåten såväl som de brittiska båtarna är bordbyggda och sydda båtar. Denna typ av båtar har ett skrov som är byggt utifrån en köl- eller bottenplanka av något massivare material. Tvärs över botten finns spant att fästa plankorna i. En sådan typ av uppbyggnad kring ett smidigt skrov och med tunna plankor resulterar i mycket lätta farkoster. Samtliga av de äldre båtfynden av denna typ är sydda eller snörda. Alltså att bordplankorna är sammanfogade med varandra och i spanten med rep. En viktig detalj att påpeka är att de äldre fynden från de Brittiska öarna inte är klinkbyggda, alltså att plankorna inte överlappar varandra (Westerdahl 1989:32-36; Crumlin-Pedersen 2003a:24-27; Clark 2004a-b). En analogi i detta sammanhang kan vara den intervju som Sven Österholm gör med den välrenommerade båtbyggaren Sigurd ”Sigge”

Jakobsson från Grötlingbo på Gotland. Jakobsson hade deltagit vid båtbyggen vid förra sekelskiftet och berättade att båtbyggare då vanligen utgick från en stabil bottenplanka vid byggandet av de traditionella klinkerbyggda båtarna. Resultatet blev en rundbottnad och mycket grundgående båt (Österholm 2002:333).

Figur 7.18. A: Hällristning från Hjalpesten i Kville socken, Bohuslän, B: Samma hällristningsskepp omarbetat (efter Strömberg & Strömberg 1983:41-42), C: Profil och plan över skeppsättningen RAÅ Lau 41 (efter Skoglund & Wehlin in press).

Återgår vi till Strömberg och Strömbergs (1983) studie så utgår de från faktumet att hällristningsskeppen, likt de brittiska båtfynden (och de traditionella båtarna på Gotland), är byggda utifrån en bottenplanka och inte en köl. De är därför av åsikten att termen kölförlängning är missvisande och menar att termen ”snabel” är mer korrekt. Vidare menar de att skeppsavbildningarna på hällarna tyder på att bottenplankan med dess snabel varit en särskild del av skrovet. De framlägger att hällristningsskeppen i dess båda ändrar varit byggda av mer massivt trämaterial vilket är intressant i jämförelse med skeppsättningarna (Strömberg & Strömberg 1983:23, 24, 32-42; se också Nordén 1925:61). Överför man denna idé till exempelvis skeppsättningen i Lau skulle de markant större stenarna i för och akter samt de som ingår i förstäven kunna tolkas som detaljer hörande till mer massiva träkonstruktioner på en verklig farkost (Fig. 7.18). Ser man till proportionerna mellan Lauskeppets bakre boxkonstruktion och förstäven

utgör de ungefär 20-30% av konstruktionens hela längd beroende på var man sätter gränserna (Fig. 7.17: D). Intressant är att ett liknande förhållande finns på Hjortspringsbåten där det inre skrovet utgör 80% av båtens hela längd (Crumlin-Pedersen 2003a:36). Även på hällristningarna syns dessa proportioner där 20-30% vanligen utgörs av köl- och akterförlängningarna (Ling 2008:189-191).

DISKUSSION

Genom att jämföra bronsåldersskeppen med varandra, vilka avbildats på eller utformats av olika medier, finns en rad olika aspekter att diskutera. Ovan har jag visat på en rad möjligheter med en sådan studie. Även om det är tydligt att en rad likheter finns mellan de olika skeppsavbildningarna så återstår frågan om de verkligen avbildar samma sak. Kaul menar exempelvis att hällristningsscenerna representerar rituella händelser i landskapet emedan avbildningarna på bronsföremålen skall förstås utifrån en normgivande kosmologi (Kaul 2004; jfr. Ling 2008). I motsats till Kauls tolkning finns det en rad forskare som istället menar att det inte finns någon skillnad mellan praxis och meningsbärande hos motiven på hällristningspaneler, i gravar och de som finns avbildade på bronsföremålen (ex. Randsborg 1993; Fredell 2003a; Kristiansen & Larsson 2005). Ling (2008:164-165) menar å sin sida att hällristningarna inte enkom kan förstås utifrån en generell strukturell idé om bronsålderns kosmologi, mytologi, religion och eskatologi. De bör betraktas utifrån ristningens förutsättningar och bör därför relateras till en mer specifik socialt rituell handling i landskapet. Med denna tankegång är det intressant att skeppssymbolen på hällristningspanelerna inte är lika utspridd geografiskt som exempelvis skålgropar, fotsulor och geometriska former av olika slag. Hällristningsskeppen påträffas vanligen på kuststrandlinjen och vid sjöar och vattenburna farleder i inlandet och bör därför kopplas samman med aktiviteter som sker där. Exempel på sådana aktiviteter skulle kunna vara fiske, byteshandel, kommunikation, krigsföring, ritualer, ceremonier och båtbyggande (Ling 2008:164-183, 220-227). Jag anser att skeppet inte bara skall påminna betraktaren om

7: BRONSÅLDERSSKEPP

riktiga skepp utan också om vad skeppet som symbol stod för. Ett sådant antagande underbyggs av den variation av de olika kontexterna i vilka skeppet finns representerat. Därför är dessa skepp i alla fall till viss del att betrakta som just symboler. Om så är fallet blir det svårt att explicit benämna skeppssättningar som gravar. Många utgrävda skeppssättningar uppvisar inga gravar, men istället finns rester efter andra aktiviteter. Av den anledningen menar jag att mycket värde också finns hos platsen och konstruktionen i sig. Frågan är dock om det är tillräckligt att bredda benämningen till monument? Kanske är det mer passande att just benämna dem som symboler. Med ett sådant antagande blir de olika typerna av skeppssättningar ännu mer intressant (se Kap. 4 & 5).

Ovan rättade jag in mig i ledet bland dem som tolkat bronsåldersbåten och/eller skeppet att vara av två skilda typer, den kortare och trindare vardagsbåten samt den mer snipformiga krigskanoten. Dock har jag svårt att tro att många skepp över 30 meter brukats i Östersjön under bronsålder. De större skeppssättningarna bör därför ses som något uppförstorade även om proportionerna överensstämmer med ett verkligt skepp. Jag anser att eftersom man tycks ha bibehållit proportionerna på skeppet, även om det i vissa fall varit överdimensionerat i förhållandet till dåtidens verkliga båtar, visar detta på människornas nära relation till båtar och skeppsfart.

En etnografisk jämförelse, där man nyttjat två olika typer av kanoter, finns från ön Malekula i Vanuatuarkipelagen i Melanesien (Tilley 1999). Här finns fortfarande idag en mindre kustkanot som används i vardagligt bruk. Vid tiden för de äldsta etnografiska nedteckningarna fanns också en andra större kanot. Denna kanot användes för långväga resande i handels- eller ceremoniellt syfte. Den mindre kanoten byggs och nyttjas inom den mindre familjeenheten emedan den större kanoten användes och ägdes kollektivt av en större grupp, vilket inkluderar flera familjeenheter. Byggandet av den större kanoten följdes med en rad ritualer och ceremonier och invigningen liknas av observatörer med den installation som skedde av hövdingar med

högsta rang. Den stora ceremoniella kanoten tycks därför ha varit av stor betydelse (Tilley 1999:118-124; se också Broodbank 2000:99-102 för fler exempel). En liknande aspekt har Ole Crumlin-Pedersen (1987) föreslagit för vikingatida förekommanden. Han menar att de större och tekniskt mer sofistikerade krigsskeppen ägdes av ledande familjer emedan de något mindre "lågstatus" skeppen ägdes och sköttes kollektivt av flera människor tillsammans. Möjligen är bilderna av de större bronsåldersskeppen i norra Europa att förstå utifrån ett liknande koncept. De större ibland överfyllda båtarna kan tolkas som krigskanoter eller som båtar som användes vid ceremoniella möten. Det kan röra sig om såväl lokala som överregionala sammankomster. De tidigare möjligtvis inför avfärd eller vid återkommande från långväga resor. Jag menar att de större kanoterna möjligen tjänade för två syften. Deras funktion som möjlig krigskanot upprätthöll freden genom exponerande vid överregionala sammankomster.

Skeppet, solen och ön

Det finns anledning att återgå till diskussionen om solens resa och skeppssättningarnas förhållande till denna. Eftersom Gotland är en ö upplevs solen som stigande ur havet i öst. Solen följer sedan runt ön för att nå sin högsta punkt i söder. Efter att har rundat ön sjunker den slutligen ned i havet i väst. Skeppssättningarna följer i stort sätt samma riktning som Gotland och majoriteten har därför också kompassriktningen nord-syd till nordost-sydväst om man räknar i deras längsgående riktning. I de fall där jag kunnat klargöra en möjlig "färdriktning" är denna söderut med fören strävande mot solens högsta punkt. Den vanligen förekommande ackompanjerade runda stensättningen ligger ofta direkt bakom eller intill den bakre kanten på skeppssättningen. Detta skulle kunna tolkas som om skeppet för solen mot dess högsta punkt och/eller förbereder dess nedgång i havet. Skeppssättningarna som följer längst med kusten skulle därför kunna reflektera solens dagliga resa (jfr. diskussion i Kap. 5). Dock finns det en stor mängd skeppssättningar som avviker från kustlinjens orientering. Många av dessa ligger i inlandet och intill

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

sjöar, åar och mindre vattendrag och monumenten följer alltid det närliggande vattnets orientering (se Kap. 5). Det viktiga tycks alltså snarare vara förhållandet till vattnet än till solens förflyttelse över himlen. Om skeppssättningarna är tänkta som i rörelse eller inte har också dryftas genom åren (ex. Säve 1852:146; Vedel 1886:25; Ohlmarks 1946:68-73) och till grund för detta har främst deras placering i

landskapet använts (jfr. Kap. 5). Även jag är av åsikten att skeppssättningarna är tänkta som i rörelse (jfr. Kap. 5 & Kap. 6) men en annan tolkning skulle kunna vara precis den motsatta. Nämligen att skeppssättningarna har samma riktning som intilliggande vatten just av anledningen att de skall uppfattas som för alltid tagna ur bruk. Uppdragna båtar som fortfarande används tenderar att ligga i tvär vinkel mot stranden (Fig. 7.19).

Figur 7.19. Nyhamns fiskeläge på Gotland i Lummelunda socken på Gotland. Foto Björn Petterson.

För människor som ständigt är i kontakt med havet och maritimt liv har solen en annorlunda betydelse än för människor koncentrerade till jordbruk. Solen, månen och stjärnorna har alltid använts som viktiga navigationsverktyg och solens relation till skeppssymbolen skall därför möjligen föras samman med navigering och maritimt liv, vilket ofta förbisetts (se Kap. 3). I detta sammanhang är också den framträdande roll som stjärnorna och månen har på den cirkelformade bronskivan i depåfyndet från Nebra av intresse (Meller 2004). Stjärnornas betydelse i relation till skeppet syns också på de skeppsavbildningar som finns från Cykladerna i Medelhavet från det andra

millenniet f. Kr. (Broodbank 2000:97-101). Månens viktiga position för bronsålderns människor visar den kända ristningen från Aspeberget i Tanum, Bohuslän. Här ses en människofigur med en starkt överdimensionerad hand tillsammans med 28+1 skålgropar. Möjligen symboliserar dessa gropar antalet dagar på ett månvarv (ex. Kaul 1998a:197-198). Just månens betydelse, inte minst för tideräkningen, under bronsålder är något som Jonathan Lindström (2011a:369-407) diskuterar i sin populärvetenskapliga bok *Bronsåldersmordet*. Jag finner diskussionen mycket intressant och välgrundad. Tiden är en viktig aspekt och fullmåne är en vanlig tid för möten av olika slag,

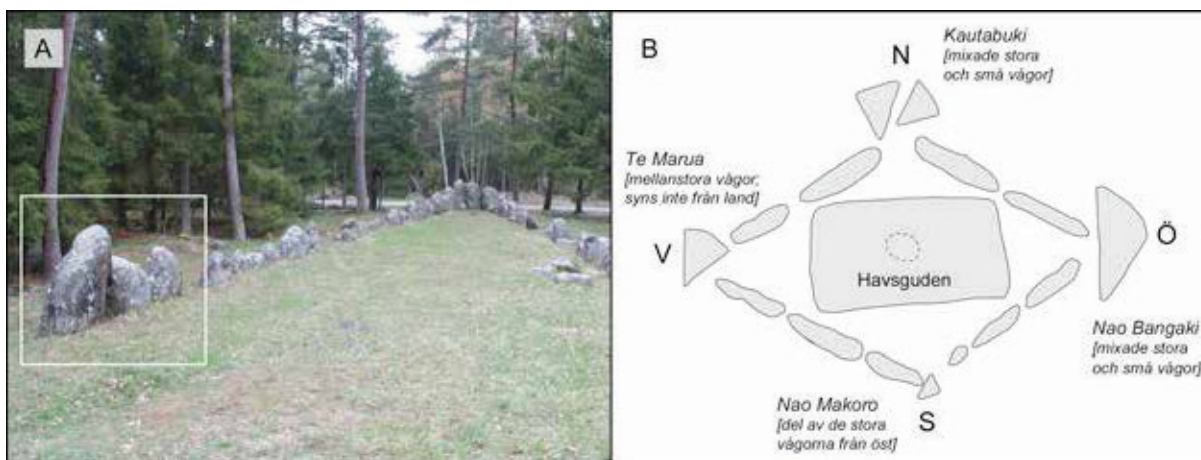
7: BRONSÅLDERSSKEPP

inte bara i Norden utan också i övriga delar av världen (ex. Malinowski 1984[1922]:68).

I kontrast till Kauls idé om att skeppet leder solen över himlavalvet anser jag istället att det möjligen är solen och de andra himlakropparna som leder skeppet och dess besättning på sin färd. Det är ju precis som Hauptman Wahlgren frågar sig (2002:204); varför solen, en dignitär på himlavalvet, skulle behöva hjälp att förflytta sig? Med ett maritimt- och navigationsperspektiv kan skeppssättningar med resta stenar och deras intilliggande runda stensättningar istället sättas i samband med memorerande av färdrutter och bäringar utifrån landmärken och himmelskroppar. För att minnas olika traditioner i samhällen uppbyggda på muntlig historia används ofta olika materiella objekt såsom en dekorerad stav eller knutar på ett snöre; mnemoteknik. Även landskapet i sig och av människan skapade monument, ofta gravar, kan användas som minnesverktyg (Vansina 1965:36-39; Wehlin 2012a:193). Det är vidare intressant att skeppssättningarna, likt hållristningar (Fredell 2002, 2003a-b), vanligen ligger i slutningar och möjliggör därav att flera människor kan se dem. Detta perspektiv sätter de skönjbara grupperingarna och karaktärerna

hos flera av de resta stenarna i skeppssättningarnas kantkedja i en helt ny dager (Fig. 7.20: A). Detta även om jag tidigare föreslagit att dessa stenar också skulle kunna tolkas som representerande människor (se Kap. 6).

En intressant analogi går att hämta från Beru i Gilbertöarna i Mikronesien. David Lewis (1975:185-187) nedteknade hur navigatören Rewi lärde ut navigation till sin son genom användandet av en stenö eller stankanot (Fig. 7.20: B). Stenmodellen som fanns på Rewis gårdsplan utgjorde vid olika tillfällen en modell över själva ön och ibland över kanoten i sig. Utifrån de olika karaktärerna på de resta stenarna kunde sedan svall och våghöjder vid olika delar av ön förklaras. Sätter man sig på den centrala stenen och istället antar kanotperspektivet kunde astronomiska kunskaper om stjärnnavigering etcetera läras ut. Under denna rektangulära centrala sten, vilken var den viktigaste av alla stenarna, var en rund grop fylld med korall belägen vilket representerar havsguden (jfr. Fig. 5.4 i Helms 1988:181). Nästan alla som verkar aktivt i en övärld eller ett maritimt landskap har en slags baskunskap i navigation. Det tycks dock ofta finnas en särskild specialist inom området likt Rewi ovan.

Figur 7.20. A: Grupperingar av stenar på skeppssättningen vid Ansarve i Tofta socken (RAÄ 14). Foto Joakim Wehlin 2010. B: Planritning med beskrivningar över stenön eller stankanoten från Beru, Gilbertöarna i Mikronesien (efter Lewis 1975:186).

I de fall där land är synligt tas vanligen bäringar från kända och synliga märken för att finna tillbaka till rev och bra fiskeställen etcetera. Detta gäller också för mer långväga resor så länge land är synligt. I annat fall är

stjärnnavigering en vida känd metod. Detta är särskilt tydligt inom den Polynesiska navigeringskonsten där vissa stjärntecken till och med benämns *avei'a*, *kaveinga*, *kaevenga*, *kaavenga* (=ledsagare). Liket minneskartor

utifrån synliga landmärken används i Polynesien stjärnvägar. Kända stjärnor används när de syns och försvinner vid horisonten i förhållande till kanotens front och konstruktionsdetaljer. Under dagen och vid dåligt väder används istället solen, vinden och svallet (ex. Malinowski 1984 [1922]:225-226; Lewis 1975:45-96; Feinberg 1988:91-113).

En aspekt av ovanstående jämförelse är också de i historisk tid utförda hållristningarna som påträffas i maritim miljö. Dessa utgörs förutom årtal mestadels av skepp och kompassrosor. I vissa fall har skeppen också bemanningsstreck (ex. Lundin 1999; Westerdahl 2005:17-18; Ling 2008:235-236; Lundin & Nordell 2011:53-67).

SAMMANFATTNING

Skeppet är den mest representerade symbolen i nordisk bronsålder. Skeppet finns på hållristningar, bronsföremål och i form av resta stenmonument; skeppssättningar. Skeppssättningarna utgör den största gruppen av visualiserade skepp från bronsålder på Gotland, men de finns också andra bronsåldersskepp. Förutom skepp på ett fåtal hållristningslokaler och bronsföremål finns ett par möjliga faktiska båtfynd.

I kapitlet genomförs en medieöverskridande komparativ analys där skeppssättningarna är utgångspunkten. Först analyseras skeppets förhållande till cirkeln. Detta har diskuterats flitigt rörande skeppen på hållristningar och bronsföremål (ex. Almgren 1927; Kaul 1998a-b). Cirklar i form av runda stensättningar är också vanliga intill skeppssättningar (Hansson 1927; Wehlin 2012b). Jag föreslår att dessa kan tolkas som hörande till skeppsmonumentet. Vidare förs en diskussion om skeppssättningarnas färdriktning, vilken vanligen tycks vara söderut och således mot solens högsta punkt. Skeppssättningarna och de runda stensättningarna passar därför bra in i den vanligen refererade celestiska idén om solens resa där skeppet utgör dess ledsagare (Kaul 1998a-b). Jag anser å andra sidan att solen och de andra himlakropparna har en annorlunda betydelse för människor som ständigt är i kontakt med havet och maritimt liv, vilket ofta

förbisetts. I alla tider och över hela världen har dessa använts som viktiga navigationsverktyg. I kontrast till Kauls (1998a) idé om att skeppet leder solen över himlavalvet menar jag istället att det möjligen är solen och de andra himlakropparna som leder skeppet och dess besättning på sin färd.

Som fallstudie används en skeppssättning som jag låtit undersöka i Lau socken på Gotland. Detta skepp har en intilliggande rund stensättning men också en rad andra intressanta konstruktionsdetaljer. Jag anser att dessa detaljer endast kan förstås utifrån den samtida båtbyggartraditionen. Genom att använda en medieöverskridande komparativ analys samt en jämförelse med de något äldre båtfynden från de Brittiska öarna så menar jag att det är möjligt att nå en förståelse för Östersjöområdet skeppsteknologi under bronsåldern. Jag anser att det fanns plankbyggda och sydda båtar under perioden, vilket inte minst Hjortspringsbåten och de Brittiska fynden tyder på. Storleken på dessa båtar kan beräknas utifrån bemanningsstrecken på hållristningsskepp och bronsföremål (Kaul 1998a; Ling 2008). Dessa beräkningar stämmer väl överens med storleken på skeppssättningarna. Den vanligaste typen av båtar torde ha varit mellan 5-13 meter långa och haft en bemanning på 6-14 individer. Det tycks också ha funnits en annan typ av båtar. Dessa var mer snipformade och var sannolikt omkring 18-20 meter långa och hade en bemanning på upp till 22 individer.

Möjligen går de resta stenarna i skeppssättningarna att tolka som bemanningsstreck (Bradley *et al.* 2010). En rest sten kan dock tolkas på många olika vis. Det är emellertid tydligt att stenarna ofta är omsorgsfullt utvalda och ibland har karaktärer som inte går att ta miste på. Vissa av dessa karaktärer återkommer på olika skeppssättningslokaler. I kapitlet ger jag egentligen en rad exempel på möjliga tolkningar till vad de resta stenarna i skeppssättningarna kan representera. Jag har framlagt fyra olika teorier:

7: BRONSÅLDERSSKEPP

De resta stenarna...

- ... är representationer för skeppets bemanning.
- ...hänvisar till olika familjers anknytning till skeppslaget eller liknande.
- ...utgör representationer för ett minnesverktyg för exempelvis färdrutter eller genealogier, såsom mnemoteknik.
- ...utgör representationer för väderstreck, vindriktningar och vågsvall. Detta som ett verktyg för undervisning av navigation och livet till havs.

8: MÖTESPLATSER

Tidigare kapitel har huvudsakligen inriktats mot skeppssättningarna i sig och vad som påträffats i dem. Den sammanhängande frågan har varit om de endast kan förstås som begravningsmonument eller om de möjligen är uttryck för något mer? En teori monteras om möjliga maritima institutioner i vilka

skeppssättningarna är en viktig del. Om vi i enlighet med diskussionen i föregående kapitel förutsätter att det funnits en grupp människor med relativt långt utvecklade båtar och möjligen även skepp i Egentliga Östersjön under mellersta-, men kanske framförallt yngre bronsålder.

Figur 8.1. A: Historisk karta över Gotland daterad 1646. Efter Johan Meyer/Johan Fredrik Meijer (Wehlin 2010:95). Heldragen linje 1 markerar Vitviken, Gothemsån, Lina myr och Hørsneån. Heldragen linje 2 markerar Ireviken, Ireån, Elingshems myr och Tingståde träsk. B: Karta över Gotland med kända skeppssättningar. Inre (grå) kustlinje samt sjöar är hämtat från SGU för 3000 BP. Helderagen fyrkant markerar fallstudieområdet (jfr. Fig. 8.3).

Vidare att dessa maritima grupper understöddes av de olika samhällena kring detta innanhav

under perioden. Om så är fallet borde det finnas gemensamt strukturerade lokaler för dessa grupper

av människor att mötas på, ett slags tidiga hamnar. För att möjligen finna dessa platser och förstå samhället och människorna bakom krävs att ett större perspektiv anammas. Men var börjar man leta? Varför inte utgå från skeppssättningarna och de områden där de förekommer i större antal. Av den anledningen kommer jag i det följande att examinera det område på Gotland som i särklass har flest bevarade skeppssättningar. Området jämförs sedan med liknande platser i undersöknings- och referensområdena.

FALLSTUDIE GOTHEMSÅN OCH LINA MYR; GOTLAND

Vid en jämförelse mellan den geografiska utbredningen av större rösen och skeppssättningar på Gotland uppenbaras framförallt två områden som utmärker sig tydligt åt (se Kap. 4). Ett markant kluster

av rösen finns vid Ronekusten på sydöstra Gotland med bland annat öns största röse Uggarderojr. Å andra sidan är området sparsmakat vad gäller antalet skeppssättningar. Motsatt är istället förhållandet omkring Gothemsån och Lina myr på nordöstra delen av ön där det i särklass största klustret av skeppssättningar finns (Fig. 8.1: B). Detta område är också intressant vid studiet av historiska kartor (Fig. 8.1: A). Gotlands inland var för endast fåtalet generationer bakåt i tid fyllt av mindre sjöar och myrmarker. Jakob Cederström som var landshövding på Gotland på 1600-talet lär ha uttryckt att Gotland är ingen ö, det är en sjö! Landskapet förändrades drastiskt i och med de stora utdikningarna, men under nederbördsrika vintrar finns möjligheten att glimta detta äldre landskap (Fig. 8.2) och det tycks ha varit möjligt att sjövägen ta sig via Gothemsån och Lina myr till de centrala delarna av Gotland (ex. Ohlsson 1984:30).

Figur 8.2. Vy över södra delen av Lina myr en blöt novemberdag. Bilden tagen från Gravfältet RAÄ Hörsne 14. Foto mot sydväst, Joakim Wehlin 2008.

Figur 8.3. Fallstudieområdet Lina myr och Gothemsån (markerat i Fig. 8.1: B). Med skeppssättningar (fyllda kanoter), rösen med en diameter av 20 meter eller mer (stora fyllda cirklar), undersökta bronsåldersgravar (mindre fyllda cirklar), lösfynd av bronsföremål (fyllda trianglar), fornborgar (ofylld kvadrat), skärvstenshögar (fylld kvadrat), skålgropsstenar (ofylld cirkel) och kyrkor (kors). Strandlinjen samt sjöar är hämtat från SGU för 3500 BP och ligger i detta område mellan 7-8 möh.

Gothemsån, som följer på Hörsneån vid utloppet ur myren vid Nybro, är Gotlands största å och avvattnar de forna Källunge- och Lina myr. Vattensystemet mynnar vid Åminne i Vitviken på nordöstra Gotland (Fig. 8.3). Lina myr var innan utdikningen 1947 Gotlands största myr (ca. 900 hektar) innefattande Lina- (Flatmen) och Råby träsk (50 hektar). På västsidan om Råby träsk mynnar Källungeån, vilken infaller i Lina myrs nordvästra hörn från Källunge myr i nordväst. På ostsidan om Lina myr kommer vattentillströmning också från Landån (Sernander 1939). Fallstudieområdet innefattar de delar av socknarna Gothem, Hörsne och Vallstena som tydligt kan relateras till nyss nämnda vattensystem.

Fasta fornlämningar och lösfynd

Inom fallstudieområdet finns ett stort antal fornlämningar som traditionellt dateras till bronsålder; rösen, skeppssättningar och skärvstenshögar.

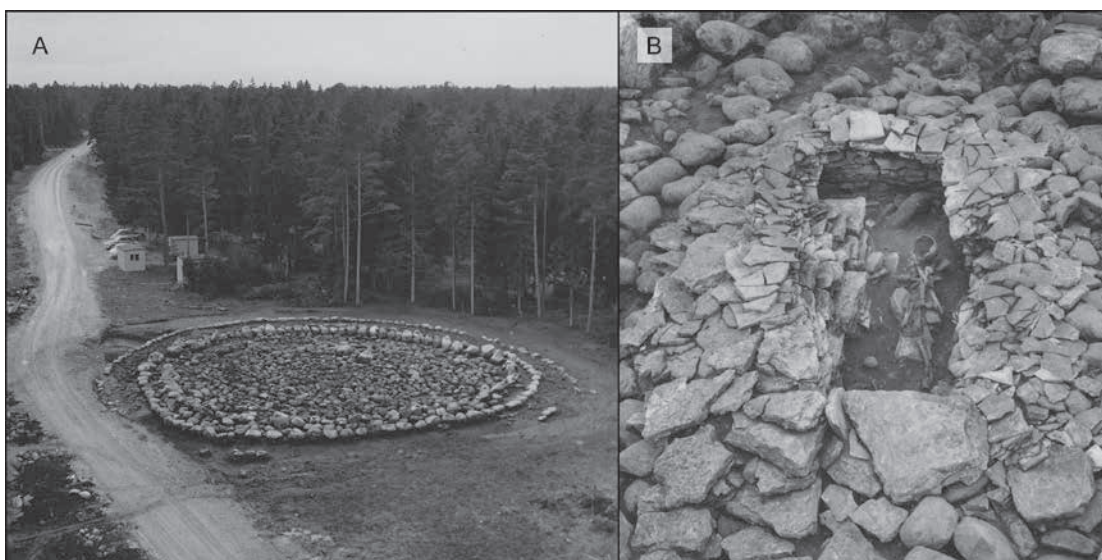
Fornlämningarna koncentreras tydligt till Lina myrs norra och västra stränder. I norr och nordväst finns de flesta rösen, stensättningarna och skeppssättningarna från perioden. Här finns också två fornborgar registrerade (RAÄ Hörsne 105 och 153). Längs den västra sidan av myren finns flera områden med fossil åkermark som okulärt dateras till äldre järnålder (ex. RAÄ Hörsne 161, 183, 192-193, 202). Några direkta boplatsspår från bronsålder har inte påträffats i området. En skärvstenshögar har dock undersökts vid Rå invid myrens norra kant (RAÄ Vallstena 215) (Bohrn 1938). I nordvästra delen av myren och väster om Källungeån (Fig. 8.3) undersöktes en stor rund stensättning eller flackt röse mellan åren 1957-58 (Fig. 8.4: A). Anläggningen var 29-30 meter i diameter och 1 meter hög. Anläggningen innehöll ett tjugotal begravningar där den äldsta dateras till inledningen av mellersta bronsålder och den yngsta till vendeltid. I den södra delen av anläggningen

påträffades en gravkammare med en skelettgrav (Fig. 8.4: B). Individens har bedömts att vara en man 40-50 år gammal. Snett över bröstet hade mannen ett grepptungsvärd i brons. Andra föremål i graven var en bronsnål, en oornerad bronspincett samt en möjlig knacksten. Graven dateras med härledning av föremålen till omkring 1400-1200 f. Kr. (Wehlin & Schönback 2012).

Av intresse är också stenålderslokalen Västerbjärs (RAÄ Vallstena 120) som ligger intill Gothemsån (se ex. Stenberger *et al.* 1943; Janzon 1974). Nyligen genomförde Gunilla Eriksson ¹⁴C-dateringar och isotopanalyser på både humant och animalt

benmaterial från denna lokal i syfte att klargöra den gropkeramiska kulturens ekonomihållning på Gotland (Eriksson 2004). Av specifikt intresse för denna studie är de tre ben från domesticerade djur (nöt & får/get) som daterades till bronsålder. Av betydande lösfynd kan nämnas flertalet spjutspetsar (SHM 15192; RAÄ Hörsne 138) (se Kap. 6), en bronskniv (SHM 17142), en rakkniv i brons med hästhuvudformat handtag (se Kap. 7) (SHM 5604:51), ett djurhuvud (troligen häst) av brons (SHM 18814) (se Kap. 6) samt en holkyxa (5604:50).

Ett par områden är av specifikt intresse att diskutera mer ingående; Nygårdsrum samt Gothemshammar.

Figur 8.4. A: Bronsåldersgraven vid Simunde i Hörsne med Bara socken (RAÄ 57) under utgrävning. Foto Bengt Schönback 1957. B: Gravkammaren (Grav C) med skelettet sedd från öster. Foto Bengt Schönback 1957.

Nygårdsrum

Centralt i Vallstena sockens södra del och direkt norr om Lina myr ligger Nygårdsrum. Rummet är en öppen hed där en mindre rullstensås knyter samman med Litorinavallen och sträcker sig i nordväst-sydostlig riktning med en yta av cirka 1000x400 meter. Idag går området att närmast beskriva som ett stort grustag och endast ett fåtal fornlämningar finns kvar. Exempelvis kan nämnas ett gravfält med 67 fornlämningar (RAÄ 74), en stenhusgrund (RAÄ 68), ett femtontal större resta stenar (RAÄ 69 & 134), ett mindre gravfält med

två skeppssättningar (RAÄ 72) och en hög, ca. 25 meter i diameter, känd som Grönhaug (RAÄ 151).

Det som gör lokalen intressant, förutom dess geografiskt viktiga position, är att den tidigare uppmärksammats på grund av sin fornlämningsrikedom samt de exceptionella fynd som gjorts i samband med grustäckt under främst 1970-talet. De första undersökningarna i området genomfördes på sent 1800-tal av Sigge Ulfsparré (1875) och Gabriel Gustafson (1905). Båda undersökningarna gjordes av gravar på gravfältet vid Grinds (RAÄ 74). I olika

8: MÖTESPLATSER

omgångar genomfördes senare undersökningar på samma gravfält av Erik Floderus, John Nihlén och Märten Stenberger under 1930- och 40-talen (Nylén 1955c:13-21).

De flesta av dessa gravar kan dateras till järnålder, men Gustafson (1905:1-2) beskriver en annan intressant lämning:

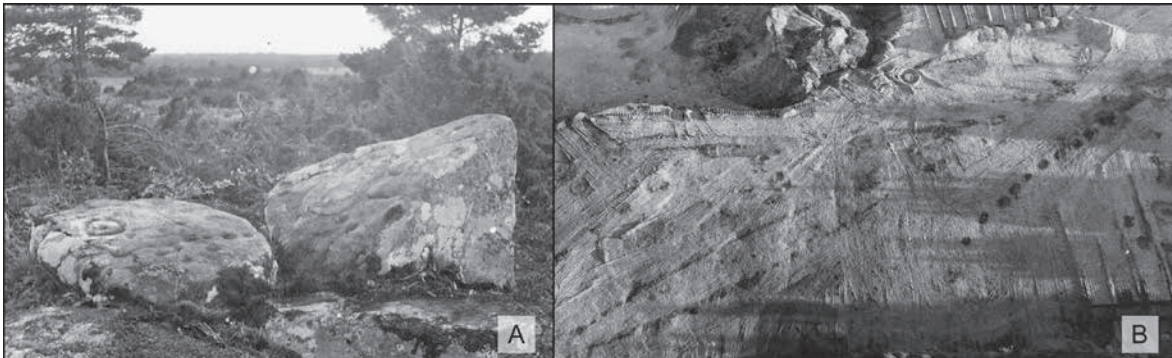
"Midt ibland dem ligger en nu mycket skadad krets, eller snarare fyrkant af 3-4 rader ganska stora gråstenar, ungefär 25 steg i tvärmått. Stenarna äro dock mycket rubbade och ena sidan nästan helt och hållet borta, möjligen den ursprungliga anordningen. Inom denna fyrkant var jorden svartbränd och blandad med kol. Troligen har denna plats haft sammanhang med begravningsceremonier, en förmodan som vinner styrka däraf, att två af stenarna i norra hörnet (där stenarna äro mycket stora) äro försedda med *skålformiga insänkningar*, den yttersta stenen har på en sluttande yta 16 eller 17 sådana fördjupningar, omkring 6 cm. i diameter och 2 cm. djupa, den därnest liggande har (på planytan) 10 eller 11 stycken, af hvilka en, med en diam. af 5 cm., är omgifven af en cirkel, 18 cm. i diam."

I FMIS benämns denna anläggning som en rund stensättning med fyrdubbel kantkedja, 15 meter i diameter. I dess nordöstra kant finns de två skålgropsblocken som Gustafson beskriver. Vid besök på lokalen år 2012 kunde intet sägas om formen på denna anläggning då den är rikligt överväxt. På Nyléns gravfältskarta (1955c:17) har den en kantig oval form. De två skålgropsstenarna (Fig. 8.5: A) är idag belamrade med mossor och endast ett fåtal skålgropar är synliga. Intressant i sammanhanget är att denna anläggning ligger nära det som kallas Malmqvist bostad (Gustafson 1905:16). Från samma lokal finns nämligen det tidigare nämnda fyndet av en rakkniv i brons med hästhuvudformat handtag (Ulfsparré 1875:18).

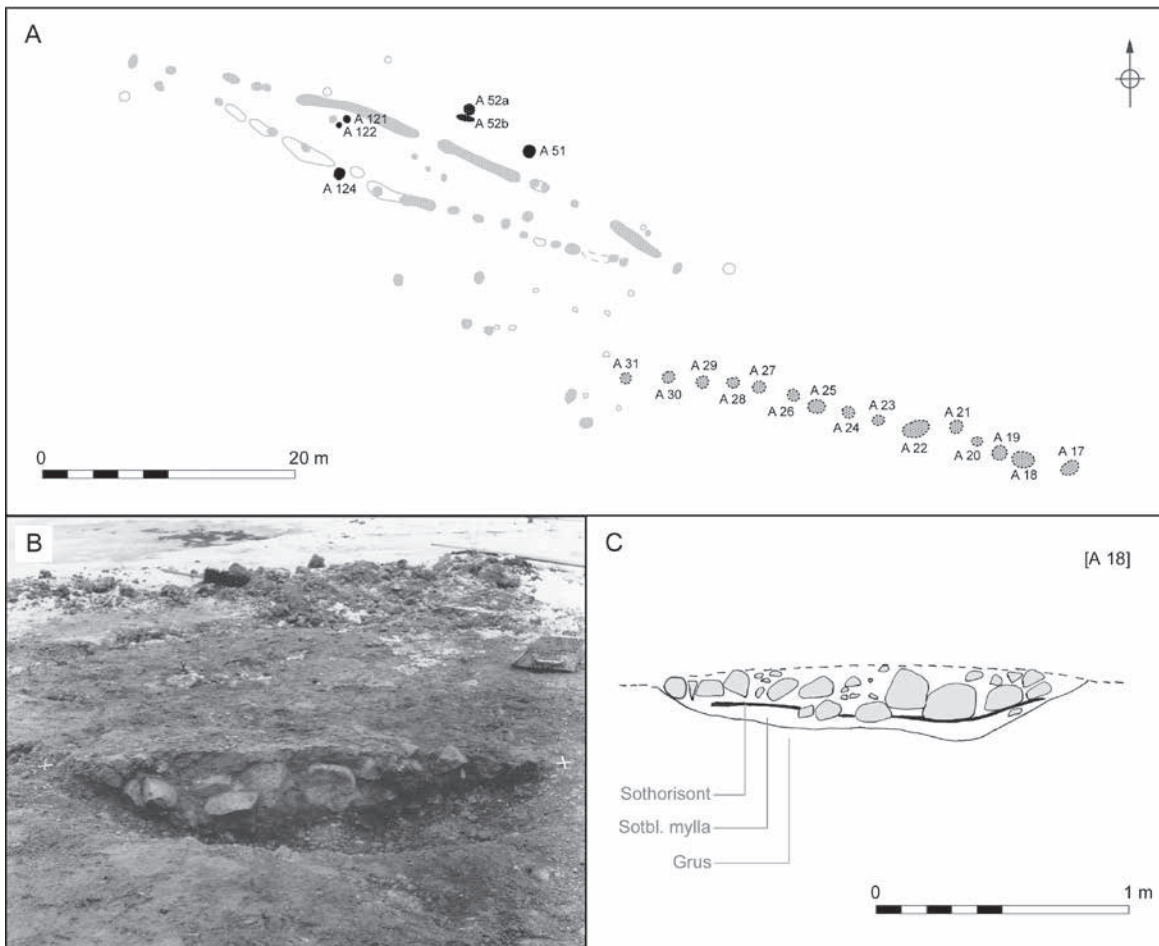
På 1970-talet genomförde RAGU undersökningar på Nygårdsrum i samband med grustäkt. Exempelvis undersöktes två stensättningar (RAÄ 73). Den mindre av dessa mätte 12 meter i diameter och innehöll en central stenkista med omkring tio människoskelett tillsammans med bland annat en flintdolk. Den större stensättningen mätte omkring 30 meter i diameter

och innehåll en komplex inre konstruktion av nio koncentriska cirklar med en centralt belägen hällkista med tre begravda individer. Under stensättningen påträffades ett tiotal begravningar innehållande omkring tjugo individer varav flera spädbarn. Undersökande arkeolog Arne Hallström daterar samtliga gravar till övergången mellan sten- och bronsålder (omkr. 1700 f. kr.). Under hällkistan i den större stensättningen påträffades femton stolphål placerade i en oval. Dessa tolkades som resterna efter ett "dödshus". Det tycks också som om gravläggningarna föregåtts av en huskonstruktion, vilket ett kulturlager samt ett femtiotalet stolphål vittnar om (jfr. förhållandet i Lusehøj, se Kap. 6). Ingen keramik återfanns, men övriga fynd pekar på en datering omkring 2000-1500 f. Kr. (Hallström 1971:114-115; Holdar 1971). Direkt syd till sydsydväst om den större stensättningen fanns en sydkonstruktion bestående av fem meterhöga resta gråstenar (muntligen Hallström 2011-11-18).

Omkring 100 meter nordnordväst om ovan nämnda två stensättningar påträffades år 1977 de negativa avtrycken efter en 46 meter lång skeppssättning (Fig. 8.5: B & 8.6: A). Enligt muntlig utsago från Arne Hallström (2011-11-18) skall de möjliga ursprungliga stenarna till skeppssättning ha påträffats i en närbelägen stenvast. Inuti och omkring skeppssättningen anträffades ett par brandgravar och områden med brända ben. Endast en innehöll fynd och kunde dateras till 600-talet e. Kr. (A124). Strax nordost om skeppssättningen fanns tre anläggningar. En skelettgrav med järnåldersfynd (A51), en långsträckt mörkfärgning med brända ben från människa (A52b) och en rund stensatt grop med keramik och kol som ¹⁴C-daterats till senneolitikum-äldsta bronsålder (A52a). Utanför den sydöstra delen av skeppssättningen påträffades en linje med 15 mörkfärgningar (A17-31) orienterade i öst-västlig riktning (Fig. 8.6: A-C). Groparna var fyllda med skörbränd sten och jord och två av dessa har daterats med ¹⁴C-analys till yngre bronsålder (Wickman 1978:97-98; Englund 1979a:53; Wehlin 2010:98).

Figur 8.5. A: De två skålgropsstenarna på gravfältet vid Grinds i Vallstena socken (RAÄ 74). I bakgrunden skymtas norra delen av Lina myr. Foto Ture Carlson 1920-tal (Arkivet, Gotlands museum). B: De negativa avtrycken efter skeppsättningen vid Uppgarde, 46 meter lång. Till höger i bild syns linjen med mörkfärgade gravar. Foto Peter Manneke 1977.

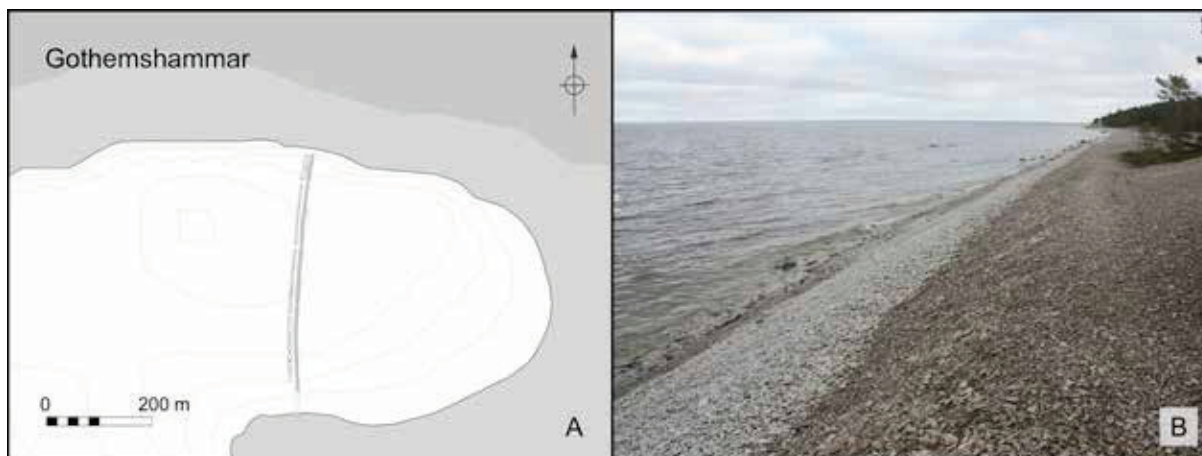
Figur 8.6. A: Planritning över skeppsättningen på Uppgarde (efter ritning från RAGU/RAÄ). B: Profilfoto över A 18 från nordnordost (RAGU/RAÄ). C: Profilritning över A 18 (efter ritning från RAGU/RAÄ). Kol för ^{14}C -analysen är taget från sothorisonten.

Gothemshammar

En annan intressant lokal återfinns där Gothemsån mynnar i Östersjön vid Vitviken (Fig. 8.3). Sydost om åmynningen sträcker sig en två kilometer bred udde känd som Gothemshammar. Udden består mestadels av strandgrus och är till stora delar beväxt med tallskog. Tvärs över och avgränsande den norra och högsta delen av udden ligger en 490 meter lång och omkring 6 meter bred stenvall (RAÄ Gothem 131). Vallen ligger i närmast nord-sydlig riktning och är som högst 1,5 meter. I vallen finns tre öppningar och direkt väster om konstruktionen finns en serie om 21 vallgravar eller diken. Området öster om vallen är 25 hektar stort (Fig. 8.7: A, B).

Vallen på Gothemshammar upptäcktes år 1934 och ingick i början på 1980-talet som undersökningsobjekt inom Torsburgs-projektet (Engström 1984). Den viktigaste frågeställningen rörde vallens korrekta ålder. Vallens avslutningar i norr och söder ligger så högt över havet att en datering till järnålder eller medeltid är helt uteslutet. Istället tyder höjden på en datering till bronsålder, kanske stenålder. 1982 års undersökningar kunde inte klargöra en datering och den TL-analys som genomfördes gav en datering till tidig medeltid (Bendegard 1970; Nylén 1973:27; Engström 1982:172; Appलगren & Engström 1989a:9-15, 1989b).

År 2009 genomförde Paul Wallin vid Högskolan på Gotland ytterligare en undersökning av vallen. Fortfarande var huvudfrågeställningen att datera anläggningen. Undersökningen gav mycket intressanta resultat. Femton ^{14}C -analyser genomfördes på material funnet under och i vallen där majoriteten kunde dateras till inledningen av yngre bronsålder (Fig. 8.8). Wallin daterar därför vallen och arbetet med vallen till 900-800 f. Kr. Det tycks också som ett par bränder skett i området och det är troligen någon av dessa som givit upphov till den tidigare medeltida dateringen. På den östra sidan av vallen har inget av antikvariskt intresse påträffats tidigare. Detta föranledde att Wallin genomförde en rad provundersökningar och fosfatkarteringar här, dock utan resultat. I vallen påträffades djurben, ett fåtal keramikskärvor och en bensyl. Benmaterialet utgörs av husdjur (får/get, svin & nöt) och Wallin menar att det inte är troligt att Gothemshammar skall tolkas som en jaktstation vilket annars skulle kunna förklara dess geografiska position (Wallin 2010:50-52; Wallin *et al.* 2011). Frågan återstår. Vad var detta för plats? Innan vi kommer till den diskussionen finns det dock ett behov av att kort beröra andra fornborgar på Gotland och i egentliga östersjöområdet som i likhet med Gothemshammar skulle kunna hänföras till bronsålder.

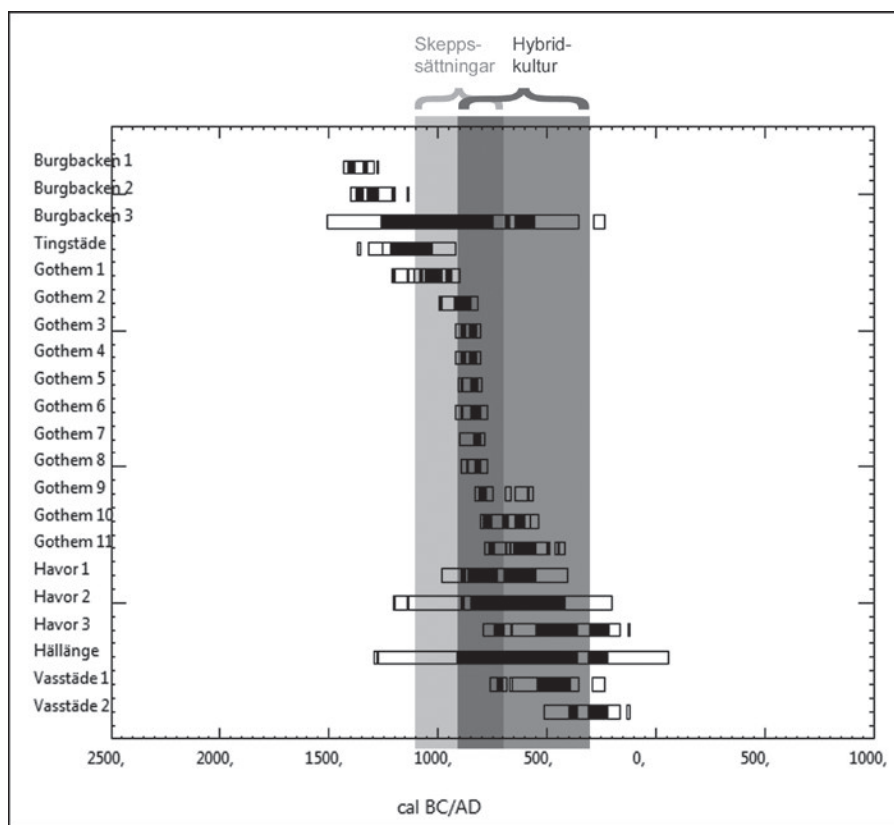

Figur 8.7. A: Plan över vallen och diken på Gothemshammar vid 11 möh. Den mörkare grå nyansen markerar dagens vattenstånd. B: Dagens strand vid Gothemshammar. Foto Joakim Wehlin 2008.

FORNBORGAR FRÅN BRONSÅLDER PÅ GOTLAND

På Gotland finns en handfull fornborgar, såväl höjd-, flatmarks- och myrborgar, som genom arkeologiska undersökningar indikerat en äldsta datering till mellersta och yngre bronsåldern. Exempelvis kan nämnas Burgattsbogen i Tofta socken (RAÄ 85) (Manneke 1994), Havorborgarn i Hablingbo socken (RAÄ 32) (Manneke 1973:119; Manneke *et al.* 1996;

Nylén *et al.* 2005), Hällänge i Barlingbo socken (RAÄ 31) (Manneke 1976:120-121, 1979:119), Styrmansberget i Fröjel socken (RAÄ 43) (Lundström 1955:610-642, se också Carlsson 1983:24-25) och Vasstade i Hablingbo socken (RAÄ 31) (Lundqvist 1965:9; Manneke 1971:106-107). Det skall dock tilläggas att osäkra fyndkontexter och stora standardavvikelser på de äldre genomförda ¹⁴C-analyserna gör många av dessa dateringar opålitliga (se ex. Fig. 8.8).

Figur 8.8. Multiplot på kalibrerade ¹⁴C-dateringar från borg- och vallanläggningar på Gotland. Kalibrerat i Calib Rev 6.1.0. Data set: IntCal09.14c (Reimer *et al.* 2009). Markerade tidsintervall är dateringen av skeppssättningstraditionen (Kap. 4) samt den diskuterade möjliga hybridkulturen i egentliga östersjöområdet under yngre bronsålder (Kap. 9).

En vallanläggning är av särskilt intresse och detta inte minst för dess morfologiska likheter med Gothemshammarvallen. Det rör sig om det system av vallar och vallgravar som löper tvärs över Tingstadeåsens krön norr om Tingstade träsk (RAÄ Tingstade 70). Området är mycket skadat av grustäckt, järnvägsbyggen och militär verksamhet och var så redan år 1880 när Fredrik Nordin karterade anläggningarna. Tingstadeåsen löper i närmast öst-

västlig riktning och det finns uppteckningar från tidigt 1920-tal att det då fanns två vallar med ungefär 130 meters mellanrum tvärs över åsen. Den längst norrut belägna vallen hade ett tillhörande vallgravssystem. Vid mitten av 1990-talet genomfördes en fältinventering av området. Man återfann då de norra vall- och vallgravanläggningarna vilket föranledde att en närmare arkeologisk undersökning genomfördes år 1996. Vid undersökningen frilades en 21 meter lång

8: MÖTESPLATSER

profil i vilken ett 3 meter brett 0,2-0,4 meter tjockt kolhaltigt lager kunde skönjas. Lagret tolkades som hörande till en nedbrunnen träkonstruktion på vallens insida. Kol från lagret daterades med ¹⁴C-analys till slutskedet av den mellersta bronsåldern (Fig. 8.8) och således i linje med de äldsta dateringarna från Gothemshammarvallen (Nordin 1881:106-108; Manneke 1997:24-26; Manneke & Wennersten 1999).

Läget på Tingstädeborgen är intressant, inte minst från ett maritimt perspektiv. Tingstädeåsen utgör nämligen en skiljelinje mellan å dess södra sida Gotlands idag största insjö; Tingstäde träsk och på dess norra sida ett förutvarande insjösystem. Det senare utgörs idag av Elingshem- och Martebomyr. Något nordnordväst om och förr avvattnande Elingshems myr löper idag Ireå som mynnar i Ireviken på nordvästra delen av ön. Detta vattensystem kan således ha utgjort en farled till det inre av Gotland under förhistorisk tid. Ansvariga arkeologer vid undersökningen Peter Manneke och Monica Wennersten (1999) tolkar med anledning av detta lokalen som en möjlig tullstation, handels- och/eller kultplats.

En annan fornborg med liknande placering i landskapet som Gothemshammar är Burgbacken, eller Burgvallen, vid Ekese i Ljugarn, Ardre socken (RAÄ 1) på Gotlands sydostkust. Borgen ligger placerad 8-9 meter över dagens vattennivå och på vad som under bronsålder var en utskjutande udde. Innanför udden finns Gotlands näst största kluster av skeppssättning (Fig. 8.1: B). Här finns exempelvis Gålrumsggravfältet med sju undersökta skeppssättningar (se Kap. 5 & 6), vilket är beläget endast 2,5 kilometer västsydväst om Burgbacken.

Fornborgen utgörs av en i det närmaste sammanhängande vall som mäter omkring 420 meter i längd. Det inneslutande området har en storlek om cirka 200-330 meter och vallen är 4-7 meter bred och 0,4-2,5 meter hög. Inom ramen för tidigare nämnda Torsburgs-projektet genomfördes en mindre undersökning av borgen år 1983. Ett schakt (2,2 x 9,4 m) lades rakt över vallen och intill vad man tolkade som en ursprunglig port, vilken senare visade

sig vara sekundär. I schaktet återfanns obrända ben av alfågel, havssula och färben. I övrigt hittades ett flintfragment och direkt under vallkonstruktionen kol som sändes in för ¹⁴C-analys. Resultatet av analysen visar en datering till bronsålder (Fig. 8.8). Ytterligare en yta undersöktes innanför vallen utan att några lämningar eller fynd påträffades (Nordin 1881:132; Rizell 1983:118; Engström *et al.* 1987; Appelgren & Engström 1989a:19).

År 1997 genomfördes en fosfatkartering inom fornborgen. Totalt togs 80 prover med ett mellanrum på 10-20 meter. Analyserna visade på högre värden i borgens östra del varvid nio provschakt grävdes med grävmaskin. Totalt grävdes en yta på 709 m² och en rad anläggningar kunde undersökas. Dock visade sig de flesta vara recenta, men vissa tycktes förhistoriska och innehöll fåtalet brända och obrända djurben och kol. En intressant iakttagelse är de plogspår som kunde skönjas i botten av några provschakt. I övrigt tolkades den stora frånvaron av lämningar som att borgen aldrig varit bebodd (Wickman-Nydolf & Nydolf 1997).

Nyligen utfördes exploateringsundersökningar relativt centralt inom borgvallen och man påträffade ett stolphål och en härd vilka båda ¹⁴C-analyserats. Resultaten visar en datering till inledningen av mellersta bronsåldern (1432-1209 f. Kr.) (Wickman-Nydolf 2012a) och styrker därför den tidigare genomförda ¹⁴C-analysen på kol från under vallkonstruktionen (Fig. 8.8). Dateringarna är samtliga gjorda på kol och en möjlig egenålder på träet skulle därför kunna flytta fram dateringarna något i tid.

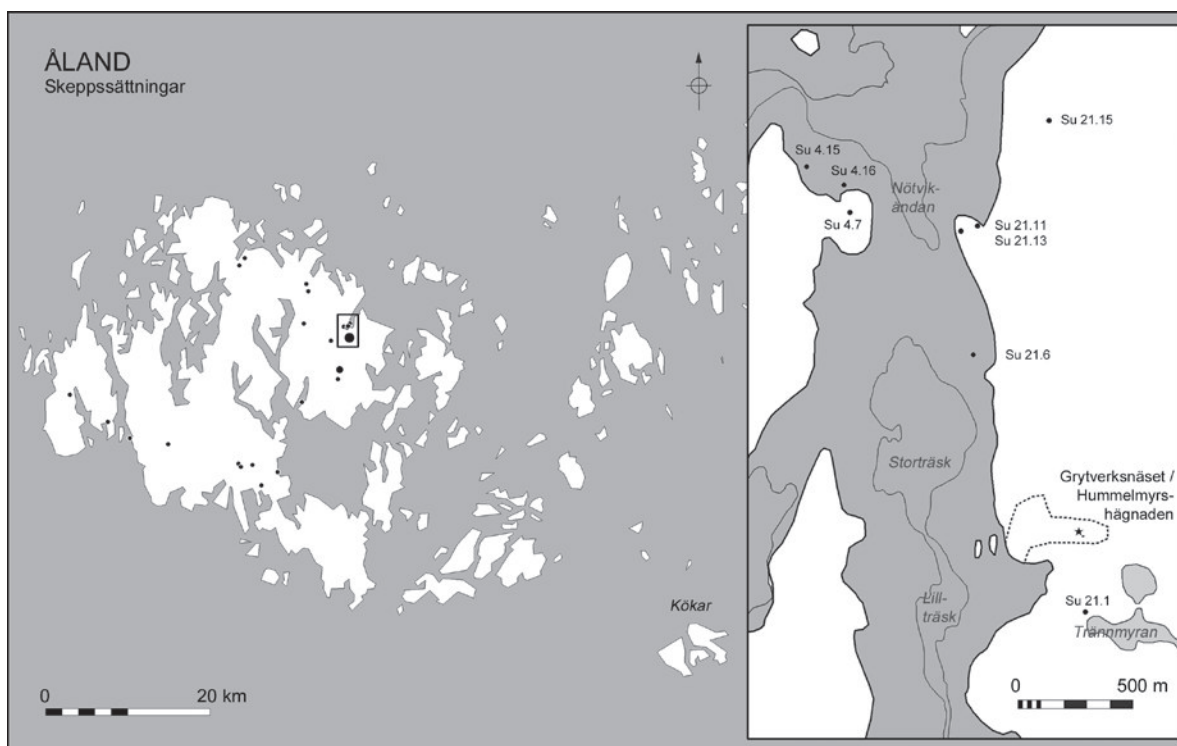
GOTLAND I JÄMFÖRELSE MED ÅLAND OCH MÄLARDALEN

Innan fornborgarna och vallanläggningarna från bronsåldern på Gotland kan diskuteras mer ingående behövs de jämföras och relateras till övriga undersöknings- och referensområden. Två av dessa områden, Åland och Mälardalen, kommer därför konfereras innan den avslutande diskussionen tar vid.

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

I de sammanhang som Åland diskuteras inom bronsåldersforskningen i Norden är det nästan uteslutande utifrån Otterböteboplatsen på Kökar (Meinander 1954:121-140; Gustavsson 1997). Med utgångspunkt i den geografiska spridningen av skeppssättningar på öarna tydliggörs ett annat specifikt

område av intresse (Fig. 8.9). Undersökningsområdet ligger vid Sibby och Brännbolstad i Sunds kommun på nordöstra sidan av huvudön Fasta Åland. Området innefattar Grytverksnäset (Fornlämningarna Su 21.1-3, 6) och området kring Nötvikändan (Su 4.7, 4.15-16, 21.11, 21.13, 15).

Figur 8.9. Spridningsbild över skeppssättningarna från bronsålder, Åland. På Kökar i sydost ligger den kända bronsålderslokalen Otterböte. Till höger: förstorad karta över Grytverksnäset och Nötviksändan. Vattennivån följer 15-meterskurvan, vilken är den föreslagna för bronsålder på Åland (Strömberg & Anderberg 2010:25). Heldragen linje innanför denna markerar dagens vattennivå (kartan omarbetad efter Dreijer 1938a-b; Museibyran 1979-1980).

Åland; Grytverksnäset och Nötviksbergen

Grytverksnäset ligger beläget strax öster om det som under bronsålder var en havsvik inskjutande från norr (Fig. 8.9). Lokalen innefattar nio skeppssättningar och 21 andra stenkonstruktioner varav 14 är rösen. Den största skeppssättningen är 12 meter lång och tre meter bred (Ålands största) och det största röset på lokalen mäter 10 meter i diameter. År 1938 undersökte Matts Dreijer två av skeppssättningarna tillsammans med en stensättning och tre rösen. Stensättningen och de undersökta rösen innehöll brända ben och keramik av bronsålderskaraktär. Det ena röset är sannolikt en skärvtenshöj (Dreijer 1938b). I den

ena skeppssättningen påträffades inget av antikvariskt intresse. Den andra skeppssättningen innehöll rikligt med brända ben. Dessa ben ¹⁴C-analyserades år 2011 och får en datering till slutet av mellersta bronsålder 1189-922 f. Kr. Resultatet pekar på att denna anläggning är aningen äldre än vad Dreijer (1938b) föreslog, vilket stämmer väl med de daterade skeppssättningarna från dagens Estland, Gotland och Lettland (se Kap. 4).

I anslutning till gravfältet vid Grytverksnäset ligger Hummelmyrshägnaden (Su 21.2). Denna vallanläggning, vars avgränsning inte kunnat klarläggas,

ligger i en dalsänka på höjdsträckningen ca. 300 meter öster om den största skeppssättningen. På dess västra sida ligger det som idag är Stor- och Lillträsk och på anläggningens sydöstra sida ligger Trännmyran och Trännmyrskarret (Fig. 8.9). Vallanläggningen har därför en mycket strategisk position i bronsålderslandskapet. På lokalen undersöktes mellan åren 1937-38 ett 46 m² stort område. Resultaten visar att lokalen varit i bruk under stenålder såväl som bronsålder. Centralt i de gropperamiska kulturlämningarna från stenålder påträffades en koncentration av bronsålderskeramik och resterna efter en möjlig rakkniv runt en härd och en möjlig hyddkonstruktion (Drejier 1938a, 1979; Meinander 1954:142; Gustavsson 1997:69). Hägnaden ligger cirka 300 meter norr om Trännmyraboplatsen (Su 21.1) där också bronsålderskeramik påträffats (Gustavsson 1997:69).

Nötviksbergen ligger omkring två kilometer norr om Grytverksnäset. Här finns minst två skeppssättningar (Su 21.11 & 13) som uppmärksammades av Dreijer (1938b:29) (Fig. 8.9). Omkring 500 meter nordnordost om dessa ligger ytterligare en skeppssättning (Su 21.15). Dessutom påträffades flertalet möjliga skeppssättningar och andra anläggningar i området då undertecknad besökte lokalerna år 2011. På andra sidan Nötvikändan finns en samling långrosen (Su 4.7, 15-16) som dateras till bronsålder. Det ena av dessa (Su 4.7) har resta stenar i ändarna (stävstenar) och kan möjligen tolkas som en skeppssättning.

Fem kilometer nordväst från Grytverksnäset finns en rik bronsåldersmiljö med undersökta boplatslämningar, skärvstenshögar, rösegravfält, rösen och områden med påträffad bronsålderskeramik. Detta område beskrivs av Jan Storå (1990:12-13) som beläget i en skärgårdsmiljö mellan den inre och yttre skärgården. Resultaten av pollenprover i närheten visar spår av tidig sädesodling i området vid slutet av bronsålder.

Mälardalen; Predikstolen och Håga

Att befästa bosättningar och höjdborgar upprättas under bronsålder i både Lettland, främst längst

Daugavafloden, och på Saaremaa har tidigare nämnts (se Kap. 3 & 5). Det finns dock inga belägg för sådana borgar på Bornholm. Rör vi oss till referensområdena på svenska fastlandet så finns det en rad exempel på fornborgar, befästa bosättningar, höjdborgar, hägnader och vallanläggningar som dateras till den andra delen av mellersta- och hela den yngre bronsåldern (Olausson 1995). I södra Halland och Bjärehalvön finns en tydlig koppling mellan vallanläggningar och skeppssättningar under hög (Burenhult 1976, 1999b:85). De mer genomgående studierna av hägnader, fornborgar och befästa gårdar har dock genomförts i Mälardalsområdet (Olausson 1995) och därför använder jag detta område i jämförelse med mitt gotländska fallstudieområde. I Mälardalen finns emellertid ingen tydlig koppling mellan större kluster av skeppssättningar och dessa hägnadsanläggningar. En intressant position har dock Predikstolen i Uppsala-Näs socken (RAÄ 133) i Uppland. Borgen ligger positionerad intill Hågadalen och Hågaån 1,5 kilometer nordnordväst om Ekolnviken i Mälaren. Under äldre delen av bronsåldern var Hågadalen en havsvik. Borgvallen är 760 meter lång och inhägnar ett område på 4,5 hektar. Borgen upprättades omkring 1300-1100 f. Kr. och ytterligare en användningsfas kan urskiljas omkring 1000-800 f. Kr. Ytterligare 3 kilometer inåt landet ligger den stora gravhögen Kung Björns hög eller Hågahögen (RAÄ Uppsala 356). Högen låg under bronsålder på en ö, eller senare en utskjutande udde, i ovannämnda vik (Olausson 1995:125-131, 162; Victor 2002:153-179). Michael Olausson (1995:160-163) tolkar Predikstolen som sammankopplad med bronsåldersmiljön omkring Hågahögen. Han menar att borgen möjligen kan sättas i samband med kontrollerande av handel och varuutbyten i området. Ett område som styrs av en dominerande socio-politisk gruppering under perioden. Av stor vikt i denna tolkning är borgens strategiska läge invid en central vattenväg. En väg som förband Mälaren med förgreningar in i landet. Området som berörs är dagens Uppsalaregion med vattensystem som innefattar dagens Hågaån, Jumkilsån och Fyrisåns dalgångar. Vidare menar Olausson att borgen inte bara har ett försvarsvänligt läge utan också bör tolkas som att manifesteras makt

och status. Det är anmärkningsvärt att större rösen och röseområden saknas i borgens direkta närhet. Dessa påträffas först i landskapets centrala och östra delar. Längst in i landet 8 kilometer från Hågahögen, där den forna havsviken slutar, ligger samtliga fem större rösen (över 20 meter i diameter) i regionen. Olausson (1995:164) tolkar borgen som belägen i en gränzson vilken främst avgränsas genom vatten. Inom borgvallen påträffades en rad aktivitetstyper som Olausson (1995:162) tolkar som temporära och har troligen använts för matlagning och redskapstillverkning under korta perioder. Möjligen rör det sig om aktiviteter i samband med byggandet av borgvallen.

TIDIGA BORG- OCH VALLANLÄGGNINGAR I EGENTLIGA ÖSTERSJÖOMRÅDET

Under mellersta bronsålder upprättas borg- och vallanläggningar på Gotland och i Mälardalen, men sannolikt också på Åland. Predikstolen i Uppland samt Burgbacken och Tingstädeborgen på Gotland har de klart äldsta dateringarna till omkring 1300-1100 f. Kr. Gothemshammarvallen kan möjligen vara äldre men skall troligen dateras till omkring 900 f. Kr. Hummelmyrshägnaden på Åland är svårare att tidfästa. Inte minst då den endast i mindre utsträckning har undersökts. Dessa hägnade anläggningar har en rad gemensamma drag. Först och främst har man i samtliga fall ifrågasatt deras fortifikationsfunktion. Detta även om de flesta, inte minst Predikstolen, ligger på försvarsstrategiska lokaler i landskapet. Med Hummelmyrshägnaden som undantag ligger de också avsides från andra fornlämningar från perioden. Å andra sidan relaterar de tydligt med de för regionen utmärkande fynden och klustren av fornlämningar. Denna relation utgörs av vatten. Tydligast är detta vid Predikstolen och Gothemshammar. På båda lokalerna har hägnadsanläggningen en utskjuten och isolerad position mot kusten emedan området i inlandet innanför dessa är belamrat med monumentala anläggningar från perioden. Olausson (1995:164) menar att den ligger i en gränzson mellan olika bygder under bronsålder. Detta är intressant i en jämförelse med Per-Erik Nilssons (1986) uppdelning av Gotland

i distrikt utifrån stenrösenas fördelning i landskapet. Även om Nilsson understryker området norr om Gothemsån som rikt på större rösen väljer han att använda ån och det fornlämningsfattiga området söder därom som en naturlig avgränsning mellan två av de fem tänkta hövdingedömena på ön (jfr. karta över dessa distrikt i kapitel 9).

Det som utmärker de fornborgar och vallanläggningar från bronsålder som mer ingående undersökts är utevarandet av lämningar efter permanenta aktiviteter såsom exempelvis bosättningar. Dessa hägnader har endast temporärt använts och de lämningar som påträffats har i ett par fall tolkats som hörande till byggnadsfasen. Frågan är om de bara är tänkta som monument som utifrån skall symbolisera makt och status? Innan vi går vidare med den frågan bör det tilläggas att andra hägnade anläggningar finns från perioden. Olausson (1995:52-57) särställer dessa från ovannämnda borg- och vallanläggningar och menar att dessa sannolikt är att tolka som rituella hägnader och lokaler för ceremoniellt utövande. Ett tydligt exempel på en sådan anläggning är Odensala Prästgård i Uppland (RAÄ Odensala 235). Hägnaden som dateras till 1300-200 f. Kr. utgörs av två oansenliga vallar med koncentrisk form. Centralt innanför vallarna påträffades en gravläggning och spritt innanför och på vallarna fanns ytterligare gravar och spridda människo- och djurben. Utanför hägnaden påträffades också en rad aktivitetstyper (Olausson 1995:59-76, 199-221). Denna typ av hägnad har inte kunnat konstateras på Gotland. Dock är den tidigare nämnda fornborgen på Baraberget i Hørsne socken (RAÄ 105) intressant i sammanhanget (Fig. 8.3). Vallarna på Baraberget är minst sagt oansenliga 0,1-0,3 meter höga och är avskurna på flera ställen. Innanför vallen finns ett gravfält från bronsålder (RAÄ 2) med ett stort stenröse och minst åtta mindre stensättningar. Precis som fallet vid Odensala Prästgård är en av dessa en så kallad mittblocksstensättning. Jag skall inte närmare beröra denna typ av hägnadsanläggningar utan hänvisar till Michael Olausson (1995) för en mer ingående diskussion. Det finns dock ytterligare en variant av borg- och vallanläggning att kort redogöra för.

Befästa bosättningar och höjdbosättningar

Från yngre bronsålder finns en annan variant av borg- och vallanläggning i områdena kring Egentliga Östersjön. Dessa anläggningar benämns vanligen för befästa bosättningar eller höjdbosättningar. Till dessa kan de tidigare nämnda höjdborgarna som påträffats i Baltikum föras (se Kap. 3). Dessa skiljer sig från de äldre borg- och vallanläggningarna främst genom förekomsten av mer permanenta aktivitetsspår. Vidare menar Olausson (1995:170-171) att dessa höjdbosättningar kan tolkas som självständigt fungerande enheter. Tilläggas bör att långt ifrån alla av dessa tolkats som om de ursprungligen varit vallomgärdade.

I Mälardalsregionen har tre sådana anläggningar undersökts. Den första undersöktes redan på 1950-talet vid Darsgårde i Skederid socken (RAÄ 16), Uppland. Bosättningen påträffades under en senare tillkommen borganläggning och innehöll mestadels keramik, men också flintavslag, stenartefakter och gjutformsfragment till en halsring och en mälardalsyx. I övrigt återfanns resterna efter möjliga huslämningar (Ambrosiani 1959). Främst utifrån keramiken har Darsgårde jämförts med lokaler på Åland och i Baltikum. Liknande höjdbosättningar har under senare år påträffats vid Sjöberg (RAÄ Sollentuna 84) och Runsa (RAÄ Ed 2) (Olausson 1995:123-125, 131-137, 139-142, 165-167). Intressant är samtliga anläggningars tydliga relation till viktiga kommunikationsleder, vilket i hög grad gäller även för de baltiska motsvarigheterna. Detta är ett mönster som också Michael Schneider (2011:299-301) uppmärksammat i sina studier rörande Brobyarna i Uppland och Östergötland. Dessa lokaler från slutet av yngre bronsålder och äldsta järnålder ligger längst in i forna havsvikar och liknande, där hav möter land. I dessa områden finns också vanligen en eller flera fornborgar och skeppssättningar.

Ser vi till fyndbilden finns, förutom likheter i keramiken, en tydlig sammankoppling mellan dessa lokaler genom de påträffade resterna efter bronshantverk. Denna nära relation till metallhantverk är intressant också i en jämförelse med fornborgarna

på Gotland från yngre bronsålder (ex. Havor (RAÄ 32) och Vasstäde (RAÄ 31) i Hablingbo socken) (Fig. 8.8). Dessa kan enligt Anna Arnberg (2007:149-155) förknippas med det tidiga järnhantverket på ön. En stor skillnad föreligger dock. Borgarna på Gotland från denna period är så kallade flatmarks- eller myrborgar (Cassel 1998:131) och kan av den anledningen svårigen benämnas som höjdbosättningar. En sådan flatmarksborg är troligen också tidigare nämnda fornborg vid Lina myrs strand (RAÄ Hörsne 153) (Fig. 8.3). Arnberg (2007:128) påpekar dock att denna har ett något annorlunda utseende än andra borgar av denna typ. Förutom flatmark- och myrborgarna på Gotlands icke-monumentala läge skiljer de sig i jämförelse med de övriga motsvarigheterna i egentliga östersjöområdet vad gäller närheten till kusten. Dessa typer av borgar påträffas idag i inlandet men ligger vanligen intill forntida vatten såsom sjöar, åar och våtmarker (Arnberg 2007:135). I de borgar från yngre bronsålder som undersökts på Gotland har man påträffat en stor mängd djurben, keramik, skärvsten och härdar. Anmärkningsvärt i jämförelse med höjdbosättningarna i egentliga östersjöområdet är dock de påträffade resterna efter metallhantverk, inte minst gäller detta Havorborgen. Här påträffades rester efter såväl brons- som järnhantverk och mycket talar för att järn också reducerats från myrmalm här (Manneke *et al.* 1996; Nylén *et al.* 2005; Arnberg 2007:147-152).

MÖTESPLATSER

Det finns alltså en tydlig uppdelning mellan borg- och vallanläggningar från mellersta respektive yngre bronsålder i egentliga östersjöområdet. Frågan är hur dessa är att relatera till varandra? Är de en utveckling av i grunden samma koncept? Det är vidare intressant att det inom fallstudieområdet Gothemsån och Lina myr sannolikt finns samtliga tre ovan diskuterade typer av hägnadsanläggningar: 1) Gothemsåmmar som en kustnära och monumental vallanläggning vid infarten till Gothemsån och Lina myr. 2) Hägnaden på Baraberget som en möjlig rituell hägnad för ceremoniellt utövande. 3) Flatmarksborgen Dibjärs vid Lina myrs sydvästra strand.

Låt oss börja med den första typen av borg- och vallanläggning och använda tidigare nämnda Burgbacken, Gothemshammar, Hummelmyrshägnaden, Tingstädeborgen samt Predikstolen som exempel. Dessa ligger avskilda på strategiska och kommunikativa lokaler i landskapet. Alla förutom Tingstädeborgen ligger placerade vid kusten och i relation till närområdets i särklass största kluster av synliga lämningar från bronsålder. Samtliga anläggningar som mer ingående undersökts tycks inte heller ha varit permanent använda. Vidare har samtliga ifrågasatts ur försvarssynpunkt och det tycks av den anledningen inte ha nyttjats för detta ändamål mer än att deras monumentalitet möjligen utgjort ett avskräckande exempel. Det går dock precis som Kerstin Cassel (2008:92) menar att vända på perspektivet. Möten mellan människor sker inte alltid med våld och därför kan borgarna istället symbolisera säkerhet för de inresande. Detta som ett välkomnande och som ett skydd. Det är av den anledningen intressant att den etymologiska betydelsen av hamn möjligen kan härledas till en inhägnad eller en tillflyktsort/fristad (Schneider 2011:293).

Cassel (2008:84-105) använder kända viktiga mötes- och handelsplatser från vikingatid-medeltid (Birka, Ribe, Hedeby & Kaupang) som utgångspunkt i sin diskussion. Hon menar att dessa har en rumslig struktur och manifestation som är liknande över ett stort geografiskt område. Av den anledningen skapas en trygghet hos de besökande, vilket är utgångspunkten för en långväga kontakt. Dessa platser hade en särprägel från det övriga samhället som gjorde att resande i det närmaste styrdes mot dem. Det är också troligt, med hänvisning till Polanyi's *Ports of Trade* (1963), att sådana möten skedde under särskilda former och på särskilda platser:

"...remnants of semi-enclosed spots open towards the sea and showing ruins of an altar, separated only by a low stone wall from the background area. The low wall did not by itself offer defence against attack, it merely indicated the area to which the protection of the altar and the "peace" of the emporium extended." (Polanyi 1963:34)

"...the term emporium conveys a meeting place of traders, located outside of the gates of a town, or even on an uninhabited coast." (Polanyi 1963:34).

"...the /emporia, / which typically were empty locations." (Polanyi 1963:36).

Att sådana möten skett vid "vägar" in i landskapet är därför sannolikt. Att en stor förflyttning skett över vatten, speciellt då med ett östersjöperspektiv ställer jag för självklart och därför är det inte en alltför vågad gissning att en möjlig mötesplats ligger på en plats där land och vatten möts. I likhet med Cassel (2008) vill jag mena att denna typ av kustbundna fornborgarna skulle kunna vara sådana platser. Dessa utgör då avgränsade platser eller hägnader som bör finnas som ett tecken till de ankommande om att här finns beredskap för ett välkomnande av gäster/främlingar. Vidare går det inte att förutsätta att sådana platser är markerade med gravmonument eller en reguljär bebyggelse. Även Sören Sindbæk (2007:121), som har studerat vikingatida handelsplatser, tycker sig se potentiella och till synes viktiga arkeologiska lokaler som saknar feta kulturlager. Alltså möjliga landningsplatser där potentiella möten av olika typer ägt rum. Christer Westerdahl (1992) menar att det finns brytpunkter i landskapet där kustens båtar måste bytas mot inlandets farkoster, alltså där kustväg möter inlandsväg.

Under senare år har exempelvis Kristin Ilves (2009, 2011; jfr. Westerdahl 2006:41-42; Nymo 2009) försökt definiera sådana typer av landningsplatser och hur dessa är möjliga att se i det arkeologiska materialet. Hamnplatser definieras vanligen utifrån handelsrelaterade fynd och exotiska produkter emedan andra landningsplatser vanligen är tomma. Ilves (2011) försöker dock konkret finna arkeologiska lämningar och fokuserar inte bara på landningskonstruktioner (bryggor, stenkistor etcetera) utan också på aktiviteter som kan kopplas till ritualer och händelser som sker vid ankomst och avgång från platsen. Jag är av samma åsikt som Ilves (2011:3-6) och menar att det är viktigt att förstå att det inte bara är de funktionella aspekterna som spelar in vid valet av landningsplats. Det är vidare viktigt att förstå att dessa landningsplatser inte bara

kan relateras till utbyten och handel. Det krävs en vidare och komplexare syn på dessa platser.

Noder i det maritima kulturlandskapet

Cassel (1998:101-105) exemplifierar bland annat utifrån ön Stora Karlsö utanför Gotlands västkust som en möjlig viktig mötesplats under järnålder (Fig. 8.10: A & 8.11). Detta utan att spår efter mer permanenta bosättningar har påträffats. Vidare finns fynd efter metallhantverk och Cassel jämför själva ön som en hägnad fornborg. Cassels idé är intressant och varför inte föra tanken bakåt i tid. Karlsöarna har i alla tider utgjort viktiga navigationspunkter i Östersjön och innanför dessa ligger flera av Gotlands mest namnkunniga arkeologiska lokaler: Det

mellanneolitiska Ajvide, vikinga- och tidigmedeltida Paviken och Västergarnsvallen samt den vikingatida hamnplatsen Ridånäs i Fröjel. Ser vi till kända lämningar från bronsålder finns ett par tydliga kluster strax norr om Karlsöarna. Inte minst bör området kring Ansarve i Tofta socken nämnas med Gotlands idag största bevarade skeppssättning som ligger tillsammans med öns enda säkerställda megalitgrav (Wehlin 2011). Det är vidare intressant att de två kända stenrösen från bronsålder med tydligast monumentalläge ligger just på Stora Karlsö; Röjsu och Lauphargi. Hanna Rydh (1931:45) beskriver det förra som "...synes på långt håll antingen man nalkas ön från havet, eller man befinner sig på en någorlunda högt belägen del av ön." (Fig. 8.10: A).

Figur 8.10. A: Stora Karlsö sedd från Lilla Karlsö, avstånd ca. 5,1 kilometer. Centralt på toppen av ön kan man skönja Röjsu med Linnés ask (RAÄ Eksta 125:1). Foto från nordost, Joakim Wehlin 2010. B: Rauken Jungfrun (RAÄ Stenkyrka 81) i Lickershamn. Foto från sydsydost, Joakim Wehlin 2009.

Det är av den anledningen inte bara viktigt att peka på dessa borg- och vallanläggningar som belägna på strategiska positioner ur ett lokalt perspektiv, alltså vid farleder in i inlandet. Utan också att se dem ur ett större östersjöperspektiv där de ligger vid kända in- och utfarter till och från i detta fall Gotland. Med ett sådant perspektiv uppdykar sig en västlig port mellan Ölands norra udde och Karlsöarna samt en östlig sådan mellan Gothemshammar och infarten till Rigabukten mellan Saaremaas södra udde och norra Kurland (Fig. 8.11). Det är intressant att det är i dessa områden som de större klustren av skeppssättningar finns.

Nyss nämnda färdrutt mellan Böda på norra Öland och Karlsöarna är känd och det var den som

exempelvis Linné använde vid sitt besök på öarna i mitten på 1700-talet (se också Wallman & Moberg 1993[1833]:72, 86). Från senmedeltiden finns också uppteckningar som beskriver segelrutten från Danmark till Estland. Färdvägen går över Bornholm, Utlängan i södra Blekinge, Ölands södra udde, Karlsö, Visby, Gotska Sandön och Dagerort på Hiiumaas västspets (Stobaeus 2005:172, 180). Detta att jämföra med den ofta diskuterade Kung Valdemars segelled daterad till 1300-tal, vilken markerar vägen från Danmark till Reval (dagens Tallinn). Denna led går inomskärs från Utlängan i Blekinge norrut till Stockholms skärgård och över Åland och Kökar samt Finlands sydkust till Reval (Flink 1995). Att tillägga är den idag vanligen använda segelleden från Gamlebyviken och Västervik

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

rakt österut till Lickershamn i Stenkyrka socken på nordvästra Gotland (Fig. 8.11). Här står den väldiga rauken Jungfrun (RAÅ 81), 11,5 meter hög, som ett vida synligt sjömärke (Fig. 8.10: B). Strax norr om Lickershamn ligger Ireviken där Ireån mynnar. Vid såväl Lickershamn som Ireviken finns en handfull fornborgar. Inte minst en är av särskilt intresse. Denna ligger 800 meter upp längs Ireån och i ett krönläge med ett avgränsande stup i väster (RAÅ

Hangvar 2). Borgens läge är intressant då den relaterar till Ireån som förr avvattnade det tidigare nämnda vattensystemet som ledde in till Tingstädeåsen och sannolikt utgjorde en farled till det inre av Gotland. På krönet av Tingstädeåsen ligger också den tidigare nämnda vallanläggningen Tingstädeborgen, som liknar Gothemshammarvallen både morfologiskt och dateringsmässigt.

Figur 8.11. Egentliga Östersjön med historiskt kända farleder och de i texten nämnda lokalerna. På Gotlandskartan är den inre (grå) kustlinje samt sjöar hämtade från SGU för 3000 BP.

Inlandsborgarna

Hur nyss nämnda borg- och vallanläggningslokaler ska relateras till de senare uppkomna höjdbosättningarna är svårare att klarlägga. Förutom att de kronologiskt följer varandra finns de också utbredda inom samma geografiska område. Dessa senare borgar är dock

tydligt exponerade mot inlandet. Exempelvis ligger samtliga lokaler på Saaremaa på den östra sidan av ön och således in mot Rigabukten. I Lettland ligger höjdbosättningarna längs med Daugavafloden som löper inåt land (se Kap. 5). Detsamma kan sägas om flatmarks- och myrborgarna på Gotland som tydligt

ligger i inlandet. Å andra sidan relaterar de likväl till vatten och återfinns således där vatten möter land. Går dessa borgar att diskutera inom ramen för konceptet mötesplatser?

Arnberg (2007:147-162) menar att flatmarks- och myrborgarna på Gotland nyttjats för konsumtion och produktion. Vidare bör borgens viktiga sociala roll poängteras. Först och främst krävdes en större samling människor för att upprätta den och senare för renoveringar. Processen byggde och upprätthöll band mellan människor. Med ett sådant perspektiv blir borgen kollektiv och ett socialt byggnadsverk som nyttjades för temporära sammankomster och händelser. Arnberg sätter detta i samband med förhållandet att borgarna tycks placerade emellan kända bygder. Det finns dock undantag och inte minst vad gäller borgen invid Lina myrs strand. Arnberg anser dock att även dessa borgar, belägna mitt i kända bygder, är att tolka som kollektiva. Möjligen har de utgjort platser för gemensamma göromål såsom boskapsslakt, mala säd inför bryggande av öl och metallhantverk etcetera. Aktiviteter som krävde flera steg och ett större antal människor än vad det egna hushållet kunde uppbära. Förutom tidigare nämnda fynd efter metallhantverk bygger Arnberg denna tolkning på det stora antalet malstenar och malstenslöpare som påträffades i Havorborgen. Det är av den anledningen också intressant varför slipskårestenar ofta påträffas i relation till fornborgar? Frågan är dock varför dessa processer krävde en inhägnad plats? Arnberg menar att den inhägnade platsen särskilde de införstådda i aktiviteten från de övriga. Möjligen kan detta precis som Cassel (2008) föreslår ha berört utomstående, alltså människor ankommande från bygder långväga bort. Arnberg (2007) menar också att dessa borgar kan ses som makt- och statussymboler, vilka förkunnar möjligheten till konsumtion och produktion. Detta kan vara anledningen till deras placering till lokaler i landskapet som syns av många oavsett om just detta är deras slutmål eller ej. I ett sekundärt läge blir dessa lokaler naturliga tillflyktsplatser och försvarsanläggningar vid annalkande faror av olika slag.

Med Arnbergs (2007) kollektiva och sociala utgångspunkt är likheten med de tidigare borg- och vallanläggningarna slående. Dock skiljer de så tillvida att produktion svårigen kan knytas till de äldre anläggningarna. Detta möjligen bortsett från gemensamt fiske vilket exempelvis är grunden för att det idag finns spridda fiskelägen längs med hela Gotlands kustband. Vid sådana lägen upprättas dock vanligen mer permanenta bosättningar som exempelvis är fallet vid sälfångstlokalen från mellersta bronsålder vid Otterböte på Kökar (Gustavsson 1997). Det är dock inte osannolikt att dessa senare borganläggningars struktur och princip går att finna hos de äldre borg- och vallanläggningarna. Oavsett typ är båda att tolka som mötesplatser. Dock utgör de senare sannolikt en något mer lokalt riktad variant av konceptet. Det är vidare sannolikt att samma sociala formation i samhället ligger bakom båda typerna av anläggningar även om de med tiden förändras. Inom exempelvis aktörnätverksteori (ANT) ses inte bytes- (mötes) platsen som i första hand politiskt eller ekonomiskt strukturerad. Istället ses dessa som knutpunkter där speciell nätverkstrafik möts och/eller samlas. Viktigt att ha i åtanke är att olika sorters trafik med olika syfte producerar platser, eller noder om man så vill, av olika karaktär och att de ekonomiska och politiska aspekterna deltog i att skapa dessa variationer (ex. Sindbæk 2007:120). Aspekter och förutsättningar som förändras över tid och därför också utförandet och användandet av höjdbosättningar, borg- och vallanläggningar.

MÖTESPLATS NYGÅRDSRUM OCH GOTHESHAMMAR

Både Nygårdsrum och Gotheshammar är av olika anledningar avvikande lokaler i landskapet. Det som sammanbinder dem är deras viktiga geografiska positioner, inte minst från ett maritimt perspektiv. Gotheshammar avskärmar en udde som under bronsålder inte höjde sig många meter över havet och var således en havsnära och utskjuten lokal. Udden ligger intill Gotheshåns utlopp och farleden till Lina myr och öns centrala delar. Nygårdsrum ligger positionerat där Litorinavallen skjuter ut ett näs i

norra delen av Lina myr. Det är också i denna del som Gothemsån idag rinner ut mot havet. Litorinavallen har använts, och används fortfarande idag, som landmärke och kommunikationsled i landskapet.

Om vi avslutningsvis närmar oss detta område på Gotland utifrån havet och de ankommandes perspektiv är det udden Gothemshammar med dess avskärmande vall som möter oss först. Från undersökningarna av vallen görs det gällande att denna sannolikt inhägnat udden snarare än tvärs om. Troligen var udden kal och gav inte mycket till skydd, mer än att udden själv utgjort lä för vinden från båda håll. Den utgör av den anledningen den perfekta landnings- och mötesplatsen och vallen skärmar samhället ombord på det ankommande skeppet från samhället på land. Gothemshammar utgör således en liminal zon eller en slags transitionsplats och gemensamt rum för möten mellan olika kulturer och traditioner. Platsen fungera på så vis som ett skydd för båda parter vid ett möte som kan innehålla stora spänningar. Eftersom udden inte användes permanent avsattes inte några större kulturlager. Möjligen restes tillfälliga tält eller hyddor och ett fåtal kokgropar och härdar tändes. Det är också sådana lämningar som påträffats i denna typ av borg- och vallanläggningar. Om kontakten/utbyten/handel skedde på Gothemshammar eller inte är svårare att säga något om. Möjligen fortsatte man i ett senare skede längs med Gothemsån längre in i landet och till Lina myr och Nygårdsrum.

Möjligen kan Gothemshammar också tolkas som det Westerdahl (1992) benämner *Transit point*, alltså en lokal där kustbåten eller skeppet byts mot en mindre typ av båt. Ett byte till en båt som är mer passande för förflyttning på de grundare och smalare vattenlederna i inlandet. Denna diskussion bygger emellertid främst på historiska referenser. Det är dock intressant att sammankoppla idén med den i föregående kapitel förda diskussionen om två typer av båtar under yngre bronsålder i Norden. En större båt för långväga resande i handels- eller ceremoniellt syfte. En båt som byggdes, nyttjades och ägdes kollektivt och/eller av den ledande familjen/gruppen. Kanske tjänade dessa stora båtar även i syftet som krigsfarkost och på så

vis också som en upprätthållare av fred vid tidigare nämnda sammankomster. Möjligen var det denna typ av sjögående farkoster som anlände till Gothemshammar. Den senare förflyttningen till inlandet och i detta fall Lina myr skedde genom omfördelning till lokala mindre båtar. På så vis kontrolleras också möjligheten för ofredliga besök. Anders Berntsson (2005:75-76) menar att just utvecklingen av stockbåten under denna period skedde på grund av behovet av mer sjödugliga farkoster och de kombinerade behovet av att använda båtarna på havet såväl som på floder. Det är dock viktigt att påpeka att förflyttningen till havs sannolikt skedde längs med kusten och endast i undantagsfall över mer öppet vatten. För att ta sig till exempelvis Gotland är dock minst en sådan sträcka nödgad och tydliggör ytterligare Gothemshammars viktiga position vid den närmaste vägen från Gotland över till dagens västra Lettlandskust (Fig. 8.11).

Nygårdsrum kan också diskuteras utifrån konceptet av mötesplats. Här möts nämligen den ännu idag använda landskapsledsagaren Litorinavallen med Gothemsån. Detta var sannolikt en centralplats för en av Gotlands största bronsåldersbygder och bosättningarna finns förmodligen att finna i närheten. Från toppen av Nygårdsrum kontrolleras stora delar av Lina myr och som en puckel i väster ligger Baraberget med milsvidd utsikt också västerut över Källunge- och Tallmyr. Något avlägset från Nygårdsrum ligger flatmarksborgen vid Dibjärs. Med anledning av Arnbergs (2007) förda resonemang om produktionsplatser är det intressant att man invid borgen påträffat inte mindre än sju slipskårestenar, tre stenar med slipad yta samt fyra stora kalkstensklott (RAÄ Hörsne 9, 119 & 279). Samtliga av dessa stenar är funna på borgens norra sida där Hörsneån löper med ständig tillgång till rinnande färskvatten. Frågan är dock om borgen är en plats för produktion av något slag? Ja troligen, men framtida undersökningar får utsäga vad. På Mattsarve ägor 500 meter nordväst om fornborgen ligger ett stengrundskomplex (RAÄ 7) som delvis har undersökts av Fredrik Nordin (1886) och dateras till 200-600 e. Kr. I utkanten av bosättningen finns några resta stenar som tolkats som en skeppsättning (se katalog Kap. 12).

Jämförelse med Mälardalen

Nyligen har Johan Ling (2012) genomfört studier över hållristningarna och det maritima kulturlandskapet i Mälardalsområdet i Uppland. Intressant i jämförelse med min studie över skeppssättningarna på Gotland är de kluster av mer komplexa hållristningspaneler som Ling diskuterar. Området kring Boglösa sårställer sig markant från det övriga materialet och har också en tydlig maritim lokalisering. Ling (2012:89-101) menar att lokalen bör tolkas som en aggregationslokal eller en mötesplats för större delar av Mälardalen under mellersta bronsålder. Jonathan Lindström (2011b) menar att Boglösa var lokalen för den centrerade makten under perioden. Denna centralplats flyttar senare till området kring ovan nämnda Hågahögen och Predikstolen. Ling menar vidare att hållristningspanelerna i Uppland kan ha tillkommit i samband med sociala sammankomster och möten. Dessa kan exempelvis innefatta olika slag av passageritrualer och maktöverföring (Ling 2008:242, 2012).

Återgår vi till Nygårdsrum så anser jag att detta är en liknande plats. En plats dit människor från större delen av mellersta Gotland kom för sociala händelser, kanske säsongvis och på utsatta tider. Möjligen är den linje av hårdgropar som påträffades intill den stora skeppssättningen vid Uppgarde (Fig. 8.5: B & 8.6: A) resterna efter ett eller flera sådana event. Här möttes de inlandsbaserade ekonomierna och de mer marina kustfolken. Även överregionala möten kan ha skett här. Det är inte osannolikt att människor från Boglösa kommit till Lina myr och Nygårdsrum under bronsålder. Det är exempelvis intressant att hållristningen vid Hågvide i Lärbro och den vid Lansa på Fårö (se Kap. 7) tydligt är av de typerna som finns i Norrköpingstrakten och i Mälardalen. Kanske finns det en lika imponerade grav som i Håga gömd under resterna av Grønhaug i Vallstena?

Gothemshammar utgjorde, precis som Predikstolen vid Håga, en del av denna mötesplats. Möjligen utgjorde lokalen en ännu mer maritim förknippad plats. Detta var sista utposten från vilken lokala resanden avgick för att exempelvis bege sig österut

till områdena kring Rigabukten. Ett sådant företag krävde sannolikt en gemensam kraftsamling och var troligen en händelse som föregicks av planeringar och ritualer av alla de slag.

SAMMANFATTNING

I kapitlet studerar jag möjligheten att utifrån en landskapsanalys finna sannolika noder, mötesplatser eller tidiga hamnar i egentliga östersjöområdet under den mellersta och yngre bronsåldern. Utgångspunkten är kluster med skeppssättningar och större monumentala konstruktioner såsom fornborgar och vallanläggningar. Som fallstudie använder jag det område på Gotland som har det största antalet kända skeppssättningar; Gothemsån och Lina myr. Området jämförs med liknande lokaler i undersöknings- och referensområdena. Av speciellt intresse är en 500 meter lång vallanläggning som avskärmar en forntida udde vid utloppet till Gothemsån på nordöstra Gotland. Lokalen som nyligen daterats till bronsålder (Wallin *et al.* 2011) har en geografiskt viktig position och skulle kunna vara en tidig mötesplats. Liknande monumentala anläggningar finns exempelvis vid kända bronsåldersområden i Mälardalen och på Åland. Samtliga dessa vallanläggningar ligger strategiskt vid centrala vattenvägar in i landet. De har också gemensamt att de kan ifrågasättas ur en fortifikationsstrategisk synpunkt. I de fall dessa anläggningar undersökts har de inte uppvisat lämningar efter permanenta aktiviteter. Dessa platser har en särprägel från det övriga samhället som gjorde att resande i det närmaste styrdes mot dem.

Från yngre bronsålder finns också en annan variant av borg- och vallanläggning i områdena kring Egentliga Östersjön. Dessa anläggningar benämns vanligen för befästa bosättningar eller höjdbosättningar. Jag anser att det är möjligt att relatera dessa senare fornborgarna med de äldre anläggningarna och att de grundar sig på samma koncept. Förutom att de kronologiskt följer varandra finns de också utbredda inom samma geografiska område. Dessa senare borgar är dock tydligt exponerade mot inlandet. Å andra sidan relaterar de likväl till vatten och återfinns där

vatten möter land. Möjligen har de utgjort platser för gemensamma göromål såsom aktiviteter som krävde flera steg och ett större antal människor än vad det egna hushållet kunde uppbringa. På så vis kan dessa borgar ses som makt- och statusymboler, vilka förkunnar möjligheten till konsumtion och produktion. Dessa fornborgar och de äldre vallanläggningarna utgör avgränsade lokaler som bör finnas som ett tecken till de ankommande om att här finns beredskap för ett välkomnade av gäster/främlingar.

Jag anser att dessa mötesplatser inte i första hand bör ses som politiskt eller ekonomiskt strukturerade. De bör betraktas som knutpunkter där speciell nätverkstrafik möts och/eller samlas. Viktigt att ha i åtanke är att olika sorters trafik med olika syften

producerar platser eller noder av olika karaktär och att de ekonomiska och politiska aspekterna deltog i att skapa dessa variationer. Aspekter och förutsättningar som förändras över tid och därför också utförandet och användandet av höjdbosättningar, borg- och vallanläggningar.

Det är dock viktigt att förstå att dessa platser inte bara kan relateras till funktionella aspekter, såsom utbyten och handel, utan det krävs en vidare och komplexare syn. Här skedde sannolikt också aktiviteter som kan kopplas till ritualer och händelser som sker vid ankomst och avgång från platsen samt vid sociala sammankomster och möten. Sådana aktiviteter kan exempelvis vara passageritrualer och maktöverföring.

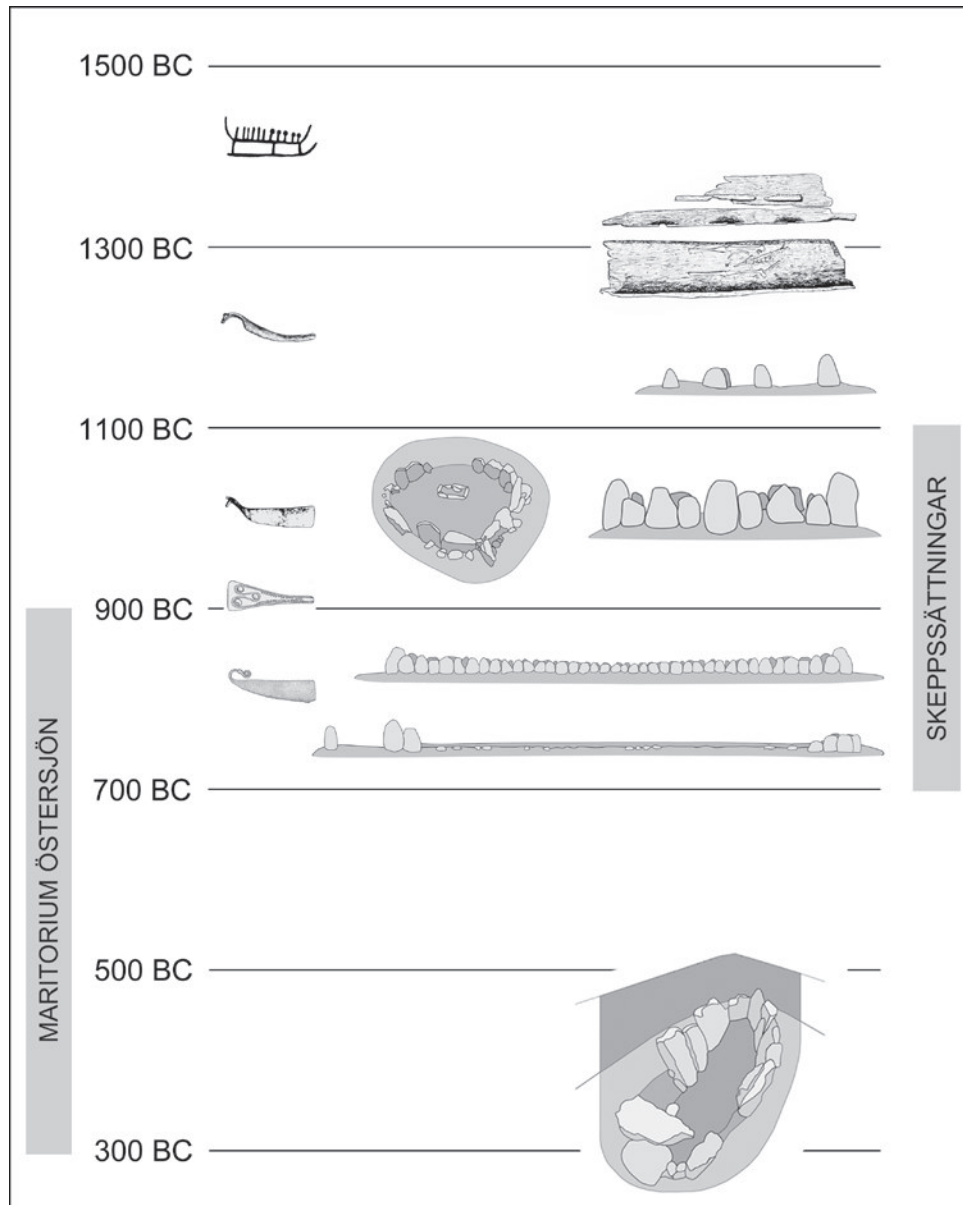
9: MARITORIUM ÖSTERSJÖN

I detta avslutande kapitel har jag för avsikt att knyta samman fallstudierna och diskussionerna från de tidigare kapitlen. Fokus ligger på att ytterligare underbygga min teori om att samhällena kring Egentliga Östersjön under yngre bronsålder till viss del särställde sig från den nordiska bronsålderssfären. Det finns dock ingen anledning att upprepa hur den materiella kulturen skiljer sig utan där hänvisar jag till föregående kapitel 3-5. Det är emellertid intressant att avslutningsvis diskutera varför denna förändring sker och/eller hybridkultur uppstår? Vilka ligger bakom de nya nätverken och hur ser samhällsorganisationen ut? Går det att nå svar på huvudfrågan för föreliggande avhandling, nämligen om det finns belägg för maritima institutioner under bronsålder i östersjöområdet? Institutioner som använder och artikulerar sig genom skeppssymbolen och således skeppssättningarna. Går det rent av att tala om ett Maritorium Östersjön i vilken dessa institutioner verkar?

DEN STARKA SKEPPSSYMBOLN

Skeppet är otvivelaktigt den viktigaste symbolen under bronsåldern i södra Skandinavien. Det äldsta kända uttrycket av ett skepp från perioden finns på ett av de två Rörbysvärden från Danmark daterat till äldsta bronsålder, omkring 1600 f. Kr. (Aner & Kersten 1976:6-7, Taf. 141). Användningen av skeppssymbolen på de idag bevarade materiella lämningarna ökar sedan successivt för att nå en kulmen vid inledningen av den yngre bronsåldern. I östersjöområdet fanns skeppssymbolen redan under äldre bronsålder. Skeppet finns på hällristningar från Skåne längs med hela den svenska ostkusten upp till Mälardalen, samt

något senare på Bornholm, Gotland och Åland (ex. Burenhult 1973, 1980; Malmer 1981; Coles 2000; Goldhahn 2006a; Ling 2012). Från omkring mitten av mellersta bronsålder finns skeppet också i form av rakknivar och ornerade på bronsföremål (ex. Kaul 1998a-b). Skeppssymbolen är starkt förknippad med gravar och det finns hällristningar, bronsföremål med skeppsbilder samt skeppsformade stensättningar och skeppssättningar som har påträffats i rösen och högar som dateras till mellersta bronsålder (ex. Randsborg 1993; Artelius 1996; Widholm 1998; Goldhahn 1999a). Från de brittiska öarna finns belägg för att kanoter/båtar använts som gravkistor i högar under bronsåldern (Elgee & Elgee 1949; Harding 2000:109). En närmare studie av de skandinaviska träkistorna från gravar visar att även några av dessa ursprungligen skulle kunna ha varit kanoter/båtar (Lindström 2011a; se Kap. 7). Under slutet av mellersta- och i inledningen av den yngre bronsåldern dyker skeppssymbolen upp i en annan form i egentliga östersjöområdet, detta som stenmonument; skeppssättningar. Dessa monument dateras till perioden 1100-700 f. Kr. med en markant kulmination omkring 900/850 f. Kr. (se Kap. 4). De yngsta daterade skeppssättningarna kan härledas till omkring 600 f. Kr. Efter detta tycks ett avbrott finnas i skeppssymbolens nyttjande över tid, detta även om skeppssättningarna på Gotland används sekundärt för begravningar. En sekundäranvändning under denna period har också kunnat konstateras rörande hällristningslokalerna i Skandinavien (ex. Hauptman Wahlgren 2002:146-153; Bengtsson *et al.* 2005). Under slutet av yngre bronsålder återkommer skeppssymbolen lokalt på Gotland och möjligen på Öland i form av båtformade hällkistor (Fig. 9.1).

Figur 9.1. Skeppssymbolen på Gotland under mellersta och yngre bronsålder.

EN NY EPOK 950/900-200 F. KR.

Som jag visar i kapitel 4 är det tydligt att en förändring sker i egentliga östersjöområdet omkring 950/900 f. Kr. Skeppssymbolen når sin absoluta kulmen och Johan Ling (2012:100) har för Mälardalens räkning föreslagit att detta möjligen beror på att en maritim formation etablerat sig i samhället. Jag anser att en sådan etablering är möjlig att se också i gravmaterialet.

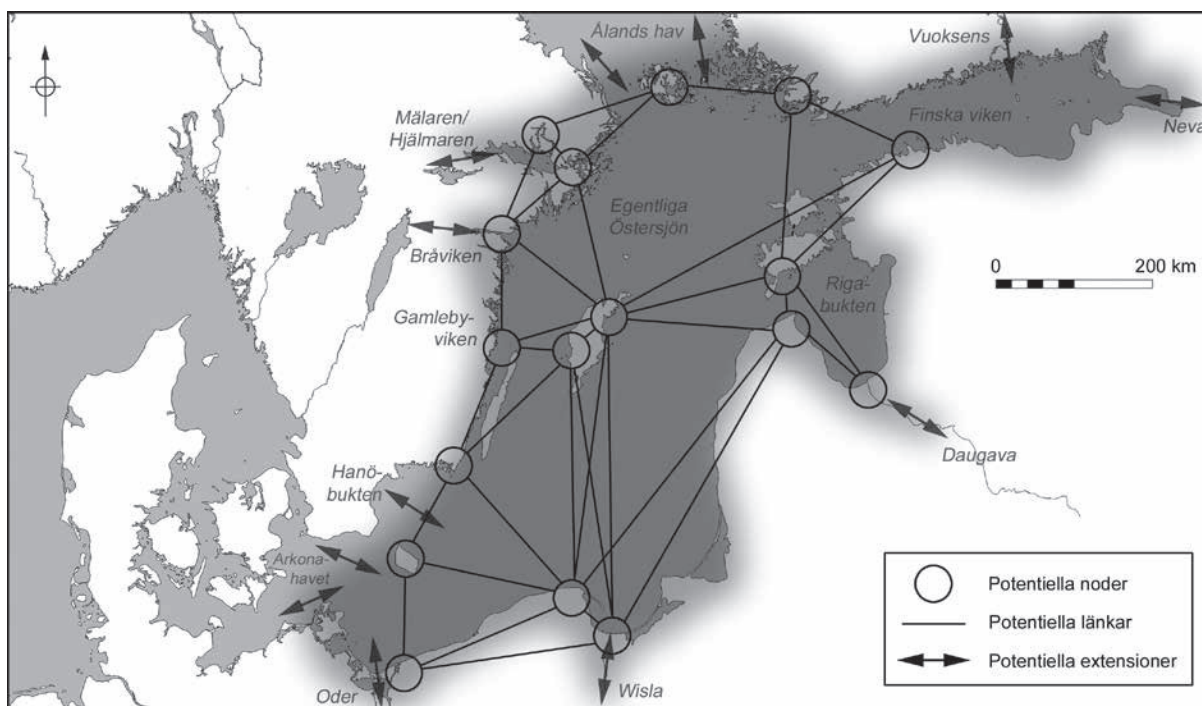
Vidare menar jag att skeppssättningarna i egentliga östersjöområdet tyder på att specifika grupper av människor genom deras praktik positionerar och artikulerar sig i landskapet. I kölvattnet av dessa maritima grupper, eller institutioner om man så vill, uppstår vad som skulle kunna kallas en hybridkultur omkring 950/900 f. Kr. (ex. Nerman 1954; Nylén 1974, 1979; Pydyn 1999; Sabatini 2007; Eriksson

9: MARITORIUM ÖSTERSJÖN

2009). Denna hybridkultur fortlever, om än under en gradvis förändring, fram till omkring 200 f. Kr. då ett trendbrott är tydligt i den materiella kulturen (Stenberger 1940b; Nylén 1955c, 1957a, 1958a, 1962a, 1972, 1981; Lindquist 1974; Carlsson 1979; Windelhed 1984; Eriksson 2009).

Från ett östersjöperspektiv tycks det som om människor och samhällen kring detta innanhav under främst den yngre bronsåldern (ca. 950/900-200 f. Kr.) utvecklade en viss grad av samstämmighet genom en uppsättning av delade och ömsesidiga intressen. En stor del av denna samstämmighet kan förklaras med

det intrikata och komplexa beroendeförhållandet till metallen, först bronset och senare järnet (Hodder 2012). För att en sådan yttring skall vara möjlig krävs en infrastruktur eller ett nätverk, i detta fall ett maritimt sådant. Jag anser att ett sådant nätverk skulle kunna förklaras genom konceptet maritorium (Needham 2009). Ett maritorium definieras som ett geografiskt system och inte som ett geografiskt område (se Kap. 1). På så vis inkluderas både biologiska och ekologiska element samt deras strukturella relationer och funktionella förfaranden. Dessa element är exempelvis havsresurser, strömmar, flodmynningar, människor, proviant och viktiga material.

Figur 9.2. Maritorium Östersjön 950/900-200 f. Kr.

För att förklara den framlagda teorin om Egentliga Östersjön som ett Maritorium har jag arbetat fram en presumtiv kartbild över detta (Fig. 9.2). Centralt i kartbilden visas ett simplifierat nätverk. Jag menar dock att detta nätverk var långt mer intrasslat än denna figur visar. Lokaler eller områden med större ansamlingar av fornlämningar och sådana som diskuterats som möjliga centralplatser är markerade som potentiella noder. Dessa stämmer väl överens

med de noder som finns benämnda i segelleder som är kända i Östersjön under historisk tid (se Kap. 8). Människor är beroende av hur noderna är anslutna till varandra. Därför upprätthåller noderna sin position genom en övergripande och komplex struktur. Dessa noder innefattar minst en större mötes- eller aggregationsplats. Noderna sammanbinds av länkar, vilka skall ses som potentiella och kan samtliga vara av olika stor vikt. Jag menar också att dessa länkar

inte skall förstås utifrån interaktion, vilket vanligen är fallet i nätverksteorier. Precis som Ian Hodder (2012) förkunnar menar jag att dessa länkar är mångtrådiga och praktiska. De innefattar uppfattningar om värde och kostnad, ägandeskap och identitet, gåvor och skuld lika mycket som de involverar det praktiska beroendet av tingen i sig själva. Vidare finns det sannolikt fler möjliga noder och länkar och likaså har dessa troligen ändrats och skiftat styrka under olika perioder av yngre bronsålder. Det är dock viktigt att förstå att dessa nätverk i vilka människor lever är precis lika symboliska, meningsfulla, spirituella, religiösa och konceptuella som de är praktiska, teknologiska, ekonomiska och sociala (Hodder 2012:97). I figuren (9.2) visas också potentiella extensioner av maritoriet. Dessa följer främst större kända vattenvägar in i inlandet.

Bygger man upp en teori om maritima institutioner och Egentliga Östersjön som ett maritorium under den yngre bronsåldern finns det främst tre aspekter som behöver dryftas mer ingående. Den första frågan rör vilken nivå skeppsteknologin och navigationskunskapen stod på? För det andra återkommer den ständiga frågan om vilka varor de nordliga folken hade i utbyte mot det så eftertraktade bronset och senare järnet? Den tredje frågan rör vilka det var som gjorde dessa långväga resor, hur de organiserades, finansierades och var möten mellan människor skedde?

SKEPPEN OCH MARITIM KUNSKAP

Vilken typ av skepp eller båtar trafikerade Östersjön under yngre bronsålder? I kapitel 7 genomlysas denna fråga ingående. Jag använder skeppsättningarna i en jämförande medieöverskridande analys med skeppsavbildningarna på hållristningar och bronsföremål för att nå en förståelse för deras utseende och storlek. Jag utgår från att det fanns plankbyggda båtar under perioden, vilket inte minst Hjortspringsskeppet utgör ett grundligt argument för. Det tycks som om det funnits minst två typer av båtar. Den vanligaste typen av båtar torde ha varit mellan 5-13 meter långa och haft en bemanning på 6-14 individer. De något längre snipformigare båtarna

var sannolikt omkring 18-20 meter långa och hade en bemanning på upp till 22 individer. Den större typen av båtar byggdes, nyttjades och ägdes kollektivt och/eller av den ledande familjen/gruppen. Det är dock viktigt att påpeka att förflyttningen till havs sannolikt skedde längs med kusten och endast i undantagsfall över mer öppet vatten.

Det är viktigt att ha i åtanke att maritim kunskap inte bara innebär kunskap om livet till havs och på en båt. Hit hör också kunskap om att läsa väder, tillverka utrustning och bygga båtar. Mary Helms (2009) har exempelvis poängterat vikten av en skicklighet i trädhantverk, och därmed också sten- och metallhantverk, under förhistorien. Den viktigaste kunskapen är dock navigerandet och kännedomen om de främmande farlederna och samhällena. Betydelsen av denna kunskap märks även i mer närbelägen tid och exempelvis Tomas Tranströmers dikt *Östersjöar* (1974) beskriver detta på ett förtjänstfullt vis:

När det var tät tjocka: halv fart, knappt ledsyn. Ur det osynliga kom udden med ett enda kliv och var alldeles intill.
Brölönde signal varannan minut. Ögonen läste rätt in i det osynliga. (Hade han labyrinten i huvudet?)
Minuterna gick.
Grund och kobbar memorerade som psalmverser.
Och den där känslan av "just här är vi" som måste hållas kvar, som när man bär på ett bräddfyllt kärl och ingenting får spillas.

Solen, månen och stjärnorna har alltid använts som viktiga navigationsverktyg och solens relation till skeppssymbolen bör därför föras samman med navigering och maritimt liv, vilket ofta förbisätts (se Kap. 3). I kontrast till Kauls idé om att skeppet leder solen över himlen anser jag att det är solen och stjärnorna som leder skeppet och dess besättning på sin färd. I kapitel 7 föreslår jag att skeppsättningar med sina resta stenar möjligen skulle kunna tolkas i samband med memorerande av färdruttor och bäringar utifrån landmärken och stjärnor likt de psalmer som Tranströmer beskriver i sin dikt ovan. På en långväga resa till främmande land behövs inte bara kunskapen om hur man hittar dit, det behövs också kunskaper om vad och vilka man kan tänkas möta.

Det behövs alltså minst en individ med erfarenheten och/eller kunskaper om främmande samhällen, kulturer och kulturmöten. Vidare behövs kunskapen om kommunikation och handel.

I det sammanhanget vill jag lyfta fram att det på skeppssättningarna, hållristningsskeppen och skeppen på bronsföremål finns en antydning till en inre social uppdelning i skeppen. På hållristningarna utmärker sig ofta en individ i för eller akter av skeppet, ibland på båda sidor. Detta kan jämföras med den boxkonstruktion som ofta påträffas på skeppssättningarna (se Kap. 7) och att begravningarna sällan finns centralt placerade i dessa (se Kap. 6). Denna del av skeppet förknippas också vanligen med styråran eller rodret och i hållristningssammanhang kallas individen i denna del av skeppet ofta för rorsmannen. Möjligen går det att sätta denna individ i relation med ovan nämnda betydelse av erfarenhet och kunskap om resande. Individen skulle kunna benämnas som en navigatör eller en guide som sannolikt hörde till den äldre generationen i den maritima gruppen.

LASTEN OCH DESS VÄGAR

Av ovan nämnda anledningar anser jag att dessa resor bör ses som välplanerade företag som involverat stora delar av samhället och således krävt märkbara investeringar. Dessa investeringar gjordes sannolikt av välgrundade syften. Vad man i första hand ville åt under denna period var metallen, först brons och senare järn. Detta gäller i alla fall för folken i de norra delarna av östersjöregionen. Frågan är dock vilken last som gick i den andra riktningen? Ett tidigt förslag i denna fråga var bärnsten. Redan i slutet av 1800-talet kunde Otto Helm (1885) visa att bärnstenen från gravarna i Mykene i dagens Grekland har baltiskt ursprung. Denna analys kom att bli grunden för en diskussion angående europeiska handelsvägar i över hundra år (se ex. specialnummer i *Journal of Baltic Studies* 1985). Några forskare har argumenterat för vida handelsnätverk, men vad som tidigare kallades för bärnstensvägen/-ar är idag nerotonat. Idag anser man att bärnstenen tidigare var övervärderad i handelscirculationen för perioden (Burenhult

1999a:378-379). Jag menar dock att bärnstenen inte kan underskattas och i det här sammanhanget kan nämnas det kända Uluburunvraket från östra Medelhavet, daterat till omkring 1300 f. Kr., hade en last innehållande baltisk bärnsten (Pulak 1998; McGrail 2001).

Hur viktig bärnstenen än var i detta nätverk var den sannolikt inte i sig självt viktig nog att upprätthålla hela nätverket. Det finns en rad andra förslag för exportvaror söderut. Skinn och hudar var sannolikt en viktig del, vilket inte minst betydelsen av salttillgångarna under samma period vittnar om. Det är också tydligt att boskaphållning tycks viktigare än jordbruk under den tidiga delen av bronsåldern (Kristiansen 1998; Karlenby 2011). På Gotland finns inga belägg i de arkeologiska materialen som talar för en större hållning av nötkreatur. Det som märks i de osteologiska materialen är får eller get och till viss del även säl. Sannolikt har man undervärderat fåret och specifikt ullens och textilens betydelse i förhistorisk tid (ex. Randsborg 2011). Osteologiska analyser av får i Centraleuropa visar exempelvis att djuren uppnått en hög ålder vilket tyder på att de hållits för ullens skull (Bergerbrant 2007). Nyligen genomförda strontiumisotopanalyser på textilier från Danmark visar att tyger varit i omlopp över stora områden under bronsålder (Bergfjord *et al.* 2012). Jag anser också att sälens betydelse har ringaktats. När det kommer till stenåldersforskningen i egentliga östersjöområdet och specifikt på Gotland och Åland är det ställt utan all tvivel att sälen är det viktigaste bytet och kanske även anledningen till varför människan för första gången bosatte sig på dessa öar (ex. Österholm 1989; Wallin & Sten 2007). Vi vet också att sälen varit viktig och har jagats in i historisk tid. Detta har exempelvis givit anledning för människor från såväl Roslagen i väst som från Estland i öst att bege sig till Gotland för att jaga säl. Naturligtvis var sälen viktig även under bronsålder (Sten 1998b, 2004). Detta visar inte minst salfångstplatsen vid Otterböte på Kökar, Åland och produktionsplatser i Österbotten och sydvästra Finland (Gustavsson 1997; Holmblad 2010). Viktigt att ha i åtanke rörande sälen är att det inte bara är sältranet och det fettrika köttet som är värdefullt.

Skinnet är i allra högsta grad dyrbart, inte minst beroende på dess vattenavstötande funktion, vilket torde vara av vikt för ett folk koncentrerade till ett liv på sjön.

Människan själv utgjorde sannolikt också en viktig vara i detta nätverk. Detta inte bara genom giftermålsallianser utan också som slavar och legosoldater. Det är av vikt att påpeka att långt ifrån alla möten skedde under artiga omständigheter. Av den anledningen är det inte underligt att fornborgar av olika slag dyker upp i hela egentliga östersjöområdet under denna period (se Kap. 8). Dessa fornborgar manifesterade inte bara ett försvar för att avskräcka icke fredliga besökare. De utgör också en trygghet för de inresande gästerna, men mer om detta senare.

Innan vi kommer till dessa potentiella mötesplatser i Maritorium Östersjön behövs en diskussion om på vilka vägar dessa föremål och människor reste? Det finns exempelvis belägg för att handelsvägen för bärnsten ändrades till en mer östligt riktad sådan under den yngre delen av bronsålder. Det tycks som om den tidigare dominanta västliga handelsvägen längst atlantkusten till viss del ersätts och i slutet av den mellersta bronsåldern blir den baltiska bärnstenen alltmer vanlig i Centraleuropa och i norra Medelhavet (Kristiansen 1998:223-236). Denna östliga kontaktväg tycks dock ha varit etablerad redan tidigare, vilket exempelvis verkstadslokalen vid sjön Lubāns i Lettland antyder med stora fyndigheter av bärnstens- och tidigt bronsantverk (Vasko 2010:158-159). Det tycks också som om en etablerad kontaktväg fanns redan tidigare mellan Mälardalsområdet och Gotland med Oder- och Wislaområdet i dagens norra delar av Polen och Tyskland, vilket inte minst de tidiga husurnorna på Gotland tyder på. Ansikts- och husurnor har också påträffats på Bornholm och sannolikt utgjorde denna ö en viktig del i detta nätverk (Sabatini 2007; Kneisel 2012).

Kontakten norrifrån med området kring Oderna och Wislas utlopp vid Östersjöns södra kust blir allt mer tydlig under den yngre bronsåldern. Här finns utbredningen av exempelvis svanhalsnålar,

ansiktsurnor, mälardalsyxor och inte minst den tidiga introduktionen av järnet. Tidigare har den Lausitzinfluerade keramikens som påträffas i hela östersjöregionen diskuterats som bevis för en import från sydöstra östersjökusten. Inte minst gäller detta för keramikens som påträffades vid Otterböte på Kökar där man föreslagit att lokalen använts av människor från dagens Polen (Gustavsson 1997). Nyligen har dock Tomas Eriksson (2009) visat att denna typ av keramik är vanlig i hela norra Europa och inte kan användas som belägg för import. Å andra sidan styrker keramikens i föreliggande text framlagda idén om Östersjön som ett maritorium.

Det finns anledning att precis som Thomas B. Larsson (1986) och Kenneth Gustavsson (1997) diskutera ett antal alternativa kontaktvägar i Östersjön under yngre bronsålder. Alltså alternativ till den forskningshistoriskt etablerade vägen från de danska öarna vidare längs den svenska östersjökusten till Mälardalsområdet. En sådan alternativ väg kan ha gått från den södra östersjökusten via Baltikum till Rigabukten och sedan över Gotland till Mälardalsområdet. Den andra skulle kunna vara en direktlänk till Gotland från norra Polen. En tredje variant går från den svenska ostkusten och Mälardalsområdet över Gotland eller Åland till de estniska öarna Hiiumaa och Saaremaa samt till norra Lettland och sedan vidare längst med floden Daugava söderut. En möjlig fortsättning till nyss nämnda kontaktväg leder in i finska viken och vidare på olika vattensystem. Kontaktvägar gick naturligtvis också norrut längst med Östersjöns västra och östra kuster (se Fig. 9.2). Den idag mest norrut belägna kända skeppsättningen finns vid Mjösjön i Umeå (Anesäter 1978).

ORGANISATIONEN, MÖTESPLATSEN OCH VARUUTBYTET

Var skedde dessa möten mellan människor, traditioner, kulturer och varor? Var fanns ”noderna” i detta nätverk? Frågan är också om det utifrån en sådan diskussion går att närma sig människorna bakom nätverket, maritoriet och institutionerna? Hur såg organisationen ut?

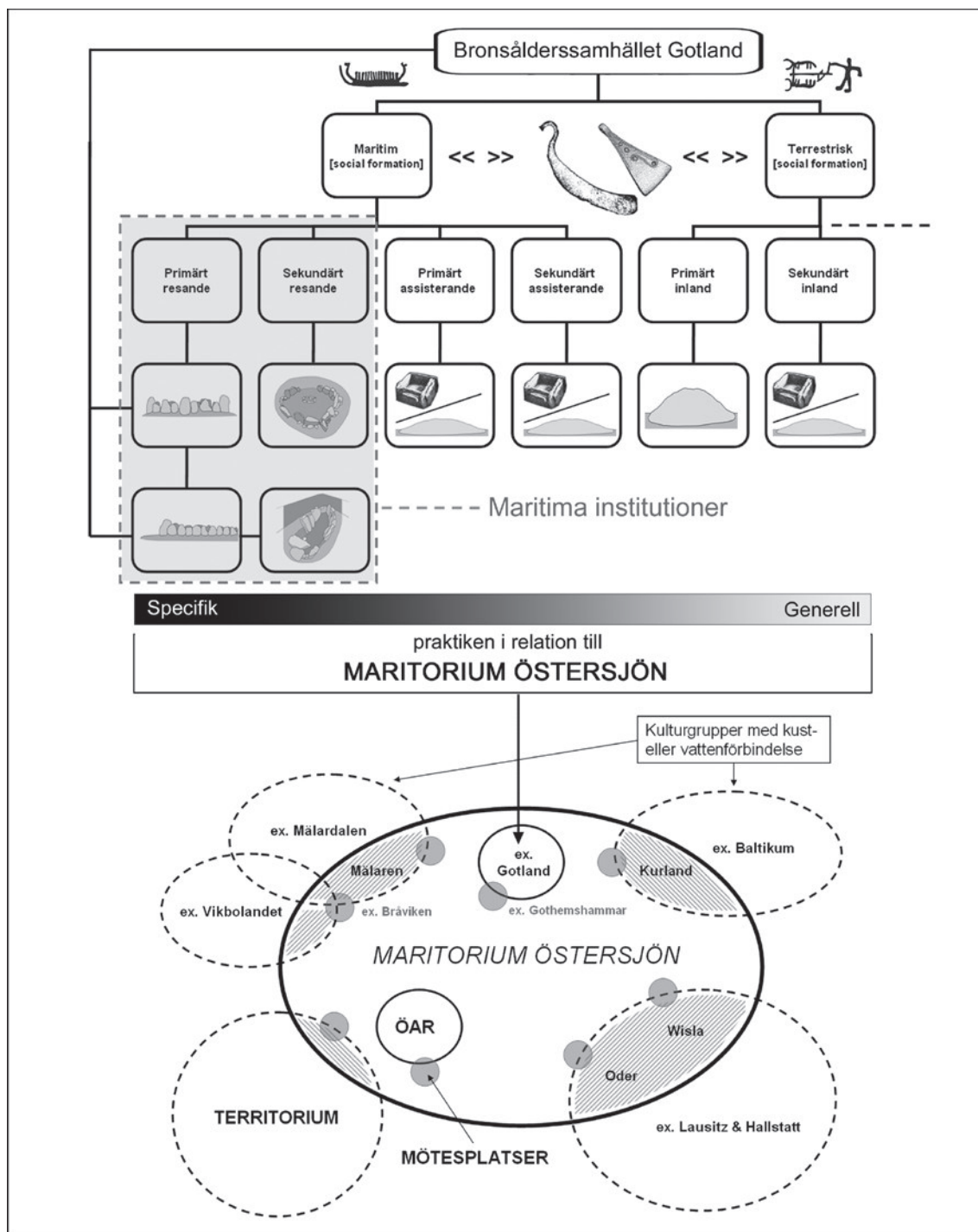
Innan vi närmar oss mötesplatsen som sådan är det av vikt att diskutera människorna som ingick i detta maritorium. Det har föreslagits av Kristian Kristiansen och Thomas B. Larsson (2005) influerade av Mary Helms (1988) att det var hövdingar som själva genomförde långväga resor i syfte att lära sig nya färdigheter och på så vis vinna gunst på hemmaplan. Jag ställer mig dock frågande till detta. Möjligen hade vissa av de ledande individerna genomfört resor tidigare men för att upprätthålla sin position på hemmaplan krävs varaktig närvaro. Kristiansen och Larsson (2005) förklarar detta med ett delat (tvilling) ledarskap. De hänvisar till den tydliga dualism som är synlig i de materiella lämningarna från den nordiska bronsåldern (se Kap. 6). Jag anser att handelsresande och maritima specialister var mer fristående från den lokala politiska eliten (jfr. Oka & Kusimba 2008). Havet utgör en slags frizon från den övriga världen, det är för stort för att kontrollera. Båten och skeppet blir i sig självt ett eget samhälle, en institution och en fristad, Foucault (1966) benämner det *Heterotopia* (jfr. Muckleroy 1978). Kontrollen över havet skedde sannolikt genom kontrollerandet av resurserna och kunskaperna för att kunna genomföra dessa resor. Det är där den lokala maktstrukturen kommer in. De maritima specialistgrupperna såsom båtbyggare och navigatörer arbetade sannolikt på en mer hushållsnära nivå. Alla dessa grupper var dock sammanbundna genom genealogier, relaterade med andra underproducenter och distributörer och sponsrade eller/och främjade av den lokala eliten. De styrande hövdingarna hade makten lokalt och därmed ekonomin att bekosta resandet. De maritima specialisterna skall därmed ses som en grupp människor som hade rätten, utifrån samhällets premisser, att resa (Fig. 9.3).

Dessa maritima specialister var genom sina praktiker specifikt kopplade och direkt relaterade till maritoriet (Fig. 9.3). Det är en sådan typ av organisation som gravmaterialet vittnar om (Kap. 5 & 6) och som skulle kunna förklara monumentens olika utformning (Kap. 4). De olika typerna av skeppssättningar som funnits parallellt skulle kunna indikera olika delar av den maritima sfären. Utifrån korrespondensanalysen

som jag genomför i kapitel 5 är det tydligt att skeppssättningarna av typ 4 i större utsträckning kan relateras till fyndmaterial som vanligen kopplas samman med hushållsaktiviteter. Det är också i dessa skeppssättningar som husurnor vanligen påträffas. Vidare relaterar denna typ av skeppssättningar till flertalet gravkontexter och fler gravlagda individer. Dessa är begravingar av såväl män som kvinnor, barn som äldre. Precis som för husurnan i sig skulle dessa mindre skeppssättningar kunna representera en metafor för en social grupp som levde och verkade tillsammans (Pettersson 1982, Bradley *et al.* 2010). Detta till skillnad mot skeppssättningarna av typ 1, som vanligen innehåller endast en begraving, ofta av en vuxen individ. I ett fall har inte mindre än fyra skeppssättningar upprättats för en individ (se Kap. 6). Jag anser att skeppssättningarna av typ 1 kan kopplas till mer specifika maritima praktiker.

Dessa båda grupper relaterar starkt till varandra, men skeppssättningar av typ 4 kan sannolikt kopplas till ett mer sekundärt förhållande till resande. Skeppssättningar av typ 1 och senare typerna 2 och 3 kan sannolikt relateras till dem som specifikt utför dessa långväga resor och därför till primärt maritima praktiker. Den fråga jag ställer i kapitel 6 rörande huruvida skeppssättningarna skall ses som kollektivgravar eller gravmonument över inflytelserika hövdingar får genom ett sådant antagande sitt svar. Troligen är det högt stående maritima specialister inom sitt fält och dennes närmaste släkt som kan relateras till ett särskilt monument, en social grupp (jfr. Stenberger 1945a; Artelius 1996; Skoglund 2005). De resta stenarna med olika karaktär i skeppssättningarnas kantkedja som jag dryftar i kapitel 7 kan med ett sådant antagande kopplas till främst två tolkningar. Antingen utgör de en minneskarta för specialistgruppens genealogier eller navigationsrutter. Annars representerar dessa de olika individernas och gruppernas relationer till varandra, kanske överregionalt, och möjligen till den lokala eliten eller kollektivet.

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

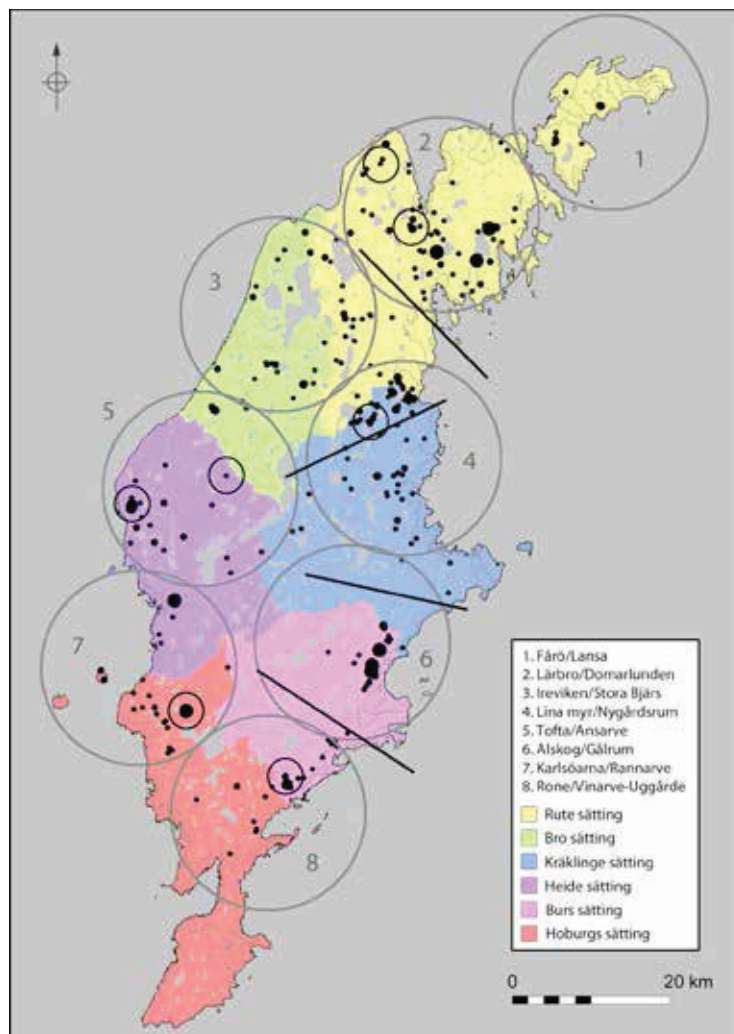

Figur 9.3. Organisationen av bronsålderssamhället på Gotland under yngre bronsålder och dess förhållande till Maritorium Östersjön.

9: MARITORIUM ÖSTERSJÖN

Med dessa maritima specialister i åtanke, och deras till synes större inflytande under den yngre bronsåldern i egentliga östersjöområdet, är det intressant att återvända till den tidigare forskningen om social organisation på Gotland. Erik Nylén (1959a) tycker sig se en uppdelning av samhället i två sfärer, en handelspolitiskt inriktad del och en inlands- och jordbruksbaserad del. Hans Lundmark (1986) ser också denna uppdelning men menar att det rör sig om två olika sätt av resursutnyttjande. Jag tycker mig också se denna uppdelning på Gotland och gravmaterialet vittnar om att hälften av samhället var kopplade till

den marina sociala formationen. Jag anser vidare att eftersom Gotland är en ö är nästan hela samhället mer eller mindre kopplade till det maritorium som Östersjön troligen utgjorde under denna period (Fig. 9.2 & 9.3). De människor som var knutna till jordbruket och boskapshållningen var jordbundna och kan därför relateras till den terrestriskt sociala formationen av samhället. Dessa människor var genom praktiken generellt relaterade till maritoriet, detta inte minst genom deras intrikata och komplexa beroendeförhållande till metallen (Hodder 2012).

Figur 9.4. Hypotetiska distrikt på Gotland under yngre bronsålder (Ø 25 km), benämnda efter viktig geografisk referens samt fornlämningslokal. I färg markeras den historiskt kända sättinguppdelningen av Gotland (efter Steffen 1943:11). Tillsammans med spridningsbild över skeppssättingar där de som är fyrtio meter eller längre är markerade med en större ofylld ring. Svarta linjer markerar gränserna mellan de av Nilsson (1983, 1986) föreslagna distrikten på Gotland under bronsålder.

Lundmark delar upp Gotland i distrikt och menar att dessa hade tillgång till både kusten och inlandet. Han menar tillsammans med Per-Erik Nilsson (1983, 1986, 2002) att det funnits en centraliserad maktstruktur under bronsåldern. Utifrån spridningsmönstret av fornlämningar, lösfynd samt geologiska premisser lyfts fem större distrikt (svarta linjer i Fig. 9.4) eller hövdingedömen fram. Ser man till spridningsbilden av endast skeppssättningarna så finns det sju, möjligen åtta, markanta kluster. Från historiska uppteckningar finns det belägg för en uppdelning av Gotland i sex administrativa områden; sättingar (ex. Steffen 1943; Hyenstrand & Carlsson 1989; Kyhlberg 1991) (Fig. 9.4). Jag anser att det av dessa anledningar är sannolikt att det är i den storleksordningen även bronsåldersdistrikten kan föras. Inom dessa distrikt fanns troligen mindre bosättningsenheter likt de som exempelvis Jonathan Lindström (2011a-b) diskuterat för Upplands räkning. Lindström menar att varje sådan enhet täckte ett område på 2-5 kilometer. Inom varje enhet fanns vanligen 10-12 hushåll vilket överensstämmer med det vanliga antalet av bemanningsstreck på hällristnings skeppen i området. Lindström menar att dessa enheter ingått i ett större hövdingedöme med en utbredning på omkring 25 kilometer (Fig. 9.4) (se också Larsson 1986; Kristiansen 1998; Artursson 2009). Ett hövdingedöme av den storleken skulle då ha innehållit omkring tio mindre enheter och en population på 1000-1500 individer. Ett liknande mönster finns i Bohuslän på den svenska västkusten (Ling 2008, 2012). Vid mina beräkningar av bemanningen och storleken på skeppen från bronsålder i egentliga östersjöområdet kommer jag fram till samma resultat (se Kap. 6 & 7). Med kyrkbåtarna i Dalarna som analogi menar jag att en liknande struktur finns i skeppet där de olika familjerna eller hushållen i en enhet bidrar med en besättningsman.

Utgår vi från den av Lindström (2011a-b) föreslagna beräkningen och överför den på Gotland så ger det följande: Sju till åtta större distrikt (hövdingedömen) med omkring tio bosättningsenheter med omkring tio gårdar och hushåll, alltså omkring 700-800 gårdar och hushåll och en befolkning på 8000-

10'000 individer (Fig. 9.4). Detta att jämföra med stengrundshusbebyggelsen från 200-600 e. Kr. där omkring 1800 lämningar finns kvar i landskapet idag. Utifrån en beräkning av hur många stengrundshus som hör till en gård samt bortodlingsgraden menar exempelvis Dan Carlsson (1979) att det under järnålder fanns omkring tusen gårdar på Gotland. Från historiska källor har man beräknat att det på 1600-talet fanns omkring 1500-1600 gårdar och hushåll på ön (Siltberg 1990).

En liknande idé om en uppdelning där större distrikt vid behov mobiliserades för att bemanna ett skepp eller en flotta har diskuterats för järnåldern i Norge av Bjørn Myhre (1985, 1987). Myhre utgår också från en beräkning av skeppens storlek i sin diskussion om den sociala organisationen. Han menar att dessa distrikt sträckte sig från kusten och långt in i landet. Distrikten skulle bemanna ett stort krigsskepp som under fredstid sannolikt fanns i ett båthus i distriktets administrativa centrum. Myhre utgår från utbredningen av båthuslämningar och menar att samlingar av sådana sannolikt är att tolka som centralplatser. Dessa centrumplatser administrerades av lokala hövdingar. Ett fungerande sådant system bygger troligen på djupt gående allianser och genealogier. Myhres modell visar en komplex men mycket ostabil social och politisk struktur med en rad större hövdingedömen. Viktiga element inom en sådan organisation är krig, gåvoutbyte och rituella sammankomster.

Det är sannolikt att sådana sammankomster varit viktiga såväl lokalt på Gotland som överregionalt i egentliga östersjöområdet under yngre bronsålder. Tänkbara mötesplatser för sådana sammankomster diskuterar jag ingående i kapitel 8. Med ovan förda diskussion om samhällsorganisationen finns det anledning att utveckla denna tankegång. Inte minst med tanke på den diskussion som Anna Arnberg (2007:147-162) för om flatmarks- och myrborgarna på Gotland som konsumtion- och produktionsplatser. Fornborgen nyttjades för temporära sammankomster och händelser. Aktiviteter som krävde flera steg och ett större antal människor än vad det egna hushållet kunde uppbringa. Sådana aktiviteter skulle kunna

relateras till maritoriet, såsom exempelvis byggandet av båtar eller producerandet av varor för export och utbyte. Praktiker kopplade till denna produktion är starkt förknippad med de maritima institutionerna men behöver inte nödvändigtvis ingå i någon av dessa. De kan utgöra bistående eller assisterande grupperingar, såväl primära som sekundära (Fig. 9.3).

Fornborgarna kan vara platser där bosättningsenheter samlades men också på ett övergripande plan där olika sociala enheter från olika distrikt samlades. De större lokalerna likt Nygårdsrum (se Kap. 8) skulle kunna vara distriktets/hövdingedömet centralplats, eller som Johan Ling (2012) uttrycker det; aggregationsplats. Sådana lokaler kan ses som säsongbundna platser där människor inom distriktet träffas när exempelvis varor, såsom bronset, anländer. Under vissa perioder intensifieras därför en stor del av resurserna mot dessa platser. Fornborgarna får på så vis en flerskalig inverkan. De utgör symboler för makt och status, men även försvar. Eftersom fornborgarna finns inom hela egentliga östersjöområdet utgör de också en igenkännande faktor som skapar en rumslig struktur och en trygghet hos de besökande (jfr. Cassel 2008). Dessa lokaler ligger också på avvikande platser i landskapet och ofta vid kända navigationspunkter i det maritima kulturlandskapet, vilket får de besökande att närmast styras mot dem.

Det är dock viktigt att förstå att dessa platser inte bara kan relateras till utbyten och handel. Det krävs en vidare och komplexare syn (jfr. ex. Sindbæk 2007; Ilves 2011). De möten och sociala sammankomster som skedde på dessa platser, såväl lokala som regionala och överregionala kräver ritualer och ceremonier av olika slag. Exempel på sådana kan vara passageritualer och maktöverföring. Av den anledningen är det avslutningsvis av vikt att återvända till utgångspunkten för denna avhandling; monumentet som sådant, skeppssättningen och dess direkta omgivning.

HÄNDELSER VID SKEPPSSÄTTNINGAR

Att skeppssättningarna nyttjats för begravingar

är fastlagt (se Kap. 6). Det finns dock flera belägg för att även andra aktiviteter kan kopplas till dessa monument. Jag vill därför rikta fokus mot själva händelsen som ägde rum vid exempelvis begravingen eller andra aktiviteter utförda invid monumentet både före och efter denna. Sådana händelser relaterar alltid till tidigare händelser och andra platser till vilka praktikerna härstammar och återvänder till. Det är viktigt att förstå att människan införlivar landskapet, och därmed platsen och monumentet, genom förnimmelse, nyttjande, och omformande. Detta görs inte minst genom minnet, både individuellt och kollektivt (Nora 1989, 2001; Halbwachs 1992; Ricœur 2005; se också Wehlin 2011). De yngre skeppssättningarna av typerna 2 och 3 särskiljer sig inte i korrespondensanalysen. Det som förutom de morfologiska skillnaderna skiljer dessa från de äldre skeppssättningarna är förekomsten av andra konstruktioner, såsom exempelvis gropar och stolphål. Dessa konstruktioner tillsammans med rester efter flintslagning tyder på att de större skeppssättningarna på Gotland nyttjats för andra aktiviteter än endast begravingar. Jag föreslår att de större skeppssättningarna sannolikt kan jämföras med kulthusen, men att dessa på Gotland antagit en annorlunda form (se Kap. 5). Detta kanske just på grund av att Gotland är en ö och att människor på en ö har ett annorlunda förhållande till havet än kustsamhällen på fastlandet. Det är också viktigt, att precis som Christer Westerdahl (2011b) påpekar, förstå att ett skepp på land inte enbart behöver symbolisera vattnet eller hav utan också kan symbolisera skeppets funktion som ett isolerat samhälle till sjöss och den säkerheten som finns i hamnen.

Kluster av skeppssättningar relaterar tydligt till potentiella större mötesplatser (se Kap. 8) och har många variabler som överensstämmer med skeppsprydda hållristningspaneler (se Kap. 6 & 7). Jag föreslår att aktiviteter relaterade till skeppssättningarna bör kopplas till den maritima sfären i samhället och sannolikt ritualer och ceremonier i samband med avfärd och/eller hemkomst från långväga resor inom och ibland kanske även utanför egentliga östersjöområdet. Dessa platser förknippades med

möten, ankomst- eller avgång. Av den anledningen är det naturligt att begravningar och/eller begravningsceremonier kopplas till sådana platser. Således uttrycks möjligen två typer av resor från samma "hamn" och transformationsplats: Från livet till döden och från hemmet till fjärran, alltså från det kända till det okända. Vidare är det naturligt att det är på dessa platser som möten sker, inte bara mellan de döda och deras efterlevande utan också mellan främmande människor och kulturer.

Att begravningar av viktiga personer sker vid nyss nämnda möten och mötesplatser är sannolikt. Enligt min mening är det viktigt att förstå att en begravning främst är till för de efterlevande och att gravritualen kan spela en stor roll i sociala strategier (jfr. Ericsson & Runcis 1995; Oestigaard & Goldhahn 2006). Begravningsritualen är ett tillfälle för maktspel och att tydliggöra allianser. I ett nätverk likt det skisserade Maritorium Östersjön kan en individs död rucka på strukturen i detta. En viktig individs bortgång kan utgöra en katalysator som kan ge stor effekt på nätverket. Vid sådana händelser finns möjligheten att nya sociala grupper och institutioner skapas och i sin tur skapar eller omformar och kontrollerar noder i nätverket.

En begravning är också ett tillfälle att återge grundvalen i den kosmologiska trosföreställningen, men också för att återberätta historiska myter och heroiska äventyr, vilka inte sällan finns parallella i ikonografin (Andrén 1993; Fredell 2002; Kristiansen & Larsson 2005:269). Det har tidigare framhållits att det är ett grundläggande interregionalt koncept som på olika sätt återberättas (ex. Kaul 1998a, 2004; Kristiansen & Larsson 2005) och i detta fall utifrån skeppssättningsmonumenten. Jag menar dock att det är viktigt att påpeka att skeppet och skeppssymbolen mer frekvent påträffas i kustområdena och därför sannolikt bör ingå i en socialt rituellt handling kopplad till maritim praktik. Var är annars inlandets skeppssymbolik? Att använda skeppet och besättningens sociala uppdelning ombord på detta kan som jag visat ovan användas för att förstå organisationen av samhället i övrigt. Detta har sällan utnyttjats inom arkeologin och kan enligt

mig användas för att förstå förhistoriska människors förhållande till havet och vad ett aktivt användande/nyttjande/relation till havet betydde för den sociala identiteten och den sociala dynamiken.

Skeppssättningarna kan, tillika som hållristningarna, ses som en artikulation för dessa maritima grupper, eller institutioner, i Östersjön under yngre bronsålder. Men fenomenet är inget som dyker upp ur ingenting som exempelvis Tore Artelius (1996) menar. Som jag visar i kapitel 4 är det tydligt hur vissa element överförs från den äldre begravningstraditionen. Skeppet som symbol i begravningssammanhang har funnits redan tidigare under bronsålder, men jag anser att det är viktigt att förstå att symboler också kan omstruktureras. Detta visar också deras betydande roll i den pågående maktdiskursen som formar, omformar och omformas av olika sociala aktörer och deras strategier (ex. Giddens 1984; Barrett 1994). Jag anser att denna maritima sfär i samhället sannolikt funnits redan tidigare under mellersta bronsålder (jfr. ex. Kristiansen & Larsson 2005) men att dess betydelse, framförallt i östersjöregionen, blir mer tydligt under den senare delen av perioden. Ser vi till gravmonumenten är det nämligen tydligt att även en stor del av de större stenrösena kan kopplas till det maritima kulturlandskapet (Nordenborg Myhre 2004:71-168; Thedéen 2004:33-41; Kristiansen 2007:60; Ling 2008:236).

Av nyss nämnda anledningar anser jag att skeppssättningarna är ett uttryck för samma företeelse som hållristningarna. Varför man valde att upprätta stenmonument på vissa håll är dock en svårare fråga. Kanske är det som Hansson menar (1927:86) att uppkomsten av skeppssättningarna kan härledas till Gotland och att idén härstammar i den mjuka egenskapen hos kalkstensberggrunden, vilken därför inte lämpas för hållristningar. Jag anser att bakgrunden till de fristående typerna av skeppssättningar går att söka på Gotland. Dock fanns idén om gravskeppet redan tidigare och det finns skeppsformade konstruktioner i högar och stensättningar i hela Sydskandinavien (Artelius 1996; Nordenborg Myhre 2004; Thedéen 2004; Karlenby 2011). Som jag tidigare

argumenterat (Kap. 4) anser jag att sydkonstruktionen kan ses som en möjlig förlaga till skeppssättningarna på Gotland. I analogi med konstruktionsdetaljer på rösen och högar i övriga Skandinavien menar jag att sydkonstruktionen använts som en medlare mellan det inre gravrummet i röset och det yttre, eller mellan de döda och de levande om man så vill. Möjligen utgör den en del av en process där den döde genom olika tillstånd rör sig från de levandes till de dödas värld, genom en liminal fas. Detta är en tolkning som ofta tillförs skeppssymbolen i gravar (ex. Artelius 1996:18). Skeppet utgör i detta en förmedlare mellan olika faser av döden eller som en metafor för en förflyttelse genom den liminala fas som föreligger

mellan de levande och de dödas värld. Under mellersta bronsålder frigörs skeppssymbolen från röset och blir till slut sitt eget monument i skeppssättningen. Denna relaterar dock fortfarande i stor grad till röset. Vid övergången mot yngre bronsålder, omkring 950/900 f. Kr., fullbordas transformationen och skeppssättningarna blir helt fristående monument. Det tycks under denna period som att det är viktigt att skeppssättningen har formen av faktiska skepp. Jag anser att detta möjligen är resultatet av att en viss falang ur samhället under bronsåldern tillskansar sig, artikulerar och förändrar skeppssymbolen i graven, vilket resulterar i skeppssättningarna och senare de båtformade hällkistorna.

10: SUMMARY

THE BALTIC STONE SHIPS

Monuments and Meeting Places during the Late Bronze Age

CHAPTER 1. INTRODUCTION AND THEORETICAL APPROACH

By focusing on stone ship settings from the Late Bronze Age in the Baltic region, and by adopting a maritime approach, the main objective of this dissertation is to clarify whether it is possible to trace physical meeting places, as well as evidence of a social grouping of people in the Nordic Late Bronze Age; these people might have been part of a maritime institution specializing in trade and long distance journeys during this period, thus achieving a more advanced maritime way of life in the Baltic Sea about 3 000 years ago.

My aims with this dissertation are firstly to demonstrate the possibilities that can be explored by adopting a maritime approach in archaeological landscape studies, and secondly to show the potential presented by reverting to empirical studies, not only of the archaeological artefacts but also the ancient monument sites in the actual landscape. As regards the latter objective, my starting point is an ancient monument and its location, in this case the ‘stone ship setting’, in order to make a meso-level analysis, that falls between the interregional macro-level and the local micro-level analyses. Hereafter, the monument will be referred to as ‘ship setting’ for the sake of simplicity.

I start out from a landscape perspective, homing in on a maritime and social approach, and on the reciprocal relationship between man and landscape, nature and culture. I study the sea as an active and secondary agent in the creation of people’s social identity, following a similar train of thought found in the discussions of Johan Ling (2008, 2012) and Robert van de Noort (2011) (also Ling & Cornell 2010), just to mention some examples. If we are to understand these people, who lived in a maritime environment, we must also incorporate the sea – attributed with direct or indirect agency – in our studies. The social practices in the landscape, in this case the maritime landscape, have borne some kind of significance. This could be discussed in terms of Needham’s concept (2009) of a maritory. The issue at hand, however, is whether it is possible to fully comprehend life at sea. Probably not, and we will presumably never achieve anywhere near a full understanding (e.g. Kirby & Hinkkanen 2000). My purpose has not been to attempt to understand life at sea, but rather to shed light on possible social institutions and their significance in a certain period of prehistory.

These institutions have been studied based on an inter-contextual perspective, where the central symbol, in this case the ship, and its transition and transformation have been investigated in time and

space. The focus is on the ship setting, examined in a broader context than as a mere funerary monument. In this connection, the activities which took place by the monument are of particular significance, and focus is on a discussion of social practices. In the transition to the Nordic Late Bronze Age (1300-1100 BC), there was a pronounced change in attitude to the individual (e.g. Kristiansen & Larsson 2005), which was manifested not least by a changed attitude to the body, which entailed an embellishment of graves and complex funerary rituals. This is particularly palpable as regards ship settings, and therefore the monuments and locations themselves have been investigated and understood to be significant and active agents in the formation of social identity. The monument is part of the landscape – a social space created, used and altered by man (Tilley 1994; Bradley 1998; Wehlin 2011).

The seaboard of what is known as the Baltic Proper forms the geographical springboard in this study. This inland sea stretches from the Danish sound in the south west to the sea around Åland in the north, excluding the Gulf of Finland and the Gulf of Riga. Attempting to approach prehistory with an inland sea as a starting point is not easy, but adopting this perspective from the very beginning may lead to a more nuanced understanding of certain phenomena on local, regional and interregional levels.

In the Baltic Proper region, there are several concentrations of ship settings from the Bronze Age. Focus has been specifically directed towards four investigation areas, Gotland being the main area. The other three are Saaremaa, the North of Courland, Åland and Bornholm. Ship settings can also be found in the south of Halland and on the Bjäre peninsula in the north west of Scania. The latter region has been used as a reference area, along with Mälardalen (the Lake Mälare valley) and the county of Kalmar, including the island of Öland and east Blekinge on the east coast of Sweden.

Since this study is based on a specific type of monument – the ship setting – the chronological focus

is congruent with the dating of the monument, i.e. the Late Bronze Age. The ship settings have generally been dated to the Nordic Bronze Age Montelian periods IV-V (1100-700 BC) (Hansson 1927; Artelius 1996). In order to include both the period preceding the ship settings and the boat-shaped stone cists of a later date on Gotland, the millennium between 1200 and 200 BC has been set as the chronological delimitation.

The transition between the Bronze and Iron Age is hard to define in the Baltic Sea region and on Gotland in particular. It would thus seem difficult to establish a clear chronological boundary between these two periods, which is further complicated by the fact that the calibration graph for ¹⁴C analysis in this particular period, known as the Hallstatt plateau, is extremely complex, (e.g. Becker & Kromer 1993; Van der Plicht 2004). The same can be said for the transition period between the Early and Late Bronze Ages. Instead, there would appear to be a hiatus within the period of time commonly defined as the Late Bronze Age (1100-500 BC).

CHAPTER 2. METHODOLOGICAL APPROACH AND PRESENTATION OF THE MATERIAL

I consider it to be of great importance to head out into the landscape and visit the sites of the ancient monuments, mainly in order to achieve a better understanding and interpretation of them; this is most definitely the case regarding ship settings. To this purpose, I have conducted a thorough analysis of the landscape, whereby I have visited every known ship setting location on Gotland. In order to obtain comparative material, I have visited most of the ship setting sites on Bornholm and Åland. Quite a number of the ship settings in the east Baltic countries and on Gotland have undergone archaeological investigation. The results of the majority of the excavations have never been reported or published. It should, however, be pointed out that most of these investigations were carried out around the turn of the last century, when methodology was quite different from that of the

present day. For this reason, a substantial part of my research has focused on archival studies, and I have mainly drawn knowledge from previous investigations. As a supplement to these studies, a minor excavation of a ship setting was carried out on the Goks property in Lau parish in autumn 2010. Furthermore, a small number of surveys, mapping and a trial excavation have been carried out within the framework of the project.

The extent of the material provided a very satisfactory statistical base. Among other things, I have carried out a correspondence analysis, which can be described as an investigative, multivariate analysis. Furthermore, I have conducted some 30 new ¹⁴C-analyses of osteological material from ship settings and from other graves and constructions emanating from the Bronze Age and Early Pre-Roman Iron Age. I have also produced a compilation of all earlier ¹⁴C-analyses from Gotland, whose results gave a Bronze Age dating. Apart from dating the cremated bones, a large portion of this material has undergone osteological analysis.

Ship symbolism is not only to be found in ship settings from the Late Bronze Age in the Baltic Sea region. For this reason, I have carried out a cross-media comparative analysis, where images of ships in rock art and on bronze artefacts have been compared with ship settings.

My material mainly comprises ship settings in the Baltic Proper region. A small number of Bronze Age ship settings occur elsewhere - in the south west of present day Sweden, in south west Norway and in Denmark (Capelle 1986; Artelius 1996; Nordenborg Myhre 2004). There is a marked concentration on Gotland, where the greatest quantity of ship settings has been located. A considerable number of ship settings can also be found on Bornholm, in Latvia and on Åland. In present day Estonia, there are three known Bronze Age ship settings. There are also other types of graves from the Late Bronze Age in the Baltic Proper region. These are included in this study as comparative material.

CHAPTER 3. HISTORY OF RESEARCH

In geographical terms, the inland Baltic Sea has a clear-cut demarcation, which ought to present a problem-free and completely logical starting point for studies of prehistoric interaction. For this reason, archaeologists have from time to time compared cultural expressions and material culture within this region. It is, however, of importance to understand that the degree of interaction between archaeologists in the Baltic Rim has fluctuated in the course of time (Svedin 2007). This has been due to changes in the geopolitical and academic situation in Europe at different points in time. It is also important to understand the historical, political and national relations which have existed between the countries, which are rarely taken into account in archaeological history. Of particular interest to this study is the relationship between the Nordic countries and the Baltic states, not least since the ship settings as monuments have played a somewhat important role in this discussion (e.g. Hansson 1927; Šturms 1931; Nerman 1954; Laul 1985; Selirand 1985).

This is true not least in view of the fact that most macro-perspective studies focusing on the Bronze Age in northern Europe (e.g. Thrane 1975; Larsson 1997; Kristiansen 1998; Burenhult 1999a-b; Pydyn 1999; Kristiansen & Larsson 2005) have been based on empirical studies, which were mainly conducted post World War II and during the Cold War (Sprockhoff 1954, 1955; 1956; Hachmann 1957; Baudou 1960; Aner & Kersten 1973-) i.e. during the period when the Baltic states were 'shut off'. This could be one of the reasons for the abrupt delineation of the border in the east for the Nordic Bronze Age.

As regards previous research on the Late Bronze Age in the Baltic region, I proceed from some thematic subtitles: pottery, metal, hillforts, fortifications and fortified settlements (on flat ground and on hilltops), graves and habitations and social organisation. There are a number of indications of certain changes taking place in the region during this period, moving from an earlier southern Scandinavian cultural influence to

a more local, and to a certain extent an additional one, towards the east. This began towards the end of the Early Nordic Bronze Age, when a series of local types of objects emerged, such as the Bornholmian fibula followed by the socketed axe of the Mälär-type. As regards pottery, this has been a recurrent subject of discussion regarding eastern influences in Scandinavia during this period. The rather early occurrence of iron processing also provides indications of vibrant contacts with the east towards the end of the Bronze Age and the earliest part of the Iron Age.

Based on these special circumstances from the sphere of the Nordic Bronze Age, I propose that the societies in the Baltic Proper region should be viewed as part of a hybrid culture or why not a Baltic Bronze Age culture, mainly during the later part of the Bronze Age and the earlier pre-Roman Iron Age (950/900-200 BC) (cf. Sabatini 2007; Eriksson 2009). All occurrences which link this hybrid culture together, such as socketed axes of the Mälär-type, house-shaped urns, ship settings and hillforts have been clearly associated with the maritime cultural landscape. For this reason, I find it remarkable that a maritime perspective on these objects has not been adopted earlier. This is of particular interest, in consideration of the occurrence of boat-shaped graves in the region. The phenomenon might be described as a geopolitical articulation in the region during this period of prehistory.

The discussion on ship settings in the Baltic Sea region accelerated in connection with Bror Schnittger's (1920) and Harald Hansson's (1927) studies on Gotland. In a number of studies, they were able to demonstrate that these constructions dated from the Bronze Age. Simultaneously, Oscar Almgren's paper, *Hällristningar och kultbruk* was published in 1927. Almgren's studies and interpretations of Bronze Age cosmology were pioneering and have influenced scholarly discourse right up to the present time. Åke Ohlmark followed up the discussion, not least in his work *Gravskeppet* (1946) where he collected data on ship settings and boat graves from prehistoric and historical times. With the introduction of the processual wave, this was ensued

with empirical studies on ship settings (Müller-Wille 1970; Capelle 1986). The post-processual wave within archaeology gave added impetus to the discussion on ship settings and the ship as a symbol and carrier of a meaning (Crumlin-Pedersen & Munch Thye 1995; Artelius 1996). In later years, focus has been directed towards a comparison of the ship symbol in different media (Kaul 1998a-b; Ballard *et al.* 2003; Kristiansen & Larsson 2005; Bradley 2006; Bradley *et al.* 2010) as well as towards a maritime perspective (Coles 2005; Widholm 2007; Ling 2008, 2012; Wehlin 2010).

In conclusion, the interpretations of the function of ship symbolism in the Bronze Age society can be said to have five different trains of thought. The first is that the ship, according to Kaul (1998a-b; 2004), has been part of an interregional celestial conception. The second is the notion of the significance of ship symbolism in the fertility cult, as submitted by e.g. Almgren (1927). The third concerns eschatology and the journey to the next life, while the fourth is the significance of the ship as a symbol for metaphysical presence and communication (Artelius 1996). The fifth and final line of thought is the significance of the ship within maritime practice (Larsson 1994a-b; Kristiansen & Larsson 2005; Ling 2008).

CHAPTER 4. STONE SHIPS AND CHRONOLOGY

There are clear morphological differences between ship settings both interregionally within the Baltic Proper area and locally on Gotland. There are four main types of ship settings. Type 1 generally comprises large standing stones, which are often sparsely placed monoliths. The ship settings of this type are rather short, generally 6-10 metres long and 2-4 metres wide. Type 2 has fewer and more closely packed stones, sometimes with prominently larger stones at the ends. The ship settings of type 2 and 3 are usually longer and narrower than type 1. Type 2 mainly differs from type 3 in that the stones in the outline are much smaller and recumbent rather than upright. Type 3 ship settings comprise standing stones, but these are generally smaller than those of type 1.

The type 3 stones are taller towards each end, thus resembling a gunwale viewed from the side. Type 4 ship settings have been buried underground, in certain cases slightly visible above the surface. The ship settings of type 4 often comprise upright limestone slabs or chips, erected in a single or double row of kerbstones. These ship settings are often smaller than those of the other types. All ship settings of types 1-4 can be found singly or in smaller groups. A series of different types of grave constructions and cremation layers have been unearthed in the ship settings. By far the most common variant is that nothing other than cremated bones remains, and only on rare occasions is the entire individual represented.

There are two other types of constructions that have been the subject of discussion in connection with ship settings. Firstly there are what are known as 'the south constructions'. There are a number of variants, and they are usually discovered south to south west of stone cairns. In some cases, they comprise solitary upright stones, and in others several upright stones forming an oval or rhombic construction. Secondly, there are the boat-shaped stone cists. These are later than the ship settings, and have always been discovered underground or in 'stone settings' (low stone cairns). The cists comprise erected limestone and/or granite slabs. They differ significantly in size from ship settings in that they are much smaller.

The typological datings of ship settings have been placed between the Montelian periods IV-V (1100-700 BC) thus representing a time span of about 400 years. The new ¹⁴C-analyses, which I have carried out, confirm this dating, but also elucidate a chronological classification of the different types of ship settings. Types 1 and 4 are from an earlier period, mainly dating from period IV (1100-900 BC). Types 2-3 are from a later period, mainly dating from period V (900-700 BC).

In a broader time perspective, the earliest ship graves in the Baltic Sea region and Gotland are from the Stone Age. Moving on into the Early Bronze Age, the ship was likely to be found in the cairns and barrows

covering the traditional oak coffin burials. Instances of dugouts used as coffins for the deceased can also be found in the British Isles, as well as in Mälardalen and on Gotland. On Gotland, the connection between the earlier cairns and ship settings is problematic. Artelius (1996) claimed that there was no evidence indicating that the origin of the ship setting tradition could be found in previous mortuary monuments. I contend this opinion and mean that a development from stone cairns to ship settings might be discerned in the 'south constructions'. These are juxtaposed with the cairns and in some cases they are impossible to differentiate morphologically from the type 1 ship settings. There is also a clear relationship between the ship settings of the more conventional type and the smaller cairns. The primary contexts of ship settings from period VI (700-500 BC) have not yielded any definite datings. This period marked the return of inhumation graves, and it would seem as if the ship settings were merely used as secondary graves. The same period marked the appearance of boat-shaped cists, which usually contained uncremated human bones. The secondary burials in ship settings, as well as the boat-shaped cists continued to be in use until the mid pre-Roman Iron Age (200 BC).

A study of the ship settings of Gotland and the Baltic Proper region, and funerary traditions in the Bronze Age and pre-Roman Iron Age, raises a number of questions, not least concerning the widely-recognized chronological division of the Nordic Bronze Age. It would seem as if this is not entirely applicable to the Baltic Proper region, in particularly regarding the later periods. I therefore submit a new periodisation for this region:

Early Bronze Age 1700-1500 BC
 Middle Bronze Age 1500-950/900 BC
 Late Bronze Age 950/900-200 BC

CHAPTER 5. STONE SHIPS AND SPATIALITY

Today, it is a basic assumption that ship settings on Gotland largely follow the Bronze Age coast line.

However, there are anomalies, since many of them are situated beside prehistoric lakes and water courses, many of which have probably been important inland sea lanes in prehistory (Wehlin 2010). There are a number of features, both morphologic and as regards the landscape, which are common both for ship settings on Gotland and in other main areas. Nevertheless, there is a series of local distinctive features. One example is that all four types have only been recorded from Gotland. All regions have ship settings arranged in pairs. The ships on Bornholm differ in that they cannot be said to have a clear maritime connection. All regions share the common trait that the orientation of the ship settings has been determined by landscape and water conditions, rather than by cardinal directions. In present time, however, most of the ship settings are situated well inland. This is probably partly due to shore displacement, and partly to later human influence on the landscape mainly through agricultural activities. Landscape analysis and site visits make it quite plain that the ship settings were situated beside Bronze Age water surfaces, thus comprising a spatial borderland between land and water.

As mentioned in the last chapter, ship settings in the Baltic Proper region, and specifically on Gotland display a wide variation. The question remains, however, as to whether any additional distinctions can be ascertained? This chapter reports on a correspondence analysis based on previously excavated ship settings on Gotland and in other parts of the Baltic Proper region. The result of this analysis indicates that these incongruencies reach beyond mere morphology. Although some changes might have occurred in the course of time, marked variations can also be traced in ship settings with concurrent datings. A definite geographical dissimilarity is also apparent in the ship settings in the Baltic Proper region, in that the majority of those situated in the east, especially in the Baltic States, are strongly affiliated with the ship settings of types 1 and 4, while those in the west relate to types 2 and 3.

A further discussion point is whether the various types of ship settings were conceived for essentially

different purposes? In my opinion, an answer can be found in the landscape and correspondence analyses mentioned above, and in a comparison with other investigatory and reference areas.

In chapter 4, I suggested that earlier ship settings had a predecessor in the south constructions, which I briefly compared with cult houses in Denmark, which are situated south of cairns (Nielsen & Bech 2004). Bronze Age cult houses are also known from present day Sweden (Victor 2002). The landscape and correspondence analyses indicate a number of congruencies between the cult houses and the stone-foundation houses and the ship settings on Gotland. It is also interesting to note that no such cult house has been found on Gotland, and that the house as a symbol can be found in the ship settings by way of house-shaped urns. I suggest that the large ship settings can probably be compared with the cult houses, but that they have taken on a different shape on Gotland. This may well be due to the fact that Gotland is an island, and islanders have a different relation to the sea than coastal communities on the mainland.

During the Late Neolithic, the Early Bronze Age and in certain places the earlier part of the Middle Bronze Age (2350-1100 BC), house constructions and ship settings were erected and later covered with a cairn or barrow. During the Middle Bronze Age, it became more common for these constructions to be erected close to, and sometimes even juxtaposed with cairns or barrows. As we move on into the Late Bronze Age, they were erected as solitary monuments even if they were still linked to burial sites. In my opinion, it would seem as if towards the end of the Middle Bronze Age, the symbols for houses and ships were separated from the cairn and barrow. Simultaneously, the first cemeteries were established in the Baltic Proper region and single burials replaced communal tombs (e.g. Thedéen 2004; Arnberg 2007). This marked a change in society, and I find it fully feasible to assume that different social units at this time gradually altered these symbols and also the practices linked to the cairn and barrow traditions.

CHAPTER 6. FROM BURIAL TO SOCIAL UNIT

Broadly speaking, the ship settings would appear to provide a grave for one or several individuals. Funerals were by way of cremations, where the cremated remains were often deposited in an urn along with a few small bronze objects, such as a razor and tweezers. The correspondence analysis in the previous chapter (ch. 5) indicates that this was a general trend, although a number of discrepancies occurred. There are great differences in what has been unearthed in the ship settings, the most remarkable element of all being that about 40% of the ship settings investigated on Gotland contain nothing other than a handful of human bones (less than 200 grams). There are also contradictory instances, where the ship settings contain human remains of a large number of individuals, which has led to the interpretation of these monuments as having been family and/or communal graves (Capelle 1986; Artelius 1996; Hallin 2002; Skoglund 2005, 2008).

Osteological analyses of recent date (Sten 1998a; Sigvallius 1999, 2001a; Vretemark 2003; Blücher 2005; Malmborg 2004; Eifert 2010, Gustavsson 2011, 2012), however, indicate yet another situation, which strongly resembles the mainland ship settings (Gejvall 1952; Strömberg 1961; Burenhult 1976; Arcini 1994; Sigvallius 2001b; Liebe-Harkort 2003). The ship settings containing cremated bones generally contain one or two buried individuals. There is no particular tendency regarding sex or age, although the deceased have often reached adulthood – at least 18 years of age. Over and above the human remains, ship settings often also contain remains of sheep or goat and dog.

Of particular interest are the ship settings occurring in pairs. These occur in three different variants: prow to stern, side by side and with no specific pattern. Whenever the ships are in pairs it would often seem as if one of the ships contains a small amount of cremated bones, although in certain cases they are completely void of bones. Why? The answer has been sought in a comparison of the material with one or two Scanian studies of cremation graves (Arcini & Svanberg 2005; Arcini *et al.* 2007; Arcini 2007). The

theory has been tested as to whether one of the ships might have been the pyre, while the other ship was the actual grave. This was done by way of a study of the recovered bone material. The results confirm that this is a possibility, also regarding the ship settings on Gotland. Many questions still remain unanswered, however. In many cases there is no pyre layer and often not even an appertaining grave.

In order to make headway in this question, a cross-media method was employed, whereby the ship settings were compared with seagoing vessels on rock carvings and bronze objects. Again, a similar distinct pattern emerged. The ships normally occur in pairs, and whenever this is the case one of them has often been crewless. Scholars have suggested that these circumstances reflect a transformation and a narrative about death and resurrection (e.g. Randsborg 1993; Bradley 2006). This is an interesting thought in comparison with the ship settings on Gotland. I propose that the ship setting sites share the same reflection, and I do not believe that the funeral should be viewed as an isolated event, but rather as a process and/or a transformation. There is certain evidence on Gotland indicating the repositioning of bones both within and between ship settings. In view of the small quantity of bones which are normally unearthed, it would also seem likely that the deceased were spread out in other places in the landscape. In the absence of the deceased in the ship settings on Gotland, traces of the living, who were involved in the funeral, tend to emerge.

The ship in the rock carvings and on bronze objects has usually been linked with the sun and the passage of the sun (Kaul 1998a-b). In this interpretation the ship has been the liminal agent to aid the sun on its diurnal and nocturnal journeys. Just as the sunrise and sunset constitute a liminal and thus a critical and potentially dangerous phase, so do death and the ensuing burial constitute a liminal phase for the human. Burial in a ship setting thus reflects a liminal transition which is elucidated by the fact that the ship as the liminal agent has already completed this critical transition by being situated ashore.

It is of further interest to note how this distinct dichotomy has been overlooked to the advantage of the cosmological division into three vertically placed worlds: whether this trisection is correct I abstain from comment. However, I do mean that it is quite apparent that it is the transfer/movement/transition/transformation which has been emphasized and seems to be of central importance.

CHAPTER 7. BRONZE AGE SHIPS

The ship is the predominant symbol of the Nordic Bronze Age. The ship occurs in rock carvings, on bronze objects and by way of erected stone monuments: ship settings. Ships in rock carvings can be found in the central parts of Scandinavia from Mälardalen in the east to Bohuslän, Østfold and Rogaland in the west (Malmer 1981; Coles 2000, 2005; Goldhahn 2006a; Ling 2008, 2012), while in the south of Scandinavia, above all in Denmark, the ship is found as a decoration, exquisitely engraved on bronze objects (Kaul 1998a-b, 2004).

In the areas where both rock carvings and ship settings occur, they are found in similar locations in the landscape, although they rarely occur together (Wigren 1987; Werner 2003; Kaul 2005; Nielsen 1996, 2005; Bradley & Widholm 2007b). They share the common feature of being closely associated with the coastal shoreline and inland waterways (Hansson 1927; Bradley 2006; Ling 2008; Wehlin 2010), as well as with graves (Nordbladh 1980; Ling 2008, 2012). The ship settings are in many instances actual graves for one or several individuals. The rock carvings can in certain cases be directly linked with graves (Randsborg 1993; Widholm 1998; Goldhahn 1999a; Syvertsen Jellestad 2002). The decorated bronze objects are clearly associated with graves and are usually unearthed in cremation graves from the period (Dotzler 1984; Kaul 1998a).

Although ship settings comprise the largest group of visualized ships from the Bronze Age on Gotland, Bronze Age ships exist in other guises. Apart from ships at a few rock carving sites and on bronze objects, one or two actual boats have been found.

I have made a cross-media comparative analysis based on the ship settings. First of all, the relation of the ship to the circle is studied. This has been the subject of lively discussions concerning ships in rock carvings and on bronze objects (ex. Almgren 1927; Kaul 1998a-b). Circles by way of round 'stone settings' are also common in juxtaposition with ship settings (Hansson 1927; Wehlin 2012b). I propose that these can be interpreted as being affiliated with the ship monument. A further discussion concerns the direction of movement of the ship, which is generally considered to be towards the south and thus towards the zenith of the sun. The ship settings and the round 'stone settings' thus find a place in the commonly referred to celestial notion of the passage of the sun, where the ship is its carrier (Kaul 1998a-b). On the other hand, I believe that the sun, moon and stars have a different significance for people who are in continuous contact with the sea and maritime life, which is often overlooked. Throughout time and throughout the entire world, they have been used as important navigation aids. In contrast to Kaul's (1998a) theory that a ship leads the sun across the firmament, I mean that it could well be the sun, moon and stars which lead the ship and its crew on its journey.

I have taken the ship setting, which I have excavated in Lau parish on Gotland as a case study. This ship setting was juxtaposed with a round 'stone setting' as well as a series of other interesting construction details. In my opinion, these details can only be understood by studying the concurrent boat-building traditions. By making a cross-media comparative analysis, as well as a comparison with the somewhat earlier boat finds from the British Isles, I mean that it is possible to achieve an understanding of the Bronze Age ship technology in the Baltic Sea area. I believe that there were both plank-built and sewn boats during this period, which not least the Hjortspring boat and the British finds indicate. The size of the boats can be calculated, based on the crew strokes depicted on the ships on rock carving and bronze objects (Kaul 1998a; Ling 2008). These calculations correspond well with the size of the ship settings. The most common type of boat must have been between 5 and 13 metres long and

crewed by 6-14 individuals, although other types of boats would also appear to have existed. These were more pointed at each end and probably about 18-20 metres long, with a crew of up to 22 individuals.

The upright stones in the ship settings might be interpreted as crew strokes (Bradley *et al.* 2010). An upright stone can, however, be interpreted in many different ways. It is nonetheless clear that the stones have often been carefully selected and sometimes bear certain features which cannot be misconstrued. Some of these features can also be found at other ship setting sites. There is a series of other possible interpretations of what the upright stones in the ship settings might represent. The upright stones might ...

... represent the ship's crew.

...refer to different families' connections to the ship's crew or similar.

...constitute representations for a memory tool, e.g. for sea routes or genealogies, such as mnemonics.

...constitute representations for the points of the compass, direction of wind and surging of the waves. This would have been a tool for teaching navigation and life at sea.

CHAPTER 8. MEETING PLACES

Previous chapters have mainly been concerned with the actual ship settings and what has been unearthed in them. The recurring question has been whether they should only be understood as burial monuments or whether they might be an expression of something else? A theory has been forwarded on possible maritime institutions in which the ship setting plays an important role. Let us presume, in accordance with the discussion in the previous chapter, that there have been groups of people with relatively well-developed boats and possibly even ships in the Baltic Proper during the Middle and above all the Late Bronze Age, and furthermore that these maritime groups were given support by the various communities along the seaboard of this inland sea at that time. This being

the case, then there should be uniformly structured locations for these people to meet in, some kind of antecedents of harbours. In order to be in a position to find these places, and to understand the society and people behind them, a wider perspective must be adopted. But where should the search begin? Why not start out from the ship settings and the areas where they occur in large numbers?

The starting point should thus be clusters of ship settings and larger monumental constructions such as hillforts and ramparts. As a case study, I have chosen the area on Gotland which has the greatest number of known ship settings: the river, Gothemsån and the fen, Linamyrdalen in the north east of the island. The area has been compared to similar sites in the investigation and reference areas. Of particular interest is a 500-metre long rampart which screens off a prehistoric headland where the Gothemsån has its outflow. The site, which was recently dated to the Bronze Age (Wallin *et al.* 2011), is in a geographically significant position and might well have been an early meeting place. Examples of similar monumental structures include known Bronze Age sites in Mälardalen and on Åland. All of these ramparts are strategically situated inland and beside the central watercourses. They also share a common feature in that their fortification-strategic aspect is questionable. None of the structures, which have been investigated, have produced any traces of permanent activity. These places have borne a distinctive trait which in some way has had a gravitational pull upon travellers.

From the Late Bronze Age, there is another variant of forts and ramparts in the Baltic Proper region. These structures are normally called fortified settlements or hilltop settlements. I believe that it is possible to link these later forts to the earlier structures, and that they are based on the same concept. Apart from the fact that they succeed each other chronologically, they are also widespread within the same geographical area. Yet although these later forts are distinctly orientated towards the inland, they are equally linked with water and are found where water meets land. Perhaps they have been places for mutual business - activities which

required a progression and a larger number of people than what the individual household could muster. Thus, these forts might be viewed as symbols of power and status, which promulgate the opportunity for consumption and production. These forts and the earlier ramparts comprise demarcated locations, which must have been a sign to approaching guests/strangers that they could expect a warm welcome.

I do not believe that these meeting places should be regarded as political or economical structures. They should be viewed as nodes, where special network traffic met or gathered. It is important to remember that different sorts of traffic with different purposes produce different types of places or nodes, and that the economic and political aspects helped to create these variations; aspects and prerequisites which changed over time and thereby also the construction and use of hilltop settlements, fortifications and ramparts.

However, it is important to understand that these places cannot only be related to functional aspects, such as exchange and trade, but a wider and more complex view is required. The activities, which probably also took place here, would have been linked to rituals and events connected with arrivals to and departures from the place, as well as to social gatherings and meetings. Such activities may have included 'rites of passage' and the transfer of power.

CHAPTER 9. THE BALTIC MARITORY

It would seem as if the communities around the Baltic Proper in the Late Bronze Age differed from the Nordic Bronze Age sphere, and it is quite clear that a change took place in about 950/900 BC. Ship symbolism had reached its zenith, which might have been due to the fact that a maritime formation had established itself in society (jfr. Ling 2012). Furthermore, I mean that the ship settings in the Baltic Proper region indicate that specific groups of people were utilizing their practices to position and articulate themselves in the landscape. In the wake of these maritime groups, there emerged what could be called a hybrid culture

(e.g. Nerman 1954; Nylén 1974, 1979; Pydyn 1999; Sabatini 2007; Eriksson 2009). This hybrid culture continued to exist, albeit in a gradual state of change, up to about 200 BC (Stenberger 1940b; Nylén 1955c, 1957a, 1958a, 1962a, 1972, 1981; Lindquist 1974; Carlsson 1979; Windelhed 1984; Eriksson 2009).

The people living on the seaboard of this inland sea would seem to have reached a certain degree of consensus as the result of a set of shared and common interests. A substantial part of this concordance might well be explained by the intricate and complex dependency on metal (Hodder 2012). This explanation would not be possible without an infrastructure or network, in this case a maritime one. I believe that such a network might be explained by the maritory concept (Needham 2009). A maritory is defined as a geographical system, rather than a geographical area. In this way, both biological and ecological elements can be included, as well as their structural relations and functional process. These elements include maritime resources, streams, river estuaries, people, provisions and essential materials.

Long distance journeys within and on occasions beyond the maritory should be viewed as well-planned undertakings, involving the main bulk of society and requiring appreciable investments, which were probably made for well-founded reasons. The prime lure at this time was metal. The question is raised, however, as to what goods travelled in the opposite direction? An early suggestion was amber. However important amber might have been in this network, it was probably not *per se* of sufficient importance to sustain the entire network. There is a whole range of alternative suggestions for possible southbound export goods. Furs and hides were likely important components (Kristiansen 1998; Karlenby 2011). In my opinion, sheep and in particular the significance of wool and textiles, have been underestimated (e.g. Randsborg 2011), and the importance of the seal has also been overlooked (Sten 1998b, 2004). Evidence can be found not least at the seal-hunting site at Otterböte on Kökar, Åland and the artisanal sites in Österbotten and southwest Finland (Gustavsson 1997; Holmblad

2010). Even human beings were likely commodities in this network, not only through marriage alliances, but also as slaves and mercenaries.

Which routes were followed by these objects and people? There is, for example, evidence that the trading route for amber moved in a more easterly direction during the later part of the Bronze Age (Kristiansen 1998). It would also seem that an established channel of communication was already in existence between the Mälardalen region and Gotland, including the Oder and Wisla region in present day northern Poland and Germany (e.g. Gustavsson 1997; Sabatini 2007; Kneisel 2012). A possible channel of communication would be from the south coast of the Baltic Sea via the Baltic states to the Gulf of Riga and then across to Gotland and on to the Mälardalen region. Another possibility would be a direct link to Gotland from northern Poland. A third variant would be from the Swedish east coast and Mälardalen region across Gotland or Åland to the Estonian islands of Hiiumaa and Saaremaa, as well to northern Latvia and onwards along the River Daugava in a southerly direction.

Kristian Kristiansen and Thomas B. Larsson (2005) have proposed that it was the chieftains themselves that undertook long-distance journeys in order to learn new skills which would win them favours on home ground. However, I feel somewhat reluctant about this theory. It might well be that some leading individuals carried out journeys earlier, but if one's clout on home ground is to be maintained, continuous presence is vital. In my opinion, the journeying traders and maritime specialists were their own masters, independent of the local political elite (cf. Oka & Kusimba 2008). Prerequisites for sovereignty of the sea probably included being in control of resources and acquiring the necessary knowledge to be able to carry out these journeys. The ruling chieftains carried local clout, and thereby the wealth to defray the costs of journeys abroad. The maritime specialists should thus be viewed as a group of people with entitlement to travel, granted by the prerequisites of the society.

These maritime specialists were by their practices specifically linked and directly related to the maritory. It is precisely this type of organisation that the grave inventory bears witness to and which might well explain the different designs of the monuments. It is in all probability the venerable maritime specialists within their fields and their closest kin who can be related to a particular monument, a social group.

Taking into consideration these maritime specialists and their seemingly great influence in the Later Bronze Age in the Baltic Proper region, it is interesting to discuss the social organisation on Gotland. Distribution maps indicate that there are seven, possibly eight distinct clusters of ship settings. Historic records provide evidence of a division of Gotland into six administrative areas, known as *sättingar* (sixths) (e.g. Steffen 1943; Hyenstrand & Carlsson 1989; Kyhlberg 1991). For these reasons I would find it feasible to presume that the Bronze Age districts or chiefdoms were of roughly the same size. Within these districts, there were probably smaller settlement units of 10-12 households (Lindström 2011a-b). A chiefdom of this size, with a spread of about 25 kilometres, would thus have comprised ten smaller units and a population of 1000-1500 individuals (see Larsson 1986; Kristiansen 1998; Artursson 2009). As far as Gotland is concerned, this would mean seven to eight larger districts or chiefdoms comprising some ten settlement units with about ten farms and households, i.e. about 700-800 farms and households and a population of 8 000-10 000 individuals.

Above, I have proposed that areas with clusters of ship settings and larger monumental hillforts and ramparts might constitute suitable locations for meeting places. The hillforts have been interpreted as consumption and production sites (Arnberg 2007). The hillfort was used for temporary gatherings and events; activities which required a progression and a larger number of people than what the individual household could muster. Such activities could be related to the maritory, e.g. boat-building or production of goods for export and exchange. The hillforts might have been places where settlement units gathered, but also

in a broader aspect where different social units from different districts convened. The larger locations might have been the hub of the district/chiefdom. These locations can be viewed as seasonal sites, where people within the district got together for example on the arrival of certain goods, such as bronze. Thus, a large bulk of resources would have been channelled to these sites periodically. The hillforts thereby acquired a multifaceted position, both as symbols of power and status, and of defence. Since the hillforts were to be found within the entire Baltic Sea region, they were also a recognizable factor, which created a spatial structure and a sense of security for visitors (cf. Cassel 2008). These sites are also to be found in divergent locations in the landscape and often beside known navigation spots in the maritime cultural landscape, beckoning visitors to immediately steer towards them.

It is, however, of importance to understand that these places not only relate to exchange and trade. A more complex view is required (cf. e.g. Sindbæk 2007; Ilves 2011). The meetings and social gatherings, which took place on these sites, both local and regional, as well as interregional, required different types of rituals and ceremonies. Examples include 'rites of passage' rituals and transfer of power. For this reason, it is of importance to return to the starting point for this dissertation, i.e. the ship setting itself and its immediate surroundings. That ship settings have been used for burials has been established. There is, however, further evidence indicating that other activities can also be linked to these monuments.

Clusters of ship settings distinctly relate to potential larger meeting places, and have many variables which correspond well to rock carving panels bearing images

of seafaring vessels. I propose that activities related to the ship settings should be linked to the maritime sphere in society and probably rituals and ceremonies in connection with departure and/or return home from long-distance journeys. These places would have been coupled to meetings, arrivals or departures. For this reason, it is natural that burials and/or funerary ceremonies were linked to such places. Thus two types of journeys find their expression in the same 'harbour' and transition site: From life to death and from home to faraway shores, i.e. from the known to the unknown.

It is quite likely that funerals of important people took place during the meetings and at the meeting places mentioned immediately above. In my opinion, it is important to understand that a burial is first and foremost the concern of the living, who participated in the ceremony, and that the grave ritual might play a significant role in social strategies (cf. Ericsson & Runcis 1995; Oestigaard & Goldhahn 2006). The funeral provides a platform for vying for power and forming alliances. A funeral is also an opportunity to reiterate the principles of cosmological beliefs, as well as to recall historical myths and heroic adventures, which not infrequently can be found in iconography (Andrén 1993; Fredell 2002; Kristiansen & Larsson 2005). It has previously been claimed that it is a basic interregional concept which is being related in different ways (e.g. Kaul 1998a, 2004; Kristiansen & Larsson 2005). My opinion, however, is that it is important to point out that the ship and ship symbolism are predominantly located in coastal regions and therefore are most likely to have been part of a social ritual act linked to maritime practice.

11: BILAGOR

BILAGA 11.1 SKEPPSÄTTNINGAR, BALTIKUM

Land	Region	Lokal	Riktning	Längd (m)	Bredd (m)	Utgrävd	Und. år	Undersökningsansvarig	Fynd	Referens
Estland	Saaremaa, Sörve	Lülle*	NO-SV	7,5	2,5	x	1967	V. Lõugas	Brända ben, pilspets, pincett, bronsbit, keramikskål	Lõugas 1970, Lang 2007
Estland	Saaremaa, Sörve	Lülle	NO-SV	6	3,5	x	1967	V. Lõugas	Keramik, skärvsten, malstenslöpare, yxfragment	Lõugas 1970, Lang 2007
Estland	Harju, Bezirk	Vão	NO-SV	10,6	4,75	x	1982	Valter Lang	Spridda ben och keramik, del av bronsten	Selirand 1985; Lang 2007
Lettland	Talsi	Mušīgas	NV-SO	9,45	2,55	x	1874	Th. Buchardt	Två urnor	Grewingk 1878, Šturms 1931
Lettland	Talsi	Mušīgas	NV-SO	8,25	3,95	x	1874	Th. Buchardt	Två urnor	Grewingk 1878, Šturms 1931
Lettland	Talsi	Lībe	VNV-OSO	7,6	3,05	x	1863	J. Döring		Grewingk 1878, Šturms 1931
Lettland	Talsi	Lībe	VNV-OSO	9,85	3 (?)	x	1863	J. Döring		Grewingk 1878, Šturms 1931
Lettland	Talsi	Lībe	-	14,3-18,85	4,7	x	1872	C. Berg	En urna	Grewingk 1878, Šturms 1931
Lettland	Talsi	Bīlavi *	NV-SO	15,8	4,5	x	1863, 1999	J. Döring, A. Vasks	Keramik, brända ben	Grewingk 1878, Šturms 1931, Vasks 2000
Lettland	Talsi	Bīlavi	NV-SO	14,95	3,1	x	1863	J. Döring	Keramik, brända ben	Grewingk 1878, Šturms 1931, Vasks 2000
Lettland	Talsi	Birznieki	NNV-SSO	14,6-19,75	3,05	x	1863	J. Döring	En urna	Grewingk 1878, Šturms 1931
Lettland	Ventpils	Plintiņi	NV-SO	23,8	6	x	1896	S. K. Bogojavl'enskij		Grewingk 1878b, Šturms 1931
Lettland	Ventpils	Paušas	-	-	-				Urnor	Šturms 1931
Lettland	Ventpils	Pojas	-	-	-					Šturms 1931

* Fetmarkerade skeppssättningar med asterisk har ¹⁴C-analyserats, se kapitel 4

BILAGA 11.2 SKEPPSÄTTNINGAR, BORNHOLM

Sted-sb	Nr	Socken (Amt)	Lokal	Riktning	Längd (m)	Bredd (m)	Utgrävd	Und. år	Undersökningsansvarig	Fynd	Nr på karta	Referens
060205-403		Åker	Egeby	NV-SO	12,6	-	x	2004	Finn Ole Sonne Nielsen	ev. ett centralt brandlager	1	Ohlmarks 1946, Thorsen 2005, 2006
060205-404		Åker	Egeby	NV-SO	23,9	-					2	Ohlmarks 1946
060205-405		Åker	Egeby	NV-SO	15,7	-					3	Ohlmarks 1946
060205-406		Åker	Egeby	NV-SO	31,4	-					4	Ohlmarks 1946
060205-407		Åker	Egeby	NV-SO	31,4	-					5	Ohlmarks 1946
060205-408		Åker	Egeby	NV-SO	28,2	-					6	Ohlmarks 1946
060205-409		Åker	Egeby	NV-SO	18,8	-					7	Ohlmarks 1946
060205-411		Åker	Egeby	VNV-OSO	18,8	2,5					8	Ohlmarks 1946, Nielsen <i>et al</i> 1996
060305-198	76	Vestermarie	Vestermarie plantage	NV-SO	25,1	4,7					9	Vedel 1886
060305-199	77	Vestermarie	Vestermarie plantage	NV-SO	12,6	3,1					10	Vedel 1886
060305-195	81	Vestermarie	Vestermarie plantage	NV-SO	15,7	4,4					11	Vedel 1886
060305-51B	80	Vestermarie	Vestermarie plantage	NV-SO	18,8	3,8	(x)	(1959, 1991)	Klindt-Jensen, Nielsen	Endast frilagd	12	Vedel 1886
060305-212		Vestermarie	Vestermarie plantage	NV-SO	7,5	1,6	x	1870	Emil Vedel	Centralt fanns ett omr. 1,3 x 0,8 m med br. ben och bitar från en stor lerkruka	13	Vedel 1886
060305-51C	84	Vestermarie	Vestermarie plantage	VNV-OSO	8-9,4	1,9-2,2					14	Vedel 1886
060305-51C⁹	85	Vestermarie	Vestermarie plantage	VNV-OSO	24	5	x	1870	Emil Vedel	Centralt i skeppet fanns ett 1,3 x 1,3 m område med br. ben och kol	15	Vedel 1886
060305-51C		Vestermarie	Vestermarie plantage	-	-	-					16	
060305-51A	92	Vestermarie	Galgebakken	NV-SO	28,9	4,4					17	Thorvildsen & Kehler 1966
060305-178	93	Vestermarie	Galgebakken	NV-SO	8,2	2,2	x	1870	Emil Vedel	I södra delen ett omr. 1,3 x 0,6 m med br. ben, kol och bitar från en stor lerkruka	18	Vedel 1886; Thorvildsen & Kehler 1966
060305-53A		Vestermarie	940 m SO om Galgebakken	-	18,5	-					19	
060201-12		Bodilsker	Kirseløkken	NNO-SSV	11,3 (10,1)	2,5 (2,2)					20	Vedel 1886
060201-12		Bodilsker	Kirseløkken	NNO-SSV	9,4 (8,4)	2,2					21	Vedel 1886
060201-12		Bodilsker	Kirseløkken	NNO-SSV	15 (12,9)	2,5 (2,2)					22	Vedel 1886
060201-101		Bodilsker	Lille Hallegaard								23	Ohlmarks 1946
060305-56		Vestermarie	Vestermarie plantage								24	
(060205-108)		Åker	Bjerregaard								25	Thorsen 1926 (upptäckning)
(060205-108)		Åker	Bjerregaard								26	Thorsen 1926 (upptäckning)
(060205-108)		Åker	Bjerregaard								27	Thorsen 1926 (upptäckning)

⁹ Sannolikt är det träkol från detta skeppsformade röse som Ole Klindt-Jensen ¹⁴C-analyserat år 1979 (Muntligen Pihl 2012-09-21; Nielsen 2012-10-22). Resultat: Labb.nr: K-3301 / 2070 BP ± 95 (C¹³ = 21,8 ‰), kalibrerat 364 f. Kr.- AD 87 (98,9%).

BILAGA 11.3 SKEPPSSÄTTNINGAR, ÅLAND

Fornl. nr.	Socken	Lokal	Interna nr.	Riktning	Längd (m)	Bredd (m)	Utgrävd	Und. år	Undersökningsansvarig	Fynd	Nr på karta	Referens
Ec 1.1	Eckerö	Österåker, Björnhuvud		N-S	9,1	3,3					1	Museiyrån 1979-80
Ec 6.1	Eckerö	Näsbergen, Storby		NNO-SSV	9,33	3					2	Museiyrån 1979-80
Fi 8.5	Finström	Björkens, Godby	5	NNO-SSV	10	3	x	1903	H. Appelgren	Krukbitar och kol		Ohlmarks 1946, Dreijer 1961a-b
Fi 8.5	Finström	Björkens, Godby	10	NNO-SSV	(10)	3,5						Ohlmarks 1946
Fi 8.5	Finström	Björkens, Godby	39	NNO-SSV	10,3	3,1	x	1961	Stig Dreijer	Sotfläckar, mastöppning		Dreijer 1961a-b
Fi 14.8	Finström	Södergård, Pettböle			5	2					3	
Fi 17.5	Finström	Stålsby		N-S	10	3					4	
Ha 22.3	Hammarland	Torp/Bondtorptorp			10	3,5					5	Museiyrån 1979-80
Ha 22.19	Hammarland	Torp/Östanträsk									6	Museiyrån 1979-80
Jo 5.8	Jomala	Borgberget, Dalkarby									7	Museiyrån 1979-80
Jo 5.10 el. 5.11	Jomala	Borgberget, Dalkarby									8	Dreijer 1938b
Jo 35.16	Jomala	Lugnet, Önnungeby		NNO-SSV	10	3,75					9	Museiyrån 1979-80
Jo 35.18	Jomala	Nordanberg, Önnungeby			6						10	Museiyrån 1979-80
Jo 36.1	Jomala	Narmon, Österkalmare					(x)	1900-tal			11	Dreijer 1938b
Sa 2.4	Saltvik	Kvambacken, Bertby		O-V	8							Kivikoski 1963
Sa 2.9	Saltvik	Bertby		NO-SV	7	3					12	
Sa 2.18	Saltvik	Orrdalsklint, Bertby		N-S	9	3					13	
Sa 2.19	Saltvik	Tjärndalen, Bertby		N-S	9	3					14	
Su 1.1	Sund	Oxhången, Berg		ONO-VSV	10	3,75						Dreijer 1938b
Su 4.1	Sund	Grannas, Brännbolstad									15	Museiyrån 1979-80
Su 4.7	Sund	Kleven, Brännbolstad			10-15						16	Dreijer 1938b
Su 6.12	Sund	Finby			11	7					17	
Su. 8.2	Sund	Odonberg, Gunnarsby	I	O-V	6						18	Dreijer 1938b
Su. 8.2	Sund	Odonberg, Gunnarsby	II								19	Dreijer 1938b
Su. 10.5	Sund	Träskebacken, Högbolstad		O-V	10,5	4,5					20	Dreijer 1938b
Su. 21.3	Sund	Grytverksnäset, Sibby	4		3,5-12	1,5-3					21	Dreijer 1938b, Meinander 1954
Su. 21.3	Sund	Grytverksnäset, Sibby	5		3,5-12	1,5-3					22	Dreijer 1938b, Meinander 1954
Su. 21.3	Sund	Grytverksnäset, Sibby	9	NNV-SSO	(6,5)	(2)	x	1938	Matts Dreijer		23	Dreijer 1938b, Meinander 1954
Su. 21.3	Sund	Grytverksnäset, Sibby	10	NNV-SSO	6,5	2	x	1938	Matts Dreijer	Fyndtom (tillsynes oskadad)	24	Dreijer 1938b, Meinander 1954
Su. 21.3	Sund	Grytverksnäset, Sibby	14	NNV-SSO	12	3					25	Dreijer 1938b, Meinander 1954
Su. 21.3	Sund	Grytverksnäset, Sibby *	18		6,5	2,5	x	1938	Matts Dreijer	Brända ben, berg under utsatt för eld	26	Dreijer 1938b, Meinander 1954
Su. 21.3	Sund	Grytverksnäset, Sibby	23		3,5	1,5					27	Dreijer 1938b, Meinander 1954
Su. 21.3	Sund	Grytverksnäset, Sibby	27		3,5-12	1,5-3					28	Dreijer 1938b, Meinander 1954
Su. 21.3	Sund	Grytverksnäset, Sibby	28		3,5-12	1,5-3					29	Dreijer 1938b, Meinander 1954
Su. 21.11	Sund	Nötviksbergen, Sibby		N-S	9	3					30	
Su. 21.13	Sund	Nötviksbergen, Sibby		NNO-SSV	12	4					31	
Su. 21.15	Sund	Sibby			4	1					32	

BILAGA 11.4 BRANDGRAVAR FRÅN BRONSÅLDERN PÅ GOTLAND, EXKLUSIVE SKEPPSÄTTNINGAR

RAÄ nr.	Lokal	Anl. nr.	Typ av anl.	Und. år	Undersökningsansvarig	Datering	ATA Dnr. / GM Dnr. / Lst. Dnr.	SHM / GM (C)	Referens
Alskog 62	Liffride		Stensättning	2007	Gunilla Runesson	Per. VI-ÅA			Runesson 2007
Alskog 268	Bote	1/82	Hällkista	1982	Malin Lindquist	Per. VI	- / - / Lst 11.391-260-82		
Björke	Norrgårda		Stenkista	1886	P. Pettersson	Per. V		8018 / -	Gustafson 1885-1887:215
Burs 9	Häffinds	(Anl. 2)	Hög	1984	Göran Burenhult	Per. IV			Burenhult 1986
Burs 163	Flors		Flatmark	1928	Ture Carlson	Per. V	ATA 3067/28, 3827/28, 5297/28 / - / -	19044 / -	
Buttle 77	Buttlegårda	Anl. 1	Stensättning	1981	Dan Carlsson	Per. VI-ÅA	ATA 0559/82 / - / -	31453 / -	Carlsson 1981
Buttle 77	Buttlegårda	Anl. 2	Stensättning	1981	Dan Carlsson	Per. VI	ATA 0559/82 / - / -	31453 / -	Carlsson 1981
Buttle 77	Buttlegårda	Anl. 3	Stensättning	1981	Dan Carlsson	Per. VI-ÅA	ATA 0559/82 / - / -	31453 / -	Carlsson 1981
Buttle 77	Buttlegårda	Anl. 4	Stensättning	1981	Dan Carlsson	Per. VI-ÅA	ATA 0559/82 / - / -	31453 / -	Carlsson 1981
Buttle 77	Buttlegårda	Anl. 6	Stensättning	1981	Dan Carlsson	Per. VI-ÅA	ATA 0559/82 / - / -	31453 / -	Carlsson 1981
Bäl 52	Ösarve	Brandgrav A	Jordblandat röse	1957	Erik Nylén	Per. VI	ATA 4872/59 / - / -	26347 / -	
Bäl 52	Ösarve	Brandgrav B	Jordblandat röse	1957	Erik Nylén	Per. VI-ÅA	ATA 4872/59 / - / -	26347 / -	
Bäl 52	Ösarve	Brandgrav D	Jordblandat röse	1957	Erik Nylén	Per. V	ATA 4872/59 / - / -	26347 / -	
Bäl 52	Ösarve	Brandgrav E	Jordblandat röse	1957	Erik Nylén	Per. V-VI	ATA 4872/59 / - / -	26347 / -	
Bäl 52	Ösarve	Brandgrav F	Jordblandat röse	1957	Erik Nylén	Per. V-VI	ATA 4872/59 / - / -	26347 / -	
Eke 88	Eke S		Högröse	2010	Per Widerström	Per. IV-V	- / GM 2009-0700, 2010-0118 / Lst 431-5378-09		
Eksta 72	Hägur		Röse	1944	Mårten Stenberger	Per. V-VI	ATA 3079/44 / - / -	23293 / -	
Eksta 128	Lauphargi	A 32	Röse	1889	Fredrik Nordin	Per. II-III		8647:32 / -	Nordin 1889
Eksta 130	Suderslätt	A 24	Stensättning	1889	Fredrik Nordin	Per. IV-ÅA		8647:24 / -	Nordin 1889
Endre oreg.	Kvie		Hällkista	1868	Jakob Stenman	Per. III-V		3814 / -	Hansson 1927; Oldeberg 1976
Fleringe oreg.	Hall		Röse		Insánt. O. V. Wennersten	Per. IV		13004 / -	Hansson 1927
Fleringe 41	Hau	Anl. 1/53	Röse	1959, 1974-1977	Stenberger & Nylén, Lindquist	Per. IV-VI	ATA 4988/89 / - / -	32174 / -	Lindquist 1979
Follingbo 33	Terra Nova		Röse/stensättning	1979	Pettersson, Wickman & Åjå	Per. IV-VI			Pettersson, Wickman & Åjå. 1979
Fröjel 30	Puser	Brandgrav E	Röse	1957	Hans-Åke Norström	Per. VI-ÅA	ATA 0597/58 / - / -		
Fröjel 30	Puser	Brandgrav F	Röse	1957	Hans-Åke Norström	Per. VI-ÅA	ATA 0597/58 / - / -		
Fröjel 30	Puser	Brandgrav G	Röse	1957	Hans-Åke Norström	Per. VI-ÅA	ATA 0597/58 / - / -		
Fröjel 40	Vallhagar södra	S 36	Röse	1947-49	Erik Nylén	Per. IV-VI			Gejvall 1955a; Nylén 1955b
Fröjel 40	Vallhagar södra	S 36:I	Röse	1947-49	Erik Nylén	Per. IV-VI			Gejvall 1955a; Nylén 1955b
Fröjel 40	Vallhagar södra	S 36:II	Röse	1947-49	Erik Nylén	Per. IV-V			Gejvall 1955a; Nylén 1955b
Fröjel 40	Vallhagar södra	S 36:III	Röse	1947-49	Erik Nylén	Per. IV-VI			Gejvall 1955a; Nylén 1955b
Fröjel 40	Vallhagar södra	S 36:IV	Röse	1947-49	Erik Nylén	Per. IV-VI			Gejvall 1955a; Nylén 1955b
Fröjel 40	Vallhagar södra	S 36:V	Röse	1947-49	Erik Nylén	Per. IV-VI			Gejvall 1955a; Nylén 1955b
Fröjel 40	Vallhagar södra	S 36:VI	Röse	1947-49	Erik Nylén	Per. IV-VI			Gejvall 1955a; Nylén 1955b
Fröjel 40	Vallhagar södra	S 36:VII	Röse	1947-49	Erik Nylén	Per. IV-VI			Gejvall 1955a; Nylén 1955b
Fröjel 40	Vallhagar södra	S 36:VIII	Röse	1947-49	Erik Nylén	Per. IV-VI			Gejvall 1955a; Nylén 1955b
Fröjel 40	Vallhagar södra	S 115	Jordblandat röse	1947-49	Erik Nylén	Per. IV-VI			Gejvall 1955a-b; Nylén 1955b
Fröjel 42	Ansarve	Grav 1/56	Röse/stensättning	1956	Erik Nylén	Per. VI-ÅA	ATA 4573/58 / GM 169/58 / -	- / C 10189:2	
Fröjel 178	Sälle	M 29	Stensättning	1948	Erik Nylén	Per. VI-ÅA			Gejvall 1955a-b; Nylén 1955a
Färö 10	Lauter	Anl. 3	Röse	1933	Clas Claeson	Per. V-VI	ATA 1482/33 / - / -	20340 / -	Sten 2004
Färö 10	Lauter	Anl. 4	Röse	1933	Clas Claeson	Per. V-VI	ATA 1482/33 / - / -	20340 / -	Sten 2004
Gammelgarn 9	Ångmans	Anl. 1/67	Stensättning	1966-67	G. Trotzig & A. Hallström	Per. VI-ÅA	- / GM 28/77 / -		
Gammelgarn 9	Ångmans	Anl. 2/67	Stensättning	1966-67	G. Trotzig & A. Hallström	Per. VI-ÅA	- / GM 28/77 / -		
Gammelgarn 9	Ångmans	Anl. 3/67	Stensättning	1966-67	G. Trotzig & A. Hallström	Per. VI-ÅA	- / GM 28/77 / -		
Gammelgarn 9	Ångmans	Anl. 4/67	Stensättning	1966-67	G. Trotzig & A. Hallström	Per. VI-ÅA	- / GM 28/77 / -		
Gammelgarn 9	Ångmans	Anl. 5/67	Stensättning	1966-67	G. Trotzig & A. Hallström	Per. VI-ÅA	- / GM 28/77 / -		

Grötlingbo 13	Suderkvie	Grav 1/59	Stensättning	1959	Peter Manneke	Per. III-V	ATA 1669/63 / - / -	27151 / -	
Grötlingbo 14	Angantyrns rör		Röse	1826	N. J. Ekdahl	Per. II-III		484, 12360 / -	Gustafson 1885-87:223; Oldeberg 1976
Grötlingbo (15)	Skradarve		Kista	1855	Jakob Boberg	Per. IV		2211 / -	Gustafson 1885-87:223-224; Hansson 1927
Hall	Medebys		"Grav"			Per. IV		9594 / -	Hansson 1927
Halla 6	Annex	Grav 2/60	Stensättning	1960	Erik Nylén	Per. IV-ÅA		27155 / -	
Halla 6	Annex	Grav 3/60	Grop	1960	Erik Nylén	Per. IV-ÅA		27155 / -	
Halla 6	Annex	Grav 4/60	Stensättning	1960	Erik Nylén	Per. IV-ÅA		27155 / -	
Hejde 35	Väntinge	Grav 1/53	Stensättning	1953	Greta Arwidsson & Ulla Silvén	Per. V-VI	ATA F3852/53 / - / -		
Hejde 35	Väntinge	Grav 3/53	Stensättning	1953	Greta Arwidsson & Ulla Silvén	Per. V-VI	ATA F3852/53 / - / -		
Hejde 35	Väntinge	Grav 4/53	Stensättning	1953	Greta Arwidsson & Ulla Silvén	Per. V-VI	ATA F3852/53 / - / -		
Hejnum 26	Riddare		Stensättning	1951	Greta Arwidsson	Per. IV-VI	- / GM 138/56 / -	25503 / -	
Hejnum 49	Riddare	Grav 1/52	Röse	1952	Greta Arwidsson	Per. IV-VI	ATA 4010/52 / GM 139/56 / -	25502 / -	
Hejnum 49	Riddare	Grav 2/52	Jordblandat röse	1952	Greta Arwidsson	Per. IV-VI	ATA 4010/52 / GM 139/56 / -	25502 / -	
Hellvi 26	Malms	Grav 2	Jordblandat röse	1929	Harald Hansson	Per. IV-V	ATA 4444/29 / - / -	19274 / -	Sabatini 2007; Vretemark 2003
Hemse 113	Sindarve	A 26	Flatmark	1992-93	Peter Manneke	Per. VI-ÅA	ATA 5815/93 / - / -		
Hörsne 57	Simunde	Grav D	Röse/stensättning	1957-58	Bengt Schönback	Per. V-VI	ATA 2477/58 / - / -	28837 / -	Wehlin & Schönback 2012
Hörsne 57	Simunde	Grav E	Röse/stensättning	1957-58	Bengt Schönback	Per. IV-VI	ATA 2477/58 / - / -	28837 / -	Wehlin & Schönback 2012
Hörsne 57	Simunde	Grav F	Röse/stensättning	1957-58	Bengt Schönback	Per. IV-VI	ATA 2477/58 / - / -	28837 / -	Wehlin & Schönback 2012
Hörsne 57	Simunde	Grav G	Röse/stensättning	1957-58	Bengt Schönback	Per. IV-VI	ATA 2477/58 / - / -	28837 / -	Wehlin & Schönback 2012
Hörsne 57	Simunde	Grav H	Röse/stensättning	1957-58	Bengt Schönback	Per. IV-VI	ATA 2477/58 / - / -	28837 / -	Wehlin & Schönback 2012
Hörsne 57	Simunde	Grav I	Röse/stensättning	1957-58	Bengt Schönback	Per. IV-VI	ATA 2477/58 / - / -	28837 / -	Wehlin & Schönback 2012
Hörsne 57	Simunde	Grav Q	Röse/stensättning	1957-58	Bengt Schönback	Per. IV-VI	ATA 2477/58 / - / -	28837 / -	Wehlin & Schönback 2012
Hörsne 57	Simunde	Grav R	Röse/stensättning	1957-58	Bengt Schönback	Per. IV-VI	ATA 2477/58 / - / -	28837 / -	Wehlin & Schönback 2012
Hörsne 57	Simunde	Grav S	Röse/stensättning	1957-58	Bengt Schönback	Per. II-III	ATA 2477/58 / - / -	28837 / -	Wehlin & Schönback 2012
Klinte 86	Rannarve	Anl. 7	Stensättning	1967	Gunilla Grimlund-Manneke	Per. IV-VI	- / GM 0439-2006 / -		Grimlund-Manneke 1979b; Gustavsson 2012
Kräklingbo 38	Smitts		Röse	1940	Mårten Stenberger	Per. IV-VI	ATA 2141/40 / GM 183/40 / -	22607 / -	Stenberger 1940a
Lau 41	Goks		Stensättning	2010	Joakim Wehlin	Per. III-IV	- / - / Lst 432-1698-10		Martinsson-Wallin & Wehlin 2011; Wehlin 2012
Levide 1	Braidfloar	C	Stensättning	1916	Harald Hansson	Per. IV	ATA 1170/16 / - / -	15704 / -	Hansson 1927; Eifert 2010
Linde 20	Hägvalds	Centralgrav (4)	Röse	1948	Greta Arwidsson	Per. IV-VI	ATA 1512/48, 852/49	24084 / -	
Linde 20	Hägvalds	Sekundärgrav 1 (4)	Röse	1948	Greta Arwidsson	Per. VI-ÅA	ATA 1512/48, 852/49	24084 / -	
Linde 20	Hägvalds	Sekundärgrav 2 (4)	Röse	1948	Greta Arwidsson	Per. VI-ÅA	ATA 1512/48, 852/49	24084 / -	
Linde 20	Hägvalds	Sekundärgrav 3 (4)	Röse	1948	Greta Arwidsson	Per. VI-ÅA	ATA 1512/48, 852/49	24084 / -	
Linde 20	Hägvalds	Sekundärgrav 1 (5)	Röse	1948	Greta Arwidsson	Per. VI-ÅA	ATA 1512/48, 852/49	24084 / -	
Linde 20	Hägvalds	Sekundärgrav 2 (5)	Röse	1948	Greta Arwidsson	Per. VI-ÅA	ATA 1512/48, 852/49	24084 / -	
Linde oreg.	Hägvalds S		Stensättning	1948	Greta Arwidsson	Per. V-VI	ATA 1512/48, 852/49	24084 / -	
Lokrome 4	Tomase	Benkoncentration I	Röse	1948	Greta Arwidsson	Per. IV-VI	ATA 656/49 / GM 12/49 / -	24062 / -	
Lokrome 4	Tomase	Benkoncentration II	Röse	1948	Greta Arwidsson	Per. IV-VI	ATA 656/49 / GM 12/49 / -	24062 / -	
Lokrome 4	Tomase	Benkoncentration III	Röse	1948	Greta Arwidsson	Per. IV-VI	ATA 656/49 / GM 12/49 / -	24062 / -	
Lokrome oreg.	Nyplings	1/51	Röse	1951	Greta Arwidsson	Per. II-III	ATA 2869/56 / GM 144/56 / -	- / C 10180	
Lokrome oreg.	Nyplings	1/52 grav C	Röse	1952	Greta Arwidsson	Per. IV-VI	ATA 2869/56 / GM 144/56 / -		
Lummelunda 12-14	Överstekvarn	Röse 1	Röse	1940	Mårten Stenberger	Per. IV-VI	ATA 2624/40 / - / -	22624 / -	
Lummelunda 12-14	Överstekvarn	Röse 2	Röse	1940	Mårten Stenberger	Per. IV-VI	ATA 2624/40 / - / -	22624 / -	
Lummelunda 12-14	Överstekvarn	Röse 3	Röse	1940	Mårten Stenberger	Per. IV-V	ATA 2624/40 / GM 266/40 / -	22624 / -	
Lummelunda oreg.	Etebois			1908		Per. IV		13585 / -	Hansson 1927
Lärbro 127	Koparve	Anl. 2/66	Röse	1966	Arne Hallström	Per. IV-ÅA			
Lärbro 133	Lilla Vikers		Röse	1947-48	Greta Arwidsson	Per. II-III	ATA 2138/47, 3636/47, 0854/49 / - / -	24099 / -	
Lärbro 144	Stora Vikers	2/62	Stensättning	1962	Almgren, Trotzig & Rydh	Per. IV-ÅA	ATA 2817/67	28516 / -	
Lärbro 144	Stora Vikers	3/62	Stensättning	1962	Almgren, Trotzig & Rydh	Per. IV-ÅA	ATA 2817/67	28516 / -	
Lärbro 144	Stora Vikers	4/62	Stensättning	1962	Almgren, Trotzig & Rydh	Per. IV-ÅA	ATA 2817/67	28516 / -	
Lärbro 144	Stora Vikers	6/62	Stensättning	1962	Almgren, Trotzig & Rydh	Per. IV-ÅA	ATA 2817/67	28516 / -	
Lärbro 144	Stora Vikers	7/62	Stensättning	1962	Almgren, Trotzig & Rydh	Per. IV-ÅA	ATA 2817/67	28516 / -	
Lärbro 144	Stora Vikers	8/62	Stensättning	1962	Almgren, Trotzig & Rydh	Per. IV-ÅA	ATA 2817/67	28516 / -	

Lärbro 144	Stora Vikers	9/62	Stensättning	1962	Almgren, Trotzig & Rydh	Per. IV-ÅA	ATA 2817/67	28516 / -	
Lärbro 144	Stora Vikers	10/62	Stensättning	1962	Almgren, Trotzig & Rydh	Per. IV-ÅA	ATA 2817/67	28516 / -	
Lärbro 144	Stora Vikers	11/62	Stensättning	1962	Almgren, Trotzig & Rydh	Per. IV-ÅA	ATA 2817/67	28516 / -	
Lärbro 144	Stora Vikers	12/62	Stensättning	1962	Almgren, Trotzig & Rydh	Per. IV-ÅA	ATA 2817/67	28516 / -	
Lärbro 144	Stora Vikers	14/62	Röse	1962-63	Almgren, Trotzig & Rydh	Per. IV-V	ATA 2817/67	28516 / -	Rydh 1968
Lärbro 144	Stora Vikers	17 B/62	Stensättning	1962	Almgren, Trotzig & Rydh	Per. IV-ÅA	ATA 2817/67	28516 / -	
Lärbro 144	Stora Vikers	20/62	Stensättning	1962	Almgren, Trotzig & Rydh	Per. IV-ÅA	ATA 2817/67	28516 / -	
Lärbro 164	Lekarehed	Röse nr. 5	Stensättning/röse	1878	G. A. Gustafson	Per. VI-ÅA		6358:43 / -	Gustafson 1884-1891:74-76
Lärbro 172	Stora Källstade	1/58 (a)	Jordblandat röse	1958	Erik Nylén & Peter Manneke	Per. IV-V	ATA 2456/58, 4060/58, 1274/59 / GM 44/59 / -	26099 / -	
Lärbro 172	Stora Källstade	2/58 (b)	Stensättning	1958	Erik Nylén & Peter Manneke	Per. IV-VI	ATA 2456/58, 4060/58, 1274/59 / GM 44/59 / -	26099 / -	
Lärbro 172	Stora Källstade	2/58 (c)	Stensättning	1958	Erik Nylén & Peter Manneke	Per. IV-VI	ATA 2456/58, 4060/58, 1274/59 / GM 44/59 / -	26099 / -	
Lärbro 172	Stora Källstade	2/58 (d)	Stensättning	1958	Erik Nylén & Peter Manneke	Per. IV-VI	ATA 2456/58, 4060/58, 1274/59 / GM 44/59 / -	26099 / -	
Lärbro 172	Stora Källstade	3/58	Stensättning	1958	Erik Nylén & Peter Manneke	Per. IV-VI	ATA 2456/58, 4060/58, 1274/59 / GM 44/59 / -	26099 / -	
Lärbro 208	Stora Banne	Grav 6	Stensättning	1930	Harald Hansson	Per. IV-ÅA	ATA 4003/30 / - / -	19517 / -	
Lärbro 247	Klinthagen	Anl. 5	Stensättning	1972	Arne Hallström	Per. IV-VI			Hallström 1973
Lärbro 248	Klinthagen	Anl. 2	Stensättning	1972	Arne Hallström	Per. IV-VI			Hallström 1973
Lärbro 248	Klinthagen	Anl. 3	Stensättning	1972	Arne Hallström	Per. IV-VI			Hallström 1973
Lärbro 253	Stora Vikers	253:2	Stensättning	1997	G. Wickman-Nydolf & L. Zerpe	Per. IV-VI	- / - / Lst 220-2423-97		Zerpe 1998a
Lärbro 630	Stora Vikers	A1	Stensättning	2004	D. Carlsson & P. Widerström	Per. VI-ÅA	- / - / Lst 431-641-04		Carlsson & Widerström 2004
Martebo 8	Medebys	1/56	Stensättning	1956 (1920)	Greta Arwidsson & Erik Nylén	Per. IV-VI	ATA 4866/59 / GM 492/58 / -	26308 / -	
Martebo 68	Prästgården	I	Stensättning	1958	Varenius & Ginters	Per. VI-ÅA	ATA 2315/59 / - / -	26146 / -	
Martebo 68	Prästgården	II	Stensättning	1958	Varenius & Ginters	Per. VI-ÅA	ATA 2315/59 / - / -	26146 / -	
Martebo 68	Prästgården	IV	Område	1958	Varenius & Ginters	Per. VI-ÅA	ATA 2315/59 / - / -	26146 / -	
Martebo 68	Prästgården	Va	Täckhäll	1958	Varenius & Ginters	Per. VI-ÅA	ATA 2315/59 / - / -	26146 / -	
Martebo 68	Prästgården	Vb	Täckhäll	1958	Varenius & Ginters	Per. VI-ÅA	ATA 2315/59 / - / -	26146 / -	
Martebo 68	Prästgården	VIII	Stensättning	1958	Varenius & Ginters	Per. VI-ÅA	ATA 2315/59 / - / -	26146 / -	
Martebo 68	Prästgården	IX	Hällkista	1958	Varenius & Ginters	Per. IV-VI	ATA 2315/59 / - / -	26146 / -	
Martebo 68	Prästgården	X	Stenpackning	1958	Varenius & Ginters	Per. VI-ÅA	ATA 2315/59 / - / -	26146 / -	
Martebo 68	Prästgården	XII	Brandgrop	1958	Varenius & Ginters	Per. VI-ÅA	ATA 2315/59 / - / -	26146 / -	
Rone 10	Uggårde	10:3	Stensättning	2009	Helene Martinsson-Wallin	Per. V	- / - / Lst		Martinsson-Wallin & Wehlin 2010
Rone 270	Uggårda	1/1947	Röse	1947	Greta Arwidsson	Per. IV-V	ATA 601/48 / GM 14/48 / -	- / C 9585	
Rute 18	Fardume	Anl. 1	Röse	1964	Ingrid & Sture Engqvist	Per. IV-ÅA	ATA 5645/85 / - / -	32424 / -	Pettersson 1982
Rute 18	Fardume	Anl. 3	Stensättning	1964	Ingrid & Sture Engqvist	Per. IV-ÅA	ATA 5645/85 / - / -	32424 / -	Pettersson 1982
Sanda 5	Botvide	1/59	Röse	1959	Erik Nylén & Peter Manneke	Per. IV-VI	ATA F 1797/59, 4730/61 / GM 133/61 / -	26783 / -	
Sanda 21	Runne	1/56	Röse	1956	Erik Nylén	Per. IV-VI	ATA 4868/59 / GM 493/58 / -	26309 / -	Nylén 1958a
Sanda 42	Hemmungs	2/51	Röse	1951	Greta Arwidsson	Per. IV-VI	ATA 1225/54 / GM 104/54 / -		
Sanda 42	Hemmungs		Röse	1983, 1986	Manneke, Wickman-Nydolf	Per. IV-VI			Wickman-Nydolf 1986
Silte 50	Stora Hallwards	Grav 12	Flatmark	1939	Holger Arbman	Per. II-III	ATA 2882/39 / - / -	22353 / -	Arbman 1940, Thunmark-Nylén 2006
Sjonhem 1	Lilla Sojvide		Hällkista	1872	Anders Lindqvist	Per. V		4737 / -	Hansson 1927, Oldeberg 1958, Sabatini 2007
Sjonhem 7	Lilla Sojvide	31/56	Jordblandat röse	1956	Erik Nylén	Per. IV-ÅA	ATA 4616/61, 4617/61, 4618/61, 4619/61 / - / -	26707 / -	
Sjonhem 7	Lilla Sojvide	34/56	Rest sten	1956	Erik Nylén	Per. IV-ÅA	ATA 4616/61, 4617/61, 4618/61, 4619/61 / - / -	26707 / -	
Sjonhem 7	Lilla Sojvide	35/56 (A)	Stensättning	1956	Erik Nylén	Per. IV-ÅA	ATA 4616/61, 4617/61, 4618/61, 4619/61 / - / -	26707 / -	
Sjonhem 7	Lilla Sojvide	35/56 (B)	Stensättning	1956	Erik Nylén	Per. IV-ÅA	ATA 4616/61, 4617/61, 4618/61, 4619/61 / - / -	26707 / -	
Sjonhem 7	Lilla Sojvide	35/56 (C)	Stensättning	1956	Erik Nylén	Per. IV-ÅA	ATA 4616/61, 4617/61, 4618/61, 4619/61 / - / -	26707 / -	
Sjonhem 7	Lilla Sojvide	35/56 (D)	Stensättning	1956	Erik Nylén	Per. IV-ÅA	ATA 4616/61, 4617/61, 4618/61, 4619/61 / - / -	26707 / -	
Sjonhem 7	Lilla Sojvide	35/56 (E)	Stensättning	1956	Erik Nylén	Per. IV-ÅA	ATA 4616/61, 4617/61, 4618/61, 4619/61 / - / -	26707 / -	

Sjonhem 17	Sojvide / Akre		Skärvstenshög	1956	Erik Nylén	Per. V-VI			Nylén 1958b
Stenkyrka 101	Moos	Grav 26 = 11/54	Röse	1950	Greta Arwidsson	Per. II-III	ATA 2883/56 / - / -	25455 / -	
Sundre 11	Hallbjäns	1/65	Röse	1965-67	Ingrid & Sture Engqvist	Per. IV-VI	ATA 5229/85 / - / -	32403 / -	
Tingstäde 14	Tingstäde annex	A	Jordblandat röse	1955	Greta Arwidsson & Sven Hedin	Per. IV-VI	ATA 2887/56 / GM 165/56 / -	25520 / -	
Tingstäde 14	Tingstäde annex	B	Jordblandat röse	1955	Greta Arwidsson & Sven Hedin	Per. IV-VI	ATA 2887/56 / GM 165/56 / -	25520 / -	
Tingstäde 18	Myrvälder	1/58	Rösekaraktär	1958	Peter Manneke & Erik Nylén	Per. IV-VI	- / GM 388/58 / -		
Tofta 64	Krokstäde			1901	P. H. Wretman	Per. V		11480 / -	Hansson 1927; Sabatini 2007
Tofta 64	Krokstäde		Röse	1951	Greta Arwidsson	Per. IV-VI	ATA 2890/56 / GM 167/56 / -	25451 / -	
Tofta 78	Ansarve		Flatmark	Innan 1917		Per. IV		15867 / -	Hansson 1927; Arwidsson 1952; Sabatini 2007
Vallstena 18	Gudings	1/56	Röse	1956	Erik Nylén	Per. IV-VI	ATA 4869/59 / GM 96/59 / -	26310 / -	
Vallstena 225	Grinds	Anl. 1	Urnebrandgrop	1989	Gunilla Wickman-Nydolf	Per. IV-VI	ATA 6596/89 / - / Lst 220-3555-89		
Visby 96	Pilhagen		Röse	1911	E. Allgren	Per. V-VI		- / C 1635	Hansson 1927; Blücher 2005
Visby 120	Terra Nova	Grav 26:1	Röse	1980	Gunilla Wickman-Nydolf	Per. V			Wickman-Nydolf & Nydolf 1980
Visby 120	Terra Nova	Grav 26:1	Röse	1980	Gunilla Wickman-Nydolf	Per. IV-VI			Wickman-Nydolf & Nydolf 1980
Visby 120	Terra Nova	Grav 26:1	Röse	1980	Gunilla Wickman-Nydolf	Per. IV-VI			Wickman-Nydolf & Nydolf 1980
Visby 120	Terra Nova	Grav 26:2	Stensättning	1980	Gunilla Wickman-Nydolf	Per. VI			Wickman-Nydolf & Nydolf 1980
Visby 120	Terra Nova	Grav 26:4	Stensamling	1980	Gunilla Wickman-Nydolf	Per. VI-AA			Wickman-Nydolf & Nydolf 1980
Väskinde 69	Norrgårda	Graf 6	Röse	1902	O. Almgren & O. Wennersten	Per. IV-V		11740 / -	Hansson 1927; Eifert 2010
Väskinde 102	Skäggs	2/64	Röse	1964	Erik Nylén & G. Hörling	Per. IV-VI	ATA 2815/67 / - / -	28470 / -	
Väskinde 138	Burghagen		Hällkista	1933	Erik Floderus	Per. IV-VI	ATA 1789/33 / - / -	20368 / -	
Väskinde 3	Bläsnungs	Grav 155	Röse	1885	Fredrik Nordin	Per. IV-VI		7784:155 / -	Nordin 1888-90
Väskinde oreg.	Vies		Hällkista	1906	Oscar Wennersten	Per. V-VI		12924 / -	Hansson 1927
Västerhejde 21	Suderbys	A1 (Konc. I)	Röse	1975-76	Astrid Sjöberg	Per. III-V			Sjöberg 1975, 1976; Wexell muntl. 2011-11-15
Västerhejde 21	Suderbys	A1 (Konc. III)	Röse	1975-76	Astrid Sjöberg	Per. V			Sjöberg 1975, 1976; Wexell muntl. 2011-11-15
Västerhejde 21	Suderbys	A1 (Konc. V)	Röse	1975-76	Astrid Sjöberg	Per. V-VI			Sjöberg 1975, 1976; Wexell muntl. 2011-11-15
Västerhejde 21	Suderbys	A2 (Konc. V)	Röse	1975-76	Astrid Sjöberg	Per. IV-V			Sjöberg 1975, 1976; Wexell muntl. 2011-11-15
Väte 26	Mölner	2/55	Stensättning	1955	Greta Arwidsson	Per. IV-VI	- / GM 175/56 / -		
Väte 26	Mölner	3/55	Stensättning	1955	Greta Arwidsson	Per. IV-VI	- / GM 175/56 / -		

BILAGA 11.5 MÖJLIGA YNGRE BRONSÅLDERSGRAVAR UTAN BENFYND

RAÄ nr.	Lokal	Anl. nr.	Typ av anl.	Und. år	Undersökningsansvarig	Datering	ATA Dnr. / GM Dnr. / Lst. Dnr.	SHM / GM (C)	Referens
Bro oreg.	Suderbys			1891		Per. V		8890 / -	Hansson 1927
<i>Fole 120</i>	<i>Bondarve</i>		Röse	1938	Mårten Stenberger	Per. VI-ÅA	ATA 3142/38 / GM 225/38 / -		
Fröjel oreg.	Mulde		Röse	1842	Olof Wessman	Per. V-VI		1001 / -	Hansson 1927
Gothem oreg.			Röse	1884	Sigge Ulfsparre	Per. IV-VI		7571:112 / -	Hansson 1927
Lojsta oreg.	Bjärs		Röse	1879	Fredrik Johansson	Per. V		6396 / -	Hansson 1927
Mästerby oreg.	Bandarve		Röse	1874	Gabriel Gesäll & Norrby	Per. IV-V		1401 / -	Hansson 1927
Näs oreg.	Martarve					Per. V-VI		- / A 1120	Hansson 1927
Sanda 185	Runne		Stensättning	1949	Greta Arwidsson	Per. IV-VI	ATA 1218/54, 4989/56 / GM 111/54 / -		
<i>Vallstena</i>	<i>Alvena</i>		Röse	1875	Sigge Ulfsparre	Per. V-VI		5604:52 / -	Hansson 1927
Väs kinde oreg.	Bläsnugns			1862	Jacob Olsson	Per. IV-V		2942 / -	Hansson 1927

BILAGA 11.6 VARIABELBESKRIVNING

Förkortning	Beskrivning
L(L)	Längd (Large) över 13 meter
L(M)	Längd (Medium) 7,1-13 meter
L(S)	Längd (Small) 0-7 meter
B(L)	Bredd (Large) över 4 meter
B(M)	Bredd (Medium) 2,6-4 meter
B(S)	Bredd (Small) 0-2,5 meter
indx(L)	Längd/bredd-index (Large) över 4 meter
indx(M)	Längd/bredd-index (Medium) 2,26-4 meter
indx(S)	Längd/bredd-index (Small) 0-2,25 meter
R1	Riktning NNW-SSO till NNO-SSV
R2	Riktning ONO-VSV till OSO-VNV
R3	Riktning NV-SO eller NO-SV
solo	Ensam skeppsättning
par	Skeppss.tillsammans med en annan skeppss.
2+	Fler än två skeppss. Tillsammans
st.i.st	Skeppss. stäv i stäv med annan skeppss.
st.i.st2<	Skeppss. stäv i stäv. Fler än två på rad
gr.falt	Ligger på gravfält
ack.cirk	Ackompanjeras av rund sensättning
rose	Ligger i närheten av röse
ø20+	Röset är över 20 meter i diameter
flackt	Röset är flackt
forstav	Förstäv
midsk.st.	Midsskeppssten
und.mark	Påträffades under mark
ST(1)	Stentyp 1 gråsten
ST(2)	Stentyp 2 kalksten
ST(3)	Stentyp 3 grå- och kalksten
fall.H	Stenstorlek faller i höjd mot mitten av skeppss.
SS(L)	Stenstorlek (Large) över 1,31 meter
SS(M)	Stenstorlek (Medium) 0,5-1,3
SS(S)	Stenstorlek (Small) 0-0,49
B.konc.1	1 koncentration med benfynd
B.konc.2	2 koncentrationer med benfynd
B.konc.3+	3 eller fler koncentrationer med benfynd
sk.grav	Skelettgrav
lok.C	Benkonc. lokaliserat central i skeppss.
lok.A	Benkonc. lokaliserat i änden av skeppss.
lok.K	Benkonc. lokaliserat i kanten av skeppss.
V1	Benvikt 1 över 200 gram
V2	Benvikt 2 50-200 gram
V3	Benvikt 3 0-49 gram
MND(1)	Minsta individantal 1
MND(2)	Minsta individantal 2
MND(3+)	Minsta individantal 3 eller fler
urn1	En urna
urn2+	Två eller fler urnor
hus	Husurna
bikon.	Bikonisk urna
kopp	Keramikkopp
ker.	Keramik
kista	Kista
konst.	Övrig konstruktion
bra.lag.	Brandlager

Förkortning	Beskrivning
rakk.	Rakkniv
pinc.	Pincett
pinc.orn.	Pincett, ornerad
kniv	Kniv
syl	Syl
pilsp.	Pilspets
db.kn.	Dubbelknapp
br.pl.	Bronsplatta
ring	Ring
br.ovr.	Brons övrigt
kn.st.	Knacksten eller malstensöpare
flinta	Flinta
kol	Kol
harts	Harts

BILAGA 11.7 ÖVRIGA SKEPPSÄTTNINGAR (CA 2)

Nr. (CA 2)	RAÄ nr.	Lokal
67	Västra Karup 118	Slättaröd
68	Västra Ed 9	Hellerö
69	Västra Ed 105	Vinäs (grav IV / nr.11)
70	Löfta 148	Brånestad
71	Törnfall 146	Hjortekrog (grav IX / nr. 5)
72	Törnfall 146	Hjortekrog (grav IV / nr. 11)
73	Törnfall 146	Hjortekrog (grav II / nr. 13)
74	Österåker 474	Skärgårdsstad (A50)
75	Österåker 474	Skärgårdsstad (A51)

BILAGA 11.8 ¹⁴C-ANALYSER GOTLAND (2200-3699 BP)

Labbnr.	RAÄ Nr.	Lokal	Kontext (Anl. nr)	Material	$\delta^{13}\text{C}$ (‰ vs PDB)	14 C (BP):	St. avv. (±)	cal. BC (2 σ):	Sannolikhet:	Referens:
St-3107	Fole 56	Prästgården	Båtformad hällkista (6/59)	Obr. ben		2205	105	429 – AD 23	96,9%	Nylén 1972:33
Beta-2210	Gammelgarn 169	Gartarve	Härd (A6)	Kol		2210	60	396 – 149	96,8%	
St-2697	Fole 56	Prästgården	Båtformad hällkista (10/59)	Obr. ben		2215	100	429 – AD 2	96,8%	Nylén 1972:33
Ua-37515	Stenkyrka oreg.	Stora Bjärs	Härd	Kol		2220	35	382 – 202	100,0%	Östergren 2008/2009
Beta-118662	Träkumla 59	Tjängdarve	Härd	Kol		2220	50	392 – 175	100,0%	Rydén 1999a
St-11651	Visby 123	Kv. Glasmästaren	Kokgrop (härd)	Kol		2235	70	406 – 102	100,0%	Wickman-Nydolf 1998b
Ua-40606	Alskog 9	Gålrum	Skeppssättning 1 (A1)	Obr. ben	-21,5	2237	30	324 – 205	73, 2 %	Wehlin 2012a:186
Beta-103286	Tofta 194		Härd (Anl. 22)	Kol		2240	70	408 – 101	100,0%	Manneke & Zerpe 1996
St-2695	Fole 119	Kyrkogården	Båtformad hällkista (1/57)	Obr. ben		2245	100	545 – 39	97,9%	Nylén 1972:33
St-3181	Lärbro 162	Domarlunden	Skeppssättning 6 (F:1, övre skelett)	Obr. ben		2245	100	545 – 39	97,9%	Nylén 1972:33
St-11974	Havdhem 157	Sigtors	Härd med skörbränd sten	Kol		2250				Österholm 1989:159-163
St-4390	Visby 8	Annelund		Kol		2250	195	798 – AD 91	99,1%	
Ua-40483	Sundre 5		Skelettgrav	Obr. ben	-20,2	2252	30	317 – 207	65,4%	
St-1581	Hablingbo 31	Vasstäde	Pallisad (Fornborg)	Trä		2270	70	515 – 161	99,3%	Lundqvist 1965:91
St-5709	Hablingbo 136	Anningåkra	Kulturlager	Kol		2280	130	671 – 45	92,8%	Carlsson 1979:66-70
St-5541	Färö 268	Ödehoburga	Huskonstruktion (K4)	Kol		2280	85	548 – 94	96,6%	Gerdin 1989a
Beta-100278	Lokrume oreg.	Björnungs	Kokgrop (härd)	Kol		2280	70	538 – 164	99,6%	Manneke 1999b
St-3190	Ekeby 47	Ardags	Båtformad hällkista (2/35)	Obr. ben		2300	100	600 – 149	87,4%	Nylén 1972:33
LuS-8681	Rone 10	Uggårde	Stensättning (10:3)	Obr. ben		2300	50	419 – 336	50,5%	Martinsson-Wallin & Wehlin 2010
St-5725	Lau 106	Bönde	Härd	Kol		2305	90	598 – 164	89,7%	Carlsson 1979:61-62, 160
St-11132	Visby 110 m.fl.	Terra Nova	A71, F44	Kol	-26	2315	70	554 – 192	93,4%	
Ua-39819	Västerhejde oreg.	Vibble	Stolphål (A116)	Kol	-28,1	2321	36	421 – 354	79,1%	Wickman-Nydolf 2010a
Beta-211546	Endre oreg.	Lilla Hulte	Kokgrop (härd)	Kol		2330	60	551 – 341	71,2%	Wickman-Nydolf 2008c
St-5686	Follingbo 50	Hallfrede	Gropschaktugn (i husgrundsmiljö)	Kol		2332	160	801 – 44	100,0%	C-14 dateringar 1975-1976 (1979):9, Serning 1979:176
St-12674	Gammelgarn oreg.	Glose	Boplats (härd) (Anl 103)	Kol		2340	230	939 – AD 129	99,7%	Pettersson 1994:315-316
St-4342	Hablingbo 32	Havor	Under vall (Fornborg)	Kol		2340	120	788 – 164	99,7%	Nylén <i>et al.</i> 2005:134
St-5724	Lau 106	Bönde	Härd	Kol		2345	90	671 – 338	69,3%	Carlsson 1979:61-62, 160
St-12953	Halla 85	Nygranne	Härd (A24) (boplats)	Kol		2345	135	795 – 148	98,5%	Pettersson 1998
U-752	Färö 268	Ödehoburga	I huskonstruktion (trol. K1 i Härd 2)	Kol		2350	130	795 – 160	99,2%	Gerdin 1989a
Beta-125935	Färö 52	Ringvide	Kokgrop (härd) nära stolphål	Kol	-25	2350	60	594 – 351	78,2 5	Wickman-Nydolf 1999
St-1561	Hablingbo 31	Vasstäde	Pallisad (Fornborg)	Trä		2365	70	670 – 355	80,4%	Lundqvist 1965:91
LuA-5525	Lokrume Utgård	Martebo myr	Stockbåt	Trä		2370	35	540 – 386	96,1%	Dendronr. 12680 (Lund), Pettersson 2002
St-11890	Visby 123	Kv. Glasmästaren	A 19	Kol		2375	70	673 – 358	81,4%	
Beta-200050	Visby 165	Kv. Artilleriet	Härd	Kol		2380	70	675 – 359	81,6%	Wickman-Nydolf 2005
Ua-41358	Lau 41	Goks	Stensättning (skelettgrav)	Obr. tand	-19,4	2385	30	539 – 394	96,0%	Martinsson-Wallin & Wehlin 2011; Wehlin 2012a:182
Ua-37932	Visby	Kv. Värvarn	Stolphål (Hus 4)	Kol	-24,2	2390	55	597 – 386	76,3%	Wickman-Nydolf 2011:35
St-5726	Lau 106	Bönde	Härd	Kol		2395	90	787 – 357	97,0%	Carlsson 1979:61-62, 160
Ua-23687	Lärbro 630	Stora Vikers	Stensättning (brandgrav A?)	Br. ben	-23,6	2400	110	796 – 350	93,0%	Carlsson & Widerström 2004
St-11128	Visby 110 m.fl.	Terra Nova	A96 F51	Kol	-25,4	2400	70	674 – 383	80,1%	
Ua-38767	Visbyleden	Bingebyreservoaren	Kokgrop (härd A4)	Kol		2400	30	544 – 397	90,3%	Wickman-Nydolf 2009
St-5873	Buttle 90	Ungelhem		Kol		2405	90	791 – 358	98,8%	Carlsson 1979:123, 160
St-5710	Hablingbo 136	Anningåkra	Kulturlager	Kol		2410	85	789 – 367	100,0%	Carlsson 1979:67-70
Ua-40116	Visborg	Oscarstenen	Härdgrop (A8)	Kol	-27,4	2413	30	551 – 399	83,5%	Wickman-Nydolf 2012c
Ua-44090	Visby oreg.	Kv. Artilleriet 1:38	Härdgrop (A 68)	Kol	-25,4	2414	30	552 – 399	83,0%	Wickman-Nydolf 2012b
Ua-17015	Heilvi 4	Norrby	Härd (A515)	Kol	-26,5	2425	65	671 – 397	78,4%	Wickman-Nydolf 2000
St-3205	Lärbro 162	Domarlunden	Skeppssättning 1 (Grav a)	Obr. ben		2430	100	801 – 360	99,4%	Wehlin 2012a:186
St-7923	Visby 115	Kv. Sömmerskan	Kokgrop (härd)	Kol	-25,2	2430	80	774 – 393	100,0%	Gerdin 1981:187
St-11129	Visby 110 m.fl.	Terra Nova	A18, F38	Kol	-26,5	2430	70	674 – 398	77,3%	
Ua-11308	Tingstäde 167	Rosarve	Nedgravning/grop (härd) (A22)	Kol		2440	65	673 – 402	76,8%	Manneke & Wennersten 1999

LuS-8248	Alskog 62	Liffride	Stensättning (brandgrav)	Br. ben		2440	50	669 – 405	77,8%	Runesson 2008
Ua-39818	Västerhejde oreg.	Vibble	Grop (A19)	Kol	-25,6	2445	30	596 – 408	64,1%	Wickman-Nydolf 2010a
St-4493	Rone 324-327	Vinarve	Kulturlager	Kol		2450	105	810 – 362	99,8%	Lindquist 1974:20
Beta-100282	Västerhejde 111	Skjutfältet	Härd	Kol		2450	70	767 – 404	100,0%	Manneke 1999c
St-4490	Rone 324-327	Vinarve	Brandlager	Kol		2455	140	848 – 342	92,9%	Lindquist 1974:20
St-5706	Lau 106	Bönde	Brandlager	Kol		2455	90	789 – 398	100,0%	Carlsson 1979:60-61
St-11647	Visby 123	Kv. Glasmästaren	Kokgrop (härd)	Kol		2455	70	768 – 405	100,0%	Wickman-Nydolf 1998b
Ua-42259	Lärbro 114	Tängelgårda	Skeppsättning 1 (A1)	Obr. ben	-20,8	2467	35	762 – 479	88,1%	Wehlin 2012a:186
St-8868	Visby 110	Terra Nova	Kulturlager (åkersystem)	Kol	-25,9	2470	215	1090 – 44	99,7%	Wickman-Nydolf 1998a
St-13073	Visby 122	Kv. Tenngjutaren	Härd	Kol		2470	70	773 – 408	100,0%	
St-7924	Visby 115	Kv. Sömmerskan	Kokgrop (härd)	Kol		2475	80	783 – 408	100,0%	Gerdin 1981:187
LuS-8378	Vamlingbo 36	Nore	Skelettgrav	Obr. ben		2475	50	768 – 478	87,6%	Widerström 2009
Ua-21452	Fole 186-194	Kisslings/Stora Ryttes	Härd (grop)	Kol	-25,2	2475	45	767 – 480	88,8%	Wickman-Nydolf 2003
St-8872	Visby 110	Terra Nova	Kulturlager (Åkersystem)	Kol	-25,6	2480	145	909 – 348	95,2%	Wickman-Nydolf 1998a
Beta-221096	Sproge 133	Mårtens	Härd (grop)	Kol	-26,9	2480	50	772 – 479	89,0%	Pettersson 2006
Beta-211550	Havdhem oreg.	Gimbrings	Härd (grop)	Kol	-24,6	2480	40	770 – 484	91,8%	Wickman-Nydolf 2006
St-6105	Barlingbo 31	Hällänge	Under stenpackning (Fornborg)	Kol		2485	275	1272 – AD 60	99,7%	Manneke 1979:119
Beta-133752	Helvli 199	Malms	Härd	Kol	-25	2490	70	787 – 477	87,8%	Rydén 1999b
Beta-100283	Västerhejde 111	Skjutfältet 1:2	Härd	Kol		2490	70	787 – 477	87,8%	Manneke 1999c
Ua-41062	Gothem 131	Gothemshammar	Fyllning i vallkonstruktion	Obr. ben	-22,5	2493	39	785 – 503	95,0%	Wallin <i>et al.</i> 2011
St-11896	Visby 137	Kv. Vagnmakaren	Kokgrop (härd)	Kol		2505	150	939 – 350	95,8%	Wickman-Nydolf 1998c
St-11898	Visby 137	Kv. Vagnmakaren	Kokgrop (härd)	Kol		2505	75	795 – 478	89,3%	Wickman-Nydolf 1998c
St-11639	Bro 136	Duss	Kokgrop (härd) (Anl. 6)	Kol		2510	115	850 – 387	98,9%	Gerdin 1989b:387
Beta-64443	Visby 110	Kv. Kittelflickaren	Härd	Kol		2510	80	797 – 477	89,0%	Swanström 1993:312, 1999
St-11889	Visby 123	Kv. Glasmästaren	A19?	Kol		2515	110	844 – 392	99,5%	
St-10324	Fröjel oreg.	Vallhagar	Härd (schakt 24).	Kol	-26,1	2520	230	1212 – 86	99,3%	Pettersson 1986:229
Beta-259228	Visby 161	Artilleriet, IKEA-husen	Kokgrop (härd)	Kol	-24,5	2520	40	796 – 517	100,0%	Wickman-Nydolf 2010b
St-11916	Visby 123	Kv. Glasmästaren	Kokgrop (härd) (A5:VIII)	Kol		2525	160	1011 – 349	96,4%	Wickman-Nydolf 1998b
St-10961	Tofta 14	Ansarve hage	Skelettgrav	Obr. ben	-21,6	2530	275	1317 – AD 1	99,4%	Bägerfeldt 1992:106
St-6525	Vallstena oreg.	Uppgarde/Nygårdsrum	Oval grop med skörbränd sten (A 19)	Kol	-25,7	2540	95	836 – 404	100,0%	Englund 1998, Wehlin 2010:98
Ua-41068	Gothem 131	Gothemshammar	Fyllning i vallkonstruktion	Obr. ben	-20,7	2540	40	695 – 539	61,4%	Wallin <i>et al.</i> 2011
St-11918	Visby 125	Kv. Kakelugnsmakaren	Härd	Kol		2545	145	1014 – 358	99,5%	
St-5705	Lau 106	Bönde	Kulturlager	Kol		2550	180	1123 – 343	95,8%	Carlsson 1979:61
Ua-39817	Västerhejde oreg.	Vibble	Stolphål (A46)	Kol	-26,5	2554	30	801 – 745	55,3%	Wickman-Nydolf 2010a
Ua-33419	Alskog 62	Liffride	Skeppsättning 2	Br. ben	-22,2	2555	40	807 – 727	46,4%	Hallin 2004
St-4343	Hablingbo 32	Havor	Under stenkonstruktion	Kol		2560	195	1134 – 200	98,6%	Nylén <i>et al.</i> 2005:136
St-13069	Visby 122	Kv. Gelbgjutaren, Stg 909	Härd	Kol		2560	70	831 – 485	95,9%	Wickman-Nydolf 1998d
Ua-22338	Visby 127	Kv. Stenhuggaren	Härd (A2)	Kol	-25,2	2560	40	809 – 729	50,1%	Pettersson 2005
Beta-64450	Visby 144-145	Annelund, Stg 449	Mörk fläck med keramik	Kol	-24,9	2570	80	844 – 477	93,5%	Zerpe 1999b
St-13070	Visby 122	Kv. Gelbgjutaren, Stg 909	Kokgrop (härd)	Kol		2570	70	840 – 484	96,4%	Wickman-Nydolf 1998d
St-11644	Visby 125	Kv. Kakelugnsmakaren	Kokgrop (härd)	Kol		2575	70	845 – 486	96,3%	
Ua-22337	Visby 127	Kv. Stenhuggaren	Härd (A1)	Kol	-25,9	2575	40	815 – 737	62,5%	Vedlab. 0350; Pettersson 2005
St-11920	Visby 125	Kv. Kakelugnsmakaren	Härd	Kol		2580	280	1405 – 49	100,0%	
St-8854	Rute 77	Fardume	Skeppsättning 1 (Anl. 1, [F2])	Harts	-28,6	2580	150	1059 – 377	99,1%	Pettersson 1982, Sabatini 2007:120
Ua-18669	Färö 10	Lauter	Kulturlager	Obr. ben	-19	2585	60	848 – 517	98,6%	Sten 2004
St-6526	Vallstena oreg.	Uppgarde/Nygårdsrum	Oval grop med skörbränd sten (A 21)	Kol	-25	2590	95	909 – 477	94,3%	Englund 1998, Wehlin 2010:98
Ua-41063	Gothem 131	Gothemshammar	Fyllning i vallkonstruktion	Obr. ben	-21,2	2593	38	831 – 748	82,2%	Wallin <i>et al.</i> 2011
St-6109	Hablingbo 32	Havor	Kulturlager (Fornborg)	Kol		2595	120	979 – 403	100,0%	Nylén <i>et al.</i> 2005:136
St-13077	Visby 122	Kv. Tenngjutaren	Härd	Kol		2610	115	980 – 409	99,6%	
Beta-64428	Visby 137	Kv. Vagnmakaren	Härd	Kol		2610	80	929 – 506	98,2%	
St-9530	Kräklingbo oreg.	Kräklings	Rund grop med skörbränd sten	Kol	-25,9	2620	85	943 – 506	97,2%	Zerpe 1983:110
Ua-41066	Gothem 131	Gothemshammar	Fyllning i vallkonstruktion	Obr. ben	-21,6	2637	39	863 – 770	92,8%	Wallin <i>et al.</i> 2011
St-13067	Visby 122	Kv. Gelbgjutaren, Stg 909	Härd	Kol		2640	70	943 – 729	82,5%	Wickman-Nydolf 1998d
Beta-157225	Visby 157	Kv. Värmekraften	Kokgrop (härd)	Kol		2650	60	938 – 750	94,1%	Wickman-Nydolf 2002a

Beta-86534	Alskog 159	Liffride	Härd (Skrävstenshög)	Kol		2650	40	898 – 783	100,0%	Goldhahn 1996; Hallin 2002:39
Ua-41184	Rone 10	Uggårde	Stensättning (10:3)	Br. ben	-20,2	2653	30	850 – 790	92,7%	Martinsson-Wallin (mutl. 2012-01-20)
Ua-41069	Gothem 131	Gothemshammar	Fyllning i vallkonstruktion	Obr. ben	-15,4	2654	39	898 – 788	100,0%	Wallin <i>et al.</i> 2011
St-13075	Visby 122	Kv. Tenngjutaren	Härd	Kol		2660	70	1001 – 748	93,2%	
LuS-8685	Gothem 131	Gothemshammar	Fyllning i vallkonstruktion	Obr. tand		2660	50	917 – 771	100,0%	Wallin 2010:52
Ua-42249	Levide 1	Braidfloar	Skeppssättning 1 (brandgrav Ab)	Br. ben	-19,8	2660	34	864 – 793	86,7%	
Beta-64446	Visby 110	Kv. Kittelflickaren	Härd	Kol		2680	90	1056 – 727	89,2%	Swanström 1993:312, 1999
Ua-41071	Gothem 131	Gothemshammar	Fyllning i vallkonstruktion	Kol	-26,8	2685	38	906 – 798	100,0%	Wallin <i>et al.</i> 2011
Beta-246421	Visby 147	Artilleriet	Kokgrop (härd)	Kol		2690	40	912 – 798	100,0%	Wickman-Nydolf 2008a
Beta-64427	Visby 110 m.fl.	Kv. Kittelflickaren	Skärvstensvall	Kol		2700	90	1119 – 748	95,3%	
Beta-125932	Näs 99	Drakarve	Härd	Kol		2700	60	980 – 790	98,9%	Wickman-Nydolf 2002b
Ua-41065	Gothem 131	Gothemshammar	Fyllning i vallkonstruktion	Obr. ben	-21,3	2703	37	916 – 803	100,0%	Wallin <i>et al.</i> 2011
Ua-41064	Gothem 131	Gothemshammar	Fyllning i vallkonstruktion	Obr. ben	-21,8	2704	39	921 – 801	100,0%	Wallin <i>et al.</i> 2011
Ua-42250	Levide 1	Braidfloar	Skeppssättning 2 (brandgrav B)	Br. ben	-20,4	2704	34	911 – 805	100,0%	
Ua-40610	Alskog 9	Gålrum	Skeppssättning 5 (A5)	Br. ben	-23	2705	30	907 – 807	100,0%	
Ua-42767	Lärbo oreg.	Angelsbos	Härdkonst./Rostningsanläggning (A5)	Kol	-26,4	2715	34	920 – 807	100,0%	Langhammer 2012
Ua-41185	Rone 10	Uggårde	Stensättning (10:3)	Br. ben	-25	2719	32	920 – 809	100,0%	Martinsson-Wallin (muntligen 2012-01-20)
Beta-193956	Tofta oreg.	Kroks	Härd med skörbränd sten	Kol	-25,5	2720	60	1000 – 798	100,0%	Zerpe 2009
St-11650	Visby 123	Kv. Glasmästaren	Kokgrop (härd)	Kol		2725	135	1270 – 512	99,7%	Wickman-Nydolf 1998b
Beta-157228	Visby 157	Kv. Värmekraften 2	Kokgrop (härd)	Kol		2730	60	1007 – 799	100,0%	Wickman-Nydolf 2002a
Ua-42254	Väte 13	Gräne	Skeppssättning 1 (Grav, Bnr. 5)	Br. ben	-20,7	2731	32	931 – 811	98,8%	
Ua-42248	Levide 1	Braidfloar	Skeppssättning 1 (Grav Aa)	Br. ben	-20,6	2733	35	937 – 810	97,1%	
St-9568	Ardre 1	Burgbacken	Under stenvall (ornborg)	Kol		2735	250	1506 – 356	99,0%	Engström <i>et al.</i> 1987:165
St-5728	Lau 106	Bönde	Stolphål	Kol		2750	90	1132 – 774	98,2%	Carlsson 1979:62, 160
Beta-135642	Hellvi 4	Norrbys 2:1	Härd	Kol		2750	60	1028 – 802	99,5%	Wickman-Nydolf 2000
Ua-41067	Gothem 131	Gothemshammar	Fyllning i vallkonstruktion	Obr. ben (svin)	-22,3	2751	39	980 – 818	98,0%	Wallin <i>et al.</i> 2011
St-13074	Visby 122	Kv. Tenngjutaren	Härd	Kol		2755	70	1056 – 798	98,0%	
Ua-42261	Lärbo 114	Tängelgårda	Skeppssättning 2 (A2)	Br. ben	-24,3	2758	38	998 – 826	100,0%	
St-11373	Fröjel 40	Vallhagar (södra gravfältet)	Rektangulär stensättning (B9)	Kol	-26,8	2760	70	1058 – 800	97,2%	
Ua-40608	Alskog 9	Gålrum	Skeppssättning 3 (A3)	Br. ben	-19,7	2761	30	979 – 831	98,6%	
Ua-37513	Stenkyrka oreg.	Garde (Sibirien)	Härd (Fnr 53)	Kol		2765	35	999 – 832	100,0%	Östergren 2008
St-9036	Visby 122	Kv. Gelbgjutaren	Skärvstenshög	Kol	-26,2	2770	180	1409 – 507	99,3%	Wickman-Nydolf 1987
Beta-64445	Visby 110	Kv. Kittelflickaren	Härd	Kol		2770	70	1090 – 804	98,5%	Swanström 1993:312, 1999
Beta-246425	Visby 147	Artilleriet	Kokgrop (härd)	Kol		2770	40	1008 – 828	100,0%	Wickman-Nydolf 2008a
St-13078	Visby 122	Kv. Tenngjutaren	Härd	Kol		2775	70	1094 – 806	98,1%	
St-11649	Visby 123	Kv. Glasmästaren	Härd	Kol		2780	70	1117 – 808	100,0%	Wickman-Nydolf 1998b
Ua-40234	Eke 88	S:5	Gravhög (brandgrav)	Br. ben	-22,2	2794	37	1028 – 840	99,3%	Widerström 2010
Beta-100285	Tofta 194		Fylld grop	Kol		2800	80	1133 – 806	95,6%	Manneke & Zerpe 1996
Ua-42256	Klinte 86	Rannarve	Skeppssättning 4 (Anl. 4)	Br. ben	-21,5	2802	33	1044 – 892	95,3%	
Ua-40611	Alskog 9	Gålrum	Skeppssättning 6 (A6)	Br. ben	-22,6	2803	31	1042 – 894	97,0%	
St-11372	Fröjel 40	Vallhagar (södra gravfältet)	Stensättning (A323)	Kol	-26,3	2805	70	1131 – 811	98,0%	
St-13076	Visby 122	Kv. Tenngjutaren	Härd	Kol		2805	70	1131 – 811	98,0%	
Ua-42255	Klinte 86	Rannarve	Skeppssättning 2 (Anl. 2)	Br. ben	-22,4	2812	34	1054 – 892	97,1%	
Ua-19401	Gothem 120	Västerbjärs	W Dwelling	Obr. ben	-20,3	2815	50	1116 – 843	100,0%	Eriksson 2004:141
Ua-42258	Stenkyrka 30	Stora Bjers	Skeppssättning 1 (Grav 1A)	Br. ben	-24,7	2818	36	1059 – 895	95,5%	
St-4489	Rone 324-327	Vinarve	Härd från kulturlager under åderspår	Kol		2820	100	1264 – 803	100,0%	Lindquist 1974:20; Windelhed 1984:109
Beta-100284	Tofta 194		Fylld grop	Kol		2820	70	1134 – 822	94,9%	Manneke & Zerpe 1996
Beta-64449	Visby 110	Kv. Kittelflickaren	Härd	Kol		2830	70	1135 – 831	92,3%	Swanström 1993:312, 1999
Ua-42251	Levide 1	Braidfloar	Stensättning (C)	Br. ben	-16	2832	34	1089 – 906	97,9%	
St-9247	Eksta 171	Ajvide	Härd	Kol		2835	215	1506 – 486	99,0%	Österholm 1989:95, 123
St-11897	Visby 137	Kv. Vagnmakaren	Kokgrop (härd)	Kol		2835	160	1441 – 749	98,0%	Wickman-Nydolf 1998c
Ua-40609	Alskog 9	Gålrum	Skeppssättning 4 (A4)	Br. ben	-25,7	2839	30	1089 – 915	97,7%	

Beta-221098	Väskinde 179	Lilla Klintegårda	Härd	Kol	-25,9	2840	40	1125 – 903	100,0%	Pettersson 2007
St-11444	Burs 201	Sigdes	Grop/stolphål (Nr. 36)	Kol	-25,6	2845	70	1213 – 839	98,8%	Manneke 1987:321-322
Ua-41178	Lärbro 127	Koparve	Hällkista 1 (Skelettgrav 1)	Obr. ben	-20,3	2849	36	1124 – 916	100,0%	Martinsson-Wallin (mutl. 2012-01-20)
LuS-8684	Gothem 131	Gothemshammar	Mörkt lager under valkonstruktion	Obr. ben		2850	50	1134 – 897	93,8%	Wallin 2010:52
St-11917	Visby 125	Kv. Kakelugnsmakaren	Kulturlager	Kol		2860	215	1535 – 507	99,1%	
St-5727	Lau 106	Bönde	Härd	Kol		2860	90	1294 – 830	100,0%	Carlsson 1979:62, 160
Ua-42260	Lärbro 114	Tängelgård	Skeppsättning 1 (A1a)	Br. ben	-24	2861	51	1210 – 904	100,0%	
St-5780	Lau 106	Bönde	Konstruktion	Kol		2865	105	1316 – 818	99,2%	Carlsson 1979:60-61, 160
St-2855	Lärbro 144	Stora Vikers	Hällkista 1	Obr. ben		2865	100	1314 – 822	99,6%	Oldeberg 1976:188
Ua-42245	Tofta 78	Ansarve	Skeppsättning 1	Br. Ben	-22,2	2868	40	1132 – 920	94,2%	
Beta-100286	Tofta 194		Fylld grop	Kol		2870	70	1265 – 893	98,2%	Manneke & Zerpe 1996
St-5707	Lau 106	Bönde	Härd	Kol		2875	90	1310 – 836	100,0%	Carlsson 1979:62, 160
Ua-40607	Alskog 9	Gålrum	Skeppsättning 2 (A2)	Br. ben	-23,1	2885	30	1132 – 975	91,2%	
Beta-64448	Visby 110	Kv. Kittelflickaren	Härd	Kol		2890	140	1413 – 809	100,0%	Swanström 1993:312, 1999
Beta-125939	Västerhejde oreg.	Tofta skjutfält	Härd	Kol		2900	100	1323 – 891	93,4%	Rydén 1997
Ua-22986	Alskog 62	Liffride	Skeppsättning 1	Kol		2900	45	1219 – 973	93,7%	Hallin 2003
Ua-41683	Lau 41	Goks	Stensättning	Br. ben	-25,6	2903	30	1212 – 1002	100,0%	Wehlin 2012a:182
Ua-22985	Alskog 62	Liffride	Skeppsättning 1	Kol		2910	45	1262 – 976	99,8%	Hallin 2003
Ua-42257	Stenkyrka 48	Sorby	Skeppsättning (Anl. 11/65 Bnr. 50)	Br. ben	-21,2	2911	33	1214 – 1007	97,3%	
Ua-11304	Tingstäde 70	FurbjärsSmis	Lager i stenvall (fornborg)	Kol	?	2915	70	1315 – 918	99,3%	Manneke & Wennersten 1999
Ua-18119	Visby 157	Kv. Värmekraften	Stolphål	Kol		2920	70	1316 – 923	99,0%	Wickman-Nydolf 2002a
St-2860	Väskinde 69	Norrgård	Hällkista 3	Obr. ben		2925	100	1404 – 899	100,0%	Oldeberg 1976:188
St-9470	Hablingbo 112	Stora Domerarve	Skelettgrav	Obr. ben		2930	210	1682 – 748	98,2%	Österholm 1989:134, 140
Beta-246419	Visby 147	Artilleriet	Kokgrop (hård)	Kol		2930	40	1264 – 1010	100,0%	Wickman-Nydolf 2008a
St-2862	Lärbro 127	Koparve	Hällkista 1 (Skelettgrav 2)	Obr. ben		2935	100	1406 – 907	100,0%	Oldeberg 1976:188
St-1623	Hamra 2	Sindarve/Långmyre	Från vall (fornborg)	Torv		2935	70	1320 – 971	94,3%	Lundqvist 1965:91
Ua-40605	Alskog 9	Gålrum	Skeppsättning 1 (A1?)	Br. ben	-23,4	2968	30	1307 – 1111	97,1%	
Prov-410	Rone 324-327	Vinarve	Kulturinfluerat lager	Kol		2980	330	1984 – 394	99,5%	Windelhed 1984: 99, 109
Beta-200052	Visby 155	Kv. Artilleriet	Härd	Kol		2980	70	1399 – 1013	100,0%	Wickman-Nydolf 2005
Beta-103285	Tofta 194		Härd	Kol		2980	50	1324 – 1050	91,8%	Manneke & Zerpe 1996
St-4885	Fröjel 31	Vallhagar	Stubbe	Kol		2995	100	1446 – 972	98,6%	Carlsson 1979:89, 160
St-4488	Rone 324-327	Vinarve	Fylld (avfalls-) grop	Kol		3000	160	1537 – 832	98,7%	Lindquist 1974:20
Ua-41179	Lärbro 127	Koparve	Hällkista 1 (Skelettgrav 2)	Obr. ben	-20,7	3022	34	1393 – 1191	95,9%	Martinsson-Wallin (muntligen 2012-01-20)
St-4494	Rone 324-327	Vinarve	Härd från kulturlager under åderspår	Kol		3030	145	1562 – 904	98,3%	Lindquist 1974:20, Windelhed 1984:109
Beta-64422	Visby 122, 123	Gelbgjutaren	Schakt över åkersystem	Kol		3030	100	1497 – 1002	100,0%	Wickman-Nydolf 1998d
Ua-44037	Ardre 1	Lauritse	Stolphål (A6) i fornborg	Kol	-26,3	3032	31	1400 – 1209	99,2%	Wickman-Nydolf 2012a
Beta-100263	Hemse 117	Sindarve	Fylld grop	Kol		3040	80	1455 – 1048	99,5%	Manneke 1999a
Ua-18082	Norrlanda 177	Burs	Härd (grop)	Kol		3040	70	1441 – 1110	97,4%	Wickman-Nydolf 2001
St-8866	Visby 110	Terra Nova	Kulturlager (Åkersystem)	Kol		3050	300	2031 – 517	100,0%	Wickman-Nydolf 1998a
St-10624	Hablingbo 112	Stora Domerarve	Skelettgrav (kvinna)	Obr. ben		3055	150	1631 – 905	100,0%	Österholm 1989:134, 140
LuS-8683	Rone 10	Uggårde	Skårvstenshögh (10:4)	Kol		3060	50	1434 – 1193	98,5%	Martinsson-Wallin & Wehlin 2010
St-9033	Eksta 171	Ajvide	Härd	Kol		3065	75	1498 – 1114	100,0%	Österholm 1989:95, 123
LuS-8682	Rone 10	Uggårde	Stensättning	Kol		3075	50	1448 – 1208	99,5%	Martinsson-Wallin & Wehlin 2010
Ua-23079	Silte 50	Stora Hallvards	Brandgrav	Br. ben		3075	45	1438 – 1252	96,4%	Thunmark-Nylén 2006:627
Ua-34351	Eksta 171	Ajvide	Kulturlager	Obr. tand	-22,7	3085	40	1437 – 1260	100,0%	Norderång 2008:296
Ua-44036	Ardre 1	Lauritse	Härd (A3) i fornborg	Kol	-23,8	3093	31	1432 – 1292	99,5%	Wickman-Nydolf 2012a
Ua-19407	Gothem 120	Västerbjärs	"Fyndplats" 87	Obr. tand	-20,8	3095	65	1500 – 1193	99,1%	Eriksson 2004:141
St-11921	Visby 125	Kv. Kakelugnsmakaren	Kokgrop (hård)	Kol		3125	215	1883 – 890	98,9%	
St-12958	Halla 85	Nygranne	Härd (A153) (boplats)	Kol		3140	280	2141 – 770	100,0%	Pettersson 1998
Prov-514	Rone 324-327	Vinarve	Kulturinfluerat lager	Kol		3140	160	1767 – 973	99,5%	Windelhed 1984: 99, 109
Prov-401	Rone 324-327	Vinarve	Härd från kulturlager under åderspår	Kol		3155	110	1687 – 1125	100,0%	Windelhed 1984: 99, 109
Ua-19400	Gothem 120	Västerbjärs	Invid härd	Obr. ben	-21,4	3160	55	1533 – 1296	99,1%	Eriksson 2004:141
St-3736	Hangvar 3	Ire	Kulturlager	Kol		3205	160	1835 – 1054	97,9%	Janzon 1974:124

Beta-64431	Visby 110	Stg. 769B	Schakt över åkersystem	Kol	-25,2	3210	90	1691 – 1288	98,9%	Manneke & Pettersson 1998; Pettersson 2011:27
St-10326	Fröjel 31	Vallhagar	Grop under skärstvstensvall (Schakt 54)	Kol	-24,4	3220	80	1688 – 1368	96,4%	Pettersson 1986:229
St-1627	Hamra 2	Sindarve/Långmyre	Från vall (fornborg)	Torv		3230	120	1778 – 1211	98,4%	Lundqvist 1965:91
Ua-44294	Burs 9	Häffinds	Översta skelettet i hällkistan	Obr. tand	-21,1	3236	31	1541 – 1434	85,2%	Muntligen Wallin 2012-09-29
St-12673	Gammelgam oreg.	Glose	Boplatst (Anl 58)	Kol		3240	110	1775 – 1260	99,2%	Pettersson 1994:315-316
Ua-40482	Sundre 5		Skelettgrav	Obr. ben	-19,2	3363	30	1741 – 1606	92,5%	Widerström 2011
St-10960	Tofta 14	Ansarve hage	Från kammaren (Megalitgrav)	Obr. ben	-19,7	3370	130	1981 – 1401	99,1%	Bägerfeldt 1992:106
St-7010	Vallstena oreg.	Uppgarde/Nygårdsrum	Rundstensatt grop (A 52a)	Kol	-28,1	3380	95	1907 – 1488	97,9%	Englund 1998, Wehlin 2010:98
Ua-43662	Alskog 48	Gålrum/Utalskog	Grotta (skreva) / massgrav	Obr. tand	-21,1	3386	59	1782 – 1525	91,0%	
Prov-607	Rone 250	Vinarve	Härd från kulturlager under åderspår	Kol		3400	120	1979 – 1434	99,1%	Österholm 1979:24; Windelhed 1984:110
St-6705	Rone 250	Vinarve	Nära fossila åkrar	Kol		3415	120	1985 – 1448	98,1%	Österholm 1979:20; Karlsson 1991
Ua-43663	Alskog 48	Gålrum/Utalskog	Grotta (skreva) / massgrav	Obr. tand	-21,2	3468	48	1917 – 1678	99,3%	
St-9306	Kräklingbo oreg.		Ålgranium 2	Obr. ben	-22,1	3505	80	2034 – 1625	100,0%	
St-12943	Visby 127	Stenhuggaren	Rund grop (boplats)	Kol		3515	70	2031 – 1680	99,7%	Pettersson 1992
?	Rone 250	Vinarve	Kulturlager	Kol		3530	165	2307 – 1488	98,9%	Österholm 1979:16
St-11206	Eksta 171	Ajvide	Kulturlager	Kol		3615	70	2145 – 1858	88,3%	Österholm 1989:95, 123

11.9 ÖVRIGA ¹⁴C-ANALYSER SOM GENOMFÖRTS INOM RAMEN FÖR PROJEKTET

Labbnr.	RAÄ Nr.	Lokal	Kontext (Anl. nr)	Material	$\delta^{13}C$ (‰ vs PDB)	14 C (BP):	St. avv. (±)	cal. BC (2 σ):	Sannolikhet:	Referens:
Ua-41001	Lau 41	Goks	Stensättning (Grav 2/2010)	Obr. ben	-23,3	1520	30	AD 526-609	70,6%	Wehlin 2012a:182
Ua-41000	Lau 41	Goks	Stensättning (Grav 1/2010)	Obr. ben	-21,4	1732	31	AD 239-391	100,0%	Wehlin 2012a:182
Ua-41684	Lau 41	Goks	Stensättning (Grav 1/2010)	Obr. ben	-26,7	1735	36	AD 229-404	100,0%	Wehlin 2012a:182
Ua-42485	Vallstena 90	Alvena/Trollbrändan	Stengrundshus	Obr. ben	-21,6	1961	34	41 - AD 88	94,3%	Wehlin <i>et al.</i> 2011

BILAGA 11.10 ELEKTRONMIKROSKOPIUNDERSÖKNING OCH ENERGIDISPERSIV RÖNTGENSPEKTROSKOPI (EDS)

Elektronmikroskopiundersökning med EDS analys av beläggningar på benmaterial

Prov Lau 49:2

Både den röda beläggning och ett ofärgat område analyserades med följande resultat (förutom syre, halter i vikts-%):

	Al	Si	P	K	Ca	Fe
Rött parti	1,80	3,08	9,00	0,45	19,08	67,48
Rött parti	0,98	3,59	10,21	0,14	16,47	67,24
Rent ben	4,55	8,82	29,51	1,84	51,20	2,60

De höga järnhalterna tyder på att den röda beläggningen huvudsakligen består av järnoxider och/eller järnhydroxider.

Väskinde 69:1

En svart beläggning med rund form analyserades. I hög förstoring ser man att området täcks av ett nätverk av tunna fibrer (bild bifogas). Analysresultat:

	C	Si	P	K	Ca	Fe
Svart parti	87,79	0,07	0,44	0,00	11,71	0,00
Svart parti	84,69	0,14	0,87	0,30	13,82	0,16
Ojämnt parti	27,56	4,19	7,29	3,19	50,58	3,23

De höga kolhalterna i den mörka beläggningen tyder på att dessa består av organiskt material (svamp- eller rot-trådar). I den tredje analyspunkten (ojämnt parti) har troligen både fibrer och ben analyserats tillsammans.

Tofta 26:1

En brungul beläggning analyserades med följande resultat:

	C	Al	Si	P	Ca	Fe
Brunt parti	13,94	2,30	1,24	21,19	57,82	3,63
Brunt parti	26,36	2,57	2,09	15,35	47,59	4,69
Brunt parti	23,89	1,62	0,90	23,54	46,29	1,62

Den brungula beläggningen innehåller höga halter Ca och P liksom benmaterialet, men även höga kolhalter. En test med röntgendiffraction visade att materialet är amorft. Kan vara någon form av organisk utfällning.

Henrik Skogby, 2010-10-25

Skalle 21/10/2010 14:07:40

Project: Skalle
 Owner: Inca_2
 Site: Site of Interest 1

Sample: LAU48 2
 Type: Default
 ID:

Processing option: All elements analysed (Normalised)

Spectrum	In stats	Mg	Al	Si	P	K	Ca	Mn	Fe	Total
Spectrum 1	Yes	-0.51	1.60	3.08	9.00	0.45	19.08	-0.39	67.48	100.00
Spectrum 2	Yes	1.03	0.98	3.59	-0.21	0.14	16.47	0.34	67.24	100.00
Spectrum 3	Yes	1.30	4.55	8.82	29.51	1.84	51.20	0.17	2.60	100.00
Mean		0.61	2.44	5.17	16.24	0.81	26.92	0.04	45.77	100.00
Std deviation		0.96	1.87	3.18	11.51	0.91	19.34	0.38	37.39	
Max		1.30	4.55	8.82	29.51	1.84	51.20	0.34	67.48	
Min		-0.51	0.98	3.08	9.00	0.14	16.47	-0.39	2.60	

All results in weight%

Skalle

21/10/2010 14:05:15

Project: Skalle
 Owner: Inca_2
 Site: Site of Interest 1

Sample: VAESKINDE69_1
 Type: Default
 ID:

Processing option: All elements analysed (Normalised)

Spectrum	In stats.	C	Mg	Al	Si	P	K	Ca	Mn	Fe	Total
Spectrum 1	Yes	87.79	0.14	-0.07	0.07	0.44	-0.03	11.71	0.00	-0.06	100.00
Spectrum 2	Yes	84.69	0.16	0.14	0.14	0.87	0.30	13.82	-0.29	0.16	100.00
Spectrum 3	Yes	27.55	0.88	1.01	4.19	7.29	3.19	50.59	1.47	3.23	100.00
Spectrum 4	Yes	46.19	3.55	4.82	10.10	10.49	0.83	24.23	-0.62	1.01	100.00
Mean		61.31	1.18	1.63	3.63	4.77	1.02	25.89	0.14	1.23	100.00
Std. deviation		29.70	1.62	2.26	4.72	4.93	1.47	17.85	0.92	1.52	
Max.		87.79	3.55	4.82	10.10	10.49	3.19	50.59	1.47	3.23	
Min.		27.55	0.14	-0.07	0.07	0.44	-0.03	11.71	-0.62	-0.06	

All results in weight%

Skalle

23/10/2010 14:04:25

Project: Skalle
 Owner: Inca 2
 Site: Site of Interest 1

Sample: TOFTA26.1
 Type: Default
 ID:

Processing option: All elements analysed (Normalised)

Spectrum	In stats	C	Mg	Al	Si	P	K	Ca	Mn	Fe	Total
Spectrum 1	Yes	-60.55	0.25	1.57	0.79	24.05	0.65	122.06	-1.24	2.41	100.00
Spectrum 2	Yes	13.84	0.13	2.30	1.24	21.19	-0.37	57.82	0.11	3.63	100.00
Spectrum 3	Yes	26.35	0.61	2.57	2.09	15.35	0.30	47.59	0.37	4.09	100.00
Spectrum 4	Yes	23.89	1.73	1.62	0.90	23.54	0.18	45.29	0.22	1.62	100.00
Spectrum 5	Yes	-4.89	1.11	1.82	1.19	30.94	0.72	67.86	0.30	0.96	100.00
Spectrum 6	Yes	33.18	0.49	1.92	1.50	16.92	0.05	41.77	0.37	1.71	100.00
Spectrum 7	Yes	-101.85	2.64	3.87	-0.44	44.90	1.38	143.66	0.91	4.92	100.00
Spectrum 8	Yes	-371.74	3.51	8.78	7.93	132.92	1.90	308.56	-2.53	10.77	100.00
Spectrum 9	Yes	-17.02	0.27	0.78	0.61	20.02	0.14	56.65	0.23	2.28	100.00
Spectrum 10	Yes	45.87	1.05	3.52	4.75	14.87	0.81	26.01	0.30	2.63	100.00
Spectrum 11	Yes	70.31	0.36	1.35	1.16	8.37	0.29	15.73	0.39	1.05	100.00
Spectrum 12	Yes	14.51	-0.27	2.09	1.67	27.11	-0.19	53.82	-0.52	1.77	100.00
Mean		-23.65	0.99	2.68	1.96	31.86	0.69	82.57	-0.10	3.20	100.00
Std. deviation		118.53	1.12	2.11	2.24	33.12	0.65	79.56	0.96	2.71	
Max.		70.31	3.51	8.78	7.93	132.92	1.90	308.56	0.91	10.77	
Min.		-371.74	-0.27	0.78	-0.44	8.37	-0.37	16.73	-2.53	0.96	

All results in weight%

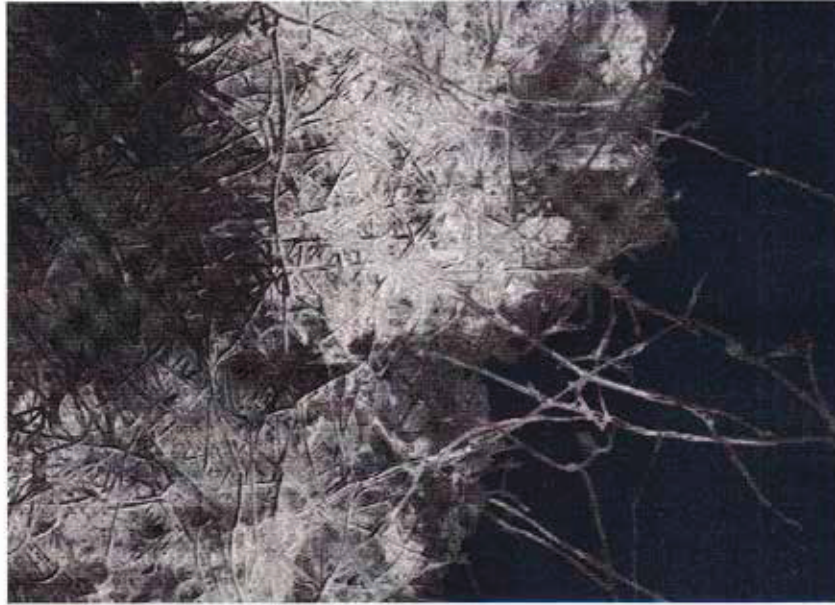

Skalle

21/10/2010 13:21:33

Project: Skalle
Owner: Inca_2
Site: Site of Interest 2

Sample: VAESKINDE69:1
Type: Default
ID:

100µm

Electron Image 1

Comment:

Inca

12: KATALOG

KÄNDA SKEPPSSÄTTNINGAR OCH BÅTFORMADE HÄLLKISTOR PÅ GOTLAND 1875-2012

Syftet med följande katalog är att redovisa för samtliga kända skeppssättningar och båtformade hällkistor på Gotland. Katalogen kompletterar fornminnesregistret som långt ifrån är fullständigt. Skeppssättningarna benämns enligt Riksantikvarieämbetets fornlämningsnummer (ex. RAÄ Alskog 9), men också fastighetsbeteckning och koordinater (SweRef TM) redovisas i den mån det är möjligt. Varje avsnitt i katalogen följer bokstavsordning enligt socken och sedan stigande alltefter fornminnesnummer. Oregistrerade fornlämningar redovisas sist under respektive socken. I de fall där det förekommer flera skeppssättningar på en lokal är dessa numrerade från norr till söder eller enligt numrering vid tidigare kartering/undersökning. Om inget annat anges är fotografierna tagna av författaren mellan åren 2009-2012.

FÖRKORTNINGAR FÖR KATALOGEN:

RAÄ:	Riksantikvarieämbetet
Möh:	Meter över havet
Anl. nr:	Skeppssättningens anläggningsnummer
SHM Inv. nr:	Fyndens nummer enligt Statens historiska museums katalog.
ATA Dnr:	Rapportens diarienummer hos Antikvariskt topografiskt arkiv (ATA).
Lst. Dnr:	Rapportens diarienummer hos Länsstyrelsen Gotland.
GM Dnr:	Rapportens diarienummer hos Gotlands museum (tidigare Gotlands fornsal).
GM fyndnr:	Fyndens nummer enligt Gotlands museums katalog.
Ritningsreg. nr:	Ritningsdokumentationens nummer i ATA´s ritningsregister.
Hanssons löpnr:	Skeppssättningslokalens nummer enligt fallande ordning i Hansson 1927:103-119.
Byggmat:	Byggnadsmaterial
Typ:	Typ av skeppssättning enligt indelning i kapitel 4
Fynd:	Om inget annat material anges efter fynden så utgörs dessa av brons. Rörande vikten på benmaterialet anges detta i

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

gram. I de fall där endast volymen finns angiven i rapporten är denna omräknad enligt 60 g/dl (se kap. 6). När detta skett finns dock alltid volymen presenterad.

- (T): Den typologiska dateringen enligt Montelius periodindelning (1885, 1900).
- (¹⁴C): Dateringen enligt ¹⁴C-analys. Redovisas med kalibrerat värde vid två sigma efter Calib. Rev. 6.1.0 (Reimer *et al.* 2009). Kalibreringskurvan *IntCal09*. (se Bilaga 11.8).
- Nr i CA-analys: Skeppssättningens nummer i Korrespondansanalysen (Kap. 5)
- FMIS: Digitala fornminnesregistret

KATALOGEN ÄR UPPDELAD ENLIGT FÖLJANDE:

1. UTGRÄVDA SKEPPSÄTTNINGAR 1875-2012

Här redovisas de skeppssättningar som mellan åren 1875 och 2012 blivit i det närmast fullständigt undersökta. Det finns dock en rad saker att anmärka på i denna del. Exempelvis är en fullständig undersökning från 1875 inte detsamma som vad en sådan är idag. Bland annat så genomförde Harald Hansson en undersökning av en 19 meter lång skeppssättning i Grötlingbo socken år 1928. Undersökningen som också innefattade en rund stensättning intill tog inte mer än fyra dagar i anspråk. Detta går att jämföra med den av författaren företagna delundersökningen av en skeppssättning i Lau socken 2010. Den senare omfattade ett schakt om 7x2,5 meter och tog omkring fyra veckor att slutföra. Ett annat exempel som är värt att notera i detta fall är Domarlunden i Lärbro som blivit undersökt två gånger (se Kap. 2) **Antal: 73 (varav 4?)**

2. DELVIS UTGRÄVDA SKEPPSÄTTNINGAR

Här redovisas de skeppssättningar som endast delvis blivit undersökta, antingen genom provundersökningar eller vid restaureringsarbeten. Tre av dessa har varit föremål för plundring där det finns muntliga källor om deras innehåll. **Antal: 6 (varav 1?)**

3. FOSFATKARTERADE SKEPPSÄTTNINGAR

Vid några fall har det gjorts försök att fosfatkartera skeppssättningslokaler. Dessa redovisas under detta avsnitt. **Antal: 4**

4. RESTAURERADE SKEPPSÄTTNINGAR

Under detta avsnitt redovisas de fåtalet skeppssättningar som endast blivit restaurerade utan att någon närmare arkeologisk undersökning genomförts. **Antal: 7**

5. UTGRÄVDA BÅTFORMADE HÄLLKISTOR

Här redovisas de ovala- och/eller båtformade hällkistor som undersökts. Samtliga har daterats till övergången mellan brons- och järnålder. **Antal: 31 (varav 3?)** (Avslutningsvis redovisas också 2 kända men ej undersökta båtformade hällkistor).

6. UTGRÄVDA (SKEPPSÄTTNINGSLIKA) SYDKONSTRUKTIONER

En forn lämning som ofta sammanblandas med skeppssättningar är sydkonstruktionen (se Kap. 4 & 5). Ett fåtal av dessa har undersökts och presenteras här. Dock görs ingen sammanställning över samtliga sydkonstruktioner i denna katalog mer än att de som felaktigt registrerats som regelrätta skeppssättningar redovisas under del 11 nedan. **Antal: 4**

7. KÄNDA FÖRSVUNNA SKEPPSÄTTNINGAR INNAN 1927

Under detta avsnitt redovisas de skeppssättningar som Hansson omnämner (1927:103-119), men som redan då var försvunna. **Antal: 4**

8. FÖRSVUNNA OCH EJ REGISTRERADE SKEPPSÄTTNINGAR EFTER HANSSON 1927

Här redovisas de skeppssättningar som nämns i Hanssons katalog (1927:103-119), men som idag inte är registrerade som skeppssättningar i fornminnesregistret eller är försvunna. **Antal: 23 (varav 4?)**

12: KATALOG

9. ÖVRIGA SKEPPSSÄTTNINGAR

Resterande kända skeppssättningar, där de som redan nämnts är borttagna. **Antal: 286 (varav 20?)**

10. EJ REGISTRERADE SKEPPSSÄTTNINGAR

Här redovisas för fortfarande existerande skeppssättningar som ännu inte registrerats. Här finns också ett fåtalet nyfynd. **Antal: 9**

11. RECENTA SKEPPSSÄTTNINGAR

Några skeppssättningar har med säkerhet byggts i modern tid och är inte registrerade i fornminnesregistret. Dock är de likväl skeppssättningar och redovisas här. Det är dock viktigt att påpeka att det troligen finns ett stort mörkertal **Antal: 5**

12. FELAKTIGT REGISTRERADE SKEPPSSÄTTNINGAR

Avslutningsvis redovisas de fornlämningar som är felaktigt eller mycket tveksamt registrerade som skeppssättningar i fornminnesregistret. Hit hör exempelvis de så kallade sydkonstruktionerna (se kapitel 4 och 5). **Antal: 15 (varav 3?)**

1. UTGRÄVDA SKEPPSÄTTNINGAR

RAÄ ALSKOG 9 (1-7) (GÅLRUM)

[2 ST]

Äga: Ollajvs 1:45, 1:13

Koordinater (SweRef TM):

N: 6359989

E: 720059

Möh: 15

Grävningsår: 1919

Grävningsansvarig: Bror Schnittger & Harald Hansson

SHM Inv. nr: 16333

ATA Dnr: 4337/27

Ritningsreg. nr: Go 905 F, 1561 (-67) F, 1569 (-76) F, 6129

Hanssons löpnr: 101

Referens: Säve 1852:145, tab. IVa; Gustafson 1884-1891:80-87; Wennersten 1899; Schnittger 1919, 1920; Hansson 1927; Nylén 1955c:25; Hilfeling 1994:40-42, 107-108.

Osteologiref: Eifert 2010; Gustavsson 2011

Övrigt: Gravfält benämnt Gålrum med 122 fornlämningar. Ett stort stenröse Digerrojr eller Dikkare rör (diameter 25 meter). 1878 och 1880 undersökte Gabriel Gustafson sju stensättningar på gravfältet (förromersk- och romersk järnålder). 1899 undersökte Oscar Wennersten vad han tolkar som en domarring strax nordväst om skeppssättning nummer två på gravfältet (inga daterbara fynd). År 1926 upptäcktes en skreva/grotta med ett stort antal gravlagda människor (RAÄ 48). Graven som ligger ca. 100 meter söder om storröset undersöktes året därefter. Nyligen har författaren och Paul Wallin genomfört ¹⁴C-analyser på två av dessa individer som dateras till senneolitikum och äldsta bronsålder (se Bilaga 11.8).

Skepp 1

Anl. nr: A1

Längd: 4,5 (7,1) meter

Bredd: 3,5 meter

Orientering: NNO-SSV

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

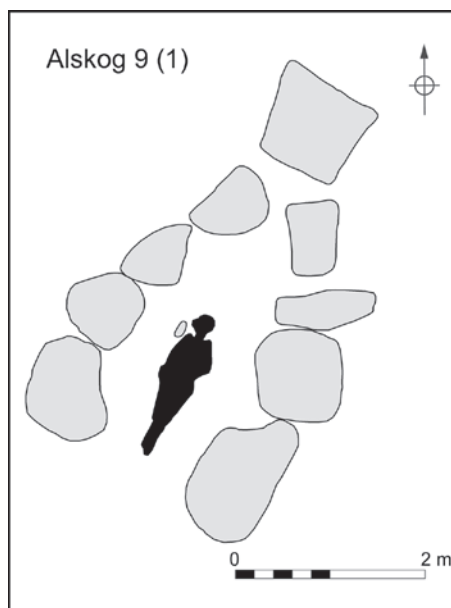
Fynd: Brända (176 g) och obrända ben (1134 g)

Osteologi: 1 obränd människa 17-19 år och minst 1 bränd människa 18-44 år.

Datering: (¹⁴C): Obränd skelett; 324-205 f. Kr., (¹⁴C): Bränd ben; 1307-1111 f. Kr.

Nr i CA-analys: 1

Beskrivning: Skeppssättning 1 ligger ca. 20 meter nordväst om storröset och var vid undersökningen 1919 till hälften bortodlad. Vid Carl Säves kartering av gravfältet 1844 mätte den 7,1 meter (12 aln). Vid undersökningen påträffades ett på rygg liggande skelett med huvudet i norr. Inga andra fynd rapporterades. Vid den osteologiska analysen 2011 påträffades också brända ben i materialet (Säve 1952:145-148; Schnittger 1919:85, 1920:46; Hansson 1927:76-80, 83; Gustavsson 2011).

Skepp 2

Anl. nr: A2

Längd: 9 meter

Bredd: 3,5 meter

Orientering: NNO-SSV

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

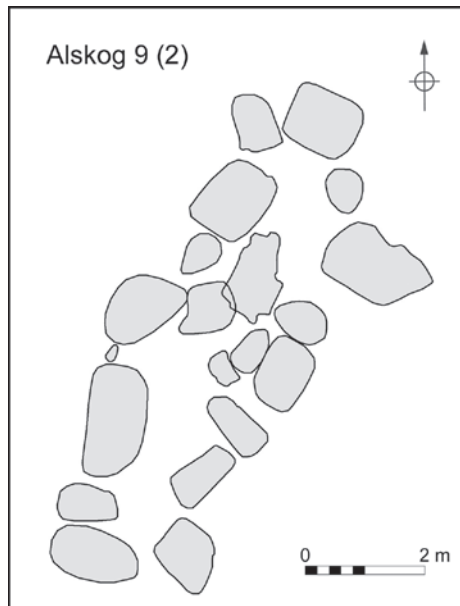
Fynd: Brända ben (132,5 g)

Osteologi: En 1,5 år gammal hanhund

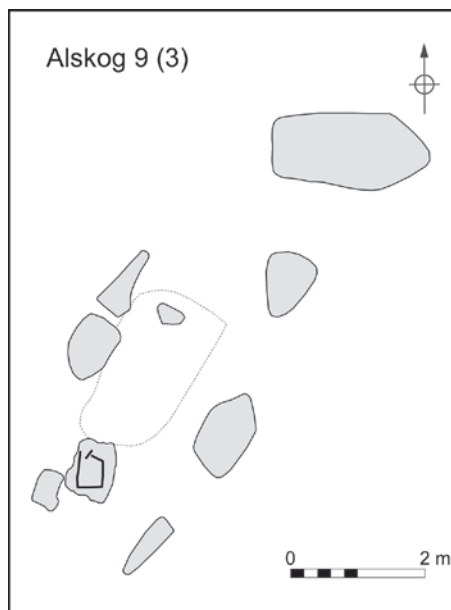
12: KATALOG

Datering: (¹⁴C): Bränt ben; 1132-975 f. Kr.
Nr i CA-analys: 2

Beskrivning: Skeppssättningen ligger nordligast i den lite mer tätare gruppen om fem skeppssättningar. Detta skepp ligger dock isolerad tillskillnad mot de fyra övriga. I Hansson avhandling beskrivs skeppssättningen som tom (Hansson 1927:79), men i grävrapporten nämns fyndigheter av brända ben i ett brandflak (SHM 16333).

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tioalet meter söder om skeppssättning 2 och är i söder sammanbunden med skeppssättning 4. Vid undersökningen påträffades ett brandlager med brända ben och kol. I brandlagrets södra del återfanns en kalkstenskista med en bikonisk urna täckt av en lertallrik. I urnan fanns brända ben tillsammans med bronsföremålen (Schnittger 1919: 85-87; Hansson 1927:77-83, 145-146).

Skepp 3

Anl. nr: A3
Längd: 7 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1
Fynd: Brända ben (45 g), kol, bikonisk urna, rakkniv, ornerad pin-cett
Osteologi: Minst en människa och en hund 1,5 år.
Datering: (T): Mn Per. IV; (¹⁴C): Bränt ben; 979-831 f. Kr.
Nr i CA-analys: 3

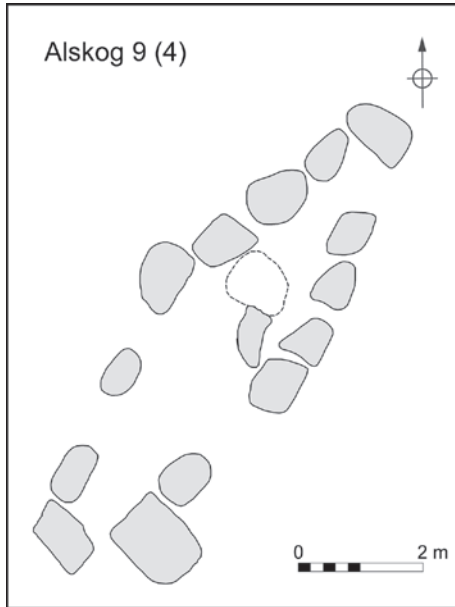
Skepp 4

Anl. nr: A4
Längd: 9 meter
Bredd: 3,2 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Fynd: Brända ben (35 g)
Osteologi: Människa?
Typ: 1
Datering: (¹⁴C): Bränt ben; 1089-915 f. Kr.
Nr i CA-analys: 4

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Beskrivning: Skeppssättningen är belägen direkt söder om skeppssättning 3 ovan. Vid undersökningen påträffades endast ett brandlager (Schnittger 1919: 85-87; Hansson 1927:77-79, 84).

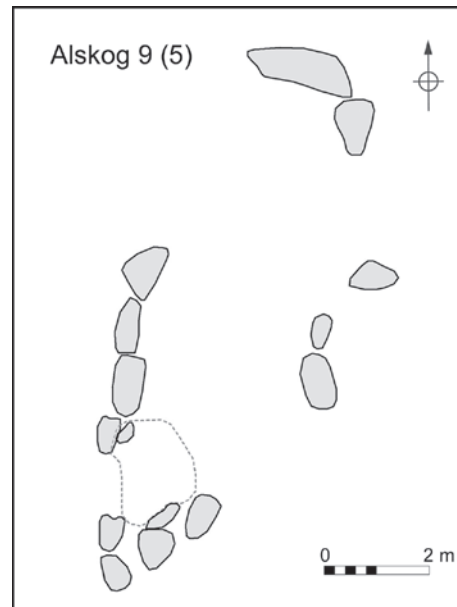

Skepp 5

Anl. nr: A5
 Längd: 11 meter
 Bredd: 3,6 meter
 Orientering: NNO-SSV
 Byggmat: Gråsten
 Fynd: Brända ben (28 g)
 Osteologi: Ben från människa, får/get och hund
 Typ: 1
 Datering: (¹⁴C): Bränt ben; 907-807 f. Kr.
 Nr i CA-analys: 5

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tio meter sydost om skeppssättning 3 och är sammanbunden i söder med skeppssättning 6. Vid undersökningen påträffades ett brandlager med brända ben (Schnittger 1919: 85-87; Hansson 1927:76-79). Vid den osteologiska analysen kunde ett benfragment från en kontextlös påse passas ihop med ben från skeppssättning 5 (Gustavsson 2011).

Skepp 6

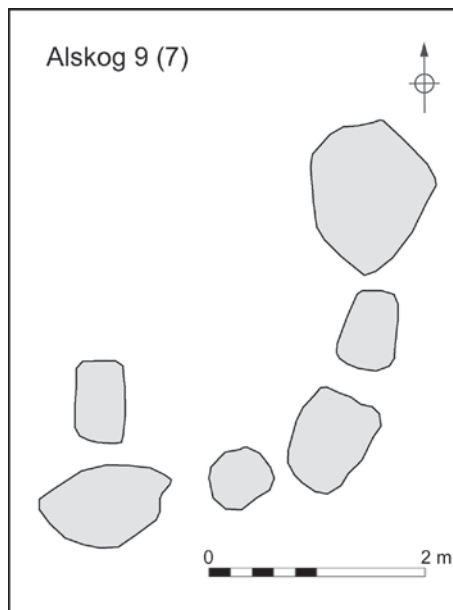

Anl. nr: A6
 Längd: 12 meter
 Bredd: 5,5 meter
 Orientering: NNO-SSV
 Byggmat: Gråsten
 Fynd: Brända ben (926 g), lerkärl, ornerad pincett, syl, litet knivblad/spets.
 Osteologi: 1 vuxen människa 18-44 år, kvinna?
 Typ: 1
 Datering: (T): Mn. Per. V; (¹⁴C): Bränt ben; 1042-894 f. Kr.
 Nr i CA-analys: 6

Beskrivning: Skeppssättningen är belägen direkt söder om, och är sammanbunden, med skeppssättning 5. Anläggningen klyvs av

12: KATALOG

en senare byggd stenvall, troligen modern. Vid undersökningen påträffades en kalkstenskista med brända ben och mindre bronsföremål. Utanför kistan fanns delar av ett krossat lerkärl liknande den som återfanns i skeppssättning 3 (Schnittger 1919: 85-87; Hansson 1927:76-80, 85, 145-147).

Skepp 7

Anl. nr: A7
 Längd: 5 meter
 Bredd: 2,5 meter
 Orientering: NNO-SSV
 Byggmat: Gråsten
 Fynd: Bakdelen av ett djurhuvudformat spänne.
 Osteologi: -
 Typ: 1
 Nr i CA-analys: 7

Beskrivning: Denna den minsta av de sju skeppssättningarna ligger som en solitär 70 meter söder om skeppssättning 6. Skeppssättningen är plundrad i modern tid och vid undersökningen återfanns endast bakdelen till ett vikingatida djurhuvudformat spänne (Schnittger 1919: 85-87; Hansson 1927:76, 80).

RAÄ ALSKOG 62 (1-2) (LIFFRIDE)

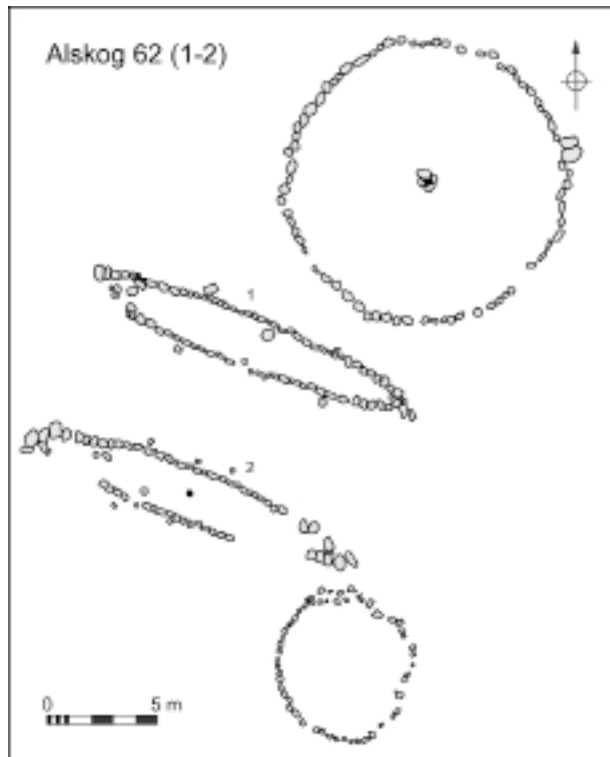
[2 ST]

Äga: Liffride 1:8
 N: 6362878
 E: 720648
 Möh: 31
 Grävningsår: 2003-2004
 Grävningsansvarig: Gunilla Runesson (tidigare Hallin)
 ATA Dnr: 2117/1983
 Ritningsreg. nr: 19832117-001
 Hanssons löpnr: -
 Referens: Hallin 2003, 2004, 2005; Runesson 2007, 2008; Wehlin 2012b:66
 Osteologiref: Gustav Malmberg 2004

Beskrivning: Litet gravfält (35-20 m) bestående av två runda sten-sättningar samt två skeppssättningar, varav samtliga blivit fullständigt undersökta mellan åren 2003-2007. Även 2008 genomfördes utgrävningar i nära anslutning till gravfältet (Hallin 2003, 2004, 2005; Runesson 2007, 2008). Undertecknad deltog vid undersökningarna 2004 och 2008.

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Skepp 1

Anl. nr: -
Längd: 16 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: VNV-OSO
Byggmat: Gråsten
Fynd: Keramikskärvor, flintavslag, kvarts- och kolbitar
Osteologi: -
Typ: 2
Datering: (¹⁴C): Kol; 1262-976, 1219, 975 f. Kr.
Nr i CA-analys: 8

Beskrivning: Skeppssättning 1 är den norra av de två parallellt liggande skeppen. Anläggningen är stenfylld. Vid undersökningen återfanns endast fåtalet kermikskärvor, flintavslag, kvarts- och kolbitar, men ingen begravning och inte heller spår efter plundring som möjligen fördärvat en (Hallin 2003).

Skepp 2

Anl. nr: -
Längd: 16 meter
Bredd: 2,45 meter
Orientering: VNV-OSO
Byggmat: Gråsten
Fynd: Brända ben (36 g) och en krossad urna
Osteologi: Minst en människa

Typ: 2
Datering: (¹⁴C): Bränt ben; 807-727 f. Kr.
Nr i CA-analys: 9

Beskrivning: Den andra skeppssättningen ligger fem meter söder om skepp 1 och även denna var stenfylld. Båda skeppssättningarna är upprättade direkt på kalkstenshällen. Vid undersökningen återfanns resterna efter en krossad urna och brända ben central i skeppet (Hallin 2004, 2005; Runesson 2008).

RAÄ BÄL 26:1 (SUDERGÅRDA)

[1 ST]

Äga: Gane 1:4
Koordinater (SweRef TM):
N: 6394173
E: 721261
Möh: 11-12
Grävningsår: 1875
Grävningsansvarig: Sigge Ulfsparre
SHM Inv. nr: 5604:21
Hansson's löpnr: 27
Anl. nr: -
Längd: 12
Bredd: 5
Orientering: NV-SO
Byggmat: Gråsten
Typ: 1
Fynd: Brända ben (52 g) och obrända ben, lerkruka och pincett
Osteologi: Ett obränt barn och minst en bränd människa.
Nr i CA-analys: 10
Referens: Ulfsparre 1875
Osteologiref: Eifert 2010

Beskrivning: Skeppssättningen ligger nära gränsen till Vallstena socken. På lokalen finns ytterligare fyra fornlämningar, varav ett röse, 16 meter i diameter. Vid undersökningen påträffades centralt i skeppet en kvadratisk kista. I kistan fanns bitar av en lerkruka och en tunn bronspincett. Precis utanför kistan påträffades delar av ett obränt mänskligt barnkranium (Ulfsparre 1875:22).

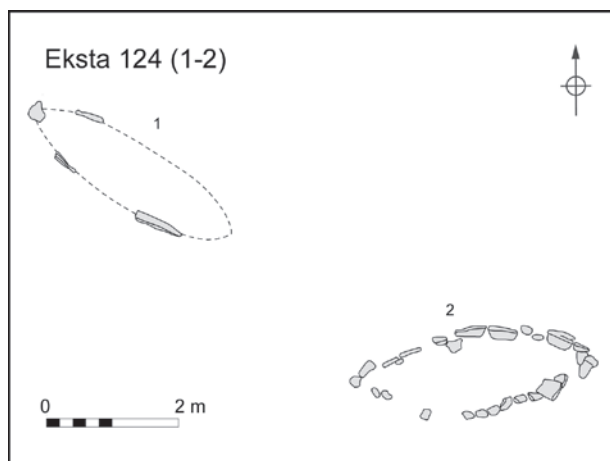
12: KATALOG

RAÄ EKSTA 124 (2) (LILLA KARLSÖ)

[1 ST]

Eksta 124 (2): Foto Märten Stenberger 1945 (Arkivet, Gotlands museum).

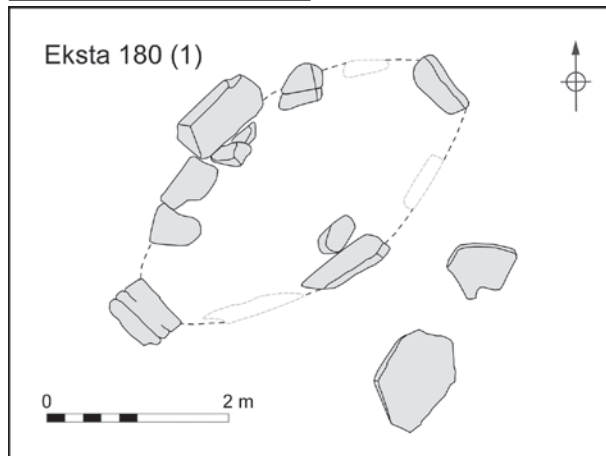
Åga: Norderslätt
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6357041
 E: 684361
 Möh: 14,7
 Grävningår: 1945
 Grävningansvarig: Märten Stenberger
 SHM Inv. nr: 23408
 ATA Dnr: 3837/45
 Ritningsreg. nr: Go 1948 F
 Hanssons löpnr: -
 Skepp 2
 Anl. nr: Grav 2
 Längd: 3,8 meter
 Bredd: 1,2 meter
 Orientering: ONO-VSV
 Byggmat: Kalksten
 Typ: 4
 Fynd: Obrända ben (93 g), Keramikskärvor och tio järnbitsfragment
 Osteologi: Minst en människa
 Nr i CA-analys: 11

Referens: Stenberger 1945b

Beskrivning: I nära anslutning till varandra och ca. 100 meter från stranden ligger två skeppssättningar. Den större av dessa har blivit undersökt och är uppbyggd av kantställda kalkstenshällar som endast knappt syns ovan mark. Anläggningen hade vid undersökningstillfället synliga spår efter plundring. Spritt i skeppet påträffades delar av obrända människoskelett. I övrigt återfanns 25 skärvor av ett glättat svartfärgat lerkärl samt tio fragment av järnbitar (Stenberger 1945b). Enligt Lena Thunmark-Nylén är järnfragmenten resterna efter en holkad spjutspets (Muntligen 2011-11-03).

RAÄ EKSTA 180 (1) (LILLA KARLSÖ)

[1ST]

Åga: Suderslätt
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6355880
 E: 684844
 Möh: 11,45
 Grävningår: 1945
 Grävningansvarig: Märten Stenberger

ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

SHM Inv. nr: 23408
 ATA Dnr: 3837/45
 Ritningsreg. nr: Go 1947 F
 Hanssons löpnr: -
 Skepp 1
 Anl. nr: Grav 8
 Längd: 4 meter
 Bredd: 2,25 meter
 Orientering: NO-SV
 Byggmat: Kalksten
 Typ: 4
 Fynd: Brända ben och kol
 Osteologi: Djurben
 Nr i CA-analys: 12
 Referens: Stenberger 1945b

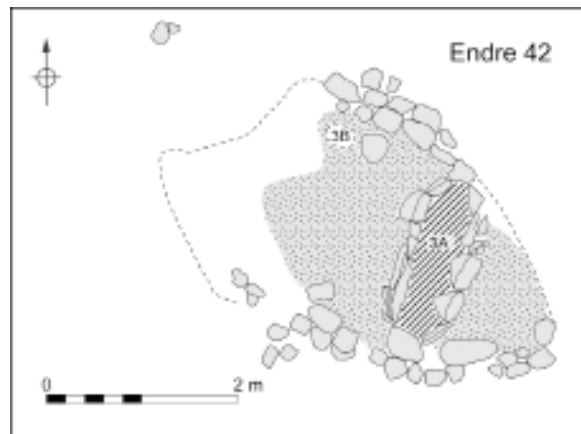
Beskrivning: Skeppssättningen som av Stenberger beskrivs som en skeppsformad hällkista ligger belägen 170 meter från stranden. Stäv- samt relingsstenarna syntes innan undersökningen över markytan. Vid undersökningen återfanns ingen gravgömma och skeppssättningen tycktes plundrad. I fyllningen påträffades dock ett mindre antal brända ben, några djurben samt några få bitar av kol (Stenberger 1945b).

Bredd: 3 meter
 Orientering: NV-SO
 Byggmat: Gråsten/kalksten
 Typ: 2
 Fynd: Obrända och brända ben (298 g), kol och en facetterad sten
 Osteologi: Människa och en hästtand
 Nr i CA-analys: Ingår ej
 Referens: Silvén 1954c

Beskrivning: Skadad skeppssättning bestående av nio resta stenar i två rader. Intill dessa stödstenar i 1-2 rader. Skeppssättningen var fylld med ett lager kalkstensflis. I skeppssättningen påträffades en tvärställd båtformig hällkista med på kant ställda kalk- och gråstenshällar. Kistan (3A) mäter 2,1 x 0,8 meter. Stävorna av kistan utgörs av relingsstenar i skeppssättningen. Kistan var fylld med grusblandad mylla i vilken det fanns brända och obrända ben samt en rundad avfasad sten. I övrigt anträffades i skeppssättningen också brända och obrända ben. I skeppets norra ände fanns en liten grop (3B) fylld med mörk mylla och enstaka kolbitar. Väster om hällkistan påträffades brända ben (60 g), kol och en hästtand. Intill den östra stäven och fram till hällkistan fanns brända ben (75 g). Skeppssättningen borttogs efter undersökning (Silvén 1954c).

RAÄ ENDRE 42 (ALLKVIE)

[1 ST]

Äga: Allkvie 1:3
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6390836
 E: 703594
 Möh: 67-71
 Grävningår: 1953
 Grävningansvarig: Greta Arwidsson
 SHM: 25111:3
 ATA Dnr: 1351/54
 Ritningsreg. nr: Go 476 F, Go 1924 F
 Anl. nr: Grav 3/53
 Längd: 3.8 meter

RAÄ FOLE 54 (NYGÅRDS)

[1 ST]

Fole 54: Foto Erik Nylén 1959 (RAGU/RAÄ)

Äga: Nygårds 1:17
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6395721
 E: 711450
 Möh: 59-60
 Grävningår: 1959
 Grävningansvarig: Erik Nylén
 SHM Inv. nr: 27760
 ATA Dnr: 6500/64
 GM Fyndnr: c.12592
 Hanssons löpnr: -
 Anl. nr: Grav 8/59
 Längd: över 20 meter
 Bredd: 4,5 meter
 Orientering: N-S
 Byggmat: Gråsten/Kalksten
 Typ: 2

12: KATALOG

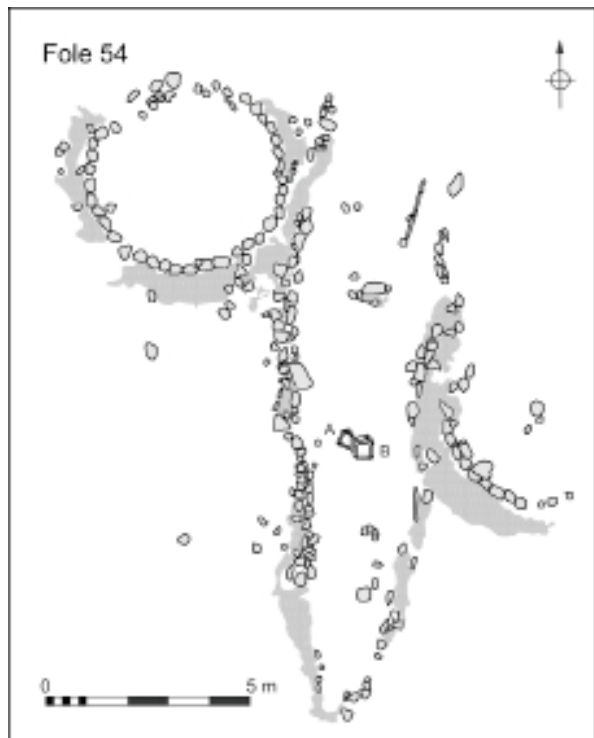
Fynd: Brända ben (2458 g), tre lerkärl, varav ett ornerat med hank, pilspets/klinga, bronsbleck, rakkniv, fingerring och ett möjligt stolphål.

Osteologi: -

Datering: (T): Mn. Per. V

Nr i CA-analys: 13

Referens: Nylén 1964

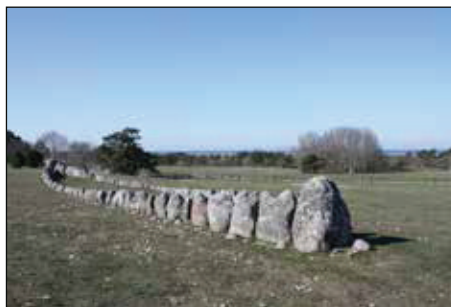
Övrigt: Litet gravfältet som utgörs av två mindre runda stensättningar och inkilad mellan dem ligger skeppssättningen. Gravfältet ligger på samma åssträckning som de båtformade hällkistorna RAÅ Fole 56, vilka också undersöktes under samma period. Innan undersökningen syntes här endast en svag något oval stenrik gruskulle. Vid avbaningen kunde en nedgrävning i form av ett 30-50 centimeter brett och 30-40 centimeter djup dike/schakt skönjas. Denna bildade en regelbunden spetsoval. Nylén skriver i rapporten: ”Denna skeppsformiga anläggning skulle eventuellt kunna uppfattas som en skeppssättning, vars stenar voro bortbrutna, och där endast stenskoningarna kvarlägo.” (1964:15). Å andra sidan var diket fyllt med gråstens- och kalkflis där vissa också var resta.

Vid utgrävningen påträffades flera större samlingar med brända ben i olika nivåer. I anläggningens södra del återfanns en skoning som möjligen kunde vara resterna efter ett stolphål. Centralt i anläggningen återfanns två gravar (A och B), vilka utgjordes av två kistor av kalkstenhällar. I den västra kistan (A) fanns ett stort lerkärl med brända ben (982 g). Kärlet innehöll förutom ben också en pilspets eller klinga av brons och ett bronsbleck. I samma kista

återfanns också ett mindre krossat lerkärl. I den andra kistan (B) låg de brända benen (1476 g) direkt i den sandblandade myllan och i kistan påträffades också ett litet ornerat och hankförsatt lerkärl. I övrigt återfanns också en rakkniv av brons och i skeppssättningens mitt en mindre fingerring av brons (Nylén 1964).

RAÅ FRÖJEL 9 (GANNARVE)

[1 ST]

Äga: Gannarve 2:1

Koordinater (SweRef TM):

N: 6360612

E: 692068

Möh: 17

Grävningår: 1959

Grävningansvarig: Erik Nylén & Peter Manneke

SHM Inv. nr: 26711

ATA Dnr: 5175/63, 4724/61

Hanssons löpnr: 68

Anl. nr: -

Längd: 29 meter

Bredd: 4,75 meter

Orientering: NNO-SSV

Byggmat: Gråsten

Typ: 3

Fynd: Flintavslag, kol, harts och ett möjligt stolp (mast-) hål.

Osteologi: -

Nr i CA-analys: 14

Referens: Nylén & Manneke 1961; Nylén 1962b; Manneke 1967:43-52; Hilfeling 1994:206-207; Wehlin 2012b:66

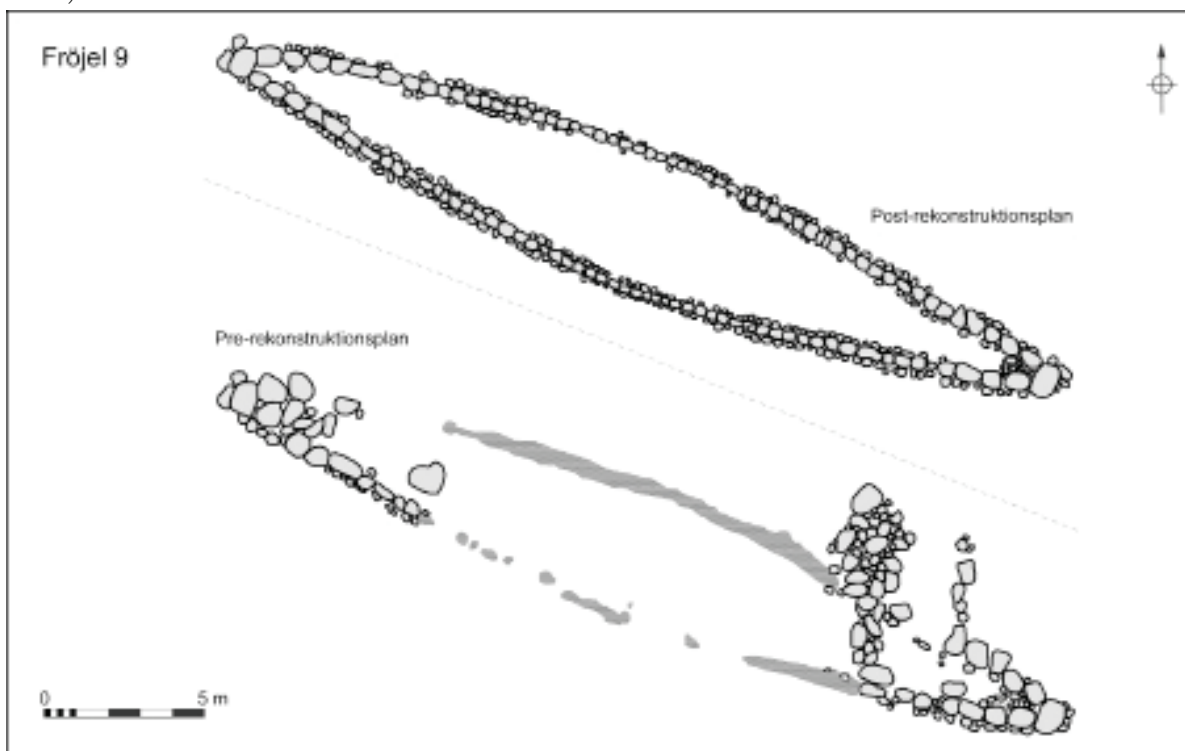
Beskrivning: Skeppssättningen ligger fint belägen intill landsvägen strax norr om Fröjel kyrka. Idag är skeppssättningen rikligt restaurerad och beskrevs innan denna som bestående av två mindre skeppssättningar. När Hilfeling besöker platsen 1799 beskriver han två skeppssättningar följandes efter varandra där den ena skall vara förstörd så till vida att endast dess ena stäv finns kvar.

Vid undersökningen fanns bara de båda stävpartierna kvar, men däremellan påträffades gropar vilka tolkades som de negativa avtrycken efter relingsstenarna. Dessa kom också att utgöra stöd i tolkningen för det restaurerade monument som är synligt idag. Innanför den norra stävstenen återfanns en stenpackning i vilken ett fåtal flintavslag påträffades tillsammans med några kalkstens-

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

skivor vilka skulle kunna utgöra delar av en förstörd kista. Invid dessa påträffades några hartstättnings- samt kolbitar. Precis mitt emellan de båda stävorna påträffades en anläggning med mindre stenar som enligt Nylén och Manneke skulle kunna utgöra en stolpskoning, kanske till en mast (Nylén & Manneke 1961, Manneke 1967:43-52).

Två år senare undersökte Erik Nylén en 2,5 meter i diameter rund anläggning direkt (fem meter) sydost om skeppssättningen. Denna anläggning var fylld med sten som tolkades som ursprungligen hörande till skeppssättningen. Inget övrigt av antikvariskt intresse återfanns (Nylén 1962b).

RAÄ FÄRÖ 57 (1-2) (LANDSNÄSA)

[2 ST]

Äga: Ödehoburga 3:1

Koordinater (SweRef TM):

N: 6425413

E: 742103

Möh: 26

Grävningår: 1928

Grävningansvarig: Harald Hansson

SHM Inv. nr: 19059

ATA Dnr: 4130/28, 5409/28

Ritningsreg. nr: Go 2016 (-18) F

Hanssons löpnr: 4

Referens: Säve 1852:143; Hansson 1928a

Osteologiref: Sten 1998a, 2004

Beskrivning: De två skeppssättningarna ligger på ett mindre gravfält som i övrigt består av fem stensättningar samt sex resta stenar. Direkt norr om den större skeppssättningen ligger en större flack stensättning, 16 meter i diameter.

12: KATALOG

Skepp 1

Anl. nr: 2

Längd: 12,3 meter

Bredd: 3,6 meter

Orientering: NNO-SSV

Byggmat: Kalksten

Typ: 4

Fynd: Brända (49,5 g) och obrända ben (22,2 g), flinta och kol.

Osteologi: En vuxen människa samt obrända djurben av fågel och får/get.

Nr i CA-analys: 15

Beskrivning: Skeppssättningen är byggd av resta kalkstenshällar som endast precis syns ovan mark. Anläggningen är fylld med kalkstenshällar. Direkt söder om skeppssättningen står tre resta gråstenar i rad (Hansson 1928a). Inom skeppssättningen återfanns två områden med brandlager. Ett centralt i skeppssättningen, vilket innehöll kol, och brända (människa) samt obrända ben (djur). Det andra påträffades i anläggningens norra del och innehöll brända ben (människa). Vid den osteologiska genomgången påträffades en bearbetad flintbit (Hansson 1928a, Sten 1998a).

Skepp 2

Anl. nr: 4

Längd: 6,6 meter

Bredd: 2,6 meter

Orientering: NNO-SSV

Byggmat: Kalksten

Typ: 4

Fynd: -

Osteologi: -

Nr i CA-analys: 16

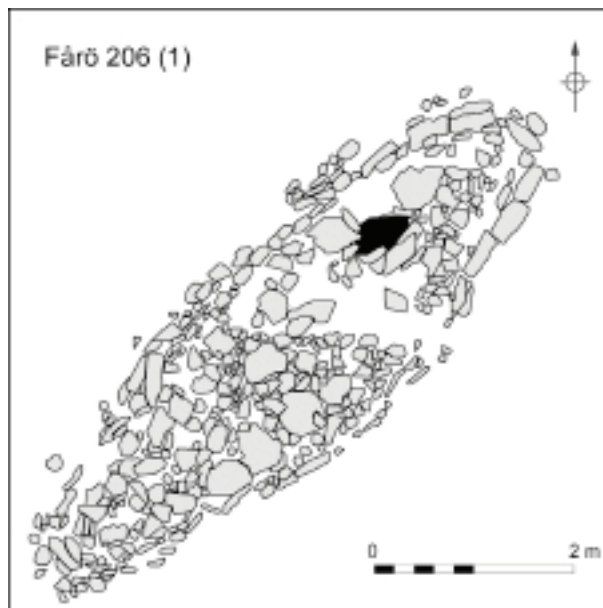
Beskrivning: Belägen fem meter sydväst om föregående skeppssättning och även denna var fylld med kalkstenshällar (Hansson 1928a). Inget av antikvariskt intresse återfanns i denna skeppssättning (Hansson 1928a).

RAÄ FÄRÖ 206 (1) (LILLA HOBURGA)

[1 ST]

Färö 206 (1): Foto 1968 (Arkivet, Gotlands museum).

Åga: Lilla Hoburga 1:9

Koordinater (SweRef TM):

N: 6430003

E: 747813

Möh: 15

Grävningsår: 1968

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Grävningsansvarig: Erik Nylén & Sture Engqvist

ATA Dnr: 3728/68

Hanssons löpnr: -

Skepp 1

Anl. nr: 2/68

Längd: 6 meter

Bredd: 2 meter

Orientering: NO-SV

Byggmat: Kalksten

Typ: 4

Fynd: Brända (250 g) och obrända ben (0,5 g), keramik, kol och ett mindre järnfragment (troligen recent)

Osteologi: -

Nr i CA-analys: 17

Referens: Hermansson & Hermansson 1969; Nylén 1972:24; Falck 1979:43; Östergren 2004:79.

Beskrivning: En av tre skeppssättningar som ingår som en del av ett mindre gravfält innehållande ytterligare fyra runda stensättningar. Två av skeppssättningarna ligger intill varandra, där den undersökta utgör den östra av de två (Anl. 2/68) (Hermansson & Hermansson 1969). Ingen rapport färdigställdes från grävningen som kort omnämns av Nylén i en artikel i tidskriften *TOR* 1972 och i antologin *Arkeologi på Gotland* (Falck 1979:43). Nylén jämför anläggningen med den av Hansson utgrävda vid Domarlunden i Lärbro 1916 (se RAÄ Lärbro 162 nedan) och att fynden från undersökningen antyder om en äldsta datering till yngre bronsålder (Nylén 1972:24; Östergren 2004:79). Fynden finns i Gotlands Museums förvar (8 fyndposter, 2 benposter och en materialpost (kol)).

RAÄ GOTHEN 134 (BOTVALDE)

[1 ST]

Äga: Botvalde 1:30

Koordinater (SweRef TM):

N: 6392201

E: 723115

Möh: 15

Grävningsår: 1875

Grävningsansvarig: Sigge Ulfsparre

SHM Inv. nr: 5604:7

Hanssons löpnr: 31

Anl. nr: -

Längd: 9 (9,4) meter

Bredd: 5 (2,7) meter

Orientering: NO-SV

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

Fynd: Keramikskärvor

Osteologi: -

Nr i CA-analys: Ingår ej

Referens: Ulfsparre 1875

Osteologiref: -

Beskrivning: Skeppssättningen ligger ensam 230 meter nordost om det stora stenröset Majsterrojr (RAÄ Gothem 111), vilket mäter fyra meter i höjd och har en diameter på 31-33 meter. Anläggningen är stenfylld, vilken till viss del ligger utanför skeppssättningens ram. Kanske är detta rester efter den plundring som Ulfsparre nämner eller helt enkelt resterna efter undersökningen. Vid utgrävningen påträffades endast några tunna oornerade keramikskärvor (Ulfsparre 1875:10).

RAÄ GRÖTLINGBO 4 (SLES, BARSHALDERS HED) [1 ST]

Äga: Domararve 1:42

Koordinater (SweRef TM):

N: 6333657

E: 701152

Möh: 11,5-12

Grävningsår: 1928

Grävningsansvarig: Harald Hansson

SHM Inv. nr: 18842

ATA Dnr: 3309/28

Ritningsreg. nr: Go 2178 F

Hanssons löpnr: 85

Anl. nr: -

Längd: 19 meter

Bredd: 4,5 meter

Orientering: NNO-SSV

Byggmat: Gråsten

Typ: 3

Fynd: Brända ben (90 g) och ett öra från ett lerkärl

Osteologi: -

Nr i CA-analys: 18

Datering: (T): Mn. Per. V

12: KATALOG

Referens: Hilfelings 1994:156-159; Hansson 1928b; Wehlin 2012b:64-65

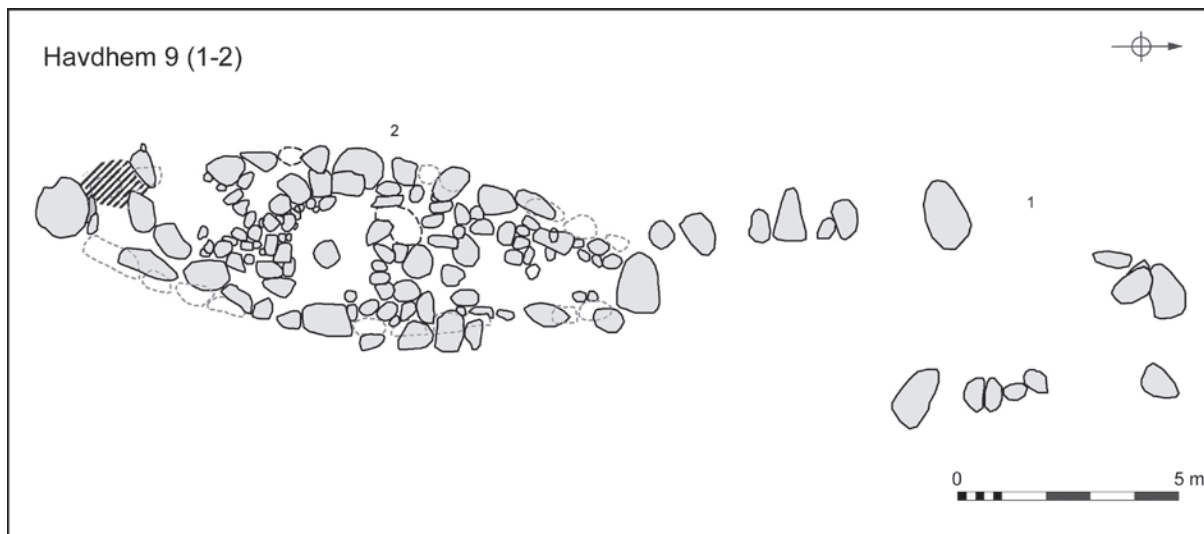
Beskrivning: Skeppssättningen ligger omkring 500 meter sydsydost om det stora gravfältet på Barshalders hed. Skeppssättningen besöktes och finns avbildad i C. G. G. Hilfelings resejournal från 1799. Anmärkningsvärt är att på denna avbildning finns tre uppresta stenar i skeppets södra förlängning (Hilfelings 1994:158). Dessa nämns inte av Hansson vid dennes undersökning 1928 och återfinns inte heller vid senare inventeringar. Fyra meter norr om skeppets norra stäv ligger en rund stensättning och 900 meter åt nordost ligger det en gång så stora Kattlunds rojr (RAÅ Grötlingbo 3). Vid undersökningen konstaterades att anläggningen tycktes plundrad, detta eftersom den i den norra delen påträffade "stenbrunnen" innehöll varken keramikskärvor eller brända ben. I skeppssättningens södra del påträffades spridda brända ben och ett öra från ett lerkärl (Hansson 1928b).

Den intilliggande runda stensättningen, 5,25-5,75 meter i diameter, innehöll både brända och obrända ben tillsammans med en liten keramikskärva (Hansson 1928b).

RAÅ HAVDHEM 9 (2) (MUNKHAGEN)

[1 ST]

Äga: Spenarve 1:24
Koordinater (SweRef TM):
N: 6342432
E: 701997
Möh: 31
Grävningår: 1952
Grävningansvarig: Greta Arwidsson

ATA Dnr: 1788/60
Hansson's löpnr: 82

Skepp 2

Anl. nr: -
Längd: 12
Bredd 3,5
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1
Fynd: Brända ben
Osteologi: -
Nr i CA-analys: Ingår ej
Referens: -

Beskrivning: Skeppssättningen är sammankopplad i norr med en något mindre skeppssättning (skepp 1). Den senare blev troligen endast restaurerad (se nedan). De båda sammankopplade skeppssättningarna ligger på den högst belägna punkten i Havdhem socken. I den direkta omgivningen återfinns också två mindre runda stensättningar.

Den södra något större skeppssättningen (skepp 2) blev undersökt 1952. Anläggningen tolkades som plundrad. Invid skeppssättningens södra stäv återfanns dock en koncentration av brända ben och nordost därom och invid relingen påträffades spridda brända ben.

RAÄ HÖRSNE 7 (MATTARVE)

[1 ST]

Koordinater (SweRef TM):

N: 6385812

E: 715529

Möh: 20

Grävningår: 1883

Grävningansvarig: Fredrik Nordin

Hanssons löpnr: -

Anl. nr: 7

Längd: (11,5) 5 meter

Bredd: 2 meter

Orientering: O-V

Byggmat: Gråsten

Typ: ?

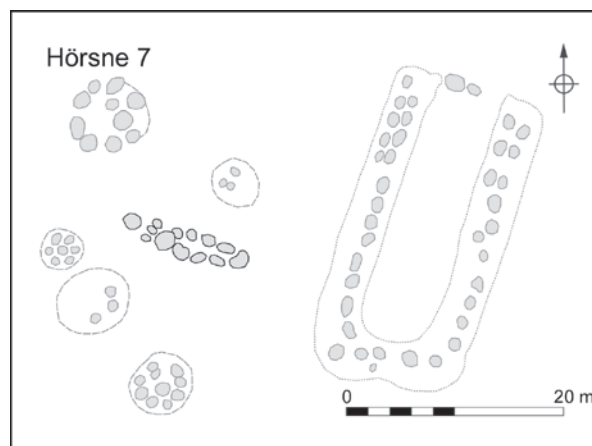
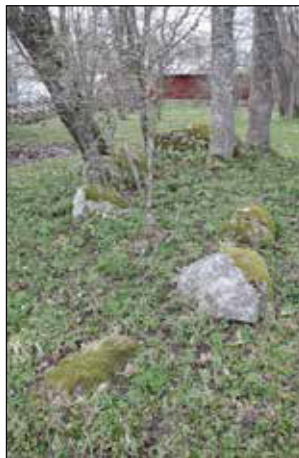
Fynd: Obrända ben

Osteologi: Djurben

Nr i CA-analys: Ingår ej

Referens: Nordin 1886

Äga: Mattsarve 3:1

Beskrivning: Skeppssättningen som är aningen otydlig är belägen på ett mindre gravfält som vid tiden för undersökningen innehöll 14 stensättningar varav flertalet möjligen kan ha utgjorts av röjningsrösen. Gravfältet ligger i ett änge direkt väster om en samling med fyra stengrundshus. Central i skeppssättningen låg en stor gråsten. Inuti skeppssättningen återfanns obrända djurben, bland annat ett käkben samt del av ett större revben (Nordin 1886).

RAÄ KLINTE 86 (1-6) (RANNARVE)

[5 (6) ST]

Äga: Valle 1:218

Koordinater (SweRef TM):

N: 6366072

E: 693719

Möh: 9

12: KATALOG

Grävningår: 1966-67

Grävningansvarig: Gunilla Grimlund-Manneke

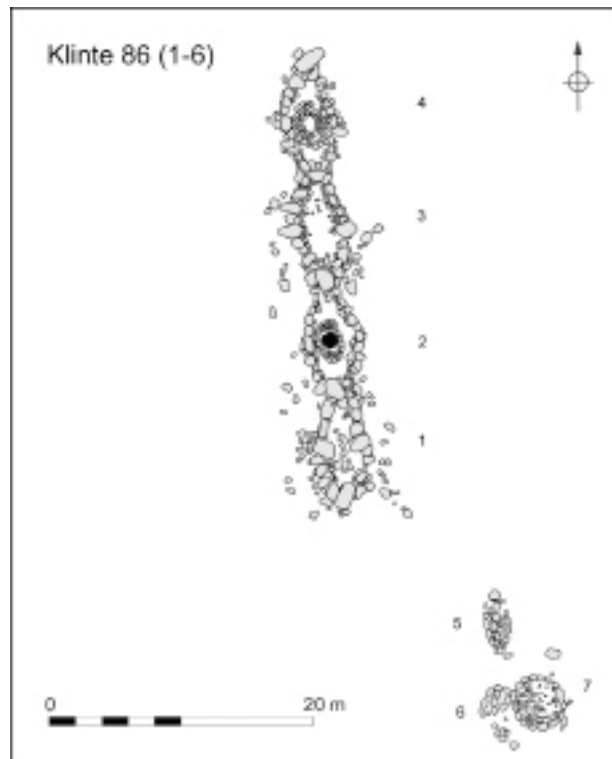
GM Dnr: 0439-2006

Referens: Muntligen Grimlund 2012-02-17; Grimlund-Manneke 1979b:46-49

Osteologiref: Gustavsson 2012

Beskrivning: De sex skeppssättningarna (den sjätte är osäker) utgör tillsammans med en rund stensättning och en rest sten ett mindre gravfält med en utsträckning på 60x10 meter. Innan utgrävningen var stensättningarna knappt synliga ovan mark och till viss del berodde detta på täckande flygsand. Omkring 200 meter nordnordost om gravfältet ligger ett stenröse med en diameter på 21 meter.

Skepp 1

Anl. nr: 1

Längd: 8

Bredd: 4

Orientering: N-S

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

Fynd: Brända ben (19,5 g), kol och två flintavslag

Osteologi: Minst en människa

Nr i CA-analys: 19

Skepp 2

Anl. nr: 2

Längd: 8

Bredd: 4

Orientering: N-S

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

Fynd: Brända ben (1886 g), 1 bronsbleck, 1 miniatyrkniv, 1 husurna, harts och kol.

Osteologi: Minst en människa, 18 år eller äldre och en hund/räv

Datering: (T): Mn. Per. V. (¹⁴C): Bränt ben; 1054-892 f. Kr.

Nr i CA-analys: 20

Skepp 3

Anl. nr: 3

Längd: 8

Bredd: 4

Orientering: N-S

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

Fynd: Brända ben (274 g), eldpåverkad sten, kol och ett 40-tal flintavslag

Osteologi: Minst en människa 13 år eller äldre. Får/get och hund.

Nr i CA-analys: 21

Skepp 4

Anl. nr: 4

Längd: 8

Bredd: 4

Orientering: N-S

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

Fynd: Brända ben (3,5 g) och kol

Osteologi: -

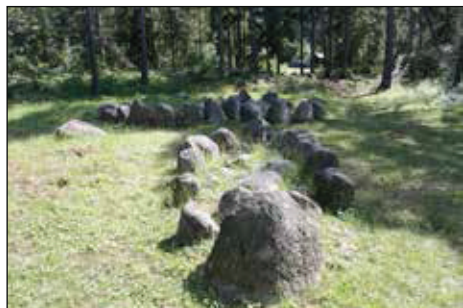
Datering: (¹⁴C): Bränt ben; 1044-892 f. Kr.

Nr i CA-analys: 22

Beskrivning: De fyra mest norr ut belägna skeppssättningarna ligger alla på rad med gemensamma stävstenar. Monumentet är uppbyggt av stora gråstenar med en storlek av upp till 2,5 meter. Samtliga av dessa skepp var vid undersökningen fyllda med gråsten och sand. Dock påträffades under denna packning mindre ovala anläggningar av gråsten i skeppssättning nummer 2 och 4 (från söder räknat). I den ovala anläggningen i skepp nummer 2 påträffades en kalkstenskista innehållande en husurna. I Urnan låg förutom de brända benen också ett bronsbleck och en miniatyrkniv.

niv av brons. Strax utanför den NO kanten av skepp 2 påträffades en samling med 40-talet flintavslag (Anl. 2B). De övriga skeppen innehöll endast mindre mängder brända ben, kol och flintavslag (Grimlund-Manneke 1979b:46-49).

Skepp 5

Anl. nr: 5
Längd: 5
Bredd: 1,8
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2
Fynd: Brända ben (8,5 g) och 9 flintavslag
Osteologi: -
Nr i CA-analys: Ingår ej

Skepp 6 (?)

Anl. nr: 6
Längd: 5
Bredd: 2
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 2
Fynd: -
Osteologi: -
Nr i CA-analys: Ingår ej

Beskrivning: 16 m SSO om de ovan nämnda fyra skeppssättningarna undersöktes en mindre skeppssättning (Anl. 5) tillsammans med en mindre rund stensättning och resterna efter en möjlig ytterligare skeppssättning (skepp 6). I och utanför skepp 5 påträffades ett fåtalet flintavslag och längs med och i den SO relingen finns en ca. 1 m lång rad av resta kalkstenar. Denna utgjorde gräns för en mindre mörkfärgning (2,4 x 1 m och 0,4 m djup). I mörkfärgningen 1 flintavslag och fåtalet brända ben muntligen Grimlund 2012-02-17; Grimlund-Manneke 1979b).

Den runda stensättningen (Anl. 7) innehöll en bikonisk urna med brända ben, 1 syl och 1 rakkniv i brons (Grimlund-Manneke 1979b:46).

RAÄ LAU 49 (1-2) (BANDELÄINS TÄPPO) [2 ST]

Äga: Hallbjäns 1:18
Koordinater (SweRef TM):
N: 6355876
E: 718752
Möh: 13
Grävningår: 1928 & 1990
Grävningansvarig: Ture Arne & Malin Lindquist
SHM Inv. nr: 18867, 32431
ATA Dnr: 3148/28, 7019/90
Ritningsreg. nr: Go 2739-40 F, 19907019-001 (-002)
Lst. Dnr: 220-2544-90
Hanssons löpnr: 94
Referens: Säve 1852:151; Arne 1928; Lindquist 1990, 1992; Wehlin 2012b:65-66
Osteologiref: Eifert 2010

Beskrivning: De båda skeppssättningarna ligger tillsammans med en rund stensättning och en rest sten.

Skepp 1 (1928)

Anl. nr: -
Längd: 11,75 meter
Bredd: 4,8 meter
Orientering: ONO-VSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1
Fynd: Brända ben (1572 g), lerurna, pilspets, pincett, rakkniv, avlångt benföremål samt två flintspån.
Osteologi: Minst två människor, varav en man 35-64 år. Djurben från nötkreatur och hund.
Datering: (T): Mn. Per. IV-V
Nr i CA-analys: 23

Beskrivning: Längst norrut ligger den större av de båda skeppssättningarna. Denna undersöktes 1928 och restaurerades 1989. I skeppssättningens östra del påträffades ett lager med brända djur ben. I den västra delen återfanns en femkantig kalkstenskista innehållande en lerurna med brända människoben. Urnan innehöll förutom benen också en pilspets, en pincett och en rakkniv, samtliga i brons. I övrigt påträffades också ett avlångt benföremål och utanför krukans låg två flintspån (Arne 1928; Lindqvist 1990).

12: KATALOG

Skepp 2 (1990)

Anl. nr: -

Längd: 9

Bredd: 2

Orientering: NNO-SSV

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

Fynd: Brända ben (1519 g), lerkärl, pincett, kniv och rakkniv.

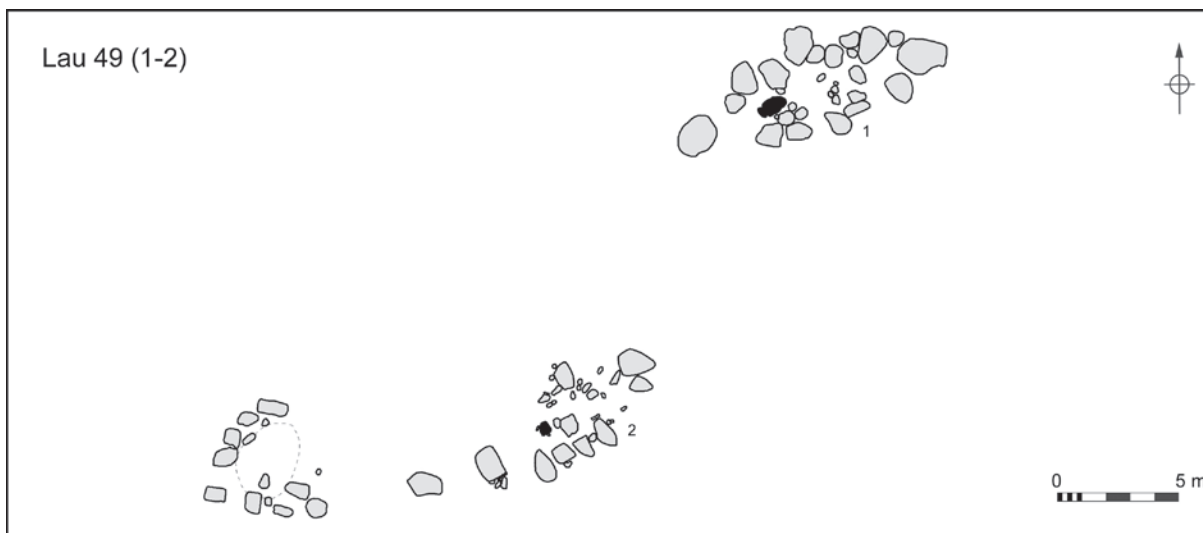
Osteologi: Minst två människor, en man och en kvinna. En 10-24 år och en 18-44 år. Nötkreatur.

Datering: (T): Mn. Per. (IV)-V

Nr i CA-analys: 24

Beskrivning: Denna skeppssättning är belägen nio meter sydsyd-väst om skeppssättning 1 och var i sin norra del skadad, troligen av grustäkt. Något sydväst om centrum påträffades en femkantig kalkstenskista innehållande ett grovt lerkärl. Tillsammans med de brända benen återfanns en pincett, en kniv och en rakkniv av brons (Lindqvist 1990).

1992 genomfördes också en undersökning av den runda stensättningen väster om skeppssättning 2. Här påträffades spridda brända ben samt tre delar av en eller flera knackstenar (Lindqvist 1992).

RAÄ LEVIDE 1 (1-2) (BRAIDFLOAR)

[2 ST]

tre runda stensättningar.

Åga: Hallbåter 2:1

Koordinater (SweRef TM):

N: 6352039

E: 695437

Möh: 22

Grävningår: 1916

Grävningansvarig: Harald Hansson

SHM Inv. nr: 15704

ATA Dnr: 1170/1916

Ritningsreg. nr: Go 2742 (-44) F

Hanssons löpnr: 75

Referens: Säve 1852:152-154; Hansson 1916, 1927:74-75, Wehlin 2012b:64-65

Osteologiref: Eifert 2010

Beskrivning: Denna mindre samling av fornlämningar ligger intill grusvägen på sockengränsen mot Sproge. På andra sidan sockengränsen ligger ytterligare fem skeppssättningar (RAÄ Sproge 6, 12 och 68). Förutom de båda skeppssättningarna i Levide ligger här

Skepp 1

Anl. nr: A

Längd: 31,5 meter

Bredd: 3,7 meter

Orientering: NO-SV

Byggmat: Gråsten

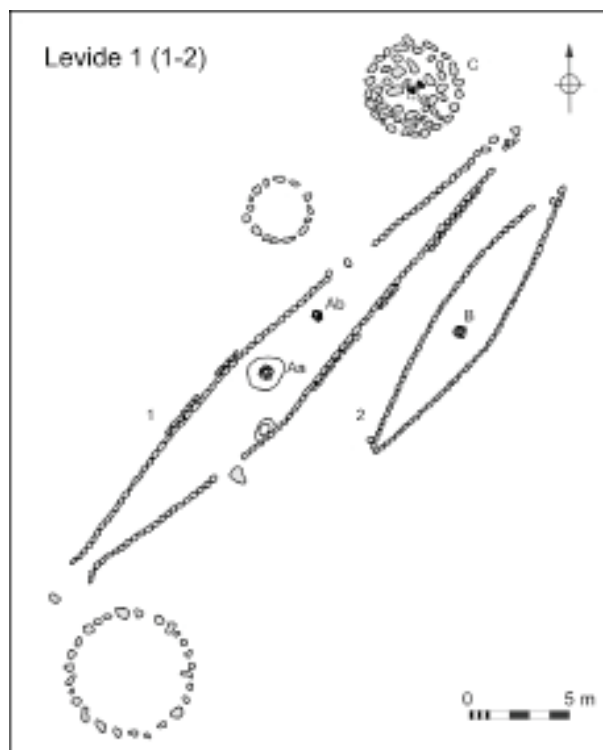
Typ: 2

ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

Fynd: Brända ben, 3-4 urnor varav en bikonisk, bronsring
 Osteologi: Grav Aa (272,5 g): En människa 10-24 år, kvinna? och ett sälben. Grav Ab (609 g): En människa, man? 18-44 år.
 Datering: Grav Aa (¹⁴C): Bränt ben 937-810 f. Kr., Grav Ab (T): Mn. Per. V, (¹⁴C): Bränt ben; 864-793 f. Kr.
 Nr i CA-analys: 25

Beskrivning: Skeppssättningen innehöll två gravläggningar, en centralt belägen (Aa) och den andra fyra meter nordost därom (Ab). Den i centrum lagda graven täcktes av ett mindre stenröse vari det påträffades brända ben och resterna efter en bikonisk urna och möjligen två ytterligare kärl (så kallade bikärl). Bland resterna av dessa påträffades en mindre bronsring. Den andra gravläggningen (Ab) bestod av en urna ställd i en mindre kalkstenskista. Denna innehöll brända ben och tolkades som sekundär (Hansson 1916; 1927:74-75).

Skepp 2

Anl. nr: B
 Längd: 16 meter
 Bredd: 2,8 meter
 Orientering: NO-SV
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 2
 Fynd: Brända ben (166,5 g) och en urna (bikonisk?)
 Osteologi: Minst två människor, 5-14 år och 10-24 år, varav en kvinna?

Datering: Grav B (¹⁴C): 911-805 f. Kr.
 Nr i CA-analys: 26

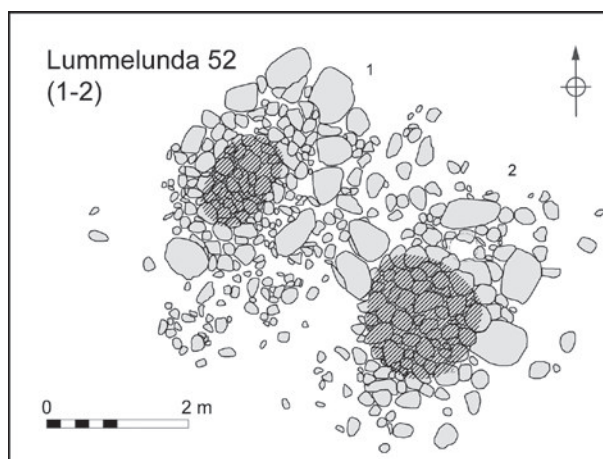
Undersökning: I det mindre stenskeppet återfanns centralt en kalk- och sandstenskista 0,4x0,4 meter. I denna återfanns resterna efter en urna, troligen bikonisk, och fåtalet brända ben (Hansson 1916; 1927:75).

RAÄ LUMMELUNDA 52 (1-2) (ETEBOLS) [2 ST]

Lummelunda 52 (1): Foto Erik Nylén 1956 Arkivet, Gotlands museum).

Äga: Etebols 1:14
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6405126
 E: 703417
 Möh: 43-44
 Grävningår: 1956
 Grävningansvarig: Erik Nylén
 SHM Inv. nr: 26307
 ATA Dnr: 4865/59
 Ritningsreg. nr: 19594865-001 (-002)
 Hanssons löpnr: -
 Referens: Nylén 1959b

Beskrivning: De idag borttagna skeppssättningarna låg omedelbart intill en delvis förstörd vast och utgör troligen den norra delen av ett mindre gravfält (Nylén 1959b).

12: KATALOG

Skepp 1

Anl. nr: 1/56
Längd: 3,5 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2
Fynd: Brända ben (16 g)
Osteologi: -
Nr i CA-analys: 27

Undersökning: Denna den västligaste av de intill varandra liggande skeppssättningarna var den bäst bevarade. Den var fylld med gråsten och under detta påträffades ett något åt sydväst förskjutet lager av brända ben (Nylén 1959b).

Skepp 2

Anl. nr: 2/56
Längd: 3,5 meter
Bredd: 2,75 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat:
Typ: 2
Fynd: Brända ben (10 g) och keramik samt en grop
Osteologi: -
Nr i CA-analys: 28

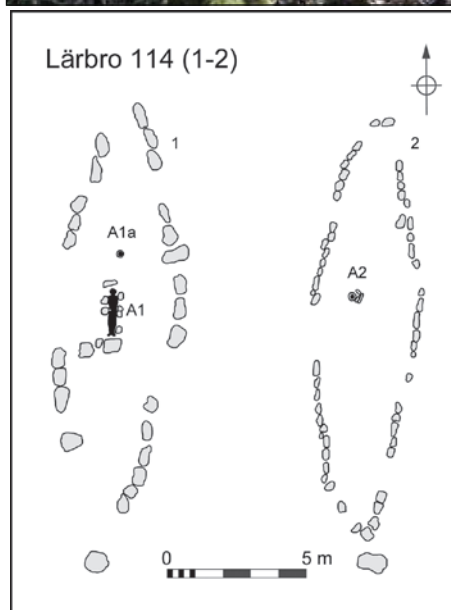
Undersökning: Denna skeppssättning låg omkring en meter sydost om föregående. I botten påträffades ett centralt och något åt söder förskjutet brandlager med brända ben och fåtalet keramikskärvor. I skeppssättningens nordöstra del återfanns en grop fylld med svart kolhaltig jord (Nylén 1959b).

Vidare undersöktes en mindre rund stensättning, 3,5 meter stor, belägen 15 meter sydsydväst om de båda skeppssättningarna. I denna anläggning påträffades spridda brända ben samt kol (Nylén 1959b).

RAÄ LÄRBRO 114 (1-2) (TÄNGELGÅRDA) [2 ST]

Äga: Nors S
Koordinater (SweRef TM):
N: 6413785
E: 720819
Möh: 24
Grävningår: 1915
Grävningansvarig: Bror Schnittger
SHM Inv. nr: 15458
Ritningsreg. nr: Go 2867 (- 69) F
Hanssons löpnr: 7
Referens: Schnittger 1920:44; Hansson 1927:70-73
Osteologiref: Gustavsson 2011

Beskrivning: De två skeppssättningarna ligger sida vid sida på kanten till ett grustag och precis intill landsvägen. Lokalen utgörs av ett mindre gravfält med ytterligare 12 stensättningar och två resta stenar.

Skepp 1

Anl. nr: A1
Längd: 19 meter
Bredd: 4,5 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 3
Fynd: Ett obränt skelett (3090,8 g), brända ben (448 g) och resterna efter två urnor
Osteologi: Obränd människa (A1), 35-64 år gammal man, omkring 1,75 meter lång. Brända ben (A1a) från minst en människa.
Datering: Grav A1 (¹⁴C): Obränt ben; 762-479 f. Kr., Grav A1a (T): Mn. Per. V-VI, (¹⁴C): Bränt ben; 1210-904 f. Kr.
Nr i CA-analys: 29

Beskrivning: Den västra skeppssättningen av de två, består av större gråstensblock. Vid undersökningen påträffades en centralt belä-

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

gen oregelbunden kista innehållande ett skelett liggandes på rygg med huvudet i norr (A1). I fyllningen till detta påträffades brända ben och rester av en urna. Tre meter norr om kistan återfanns resterna efter en urna fylld med brända ben (A1a). Hansson tolkar skelettgraven som sekundär och hörande till den äldsta järnåldern (Schnittger 1920:44; Hansson 1927:70-73).

Skepp 2

Anl. nr: A2

Längd: 17 meter

Bredd: 4 meter

Orientering: N-S

Byggmat: Gråsten

Typ: 2

Fynd: Brända ben (720 g) och en urna

Osteologi: Minst en människa och får/get

Datering: (T): Mn. Per. V-VI, (¹⁴C): Bränt ben; 998-826 f. Kr.

Nr i CA-analys: 30

Undersökning: Den andra skeppssättningen ligger fem meter öster om den förra och är tillskillnad mot denna bestående av mindre och tätare lagda stenar. Nästan centralt påträffades en liten kalkstenskista (A2) innehållande en urna med brända ben (Schnittger 1920:44; Hansson 1927:70-73).

RAÄ LÄRBRO 144 (STORA VIKERS)

[1 st?]

Äga: Stora Vikers 1:94

Koordinater (SweRef TM):

N: 6416093

E: 726598

Möh: 25-26

Grävningår: 1962

Grävningansvarig: Almgren, Schönback, Trotzig och Rydh

SHM Inv. nr: 28516

ATA Dnr: 2817/67

Ritningsreg. nr: 19672817-001 (-002)

Anl. nr: 1/62

Längd: 3 meter

Bredd: 2,5 meter

Orientering: N-S

Byggmat: Gråsten/Kalksten

Typ: 2

Fynd: Brända ben (120 g / 2 dl)

Osteologi: -

Nr i CA-analys: Ingår ej

Referens: Rydh 1964

Beskrivning: Den mycket osäkra skeppssättningen (1/62), eller ovala stensättningen, låg på ett mindre gravfält bestående av ytterligare 25 anläggningar varav ett röse, 21 meter i diameter. Samtliga anläggningar undersöktes tillsammans med ett boplatsområde mellan åren 1962-63. Gravar samt boplats kunde dateras till bronsålder. I den möjliga skeppssättningen påträffades ett

brandlager innehållande cirka 0,2 liter brända ben och kol. Anläggningen borttogs efter undersökningen (Rydh 1964).

RAÄ LÄRBRO 162 (1-6) (DOMARLUNDEN)

[6 ST]

Äga: Kajlungs 7:1

Koordinater (SweRef TM):

N: 6411060

E: 726931

Möh: 25

Grävningår: 1916 & 1973-74

Grävningansvarig: Harald Hansson & Anna-Lena Gerdin

SHM Inv. nr: 15705

ATA Dnr: 1170/1916

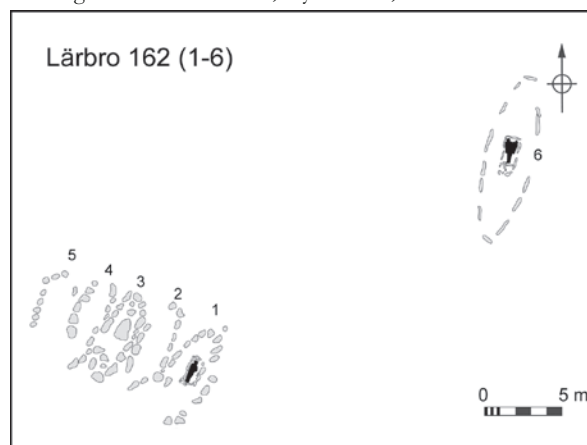
Ritningsreg. nr: Go 2856 (-57) F

Lst. Dnr: 413-855-1994

Hanssons löpnr: 6

Referens: Hansson 1916, 1927:74-76; Oldeberg 1958:1-8; Nylén 1972:29-34; Gerdin 1973:121, 1975:112-113, 1979a:50-52, 1979b:55-61; Sabatini 2007:237

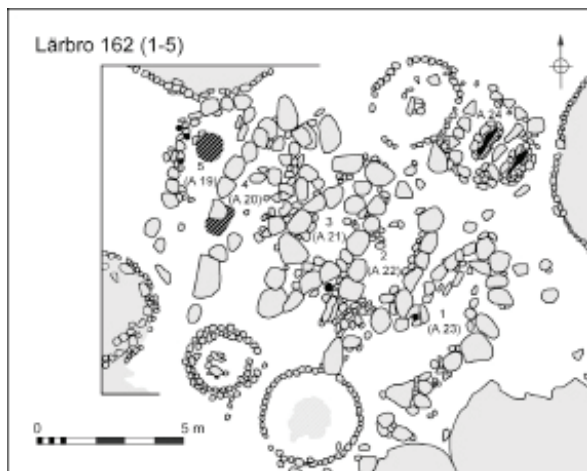
Osteologiref: Oldemark 1958; Nylén 1972; Vretemark 2003

Beskrivning: De sex skeppssättningarna ligger på ett sammanhållet gravfält som sammanlagt innehåller 102 fornlämningar. Fem av skeppssättningarna är uppbyggda av större gråstensblock och ligger sida vid sida. Det sjätte stenskeppet ligger något avsides i förhållande till de övriga och är uppbyggt av kalkstensflisor som endast till viss del är synliga ovan mark (Hansson 1916, 1927:74-

12: KATALOG

76; Gerdin 1973:121, 1975:112-113, 1979a:50-52, 1979b:55-61). Nära 200 meter åt västnordväst ligger det stora stenröset Luksrojr som mäter en höjd på 3,5 meter och en diameter på 37 meter. 450 meter rakt söderut från Domarlunden ligger också Gotlands största hållristningslokal; Hågvide.

Skepp 1

Anl. nr: Hansson: A, Gerdin: A 23

Längd: 6,5 meter

Bredd: 3 meter

Orientering: NO-SV

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

Fynd: Spridda obrända människoben, ett obränt skelett, brända ben, en bukig urna med lock, miniatyrsvärd, pincett, rakkniv och en dubbelknapp

Osteologi: -

Datering: Grav Aa (¹⁴C): Obränt ben; 801-360 f. Kr.

Nr i CA-analys: 31

Undersökning: Det östligaste av de fem intill varandra placerade skeppssättningarna. Vid Hanssons undersökning 1916 påträffades spridda obrända människoben (Aa) och strax under dessa centralt en kalkstenskista innehållande ett obränt skelett (AA) liggandes på rygg. Hansson tolkar detta som hörandes till den äldsta järnåldern. Vid omgrävningen av anläggningen 1973-74 återfanns brända ben vid sidan av detta skepp, vilket enligt Gerdin skulle kunna tyda på en förstörd primärgrav. I kantkedjan mellan detta skepp och nästföljande till väster påträffades en bukig urna med lock. I urnan fanns brända ben samt ett antal mindre bronsföremål (Hansson 1916, 1927:74-76; Gerdin 1979a:51-52). På översiktsplanerna från Gerdins undersökningar syns tre (fyra) större resta stenar i skeppets förlängning söderut. Tidigare opublicerad ¹⁴C-analys (samma serie som Nylén 1972).

Skepp 2

Anl. nr: Hansson: B, Gerdin: A 22

Längd: 6 meter

Bredd: 2,5 meter

Orientering: NO-SV

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

Fynd: (Se ovan) och brända ben i en urna med knoppdekor

Osteologi: -

Datering: (T): Mn. Per. V-VI

Nr i CA-analys: 32

Undersökning: Vid skeppssättningens östra kantkedja påträffades enligt ovan nämnt en bukig urna. Dock påträffades invid skeppssättningens andra kantkedja och mellan detta skepp och nästa till väster ytterligare en urna vid efterundersökningarna 1973-74. Denna urna var tunnformat och hade knoppdekor och var till bredden fylld med brända ben utan några tillhörande bronsartefakter. Även utanför detta skepp återfanns spridda brända ben (Gerdin 1979a:51-52).

Skepp 3

Anl. nr: Hansson: C, Gerdin: A 21

Längd: 6,2 meter

Bredd: 2,3 meter

Orientering: NO-SV

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

Fynd: (Se ovan)

Osteologi: -

Datering: (T): Mn. Per. V-VI

Nr i CA-analys: 33

Undersökning: Vid skeppssättningens östra kantkedja påträffades enligt ovan nämnt en urna. I annat fall påträffades inget av antikvariskt intresse förutom då de brända ben som av Gerdin påträffades och som ursprungligen kan härröra från detta skepp (Gerdin 1979a:51-52).

Skepp 4

Anl. nr: Hansson: D, Gerdin: A 20

Längd: 6 meter

Bredd: 2,3 meter

Orientering: NO-SV

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

Fynd: Brända ben

Osteologi: -

Nr i CA-analys: 34

Undersökning: Vid undersökningarna på 1970-talet påträffades ett område med brända ben i den sydvästra delen av kantkedjan. I övrigt påträffades inget av antikvariskt intresse.

Skepp 5

Anl. nr: Hansson: E, Gerdin: A 19

Längd: 4 meter

ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

Bredd: 2,3 meter
 Orientering: NO-SV
 Bygpmat: Gråsten
 Typ: 1
 Fynd: Brända ben
 Osteologi: -
 Nr i CA-analys: 35

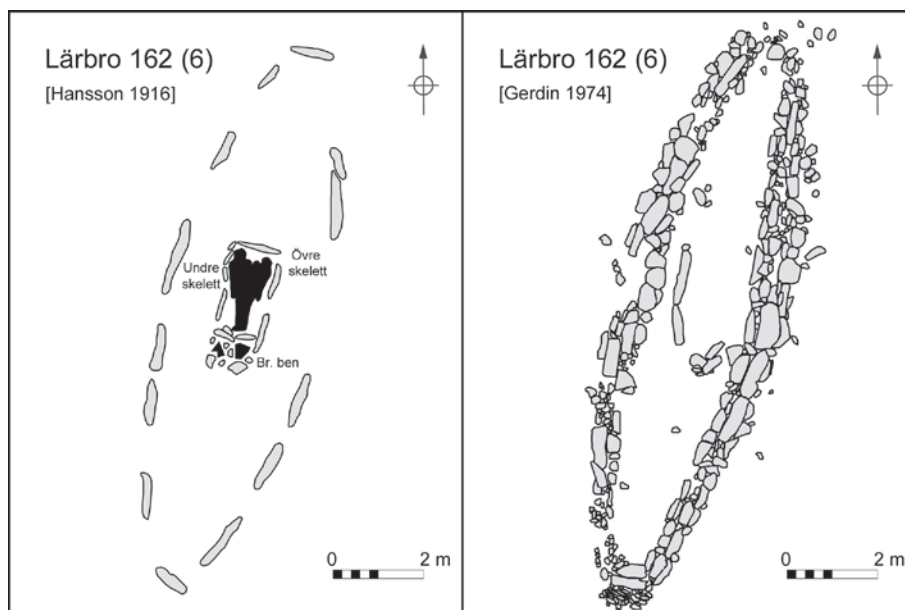
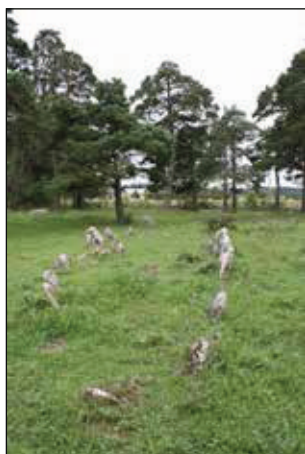
Undersökning: Denna den västligaste av skeppssättningarna på lokalen undersöktes troligen inte av Hansson som i sin katalog endast hänvisar till att fem skepp undersöktes 1916. Dock återfann Gerdin nästan centralt i denna skeppssättning en mindre samling med brända ben. Vidare påträffades spridda brända ben direkt utanför den nordvästra delen av kantkedjan (Hansson 1927:104).

Skepp 6

Anl. nr: Hansson: F, Gerdin: A 35
 Längd: 12 meter
 Bredd: 3,5 meter
 Orientering: NNO-SSV
 Bygpmat: Kalksten
 Typ: 4
 Fynd: Två obrända skelett, brända och obrända ben, en streckornerad halsring, flertalet lerkärl varav en husurna
 Osteologi: Skeletten; övre kvinna? och undre man?. Brända ben: En individ över 40 år. Obrända djurben.

Datering: Övre skelett: (¹⁴C): Obränt ben; 545-39 f. Kr., Undre skelett: (T): FRJÅ, Brända ben: (T): Mn. Per. (IV)-V
 Nr i CA-analys: 36

Beskrivning: Vid Hanssons undersökning 1916 påträffades centralt i skeppssättningen en kalkstenskista. Kistan innehöll obrända djurben och under dessa påträffades två människoskelett, det ena något under och vid sidan av det andra. Båda låg på rygg med huvudet i norr. Det undre (till väster) hade i halshöjd en streckornerad halsring av brons. Precis nedanför fötterna på skeletten återfanns en mindre kista och resterna av ett lerkärl tillsammans med obrända djurben. Utanför kistan påträffades ett lager med brända ben tillsammans med en pincett av brons tillsammans med flertalet keramikskärvor (Hansson 1916, 1927:75-76). Keramiken härrör från flertalet urnor varav en husurna (Sabatini 2007:237, Jfr. Oldeberg 1958:1-8). Halsringen hör till bronsålderns absolut yngsta del eller järnålderns inledning. Detta får Hansson att tolka de omrörda brända benen söder om kistan som en möjlig förstörd primärgrav, som då rubbats vid anläggandet av den större (Hansson 1927:76). Detta förhållande kunde konstateras vid omgrävningen 1973-74 då brända ben och krukskärvor påträffades på en sådan nivå att de inte kunde kopplas samman med de av Hansson utkastade (Gerdin 1979a:50-51). 1972 publicerar Erik Nylén en konventionell ¹⁴C-analys av ben från det övre skelettet (Nylén 1972).

RAÄ LÄRBRO 203 (STAPLEBACKE)

Äga: Staplebacke skoltomt 1:1
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6414315
 E: 724749

[1 ST]

Möh: 20
 Grävningår: 1923
 Restaurering: 1923, 1930-31
 Grävningansvarig: A. Edle (1923)
 Restaureringsansvarig: Harald Hansson (1930-31)

12: KATALOG

ATA Dnr: 0022/31, 4621/31

Hanssons löpnr: 8

Anl. nr: -

Längd: 7 meter

Bredd: 3 meter

Orientering: NNV-SSO

Byggmat: Kalksten

Typ: 4

Fynd: -

Osteologi: -

Nr i CA-analys: 37

Referens: Hansson 1927:88-89, 1931; Nihlén 1931

Beskrivning: Skeppssättningen är byggd av kalkstensflisor som knappt är synliga ovan jord och söder om skeppssättningen står nio resta stenar som bilda en större eller två mindre kvadratiska anläggningar (Hansson 1927:88-89, 1931). 150 meter söderut lig-

ger ett mindre gravfält med bland annat ett röse med en diameter på 18 meter. Vid undersökningen påträffades inget av antikvariskt intresse. Skeppssättningen är idag övertäckt, men är markerad med nio resta kalkstenar. Av ursprungliga kantstenar syns nu endast den ena relingsstenen (Hansson 1927:88-89, 1931; Nihlén 1931).

RAÄ LÄRBRO 248 (St. KÄLLSTÄDE)

[1 st]

Lärbro 248: Foto Arne Hallström 1972 (RAGU/RAÄ)

Äga: St. Källstäde 1:29

Koordinater (SweRef TM):

N: 6413662

E: 726853

Möh: 40

Grävningsår: 1972

Grävningsansvarig: Arne Hallström

Hanssons löpnr: -

Anl. nr: 1

Längd: 6 meter

Bredd: 3,7 meter

Orientering: NV-SO

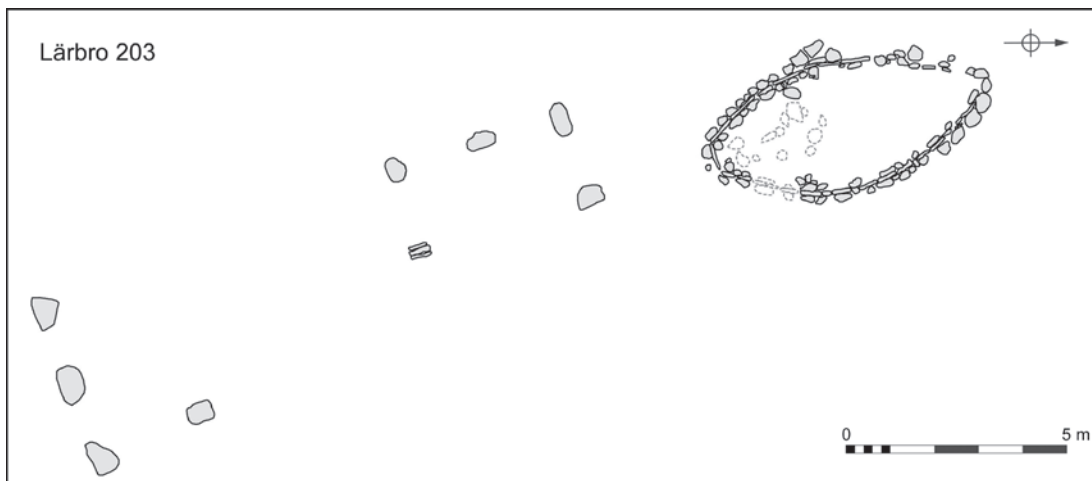
Byggmat: Gråsten/Kalksten

Typ: 2

Fynd: Brända ben, 10-tal keramikskärvor, två flintavslag, harts och bronsbleck.

Nr i CA-analys: 38

Referens: Hallström 1973:122

ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

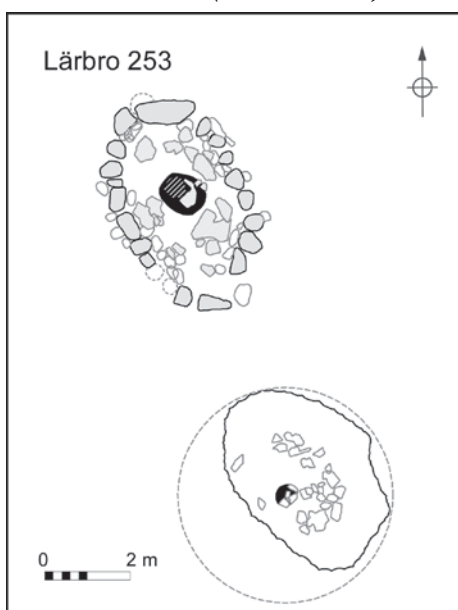
Beskrivning: En mindre trind skeppssättning (Anl. 1) tillsammans med två runda stensättningar (Anl. 2-3). Nära till ett ca. 15 meter i diameter stort bronsåldersröse (RAÄ 247/Anl. 5) (ca. 50 meter). Vid undersökningen av skeppssättningen påträffades förutom brända ben också grovrabbig keramik och bronsföremål som kunde typologiskt dateras till yngre bronsålder. Den intilliggande runda stensättningen är närmast att benämna för stenkrets och innehöll inga artefakter. Skeppssättningen borttogs efter undersökning (Hallström 1973:122 och muntligen 2011-11-18).

Äga: Stora Vikers 1:94
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6413405
 E: 727070
 Möh: 37-38
 Grävningår: 1997
 Grävningansvarig: Leif Zerpe
 Lst. Dnr: 220-2423-97
 Hanssons löpnr: -
 Anl. nr: -
 Längd: 5,5 meter
 Bredd: 3 meter
 Orientering: NNV-SSO
 Byggmat: Gråsten/Kalksten
 Typ: 2
 Fynd: Brända ben (869,9 g)
 Osteologi: 1 vuxen människa, 18-44 år.
 Nr i CA-analys: 39
 Referens: Zerpe 1998a, 1999a; Wehlin 2012b:66
 Osteologiref: Sigvallius 1999b

Beskrivning: Skeppssättningen som idag är borttagen låg tillsammans med en rund stensättning. I skeppssättningens centrum fanns en grop som troligen var resterna efter en plundring. Skeppssättningen var fylld av kalkstensflisor och innehöll en centralt belägen gravläggning. Graven hade förstörts av plundringen och därav att brända ben påträffades såväl i som direkt utanför anläggningen. Två meter söder om skeppssättningen undersöktes också en rund stensättning ca. 5 meter i diameter. Centralt i denna påträffades en liten kista innehållande ett grovt magrat lerkärl med brända ben (Zerpe 1998a:225-227, 1999a).

RAÄ LÄRBRO 253 (STORA VIKERS)

[1 ST]

RAÄ LÄRBRO 281

(KLINTHAGEN/KLOCKARBOSTÄLLET)

[1 ST]

Äga: Lilla Bjärs 1:30
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6408224
 E: 725959
 Möh: 23-24
 Grävningår: 1877
 Grävningansvarig: Gabriel Gustafson
 SHM Inv. nr: 6144

12: KATALOG

Hanssons löpnr: 9

Anl. nr: -

Längd: 7,5 meter

Bredd: 2,5 meter

Orientering: ONO-VSV

Byggmat: Gråsten

Typ: 3

Fynd: Brända ben, 1 keramikskärva

Osteologi: Människa och nötkreatur

Nr i CA-analys: 40

Referens: Gustafson 1878, 1884-1891:33-34; Hansson 1927:68

Osteologiref: Gustafson 1884-1891

Beskrivning: Skeppssättningen (nr. 20) ligger tillsammans med en domarring, 18-19 meter i diameter, och en omkullfallen större sten. Vidare börjar en 35 meter lång dubbel stenrad omkring fem meter nordväst om skeppssättningen. Vid undersökningen påträffades en större mängd brända ben innanför den norra kantkedian och under dess stenpackning fanns ett svart jordlager med fåtalet benbitar. Centralt i skeppssättningen återfanns en tand av människa och i dess närhet en keramikbit (Gustafson 1878, 1884-1891:33-34; Hansson 1927:68).

Anl. nr: A2-4

Längd: 8,3 meter

Bredd: 2,8 meter

Orientering: N-S

Byggmat: Gråsten/Kalksten

Typ: 2

Fynd: -

Osteologi: -

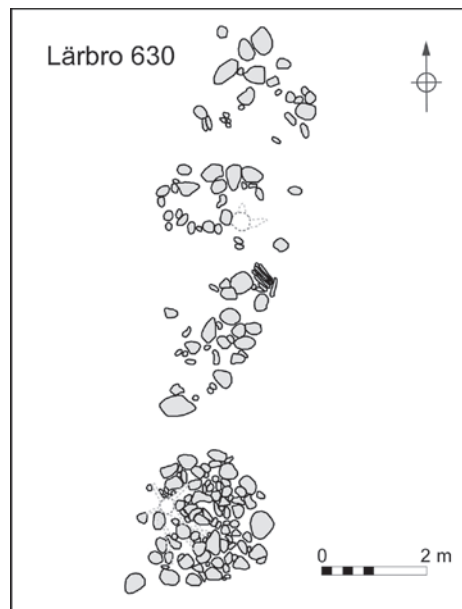
Nr i CA-analys: 41

Referens: Carlsson 2003, Carlsson & Widerström 2004

Beskrivning: Fornlämningarna syntes innan undersökningen som tre flacka stenhögar. Dessa kom senare att tolkas som en skeppssättning med en intilliggande rund stensättning. Vid undersökningen grävdes anläggningarna var för sig där anläggning 2-4 senare tolkades som en möjlig skeppssättning. Inom dessa anläggningar påträffades inget av antikvariskt intresse. Den fjärde anläggningen (A1) utgjordes av den runda stensättning i vilken brända ben samt keramik påträffades. Benen daterade med ¹⁴C-analys till yngre bronsålder. Fornlämningarna borttogs efter undersökningen (Carlsson & Widerström 2004).

RAÄ LÄRBRO 630 (STORA VIKERS)

[1 ST]

Äga: Stora Vikers 1:94

Koordinater (SweRef TM):

N: 6415060

E: 727899

Möh: 39-40

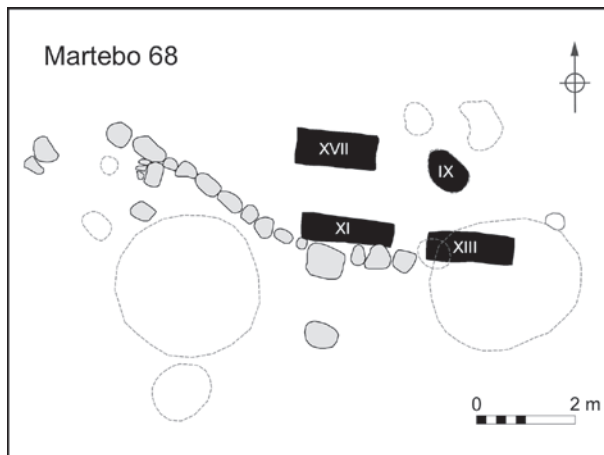
Grävningår: 2004

Grävningansvarig: Dan Carlsson

Lst. Dnr: 431-641-04

RAÄ MARTEBO 68 (PRÄSTGÅRDEN)

[1 ST?]

Äga: Prästgården 1:2

Koordinater (SweRef TM):

N: 6406102

E: 708240

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Möh: 50
Grävningsår: 1952 & 1958
Grävningsansvarig: Greta Arwidsson (1952), Claës Varenius & Valdemar Ginters (1958)
SHM Inv. nr: 25505, 26146
ATA Dnr: 5773/51, 2875/56, 2315/59
Ritningsreg. nr: Go 865 (-6) F, 2872 (-3) F
Hanssons löpnr: -
Anl. nr: -
Längd: över 7 meter
Bredd: -
Orientering: ONO-VSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1
Fynd: Brända och obrända ben, harts, en fingerring av brons (Grav IX), bronskniv (Grav IX).
Osteologi: Människa och djur. Brandgrav (IX): 1 ind. 18-20 år, kvinna (?). Skelettgrav (XI) (1855 g): Man 40-45 år. Skelettgrav (XIII) (1948 g): Man 30-35 år. Skelettgrav (XVII): Kvinna 35-40 år med ofött foster.
Nr i CA-analys: Ingår ej
Referens: Arwidsson 1956; Varenius & Ginters 1959
Osteologiref: Varenius & Ginters 1959

Beskrivning: Den tämligen osäkra skeppssättningen, eller del av skeppssättning utgörs av en lätt böjd rad av större gråstenar. Vid avtorvningen 1958 kunde tre runda stensättningar konstateras tillsammans med dessa stenar. Vid den första undersökningen 1952 påträffades resterna av en småvuxen kvinna med ett ofött barn utan några andra fyndigheter (Arwidsson 1956). Vid den senare undersökningen påträffades sex brandgravar, två skelettgravar samt tre stolphål. Inom samtliga runda stensättningar återfanns brända ben av människa. Direkt söder om den böjda linjen av stenar och såldes utanför den möjliga skeppssättningen återfanns områden med brända ben av både människa och djur. Även på den norra delen, men med oklar tillhörighet till stenraden påträffades brända ben av människa. Speciellt bör nämnas grav IX som bestod av rena brända ben i en fragmentarisk urna i en femkantig kalkstenskista. Tillsammans med benen återfanns också en fingerring och fragment av en kniv, båda av brons (Varenius & Ginters 1959).

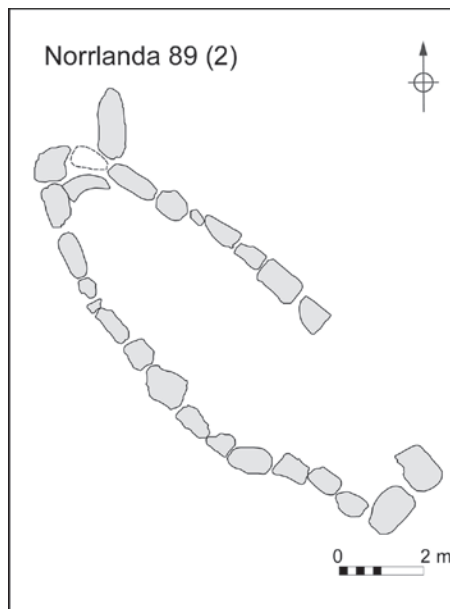
RAÄ NORRLANDA 89 (2) (BUTRAJVS)

[1 ST]

Äga: Butrajvs 1:15
Koordinater (SweRef TM):
N: 6382308
E: 719646
Möh: 20
Grävningsår: 1888
Grävningsansvarig: Gabriel Gustafson
SHM Inv. nr: 8554
Hanssons löpnr: 40
Skepp 3

Anl. nr: A 14
Längd: 11 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: VNV-OSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 3
Fynd: Brända (309 g) och obrända ben (422 g), keramik och kol
Osteologi: Människa, får/get, hund och nötkreatur
Nr i CA-analys: 42
Referens: Gustafson 1888; Hansson 1927:68; Hilfeling 1995:131

Beskrivning: Tre på rad belägna skeppssättningar precis invid landsvägen. Hilfeling besöker lokalen och nämner då fyra skeppssättningar på lokalen (Hilfeling 1995:131). Vid undersökningen 1888 grävdes det mellersta av skeppen (A 14) ut. Inom skeppssättningen påträffades fem mörkfärgningar innehållande kol, keramikbitar och obrända samt brända ben och hartstättningsbitar och strax utanför skeppssättningen ett par bitar av keramik (Gustafson 1888; Hansson 1927:68). I benlistan i Statens historiska museums databas finns ben av människa, får/get, hund och nötkreatur omnämnt för anläggning 14, vilket enligt rapporten är skeppssättningen.

RAÄ RUTE 18 (FARDUME)

[1 ST]

Äga: Fardume 1:57
Koordinater (SweRef TM):
N: 6413703
E: 733823
Möh: 38-39
Grävningsår: 1964
Grävningsansvarig: Ingrid & Sture Engqvist

12: KATALOG

SHM Inv. nr: 32424
ATA Dnr: 4829/29, 5645/85
Ritningsreg. nr: 19855645-001
Anl. nr: A 2/64

Längd: 7 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten/Kalksten

Typ: 4
Fynd: Brända ben (600 g / 10 dl), fiskkota och keramik (husurna)

Osteologi: Minst en människa och en fiskkota

Datering: (T): Mn. Per. V

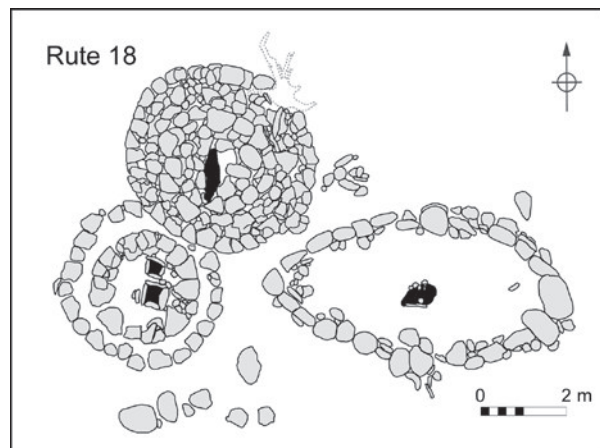
Nr i CA-analys: 43

Referens: Pettersson 1982; Äijä 1982, 1985; Sabatini 2007

Osteologiref: Äijä 1982, 1985

Beskrivning: Skeppssättningen ligger intill tre mindre runda sten-sättningar fåtalet meter från en mindre grusväg. Samtliga anläggningar är undersökta. Skeppssättningen (A 2/64) var fylld med sten och grusblandad jord. Vid undersökningen påträffades brända ben och spridda krukskärvor i skeppets östra del. Keramik återfanns också centralt i anläggningen tillsammans med en fiskkota. Samtliga keramikdelar tolkades som hörande till samma urna (husurna).

Koordinater (SweRef TM):

N: 6414115

E: 733571

Möh: 44-45

Grävningår: 1980-81

Grävningansvarig: Ann-Marie Pettersson

SHM Inv. nr: 32979

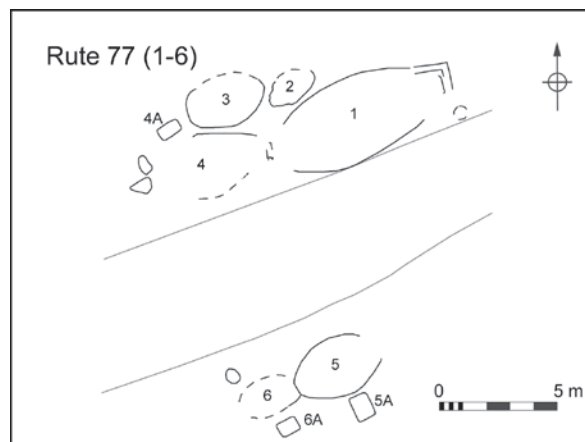
ATA Dnr: 0399/92

Ritningsreg. nr: 19920399-001 (-007)

Referens: Pettersson 1982; Sabatini 2007

Osteologiref: Sigvallius-Vikancis 1982

Beskrivning: Detta mindre gravfält som idag är borttaget bestod av sex skeppssättningar. Fyra av skeppssättningarna (Anl. 1-4) låg på den norra sidan av den mindre grusvägen (Tjautstomt 1:1) och de övriga två (Anl. 5 & 6) låg på dess södra sida (Fardume 1:57) (Pettersson 1982:13, 17).

Skepp 1

Anl. nr: 1

Längd: 9 meter

Bredd: 3,5 meter

Orientering: ONO-VSV

Byggmat: Kalksten

Typ: 4

Fynd: Brända ben (3338 g) och ett obränt ben (48 g) av människa, harts, knacksten, glättsten, trärester, kol och en husurna innehållande en dubbelknapp, en pincett och en rakkniv, samtliga av brons.

Osteologi: Minst tre människor, samtliga vuxna. Får eller get och hund.

Datering: (T): Mn. Per. IV-V, (¹⁴C): Harts; 1059-377 f. Kr.

Nr i CA-analys: 44

Undersökning: Skeppssättning 1 var sannolikt ursprungligen sammankopplad med skeppssättning 4 direkt västerut. Skeppssättningen var fylld med ett gruslager. Vid undersökningen påträffades innanför den östra stäven en mindre kistkonstruktion och

RAÄ RUTE 77 (1-6) (FARDUME)

Äga: Fardume 1:57 & Tjautstomt 1:1

[6 ST]

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

en distinkt mörkfärgning i en rät vinkel. I denna mörkfärgning kunde inget trä konstateras, vilket dock påträffades längst med kantkedjan på flertalet ställen. I fyllningen i skeppets nordvästra del påträffades ena halvan av en kluven knacksten och en möjlig glättsten. Brända ben påträffades spritt över hela anläggningen och kunde senare tolkas som minst sex koncentrationer. I den lilla hållkistan påträffades en husurna innehållande brända ben och en dubbelknapp, en pincett och en rakkniv, samtliga av brons (Pettersson 1982:21-47; Sabatini 2007:120).

Skepp 2

Anl. nr: 2

Längd: 2,2 meter

Bredd: 1,4 meter

Orientering: NO-SV

Byggmat: Kalksten

Typ: 4

Fynd: Brända ben (430 g) och keramik

Osteologi: 1 vuxen människa, 18-44 år, kvinna?

Nr i CA-analys: Ingår ej

Undersökning: Skeppssättning 2 kan ursprungligen ha varit sammankopplat med skeppssättning 3 direkt till väster. Anläggning hade tydliga skador av plundring. Centralt i skeppssättningen framkom resterna av en kistkonstruktion tillsammans brända ben och keramik. Brända ben och keramik påträffades också spritt i anläggningen, men senare kunde keramikskärvorna passas med de från den centrala delen och torde därav höra från samma kontext (Pettersson 1982:47-50).

Skepp 3

Anl. nr: 3

Längd: 3,4 meter

Bredd: 2,1 meter

Orientering: ONO-VSV

Byggmat: Kalksten

Typ: 4

Fynd: Brända ben (377,5 g) och keramik

Osteologi: Upp till fem människor, samtliga utom en är vuxna. En individ kunde bestämmas till omkring 15 år.

Nr i CA-analys: 45

Undersökning: Denna skeppssättning som troligen varit sammankopplad med föregående hade två plundring gropar. Den ena av dessa låg strax söder om mitten och innehöll vid undersökningen resterna av en kistkonstruktion med brända ben. Den andra gropen låg i den västra delen av stenskeppet och innehöll även den brända ben. Spritt i anläggningen fanns också fåtalet keramikskärvor och brända ben (Pettersson 1982:48-53).

Skepp 4

Anl. nr: 4

Längd: 5,5 meter

Bredd: 2,25 meter

Orientering: ONO-VSV

Byggmat: Kalksten

Typ: 4

Fynd: Brända ben (79 g)

Osteologi: -

Nr i CA-analys: Ingår ej

Undersökning: Skeppssättningen, som ursprungligen sannolikt varit sammankopplad med skeppssättning 1, var innan undersökningen mycket svårt skadad och plundrad. Anläggningen var fylld med gråsten i vilken spridda brända ben påträffades. Under denna stenpackning fanns en koncentration av brända ben. Väster om skeppet fanns en rektangulär anläggning (4A) i vilken en keramikskärva påträffades (jfr. Anl. 5A och 6A) (Pettersson 1982:53-57).

Skepp 5

Anl. nr: 5

Längd: 4 meter

Bredd: 2,3 meter

Orientering: NO-SV

Byggmat: Kalksten

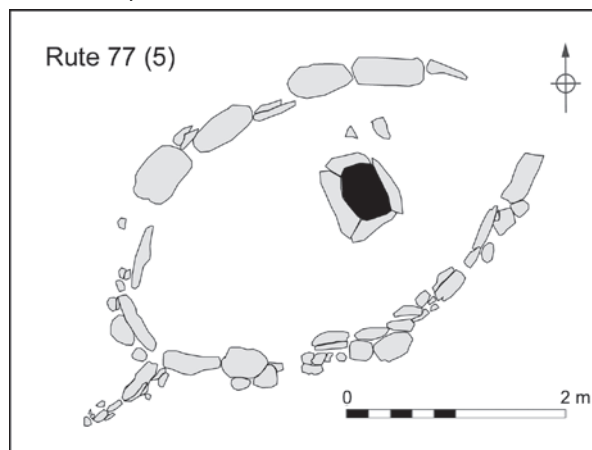
Typ: 4

Fynd: Brända ben (1635 g) och keramik (3 husurnor)

Osteologi: Minst fem människor, varav tre vuxna, en av dessa är en man och ett barn/tonåring 4-14 år.

Datering: (I): Mn. Per. V

Nr i CA-analys: 46

Undersökning: Skeppssättningen ligger tillsammans med och har möjligen också varit sammankopplad med skeppssättning 6. Även denna skeppssättning var till viss del förstörd och plundrad. Något öster om skeppssättningens centrum påträffades en kalkstenskista innehållande tre fragmentariska husurnor med brända ben, en individ var gravlagd i varje. Brända ben återfanns också spridda omkring kistan tillsammans med keramik. Direkt söder om skeppet fanns en rektangulär anläggning (5A) i vilken det påträffades fåtalet brända ben, kol och trärester (Pettersson 1982:54-70).

12: KATALOG

Skepp 6

Anl. nr: 6

Längd: 2,9 meter

Bredd: 1,5 meter

Orientering: NO-SV

Byggmat: Kalksten

Typ: 4

Fynd: Brända ben (363 g) och keramik

Osteologi: Minst två människor, båda vuxna.

Nr i CA-analys: Ingår ej

Undersökning: Skeppssättningen var svårt skadad. Centralt och något förskjuten åt väster påträffades en kalkstenskista vilken innehöll brända ben och fåtalet keramikskärvor. Strax väster om kistan återfanns ytterligare en mängd brända ben. Även detta skepp hade direkt söderom sig en intilliggande rektangulär anläggning (6A). Denna var fyndtom (Pettersson 1982:64-73, 84).

Koordinater (SweRef TM):

N: 6372528

E: 692380

Möh: 20-21

Grävningsår: 1919

Grävningsansvarig: Harald Hansson

SHM Inv. nr: 19058

ATA Dnr: 3869/28, 5314/28

Ritningsreg. nr: Go 3050 (-52) F

Hanssons löpnr: 58

Anl. nr: -

Längd: 7 meter

Bredd: 3,5 meter

Orientering: NO-SV

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

Fynd: -

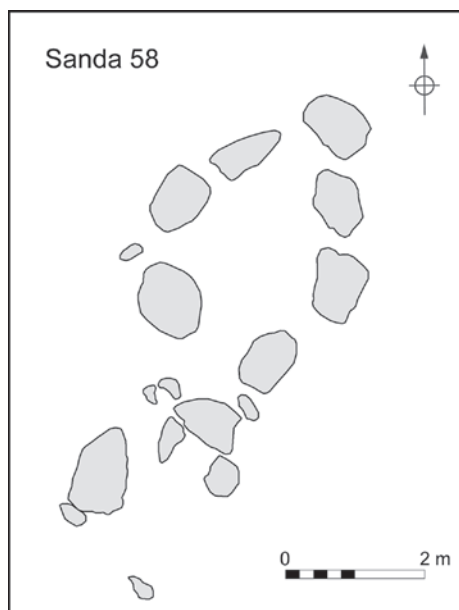
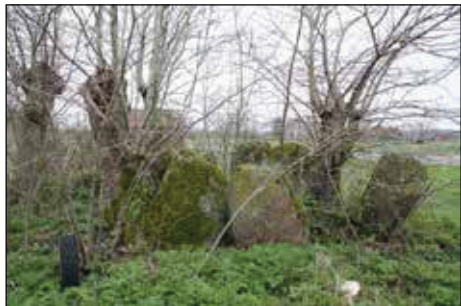
Osteologi: -

Nr i CA-analys: 47

Referens: Hansson 1928c

RAÄ SANDA 58 (BJESTAFS)

[1 ST]

Äga: Bjästavs 1:28

Beskrivning: Skeppssättningen ligger åtta meter sydväst om en ladugård och är rikligt överväxt. Vid undersökningen påträffades inte några fynd av antikvariskt intresse. Dock berättades att anläggningen för åtskilliga år sedan blivit plundrad. 1928 undersökte Hansson två skelettgravar tioalet meter nordost om skeppssättningen. Intill de båda skeletten återfanns ett T-format föremål av järn (Hansson 1928c).

RAÄ SILTE 29 (PRÄSTHAGEN, SNOSARVE)

[1 ST]

Äga: Siglajvs 1:27

Koordinater (SweRef TM):

N: 6347225

E: 693338

Möh: 18

Grävningsår: 1887

Grävningsansvarig: Gabriel Gustafson

SHM Inv. nr: 8553

ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

Hanssons löpnr: 79-80

Anl. nr: 6

Längd: 8,5 meter

Bredd: 3,5 meter

Orientering: NO-SV

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

Fynd: Brända ben (600 g / 10 dl), en rakkniv i brons, en bronspin-cett, en bronsstyl, en dubbelknapp i brons och en pilspets/knivblad av brons och en husurna.

Osteologi: -

Datering: (T): Mn. Per. IV-V

Nr i CA-analys: 48

Referens: Gustafson *protokoll*; Schnittger 1920; Hansson 1927; Sabatini 2007

Beskrivning: Stensättningen (Anläggning 6), som senare tolkades av Gustafson som en skeppssättning, var vid undersökningstillfället mycket skadad. I skeppets sydvästra del och således förskjutet från

dess centrum påträffades en mindre kalkstenskista innehållande en husurna med brända ben och fem bronsföremål (Gustafson *protokoll*; Hansson 1927:69-70). De 10 dl. registrerade brända benen finns idag inte kvar (Sabatini 2007:240).

Skeppssättningen som idag är borttagen var belägen omkring 13 meter nordost om ett stort stenröse 20 meter i diameter. Detta röse är troligen det som finns kvar på platsen idag och undersöktes också till viss del av Gustafson. Endast fyra mindre bronsföremål påträffades i röset, samtliga troligen yngre än bronsålder. Väster om de båda monumenten låg en åker i vilken man påträffat bronsåldersfynd. Högst troligt rör det sig om SHM 7450; depåfynd innehållande ett hängkärl, ett glasögonformigt spänne, sju halsringar och 15 armringar, allt av brons och SHM 8297; ett hängkärl och ett halvt glasögonformigt spänne av brons. Båda fynden beskrivs som påträffade i och invid bortförda stenrösen (Gustafson *protokoll*; Hansson 1927:69-70). Skeppssättningen är idag borttagen.

RAÅ SPROGE 68 (1-2) (BRAIDFLOAR/BOSARVE) [2 ST]

Äga: Bosarve 1:15

Koordinater (SweRef TM):

N: 6351866

E: 695183

Möh: 22

Grävningår: Mellan 1919 och 1927

Grävningansvarig: Harald Hansson

Ritningsreg. nr: Go 3134 F

Hanssons löpnr: 75

Referens: Säve 1852; Hansson 1927:83

Beskrivning: Dessa två skeppssättningar ligger på det så kallade Braidfloar och 300 meter sydväst om de av Hansson undersökta skeppen i Levide socken (RAÅ 1). Vid undersökningen påträffades endast ett brandflak i vardera skeppssättning (Hansson 1927:83). Helt klart är skeppssättning 2 en av de undersökta, men den andra skulle också kunna vara någon av de båda skeppen under RAÅ Sproge 6 (se nedan). Skeppssättning 2 ligger också i direkt anslutning till en rund stensättning, 9 meter i diameter.

Skepp 1

Anl. nr: -

Längd: 43 meter

Bredd: 5 meter

Orientering: NO-SV

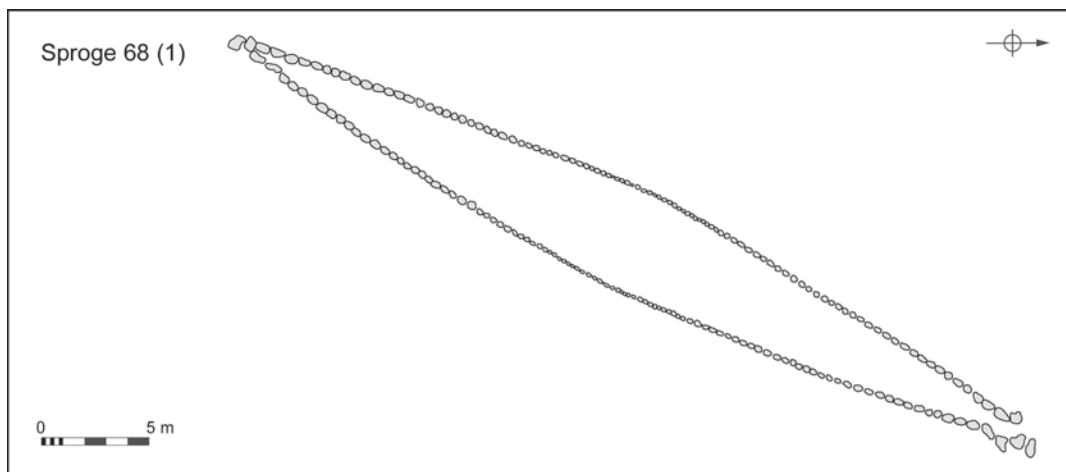
Byggmat: Gråsten

Typ: 2

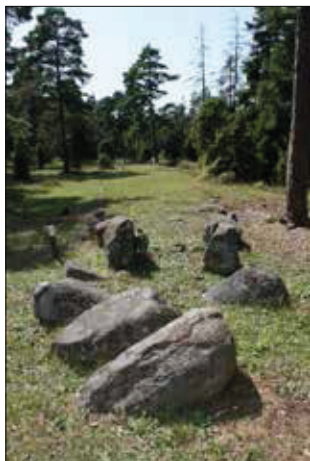
Fynd: Mörkfärgning/brandflak

Osteologi: -

Nr i CA-analys: Ingår ej

12: KATALOG

Skepp 2

Anl. nr: -

Längd: 17 meter

Bredd: 2,5 meter

Orientering: NO-SV

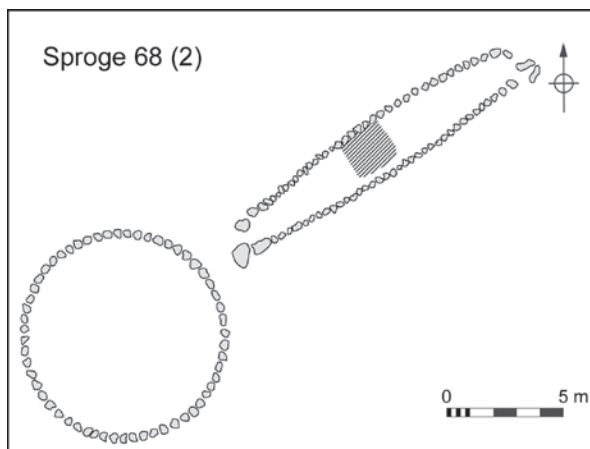
Byggmat: Gråsten

Typ: 2

Fynd: Mörkfärgning/brandflak

Osteologi: -

Nr i CA-analys: 49

RAÄ STENKYRKA 30 (1-2) (STORA BJÄRS) [2 ST]

Stenkyrka 30 (1): Foto Ulla Silvéen 1953 (Arkivet, Gotlands museum).

Äga: Stora Bjärs 1:9

Koordinater (SweRef TM):

N: 6413382

E: 710013

Möh: 46

Grävningår: 1953

Grävningansvarig: Ulla Silvéen

ATA Dnr: 1950/54

Ritningsreg. nr: Go 856 (-7) F

GM Dnr: 321-760-2001

GM fyndnr: c.9893

Hanssons löpnr: -

Referens: Silvéen 1954a-b; Östergren 2008/2009

Osteologiref: Silvéen 1954a-b

Beskrivning: Skeppssättningarna var sammankopplade och låg 60 meter nordväst om det stenröse, 17 meter i diameter, som ligger kvar på lokalen idag. Tjugotalet meter sydväst om skeppssättningarna påträffades den kända St. Bjärs gravnen i sittande hocker från den äldsta stenåldern. Intill skeppssättningarna påträffades ett rikligt kulturlager som har tolkats som ett boplatlager från bronsålder, ett av de få på Gotland (Silvéen 1954a-b). Skeppssättningarna är idag borttagna. På samma åker och omkring 150 meter åt sydost påträffades nyligen en härd som daterades med ¹⁴C-analys till förromersk järnålder (Östergren 2008/2009).

Skepp 1

Anl. nr: 1/53

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Längd: 7,5 meter

Bredd: 3 meter

Orientering: N-S

Byggmat: Kalksten

Typ: 4

Fynd: Brända ben (1175 g), krukskärvor, flintavslag, bronspincett och harts.

Osteologi: -

Datering: Grav 1A: (T): Mn. Per. IV-V, (¹⁴C): Bränt ben 1059-895 f. Kr.

Nr i CA-analys: 50

Beskrivning: Den mest norrut nelägna skeppssättning 1 (1/53) var den bäst bevarade och innehöll två brandgravar. Den ena (1A) låg 2,5 meter från den tvärställda aktern i norr och innehöll brända ben, en bronspincett, en hartstättningsring och resterna av ett krossat lerkärl. Den andra brandgraven (1B) låg två meter från den södra stäven och något förskjutet åt öster. I denna stensatta grop

påträffades brända ben utan några andra fynd (Silvén 1954a-b).

Skepp 2

Anl. nr: 2/53

Längd: 6 meter

Bredd: 3 meter

Orientering: N-S

Byggmat: Kalksten

Typ: 4

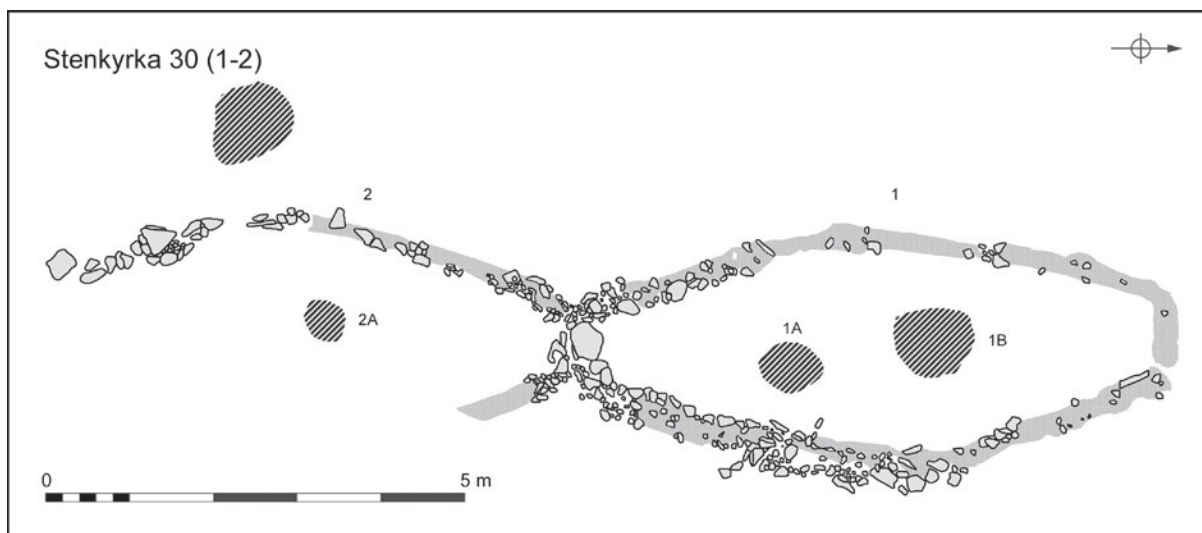
Fynd: Brända (110 g) och obrända ben, flintavslag, en knacksten, två fragment av en bronsten, krukskärvor och harts

Osteologi: Nötkreatur och gnagare

Datering: (T): Mn. Per. IV-V

Nr i CA-analys: 51

Beskrivning: Skeppssättning 2 följde direkt söder om den förra och var svårt skadad. Den innehöll en centralt något förskjutet åt norr belägen hällkista (2A) Kistan innehöll brända och obrända ben tillsammans med två små platta bronstenar (Silvén 1954a-b).

RAÅ STENKYRKA 48 (SORBY)

Stenkyrka 48: Foto Anna-Lena Gerdin 1965.

Äga: Sorby 1:8

Koordinater (SweRef TM):

N: 6411112

E: 707480

[1 st]

Möh: 50-51

Grävningsår: 1965

Grävningsansvarig: Anna-Lena Gerdin

GM Dnr: 321-633-2004

Hanssons löpnr: -

Anl. nr: 11/65

Längd: 11 meter

Bredd: 4 meter

Orientering: ONO-VSV

Byggmat: Kalksten

Typ: 4

Fynd: Brända ben, två lerkrukor med hank, två hartstättningsringar och tre rakknivar i brons.

Osteologi: -

Datering: Bnr. 50: (T): Mn. Per. IV, (¹⁴C): Bränt ben; 1214-1007 f. Kr.

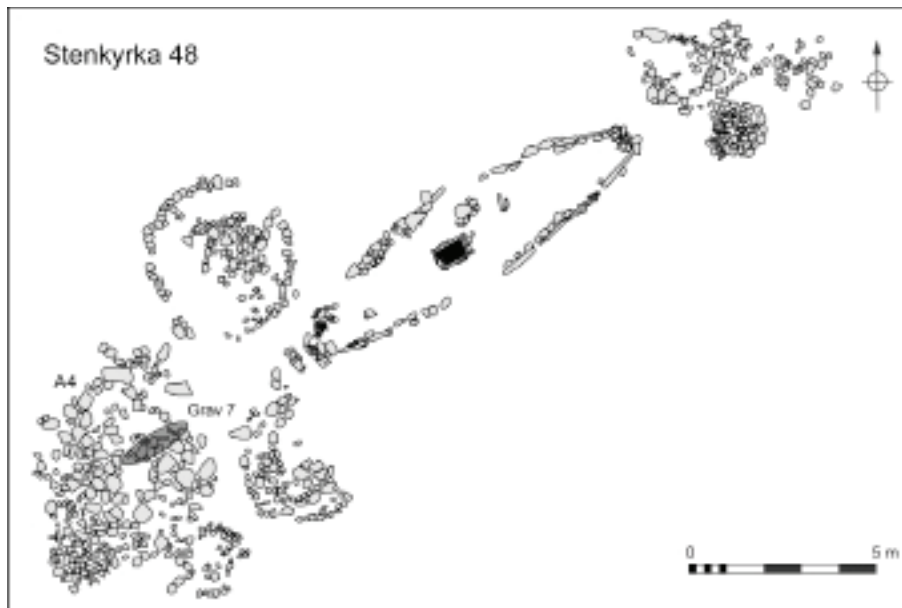
12: KATALOG

Nr i CA-analys: 52

Referens: Gerdin 1979b:43-46, muntligen 2012-01-10

Beskrivning: Skeppssättningen (Anl. 11/65) som idag är borttagen låg på ett mindre gravfält bestående av 15 runda stensättningar. Vid undersökningen påträffades centralt i skeppet en kalks-

tenskista i vilken det stod två lerkärl med hank. Intill varje kruka återfanns en hartstättningsring (dessa har varit benbehållare). I kalkstenskistan påträffades också två rakknivar i brons. I övrigt påträffades flertalet sekundärbegravningar i skeppssättningen, samtliga var brandgravar och en innehöll en rakkniv i brons (Gerdin 1979b:43-46, , muntligen 2012-01-10).

RAÄ TOFTA 15 (ANSARVE HAGE)

[1 ST]

ga: Ansarve 1:54

Koordinater (SweRef TM):

N: 6378221

E: 688173

Möh: 17

Grävningsår: 1928

Grävningsansvarig: Harald Hansson

ATA Dnr: 5295/28

Ritningsreg. nr: Go 4241, -44 F

Hanssons löpnr: 51

Anl. nr: -

Längd: 36 meter

Bredd: 4 meter

Orientering: N-S

Byggmat: Grästen

Typ: 2

Fynd: Mörkfärgning

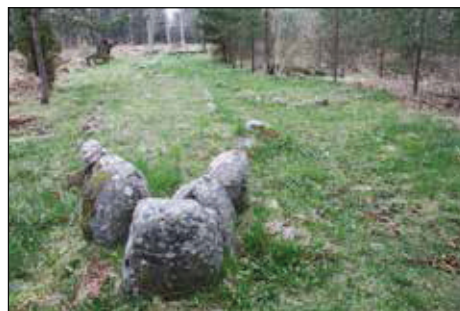
Osteologi: -

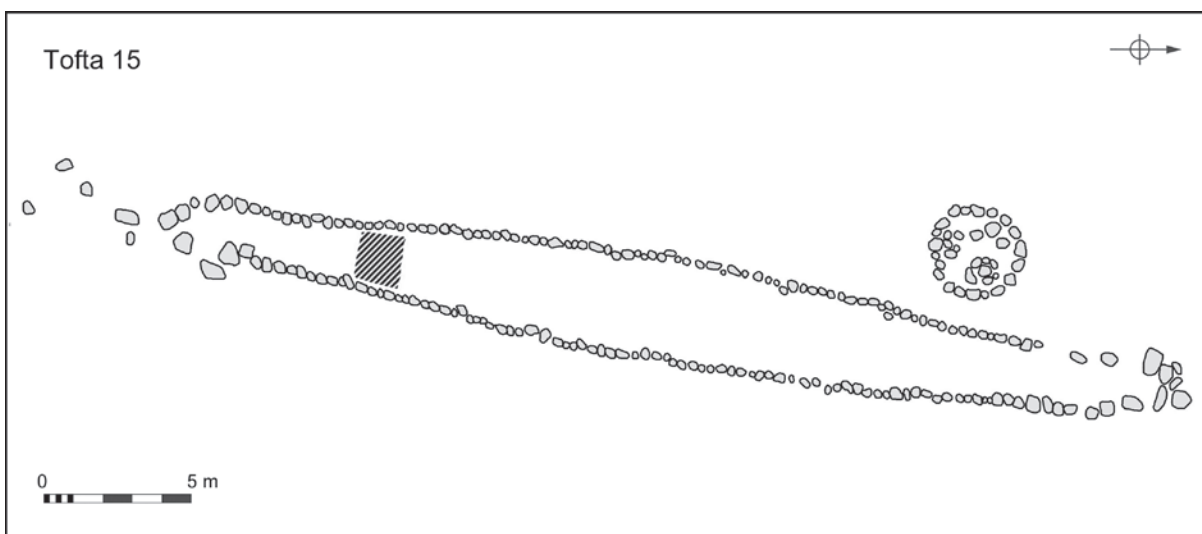
Nr i CA-analys: 53

Referens: Hansson 1928d; Wehlin 2011, 2012b:64-65

Beskrivning: Skeppssättningen är belägen 50 meter sydsydost om den större Tofta RAÄ 14. Direkt intill skeppets norra stäv och på dess västra sida finns en mindre rund stensättning 3 meter

i diameter. Vid undersökningen påträffades endast ett mörkfärgat lager sju meter innanför den södra stäven. Även den runda stensättningen grävdes ut utan att något av antikvariskt intresse återfanns (Hansson 1928d).

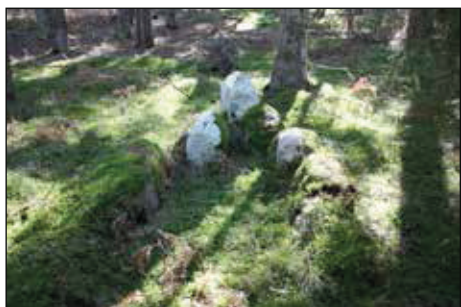
RAÅ TOFTA 26 (FÄTTINGS)

[1 ST]

Nr i CA-analys: 54

Referens: Hansson 1929, 1930a; Wehlin 2011

Osteologiref: Eifert 2010

Äga: Fättings 1:35

Koordinater (SweRef TM):

N: 6378604

E: 688037

Möh: 19-20

Grävningår: 1929

Grävningansvarig: Harald Hansson

SHM Inv. nr: 19958

ATA Dnr: 4603/29, 2697/30

Ritningsreg. nr: Go 4242 F

Hanssons löpnr: -

Anl. nr: -

Längd: 14 meter

Bredd: 2,5 meter

Orientering: N-S

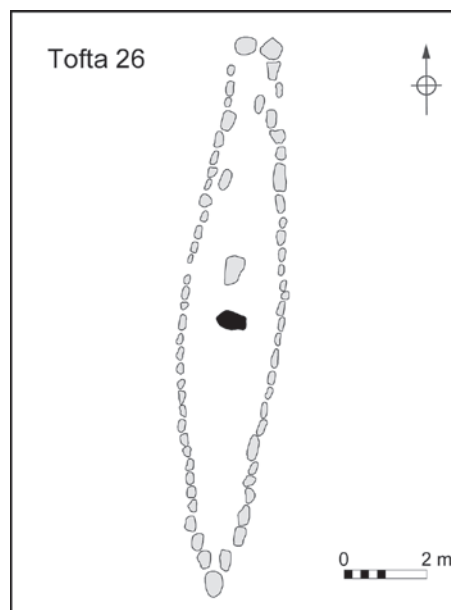
Byggmat: Gråsten

Typ: 2

Fynd: Brända ben (448,5 g), två lerkärl (1 bikonisk med öra), bronspincett

Osteologi: Två människor, 10-24 år och 35-64 år, varav en man?.

Datering: (T): Mn. Per. III-IV

Beskrivning: Skeppssättningen ligger omkring 500 meter norr om Gotlands största skeppssättning (RAÅ Tofta 14). Enligt Hansson skall ytterligare ett skepp finnas ca. 50 meter öster om detta. Denna skeppssättning som enligt Hansson skall vara rejält övertorvat har författaren ej kunnat återfinna. Vid undersökningen påträffades en mindre och förstörd kalkstenskista intill den södra stäven. Central i skeppssättningen återfanns en flat kalkstenshäll och direkt under denna fanns två lerkärl. En av dessa var en urna fylld

12: KATALOG

med brända ben och den andra en mindre bikonisk kopp med öra. Den senare var ornerad med en punkt- eller groprad längs buken och tre vågräta linjer. Bland de brända benen i urnan påträffades en halv bronspincett av brons (Hansson 1929, 1930a). Den senare var ornerad med en punkt- eller groprad längs buken och tre vågräta linjer (se Fig. 4.10). Urnan kan vara en så kallad ansiktsurna (Kneisel 2012:638). Bland de brända benen i urnan påträffades en halv pincett i brons (Hansson 1929, 1930a).

RAÄ TOFTA 78 (ANSARVE)

[1 ST]

Äga: S:39 (Ansarve)

Koordinater (SweRef TM):

N: 6378511

E: 689299

Möh: 25

Grävningår: 1951

Grävningansvarig: Greta Arwidsson

ATA Dnr: 0050/54

Ritningsreg. nr: Go 4249 (-51) F

GM Fyndnr: c. 9897

Hanssons löpnr: -

Anl. nr: -

Längd: 9 meter

Bredd: 2 meter

Orientering: NNV-SSO

Byggmat: Kalksten

Typ: 4

Fynd: Brända ben (944 g), pincett, bronssyl, rakkniv, bronsbleck, dubbelknapp och husurna

Osteologi: En vuxen människa, man?

Datering: (T): Mn. Per. IV-V, (¹⁴C): 1132-920 f. Kr.

Nr i CA-analys: 55

Referens: Arwidsson 1952, 1954a; Sabatini 2007

Osteologiref: Blücher 2005

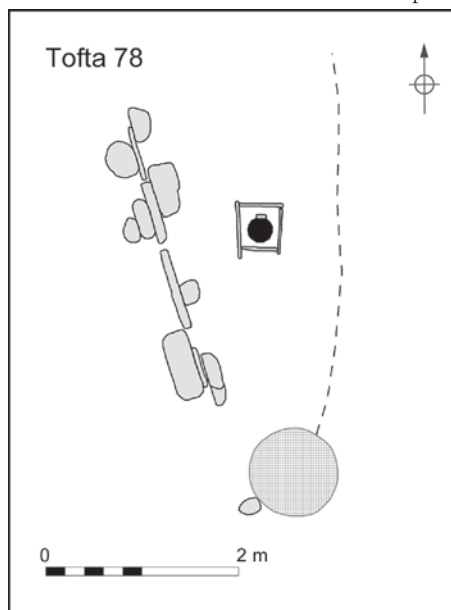

Tofta 78: Foto Greta Arwidsson 1951 (Arkivet, Goflands museum).

Beskrivning: Skeppssättningen som idag är borttagen låg på ett gravfält med en ungefärlig utsträckning på 150x100 meter. Gravfältet ligger på en grusås och har därför varit utsatt för gruståkt under en lång period. Vid undersökningen av skeppssättningen

återfanns resterna av en kalkstenskista i dess södra del. I denna kista återfanns en husurna som till hälften var fylld med brända ben och en bronsknapp. Övriga bronsföremål; pincett, rakkniv och bronsbleck återfanns med lika mycket brända ben utanför urnan men i hällkistan (Arwidsson 1952, 1954a).

Husurnan SHM 15867 är sannolikt funnen på samma lokal.

RAÄ TOFTA OREG. 1 (BJÄRS)

[1 ST?]

Äga: Bjärs

Koordinater (SweRef TM):

N:

E:

Möh:

Grävningår: 1875

Grävningansvarig:

SHM Inv. nr: 7571:173, 213

Längd: ?

Bredd: ?

Orientering: ?

Byggmat: Gråsten

Typ: ?

Fynd: Brända ben, urna, ornerad pincett och ornerad rakkniv hängande i en bronsring

Osteologi: -

Datering: (T): Mn. Per. IV

Referens: Gustafson 1885-1887:217

Beskrivning: I en åkerbacke påträffades en hällkista med lock innehållande ett lerkärl innehållande brända ben och några bronsföremål. Upphittaren rapporterar att det kring kistan fanns en gråstenssättning som torde tillhört en byggnad. Med tanke på beskrivningen och fynden så torde det röra sig om en skeppssättning.

ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

VALLSTENA OREG. (1) (UPPGARDE/NYGÅRDSRUM)

[1 ST]

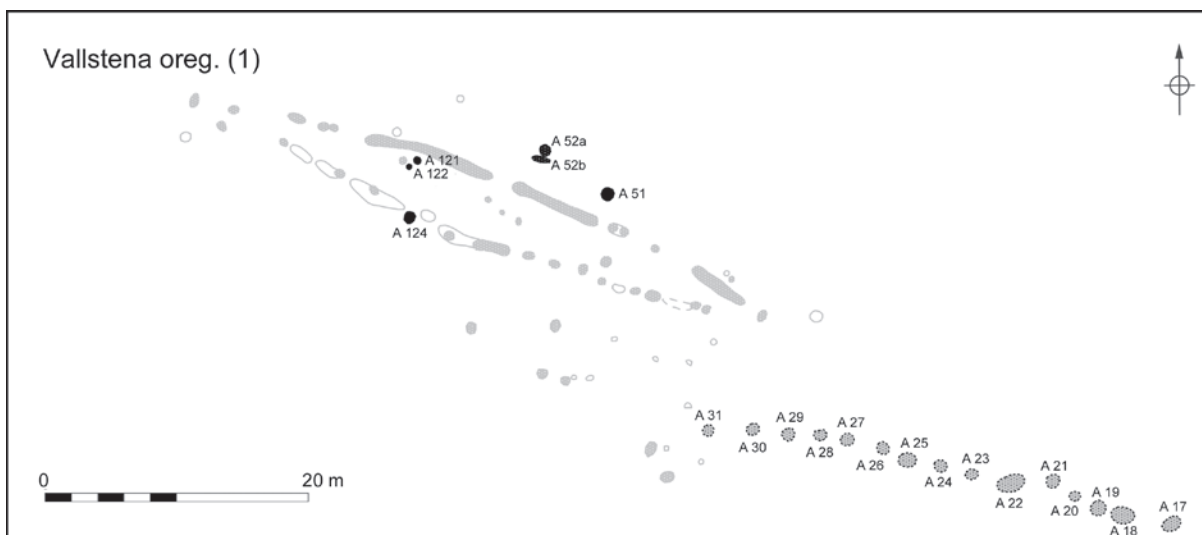
Äga: Uppgarde 1:20
Koordinater (SweRef TM):
N: 6389272
E: 718366
Möh: 20-21
Grävningår: 1977-79
Grävningansvarig: Gunilla Wickman & Stig Englund
Lst. Dnr: 413-2567-1998
Hanssons löpnr: -
Anl. nr: -
Längd: 46 meter
Bredd: 6,2 meter
Orientering: VNV-OSO
Byggmat: ?
Typ: 3
Fynd: Brända ben
Osteologi: -
Nr i CA-analys: 56
Referens: Wickman 1978; Englund 1979a; Wehlin 2010

Beskrivning: Skeppssättningen, eller de negativa avtrycken efter en skeppssättning, upptäcktes 1977. Inuti skeppssättningen påträffades

en brandgrav (A 121) och ett område med brända ben (A 122) varav ingen innehöll fynd som kunde datera dem. Vidare kunde dessa inte med säkerhet sammankopplas med skeppssättningen. Utanför den ena långsidan påträffades också en kruka med brända ben från flertalet individer (A 124). I krukans förutom brända ben fynd som daterar graven till 600-talet e. Kr. Strax nordost om skeppssättningen fanns tre anläggningar (A 51 och A 52a-b). A 51 innehöll en skelettgrav med järnåldersfynd. A 52a var en rund stensatt grop med keramik och kol. Denna har ¹⁴C-daterats till senneolitikum-äldsta bronsålder. A 52b var en långsträckt mörkfärgning med brända ben från människa. Inget samband fanns mellan A 52a och A 52b (Wickman 1978:97-98; Englund 1979a:53).

Utanför den sydöstra delen av skeppssättningen påträffades en linje med 15 mörkfärgningar (A 17-31) orienterade i ost-västlig riktning. Groparna var fyllda med skörbränd sten och jord och två av dessa (A 19 och A 21) daterades med ¹⁴C-analys till yngre bronsålder-äldre järnålder.

Enligt muntlig utsago av Arne Hallström (2011-11-18) skall de möjliga ursprungliga stenarna till skeppet vid undersökningstillfället ha påträffats i en närbelägen stenvast. Stenarna i denna hade tydlig skeppssättningskaraktär och var närmast att likna vid dem som ingår i Tjelvars grav (RAÅ Boge 28).

RAÅ VISBY 3 (SKRUBBS)

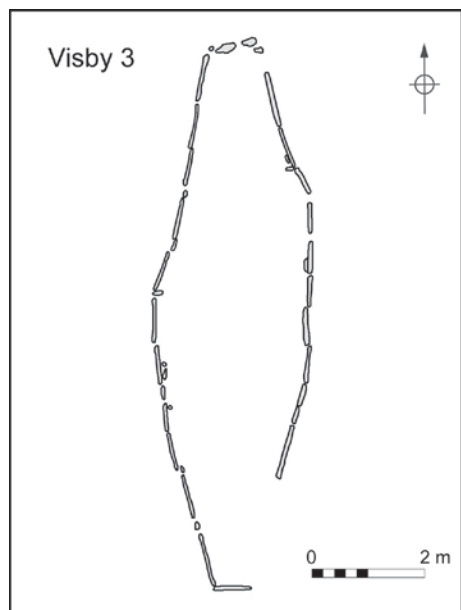
[1 ST]

Äga: Terra Nova 1:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6390399
E: 698481
Möh: 61-62
Grävningår: 1899, 1922

Grävningansvarig: Oscar Wennersten
SHM Inv. nr: 10950
ATA Dnr: 0084/00
Ritningsreg. nr: Go 4381 F
Hanssons löpnr: -
Anl. nr: -
Längd: 9,25 meter

12: KATALOG

Bredd: 2,62 meter
 Orientering: N-S
 Byggmat: Kalksten
 Typ: 4
 Fynd: Obränt ben
 Osteologi: -
 Nr i CA-analys: Ingår ej
 Referens: Wennersten 1899, 1905; Hansson 1927

Beskrivning: Sommaren 1899 undersöktes en avlång kulle som visade sig innehålla en skeppsformad hällkista. Det enda som påträffades var en obränd benbit (Wennersten 1899, 1905:417-420; Hansson 1927:88-89). Skeppssättningen ligger idag på Terra Nova bostadsområde mellan hustomt och bilväg. Vid besök 2009 upptäcktes att skeppssättningen idag används som kompost för större trädgårdsavfall.

RAÄ VISBY 8 (1-2) (ANNELUND)

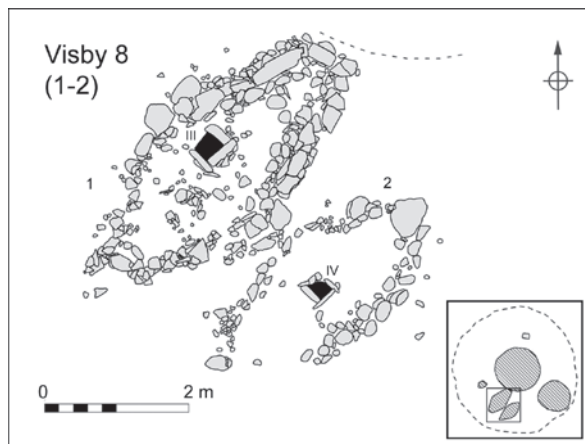
[2 ST]

Visby 8 (1-2): Foto Monica Wennersten 1977 (RAGU/RAÄ)

Äga: Annelund 1:72
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6395848
 E: 698965
 Möh: 41-42
 Grävningsår: 1975-77
 Grävningsansvarig: Monica Wennersten
 Referens: Wennersten 1977

Beskrivning: De båda skeppssättningarna ligger inom den största stensättningen på det stora gravfältet Annelund precis väster om parkering till Visby flygplats. Totalt finns det omkring 320 gravar på gravfältet.

Skepp 1

Anl. nr: A 245:III
 Längd: 4,4 meter
 Bredd: 2 meter
 Orientering: NNO-SSV
 Byggmat: Kalksten
 Typ: 4
 Fynd: Brända ben (>1962 g), två hartstättningsringar, ett lerkärl och en nål
 Osteologi: -

Nr i CA-analys: 57

Skepp 2

Anl. nr: A 245:IV

Längd: 3,7 meter

Bredd: 1,5 meter

Orientering: NNO-SSV

Byggmat: Kalksten

Typ: 4

Fynd: Brända ben (>1036 g), hartstättningsring och spetsen av en nål

Osteologi: -

Nr i CA-analys: 58

Beskrivning: De båda skeppssättningarna påträffades sida vid sida i en 18 meter i diameter stor stensättning (A 245). Allt som allt återfanns sju brandgravar i stensättning. Skeppssättningarna låg strax söder om centrum. Den något större (A 245:III) innehöll en centralt belägen kalkstenskista med brända ben (>504 g), en hartstättningsring, ett mindre lerkärl och ett fragment av en bronsnål. Inom denna skeppssättning fanns ytterligare två brandgravar. Den större av dessa påträffades i den norra delen av skeppssättningen och innehöll en stor mängd brända ben (>843 g) och en hartstättningsring. Den tredje möjliga begravningen påträffades i den sydöstra delen och innehöll brända ben (>379 g). Den mindre skeppssättningen (A 245:IV) innehöll också en mindre kalkstenskista med brända ben, en hartstättningsring och spetsen av en bronsnål (Wennersten 1977:109-110, muntligen 2011-11-18).

RAÄ VÄTE 13 (GRÄNE)

[1 st]

Äga: Gräne 5:1

Koordinater (SweRef TM):

N: 6371578

E: 700459

Möh: 40

Grävningår: 1998

Grävningansvarig: Leif Zerpe

Hanssons löpnr: 56

Anl. nr: -

Längd: 22 meter

Bredd: 3,5 meter

Orientering: NNO-SSV

Byggmat: Gråsten

Typ: 3

Fynd: Brända ben (383 g), keramik, hartstättning, kol, pincett, en rakkniv och ett möjligt stolphål.

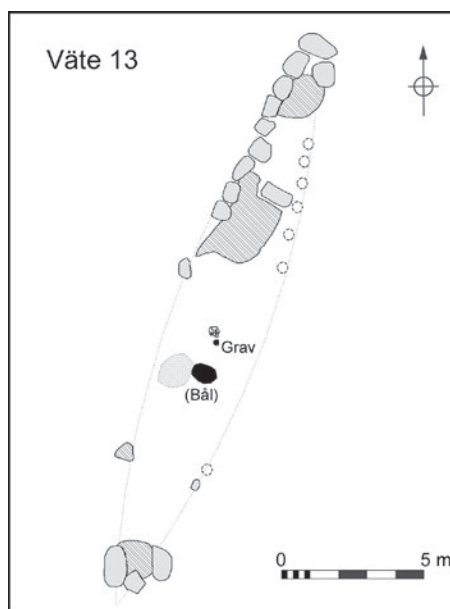
Osteologi: 1 människa, 35-64 år gammal man.

Datering: (T): Mn. Per. IV-V, (¹⁴C): 931-811 f. Kr.

Nr i CA-analys: 59

Referens: Zerpe 1998b, 2002

Osteologiref: Sigvallius 1999a

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på krönet av en flack sandrygg och trettiofem meter nordost om en stenåldersboplats i härrörande till trattbägarkultur. Tio meter nordväst om skeppssättningens norra del finns en rest gråsten vars relation till skeppet är oklart. Vid undersökningen påträffades spridda keramikskärvor intill skeppets norra stäv. Vid den södra stäven hittades endast en skärva, dock av samma typ som föregående. I skeppets centrala del påträffades tre mörkfärgningar. Den största av dessa, 0,9x0,6 meter tolkades som bålplatsen och innehöll brända ben av människa tillsammans med kol, sot och aska. Väster om denna mörkfärgning återfanns en stenfylld grop. Något norr om den stora mörkfärgningen påträffades gravplatsen, en grop med brända ben tillsammans med hartstättning och en pincett samt en rakkniv av brons. Norr om graven påträffades en stensködd grop som tolkades som ett möjligt masthål (Zerpe 1998b, 2002).

2. DELVIS UTGRÄVDA SKEPPSSÄTTNINGAR

RAÄ ARDRE 149 (ANINGÅKRA)

[1 ST?]

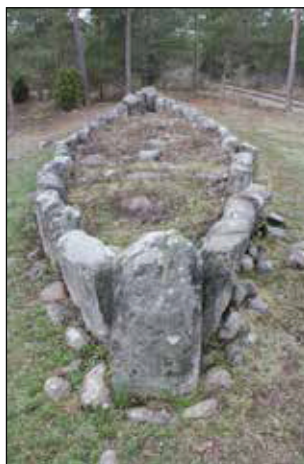
Ardre 149: Foto Greta Arwidsson 1948 (Arkivet, Gotlands museum).

Äga: Aningåkre 1:28
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6360293
 E: 723023
 Möh: 5-6
 Grävningår: 1948
 Grävningansvarig: Greta Arwidsson
 ATA Dnr: 1158/49
 Ritningsreg. nr: Go 418 F, 1714 F
 Längd: 12 (+) meter
 Bredd: -
 Anl. nr: -
 Orientering: N-S
 Byggmat: Gråsten/Kalksten
 Typ: 1 eller 3
 Fynd: Ben och kol (+ sentida avfall)
 Osteologi: -
 Referens: -

Beskrivning: Denna högst osäkra skeppssättning består endast av en rad om 15 uppresta stenar. Stenarna står i en rak linje i närmast nord-sydlig riktning. Raden fortsätter troligen en bit norrut (3 stenar) men dessa frilades aldrig vid undersökningen. Ingen av stenarna var synliga ovan jord utan täcktes av mycket fin sjösand som troligen kommit dit pga. en översvämning. Omkring de sydliga stenarna fanns ett kulturlager (0,25 m) innehållande ben, kol och sentida avfall (Arwidsson 1949b).

RAÄ BOGE 28:1 (TJELVARS GRAV)

[1 ST]

Äga: Botvalde 1:30
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6393405
 E: 722843
 Möh: 18-19
 Grävningår: Innan 1875 och 1938
 Grävningansvarig: Mårten Stenberger (1938)
 Restaurering: 1938, 1944 och 2007
 Restaureringsansvarig: Mårten Stenberger (1938), RAÄ (1944), Rebeca Kettunen (2007)
 SHM Inv. nr: 22129
 ATA Dnr: 3038/27, 3751/38
 Ritningsreg. nr: Go 1791 F, 1726 (-1727) F
 Lst. Dnr: 431-4537-05
 Hanssons löpnr: 24
 Anl. nr: -
 Längd: 16,3 meter
 Bredd: 4 meter
 Orientering: O-V
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 3
 Fynd: Brända ben (341 g), kol och keramikskärvor
 Osteologi: -
 Referens: Ulfsparre 1875; Stenberger 1938; Thordeman & Hallström 1941; Arrenius 1955; Kettunen 2007.
 Osteologiref: -

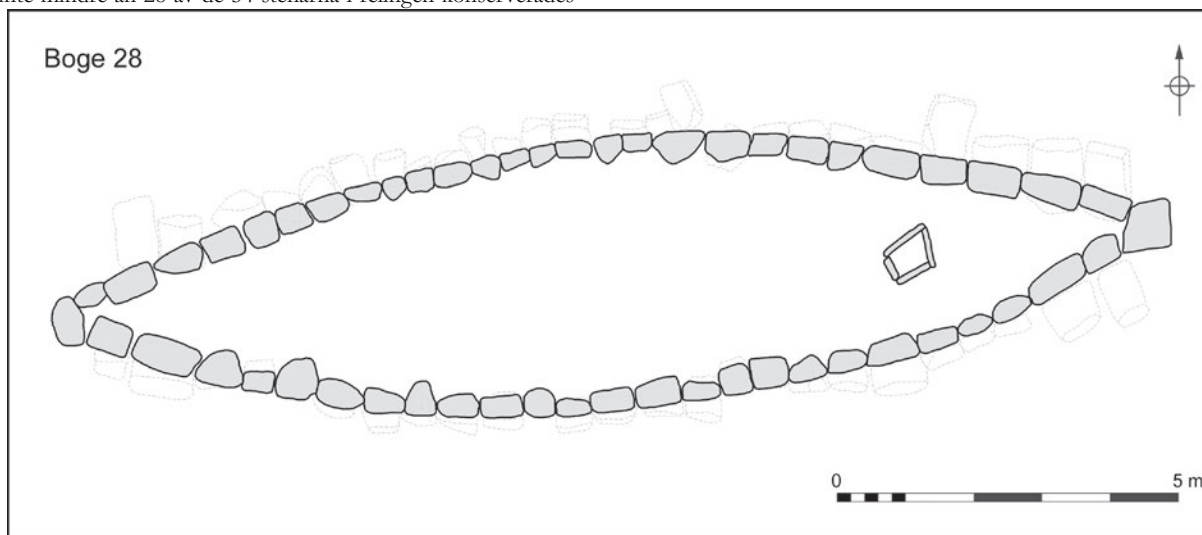
Beskrivning: Skeppssättningen utgör idag en välkänd besöksplats skyltad som Tjelvars grav och skall enligt sägen utgöra begravningsplats åt Tjelvar som var den förste som förde eld till Gotland. Det finns uppgifter om att skeppssättningen blivit icke antikvariskt undersökt någon gång innan 1875 där man skulle ha funnit en kruka fylld med brända ben och kol (Ulfsparre 1875). Senare restaurerades skeppssättningen så till vida att de kullfallna relingsstenarna restes med ledning av de stödstenar som finns utanför dessa. I övrigt fylldes plundringsgropar igen och den då

ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

synliga lilla hällkistan i skeppets östra del, vilken också utsatts för plundring, undersöktes. I kistan återfanns en del brända ben och fåtalet keramikskärvor. Möjligen är detta resterna efter den av Ulfsparre nämnda undersökningen. Stenberger påpekar också att vissa av stenarna i skeppssättningen har sprickor som snarast bör konserveras (Stenberger 1938), men om så gjordes framgår inte av arkivmaterialet (Thordeman & Hallström 1941). En mer ingående stenkonservering genomfördes dock 1948 och även 2007 då inte mindre än 28 av de 54 stenarna i relingen konserverades

(Kettunen 2007).

I samband med undersökningarna av järnålderskomplexet vid Vallhagar i Fröjel socken mellan åren 1946-1950 genomfördes också en fosfatstudie över området kring Tjälbers i Boge och Gothems socknar. I direkt anslutning och inuti Tjelvars grav togs 24 prover vilka samtliga visade mycket låga halter av fosfater (Arrenius 1955:1053-1056).

RAÄ GOTHEN (79 ELLER 80?)

(NÄRA GRÄNSEN MOT VALLSTENA)

Äga: Västerbjärs 1:14

Koordinater (SweRef TM):

N: 6391317

E: 722210

Möh: 15

Grävningår: Innan 1927

Grävningansvarig: -

Hanssons löpnr: 33

Anl. nr: -

Längd: -

Bredd: -

Orientering: -

Byggmat: -

Typ: -

Fynd: Brända ben och urna

Osteologi: -

Referens: Harald Hansson 1927:83

Beskrivning: Enligt Harald Hansson (1927:83) skall en skeppssättning belägen på sockengränsen mellan Gothem och Vallstena ha blivit undersökt genom plundring varvid en urna med brända ben påträffades.

[1 ST]

RAÄ LAU 41 (ROJRSKOGEN)

[1 ST]

Äga: Goks 1:8

Koordinater (SweRef TM):

N: 6357507

E: 719107

Möh: 8,5

Grävningår: 2010

Grävningansvarig: Joakim Wehlin

Lst. Dnr: 432-1698-10

Hanssons löpnr: -

Anl. nr: -

Längd: 24,5-27 meter

Bredd: 4,5 meter

Orientering: NNO-SSV

Byggmat: Gråsten

Typ: 2

Fynd: Flintavslag, kol och kvarts

Osteologi: -

Referens: Martinsson-Wallin & Wehlin 2011; Wehlin 2012a

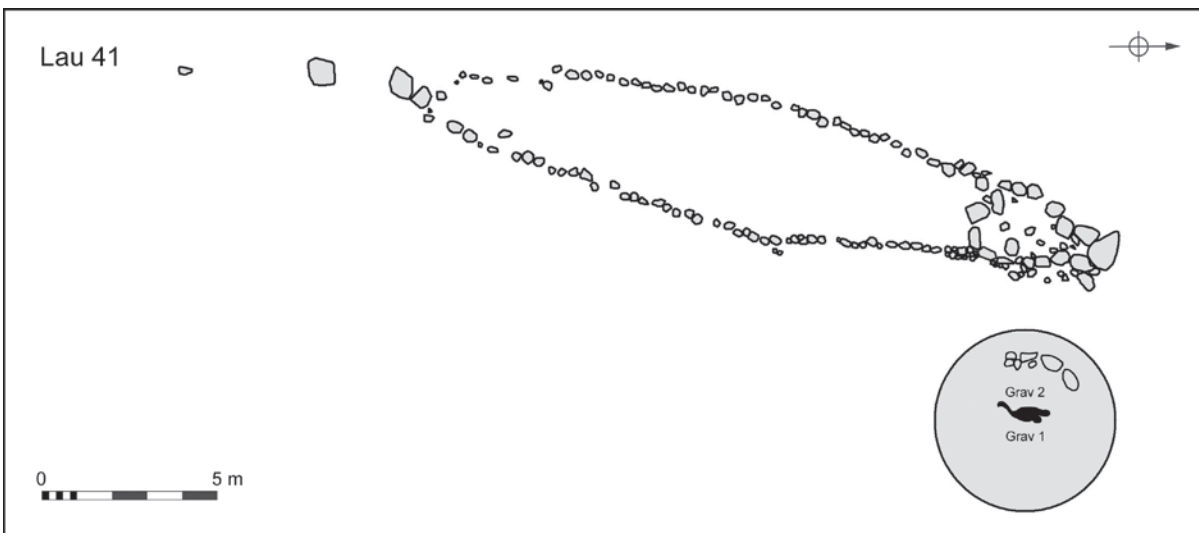
Osteologiref: Forsberg & Svensson 2011

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på sockengränsen mellan Garda och Lau, i den så kallade Rojrskogen. I den närmaste omgivningen finns inte mindre än 15 ytterligare skeppssättningar (RAÄ Garda 3 och RAÄ Lau 45) och ett stort stenröse, Digerroj

12: KATALOG

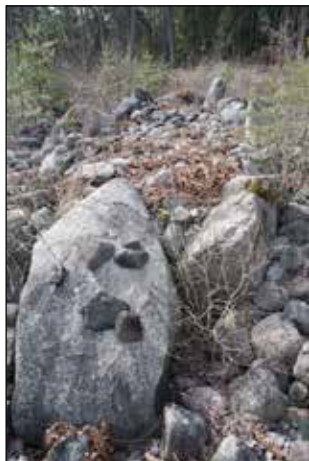
(RAÄ Garða 1), med en diameter på 40-44 meter. Vid undersökningen som genomfördes på den norra delen av skeppssättningen påträffades mindre bitar av kol, kvarts och flintavslag. Bland annat förekommer så kallade nagelformiga avslag (Martinsson-Wallin & Wehlin 2011). Vid undersökningen grävdes också delar av en ca. 5 meter i diameter stor stensättning belägen fyra meter öster om

skeppssättningens norra stäv. Här påträffades bland annat två skelettgravar som kunde dateras till yngre romersk och äldre förromersk järnålder (se kap. 7). Brända ben från anläggningen kunde dateras till mellersta bronsåldern (Martinsson-Wallin & Wehlin 2011; Wehlin 2012a).

NORRLANDA OREG. (1) (KRAKFOT)

[1 ST]

Äga: Mangsarve 4:1
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6380109
 E: 720828
 Möh: 18,6
 Grävningår: 1999
 Grävningansvarig: Arkeologistudent Ann-Marie Lund
 Hanssons löpnr: -
 Anl. nr: -

Längd: 9,65 meter
 Bredd: 3,5 meter
 Orientering: NNV-SSO
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 1

Fynd: Brända och obrända ben, två bronsrör, keramik, sex glaspärlor, fragment av en kam, tre ringar, ett djurhuvudformat spänne av brons, en vulsthuvudformad nål av brons, ett hoprullat bronsbleck, armkedja i delar (brons), bältesspänne, remändbeslag, fem bitar av spiraler i brons och en bronsnål.

Osteologi: Humana kraniedelar, hästkäke.

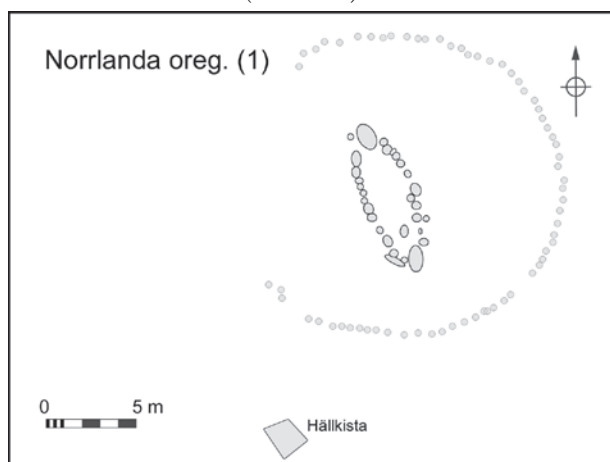
Referens: Lund 1999, 2000

Osteologiref: Lund 1999, 2000

Beskrivning: Skeppssättningen påträffades i en rund stensättning 19 meter i diameter. Strax sydsydväst om stensättningen finns en mindre hållkista av kalkstenshällar, vilken också undersöktes. I denna återfanns obrända skelettdelar (människa) från minst en vuxen individ och ett barn. Vid undersökningen grävdes tre provschakt i skeppssättningen. Något åt väster (rapport delger vänster) i det centrala schaktet (A) återfanns obrända ben. I det norra schaktet (B) återfanns delar av ett obränt kranium (människa?). Inom den södra delen för undersökningen (C) återfanns en obränd käke (människa?) tillsammans med två rör i brons och ett oidentifierat föremål. I schaktet hittades också delar av en obränd hästkäke (Lund 1999, 2000).

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Fyra schakt undersöktes utanför skeppssättningen. Schakt 1, öster om skeppssättningen, innehöll fåtalet bitar kol. Schakt 2, strax väster om den södra stävstenen, innehöll fåtalet ben (bl. a. skalltak), keramik (bronsålder) och en bit flinta. I schakt 3, midskepps väster om skeppssättningen, återfanns keramik, tänder, skalltak (obrönt), brända ben och sex glaspärlor. Pärlor återfanns också i schakt 4, norr om den norra stävstenen. I övrigt återfanns både bränt och obrönt ben (bl. a. skalltak), fragment av en kam, tre ringar, ett djurhuvudformat spänne av brons, en vulsthuvudformad nål av brons, ett hoprullat bronsbleck, armkedja i delar (brons), bältesspänne, remändbeslag, fem bitar av spiraler i brons, en bronsnål och keramik (Lund 1999).

RAÄ VALLSTENA 103 (1) (SLUMRA)

[1 ST]

Äga: Slumre 1:26

Koordinater (SweRef TM):

N: 6391271

E: 719474

Möh: 20

Grävningår: innan 1875

Grävningansvarig: -

Ritningsreg. nr: Go 4311 F

Hanssons löpnr: 35

Referens: Ulfsparre 1875; Hansson 1927

Beskrivning: De båda skeppssättningarna ligger på ett gravfält bestående av 26 fornlämningar. Det är relativt osäkert vilken av skeppssättningarna som är undersökt. Troligen rör det sig om den något mindre södra skeppssättningen (skepp 1) eftersom den nordliga (skepp 2) utgörs av en idag knappt synlig anläggning.

Skepp 1

Anl. nr: -

Längd: 15,8-16 meter (52 fot)

Bredd: 2,5-4,9 meter (16 fot)

Orientering: O-V

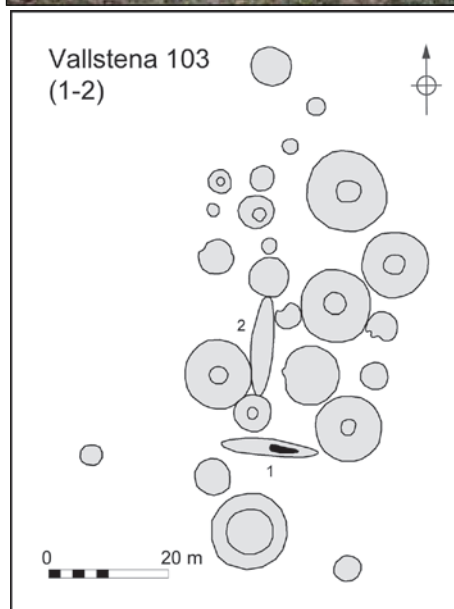
Byggmat: Grästen

Typ: 2

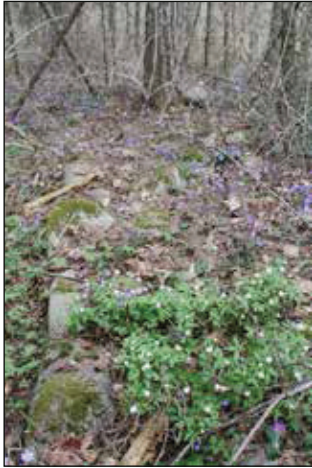
Fynd: Brända ben och aska i en lerkruka

Osteologi: -

Beskrivning: En av de två skeppssättningarna skall innan 1875 ha blivit undersökt och innehöll en kalkstenskista med en lerkruka innehållande brända ben och aska (Ulfsparre 1875:19; Hansson 1927:83).

Skepp 2

Anl. nr: -

Längd: 16 meter

Bredd: 2,5-3 meter

Orientering: N-S

Byggnat: Gråsten/Kalksten

Typ: 2

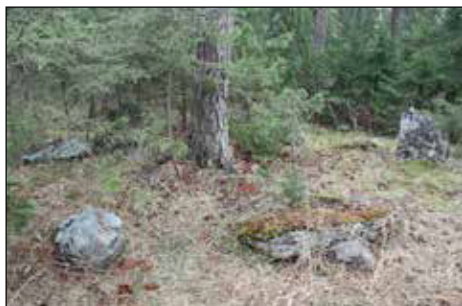
3. FOSFATKARTERADE

SKEPPSÄTTNINGAR

Förutom tidigare nämnda fosfatkartering vid Tjelvars grav (RAÄ Boge 28:1) har ytterligare ett fåtal skeppssättningar varit ändamål för jordprovstagning samt fosfatanalys:

RAÄ BOGE 57 (SPINNBJÄRSBACKE)

[1 ST]

Äga: Botvalde 1:30
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6393742
 E: 722705
 Möh: 16
 Provtagningsår: Mellan 1946-1950
 Ansvarig: Olof Arrenius
 ATA Dnr: 3038/27
 Ritningsreg. nr: Go 1791 F
 Hanssons löpnr: 25
 Längd: 8 meter
 Bredd: 3 meter
 Orientering: NV-SO
 Byggmat: Gråsten/Kalksten
 Typ: 1
 Referens: Arrenius 1955

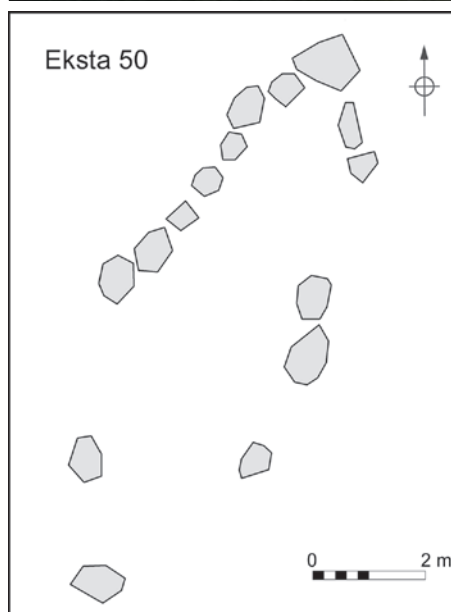
Beskrivning: Skeppssättningen ligger på en platå direkt nedanför en brant kalkstensklint som på toppen hyser ett mindre stenröse av bronsålderskaraktär. Skeppssättningen och röset blev fosfatkarterade inom samma studie som den som genomfördes vid Tjelvars grav (RAÄ Boge 28:1) vid slutet av 1940-talet. Provtagning av skeppssättningen gjordes invid kantkedjan och bestod av 14 prover av vilka inget uppvisade någon förhöjd fosfatgrad (Arrenius 1955:1053-1056).

RAÄ EKSTA 50 (TORSHAUG)

[1 ST]

Äga: Ajvide 2:1
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6354174
 E: 688598
 Möh: 11,5

Provtagningsår: 2009
 Ansvarig: Joakim Wehlin
 Längd: 10,5
 Bredd: 4,5
 Orientering: NO-SV
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 1
 Hanssons löpnr: -
 Referens: -

Beskrivning: Skeppssättningen ligger 500 meter västsydväst om Ajvide stenålderskomplex. På samma strandvallssträckning finns flertalet runda stensättningar. Fosfatprover togs med ett mellanrum om 1-2 meter (tätare i direkt anslutning till skeppssättningen). Vid karteringen togs 218 prover som senare analyserades. Emellertid kunde inte några förhöjda värden konstateras. Ur ett lokalt perspektiv fanns förhöjda värden på fyra områden; centralt i skeppssättningen och strax utanför anläggningen åt samtliga håll utom den som vetter mot havet.

12: KATALOG

RAÄ GOTHEM 238 (TJÄLDER)

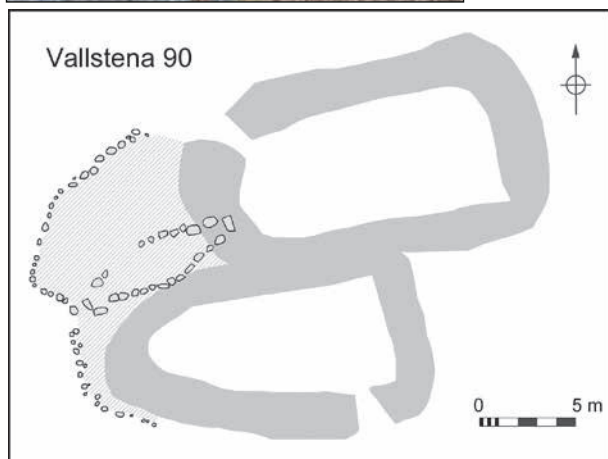
[1 ST]

Äga: Botvalde 1:30
Koordinater (SweRef TM):
N: 6393424
E: 723985
Möh: 21
Provtagningsår: Mellan 1946-1950
Ansvarig: Olof Arrenius
Längd: 4,5 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2
Hanssons löpnr: -
Referens: Arrenius 1955

Beskrivning: Denna tämligen osäkra skeppssättning ingick också i Olof Arrenius genomförda studie under sent 1940-tal. Även här togs proverna (13 stycken) längs med kantkedjan och visade något högre värden, dock inte anmärkningsvärt höga (Arrenius 1955:1053-1056).

fattaren och student Johan Richardson 2011. Några jordprover som kan relateras direkt till skeppssättningen togs inte då denna och dess direkta omgivning är fylld med sten. Dock kunde högre fosfathalter konstateras fåtalet meter öster om skeppssättningens östra stävsten och inuti den norra stenhusgrunden (Richardson 2011).

RAÄ VALLSTENA 90 (TRULLBRÄNDAN)

[1 ST]

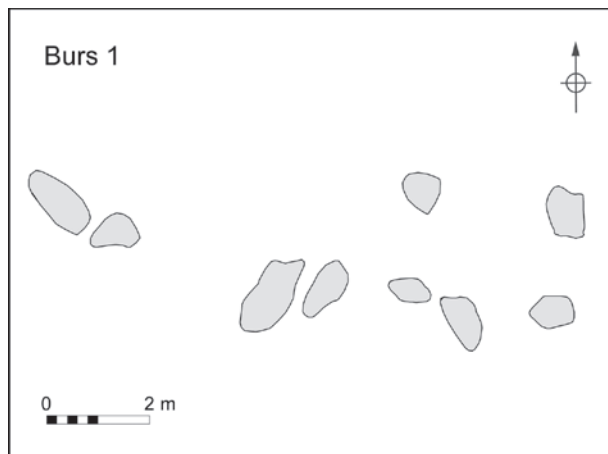
Äga: Alvena 1:5
Koordinater (SweRef TM):
N: 6392400
E: 720898
Möh: 16-17
Provtagningsår: 2011
Ansvarig: Joakim Wehlin & Johan Richardson
Längd: 8,8 meter
Bredd: 2,7 meter
Orientering: ONO-VSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1
Hanssons löpnr: -
Referens: Richardsson 2011; Wehlin *et al.* 2011

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på ett mindre gravfält med 19 runda stensättningar och är inkorporerad i två stenhusgrunder av för Gotland ovanligt slag. Husgrunderna fosfatkarterades av för-

4. RESTAURERADE SKEPPSÄTTNINGAR

RAÄ BURS 1 (KÄRNE)

[1 ST]

Äga: Kärne 1:20
Koordinater (SweRef TM):
N: 6348386
E: 713661
Möh: 17-18
Restaureringsår: 1995
Restaureringsansvarig: Gunilla Hallin Lawergren
Hanssons löpnr: -
Längd: 9,65 meter
Bredd: 3,5 meter
Orientering: VNV-OSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 1
Referens: Hallin Lawergren 1995

Beskrivning: Skeppsaättningen ingår i ett mindre gravfält med 23

fornlämningar varav möjligen ytterligare några resta stenar kan utgöra resterna efter ännu en skeppsaättning. Konstruktionen är skadad och flera stenar saknas troligen, men idag återstår nio resta gråstenar. Vid restaureringstillfället var endast fem av de nio stenarna resta och därför restes de fyra återstående enligt rapporten till "intuitivt" läge utan att deras bas rubbades. Ett mindre område kring de liggande stenarna grävdes ut och vid några av dem fanns mindre stenar, vilka tolkades som stödstenar. I övrigt återfanns inget av antikvariskt intresse (Hallin Lawergren 1995).

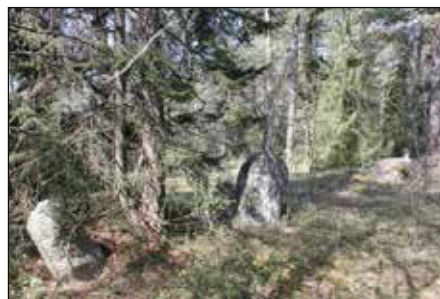
RAÄ BÄL 34 (GANE)

[2 +1? ST]

Äga:
Koordinater (SweRef TM):
N: 6394971
E: 722148
Möh: 16-17
Restaureringsår: 1949
Restaureringsansvarig: Greta Arwidsson
GM Dnr: 81/49, 30/50
Ritning: GM "skadade äldre handlingar"
Hanssons löpnr: 28
Referens: Säve 1852:154; Hansson 1927:107

Beskrivning: De tre skeppsaättningarna, varav en (skepp 1) är starkt ramponerad och något osäker, ligger på ett gravfält med ytterligare 14 fornlämningar. De senare består av nio runda stensättningar och fem resta stenar. I Hanssons katalog nämns endast två skeppsaättningar liggandes på rad med en mindre stensättning emellan (Hansson 1927:107). I slutet av 1940-talet anmäldes att gravfältet utsatts för skadegörelse i samband med kaninjakt. 1949 utfördes restaurering av de två säkra skeppsaättningarna på lokalen. Gropar i skeppsaättningens inre fylldes och den mindre runda stensättningen intill den nordliga skeppsaättningen undersöktes hastigast av Greta Arwidsson innan den fylldes igen. Dock återfanns inget av antikvariskt intresse i denna.

Skepp 1

Längd: 9 meter
Bredd: 3-4 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

12: KATALOG

Skepp 2

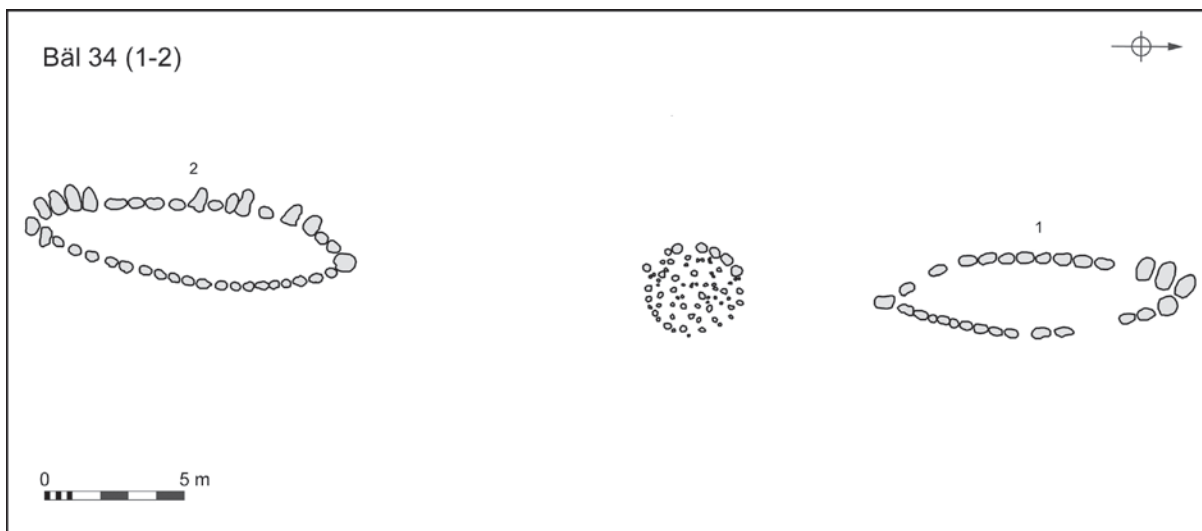

Längd: 12 meter
Bredd: 3-4 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Skepp 3

Längd: 14 meter
Bredd: 3-4 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

RAÄ EKSTA 76 (DJUPVIK)

Äga: Bopparve 1:44
Koordinater (SweRef TM):
N: 6355908
E: 689811

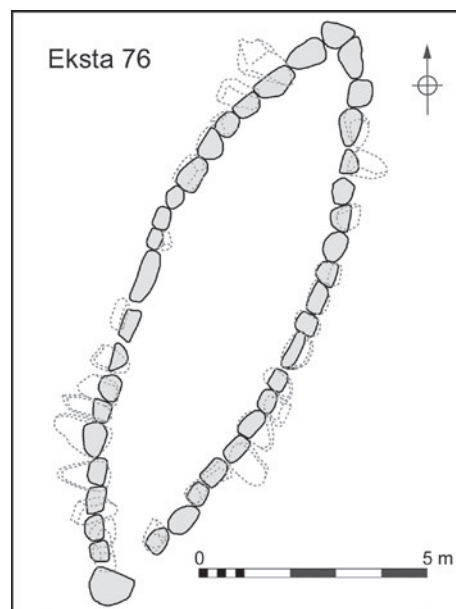
[1 ST]

Möh: 11
Restaureringsår: 1946
Restaureringsansvarig: Greta Arwidsson
ATA Dnr: 4853/46
Ritningsreg. nr: Go 1912 F
Hanssons löpnr: 69
Längd: 13,5 meter
Bredd: 4,2 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 3
Referens: Arwidsson 1946; Hilfeling 1994:189-190

Beskrivning: Skeppssättningen som ligger helt ensam innanför Karlsöarna vid Djupviks fiskeläge beskrivs redan av C. G. G. Hilfeling 1799 (Hilfeling 1994:189-190). Vid restaureringen var en-

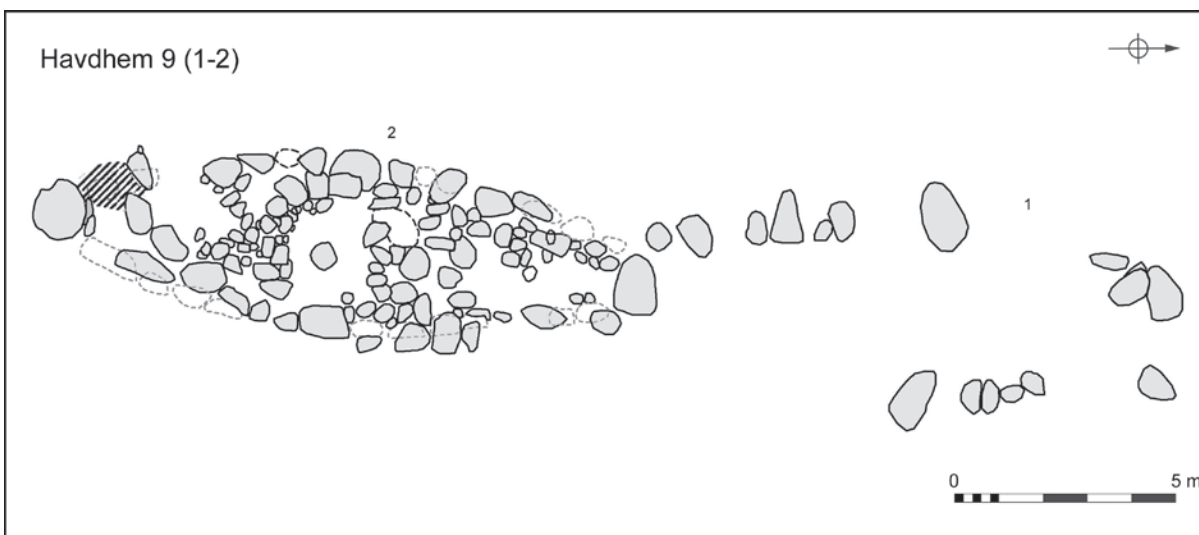
ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

dast fåtalet av de 40 bevarade kantkedjestenarna upprättstående. Övriga stenar lutade eller hade fallit omkull utåt varvid de kvarvarande stödstenarna under markytan fick avgöra deras ursprungliga position. Arwidsson påpekar att skeppssättningen tycks ha varit tämligen ojämnt byggd och speciellt uppmärksammas den andra stenen i västra sidan från norr räknat. Vid restaureringen kunde man också se att skeppet varit utsatt för plundring och därför tycktes den inte viktig att undersöka vidare. Istället påfördes några billaster grus för att jämna ut insidan av skeppssättningen som tidigare möjligen varit fylld med en stenpackning. I den omrörda jorden återfanns "...en enda, obetydlig, bränd benskräva, vilken ej tillvaratogs (Arwidsson 1946).

RAÄ HAVDHEM 9 (1) (MUNKHAGEN)

[1]

Äga: Spenarve 1:24
Koordinater (SweRef TM):
N: 6342432
E: 701997
Möh: 31
Restaureringsår: 1953
Restaureringsansvarig: Greta Arwidsson
Hanssons löpnr: 82
Längd: 10 meter
Bredd: 3 meter

Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1
Referens: -

Beskrivning: Skeppssättningen är sammankopplad i söder med en någots törre skeppssättning (skepp 2). Den senare blev undersökt (se ovan). De båda sammankopplade skeppssättningarna ligger på den högst belägna punkten i Havdhem socken. I den direkta omgivningen återfinns också två mindre runda stensättningar.

Det är inte helt klarlagt om denna skeppssättning också kom att undersökas, men det fanns i alla fall planer på att den skulle restaureras. Möjligen har detta också skett, men inte mer än att stenarna rests. Inget om detta finns dokumenterat mer än att foton från 1953 i Gotlands museums arkiv skvallrar om att ett sådant företag skett året efter undersökningen av skepp 2.

RAÅ TOFTA 14 (ANSARVE HAGE)

[1 ST]

Äga: Ansarve 1:54

Koordinater (SweRef TM):

N: 6378312

E: 688155

Möh: 17-18

Restaureringsår: 1929

Restaureringsansvarig: Harald Hansson

ATA Dnr: 4603/29, 2697/30

Ritningsreg. nr: Go 4241 F, 4248 F

Hanssons löpnr: 51

Längd: 45 meter

Bredd: 7 meter

Orientering: NNV-SSO

Byggmat: Gråsten

Typ: 3

Fynd: -

Osteologi: -

Referens: Hansson 1930a; Wehlin 2011

Beskrivning: Skeppssättningen är idag Gotlands största kvarvarande och 30 meter söderut ligger Gotlands enda kända megalitgrav. Inför undersökningen i Ansarve hage som Harald Hansson genomförde 1928 ansökte densamma också för tillstånd att gräva ut även denna skeppssättning. Dock ångrar sig Hansson och menar "...att denna Gotlands största skeppssättning bevaras orörd..." och beslutar att endast genomföra en restaurering (Hansson 1930a).

5. UTGRÄVDA BÅTFORMADE

HÄLLKISTOR

RAÄ BÄL 52 (ÖSARVE)

[1 ST]

Äga: Bäl S 1:66

Koordinater (SweRef TM):

N: 6395204

E: 716849

Möh: 41

Grävningår: 1957

Grävningansvarig: Erik Nylén & Peter Manneke

SHM 26347

ATA Dnr: 4872/59

Ritningsreg. nr: 19594872-001

Anl. nr: 1/57 (Grav IV och V)

Längd: 2,3 meter

Bredd: 0,4 meter

Orientering: NNO-SSV

Byggmat: Gråsten/kalksten

Typ: Båtformad hällkista

Fynd: Två skelettgravar

Referens: Nylén 1957b

Beskrivning: Båtformig hällkista som påträffades i ett jordblandat röse, 13 meter i diameter och ca. 1 meter högt. Röset innehöll en mängd gravar och den äldsta dateras till bronsålder. Den båtformiga kistan påträffades i den SO delen och innehöll en övre skelettgrav (IV) som till häften var förstörd (nedre delen bevarad), troligen genom plundring. Detta skelett låg på sida med lätt uppdragna knän och huvudet mot NNO. Invid skelettet påträffades också ben efter hund. Ca. 0,2 meter under denna grav och avskilt med ett lager sand påträffades den andra skelettgraven (V). Detta skelett var till synes orubbat och låg i utsträckt läge på sin vänstra sida med huvudet i NNO (Nylén 1957b).

DALHEM OREG. (HALLFOSER)

[1 ST]

Äga: -

Koordinater (SweRef TM):

N: -

E: -

Möh: -

Grävningår: 1912

Grävningansvarig: Oscar Wennersten

ATA Dnr: 0371/1912

Anl. nr: -

Längd: 3,5 meter

Bredd: 1,5 meter

Orientering: N-S

Byggmat: Gråsten/kalksten

Typ: Båtformad hällkista

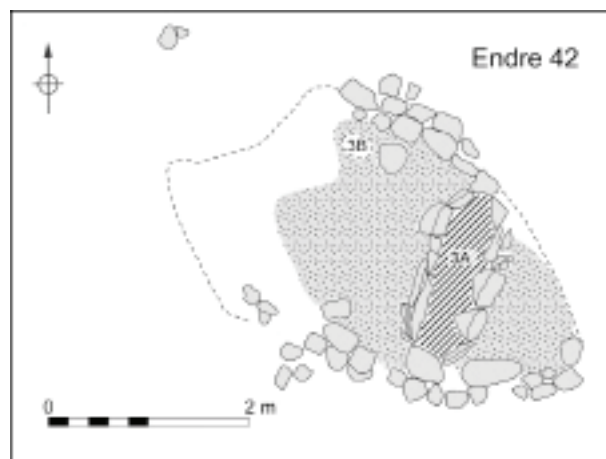
Referens: Wennersten 1912

Beskrivning: Den båtformade hällkistan påträffades i en rund sten-

sättning, 7 meter i diameter. Stensättningen beskrivs som belägen i en hage nedanför gården. Efter undersökningen borttogs anläggningen som inte innehöll något av antikvariskt intresse. Wennersten tolkade stensättningen som en kenotaf (Wennersten 1912).

RAÄ ENDRE 42 (ALLKVIE)

[1 ST]

Äga: Allkvie 1:3

Koordinater (SweRef TM):

N: 6390836

E: 703594

Möh: 67-71

Grävningår: 1911

Grävningansvarig: Ture J. Arne

SHM Inv. nr: 14547:4

Längd: -

Bredd: -

Anl. nr: Graf 4

Orientering: -

Byggmat: -

Typ: Båtformad hällkista

Fynd: 2 obr. skelettgravar

Referens: -

Beskrivning: Båtformig hällkista med två obrända skelett. Söder om landsvägen.

RAÄ ENDRE 42 (ALLKVIE)

[2 ST]

Äga: Allkvie 1:3

Koordinater (SweRef TM):

N: 6390836

E: 703594

Möh: 67-71

12: KATALOG

Hällkista 1

Anl. nr: Grav 3A/53
Grävningår: 1953
Grävningansvarig: Greta Arwidsson
SHM Inv. nr: 25111:3
ATA Dnr: 1351/54
Ritningsreg. nr: Go 476 F, Go 1924 F
Längd: 2,1 meter
Bredd: 0,8 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: Båtformad hällkista
Fynd: Brända och obrända ben, kol och facetterad rund sten
Osteologi: -
Referens: Silvéen 1954c

Beskrivning: Hällkistan påträffades i en skeppssättning (Se ovan).

Hällkista 2

Anl. nr: Grav 6/53
Grävningår: 1953
Grävningansvarig: Greta Arwidsson & Sven Noreen
SHM Inv. nr: 25110:6
ATA Dnr: 1350/54
Ritningsreg. nr: Go 473 F, Go 1924 F
Längd: 1,1 meter
Bredd: 0,4 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Kalksten
Typ: Båtformad hällkista
Fynd: Barnskelett
Osteologi: En individ (human).
Referens: Noreen 1953

Beskrivning: Båtformig hällkista bestående av 7-8 kantställda kalkstenar. I kistan påträffades ett dåligt bevarat barnskelett med huvudet i NO. Graven borttogs efter undersökning (Noreen 1953).

RAÄ EKEBY 15 (ARDAGS)

[1 ST]

Äga: Ardags 1:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6388047
E: 712277
Möh: 26-27
Grävningår: 1947
Grävningansvarig: Greta Arwidsson
SHM Inv. nr: 23811
ATA Dnr: 1334/46, 2137/47, 3556/47
Ritningsreg. nr: Go 788 F, 1878 F
Anl. nr: -
Längd: 1,55 (+) meter
Bredd: 1,07 (+) meter

Orientering: NNV-SSO

Byggmat: Gråsten/Kalksten

Typ: Båtformad hällkista

Fynd: Ett obränt skelett, skålnål, två bronsringar, en bennål och ett ornerat lerkärl

Datering: (T): Mn. Per. VI-FRJÅ

Osteologi: En människa

Referens: Arwidsson 1947a

Beskrivning: Den båtformade hällkistan ingår i ett 250-160 meter stort gravfält innefattande 100 fornlämningar, varav de flesta utgörs av mindre runda stensättningar. Gravfältet utgjorde tidigare ett sammanhängande gravfält tillsammans med RAÄ Ekeby 47:1 med ca. 170 fornlämningar.

Vid undersökningen påträffades ett obränt skelett på rygg med huvudet i nordväst och ansiktet vänt mot sydväst. Bakom huvudet återfanns en skålnål av brons och intill vänster axel en lång bennål. Ytterligare en bennål anträffades på bröstet tillsammans med en mindre del av en spirallagd ring av brons. En liknande bronsring låg vid det vänstra överarmsbenet. I övrigt återfanns ett krossat ornerat lerkärl i höftbenshöjd på individens högra sida. (Arwidsson 1947a).

RAÄ EKEBY 47 (ARDAGS)

[1 ST]

Äga: Ardags 1:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6387841
E: 712312
Möh: 26-27
Grävningår: 1935
Grävningansvarig: Mårten Stenberger
SHM Inv. nr: 21272:2
ATA Dnr: 0420/36
Ritningsreg. nr: Go 1880 F
Anl. nr: Grav 2
Längd: 2,3 meter
Bredd: 0,85 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: Båtformad hällkista
Fynd: Ett obränt skelett, två bygel nålar av järn och en bronsbuckla
Datering: (T): FRJÅ, (¹⁴C): Obränt ben; 600-149 f. Kr.
Osteologi: En människa
Referens: Stenberger 1936a-b; Nylén 1972

Beskrivning: Den båtformade hällkistan (Grav 2) låg på det idag endast delvis bevarade gravfältet som tidigare var sammanhållet med det norr om belägna RAÄ Ekeby 15. Vid undersökningen påträffades ett människoskelett med huvudet i nordost. Öster om skallfragmenten påträffades två bygel nålar av järn och mellan lårbensstyckena återfanns en bronsbuckla med ögla på undersidan. Stenberger daterar graven till den äldsta järnåldern (Stenberger 1936a-b).

RAÄ FLERINGE 24 (SKYMNINGS)

[2 ST]

Äga: Skymnings 1:17
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6420972
 E: 730892
 Möh: 25
 Grävningår: 1970
 Grävningansvarig: Erik Nylén
 ATA Dnr. 2010/91
 GM Fyndnr. C 4574:1/70
 Anl. nr: 1/70
 Referens: Hammar 1979

Beskrivning: Stensättningen (anläggning 1/70) vari de både hållkistorna påträffades har en diameter på 5,5 meter och en höjd av 0,2 meter.

Hällkista 1

Längd: 2,4 meter
 Bredd: 1,1 meter
 Orientering: NO-SV
 Bygpmat: Gråsten/Kalksten
 Typ: Båtformad hållkista
 Fynd: Ett obränt skelett, brända ben, bygel nål, keramikskärvor och recent glas
 Datering: (T): Mn. Per. VI-FRJÄ
 Osteologi: En människa

Beskrivning: Kistan var belägen centralt i anläggningen och var fylld med decimeterstora kalkstenar och jord. Genom den anmälda rovgrävningen var den nordöstra delen omörd enda ned till botten av kistan. Därav att det skelett som vilade i graven var mycket illa medfaret. Invid kraniet som låg i den nordöstra delen av kistan återfanns en bygel nål av brons och spritt centralt i anläggningen återfanns skärvor av keramik. I direkt avslutning till den västra sidan av hållkistan återfanns ett lager innehållande spridda brända- och obrända ben, keramikskärvor och recenta glasbitar (Hammar 1979).

Hällkista 2

Längd: 2,0 meter
 Bredd: 0,7 meter
 Orientering: NNO-SSV
 Bygpmat: Kalksten
 Typ: Båtformad hållkista
 Fynd: Ett obränt skelett
 Osteologi: En människa

Beskrivning: Den andra hållkistan i anläggningen återfanns två meter väster om den första och bestod i öster och söder av resta kalkstenschällar, i övriga väderstreck saknades kantstenar. Kistan innehåller ett skelett liggande på sin högra sida med lätt framskjutna knän. Inga fynd gjordes i övrigt (Hammar 1979).

RAÄ FOLE 56 (PRÄSTGÅRDEN)

[9 ST]

Äga: Prästgården 1:1
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6395572
 E: 711631
 Möh: 59-60
 Grävningår: 1959-61
 Grävningansvarig: Erik Nylén
 ATA Dnr: 6500/64, 5725/72
 SHM: 27760
 Ritningsreg. nr: 19646500-001-004
 GM Fyndnr: c.12592, 12593
 Referens: Nylén 1962a, 1964, 1972

Beskrivning: Gravfältet består idag av nio runda stensättningar varav sex är undersökta. Vid den första inventeringen 1940 registrerades omkring 20 anläggningar, vilka på grund av exploateringar i området försvunnit. Stensättningarna mäter 4-16 meter i diameter. Vid avbaning för ny vägsträckning framkom två gravgrupper med tillsammans tio anläggningar. 100 meter åt SV och på andra sidan vägen finns ytterligare ett gravfält bestående av 26 fornlämningar (RAÄ 57). Möjligen hör dessa två gravfält ihop. I närområdet finns också flera stensättningar som möjligen ingått i ett större sammanhängande gravfält (RAÄ 54, 55, 134).

Hällkista 1

Anl. nr: 3/59
 SHM: 27760:3
 Längd: 2 meter
 Bredd: 0,9 meter
 Orientering: ONO-VSV
 Bygpmat: Kalksten
 Typ: Båtformad hållkista
 Fynd: Skelettrest, bronspärla, två bygel nålar i järn, kedja i järn
 Datering: (T): Mn. Per. VI-FRJÄ
 Osteologi: -

Beskrivning: En i gruset nedgrävd oval hållkista som troligen varit täckt av en rund stensättning. På botten i kistan låg ett krossat skelett vilandes något på höger sida. Mellan huvudet och bröstet på skelettet anträffades två bygel nålar och en rörpärla i brons (Nylén 1964).

Hällkista 2

Anl. nr: 5/59
 SHM: 27760:5
 Längd: 2,5 meter
 Bredd: 0,7 meter
 Orientering: NNO-SSV
 Bygpmat: Kalksten
 Typ: Båtformad hållkista
 Fynd: Brända och obrända ben, bronsring, tre bronsfragment, klotformigt lerkärl med rabbig yta, harts.

12: KATALOG

Datering: (T): Mn. Per. VI-FRJÅ
Osteologi: -

Beskrivning: En i gruset nedgrävd närmast oval hällkista. Kistan var fylld med mörk jord och på dess botten fanns resterna av ett upplöst skelett i N-S. I kistan påträffades en bronsring och No om kraniet stod ett klotformigt lerkärl. I och strax NO om kistan påträffades brända ben tillsammans med smälta bronsklumpar och hartstätning (Nylén 1964).

Hällkista 3

Anl. nr: 6/59
SHM: 27760:6
Längd: 2,6 meter
Bredd: 1 meter
Orientering: N-S
Bygpmat: Kalksten
Typ: Båtformad hällkista
Fynd: Ett obränt skelett, skålnål, tre svanhalsnålar varav två i järn, bygelhål med bronsring, bronsplatta, bälthake av järn och ett möjligt stolphål
Datering: (T): Mn. Per. VI-FRJÅ, (¹⁴C): Obränt ben; 429 f. Kr. AD 23
Osteologi: En människa

Beskrivning: Hällkistan påträffades i ett lågt oregelbundet och något ovalt röse med en största utsträckning på omkring tolv meter. Hällkistan var fylld med mörk grusblandad jord. Strax söder om kistan fanns en stensködd grop som Nylén tolkar som ett stolphål. Kistan innehöll ett välbehållet skelett i ryggläge med huvudet i norr. I öronhöjd på kraniet återfanns en stor skålnål av brons och en lång svanhalsnål av brons med spiralupprullat huvud. Precis under kraniet låg en liten bygelhål av brons med upprullat huvud i vilket det satt en liten bronsring. Intill denna nål fanns en rund genombruten smyckepatta i brons och i dess närhet också en järnkedja. På den gravlagde individens vänstra arm påträffades två svanhalsnålar av järn med korsformiga huvuden. Vidare återfanns en tungformig bälthake av järn invid den vänstra armbågen (Nylén 1964).

Hällkista 4

Anl. nr: 10/59
SHM: 27760:10
Längd: 2,5 meter
Bredd: 0,7 meter
Orientering: N-S
Bygpmat: Kalksten
Typ: Båtformad hällkista
Fynd: Ett obränt skelett, skålnål, smyckeskiva, två bygelnålar av järn, en bälteshake och en slipsten
Datering: (T): Mn. Per. VI-FRJÅ, (¹⁴C): Obränt ben; 429 f. Kr. AD 2
Osteologi: En människa

Beskrivning: Strax nordnordost om grav 6/59 fanns ett kraftigt skadat lågt röse eller stensättning med en ursprunglig diameter omkring elva meter. Centralt fanns en inre krets av halvmeter stora stenar vilken mätte en omkrets om fem meter i diameter. Innanför denna påträffades en spetsoval/båtformig hällkista av resta kalkstenshällar. Hällkistan innehöll ett obränt skelett vilandes på rygg och med huvudet i norr. I näshöjd vid kraniet återfanns en stor skålnål av brons och under kraniet påträffades en kupig smyckeskiva av brons. Vidare påträffades två bygelnålar av järn tätt intill varandra mellan skelettets händer och intill dessa en liten tungormig bälteshake. Utöver detta återfanns en slipsten (Nylén 1964).

Hällkista 5

Anl. nr: 1/60
Längd: 2,1 meter
Bredd: 0,8 meter
Orientering: N-S
Bygpmat: Kalksten
Typ: Båtformad hällkista
Fynd: Ett obränt skelett, bygelhål och en bälthake av järn
Osteologi: En människa.

Beskrivning: Hällkistan påträffades i ett lågt flackt röse med en oregelbunden kantkedja med en diameter på omkring 3,3 meter. I kistan påträffades ett skelett på rygg med huvudet i norr. Intill detta återfanns en tungformig bälteshake av järn tillsammans med en bygelhål av brons med upprullat huvud (Nylén 1962a:264).

Hällkista 6

Anl. nr: 2/60
Längd: 2,7 meter
Bredd: 1,1 meter
Orientering: N-S (något dragen åt öst)
Bygpmat: Kalksten
Typ: Båtformad hällkista
Fynd: Delar av ett obränt skelett, spiraltutulus och en bygelhål
Datering: (T): Mn. Per. VI-FRJÅ
Osteologi: En människa.

Beskrivning: Hällkistan påträffades centralt i ett runt flackt röse med en diameter på ca. 15,5 meter. I kistan påträffades delar av ett skelett som låg spritt överallt i den grusfyllda graven och endast dess nedre del var orubbad. I kantkedjan till den inre kretsen påträffades en spiraltutulus och i hällkistans nordöstra del en bygelhål, båda av brons.

Hällkista 7

Anl. nr: 3/60
Längd: 1 meter
Bredd: 0,7 meter
Orientering: N-S
Bygpmat: Kalksten
Typ: Båtformad hällkista
Fynd: -

Datering: -
Osteologi: -

Beskrivning: Tom liten hällkista, möjligen resterna efter ett idag "upplöst" barnskelett med tanke på storleken. Kistan påträffades i en stenkrets av mestadels gråsten, diameter 2,25 meter, i V kanten av stensättningen 2/60 ovan. Kistan innehöll jordblandat grus men var i annat fall tom. I stenkretsen i övrigt påträffades 3 järnfragment.

Hällkista 8

Anl. nr: 2/61
Längd: 1 meter
Bredd: 0,5 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Kalksten
Typ: Båtformad hällkista
Fynd: Barnskelett och 3 hästtänder
Datering: -
Osteologi: En människa (barn) och hästtänder.

Beskrivning: Liten hällkista i en oregelbunden stensättning, diameter 2,25 meter. I botten på kistan påträffades resterna av ett upplöst barnskelett vilande på sin vänstra sida med kraftigt uppdragna knän och huvudet i norr. I höjd med pannan på barnet påträffades tre hästtänder.

Hällkista 9

Anl. nr: Grav 5/61 (Kungagraven)
Längd: 2,5 meter
Bredd: 1,2 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Kalksten
Typ: Båtformad hällkista
Fynd: Ett obränt skelett, två fotringar, bronsnål, skålla, bältesbeslag av järn med tolv bronsknappar och både brons- och järnfragment
Datering: (T): Mn. Per. VI-FRJÅ
Osteologi: En människa

Beskrivning: Hällkistan påträffades i ett runt flackt röse med en diameter om ca. 13 meter omgiven av en stenkrets av relativt stora stenar. Graven var omrörd och därav troligen plundrad. I hällkistan påträffades skelettdelar spridda över ett stort område, men i botten påträffades de intakta delarna av den undre halvan av skelettet, från bäckenet och nedåt. Skelettet torde ha legat på rygg med huvudet i norr. I hällkistan påträffades två fotringar av brons, en bronsnål med upprullat huvud, en skålla av brons, ett beslag (platta) av järn med tolv bronsknappar och både brons- och järnfragment.

Graven kallas Kungagraven eftersom den arkeologintresserade Konung Gustaf VI Adolf till viss del medverkade vid utgrävningen.

RAÄ FOLE 119 (KYRKOGRÄDEN)

[1 ST]

Äga: Kyrkogården 1:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6395310
E: 711572
Möh: 55-56
Grävningsår: 1957
Grävningsansvarig: Sven René Melin
SHM Inv. nr: 26093
ATA Dnr: 5968/58
Ritningsreg. nr: 19585968-001-002
Anl. nr: 1/57
Längd: 3,25 meter
Bredd: 1,15 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Kalksten
Typ: Båtformad hällkista
Fynd: Ett obränt skelett, bronsskiva med cirkelornament och två bygel nålar av järn
Datering: (T): FRJÅ, (¹⁴C): Obränt ben; 545-39 f. Kr.
Osteologi: En människa.
Referens: Nylén & Melin 1958, Nylén 1972

Beskrivning: Den båtformade hällkistan påträffades under flat mark omkring 50 meter sydost om Fole kyrka. I botten av kistan och vilandes på rygg påträffades ett obränt skelett med huvudet i norr. I bröst höjd återfanns två bygel nålar av järn. Vidare återfanns avtorvningen av anläggningen en bronsskiva med cirkelornament (Nylén & Melin 1958).

RAÄ FRÖJEL 40

(VALLHAGAR; SÖDRA GRAVEÄLTET, SÄLLE)

[1 ST?]

Äga: Sälle 4:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6358647
E: 694221
Möh: 35-41
Grävningsår: 1973
Grävningsansvarig: Stig Englund
GM Dnr: 421-4127-1998
Anl. nr: 236/73
Längd: 4 meter
Bredd: 1,3 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: Båtformad hällkista?
Fynd: Skelettrest
Osteologi: En människa
Referens: Englund 1973, 1979b

Beskrivning: Graven (A 236/73) påträffades kant i kant och NV om den tidigare undersökta bronsåldersgraven på Vallhagars söd-

12: KATALOG

ra gravfält (S 36) (Nylén 1955b:437, 443, 447-449, 471, 494-495). Denna grav hittades dock när nya grävningar skedde på gravfältet, som numer benämns Sälle, i början av 1970-talet (Englund 1973:118; 1979b:63-70). Graven består av en spetsoval stensättning uppbyggd med en ram (kista) av stora gråstenar. I dess norra del påträffades skelettrester, troligen omrörda.

RAÄ FRÖJEL 42 (ANSARVE)

[1 ST]

Äga: Ansarve 1:63

Koordinater (SweRef TM):

N: 6359690

E: 695979

Möh: 48

Grävningår: 1953

Grävningansvarig: Greta Arwidsson

GM Dnr: 419/54

GM Fyndnr: c. 9900

Anl. nr: Grav 1/53

Längd: 2,5 meter

Bredd: 0,9 meter

Orientering: NNV-SSO

Byggmat: Gråsten

Typ: Båtformad hållkista

Fynd: Järn- och keramikfragment, br. ben (10 g).

Osteologi: -

Referens: Arwidsson 1954c

Osteologiref: -

Beskrivning: Hållkistan påträffades centralt i en rundoval stensättning 4x5 meter i diameter och en höjd av 0,25 meter. Stensättningen ligger på ett gravfält med omkring 10 stensättningar varav ett antal blivit undersökta under 1950-talet. Vid undersökningen av denna hållkistan anträffades i närheten ett 20-tal järnfragment och i kistan fanns ett 10-tal spridda keramikfragment och 10 gram brända ben. I botten låg ett obränt skelett med huvudet i SSO (Arwidsson 1954c).

RAÄ FRÖJEL 178

(VALLHAGAR; MELLERSTA GRAVFÄLTET)

[1 ST?]

Äga: Sälle 4:1

Koordinater (SweRef TM):

N: 6359305

E: 694377

Möh: 34-35

Grävningår: 1948

Grävningansvarig: Erik Nylén

Ritningsreg. nr: Go 579 (-80) F

Anl. nr: M 29

Längd: 2,1 meter

Bredd: 0,7 meter

Orientering: NNO-SSV

Byggmat: Kalksten

Typ: Båtformad hållkista?

Fynd: Två obrända skelett, brända ben, syl, bennål, delar av en halsring samt bronsfragment

Osteologi: Två människor, män?. En över medelålder och en strax under. Brända ben: Minst tre vuxna människor, varav en man?

Referens: Nylén 1955a:284, 294, 307, 328, 366, 405-408

Osteologiref: Gejvall 1955a:737, 1955b:711-12

Beskrivning: Den båtformade, eller snarare avlånga och rundade, hållkistan återfanns på järnåldersboplatsen Vallhagars mellersta gravfält. Gravfältet som består av 43 gravar. Kistan återfanns i en något oregelbunden stensättning i den sydöstra delen av gravfältet. Stensättningen mäter omkring fem meter i diameter och är 0,2 meter hög. Innanför stensättningen återfanns en inre kantkedja, troligen från en äldre konstruktion, vilken mäter omkring 3,2 meter i diameter. Innanför denna kantkedja och något förskjutet mot nordväst i förhållande till mitten återfanns den båtformade/avlånga hållkistan (Nylén 1955a:284, 405-408). Kistan innehöll två skelettbegravningar, Den övre individen låg på rygg med huvudet i söder (något vriden åt öst). Den undre individen låg i samma riktning med undantaget att större delar av dess kranium låg placerat i kistans norra del. Kistan innehöll också keramik, brända ben och eldpåverkad sten. De två senare koncentrerade till kistans östra del. I graven återfanns också en syl eller nål av ben, mindre bronsbitar samt lätt böjda fragment av vriden bronsten (möjligen från en halsring) Nylén placerar graven som den möjligen äldsta på det mellersta gravfältet (Nylén 1955a:294,307, 328, 366, 407-408).

RAÄ GAMMELGARN 142 (SKOGBY)

[1 ST]

Äga: Gammelgarn S 4:1

Koordinater (SweRef TM):

N: 6367180

E: 728898

Möh: 15

Grävningår: 1928

Grävningansvarig: Ture Carlson

SHM: 18771

ATA Dnr: 557/28, 1406/28, 1781/28

Ritningsreg. Go 2034 F

Anl. nr: -

Längd: ca. 2 meter

Bredd: ca. 0,9 meter

Orientering: NNO-SSV

Byggmat: Kalksten/(gråsten?)

Typ: båtformad hållkista

Fynd: Två obrända skelett

Osteologi: Två människor

Referens: Carlson 1928

Beskrivning: Hållkistan påträffades vid grustäckt i en knappt synlig kulle (gravhög). Södra delen av kistan var skadad och 0,6 meter under marknivån påträffades ett tämligen skadat skelett i ryggläge

ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

med huvudet i söder. 0,2 meter under detta fanns ytterligare ett skelett positionerat på samma vis men bättre bevarat. Inga andra fynd påträffades intill något av skeletten. 200 meter N om graven finns skeppssättning RAÄ Gammalgarn 39 (Carlson 1928).

RAÄ HOGRÄN 25 (ALANDS)

[1 ST]

Äga: Alands 1:6

Koordinater (SweRef TM):

N: 6379180

E: 697897

Möh: 43-44

Grävningår: 1956

Grävningansvarig: Greta Arwidsson & Erik Nylén

SHM Inv. nr: 26306

ATA Dnr: 4863/59

Anl. nr: 1/56

Längd: 1,8 meter

Bredd: 0,9 meter

Orientering: NO-SV

Byggmat: Gråsten

Typ: Båtformad hällkista

Fynd: Två obrända skelett samt ett brandlager

Osteologi: Två människor

Referens: Nylén 1959c

Beskrivning: Båtformad eller oval hällkista, möjligen med en täckhäll av kalksten. Kistan innehöll två skelett, det undre med huvudet i sydväst. Troligen har det övre haft samma riktning. Det undre skelettet vilade på sin högra sida. Kistan var nedgrävd i ett kraftigt markerat brandlager (Nylén 1959c).

RAÄ LÄRBRO 144 (STORA VIKERS)

[1 ST]

Äga: Stora Vikers 1:94

Koordinater (SweRef TM):

N: 6416093

E: 726598

Möh: 25-26

Grävningår: 1962

Grävningansvarig: Almgren, Schönbäck, Trotzig och Rydh

SHM Inv. nr: 28516

ATA Dnr: 2817/67

Ritningsreg. nr: 19672817-001

Anl. nr: A 23

Längd: 1,8 meter

Bredd: 0,5 meter

Orientering: NNV-SSO

Byggmat: Kalksten

Typ: Båtformad hällkista?

Fynd: Ett obränt skelett

Osteologi: En människa

Referens: Rydh 1964

Beskrivning: Hällkistan var i det närmaste rektangulär och täcktes av en oval stenpackning. Kistan påträffades på samma gravfält som den osäkra skeppssättning som redovisades ovan. Hällkistan låg tillsammans med två ytterligare hällkistor (A 21 och A 22, vilka var närmast rektangulära). I kistan påträffades ett väbevarat skelett liggandes på rygg med huvudet i söder. Anläggningen bortogs efter undersökningen (Rydh 1964).

RAÄ LÄRBRO 162 (DOMARLUNDEN)

[2 ST]

Äga: Kajlungs 7:1

Koordinater (SweRef TM):

N: 6411060

E: 726931

Möh: 25

Grävningår: 1974

Grävningansvarig: Anna-Lena Gerdin

Referens: Gerdin 1974; Artelius 1996:70 (bild)

Osteologiref: -

Beskrivning: Gravläggningen som innehåller två intill varandra placerade båtformade hällkistor med sammanlagt tre obrända individer är belägen fåtalet meter nordost om de fem intill varandra liggande skeppssättningarna på gravfältet i Domarlunden.

Hällkista 1

Anl. nr: 24, Grav 1

Längd: ca. 1,4 meter

Bredd: ca. 0,7 meter

Orientering: NO-SV

Byggmat: Kalksten

Typ: Båtformad hällkista

Fynd: Ett barnskelett

Osteologi: Barn 10-14 år

Undersökning:

Den västra av de två hällkistorna innehöll ett barnskelett utan fynd (Gerdin 1974:116)

Hällkista 2

Anl. nr: 24, Grav 2

Längd: ca. 1,4 meter

Bredd: ca. 0,7 meter

Orientering: NO-SV

Byggmat: Kalksten

Typ: Båtformad hällkista

Fynd: Två barnskelett, bronsnål och armring

Osteologi: Barn 10-14 år

Beskrivning: Den östra av de två hällkistorna innehöll två skelett, där det intill det undre påträffades en rak bronsnål och en armring av brons (Gerdin 1974:116).

12: KATALOG

RAÄ OTHEM OREG.

(SLITE; VÄGSKÅL OTHEMSVÄGEN)

[1 ST]

Åga: Slite samhälle

Koordinater (SweRef TM):

N: 6403969

E: 725734

Möh: 11-12

Grävningår: 1933

Grävningansvarig: A. Edle

SHM Inv. nr: 20753

ATA Dnr: 3519/33, 3060/34

Anl. nr: -

Längd: 2,25 meter

Bredd: 1,25 meter

Orientering: (N-S)

Byggmat: Kalksten

Typ: Båtformad hällkista

Fynd: Nål av brons med upprullat huvud

Datering: (T): FRJÅ

Osteologi: -

Referens: Stenberger 1940b

Beskrivning: Den båtformade hällkistan påträffades under vägarbete och undersöktes som skyndsammast av Edle. Kistan kan möjligen ha fraktats till frilufsmuseet i Bunge enligt förfrågan.

RAÄ STENKYRKA 48 (SORBY)

[1 ST]

Åga: Sorby 1:8

Koordinater (SweRef TM):

N: 6411112

E: 707480

Möh: 50-51

Grävningår: 1965

Grävningansvarig: Anna-Lena Gerdin

GM Dnr: 321-633-2004

Anl. nr: Grav 7

Längd: 2,3 meter

Bredd: 0,75 meter

Orientering: ONO-VSV

Byggmat: Kalksten/Sandsten

Typ: Båtformad hällkista

Fynd: Två obrända skelett (+ ett ovanpå anl.), lerkärl

Osteologi: Vuxna

Referens: Artelius 1996:71, 73; muntligen Gerdin 2012-01-10

Beskrivning: Denna båtformade hällkista (Grav 7) påträffades i det som av Gerdin benämns Anläggning 4 (A4). Denna mycket komplexa anläggning innehöll sammantaget åtta gravar. Anläggningen låg fem meter VSV om den större skeppssättningen (A11) som undersöktes samtidigt (se ovan). Förutom hällkistan med två obrända skelett innehöll A4 fyra brandgropar, en urnebrandgrop, en brandgrav och en skelettgrav. Den senare (grav 6) påträffades

direkt ovanpå hällkistan (7). I kistan (grav 7) låg två skelett ovanpå varandra med huvudena i ONO. Båda i rygggläge. Det övre med något lätt uppdragna knän. I höjd med lårbenen och strax höger om dessa påträffades resterna av ett lerkärl (muntligen Gerdin 2012-01-10).

RAÄ VÅSKINDE 69 (NORRGÅRDA)

[1 ST?]

Åga: Stora Norrgårde 1:19

Koordinater (SweRef TM):

N: 6402096

E: 703891

Möh: 45-46

Grävningår: 1902

Grävningansvarig: Oscar Almgren & Oscar Wennersten

SHM Inv. nr: 11740

Ritningsreg. nr: Go 3300 F

Anl. nr: -

Längd: 1,75 meter

Bredd: 0,6 meter

Orientering: N-S

Byggmat: Kalksten

Typ: Båtformad hällkista?

Fynd: Ett obränt skelett

Osteologi: En människa

Referens: -

Beskrivning: Möjlig båtformad hällkista som påträffades strax sydost om det största flacka stenröset på Norrgårda, ca. 18 meter i diameter. Hällkistan finns avtecknad på plan i ATA, men omnämns väldigt kortfattat i rapporten. Kistan som låg i en rund stensättning, ca. 2,7 meter i diameter, innehöll ett skelett på rygg med huvudet i norr. Inga andra fynd av antikvariskt intresse gjordes.

RAÄ VÅSKINDE 129 (NORS)

[1 ST?]

Åga: Butter 6:1

Koordinater (SweRef TM):

N: 6401982

E: 702319

Möh: 38-39

Grävningår: 1947

Grävningansvarig: Greta Arwidsson

ATA Dnr: 3557/47

Ritningsreg. nr: Go 763 (-765) F

Anl. nr: -

Längd: 2,6 meter

Bredd: 0,95 meter

Orientering: NO-SV

Byggmat: Kalksten

Typ: Båtformad hällkista?

Fynd: Sex obrända skelett, brandlager med brända ben, oornrad keramik obrända djurben, 2 bennålar och kol, 3 bennålar, 1 bennåla, 1 bärnstenspärla, 2 benspetsar samt 2 flintavslag

Datering: (T) Senneolitikum

Osteologi: Sex människor, obrända ben av bl.a. hund och får

Referens: Arwidsson 1947b; 1949a:162, 165

Beskrivning: Oval hällkista med sex obrända individer. Ovanpå dessa påträffades ett brandlager med både brända och obrända ben samt keramik och kol. Arwidsson tolkar detta som ett kulturlager som kastats i kistan över skeletten. Möjligen har kistan varit omgärdad av ett röse (Arwidsson 1947b; 1949a:162, 165).

ANDRA KÄNDA BÅTFORMADE HÄLLKISTOR

RAÄ SUNDRE 57

[1 st]

Äga: Majstre 1:19

Koordinater (SweRef TM):

N: 6313419

E: 690718

Möh: 15-17

Längd: 3 meter

Bredd: 1 meter

Orientering: N-S

Byggmat: Gråsten/Sandsten

Typ: Båtformad hällkista

Referens: -

Beskrivning: Båtformad hällkista belägen på ett gravfält bestående av 10 fornlämningar.

RAÄ VAMLINGBO 47

[1 st]

Äga: Kvarne 1:7

Koordinater (SweRef TM):

N: 6319460

E: 695439

Möh: 15-16

Längd: 4 meter

Bredd: 3 meter

Orientering: VNV-OSO

Byggmat: Kalksten

Typ: Båtformad hällkista

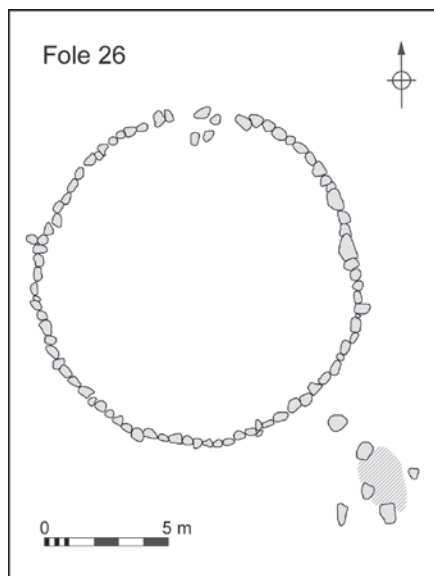
Referens: -

Beskrivning: Kantställd hällkista som troligen utgör rest av den båtformiga hällkista som finns rapporterad från inventeringen 1938.

6. UTGRÄVDA (SKEPPSSÄTTNINGSLIKA) SYDKONSTRUKTIONER

RAÄ FOLE 26 (NYGÅRDS)

[1 ST]

Äga: Nygårds 1:16
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6396184
 E: 710020
 Möh: 56-57
 Grävningår: 1968
 Grävningansvarig: Peter Manneke & H. Bendegard
 SHM Inv. nr: 32361
 ATA Dnr: 5260/1985
 Ritningsreg. nr: 19855260-001 (-011)
 Hanssons löpnr: -
 Anl. nr: 2/68b
 Längd: ca. 5 meter
 Bredd: ca. 2 meter
 Orientering: NNV-SSO
 Byggmat: Gråsten
 Typ: Sydkonstruktion
 Fynd: Obrända ben, flintavslag och en keramikskärva
 Osteologi: En människa
 Referens: Ahlqvist 1997

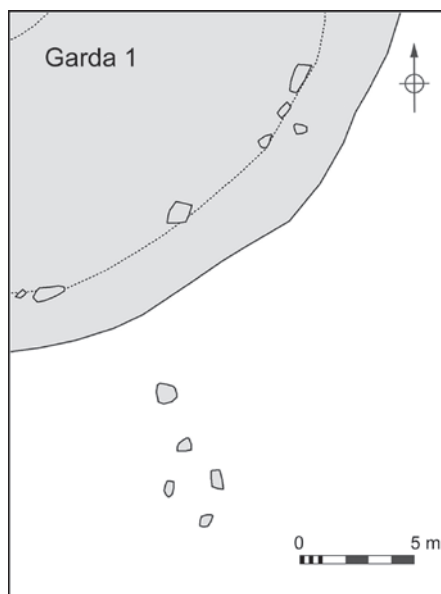
Beskrivning: Lokalen innehöll vid 1940 års inventering fyra sten-sättningar. Troligen har det endast funnits tre säkerställda fornlämningar, vilka samtliga undersöktes och borttogs 1968. Den möjliga delen av en skeppssättning bestående av några större resta stenar (anläggning 2/68b) påträffades omedelbart sydost om ett flackt röse, 18 meter i diameter (anläggning 2/68). De resta stenarna, som enligt utgrävaren kan utgöra rester av en skepps-

sättning, är snarare att hänföra till de så kallade sydkonstruktionerna. Invid stenarna återfanns ett obränt skelett i mycket dåligt skick orienterat i NNO-SSV. I övrigt återfanns fåtalet flintavslag (Ahlqvist 1997) och på schaktplanen i Gotlands Museums topografiska arkiv omnämns en keramikskärva.

RAÄ GARDE(A) 1 (ROJRSKOGEN)

[1 ST]

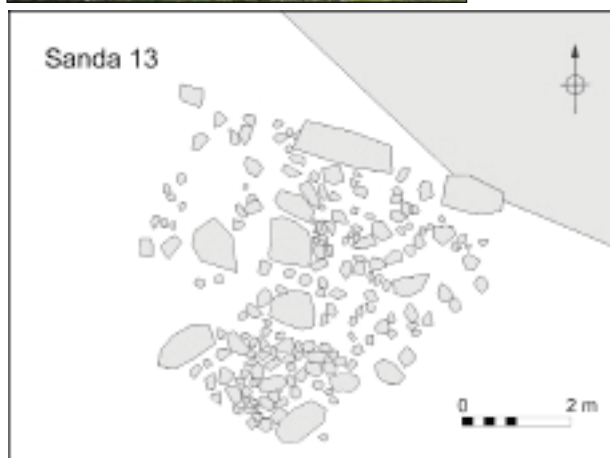
Äga: Goks 1:8
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6357679
 E: 719057
 Möh: 8
 Grävningår: 2010-2011
 Grävningansvarig: Helene Martinsson-Wallin
 Anl. nr: Schakt 2/2010
 Längd: 6,5
 Bredd: 2,5
 Orientering: NNV-SSO
 Byggmat: Gråsten
 Typ: Sydkonstruktion
 Fynd: Flinta, kol och en keramikskärva
 Osteologi: -
 Referens: Martinsson-Wallin & Wehlin 2011

Beskrivning: Sydkonstruktionen ligger 3 meter SSO om det stora stenröset Digerrojr, 40-44 meter i diameter. Består av fem resta gråstensblock. Fyra stenar står i en rombisk formation och en sten står i konstruktionens förlängning mot röset till. Kring stenarna finns en oregelbunden stenpackning, där en stor del av dessa är eldpåverkade och några var knackade. Inom konstruktionen påträffades förutom små mängder flinta och kol även två anläggningar. Dessa var nedgrävningar som runt kanterna var tydligt sintrade (Martinsson-Wallin & Wehlin 2011).

RAÄ SANDA 13

[1 ST]

Äga: Prästgården 1:400
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6369433
 E: 691818
 Möh: 16
 Grävningår: 2011
 Grävningansvarig: Helene Martinsson-Wallin
 Anl. nr: Schakt 2/2011
 Längd: 6 meter
 Bredd: 4 meter
 Orientering: NO-SV
 Byggmat: Gråsten
 Typ: Sydkonstruktion
 Fynd: keramikskärva
 Osteologi: -
 Referens: Martinsson-Wallin (*in press*).

Beskrivning: Sydkonstruktionen är felaktigt benämnd skeppsättning i FMIS. Består av sju större gråstenar i en oregelbunden, möjligen oval, konstruktion. Sydkonstruktionen ligger direkt SSV om kantkedjan på det stora stenröset Hägrör (30-33 meter i diameter). I området kring röset finns också ett antal mindre rösen, stensättningar och skålgropsstenar. År 2011 undersöktes området kring dessa större stenar utan att något av större antikvariskt intresse anträffades. Av nämnbara fynd är en keramikskärva samt

spridda bitar av flinta, kol och brända ben (Martinsson-Wallin *in press*).

RAÄ VALLSTENA 73 (NYGÅRDSRUM)

[1 ST]

Äga: Uppgarde 1:21
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6389171
 E: 718419
 Möh: 20
 Grävningår: 1970
 Grävningansvarig: Arne Hallström
 Anl. nr: del av 1/70
 Längd: 14 meter
 Bredd: 6,5 meter
 Orientering: NNV-SSO
 Byggmat: Gråsten
 Typ: Sydkonstruktion
 Fynd: -
 Osteologi: -
 Nummer i CA-analys: Ej medtagen
 Referens: Hallström 1971; Nylén 1993:119

Beskrivning: De fem stenarna är av en meters storlek och stod S-SSV om en större stensättning (ej röse) 30 meter i diameter (Anl. 1/70). Konstruktionen liknar i mycket Garde(a) 1. Stensättningen var byggd med nio stenkretsar varav den yttre av kalksten. Centralt i stensättningen fanns en hällkista innehållande tre skelett. Under själva stensättningen påträffades tjugotalet begravingar varav flertalet spädbarn. Dessa gravar kunde typologiskt dateras till övergången mellan sten- och bronsålder (omkr. 1700 f. Kr.). Runt omkring den centrala hällkistan påträffades 15 stolphål som Hallström tolkar som någon form av dödshus. Det tycks också som om gravläggningarna föregåtts av en bosättningsfas, vilket ett kulturlager samt ett femtiotalet stolphål vittnar om. Bland de senare stolphålen kunde minst två huskonstruktioner urskiljas. Ett större 15x9 meter med 24 stolpar och ett mindre kvadratisk 9x9 meter med nio stolpar. Ingen keramik återfanns, men övriga fynd pekar på en datering omkring 2000-1500 f. Kr. (Hallström 1971).

Sydkonstruktionen fick inget eget anläggningsnummer då den tolkades som en del av stensättningskonstruktionen (Anl. 1/70). Vid undersökningen påträffades inget av antikvariskt intresse (Hallström muntligen 2011-11-18).

7. KÄNDA FÖRSVUNNA SKEPPSSÄTTNINGAR INNAN 1927

RAÅ ESKELHEM 30 (2) (UNGHANSE)

[1 ST]

Äga: Unghanse 1:93
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6378548
 E: 1644089
 Möh: 25-26
 Hanssons löpnr: 52
 Längd: 4,75 meter (8 aln)
 Bredd: -
 Orientering: N-S
 Byggmat: Gråsten
 Typ: ?
 Referens: Hansson 1927:110-111; Hilfeling 1994:215-216

Beskrivning: Enligt Hilfeling fanns vid dennes besök två skeppssättningar på lokalen. Idag finns endast en kvar (se nedan).

RAÅ FÄRÖ (46) (RINGEN/NEASTI HÄKTI)

[1 ST]

Äga: Lansä 1:22
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6426087
 E: 741956
 Möh: 23-24
 Hanssons löpnr: 3
 Längd: 13 meter
 Bredd: 3 meter
 Orientering: -
 Byggmat: -
 Typ: ?
 Referens: Säve 1852:156, 166; Nordin 1881:103; Hansson 1927:103-104

Beskrivning: Skeppssättningen skall ha funnits intill några enkla stenkretsar och två fliskummel i närheten av den ringformade strandvallen (Ringén) som tidigare tolkades som resterna av en fornborg. Skeppssättningen borttogs i samband med grustäckt (Nordin 1881:103).

NORRLANDA OREG. (2-3) (BUTRAIFS-BJÖRKE) [2 ST]

Äga: -
 Koordinater (SweRef TM):
 N: -
 E: -
 Möh: -
 Hanssons löpnr: 41
 Längd: -
 Bredd: -
 Orientering: -
 Byggmat: -
 Typ: -
 Referens: Hansson 1927:109

Beskrivning: Skall enligt Hansson ha funnits två skeppssättningar ca. 1000 meter sydväst om de tre skeppssättningarna RAÅ Norrlanda 89. Hansson som hänvisar till en karta av Ulfsparré menar att det möjligen också kan vara samma skeppssättningar som åsyftas, men i så fall borde väl denna ha sett alla tre (Hansson 1927:109). Det är dock inte omöjligt att det kan röra sig om två idag borttagna skeppssättningar. Den geografiska placeringen intill Butraivs- och Bursmyr talar för detta.

**8. FÖRSVUNNA OCH EJ REGISTRERADE
SKEPPSÄTTNINGAR EFTER HANSSON 1927**

***BRO OREG. (ÅBYVÄGEN)* [1 ST]**

Åga: -
Koordinater (SweRef TM):
N: -
E: -
Möh: -
Hanssons löpnr: 19
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: -
Typ: -
Referens: Hansson 1927:106

Beskrivning: Skall enligt Hansson ha funnits en skeppssättning samt ett kummel (Hansson 1927:106).

***EKE OREG. (SOCKENGRÄNSEN)* [1 ST]**

Åga: -
Koordinater (SweRef TM):
N: -
E: -
Möh: -
Hanssons löpnr: 83
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: -
Typ: -
Referens: Hansson 1927:115

Beskrivning: Skeppssättningen skall ha stått ca. 1500 meter nordväst om kyrkan och på sockengränsen mellan Eke, Havdhem och Alva (Hansson 1927:113). Troligen låg den nära RAÄ Eke 1.

***EKSTA OREG. (1-2) (UPPGÅRDS)* [2 ST]**

Åga: -
Koordinater (SweRef TM):
N: -
E: -
Möh: -
Hanssons löpnr: 70
Längd: 13 meter
Bredd: -
Orientering: O-V
Byggmat: -
Typ: -

Referens: Hansson 1927:113

Beskrivning: De båda skeppssättningarna (den ena 13 meter lång) skall ha funnits strax väster om Uppgårds (Hansson 1927:113). Troligen låg de nära RAÄ Fröjel 162.

***ESKELHEM OREG. (SÖDRA ROVIDE)* [1 ST]**

Åga: -
Koordinater (SweRef TM):
N: -
E: -
Möh: -
Hanssons löpnr: 55
Längd: 10,4 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: VNV-OSO
Byggmat: -
Typ: -
Referens: Hansson 1927:111

Beskrivning: Belägen strax norr om den södra Medebygården. Troligen nära RAÄ Eskelhem 84.

***RAÄ FLERINGE 8* [1 ST]**

Åga: Grodde 1:2
Koordinater (SweRef TM):
N: 6419940
E: 728931
Möh: 15-16
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: Gråsten
Typ: -

Beskrivning: Vid 1940 års inventering skulle det ha funnits fyra resta stenar och en stävsten kvar av denna skeppssättning. Dessa kunde inte återfinnas 1977, men man noterade då fem gråstenblock liggandes i väggkanten. I övrigt finns minst två mindre sten-sättningar på lokalen.

***FOLE OREG. (1-2) (NYGÅRDS)* [2 ST]**

Åga: -
Koordinater (SweRef TM):
N: -
E: -
Möh: -
Hanssons löpnr: 20
Längd: 41,6 meter (70 aln)
Bredd: 5,9 meter (10 aln)
Orientering: -

12: KATALOG

Byggmat: -
Typ: -
Referens: Hansson 1927:106

Beskrivning: Skall ha funnits två skeppssättningar belägna ca. 300 steg norr om kyrkan. Den ena av dessa med mått enligt ovan (Hansson 1927:106).

FRÖJEL OREG. (STENSTUGU) [1 ST]

Äga: -
Koordinater (SweRef TM):
N: -
E: -
Möh: -
Hanssons löpnr: 67
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: -
Typ: -
Referens: Hansson 1927:113

Beskrivning: Skeppssättningen skall ha varit upprest på en ås och varit fylld med kullersten (Hansson 1927:113).

GOTHEM OREG. (SVALINGS) [1 ST]

Äga: Västerbjärs 1:14
Koordinater (SweRef TM):
N: (6390894)
E: (721973)
Möh: 15-16
Hanssons löpnr: 32
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: -
Typ: -
Referens: Hansson 1927:107

Beskrivning: 1000 meter norr om Svalings skall det ha funnits en skeppssättning på en ås. Kan var en av skeppssättningarna på gravfältet RAÄ 78 som menas (se nedan). Skall enligt Hansson ligga 400 meter söder om den plundrade skeppssättningen RAÄ 79 eller 80 (se ovan).

GULDRUPE OREG. (BJÄRS) [1 ST]

Äga: -
Koordinater (SweRef TM):
N: -
E: -
Möh: -

Hanssons löpnr: 57
Längd: 8 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: N-S
Byggmat: -
Typ: -
Referens: Hansson 1927:111

Beskrivning: Skeppssättningen skall ha varit belägen ca. 500 meter öster om Bjärs och intill två stengrundshus (Hansson 1927:111). Troligen i närheten av RAÄ Guldrupe 74.

LÄRBRO OREG. (PRÄSTGÅRDEN) [1 ST]

Äga: Skolgården 2:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6411104
E: 725403
Möh: 18-19
ATA Dnr: 1141/35
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: -
Typ: -
Referens: Hansson 1935

Beskrivning: På den höjdsträckning som påverkades av den nya vägsträckningen undersöktes ett antal jordblandade rösen på 1930-talet. Inget av dessa visade sig innehålla någon grav och tolkades som offerrösen (skärvstenshögar?). Intill dessa skall det enligt Hans Hansson (d.y.) ha funnits rester efter en skeppssättning.

NÄR OREG. (BURGEN) [1 ST]

När oreg: (Arkivet, Gotlands museum).

Äga: -
Koordinater (SweRef TM):
N: -
E: -
Möh: -

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Hanssons löpnr: 93
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: -
Typ: 1 eller 3
Referens: Hansson 1927:117

Beskrivning: Skeppssättningen skall ha varit byggd av höga stenar (Hansson 1927:117). Möjligen är skeppssättningen att hänföra till RAÄ När 56 (se nedan).

RONE OREG. (1-2) (ÄNGGÅRDA) [2 ST?]

Äga: -
Koordinater (SweRef TM):
N: -
E: -
Möh: -
Hanssons löpnr: 89
Längd: 24 och 8 meter
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: -
Typ: -
Referens: Hansson 1927:116

Beskrivning: Två skeppssättningar skall möjligen ha funnits ca. 700 meter nordost om Änggårdarna (Hansson 1927:116). Troligen nära RAÄ Rone 90-92.

SANDA OREG. (1) (VIVES) [1 ST?]

Äga: -
Koordinater (SweRef TM):
N: -
E: -
Möh: -
Hanssons löpnr: 59
Längd: 17 meter
Bredd: -
Orientering: NO-SV
Byggmat: -
Typ: -
Referens: Hansson 1927:112

Beskrivning: Denna högst osäkra skeppssättning skall ha varit belägen ca. 600 meter västsydväst om Vives (Hansson 1927:112). Låg troligen i närheten av RAÄ Sanda 217.

SANDA OREG. (2) (STENHUSE) [1 ST]

Äga: -
Koordinater (SweRef TM):

N: -
E: -
Möh: -
Hanssons löpnr: 60
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: -
Typ: -
Referens: Hansson 1927:112

Beskrivning: Skeppssättningen skall ha varit belägen ca. 700 meter nordost om Stenhuse (Hansson 1927:112). Låg troligen i närheten av eller ingick/-går i RAÄ Sanda 63.

SANDA OREG. (3) (VARBOS) [1 ST]

Äga: -
Koordinater (SweRef TM):
N: -
E: -
Möh: -
Hanssons löpnr: 61
Längd: 15 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: N-S
Byggmat: -
Typ: -
Referens: Hansson 1927:112

Beskrivning: Skeppssättningen skall ha varit belägen vid vägen till Rännarve ca. 450 meter söder om Varbos (Hansson 1927:112). Det kan röra sig om RAÄ Sanda 101.

SANDA OREG. (4) (VARBOS ANHALT) [1 ST]

Äga: -
Koordinater (SweRef TM):
N: -
E: -
Möh: -
Hanssons löpnr: 63
Längd: 16 meter
Bredd: -
Orientering: N-S
Byggmat: -
Typ: -
Referens: Hansson 1927:112

Beskrivning: Skeppssättningen, som av Hansson beskrivs som spolierad, skall ha varit belägen ca. 300 meter ostnordost om Varbos anhalt (Hansson 1927:112). Närmaste registrerade fornlämningen är troligen RAÄ Sanda 152.

SANDA (OREG. 5) (RUNNA) [1 st?]

Äga: -
Koordinater (SweRef TM):
N: -
E: -
Möh: -
Hanssons löpnr: 64
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: -
Typ: -
Referens: Hansson 1927:112

Beskrivning: Möjligen kan det ha funnits en skeppssättningen ca. 550 meter väster om Runna.

TOFTA OREG. 2 (RAÄ 26) (FÄTTINGS) [1 st]

Äga: Fättings 1:35
Koordinater (SweRef TM):
N: 6378604
E: 688037
Möh: 19-20
ATA Dnr: 4603/29, 2697/30
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: Gråsten
Typ: -

Beskrivning: Skeppssättningen skall ligga intill den av Hansson undersökta med samma RAÄ nummer (se ovan).

VALLSTENA OREG. (2-3) (MEDEBYS) [2 st]

Äga: -
Koordinater (SweRef TM):
N: -
E: -
Möh: -
Hanssons löpnr: 37
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: -
Typ: -
Referens: Hansson 1927:108

Beskrivning: Skall enligt Hansson ha funnits två skeppssättningar strax söder om Medebys (Hansson 1927:108). Möjligen åsyftas RAÄ Vallstena 72:1.

9. ÖVRIGA SKEPPSÄTTNINGAR

RAÄ ALSKOG 7 (1-2)

[2 st]

Äga: Guffride 1:22
Möh: 15-16
Hanssons löpnr: 100
Referens: Hansson 1927:118

Beskrivning: De båda skeppssättningarna har tidigare troligen hört samman och bildat en sammanhängande skeppssättning (omkr. 40 meter lång).

Skepp 1 (RAÄ 7:1)

Koordinater (SweRef TM):
N: 6359683
E: 719725
Längd: 20 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2 eller 3

Skepp 2 (RAÄ 7:3)

Koordinater (SweRef TM):
N: 6359657
E: 719702
Längd: 1,5 meter
Bredd: 1 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2 eller 3

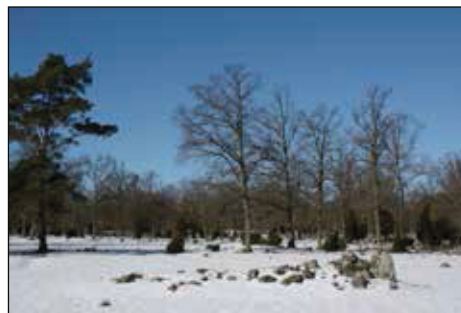
RAÄ ALSKOG 8 (1-2)

[2 st]

Äga: Ollajvs 1:55
Koordinater (SweRef TM):
N: 6359809
E: 719753
Möh: 14-16

Beskrivning: Skeppssättningarna ligger på ett gravfält tillsammans med 10 runda stensättningar. De båda skeppssättningarna (varav en är osäker) kan likt ovan nyss nämnda tidigare hört samman och bildat en sammanhängande skeppssättning (25 meter lång). På gravfältet finns ytterligare en lämning som skulle kunna vara rester av en skeppssättning samt en s.k. sydkonstruktion (se nedan).

Skepp 1

Längd: 7 meter
Bredd: 3,6 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2 eller 3

Skepp 2

Längd: 7 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2 eller 3

RAÄ ALSKOG 14

[1 st]

Äga: Lassor 1:18, 21, Ollajvs 1:43
Koordinater (SweRef TM):
N: 6361222
E: 720977
Möh: 17-19
GM Dnr: 321-1302-2003
Längd: 11 meter
Bredd: 3,5 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 1

12: KATALOG

Beskrivning: Högst osäker rest av en skeppssättning som ligger på ett mindre gravfält med fyra andra stensättningar.

RAÄ ALSKOG 33

[1 st]

Äga: Lassar 1:7, Smis 1:6
Koordinater (SweRef TM):
N: 6361322
E: 721516
Möh: 15-16
Längd: 7 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: ONO-VSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Beskrivning: Rest av skeppssättning som ligger på ett mindre gravfält tillsammans med nio runda stensättningar.

RAÄ ALSKOG 36

[1 st]

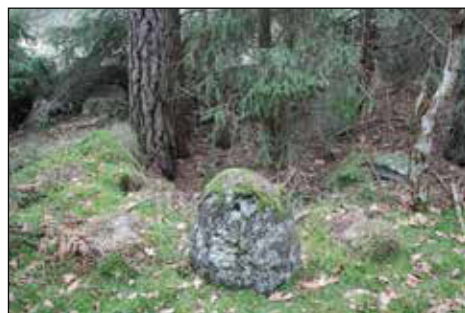
Äga: Lassar 2:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6361330
E: 721248
Möh: 16-17
Hanssons löpnr: (möjligen 102)
Längd: 5 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: -
Byggmat: Gråsten
Typ: ?
Referens: Hansson 1927:119

Beskrivning: Skeppssättningen är belägen på ett mindre gravfält bestående av ytterligare fyra stensättningar. När författaren besökte lokalen i mars 2009 var gravfältet kraftigt förstört av skogsbruk (anmälades till länsstyrelsen) och skeppssättningen återfanns ej.

Enligt Fredrik Nordin skall det tidigare ha funnits två skeppssättningar på lokalen, varav en skulle ha varit 17 meter lång. Vidare skall en kalkstenskista med en urna ha påträffats på lokalen (FMIS).

RAÄ ALSKOG 64

[1 st]

Äga: Rommunds 2:1, Smis 1:7
Koordinater (SweRef TM):
N: 6361782
E: 721292
Möh: 20-21
Längd: 6 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 3 eller sydkonstruktion

Beskrivning: Skeppssättningen är belägen NV om en större rund stensättning (15 m i diameter). På lokalen finns också en mindre rund stensättning. Skeppssättningen liknar en s.k. sydkonstruktion.

RAÄ ALSKOG 161 (1-3)

[3 st]

Äga: Liffride 1:8
Koordinater (SweRef TM):
N: 6363152
E: 720573
Möh: 35-36

Beskrivning: De tre skeppssättningarna ligger samlade tillsammans med två mindre runda stensättningar. De båda större skeppssättningarna delar stävsten.

Skepp 1

Längd: 15 meter
Bredd: 2 (+) meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

Skepp 2

Längd: 12 meter
Bredd: 2 (+) meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

Skepp 3

Längd: 7 meter
Bredd: 2 (+) meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

RAÄ ALSKOG 170

[1 st]

Äga: Lassar 2:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6360991
E: 721295
Möh: 12-13
Längd: 22 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2 eller 3

Beskrivning: Denna förmodade skeppssättning ligger helt ensamt belägen och är täckt av röjningssten till en höjd av nära två meter. Endast stävorna syns utanför stentäcket och därav är anläggningen mycket intressant med tanke på att den möjligen undgått plundring!

RAÄ ALSKOG 204

[1 st]

Äga: Snausarve S
Koordinater (SweRef TM):
N: 6359285
E: 717461
Möh: 25-26
Hanssons löpnr: 99
Längd: 10 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: ONO-VSV
Byggmat: Gråsten
Typ: ?
Referens: Hansson 1927:118

Beskrivning: Enligt Hansson skall det på denna plats ha funnits en skeppssättning. Ej registrerad 1939 eller 1978.

RAÄ ANGA 3 (TRULLHALSAR)

[1st?]

Äga: Fjäle 1:7
Koordinater (SweRef TM):
N: 6380038

12: KATALOG

E: 724132
Möh: 3-4
Längd: 7 meter
Bredd: 3,5 meter
Orientering: ONO-VSV
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Beskrivning: Enligt FMIS skall en osäker skeppssättning finnas på det stora gravfältet Trullhalsar med ca. 320 kända fornlämningar. Författaren ställer sig också osäker till att det verkligen rör sig om en skeppssättning. På gravfältet finns också mängder av domarringar och resta stenar vilka är fornlämningar som till viss del liknar skeppssättningar.

RAÄ ANGA 4

[1 ST]

Äga: Fjäle 1:13
Koordinater (SweRef TM):
N: 6379304
E: 722834
Möh: 8-9
Längd: 10 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Beskrivning: Skeppssättningen fanns upptagen vid 1940 års inventering. Idag är den borttagen och en skogsväg löper över platsen. Intill vägen ligger en samling större stenar som möjligen kan häröra från skeppssättningen.

RAÄ ANGA 31 (1-2)

[2 ST]

Äga: Anga Annex 1:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6376636
E: 722180
Möh: 15-16

Beskrivning: De båda skeppssättningarna ligger sida vid sida. Av det större skeppet (2) återstår endast den nordvästra relingen. I närheten finns också en mindre hällkista av kalkstenflisor.

Skepp 1

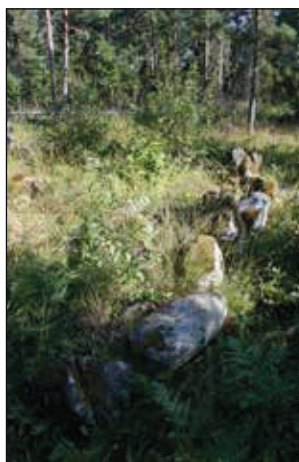
Längd: 9 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: ONO-VSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Skepp 2

Koordinater (SweRef TM):
Längd: 20 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: ONO-VSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

RAÄ ANGA 39

[1 ST]

Äga: Österby 3:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6375519
E: 722004
Möh: 14-15
Längd: 7 meter

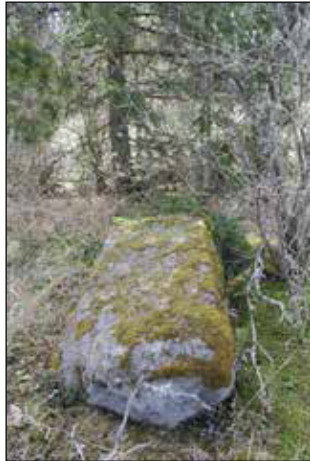
ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

Bredd: 3 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med två mindre runda stensättningar.

RAÄ BOGE 38

[1 ST]

Äga: Botvalde 1:30
Koordinater (SweRef TM):
N: 6392957
E: 723456
Möh: 18-19
ATA Dnr: 3038/27
Ritningsreg. nr: Go 1791 F
Längd: 2 meter
Bredd: 0,8 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Beskrivning: Denna något osäkra skeppssättning benämns i FMIS för en närmast avlång stensättning. Intill denna finns två mindre runda stensättningar.

RAÄ BRO 53

[1 ST]

Äga: Suderbys 1:16
Koordinater (SweRef TM):
N: 6395507
E: 706702
Möh: 54-55
Hanssons löpnr: (möjligen 18)
Längd: 15 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: NV-SO
Byggmat: Gråsten

Typ: 3
Referens: Hansson 1927:106

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning intill landsvägen.

RAÄ BRO 62

[1 ST]

Äga: Dacker 1:5
Koordinater (SweRef TM):
N: 6396488
E: 705914
Möh: 57-58
Längd: 16 meter
Bredd: 5 meter
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Beskrivning: Tämmligen osäker skeppssättning belägen intill landsvägen. I närheten finns också en rund stensättning, 9 meter i diameter.

RAÄ BRO 65 (HALNERHAGE)

[1 ST]

Äga: Kvie 1:10
Koordinater (SweRef TM):
N: 6396341
E: 705265
Möh: 58-59
Längd: 4 meter
Bredd: -
Orientering: NO-SV

12: KATALOG

Byggmat: Gråsten
Typ: 2 eller 3

Beskrivning: Skeppssättningen, eller snarare den skeppsformade inre kantkedjan ligger på toppen av en stensättning, 12 meter i diameter. Den nordöstra sidan är otydlig och därav är det svårt att mäta dess bredd.

RAÄ BRO 72 (HALNERHAGE)

[1 ST]

Äga: Kvie 1:10
Koordinater (SweRef TM):
N: 6396588
E: 705222
Möh: 57-58
Hanssons löpnr: 17
Längd: 6 meter
Bredd: 1,7 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2
Referens: Hansson 1927:105

Beskrivning: Skeppssättningen ligger ensamt belägen i ett område rikt på stenrösen. Närmaste fornlämning är en mindre stensättning med en hällkista (35 meter).

RAÄ BRO 74 (1-2)

[2 ST]

Äga: Dacker 1:5
Koordinater (SweRef TM):
N: 6396470
E: 706431
Möh: 53-54
GM Dnr: 34/52

Beskrivning: De båda skeppssättningarna, som är kraftigt övertorvade och därav svårupptäckta, ligger ensamma och delar stävsten.

Skepp 1

Längd: 11,5 meter
Bredd: 3,1 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

Skepp 2

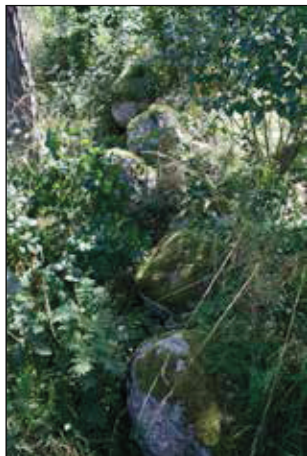
Koordinater (SweRef TM):
Längd: 10,5 meter
Bredd: 3,7 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

RAÄ BURS 4

[1 ST]

Äga: Kärne 1:61
Koordinater (SweRef TM):
N: 6347616
E: 714699
Möh: 7-8
Hanssons löpnr: 91
Längd: 24 meter
Bredd: 6 meter

Orientering: VNV-OSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 3
Referens: Hansson 1927:117

Beskrivning: Skeppssättningen ingår i ett mindre gravfält med ytterligare fyra fornlämningar. Av dessa är två stycken större runda stensättningar, varav den största mäter 22 meter i diameter och har en mitthög om 10 meter i diameter. I övrigt finns en mindre rund stensättning samt en kvadratisk stensättning 1,5x1,5 m.

RAÄ BURS 5

[1 ST]

Äga: Kärne 1:36
Koordinater (SweRef TM):
N: 6348240
E: 714592
Möh: 21-22
Längd: 10 meter
Bredd: 4 (+) meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Beskrivning: Skeppssättningen ligger ensam och i dess närhet finns två resta stenar registrerade.

RAÄ BURS 6 (1-2)

[2 ST]

Äga: Häffinds 1:13
Koordinater (SweRef TM):
N: 6348050
E: 714026
Möh: 15-16
Hanssons löpnr: 92
Referens: Hansson 1927:117

Beskrivning: De båda skeppssättningarna som är kraftigt spolierade ligger idag på en åkerholme och delar stävsten. I Hanssons katalog beskrivs de som en sammanhållande större skeppssättning, 17 meter lång (Hansson 1927:117).

Skepp 1

Längd: 10 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Skepp 2

Längd: 10 meter
Bredd: 3,5 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

RAÄ BURS 44

[1 ST]

Äga: Vanges 1:2
Koordinater (SweRef TM):
N: 6346142
E: 712929
Möh: 4-5
Hanssons löpnr: 90
Längd: 25 meter
Bredd: 7 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 3
Referens: Hansson 1927:117

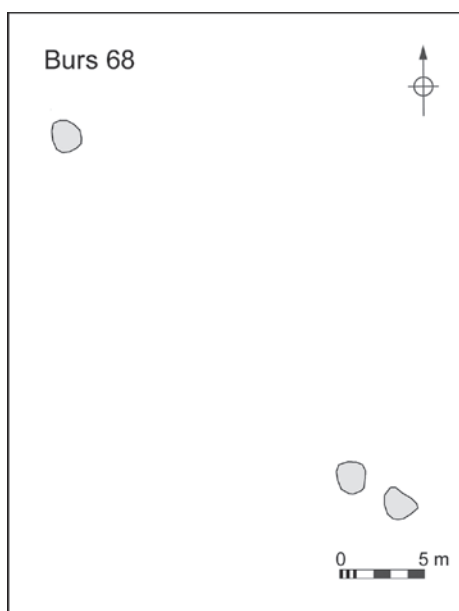
12: KATALOG

Beskrivning: Ensamliggande och kraftigt spolierad skeppssättning i stenhusgrundsområde. Troligen är de större stenarna ingående i RAÄ Burs 86 hörande till skeppssättningen. Hansson mäter den till 30x3 meter (1927:117).

RAÄ BURS 68

[1 ST?]

Äga: Sigsarve 1:11
Koordinater (SweRef TM):
N: 6349683
E: 712285
Möh: 16
Längd: (30,5) meter
Bredd: -
Orientering: NV-SO
Byggmat: Gråsten
Typ: 2 eller 3
Referens: Säve *et al.* 1959:38

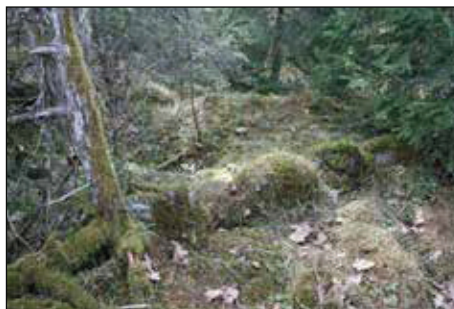
Beskrivning: Högst osäker skeppssättning som idag endast består av tre resta gråstenar. Dessa skulle kunna utgöra stävstenar i en över 30 meter lång skeppssättning. I närheten ligger också 6 min-

dre runda stensättningar. Enligt en sägen nedtecknad av P. A. Säve (Säve *et al.* 1959:38) skall stenarna ha hamnat på lokalen efter att en *Kämpa-källing* (kvinnlig jätte) haft dem i sitt förkläde som brast.

RAÄ BÄL 9

[1 ST]

Äga: Säggeby 1:9
Koordinater (SweRef TM):
N: 6395366
E: 719772
Möh: 18-19
Längd: 11 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: VNV-OSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

Beskrivning: Skeppssättningen är kraftigt övermossad och därav svårbestämd. Belägen fåtalet meter söder om en stenhusgrund och i skeppssättningens direkta närhet finns två mindre stenrösen.

RAÄ BÄL 30 (1-2)

[2 ST]

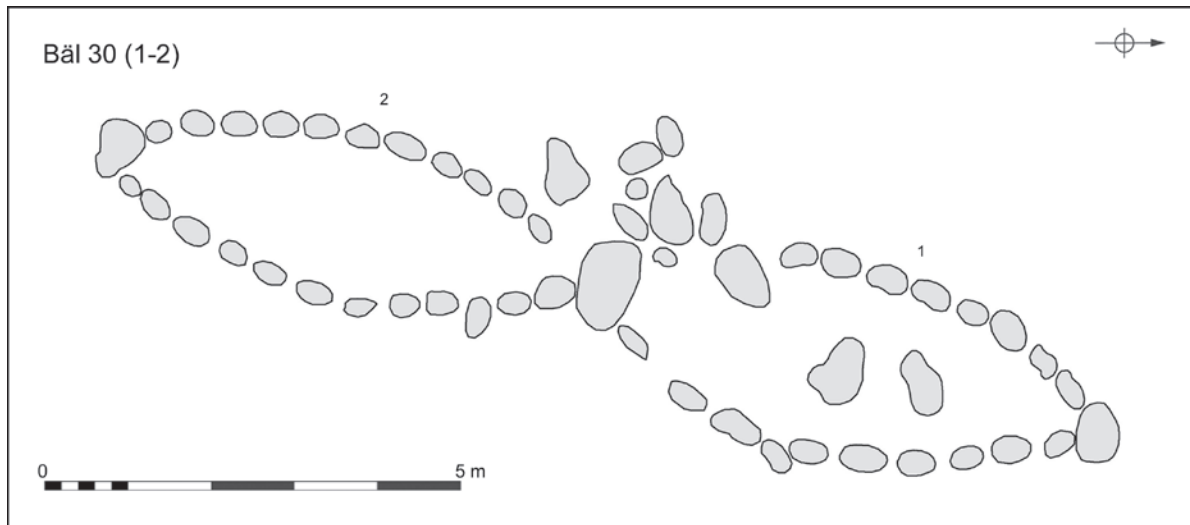
Äga: Stenstugu 1:16
Koordinater (SweRef TM):
N: 6394489
E: 722157
Möh: 15-16
ATA Dnr: 3041/27
Ritningsreg. nr: Go 1857 F
Hanssons löpnr: 29
Referens: Hansson 1927:107

Beskrivning: Två skeppssättningar med gemensam stävsten. Söder om dessa finns en mindre rund stensättning samt en kvadratisk stensättning.

Skepp 1

Längd: 7,5 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Skepp 2

Längd: 7,5 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

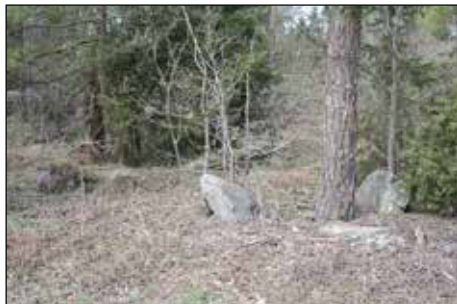

E: 718564
Möh: 31-32
Längd: 5 meter
Bredd: 1,5 meter
Orientering: ONO-SVS
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Beskrivning: Skeppsättningen ligger helt ensam intill landsvägen.
Kan röra sig om ett femstenarör.

RAÄ BÄL 36

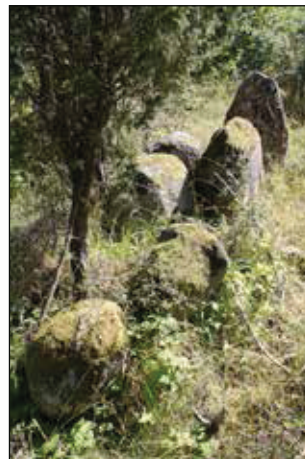
[1 st?]

Äga: Uppuse 1:18
Koordinater (SweRef TM):
N: 6396343

RAÄ EKE 71

[1 st]

Äga: Nygårds 2:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6341015
E: 705626

12: KATALOG

Möh: 14-15
Längd: 20 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Beskrivning: Denna rest av en skeppssättning ligger helt ensam och är kraftigt övertorvad. Den nordöstra delen ligger intill en sentida husgrundsrest.

RAÄ EKSTA 3

[1 ST?]

Åga: Hägur 1:26
Koordinater (SweRef TM):
N: 6352268
E: 691322
Möh: 10-11
Hanssons löpnr: 74
Längd: 6 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: ONO-VSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1
Referens: Hansson 1927:114

Beskrivning: Högst osäker rest av skeppssättning. Ligger i fornlämningsrikt område med bland annat husgrunder och stensträngar. Ligger 150 meter från skeppssättning RAÄ Eksta 5.

RAÄ EKSTA 5 (BURGÄNGEN)

[1 ST]

Åga: Hägur 1:26
Koordinater (SweRef TM):
N: 6352426
E: 691296
Möh: 11-12
Hanssons löpnr: 73
Längd: 9,5 meter
Bredd: 3,5 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Referens: Hansson 1927:114

Beskrivning: Skeppssättning ligger tillsammans med en rund mindre stensättning i fornlämningsrik miljö (järnålder). Enligt markägaren har skeppssättningen blivit undersökt i slutet av 1940 eller början på 1950-talet, möjligen av Greta Arwidsson. I arkiven finns ingen rapport över detta. Vidare skall det enligt samma sagesman ha funnits en myr/insjö i närheten i historisk tid.

RAÄ EKSTA 27

[1 ST]

Åga: Hägur 2:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6352351
E: 689824
Möh: 13-14
Längd: 8 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning.

RAÄ EKSTA 33

[1 ST]

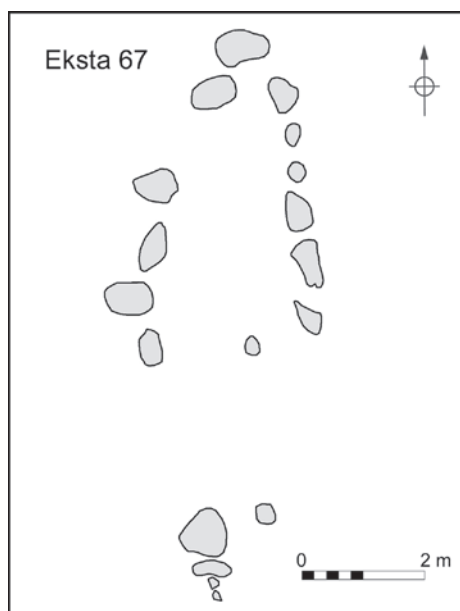
Åga: Jakobs 1:19
Koordinater (SweRef TM):

N: 6352073
E: 688696
Möh: 8-9
Hanssons löpnr: 72
Längd: 8 meter
Bredd: 3,5 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1 eller 3
Referens: Hansson 1927:114

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med tre mindre runda stensättningar intill en äldre stensatt väg.

RAÄ EKSTA 67

[1 ST]

Äga: Bopparve 1:41
Koordinater (SweRef TM):
N: 6353826
E: 690675
Möh: 19-20
Hanssons löpnr: 71
Längd: 9 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1
Referens: Hansson 1927:113

Beskrivning: Den ensamliggande skeppssättningen är idag belägen på en åkerholme.

RAÄ EKSTA 124 (1)

(LILLA KARLSÖ)

[1 ST +1 UNDERSÖKT]

Äga: Norderslätt
Koordinater (SweRef TM):
N: 6357041
E: 684361
Möh: 14,7
ATA Dnr: 3837/45
Ritningsreg. nr: Go 1948 F
Skepp 1
Anl. nr: Grav 1
Längd: 3,6 meter
Bredd: 1 meter
Orientering: NV-SO
Byggmat: Kalksten
Typ: 4
Referens: Stenberger 1945b

Beskrivning: I nära anslutning till varandra och ca. 100 meter från stranden ligger två båtformiga hållkistor (skeppssättningar). Den större av dessa har blivit undersökt (se ovan).

RAÄ EKSTA 180 (2)

(LILLA KARLSÖ)

[1 ST +1 UNDERSÖKT]

Äga: Suderslätt
Koordinater (SweRef TM):
N: 6355880
E: 684844
Möh: 11,45
Skepp 2
Längd: 6,5 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: ONO-VSV
Byggmat: Kalksten
Typ: 4

Beskrivning: Skeppssättningen, eller en rest av en skeppssättning, skall enligt FMIS finnas belägen endast 4,5 meter sydväst om den av Stenberger utgrävda 1945 (se ovan). Denna nämns inte av Stenberger och skeppssättningen kunde ej lokaliseras vid besök av författaren 2010. Ytterligare en bit bort finns en mindre oval stensättning registrerad.

RAÄ ENDRE 17

[1 ST]

Äga: Bäcks 2:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6390748
E: 702724
Möh: 65-66
Längd: 31 meter
Bredd: 6 meter

12: KATALOG

Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Beskrivning: Skeppssättningen ligger ensam vid sidan av landsvägen.

Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Beskrivning: Högst osäker och ensamliggande skeppssättning bestående av större omkringspridda gråstenar. Kan också vara domarring. Storlek och riktning är svårtolkat.

RAÄ ENDRE 35 (UTSKOGEN)

[1 ST]

Äga: Stenstugu 3:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6391712
E: 702244
Möh: 68-69
Hanssons löpnr: 38
Längd: 32 meter
Bredd: 7 meter
Orientering: NV-SO
Byggmat: Gråsten
Typ: 3
Referens: Hansson 1927:108

Beskrivning: Ensamliggande och bitvis förstörd skeppssättning.

RAÄ ESKELHEM 1

[1 ST?]

Äga: Sigvards 2:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6373326
E: 688056
Möh: 5-6
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -

RAÄ ESKELHEM 10 (1-2)

[2 ST]

Äga: Rosenbys 1:14
Koordinater (SweRef TM):
N: 6374272
E: 694854
Möh: 27-28
Hanssons löpnr: 53
Referens: Hansson 1927:111

Beskrivning: De två skeppssättningar ligger efter varandra med 2,5 meter mellanrum. Tillsammans med ytterligare fem mindre sten-sättningar bildar de ett litet gravfält.

Skepp 1

Längd: 8,5 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Skepp 2

Längd: 7,5 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

250 meter norr om ett större stenröse, 25 meter i diameter (RAÄ Eskelhem 29).

RAÄ ESKELHEM 86

[1 ST]

Äga: Valdarve 1:51
Koordinater (SweRef TM):
N: 6375694
E: 690566
Möh: 15-16
Hanssons löpnr: 54
Längd: 8 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NV-SO
Byggmat: Gråsten
Typ: ?
Referens: Hansson 1927:111
Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning idag belägen på åkerholme.

RAÄ ESKELHEM 30 (1)

[1 ST +1?]

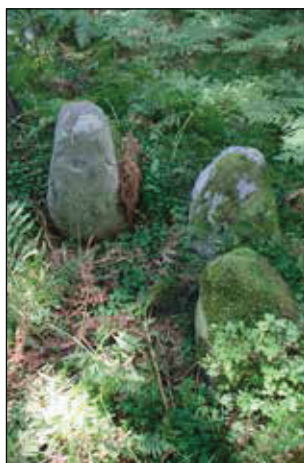

Äga: Unghanse 1:60
Koordinater (SweRef TM):
N: 6378548
E: 1644089
Möh: 25-26
Hanssons löpnr: 52
Längd: 22 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 3
Referens: Hansson 1927:110-111; Hilfelning 1994:215-216

Beskrivning: En ensamt belägen skeppssättning direkt intill landsvägen. Vid Hilfelings besök 1799 beskrivs två skeppssättningar skiljda åt av en stenrad. Enligt Hilfelning mäter den största skeppssättningen 19 meter (32 aln). Den mindre skeppssättningen skulle ha stått direkt norr om det större skeppet (se ovan). Idag finns ett tjugotal större stenar ca. 15 meter öster om skeppssättningen. Dessa kan antingen härröra från den större skeppssättningen, den möjligen borttagna mindre skeppssättningen eller från den stenrad som skulle ha funnits däremellan. Skeppssättningen ligger ca.

RAÄ ESKELHEM 103 (1-2)

[2 ST]

Äga: Kvarne 1:18
Koordinater (SweRef TM):
N: 6375388
E: 688779
Möh: 12-13

Beskrivning: Två skeppssättningar belägna 14 meter ifrån varandra. I närheten finns en hälväg och en rest kalksten.

Skepp 1

Längd: 7 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

12: KATALOG

Skepp 2

Längd: 7 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: VNV-OSO
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

RAÄ FLERINGE 29

[1 ST]

Äga: Hau 1:30
Koordinater (SweRef TM):
N: 6425168
E: 735038
Möh: 18-19
Längd: 11 meter
Bredd: 5 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Beskrivning: Denna skeppssättning eller ovala stensättning ligger 20 meter söder om ett röse, 13 meter i diameter. På en åssträckning i närheten finns en samling om fem kalkstenskistor.

RAÄ FLERINGE 86

[1 ST]

Äga: Hau 1:30
Koordinater (SweRef TM):
N: 6424157
E: 735884
Möh: 25-26
Längd: 4,5 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med en närmast rund mindre stensättning.

RAÄ FOLE 7

[1 ST]

Äga: Stora Hellvis 1:31
Koordinater (SweRef TM):
N: 6392167
E: 708705
Möh: 55-56
Längd: 8 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med två mindre runda stensättningar (RAÄ Fole 5-6).

RAÄ FOLE 8 (1-3)

[3 ST]

Äga: Bondarve 1:19, Lillfole 1:15
Koordinater (SweRef TM):
N: 6393936
E: 709996
Möh: 55-57

Beskrivning: En (skepp 1) av de tre skeppssättningarna ligger tillsammans med en rund stensättning (11 meter i diameter) norr om landsvägen. De övriga två ligger med 22 meters mellanrum söder om vägen.

Skepp 1

Längd: 9 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Skepp 2

Längd: 8 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

Bredd: 3 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2 eller 3

Beskrivning: Rest av skeppssättning tillsammans med mindre rundstenssättning. Belägna 300 meter nordost om de tre skeppssättningarna RAÄ 8 (se tidigare post).

Skepp 3

Längd: 9 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

RAÄ FOLE 63

[1 ST]

Äga: Kisslings 1:11, Stora Ryftes 1:29
Koordinater (SweRef TM):
N: 6394027
E: 711339
Möh: 41-43
Längd: 5 meter
Bredd: 2,25 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Beskrivning: Denna rest av en skeppssättning ligger på ett mindre gravfält bestående av ytterligare fem fornlämningar. De senare utgörs av runda stensättningar 4-8 meter i diameter.

RAÄ FOLE 9

[1 ST]

Äga: Bondarve 1:19
Koordinater (SweRef TM):
N: 6394055
E: 710306
Möh: 54-55
Längd: 4,5 meter

RAÄ FOLLINGBO 28 (1-3)

[3 ST]

Äga: Gudmyrsskog 1:2
Koordinater (SweRef TM):
N: 6390544
E: 698765
Möh: 62-64
Hanssons löpnr: 46
Referens: Hansson 1927:109

Beskrivning: Skeppssättning 1 och 2 följer direkt på varandra, men delar inte stävsten. Det tredje skeppet är något osäkert. Intill den mellersta skeppssättningen finns två mindre runda stensättningar. Ingår i det stora Terra Nova-komplexet med boplatslämningar och gravar från sten-, brons- och järnålder. I Hanssons katalog nämns endast två skeppssättningar som vid den tiden låg inom Visby landsförsamling (Hansson 1927:109).

12: KATALOG

Skepp 1

Längd: 33 meter
Bredd: 5 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Skepp 2

Längd: 20 meter
Bredd: 6 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Skepp 3

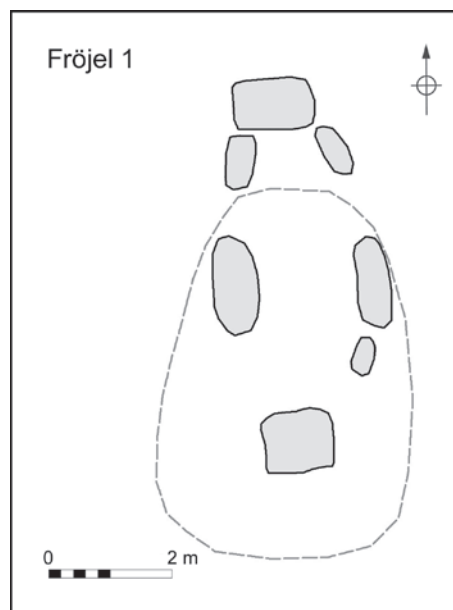
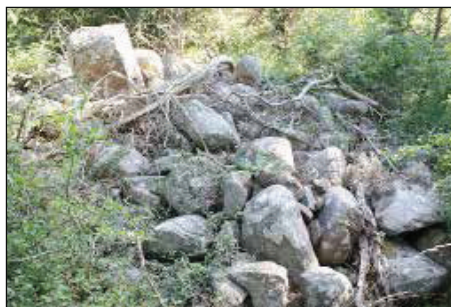
Längd: 12 meter
Bredd: 6 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

RAÄ FRÖJEL 1

[1 ST]

Äga: Mulde 1:16
Koordinater (SweRef TM):
N: 6361733
E: 691849
Möh: 12-13
Längd: 8 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: N-S

Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 1

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättningen som idag är belar-
mad med röjningssten.

RAÄ FÄRÖ 14

[1 ST]

Äga: Lauter 1:68
Koordinater (SweRef TM):
N: 6431683

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

E: 743311
Möh: 11-12
Längd: 17 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med två mindre stensättningar.

Bredd: 2,3 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Kalksten
Typ: 4

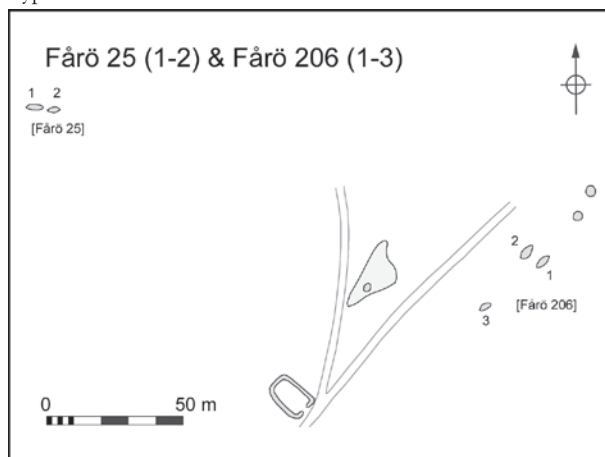
Skepp 2
Längd: 4 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Kalksten
Typ: 4

RAÄ FÄRÖ 25 (1-2) [2 st]

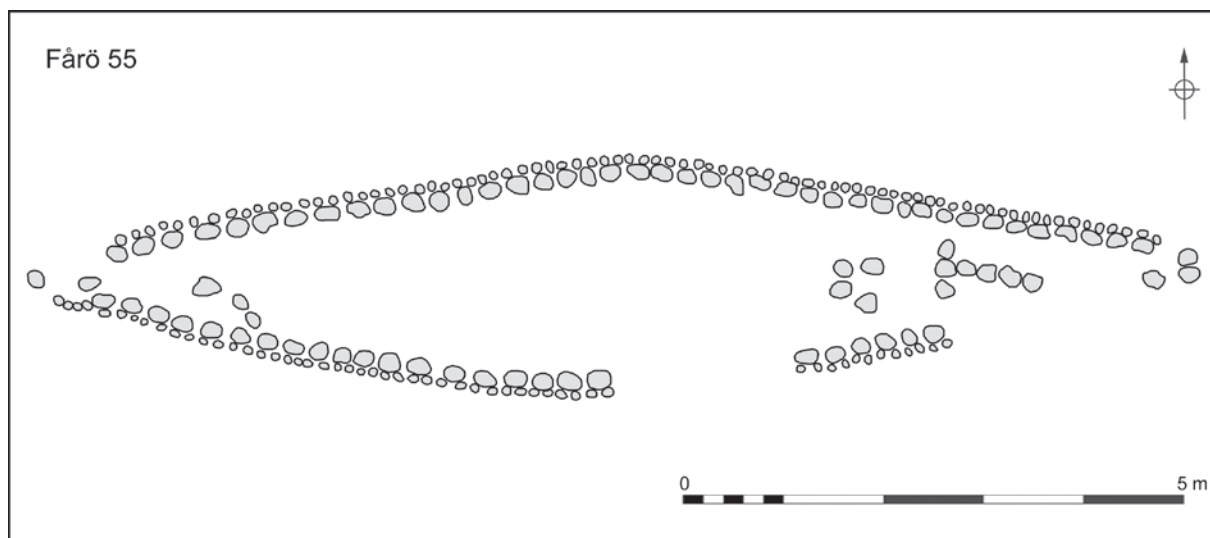
Äga: Lilla Hoburga 1:9
Koordinater (SweRef TM):
N: 6430057
E: 747620
Möh: 14-15
Referens: Hermansson & Hermansson 1969

Beskrivning: De två skeppssättningarna ligger tillsammans med en mindre rund stensättning. Omkring 175 meter åt sydost ligger gravfältet RAÄ Färö 206.

Skepp 1
Längd: 6 meter

RAÄ FÄRÖ 55 (FRIGGÅRDS) [1 st]

Äga: Friggars 1:46
Koordinater (SweRef TM):
N: 6425119
E: 745420
Möh: 14-15

Hanssons löpnr: 1
Längd: 16 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten

12: KATALOG

Typ: 2

Referens: Sjöborg 1824:150, Fig. 82; Säve 1852:155; Hansson 1927:103; Hilfeling 1995:40-41.

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning.

RAÄ FÄRÖ 58

[1 ST]

Äga: Dämba 1:9
Koordinater (SweRef TM):
N: 6425020
E: 741881
Möh: 20-21
Längd: 4 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: VNV-OSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning som skärs av sentida stenmur. I närheten finns en möjlig husgrundsrest.

RAÄ FÄRÖ 206 (2-3)

[2 ST +1 UTGRÄVD]

Äga: Lilla Hoburga 1:9
Koordinater (SweRef TM):
N: 6430003
E: 747813
Möh: 15-16
ATA Dnr: 3728/68
Referens: Hermansson & Hermansson 1969; Nylén 1972:24; Östergren 2004:79.

Beskrivning: De tre skeppssättningarna ingår som en del av ett mindre gravfält innehållande ytterligare fyra rundastensättningar. Två

av skeppssättningarna ligger intill varandra, där den undersökta utgör den östra av de två (se ovan) (Hermansson & Hermansson 1969).

Skepp 2

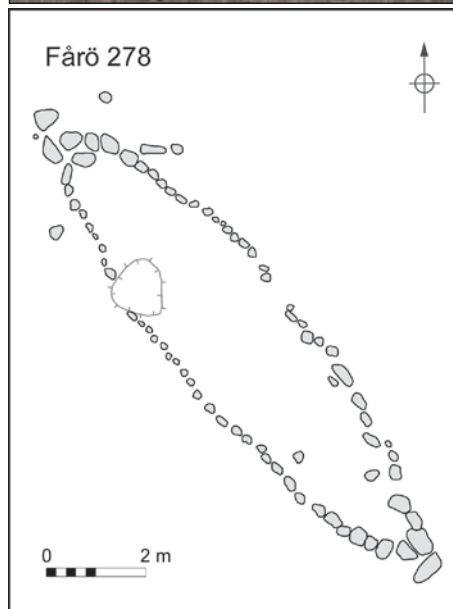
Längd: 6 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Kalksten
Typ: 4

Skepp 3

Längd: 6 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Kalksten
Typ: 4

RAÄ FÄRÖ 278

[1 ST]

Äga: Ödehoburga 3:1
Koordinater (SweRef TM):

N: 6425286
 E: 742032
 Möh: 25-26
 Hanssons löpnr: 2
 Längd: 12 meter
 Bredd: 2,8 meter
 Orientering: NV-SO
 Byggmat: Gråsten/Kalksten
 Typ: 2
 Referens: Hansson 1927:103

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med en mindre rund stensättning på krönet av en gammal strandvall. Skeppssättningen är fylld och bitvis syns en dubbel kantkedja. 140 meter åt nordnordost ligger RAÄ Färö 57 (se ovan).

Beskrivning: Denna möjliga rest av en skeppssättningen ligger tillsammans med två mindre stensättningar.

RAÄ FÄRÖ 290 (BAGGHAGEN) [1 ST]

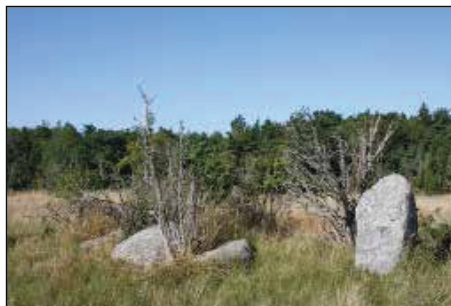
Äga: Lansa 5:1
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6426458
 E: 742075
 Möh: 21-22
 Längd: 13 meter
 Bredd: 2 meter
 Orientering: N-S
 Byggmat: Gråsten/Kalksten
 Typ: ?

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med ett mindre röse, 9 meter i diameter, samt en stensättning på en svag förhöjning i terrängen. Bitvis kan en dubbel kantkedja anas. Intill en väst 160 meter ostsydost om skeppssättningen ligger Färös enda och Gotlands tredje kända figurativa hällristning (RAÄ 379) med bland annat skeppsmotiv (Broström 1999).

RAÄ FÄRÖ 296 [1 ST]

Äga: Ödehoburga 3:1
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6425668
 E: 741968
 Möh: 25-26
 Längd: 6 meter
 Bredd: 2 meter
 Orientering: NO-SV
 Byggmat: Gråsten
 Typ: ?

RAÄ GAMMELGARN 13 [1 ST]

Äga: Mattsarve 1:65
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6371198
 E: 729085
 Möh: 15-16
 Längd: 9 meter
 Bredd: 7 meter
 Orientering: N-S
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 1

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning bestående av nio stora resta gråstenar. Skeppssättningen tycks också vara fylld.

RAÄ GAMMELGARN 39 [1 ST]

Äga: Skogby 4:1
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6367400
 E: 728906
 Möh: 19-20
 Längd: 8 meter
 Bredd: 2,5 meter

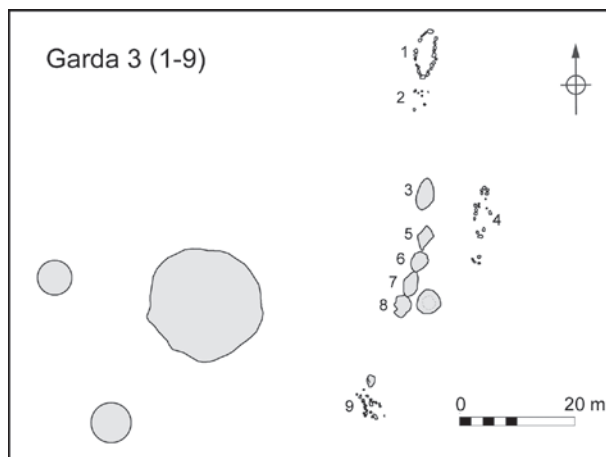
12: KATALOG

Orientering: NV-SO
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Beskrivning: Skeppssättningen består av fem stora resta gråstenar. Ligger tillsammans med en mindre rund stensättning.

Möh: 8-9
Hanssons löpnr: 97
Lst. Dnr: 431-1698-10
Referens: Hansson 1927:118; Martinsson-Wallin & Wehlin 2011

RAÄ GANTHEM 1

[1 ST]

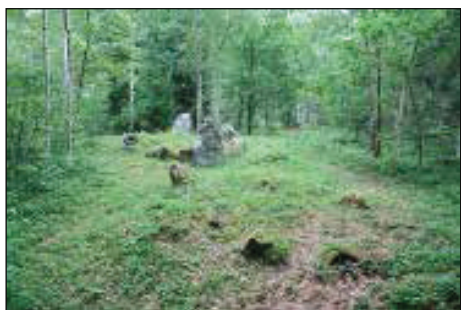
Äga: Kumble 1:12
Koordinater (SweRef TM):
N: 6381836
E: 715444
Möh: 24-25
Längd: 10 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Beskrivning: Något osäker skeppssättning som inte kunde återfinnas vid lokalbesök år 2010. Ligger på ett mindre gravfält tillsammans med fyra runda stensättningar, varav den största mäter 15 meter i diameter. Endast 100 meter åt nordnordost ligger ett större gravfält med bland annat ett stort flackt röse, 23 meter i diameter.

RAÄ GARDE(A) 3 (1-9) (ROJRSKOGEN)

[9 ST]

Äga: Folkedarve 1:21, Gumblade 1:15
Koordinater (SweRef TM):
N: 6357992
E: 719120

Beskrivning: Dessa nio skeppssättningar (varav en är osäker; 9) ligger på ett gravfält bestående av ytterligare 18 runda stensättningar, varav ett röse 17 meter i diameter. 250 meter sydväst om gravfältet ligger det enorma stenröset Digerrojr (RAÄ 1). Skeppssättning 1 och 2 delar stävsten, vilket också skeppssättningarna 5-8 gör. Den längst söderut belägna skeppssättningen (9) är högst osäker och skiljer sig också markant i orientering till övriga. Intill den senare ligger också en slipskåresten. Skeppssättningarna samt de större stensättningarna karterades av studenter vid Högskolan på Gotland år 2010. Vid samma tillfälle upptäcktes ytterligare en skeppssättning 100 meter sydost om gravfältet (se nedan).

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Skepp 1

Längd: 9 meter
Bredd: 3,7 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Skepp 2

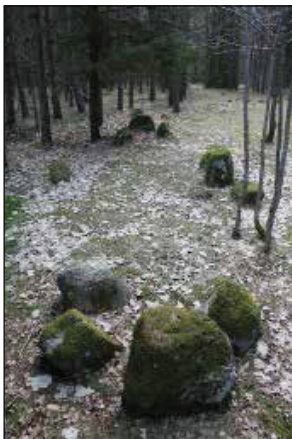
Längd: 4,3 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Skepp 3

Längd: 5,6 meter
Bredd: 3,4 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

Skepp 4

Längd: 10,1 meter
Bredd: 2,9 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Skepp 5

Längd: 4,5 meter
Bredd: 2,1 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Skepp 6

Längd: 4,1 meter
Bredd: 2,6 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

12: KATALOG

Skepp 7

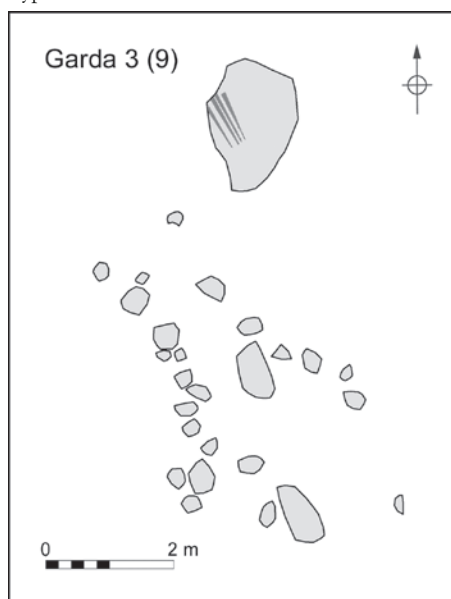
Längd: 4 meter
Bredd: 2,2 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Skepp 8

Längd: 4,2 meter
Bredd: 2,7 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Skepp 9

Längd: 6 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: NV-SO
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

RAÄ GARDE(A) 4 (ROJSKOGEN)

[1 ST]

Äga: Folkedarve 1:21
Koordinater (SweRef TM):
N: 6358287
E: 719159
Möh: 8-9
Längd: 10 meter
Bredd: 2,7 meter
Orientering: -
Byggmat: -

Typ: ?

Beskrivning: Skeppssättningen skall enligt 1939 års inventering ha funnits 300 meter nordnordost om gravfältet RAÄ Garda 3 (se ovan). Kunde ej återfinnas 1978 eller 2010.

RAÄ GARDE(A) 35

[1 ST]

Äga: Nygårds 1:62
Koordinater (SweRef TM):
N: 6359623
E: 713511
Möh: 40-41
Hanssons löpnr: 98
Längd: 30 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 2
Referens: Hansson 1927:118

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på ett mindre gravfält tillsammans med 5 runda stensättningar.

RAÄ GARDE(A) 136

[1 ST]

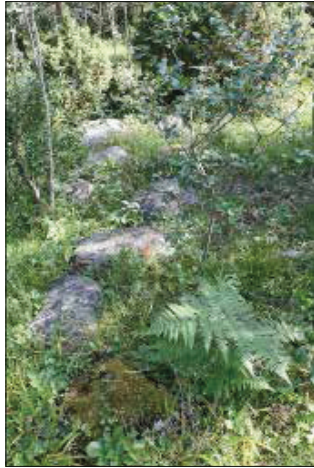
Äga: Guffride 1:7
Koordinater (SweRef TM):
N: 6358237
E: 716892
Möh: 25-26
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: -
Typ: ?

Beskrivning: Enligt 1939 års inventering skall det på platsen ha funnits 5 stensättningar varav en 16 meter i diameter samt resterna efter en skadad skeppssättning. Idag finns endast två mindre stensättningar kvar.

RAÄ GERUM 29

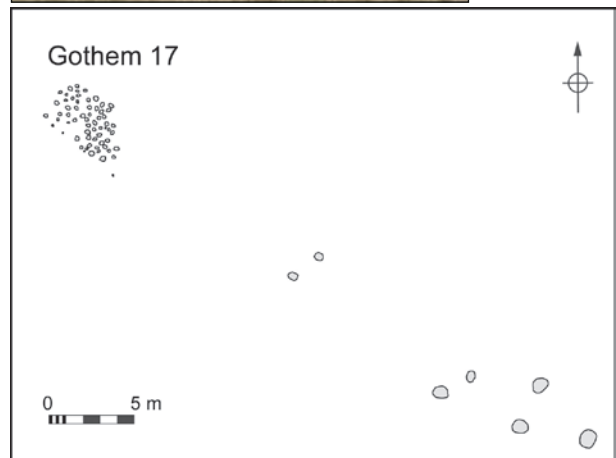
[1 st]

Äga: Rodarve 1:41
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6357595
 E: 700678
 Möh: 61-62
 Längd: 11 meter
 Bredd: 6 meter
 Orientering: NNO-SSV
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 1

Beskrivning: Skeppsättningen, eller den ovala stenkretsen, ligger på ett mindre gravfält tillsammans med ytterligare fem runda stensättningar.

Möh: 17-18
 ATA Dnr: 4155/27
 Ritningsreg. nr: Go 2173 F
 Hanssons löpnr: 34
 Längd: 9 meter
 Bredd: 4 meter
 Orientering: VNV-OSO
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 1
 Referens: Hansson 1927:108

Beskrivning: Skeppsättningen ligger tillsammans med en rest sten och två mindre stensättningar.

RAÄ GOTHM 6

[1 st]

Äga: Västerbjärs 1:14
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6387728
 E: 719809
 Möh: 19-20
 Längd: 10 meter
 Bredd: 3 meter
 Orientering: NNO-SSV
 Byggmat: Gråsten
 Typ: ?

Beskrivning: Denna ensamliggande högst osäkra rest av en skeppsättning ligger precis intill väggkanten och är beväxt med 3 tallar.

RAÄ GOTHM 35

[1 st]

Äga: Kyrkebinge 1:48

RAÄ GOTHM 17

[1 st]

Äga: Fjärdinge 1:6
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6388844
 E: 722067

12: KATALOG

Koordinater (SweRef TM):

N: 6386961

E: 723329

Möh: 9

Längd: 8 meter

Bredd: 3 meter

Orientering: N-S

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning.

RAÅ GOTHEM 57 (1-2)

[2 ST]

Äga: Hangre 1:16

Koordinater (SweRef TM):

N: 6383294

E: 723100

Möh: 11-12

Beskrivning: Dessa två skeppssättningar ligger tillsammans, men delar inte stävsten. I deras direkta närhet ligger också 2-3 runda stensättningar. I den direkta omgivningen finns också ett mindre röse, 12 meter i diameter.

Skepp 1

Längd: 12 meter

Bredd: 2,5 meter

Orientering: NO-SV

Byggmat: Gråsten

Typ: 2

Skepp 2

Längd: 12 meter

Bredd: 2,5 meter

Orientering: NO-SV

Byggmat: Gråsten

Typ: 2

RAÅ GOTHEM 77

[1 ST]

Äga: Västerbjärs 1:14

Koordinater (SweRef TM):

N: 6390873

E: 722030

Möh: 15-16

Längd: ca. 8 meter

Bredd: ca. 2 meter

Orientering: NNO-SSV

Byggmat: Gråsten

Typ: ?

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning som skadats år 1977. Belägen endast 50 meter från gravfältet RAÅ Gothem 78 med tre skeppssättningar (se nästa post).

RAÅ GOTHEM 78 (1-3)

[3 ST]

Äga: Västerbjärs 1:14, Fjärdinge 3:1

Koordinater (SweRef TM):

N: 6390894

E: 721973

Möh: 15-16

Beskrivning: Tre skeppssättningar belägna på ett gravfält tillsammans med 2 rösen, 5 runda stensättningar, 7 resta stenar och 1 stenrad. Det största röset mäter 25 meter i diameter.

Skepp 1

Längd: 5 meter

Bredd: 1,5 meter

Orientering: NNV-SSO

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Skepp 2

Längd: 8 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Äga: Båtare 3:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6390472
E: 724005
Möh: 17-18
Längd: 4 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning precis intill en mindre grusväg. Möjligen recent uppförd.

RAÄ GOTHEM 109

[1 ST]

Äga: Botvalde 1:30
Koordinater (SweRef TM):
N: 6391721
E: 723550
Möh: 15-16
Längd: 8 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Skepp 3

Längd: 11 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

RAÄ GOTHEM 90

[1 ST]

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med ett röse 17 meter i diameter.

RAÄ GOTHEM 111 (1) (MAJSTERROJR)

[1 ST]

Äga: Botvalde 1:30, Kaupungs 1:19
Koordinater (SweRef TM):
N: 6392019
E: 722985
Möh: 15-16
Hanssons löpnr: 30

12: KATALOG

Längd: 9 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten
Typ: 3
Referens: Hansson 1927:107

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på ett gravfält tillsammans med 1 röse, 6 runda stensättningar och 1 rektangulär stensättning. Enligt FMIS skall ytterligare en skeppssättning finnas direkt söder om röset, men det rör sig istället om en sydkonstruktion (se nedan). Gravfältet kröns av det stora röset Majsterrojr 31-33 meter i diameter.

RAÄ GOTHEM 118 (1-2)

[2 st]

Äga: Kyrkebinge 1:44
Koordinater (SweRef TM):
N: 6392500
E: 723291
Möh: 13-15
Hanssons löpnr: 26
Referens: Hansson 1927:106

Beskrivning: Rester efter två skeppssättningar belägna 350 meter nordost om den undersökta skeppssättningen RAÄ Gothem 134 (se ovan).

Skepp 1

Längd: 10 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: NO-Sv
Byggmat: Gråsten

Typ: ?

Skepp 2

Längd: 6 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

RAÄ GOTHEM 121

[1 st]

Äga: Magnuse 1:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6392518
E: 723938
Möh: 11-12
Längd: 11 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: ONO-VSV
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 3

Beskrivning: Rest av skeppssättning som ligger tillsammans med en mindre rund stensättning.

RAÄ GOTHEM 135 (1-3)

[3 st]

Äga: Magnuse 1:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6392248
E: 724189
Möh: 9-10

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Beskrivning: Rester efter två skeppssättningar och en fullt bevarad skeppssättning (3) ligger tillsammans med en rest sten inom ett mindre område.

Skepp 1

Längd: 4 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: NV-SO
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Skepp 2

Längd: 4 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Kalksten
Typ: ?

Skepp 3

Längd: 11 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

RAÄ GOTHEM 145

[1 st]

Äga: Nors 1:7
Koordinater (SweRef TM):
N: 6387128
E: 725649
Möh: 5-6
Längd: 12 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: ONO-VSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Beskrivning: Rest av skeppssättning som ligger tillsammans med en mindre rund stensättning.

RAÄ GRÖTLINGBO 16

[1 st]

Äga: Skradarve 1:9
Koordinater (SweRef TM):
N: 6336605
E: 704441
Möh: 7-8
SHM Inv. nr: 2211
Hanssons löpnr: 84
Längd: 8 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten/Sandsten
Typ: 1
Referens: Hansson 1927:115; Jönsson 1979:15; Hilfelning 1994:150-151.

Beskrivning: Skeppssättningen består av fyra stora gråstensblock. Idag är tre av dem ikullfallna men vid Hilfelings besök 1799 stod samtliga fortfarande (Hilfelning 1994). Skeppssättningen ligger 600 meter nordnordväst om Angantyrs rojr (RAÄ 14). Möjligen är det dessa stenar som finns omnämnda i samband med två bronsfynd, en pilspets och en bronspincett, som inlöstes år 1856 (SHM 2211). Dessa bronsartefakter skall enligt Jakob Boberg ha hittats tillsammans med brända ben mellan fyra rektangulärt uppställda stenfigurer.

12: KATALOG

RAÄ GRÖTLINGBO 18

[1 ST]

Äga: Skradarve 1:9
Koordinater (SweRef TM):
N: 6336783
E: 704537
Möh: 6-7
Hanssons löpnr: (möjlig 84)
Längd: 14 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten/Sandsten
Typ: 1
Referens: Hansson 1927:115

Beskrivning: Skeppssättningen består av fyra stora resta stenar och ligger tillsammans med en mindre rund stensättning omkring 200 meter nordost om tidigare post. Kan också vara dessa stenar som omnämns under SHM 2211 (se tidigare post).

RAÄ GRÖTLINGBO 39

[1 ST]

Äga: Prästgården 1:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6336915
E: 704504
Möh: 6-7

Längd: 2,5 meter
Bredd: 1 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2 eller 3

Beskrivning: Rest av skeppssättning som idag består av sju stenar, vilka utgör den norra stäven av en skeppssättning av okänd storlek. I FMIS står det felaktigt att den är 25 meter lång.

RAÄ GRÖTLINGBO 101

[1 ST]

Äga: Ronnings 1:4
Koordinater (SweRef TM):
N: 6337834
E: 704197
Möh: 10-11
Längd: 2,5 meter
Bredd: 1 meter
Orientering: NV-SO
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Beskrivning: Svårtolkad skeppssättning som ligger tillsammans med en mindre rund stensättning.

RAÄ HABLINGBO 15

[1 ST]

Äga: Stjups 1:19
Koordinater (SweRef TM):
N: 6340578
E: 696803
Möh: 13-14
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: Gråsten
Typ: 1?
Referens: Carlsson 1979:66

ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

Beskrivning: En idag bortodlad skeppssättning tidigare bestående av fyra resta granitblock.

RAÄ HALL 37 (SILVERÅKERN)

[1 ST]

Äga: Gannarve (Silveråkern)

Koordinater (SweRef TM):

N: 6422291

E: 719589

Möh: 25-26

Längd: 43 meter

Bredd: 7 meter

Orientering:

Byggmat: Gråsten

Typ: 2

Beskrivning: En av Gotlands största skeppssättningar. Ligger tillsammans med en mindre stensättning och ett röse, det senare är RAÄ 36. Ligger i den så kallade Silveråkern där tre olika depåfynd av silverskatter gjorts vid tre olika tillfällen. I området har också lerklining påträffats.

RAÄ HALL 39 (1-3)

[3 ST]

Äga: Medebys 2:5

Koordinater (SweRef TM):

N: 6424810

E: 720297

Möh: 16-17

Hanssons löpnr: 14

Referens: Hansson 1927:105

Beskrivning: Två skeppssättningar och resterna efter möjligen ytterligare en. De två säkra skeppssättningarna kan ursprungligen ha delat stävsten.

Skepp 1

Längd: 9 meter

Bredd: 3,7 meter

Orientering: NNO-SSV

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

Skepp 2

Längd: 10 meter

Bredd: 3 meter

Orientering: NNV-SSO

Byggmat: Kalksten

Typ: 1

Skepp 3

Längd:

Bredd:

Orientering:

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

RAÄ HALL 94

(**HALL-HANGVARS NATURRESERVAT**)

[1 ST]

Äga: Norrbys 3:7

Koordinater (SweRef TM):

N: 6421526

12: KATALOG

E: 717901
Möh: 40-41
Längd: 8 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning. I närheten ett mindre gravfält samt ett offerkast.

RAÄ HALL 98

[1 ST]

Äga: Gannarve
Koordinater (SweRef TM):
N: 6422865
E: 719894
Möh: 25-26
Längd: 13 meter
Bredd: 6 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

Beskrivning: Ensamliggande rest av skeppssättning.

RAÄ HALL 138

[1 ST]

Äga: Västös 1:5
Koordinater (SweRef TM):
N: 6422146
E: 723343
Möh: 15-16

Längd: 7 meter
Bredd: 5 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

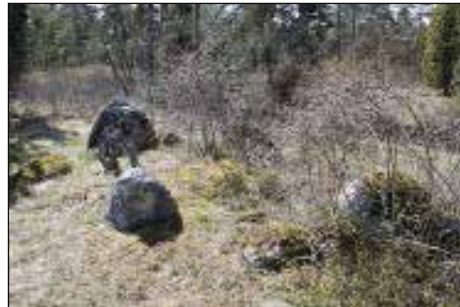

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning eller oval stensättning.

RAÄ HALL 145

[1 ST]

Äga: Västös 1:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6421244
E: 723321
Möh: 20-21
Längd: 4 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning. I dess närhet finns 30-talet odlingsrösen som tidigare tolkats som gravar. 100 meter norrut ligger dock ett mindre gravfält bestående av fem runda stensättningar.

RAÄ HALLA 119

[1 ST?]

Äga: Nygranne 1:15
Koordinater (SweRef TM):
N: 6379863
E: 710901
Möh: 31-32
Längd: 4,5 meter

Bredd: 3 meter
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning, möjligen röjningsröse. I närheten stensträngssystem.

RAÄ HANGVAR 11 (1-2)

[2 ST]

Åga: Austers 1:14, 1:30
Koordinater (SweRef TM):
N: 6413445
E: 715814
Möh: 30-31

Beskrivning: Två skeppssättningar belägna på ett gravfält med omkring 30 fornlämningar.

Skepp 1

Längd: 11 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Skepp 2

Längd: 6 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Kalksten
Typ: 3

RAÄ HANGVAR 15

[1 ST]

Åga: Bäcks 1:63
Koordinater (SweRef TM):
N: 6412547
E: 714121
Möh: 30-31
Längd: 4,5 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 1

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med 3-4 mindre runda stensättningar.

RAÄ HANGVAR 41

[1 ST]

Åga: Lilla Häftings 3:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6420849
E: 717435
Möh: 39-40
Längd: 11 meter

12: KATALOG

Bredd: 3,2 meter
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 4

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på ett gravfält tillsammans med 100-talet fornlämningar.

N: 6416243
E: 717466
Möh: 25-26
Längd: 4 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Beskrivning: Ensamliggande mindre skeppssättning.

RAÄ HANGVAR 80

[1 ST]

Äga: Kyrkeby 1:105
Koordinater (SweRef TM):
N: 6415769
E: 718578
Möh: 17-18
Längd: 15 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på ett mindre gravfält med ytterligare fyra fornlämningar.

RAÄ HANGVAR 419

[1 ST]

Äga: Tibbles 2:3
Koordinater (SweRef TM):

RAÄ HEJDEBY 20

[1 ST]

Äga: Norrbys 1:40
Koordinater (SweRef TM):
N: 6394569
E: 703785
Möh: 60-61
Längd: 8 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning.

RAÄ HEJNUM 2 (TISELHAGEN)

[1 ST?]

Äga: Prästgården 1:1, Rings 2:1, 2:3
Koordinater (SweRef TM):
N: 6402935
E: 718446
Möh: 48-49
Längd: 8 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Kalksten
Typ: ?

Beskrivning: Högst osäker ensamliggande skeppssättning, eller skeppsformad förhöjning. Kunde ej återfinnas 2010.

RAÄ HEJNUM 3

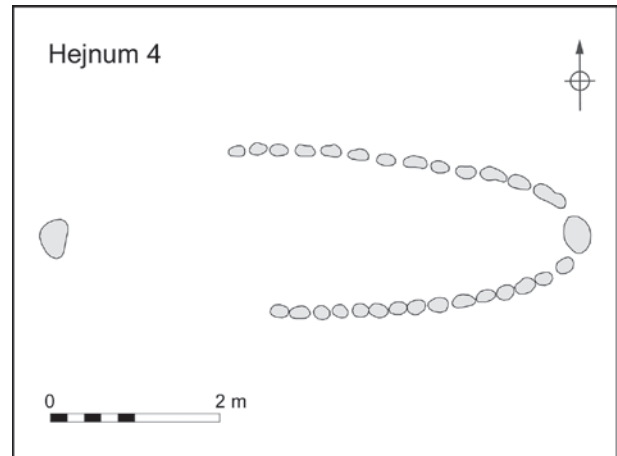
[1 ST]

Äga: Prästgården 1:1
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6402781
 E: 718584
 Möh: 45-46
 Hanssons löpnr: 23
 Längd: 14 meter
 Bredd: 3 meter
 Orientering: VNV-OSO
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 2
 Referens: Hansson 1927:106

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning belägen 200 meter sydost om föregående post.

Beskrivning: Skeppssättningarna ligger tillsammans med ett röse, 20 meter i diameter (RAÄ Tingstäde 25). Enligt FMIS skall det finnas minst tre skeppssättningar, men den ena är högst troligt en sydkonstruktion (se nedan). Anläggningarna är idag förstörda och rikligt överväxta och skall tidigare ha varit mer tydliga.

Skepp 1

Längd: -
 Bredd: -
 Orientering: -
 Byggmat: Gråsten
 Typ: ?

Skepp 2

Längd: 15 meter
 Bredd: -
 Orientering: NNO-SSV
 Byggmat: Gråsten
 Typ: ?

RAÄ HEJNUM 4 (1-2) (RIDDARE)

[2 ST]

Äga: Riddare 1:17
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6402484
 E: 715284
 Möh: 47-49
 Hanssons löpnr: 12
 Referens: Hansson 1927:105

RAÄ HEJNUM 10 (TISELHAGEN)

[1 ST]

Äga: Rings 2:1
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6402353
 E: 717494

12: KATALOG

Möh: 49-50

Längd: 13 meter

Bredd: 5 meter

Orientering: NO-SV

Byggmat: Gråsten/Kalksten

Typ: 2

Beskrivning: Borttagen och ej undersökt skeppssättning. I närheten ett mindre röse, 6 meter i diameter.

RAÄ HEJNUM 11

[1 ST]

Äga: Rings 2:1

Koordinater (SweRef TM):

N: 6402267

E: 716383

Möh: 50-51

Längd: 8 meter

Bredd: 3 meter

Orientering: N-S

Byggmat: Gråsten/Kalksten

Typ: ?

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på ett mindre gravfält tillsammans med ytterligare 11 fornlämningar.

RAÄ HEJNUM 22

[1 ST]

Äga: Bjärs 1:19

Koordinater (SweRef TM):

N: 6401308

E: 716319

Möh: 51-52

ATA Dnr: 3042/27

Ritningsreg. nr: Go 2404 F

Hanssons löpnr: 21

Längd: 12 meter

Bredd: 3,3 meter

Orientering: NNO-SSV

Byggmat: Gråsten

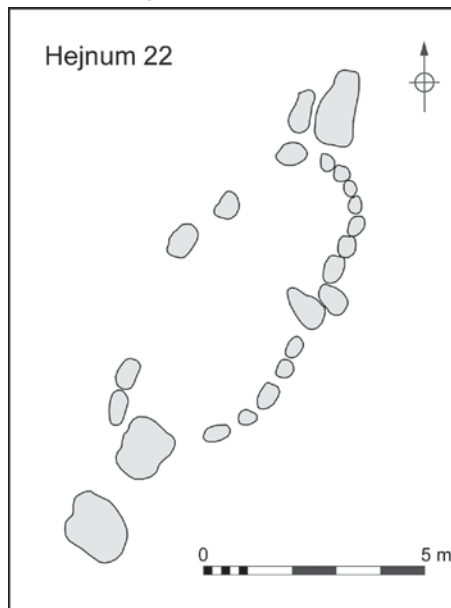
Typ: 1

Referens: Hansson 1927:106

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på ett gravfält beläget på en gårdsplan. I övrigt består gravfältet av 7 runda stensättningar och

ett malstensfragment.

RAÄ HEJNUM 59 (HEMSARVE)

[1 ST]

Äga: Prästgården 1:1

Koordinater (SweRef TM):

N: 6399568

E: 716556

Möh: 50-51

Längd: 11 meter

Bredd: 3 meter

Orientering: N-S

Byggmat: Gråsten

Typ: 3

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på ett gravfält tillsammans med ytterligare 9 fornlämningar.

RAÄ HEJNUM 150

[1 ST]

Äga: Stora Östryftes
Koordinater (SweRef TM):
N: 6396654
E: 714811
Möh: 47-50
Hanssons löpnr: 22
Längd: 7 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1
Referens: Hansson 1927:106

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på ett gravfält bestående av omkring 160 fornlämningar.

RAÄ HEJNUM 158

[1 ST]

Äga: Riddare 1:17
Koordinater (SweRef TM):
N: 6400099
E: 715380
Möh: 49-50
GM Dnr: 321-5241-2000
Längd: 15 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: -
Byggmat: -
Typ: 4

Beskrivning: Idag borttagen skeppssättning, troligen år 1953.

RAÄ HEJNUM 168

[1 ST]

Äga: Boters 1:22
Koordinater (SweRef TM):
N: 6397002
E: 714195
Möh: 54-55
Längd: 12,5 meter
Bredd: 3,5 meter
Orientering: VNV-OSO

Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med två mindre stensättningar.

RAÄ HELLVI 1

[1 ST]

Äga: Stora Ire 1:7
Koordinater (SweRef TM):
N: 6410812
E: 729775
Möh: 32-33
Längd: 5,5 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 2

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning. I dess närhet finns ett tiotal förhöjningar som kan vara fornlämningar.

RAÄ HELLVI 38 (1-2)

[2 ST]

Äga: Malms 3:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6409863
E: 733760
Möh: 20-21

Beskrivning: Svårtolkade fornlämningar, men rör sig högst troligt om två skeppssättningar stäv i stäv.

Skepp 1

Längd: 8-9 meter

12: KATALOG

Bredd: 3-4 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 1 eller 3

Skepp 2

Längd: 6 (ursprungligen ca. 12) meter
Bredd: 3-4 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 1 eller 3

RAÄ HELVI 65 (1-2)

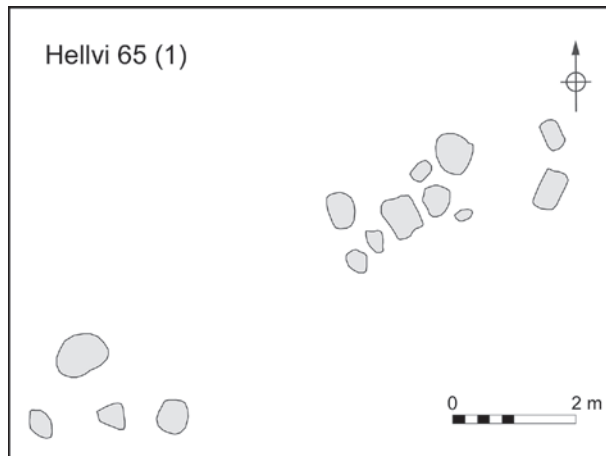
[2 st]

Äga: Nystugu 1:42
Koordinater (SweRef TM):
N: 6406995
E: 732538
Möh: 18-19

Beskrivning: Två svårtolkade rester efter skeppssättningar belägna med 18 meters mellanrum.

Skepp 1

Längd: 10 meter
Bredd: -
Orientering: ONO-VSV
Byggmat: Kalksten
Typ: ?

Skepp 2

Längd: 4 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

RAÄ HELVI 72

[1 st]

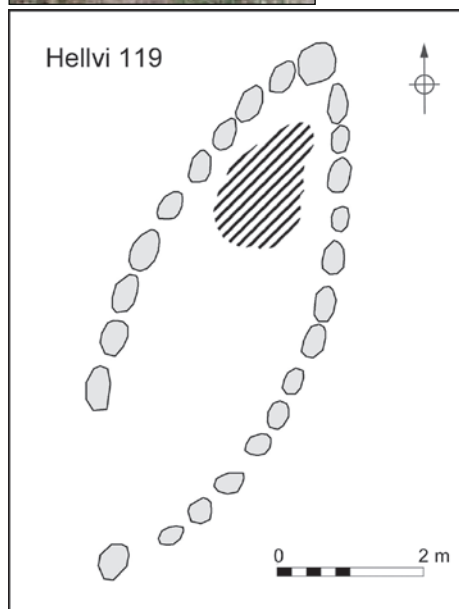

Äga: Kännungs 1:20
Koordinater (SweRef TM):
N: 6406086
E: 731552
Möh: 16-17
Längd: 5 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning på gårdsplan. Kan mycket väl röra sig om en recent uppförd anläggning.

RAÄ HELLVI 119 (KÄNNUNGS)

[1 ST]

Äga: Stengrinde 1:98
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6407079
 E: 730788
 Möh: 9-10
 ATA Dnr: 1251/30
 Ritningsreg. nr: Go 2428 F
 Längd: 8 meter
 Bredd: 2,5 meter
 Orientering: NNO-SSV
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 2 eller 3

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning.

RAÄ HELLVI 120

[1 ST?]

Äga: Stengrinde 1:10
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6405558
 E: 730231
 Möh: 11-12
 Längd: -
 Bredd: -
 Orientering: -
 Byggmat: Gråsten/Kalksten
 Typ: ?

Beskrivning: Ett antal större resta stenar som skulle kunna utgöra rest efter en skeppssättning.

RAÄ HOGRÄN 9 (PRÄSTHAGEN)

[1 ST]

Äga: Tomsarve 1:30
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6378318
 E: 698451
 Möh: 37-38
 Hanssons löpnr: 44
 Längd: 11 meter
 Bredd: 3 meter
 Orientering: ONO-VSV
 Byggmat: Gråsten
 Typ: ?
 Referens: Hansson 1927:109; Nylén 1955c:70-71

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på ett gravfält bestående av omkring 80 fornlämningar. Några av dessa blev undersökta av Lithberg år 1906 (se SHM 13328).

12: KATALOG

RAÄ HÖRSNE 54

[1 st]

Äga: Nedbjärs 1:3
Koordinater (SweRef TM):
N: 6389054
E: 716955
Möh: 16-17
Hanssons löpnr: 39
Längd: 14 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1
Referens: Hansson 1927:108

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning belägen 170 meter sydost om skeppssättning RAÄ Hörsne 56 (se nästa post).

RAÄ HÖRSNE 56

[1 st]

Äga: Nedbjärs 1:3
Koordinater (SweRef TM):
N: 6389210
E: 716884
Möh: 17-18
Hanssons löpnr: 39
Längd: 13 meter
Bredd: 3,5 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten
Typ: 1 eller 3

Referens: Hansson 1927:108

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning belägen 170 meter nordnordväst om skeppssättning RAÄ Hörsne 54 (se tidigare post).

RAÄ HÖRSNE 59

[1 st]

Äga: Hommunds 1:3
Koordinater (SweRef TM):
N: 6388997
E: 716194
Möh: 22-23
Längd: -
Bredd: -
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Beskrivning: Något osäker rest av skeppssättning bestående av två resta stenar. I närheten två runda stensättningar varav den största mäter 11 meter i diameter.

RAÄ HÖRSNE 75

[1 st]

Äga: Hallgårds 1:16
Koordinater (SweRef TM):
N: 6388522
E: 715743
Möh: 25-26
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: -
Typ: ?

Beskrivning: Benämns i FMIS för fornlämningsloknande lämning och består idag av en rund stensamling, 6 meter i diameter. Enligt den äldre inventeringen skall det ha funnits en skeppssättning på lokalen. Denna kunde dock inte återfinnas vid besiktningen 1977.

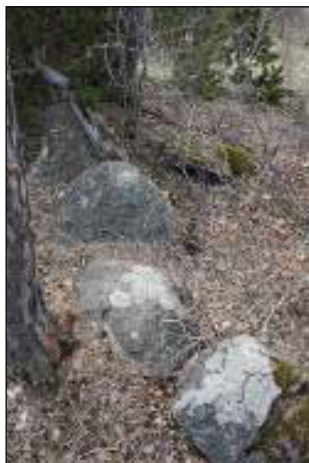
ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

RAÄ HÖRSNE 150

[1 ST]

Äga: Smiss 1:78
Koordinater (SweRef TM):
N: 6384468
E: 715793
Möh: 26-27
Längd: 4 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1 eller 3

Beskrivning: Rest av skeppssättning bestående av fem (sex) gråstenar.

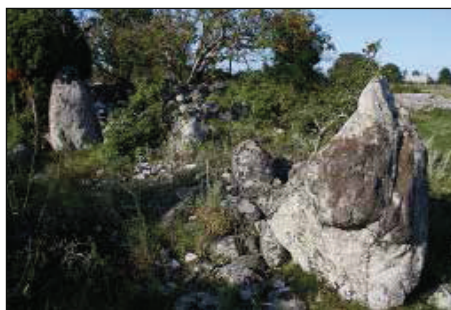

Byggmat: Gråsten
Typ: 2
Referens: Hansson 1927:112

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning. Enligt källor skall en bildsten av den äldre formen ha återfunnits i närheten (Rosvall 1981, 1983).

RAÄ KRÄKLINGBO 3

[1 ST]

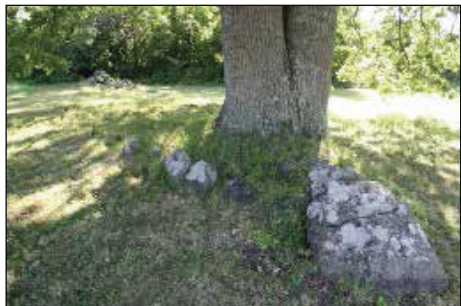

Äga: Rågåkre 1:2
Koordinater (SweRef TM):
N: 6374328
E: 724696
Möh: 11-15
Längd: 6 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 1

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på ett gravfält bestående av 31 fornlämningar. Ett av rösen har undersökts (se ATA 4783/37).

RAÄ KLINTE 3

[1 ST]

Äga: Robbjäns 1:36
Koordinater (SweRef TM):
N: 6363944
E: 693568
Möh: 10-11
Hanssons löpnr: 66
Längd: 19 meter
Bredd: 3,2 meter
Orientering: NNO-SSV

RAÄ KRÄKLINGBO 10

[1 ST]

Äga: Smiss 1:6, Sutarve 1:17, Vidfälle 1:7, Österby 1:2
Koordinater (SweRef TM):
N: 6373633
E: 724098
Möh: 15-17
ATA Dnr: 1514/19, 3594/93
Längd: 14 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2
Referens: Hilfeling 1994:229

12: KATALOG

Beskrivning: Skeppssättningen är belägen på ett större gravfält bestående av 187 fornlämningar. På gravfältet finns bland annat 4 rösen varav det största mäter 18 meter i diameter.

RAÄ KRÄKLINGBO 190

[1 st]

Äga: Kärrmans 1:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6371556
E: 722914
Möh: 23-24
Längd: 6,5 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: 3
Referens: Johansson 1993

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på ett mindre gravfält tillsammans med fyra mindre runda stensättningar.

RAÄ LAU 45 (1-5)

[5 st]

Äga: Gumbalde 1:24
Koordinater (SweRef TM):
N: 6357259
E: 719039
Möh: 9-10
Hanssons löpnr: 96
Referens: Säve 1852:150-151; Hansson 1927:117

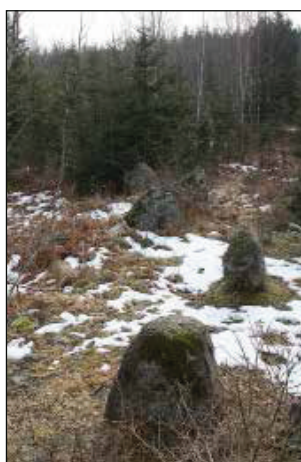
Beskrivning: Fem skeppssättningar grupperade i två grupper med ett avstånd på 40 meter. På gravfältet finns också 4 stensättningar

och 2 resta stenar. Den största stensättningen mäter 27 meter i diameter. Skeppssättning 1-3 ligger stäv i stäv direkt söder om nyss nämnda stora stensättning.

Skepp 1

Längd: 5 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Skepp 2

Längd: 6 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

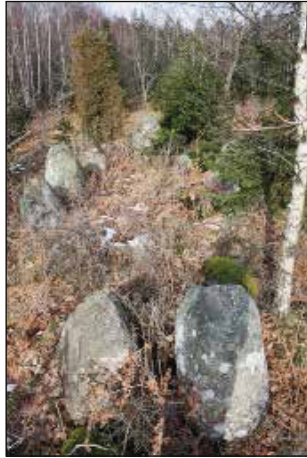
Skepp 3

Längd: 5 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Skepp 4

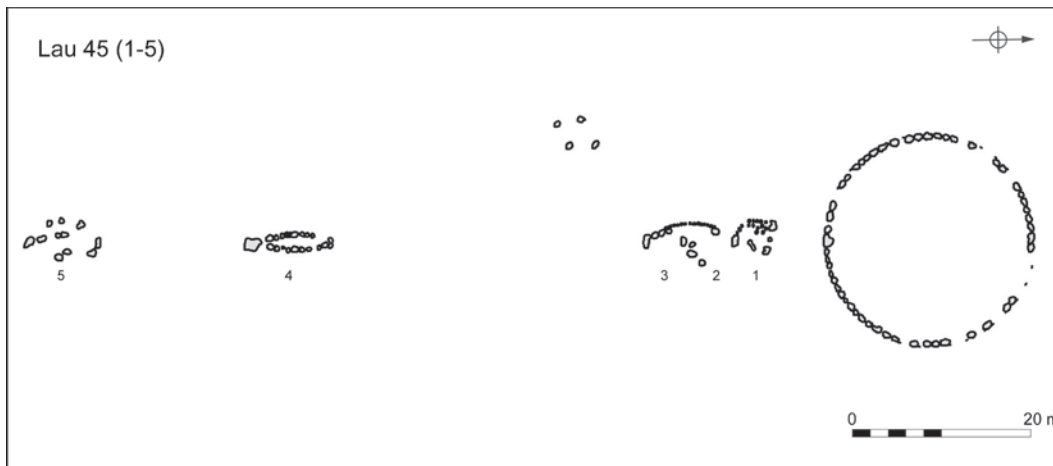
Skepp 4
Längd: 9 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Skepp 5

Längd: 8,5 meter
 Bredd: 3,5 meter
 Orientering: N-S
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 1

RAÄ LAU 51

[1 st]

Äga: Gumbalde 1:6
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6356434
 E: 719507
 Möh: 8-9
 Hanssons löpnr: 95
 Längd: 11 meter
 Bredd: 4 meter
 Orientering: NNO-SSV
 Byggmat: Gråsten
 Typ: ?
 Referens: Hansson 1927:117

Beskrivning: Något osäker skeppssättningen som ligger tillsammans med en lika osäker mindre rund stensättning.

RAÄ LAU 53 (1-2)

[2 st]

Äga: Goks 1:8
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6356730
 E: 719547
 Möh: 8-9

Beskrivning: Två skeppssättningar med 16 meters mellanrum.

Skepp 1

Längd: 12 meter
 Bredd: 4 meter
 Orientering: NO-SV
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 1

12: KATALOG

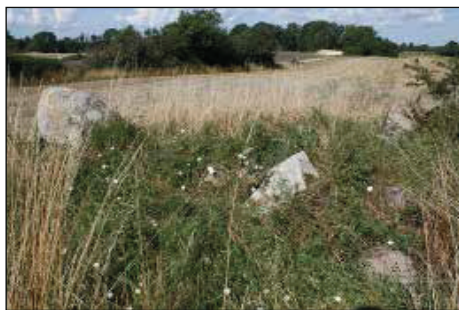
Skepp 2

Längd: 11 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: VSV-ONO
Byggmat: Gråsten
Typ: 1 eller 3

RAÄ LAU 62

[1 ST]

Äga: Kyrkänge 3:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6354853
E: 718196
Möh: 17-18
Längd: 4 meter
Bredd: 2 meter

Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning. I närheten en något osäker hög med fynd av skärvsten samt terrass- och vallanläggningar.

RAÄ LAU 88 (FÅNGGÅRDSBACKEN)

[1 ST]

Äga: Hemmor 1:3
Koordinater (SweRef TM):
N: 6354961
E: 718197
Möh: 18-19
Längd: 12 meter
Bredd: 3-4 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Beskrivning: Ensamliggande osäker skeppssättning.

RAÄ LAU 107

[1 ST]

Äga: Hallbjäns 1:8
Koordinater (SweRef TM):
N: 6355436
E: 718456
Möh: 16-17
Längd: 6 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med en mindre rund stensättning.

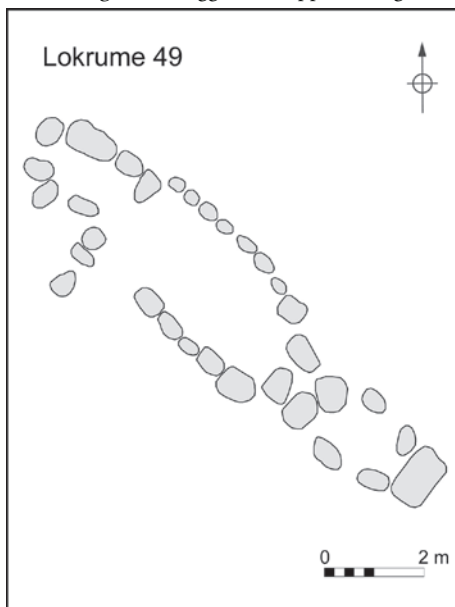
RAÄ LOKRUME 49 (GRAUSNE)

[1 st]

Äga: Grausne 1:3
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6399228
 E: 712646
 Möh: 51-52
 ATA Dnr: 3037/27
 Ritningsreg. nr: Go 948 F
 Hanssons löpnr: 16
 Längd: 11 meter
 Bredd: 3 meter
 Orientering: NV-SO
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 1 eller 3
 Referens: Hansson 1927:105

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning.

RAÄ LUMMELUNDA 10

[1 st]

Äga: Etebols 1:53, 1:66
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6406354
 E: 703820
 Möh: 49-50
 Längd: 30 meter
 Bredd: 4 meter
 Orientering: N-S
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 2

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på ett gravfält med 125 forn-
 lämningar.

RAÄ LÄRBRO 22

[1 st]

Äga: Gisslause 1:45, Kumble 1:1
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6407777
 E: 724332
 Möh: 34-36
 Längd: 25 meter
 Bredd: 4 meter
 Orientering: N-S
 Byggmat: Gråsten

12: KATALOG

Typ: 2

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med fyra mindre runda stensättningar.

RAÄ LÄRBRO 56

[1 ST]

Äga: Stora Vägume 1:31
Koordinater (SweRef TM):
N: 6408232
E: 729056
Möh: 23-26
Längd: 20-25 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på ett mindre gravfält med ytterligare 14 fornlämningar. Av dessa märks speciellt ett större stenröse, 27 meter i diameter.

RAÄ LÄRBRO 80 (1-2)

[2 ST]

Äga: Pavals 1:25
Koordinater (SweRef TM):
N: 6409509
E: 727456
Möh: 21-24

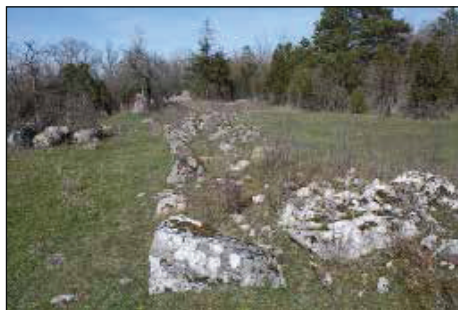
Beskrivning: Två skeppssättningar belägna på ett mindre gravfält bestående av ytterligare fyra stensättningar, den största 12 meter i diameter. 100 meter sydsydost om gravfältet ligger ett större stenröse (RAÄ 79), 31 meter i diameter.

Skepp 1

Längd: 12 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 3

Skepp 2

Längd: 17 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 3

RAÄ LÄRBRO 131 (KAUPARVE)

[1 ST?]

Äga: Stora Vikers 1:94
Koordinater (SweRef TM):
N: 6413282
E: 726237
Möh: 28-29
Längd: 7 meter
Bredd: 6 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 1

Beskrivning: Högst osäker skeppssättning eller oval stensättning belägen 55 nordväst om det fullständigt undersökta Kauparve-röset (RAÄ 127). Tvärs över anläggningen går en 4x1 meter stor ränna som möjligen kan utgöra resterna efter ett undersökningsschakt. Skeppssättningen finns med på översiktsplanerna från totalundersökningen av storröset 1966-67.

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

RAÄ LÄRBRO 208 (STORA BANNER) (1-3) [3 ST]

Äga: Norrvange 1:55
Koordinater (SweRef TM):
N: 6414020
E: 723803
Möh: 25-26
ATA Dnr: 4003/30
Ritningsreg. nr: Go 2866 F

Beskrivning: Tre stora skeppssättningar belägna på ett gravfält med ytterligare 14 fornlämningar. 100 meter åt sydsydost ligger ett större stenröse, 23 meter i diameter (RAÄ 207). En av de mindre stensättningarna intill skeppssättning 2 undersöktes av Harald Hansson (1930b) och innehöll en brandgrav daterad till äldsta järnålder.

Skepp 1

Längd: 40,8 meter
Bredd: 5,6 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 2

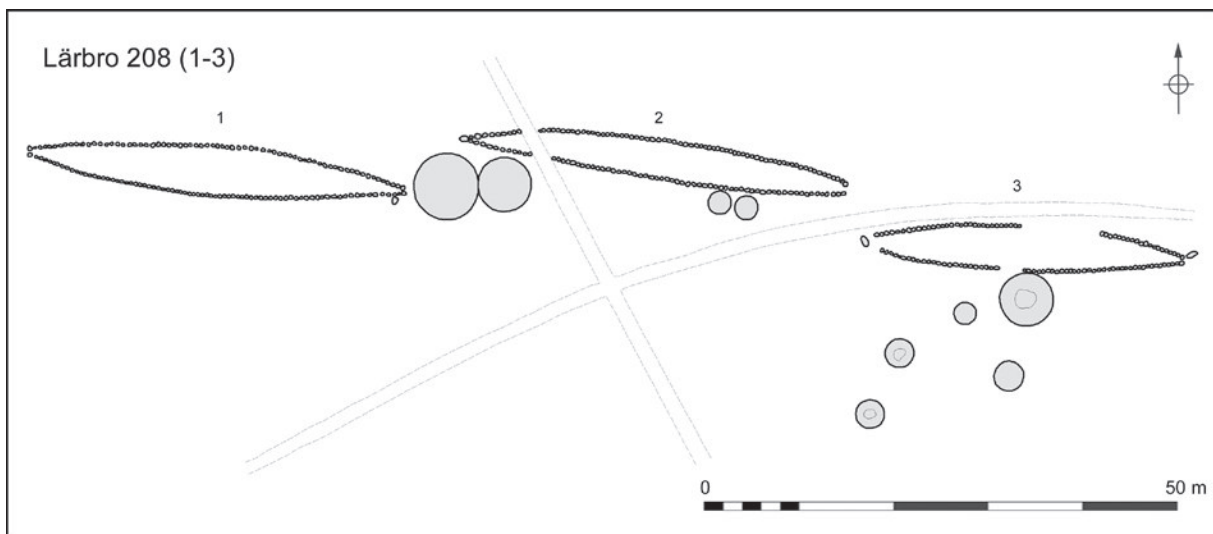
Skepp 2

Längd: 42 meter
Bredd: 4,4 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 2

Skepp 3

Längd: 36 meter
Bredd: 5,2 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 2

12: KATALOG

RAÄ LÄRBRO 234

[1 st]

Äga: Stora Källstade 1:16
Koordinater (SweRef TM):
N: 6412670
E: 727773
Möh: 26-27
Hanssons löpnr: 5
Längd: 10 meter
Bredd: 3,5 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1
Referens: Hansson 1927:104

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning.

RAÄ LÄRBRO 260

[1 st]

Äga: Norrvange 1:55
Koordinater (SweRef TM):
N: 6414418
E: 723485
Möh: 20-21
Längd: 10 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: VNV-OSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med två mindrestensättningar. De senare kan dock vara röjningsrösen. Skeppssättningen ligger 470 meter nordnordväst om de tre stora skeppssättningarna RAÄ 208 (se tidigare post).

RAÄ LÄRBRO 272

[1 st]

Äga: Prästgården 1:60
Koordinater (SweRef TM):
N: 6411199
E: 724779
Möh: 23-24

Längd: 17 meter
Bredd: 3,7 meter
Orientering: ONO-VSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med två mindrestensättningar.

RAÄ LÄRBRO 274 (VALKBACKEN)

[1 st]

Äga: Prästgården 1:60
Koordinater (SweRef TM):
N: 6411002
E: 725193
Möh: 20-21
ATA Dnr: 421-5513/1996 (ej avrapporterad)
Längd: 7,5 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NV-SO
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 1

Beskrivning: Skeppssättningen ligger 35 meter nordnordväst om ett jordblandat röse, 16 meter i diameter. Direkt söder till öster om det jordblandade röset undersöktes 22 anläggningar 1967. Tolkades som ett boplatsoområde från övergången mellan yngre bronsålder och förromersk järnålder.

RAÄ LÄRBRO 279

[1 ST]

Äga: Lilla Bjärs 1:30
Koordinater (SweRef TM):
N: 6408371
E: 726109
Möh: 19-20
Hanssons löpnr: 9
Längd: 6 meter
Bredd: 3,5 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 3
Referens: Hansson 1927:104

Beskrivning: Rest av skeppssättning belägen på ett mindre gravfält bestående av ytterligare 10 fornlämningar. 210 meter åt sydväst ligger den undersökta skeppssättningen RAÄ 281 (se ovan).

RAÄ LÄRBRO 405

[1 ST]

Äga: Glästäde 1:15
Koordinater (SweRef TM):
N: 6408864
E: 724155
Möh: 33-34
Längd: 5 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 2 eller 3

Beskrivning: Rest av skeppssättning som ligger tillsammans med tre mindre runda stensättningar samt en rest sten.

RAÄ LÄRBRO 527

[1 ST?]

Äga: Norrvange 1:25
Koordinater (SweRef TM):
N: 6416802
E: 724727
Möh: 4-5
Längd: 6 meter
Bredd:
Orientering: ONO-VSV
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Beskrivning: Högst osäker skeppssättning. Täcks av odlingssten.

RAÄ LÄRBRO 528

[1 ST]

Äga: Norrvange 1:66
Koordinater (SweRef TM):
N: 6416392
E: 723860
Möh: 9-10
Längd: 6 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med en mindre rund stensättning samt en rest sten. I närheten finns också en vattenbrya.

12: KATALOG

RAÄ LÄRBRO 599 (1-2)

[2 ST]

Äga: Norrvange 1:55
Koordinater (SweRef TM):
N: 6415224
E: 723862
Möh: 14-15
ATA Dnr: 5214/86

Beskrivning: Två skeppssättningar stäv i stäv.

Skepp 1

Längd: 11 meter
Bredd: 4,5 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Skepp 2

Längd: 10 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

RAÄ NORRLANDA 10 (BJÄRS)

[1 ST]

Äga: Bjärs 1:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6380194
E: 722199
Möh: 14-15

Längd: 11 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med en kvadratisk stensättning och två mindre runda stensättningar.

RAÄ NORRLANDA 25

[1 ST]

Äga: Hammars 1:7
Koordinater (SweRef TM):
N: 6381212
E: 722259
Möh: 10-11
Hanssons löpnr: 42
Längd: 10-11 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1
Referens: Hansson 1927:109

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning. 60 meter åt sydsydväst ligger ett större stenröse, 27 meter i diameter (RAÄ 20).

RAÄ NORRLANDA 30

[1 ST]

Äga: Burs 1:3
Koordinater (SweRef TM):
N: 6382307
E: 721720
Möh: 16-17
Längd: 10-11 meter

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Bredd: 3 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning.

RAÄ NORRLANDA 31

[1 ST]

Äga: Aurungs 1:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6382706
E: 722275
Möh: 13-14
Längd: 7 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: ONO-VSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på ett mindre gravfält med ytterligare 8 fornlämningar. Av dessa är tre rösen, det största 19 meter i diameter. Skeppssättningen ligger direkt intill det större röset.

RAÄ NORRLANDA 54

[1 ST]

Äga: Björke 2:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6380530
E: 716292
Möh: 25-26
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -

Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Beskrivning: Osäker skeppssättning som ligger på ett gravfält bestående av 13 fornlämningar. Enligt FMIS skulle två närliggande stensättningar kunna utgöra en skeppsfromig stensättning. Kunde ej verifieras av författaren 2010.

RAÄ NORRLANDA 84

[1 ST]

Äga: Burs 1:32
Koordinater (SweRef TM):
N: 6382485
E: 722840
Möh: 9-10
Längd: 8,5 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1 (möjligen sydkonstruktion)

Beskrivning: Skeppssättning eller möjligen sydkonstruktion bestående av 14 stora gråstenar. Belägen 23 meter sydväst om en rund stensättning, 10 meter i diameter. Stensättningen har i sydsydväst en sydsten. 130 meter åt ostnordost ligger ett röse, 18 meter i diameter (RAÄ 83).

RAÄ NORRLANDA 89 (1, 3)

(BUTRAJVS)

[2 ST + 1 UNDERSÖKT]

Äga: Butrajvs 1:15
Koordinater (SweRef TM):
N: 6382308
E: 719646
Möh: 20
Hanssons löpnr: 40
Referens: Gustafson 1888; Hansson 1927:68, 108; Hilfeling 1995:131

Beskrivning: Tre på rad belägna skeppssättningar precis invid landsvägen. Hilfeling besöker lokalen och nämner då fyra skeppssättningar (Hilfeling 1995:131). Vid undersökning 1888 grävdes det mellersta av skeppen ut (skepp 2) (se ovan).

12: KATALOG

Skepp 1

Längd: 11 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: NV-SO
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Skepp 3

Längd: 8 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: VNV-OSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

RAÄ NORRLANDA 98

[1 ST?]

Äga: Burs 1:3
Koordinater (SweRef TM):
N: 6382339
E: 721749
Möh: 16-17
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Beskrivning: Ensamliggande stensättning med kantkedja av 7 klumpstenar som skulle kunna utgöra rest av en skeppssättning. Anläggningen ligger 40 meter nordost om skeppssättning RAÄ 30.

RAÄ NORRLANDA 134

[1 ST?]

Äga: Mangsarve 4:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6379745
E: 720915
Möh: 19-20
Längd: -
Bredd: -

Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Beskrivning: En samling resta stenar som skulle kunna utgöra resterna efter en skeppssättning.

RAÄ NÄR 56

[1 ST?]

Äga: Hemmor 1:16
Koordinater (SweRef TM):
N: 6349274
E: 716092
Möh: 9-10
Hanssons löpnr: (möjligen 93)
Längd: 8 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: ?
Referens: Hansson 1927:117

Beskrivning: Rest av skeppssättning som inte kunde återfinnas vid platsbesök 2010.

RAÄ OTHEM 18

[1 ST?]

Äga: Ytlings 1:54
Koordinater (SweRef TM):
N: 6402628
E: 721381
Möh: 43-44
Längd: -
Bredd: -
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: ?

Beskrivning: Gravfält bestående av omkring 10 fornlämningar. En av dessa är i det närmaste oval och har ett antal resta stenar som skulle kunna tolkas som en skeppssättning.

ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

RAÄ Othem 21

[1 st]

Byggmat: Gråsten

Äga: Österby 1:229
Koordinater (SweRef TM):
N: 6405024
E: 725459
Möh: 17-18
Längd: 10 meter
Bredd: 1-2 meter
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Typ: 1

Referens: Hansson 1927:105

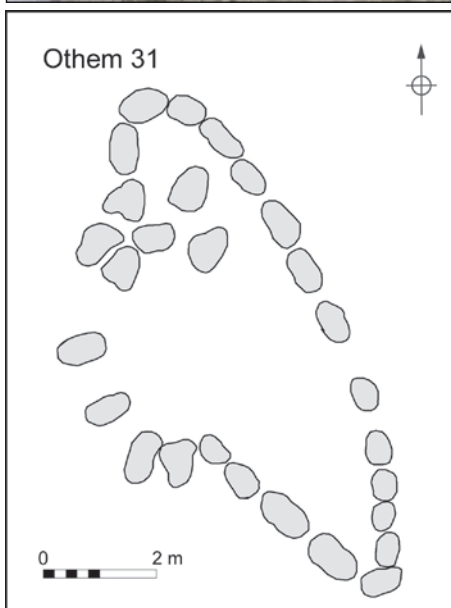

Beskrivning: Rest av ensamliggande skeppssättning. Belägen 40 meter nordnordost om skeppssättning RAÄ 31 (se post nedan).

RAÄ Othem 24

[1 st]

Äga: Österby 1:229
Koordinater (SweRef TM):
N: 6405844
E: 725331
Möh: 23-24
Längd: 13 meter
Bredd: 4,5 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med 2 mindre stensättningar.

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning precis intill landsvägen.

RAÄ Othem 31

[1 st]

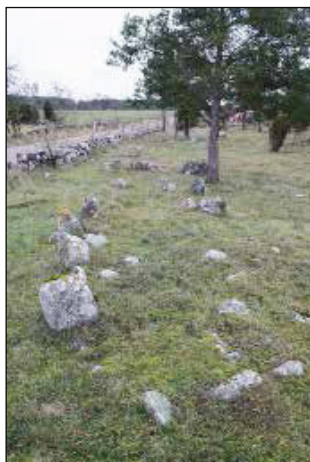
Äga: Österby 1:229
Koordinater (SweRef TM):
N: 6404985
E: 725446
Möh: 17-18
ATA Dnr: 3037/27
Ritningsreg. nr: Go 2917 F
Hanssons löpnr: 10
Längd: 10 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NNV-SSO

RAÄ Rone 7

[1 st]

Äga: Vinor 2:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6342493
E: 708536
Möh: 10-11
Hanssons löpnr: 86
Längd: 10 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: ONO-VSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 3
Referens: Hansson 1927:116

12: KATALOG

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på ett mindre gravfält tillsammans med 2 resta stenar och två mindre runda stensättningar. Skeppssättningen ligger 220 meter söder om skeppssättningarna RAÄ 40 och 41 (se post nedan).

RAÄ RONE 8 (1-2)

[2 ST]

Äga: Vinor 2:1

Koordinater (SweRef TM):

N: 6342377

E: 708439

Möh: 10-11

Hanssons löpnr: 86

Referens: Hansson 1927:116

Beskrivning: Gravfält bestående av 13 fornlämningar. Av dessa är två skeppssättningar, varav en något osäker.

Skepp 1

Längd: 6 meter

Bredd: 2,5 meter

Orientering: NO-SV

Byggmat: Gråsten

Typ: 3

Skepp 2

Längd: -

Bredd: -

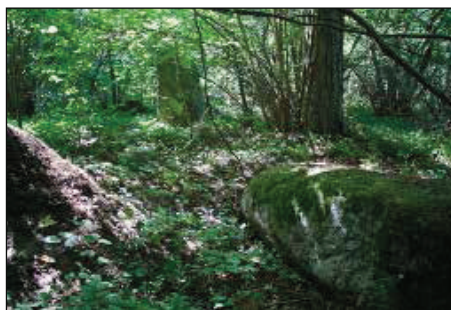
Orientering: -

Byggmat: Gråsten

Typ: ?

RAÄ RONE 32

[1 ST]

Äga: Sigdes 1:26

Koordinater (SweRef TM):

N: 6342320

E: 706548

Möh: 16-17

Längd: 6,5 meter

Bredd: 3 meter

Orientering: ONO-VSV

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning bestående av två stora stävstenar. Vid avtorvning av anläggningen 1973 påträffades rikligt med skärvsten. Ligger i järnåldersmiljö.

RAÄ RONE 40

[1 ST]

Äga: Sigdes 1:26

Koordinater (SweRef TM):

N: 6342731

E: 708531

Möh: 12-13

Hanssons löpnr: 86

Längd: 7 meter

Bredd: 3,5 meter

Orientering: O-V

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

Referens: Hansson 1927:116

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning. I närheten talrikt med röjningsrösen och 140 meter åt ostsydost ligger gravfältet RAÄ 41 (se post nedan).

RAÄ RONE 41 (1-4)

[4 ST]

Äga: Vinor 2:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6342669
E: 708400
Möh: 11-13
Hanssons löpnr: 86
Referens: Hansson 1927:116

Beskrivning: Gravfält bestående av fyra skeppssättningar och en rund stensättning. Skepp 1 och 2 delar stävsten.

Skepp 1

Längd: 8 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Skepp 2

Längd: 6 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Skepp 3

Längd: 9 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Skepp 4

Längd: 10 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: ONO-VSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

RAÄ RONE 42 (1-2)

[1-2 ST]

Äga: Magnuse 1:18
Koordinater (SweRef TM):
N: 6343701
E: 708146
Möh: 17-18
Hanssons löpnr: 87
Längd: 44 meter
Bredd: 6 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten
Typ: 2 eller 3
Referens: Hansson 1927:116

Beskrivning: Stor skeppssättning som är aningen svårtolkad. Kan röra sig om två skeppssättningar. Intill finns också en mindre rund stensättning.

RAÄ RONE 63

[1 ST]

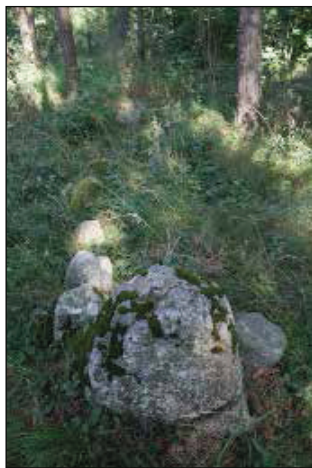
Äga: Halor 1:184
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6342197
 E: 708922
 Möh: 7-8
 Längd: 10 meter
 Bredd: 2,5 meter
 Orientering: ONO-VSV
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 2

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning. Svår att återfinna, inte minst på grund av nyligen genomfört skogsarbete på platsen.

RAÄ RONE 68 (LILLE ENÄNGE)

[1 ST]

Äga: Halor 1:66
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6343439
 E: 709864
 Möh: 8-9
 Hanssons löpnr: 88
 Längd: 9 meter
 Bredd: 1,5 meter
 Orientering: NO-SV
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 3
 Referens: Hansson 1927:116

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på ett mindre gravfält tillsammans med 2 rektangulärastensättningar, 3 rundastensättningar samt 2 resta stenar.

RAÄ RONE 72

[1 ST]

Äga: Änggårde 5:1
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6343531
 E: 710587
 Möh: 8-9
 Längd: 6 meter
 Bredd: 6 meter
 Orientering: NNV-SSO
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 1 eller sydkonstruktion

Beskrivning: Anläggningen beskrivs i FMIS som en rundstensättning med symmetriskt resta stenar. Högst troligen rör det sig om en skeppssättning, men kan också vara en sydkonstruktion till den intilliggande flacka högen, 47 meter i diameter.

RAÄ RONE 96

[1 ST]

Äga: Gullgårde 1:5
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6344668
 E: 711695
 Möh: 11-12
 Längd: 22 meter
 Bredd: 6 meter
 Orientering: NO-SV
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 1

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning.

RAÄ RUTE 9

[1 ST]

Äga: Västrume 1:28
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6414550
 E: 733068
 Möh: 20-28
 Längd: 9 meter
 Bredd: 4 meter
 Orientering: N-S
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 1 eller 3

Beskrivning: Rest av skeppssättning belägen centralt på ett gravfält med omkring 80 fornlämningar. Troligen har den södra stävstenen tillsammans med flera kantstenar avlägsnats efter 1940 års inventering.

RAÄ RUTE 21

[1 ST]

Äga: Puttersjauns 1:17
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6412354
 E: 735361
 Möh: 11-12
 Längd: 7 meter
 Bredd: 3 meter
 Orientering: NNV-SSO
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 3

Beskrivning: Skeppssättning belägen direkt norr om en stensättning, 12 meter i diameter. Vid stensättningens SSO kant finns

en rest sten.

RAÄ RUTE 44

[1 ST]

Äga: Ale 1:48
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6416651
 E: 736941
 Möh: 23-24
 Längd: 5 meter
 Bredd: 2,5 meter
 Orientering: NO-SV
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 3

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning.

RAÄ RUTE 53 (1-3)

[3 ST]

Äga: Siglajvs 1:9
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6414321
 E: 734564
 Möh: 18-19

Beskrivning: Tre skeppssättningar liggande på rad. Skepp 1 och 2 har troligen ursprungligen delat stävsten. Den tredje skeppssättningen är endast delvis bevarad varav också den kan ha delat stäv med skeppssättning 2.

Skepp 1
 Längd: 9 meter

12: KATALOG

Bredd: 3,5 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Skepp 2

Längd: 9-10 meter
Bredd: 3,5 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Skepp 3

Längd: 15 meter
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

RAÄ RUTE 73 (FURHAGEN)

[1 ST]

Äga: Risungs 1:28
Koordinater (SweRef TM):
N: 6413679
E: 732194
Möh: 9-10
Längd: 23 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med en skärvstenshöj, 7 meter i diameter.

RAÄ RUTE 89

[1 ST]

Äga: Fardume 1:40
Koordinater (SweRef TM):
N: 6412693
E: 734240
Möh: 19-20
Längd: 5,5 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 3

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med tre mindrestensättningar bakom Folkets hus i Rute.

RAÄ RUTE 145

[1 ST]

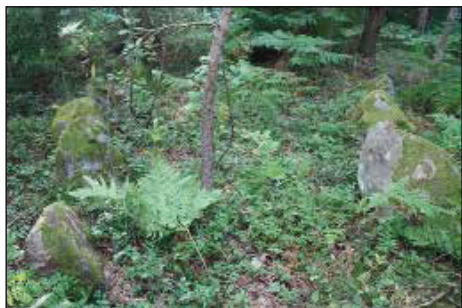
Äga: Alby 1:15
Koordinater (SweRef TM):
N: 6415074
E: 736779
Möh: 13-14
Längd: 8 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NV-SO
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 1

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning som kapas mitt över av en jordvall och den nordvästra delen är förstörd av ett dike.

RAÄ SANDA 50

[1 ST]

Äga: Klintebys 1:4
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6366637
 E: 693622
 Möh: 7-8
 Hanssons löpnr: 62
 Längd: 16 meter
 Bredd: 3,5 meter
 Orientering: VNV-OSO
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 3
 Referens: Hansson 1927:112

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med en rund stensättning, 7 meter i diameter. Belägen 280 meter västnordväst om skeppssättning RAÄ 53 (se post nedan). Omkring 600 meter åt sydsydost ligger också de sex undersökta skeppssättningarna vid Rannarve (RAÄ Klinte 86) (se ovan).

Möh: 8-9
 Längd: 10 meter
 Bredd: 3 meter
 Orientering: NNV-SSO
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 1

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning belägen 280 meter ost-sydost om skeppssättning RAÄ 50 och 500 meter nordnordost om de 6 undersökta skeppssättningarna vid Rannarve (RAÄ Klinte 86) (se ovan).

RAÄ SILTE 17

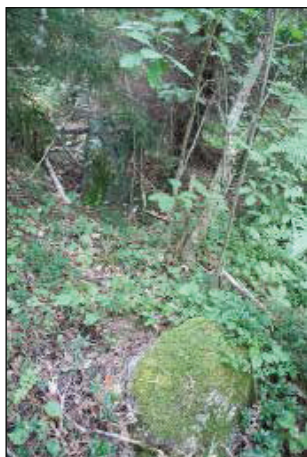
[1 ST?]

Äga: Siglajvs 3:1
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6343967
 E: 690451
 Möh: 5-6
 Hanssons löpnr: 81
 Längd: 8 meter
 Bredd: -
 Orientering: -
 Byggmat: Gråsten
 Typ: ?
 Referens: Hansson 1927:115

Beskrivning: Enligt Hansson en möjlig skeppssättning belägen endast 300 meter från stranden. I FMIS är anläggningen registrerad som en rund stensättning, 8 meter i diameter. I närheten finns också två större resta stenar som skulle kunna utgöra resterna efter den av Hansson nämnda skeppssättningen (Hansson 1927:115).

RAÄ SANDA 53

[1 ST]

Äga: Klintebys 1:4
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6366538
 E: 693887

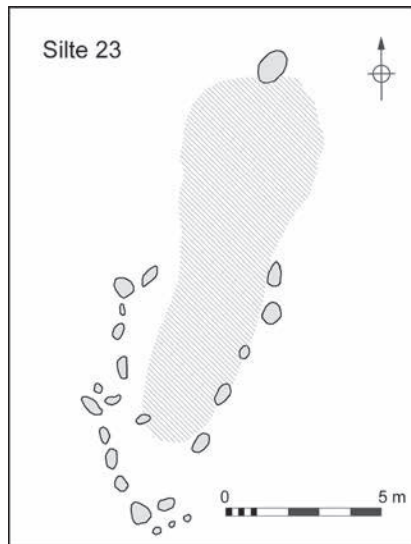
RAÄ SILTE 23

[1 ST]

Äga: Ajpe 1:22
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6346860
 E: 693636
 Möh: 17-18
 Längd: 17-18 meter
 Bredd: 4-5 meter
 Orientering: NNO-SSV
 Byggmat: Gråsten
 Typ: ?

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning. Belägen 470 meter sydsydost om den undersökta skeppssättningen RAÄ 29 (se ovan).

12: KATALOG

Äga: Siglajvs 1:26
Koordinater (SweRef TM):
N: 6346484
E: 693086
Möh: 17-18
Längd: 12 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1 eller 3

Beskrivning: Rest av ensamliggande skeppssättning. Belägen 650 meter västsydväst om skeppssättning RAÄ 23 (se post ovan).

RAÄ SILTE 25

[1 ST]

RAÄ SJONHEM 9

[1 ST]

Äga: Bjärby 1:15
Koordinater (SweRef TM):
N: 6375408
E: 709945
Möh: 39-40
Hanssons löpnr: 43
Längd: 18 meter
Bredd: 5 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Kalksten
Typ: 1
Referens: Hansson 1927:109

Beskrivning: Rest av ensamliggande skeppssättning bestående av 15 resta kalkstenschällar.

RAÄ SPROGE 6 (1-2) (BRAIDFLOAR)

[2 ST]

Äga: Bosarve 1:15
Koordinater (SweRef TM):
N: 6351888
E: 695317
Möh: 22-23
Hanssons löpnr: 75
Referens: Säve 1852:152-54, Hansson 1927:114

Beskrivning: 2 skeppssättningar som ligger på ett mindre gravfält

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

tillsammans med 4 runda stensättningar. I närheten ligger också de båda undersökta skeppssättningarna RAÄ Levide 1 (se ovan). Möjligen är det någon av dessa två skepp som undersöktes av Harald Hansson efter år 1919 tillsammans med det en skeppet på RAÄ Sproge 68, 100-talet meter åt ostsydost (se ovan).

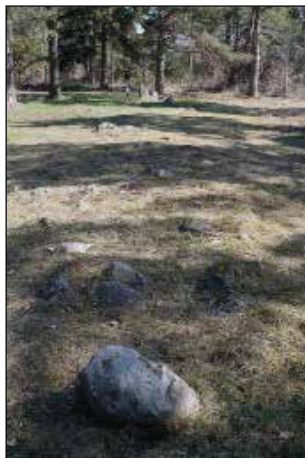
Skepp 1

Längd: 44 meter
Bredd: 5 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

Skepp 2

Längd: 24 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

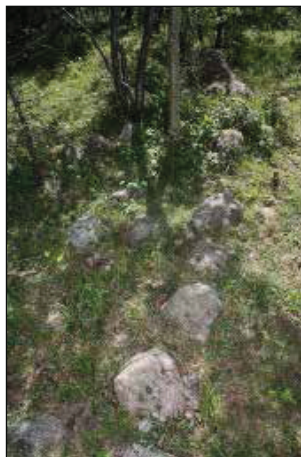

RAÄ SPROGE 12 (BRAIDFLOAR)

[1 ST]

Äga: Bosarve 1:15
Koordinater (SweRef TM):
N: 6351634
E: 694940
Möh: 22-23

Längd: 25 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

Beskrivning: Skeppssättning tillsammans med en mindre rund stensättning. Ligger 300 meter sydväst om de sex skeppssättningarna på det så kallade Braidfloar (RAÄ Levide 1, Sproge 6, Sproge 68).

RAÄ SPROGE 26

[1 ST]

Äga: Tjängdarve 4:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6350656
E: 692820
Möh: 10-11
Lst. Dnr: 431-2204-07
GM Dnr: 317/71, 481/71, 2007-0413
Hanssons löpnr: 78
Längd: 10 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 1
Referens: Hansson 1927:114

Beskrivning: Skeppssättning tillsammans med mindre rund stensättning. I den södra delen av skeppssättningen finns skärvsten.

12: KATALOG

Den mindre stensättningen skulle kunna vara rester efter ytterligare en skeppssättning.

RAÄ SPROGE 27

[1 ST]

Äga: Mårtens 1:27
Koordinater (SweRef TM):
N: 6351498
E: 691566
Möh: 8-9
Hanssons löpnr: 77
Längd: 10 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten
Typ: ?
Referens: Hansson 1927:114

Beskrivning: Plats för idag bortodlad skeppssättning. Skeppssättningen finns upptagen i 1939 års inventering. 290 meter sydväst om skeppssättning RAÄ 26 (se tidigare post).

RAÄ SPROGE 36

[1 ST]

Äga: Tjängdarve 4:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6350435
E: 692639
Möh: 8-9
Längd: 15 meter
Bredd: 3,5 meter
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 1 eller 3

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med ett antal resta stenar och en rund stensättning med rest mittsten.

RAÄ SPROGE 41

[1 ST]

Äga: Hägsarve 2:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6349756
E: 693063
Möh: 13-14
Hanssons löpnr: 76
Längd: 16 meter
Bredd: 3,5 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 3
Referens: Hansson 1927:114

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning.

RAÄ STENKUMLA 82

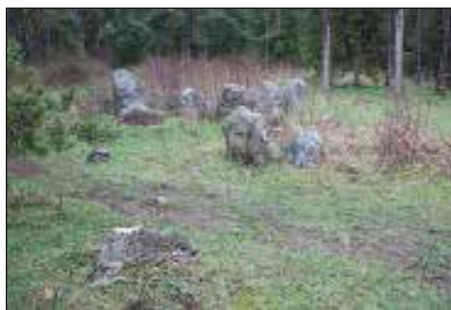
[1 ST]

Äga: Lilla Home 1:10
Koordinater (SweRef TM):
N: 6383398
E: 692411
Möh: 13-14
Längd: 11 meter
Bredd: 8 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Beskrivning: Oval stensättning som skulle kunna utgöra rest av skeppssättning. I närheten större gravfält med omkring 80 fornlämningar (RAÄ 81).

RAÄ STENKYRKA 26 (1-2) (LILLA BJÄRS)

[1-2 ST]

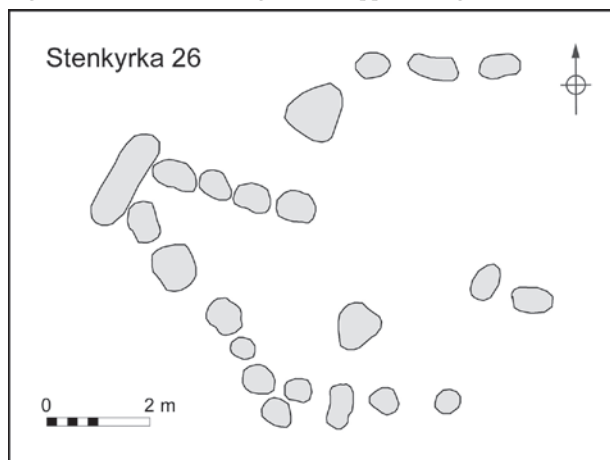

Äga: Lilla Home 1:10
Koordinater (SweRef TM):
N: 6410845
E: 710677
Möh: 49-53
ATA Dnr: 0261/27
Ritningsreg. nr: Go 3239 F
Hanssons löpnr: 15

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Längd: 5 meter
Bredd: 2,25 meter
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 1
Referens: Hansson 1927:105

Beskrivning: Skeppssättning belägen på ett av Gotlands största gravfält bestående av omkring 750 fornlämningar. Något avvikande är det största röset som mäter 18 meter i diameter. Öster om skeppssättningen står fyra större resta stenar som skulle kunna utgöra resterna efter ytterligare en skeppssättning.

Skepp 1
Längd: 4,5-5 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: VNV-OSO
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 3

Skepp 2
Längd: 4,5-5 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: VNV-OSO
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 3

RAÄ STENKYRKA (151) (LILLA NIOME) [1 ST]

Äga: Sorby 1:16
Koordinater (SweRef TM):
N: 6409908
E: 706598
Möh: 51-52
ATA Dnr: 0261/27
Ritningsreg. nr: Go 3239 F
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Beskrivning: Benämnd som troligen raserad skeppssättning vid inventering av Ture Carlson 1926 (se ATA nr). Troligen rör det sig om RAÄ 151 som idag består av tre resta stenar. Intill en mindre hög.

RAÄ STENKYRKA 34 (1-2) [2 ST]

Äga: S:14
Koordinater (SweRef TM):
N: 6410265
E: 712571
Möh: 36-38
Hanssons löpnr: 13
Referens: Hansson 1927:105

Beskrivning: De två skeppssättningarna ligger på ett gravfält innehållande 15 fornlämningar, varav ett större röse, 20 meter i diameter. Skeppssättningarna delar stävsten.

RAÄ TINGSTÄDE 16 [1 ST]

Äga: Bryor 3:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6406599
E: 714881
Möh: 30-31
Längd: 10 meter

12: KATALOG

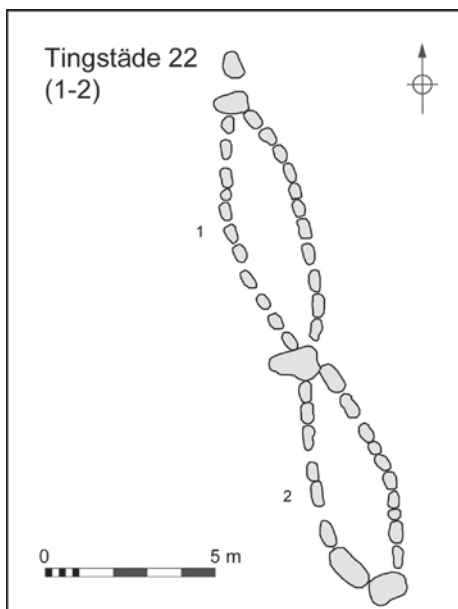
Bredd: 3,25 meter
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning.

RAÄ TINGSTÄDE 22 (1-2) (TRÄSKVÄLDER) [2 ST]

Äga: Furbjärs 1:16
Koordinater (SweRef TM):
N: 6403039
E: 715071
Möh: 47-48
ATA Dnr: 3040/27
Ritningsreg: Go 4203 F
Hanssons löpnr: 11
Referens: Hansson 1927:105

Beskrivning: Två skeppssättningar som delar stävsten. Intill stranden på Tingstäde träsk och 600 meter nordnordost om tidigare nämnda skeppssättningar RAÄ Hejnum 4.

Skepp 1
Längd: 8 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 2 eller 3

Skepp 2
Längd: 6 meter
Bredd: 3,2 meter
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 2 eller 3

RAÄ TINGSTÄDE 100 [1 ST]

Äga: Västris 3:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6409646
E: 713396
Möh: 30-32
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: Kalksten
Typ: ?

Beskrivning: Högst osäker båtformad kistkonstruktion belägen på ett gravfält bestående av ca. 60 fornlämningar. Av dessa ett röse, 16 meter i diameter. 150 meter väster om gravfältet ligger ett större röse, 22 meter i diameter (RAÄ 45).

RAÄ TINGSTÄDE 143 [1 ST]

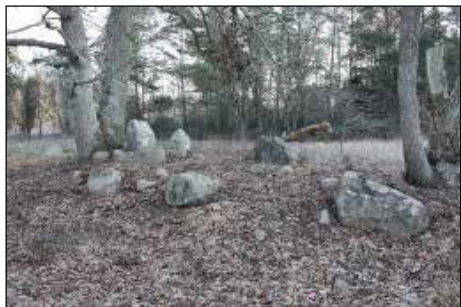
Äga: Tingstäde annex 1:19
Koordinater (SweRef TM):
N: 6404642
E: 714851
Möh: 49-50
ATA Dnr: 3374/59
Längd: 7 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Beskrivning: Skeppsformig stensättning, osäkert om det rör sig om en skeppssättning på mindre gravfält med ytterligare fyra stensättningar.

RAÄ TOFTA 17 (ANSARVE HAGE)

[1 ST]

Äga: Bjärs 1:4
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6378116
 E: 688155
 Möh: 16-17
 ATA Dnr: 5295/28
 Ritningsreg: Go 4241 F
 Hanssons löpnr: 51
 Längd: 10 meter
 Bredd: 4 meter
 Orientering: N-S
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 1
 Referens: Hansson 1927:110; Wehlin 2011

Beskrivning: Rest av skeppssättning och mindre rundstensättning. Belägen 100 meter sydsydväst om den undersökta skeppssättningen RAÄ 15 (se ovan).

RAÄ TOFTA 18 (ANSARVE HAGE)

[1 ST?]

Äga: Bjärs 1:4
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6377948
 E: 688091
 Möh: 14-15
 Längd: 4,4 meter
 Bredd: 3,5 meter
 Orientering: NNV-SSO
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 1 (eller domarring)

Referens: Wehlin 2011

Beskrivning: Ensamliggande (osäker) skeppssättning som benämns domarring i FMIS. Belägen 130 meter sydväst om skeppssättning RAÄ 17 (se tidigare post). Däremellan finns husgrundsrester och stensträngar.

RAÄ TOFTA 21

[1 ST]

Äga: Ansarve 1:22, Sallmunds 1:22
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6379232
 E: 688054
 Möh: 20-21
 Hanssons löpnr: 48
 Längd: 30 meter
 Bredd: 5 meter
 Orientering: NV-SO
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 2
 Referens: Hansson 1927:109

Beskrivning: Skeppssättning som ligger tillsammans med domarring, kvadratiskstensättning och en rest sten.

RAÄ TOFTA 38

[1 ST]

Äga: Skjutfältet 1:2
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6381306
 E: 688589
 Möh: 46-48
 Hanssons löpnr: (möjligen 50)
 Längd: 10 meter
 Bredd: 2,5 meter
 Orientering: N-S
 Byggmat: Gråsten
 Typ: ?
 Referens: Hansson 1927:110

Beskrivning: Skeppssättning som ligger på ett gravfält bestående 22 fornlämningar (I FMIS står felaktigt 10 skeppssättning). Största röset mäter 15 meter i diameter.

12: KATALOG

RAÄ TOFTA 64 (KROKSTÄDE)

[1 ST]

Äga: Krokstade 1:57

Koordinater (SweRef TM):

N: 6376715

E: 689445

Möh: 16-17

Hanssons löpnr: (möjligen 49)

Längd: 10 meter

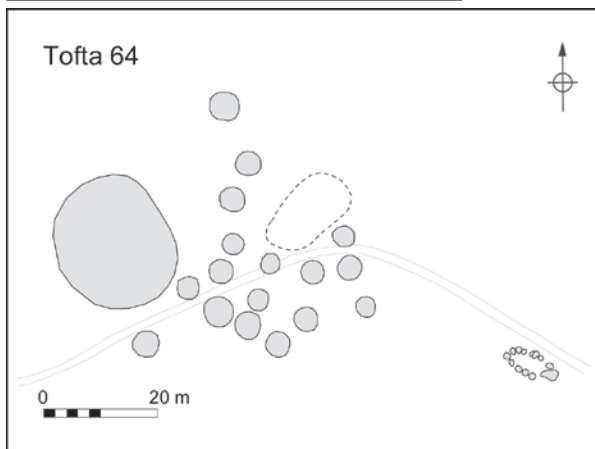
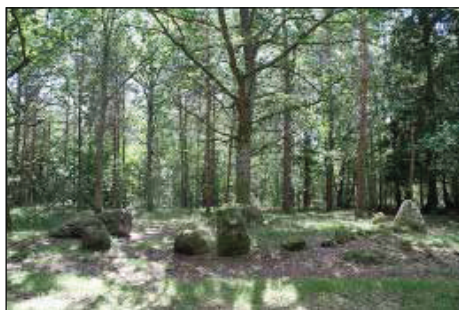
Bredd: 4 meter

Orientering: VNV-OSO

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

Referens: Hansson 1927:109; Nylén 1955c:122.

Beskrivning: Skeppssättning som ligger något avsidet på ett gravfält bestående av ca. 20 fornlämningar. Av dessa ett större röse, 24 meter i diameter.

RAÄ VALL 11

[1 ST]

Äga: Rosarve 1:2

Koordinater (SweRef TM):

N: 6382122

E: 700310

Möh: 49-50

Längd: 40 meter

Bredd: 9 meter

Orientering: NNO-SSV

Byggmat: Gråsten

Typ: 3

Beskrivning: Något osäker skeppssättningen som ligger tillsammans med en mindre rund stensättning. Skeppssättningen är täckt med odlingssten och därför svårtolkad.

RAÄ VALL 59

[1 ST]

Äga: Rosarve 1:3

Koordinater (SweRef TM):

N: 6382557

E: 700602

Möh: 52-53

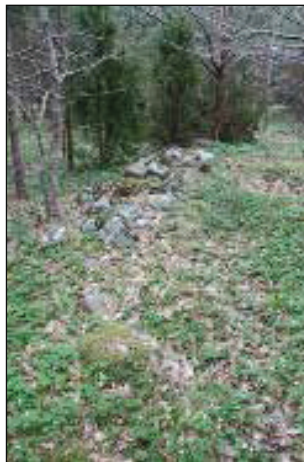
Längd: 14 meter

Bredd: 3 meter

Orientering: N-S

Byggmat: Gråsten

Typ: ?

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning. Idag något svårtolkad och överväxt.

RAÄ VALLSTENA 3

[1 ST]

Äga: Norrgarde 1:10
Koordinater (SweRef TM):
N: 6394177
E: 722356
Möh: 15-16
Längd: 5,5 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Beskrivning: Skeppssättning tillsammans med mindre rund sten-sättning. Belägen 350 meter sydost om skeppssättningarna RAÄ Bäl 30 (se tidigare post).

råde med fynd av flertalet stenyxor, vilket tolkats som en möjlig stenåldersboplats.

RAÄ VALLSTENA 69

[1 ST?]

Äga: Uppgarde 1:21, Medebys 1:17
Koordinater (SweRef TM):
N: 6389266
E: 718586
Möh: 20
Längd: (40,5) meter
Bredd: -
Orientering: NV-SO
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 3
Referens: Wickman-Nydolf 2008b

Beskrivning: Fornlämningen består av tre sammanförda områden med sammantaget tio resta stenar där den största mäter 1,4 meter i höjd. Avståndet emellan stenarna är som högst 100 meter, men mellan det två områdena åt NV skiljer endast 40,5 meter. Möjligen rör det sig om en eller flera förstörda skeppssättningar. 200 meter västerut påträffades den stora skeppssättningen RAÄ Vallstena oreg. (1) (se rubrik 12.1).

Vid arkeologisk förundersökning 2008 påträffades ett stolphål strax sydväst om de mellersta stenarna. Stolphålet kunde inte dateras (Wickman-Nydolf 2008b).

RAÄ VALLSTENA 19

[1 ST]

Äga: Lilla Gudings 1:8
Koordinater (SweRef TM):
N: 6389281
E: 717211
Möh: 14-15
Längd: 13 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning. I närheten ett par resta stenar som skulle kunna utgöra delar av skeppssättningskonstruktionen (förstäv). Omkring 100 meter österut ligger ett om-

RAÄ VALLSTENA 71 (1-2)

[2 ST]

Äga: Uppgarde 1:24
Koordinater (SweRef TM):
N: 6389683
E: 718985
Möh: 21-22

Beskrivning: Två skeppssättningar som ligger 35 meter ifrån varandra. Tillsammans med dessa en mindre rund stensättning samt en rest sten.

Skepp 1

Längd: 5,5 meter
Bredd: 3 meter

12: KATALOG

Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Skepp 2

Längd: 13 meter
Bredd: 5 meter
Orientering: ONO-VSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

RAÄ VALLSTENA 72 (1-2)

[2 ST]

Äga: Medebys 1:17
Koordinater (SweRef TM):
N: 6389053
E: 718629
Möh: 20-21
Hanssons löpnr: (möjligen 37)
Referens: Hansson 1927:108

Beskrivning: Två skeppssättningar belägna på ett mindre gravfält tillsammans med 6 runda stensättningar.

Skepp 1

Längd: 7 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

Skepp 2

Längd: 6 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1

RAÄ VALLSTENA 81

[1 ST]

Äga: Alvena 1:5
Koordinater (SweRef TM):
N: 6391559
E: 718810
Möh: 20-21
Längd: 6 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: VNV-OSO
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 3

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på ett mindre gravfält tillsammans med fyra mindre runda stensättningar. Gravfältet ligger i ett område med stensträngssystem (RAÄ 109).

RAÄ VALLSTENA 87 (1-2)

[2 ST]

Äga: Slumre 1:19
Koordinater (SweRef TM):
N: 6390624
E: 717216
Möh: 24-25

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Beskrivning: Två skeppssättningar belägna på ett större gravfält bestående av omkring 400 fornlämningar. Den ena skeppssättningen är aningen osäker då den endast består av fåtalet resta stenar.

Skepp 1

Längd: 12-13 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Skepp 2

Längd: 12-13 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

RAÄ VALLSTENA 94 (1-3)

[3 ST]

Äga: Norrgarde 1:11
Koordinater (SweRef TM):
N: 6392987
E: 721545
Möh: 15-17
Hanssons löpnr: 36
Referens: Hansson 1927:108

Beskrivning: Tre skeppssättningar på rad, varav två ligger tätt intill varandra. Dessa ligger tillsammans med en rund stensättning samt tre resta stenar. 50 meter öster om dessa ligger ett mindre röse, 14 meter i diameter (RAÄ 95).

Skepp 1

Längd: 13 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 3

Skepp 2

Längd: 10,5 meter
Bredd: 3,5 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

12: KATALOG

Skepp 3

Längd: 10 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

RAÄ VALLSTENA 96 (1-2)

[2 st]

Äga: Stora Bjärke 1:22
Koordinater (SweRef TM):
N: 6393259
E: 721275
Möh: 16-17

Beskrivning: Två skeppssättningar belägna på ett gravfält bestående av 15 fornlämningar. Av dessa ett större röse, 16 meter i diameter. Gravfältet ligger 350 meter nordost om de tre skeppssättningarna RAÄ 94 (se tidigare post).

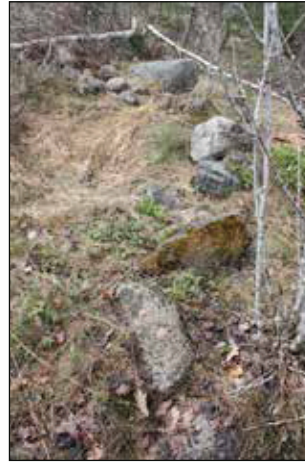
Skepp 1

Längd: 3 meter
Bredd: 1,75 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: 3

Skepp 2

Längd: 5 meter
Bredd: 1,5 meter
Orientering: VNV-OSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

RAÄ VALLSTENA 102

[1 st]

Äga: Uppgarde 1:24
Koordinater (SweRef TM):
N: 6390182
E: 719163
Möh: 20-21
Längd: 18 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

Beskrivning: Skeppssättningen ligger tillsammans med en mindre rund stensättning, 50 meter åt sydsydost finns en större rund stensättning, 10 meter i diameter (samma RAÄ). 300 meter åt nordväst finns ett större stenröse, 25 meter i diameter (RAÄ 70).

RAÄ VALLSTENA 103 (2)

(SLUMRA)

[1 ST + 1 UNDERSÖKT]

Åga: Slumre 1:26

Koordinater (SweRef TM):

N: 6391271

E: 719474

Möh: 20

Ritningsreg. nr: Go 4311 F

Hanssons löpnr: 35

Referens: Ulfsparre 1875; Hansson 1927

Beskrivning: De båda skeppssättningarna ligger på ett gravfält bestående av 26 fornlämningar. Det är relativt osäkert vilken av skeppssättningarna som är undersökt (se ovan).

Skepp 2

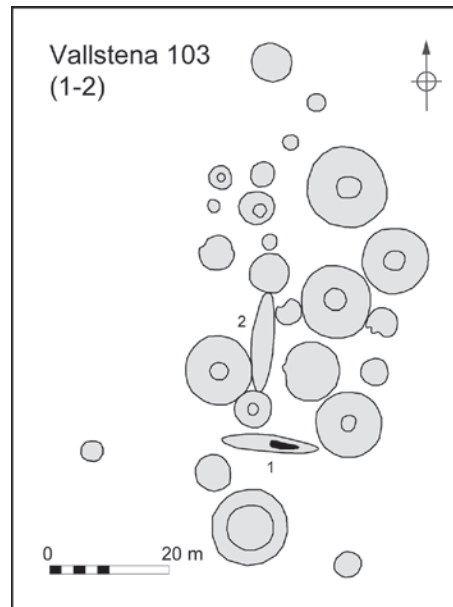
Längd: 16 meter

Bredd: 2,5-3 meter

Orientering: N-S

Byggmat: Kalksten

Typ: 2

RAÄ VALLSTENA 133

[1 ST]

Åga: Hägvalds 6:1

Koordinater (SweRef TM):

N: 6389501

E: 717388

Möh: 14-15

Längd: 12 meter

Bredd: 4 meter

Orientering: VNV-OSO

Byggmat: Gråsten

Typ: 1

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning.

12: KATALOG

RAÄ VALLSTENA 134

[1 ST]

Äga: Nygårdsrum 1:21
Koordinater (SweRef TM):
N: 6389206
E: 718584
Möh: 20-21
Längd: 9 meter
Bredd: -
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten
Typ: 3

Referens: Wickman-Nydolf 2002c

Beskrivning: Ensamliggande stenrad, eller möjlig rest av skeppssättning, bestående av två resta och tre liggande gråstenar. På andra sidan landsvägen 40-80 meter åt norr, nordost och ost står tio resta större stenar (RAÄ 69).

Ett område kring fornlämningen banades av 2001 utan att något av antikvariskt intresse framkom (Wickman-Nydolf 2002c).

RAÄ VALLSTENA 181

[1 ST?]

Äga: Bjärs 2:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6392517
E: 716987
Möh: 23-24
Längd: 5,5 meter
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: Gråsten

Typ: 1

Beskrivning: Närmast rund stensättning tillsammans med fyra resta stenar. Kan utgöra rester efter en skeppssättning.

RAÄ VIKLAU 6

[1 ST]

Äga: Änge 1:27
Koordinater (SweRef TM):
N: 6375051
E: 708798
Möh: 38-39
Hanssons löpnr: (möjligen 45)
Längd: 31 meter
Bredd: 4 meter
Orientering: O-V
Byggmat: Gråsten
Typ: 2
Referens: Hansson 1927:109

Beskrivning: Ensamliggande skeppssättning.

RAÄ VISBY 108 (1-2)

[2 ST]

Äga: Smeden 2
Koordinater (SweRef TM):
N: 6390929

ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

E: 698299
Möh: 58-59
GM Dnr: 911/82, 733/83, 321-6094-1999

Beskrivning: Två skeppssättningar som delar stäv. Belägna på gravfält med ytterligare 11 fornlämningar.

Skepp 1
Längd: 37,9 meter
Bredd: 6,9 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

Skepp 2
Längd: 11,7 meter
Bredd: 2,6 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

RAÄ VÄSTERGARN 17 (1-2)

[2 st]

Äga: Smeden 2
Koordinater (SweRef TM):
N: 6373529
E: 691108
Möh: 11-12
Hanssons löpnr: 65
Referens: Hansson 1927:112

Beskrivning: Två skeppssättningar på ett impediment i åker. Rikligt överkastade med odlingssten och därav mycket svårtolkade.

Skepp 1
Längd: 8 meter
Bredd: 1,5 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: ?

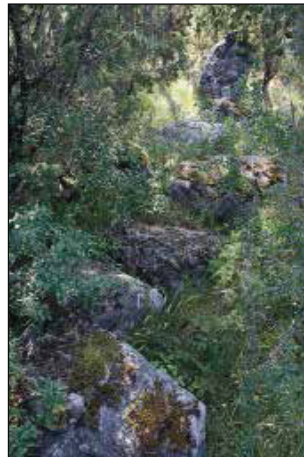
Skepp 2
Längd: 9 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten/Kalksten
Typ: ?

RAÄ VÄTE 29

[1 st]

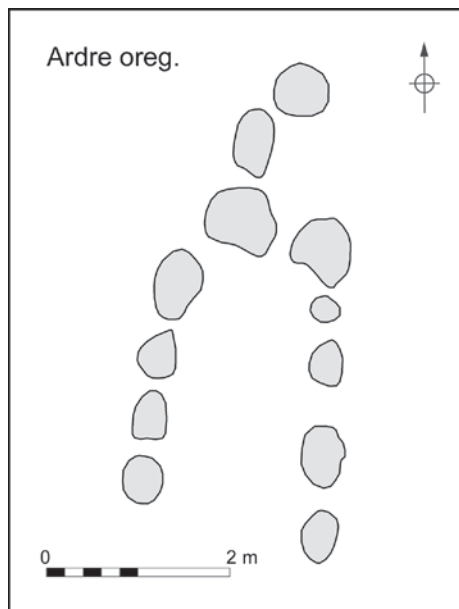
Äga: Sorby 1:38
Koordinater (SweRef TM):
N: 6372418
E: 704908
Möh: 43-44
Längd: 14 meter
Bredd: 5 meter
Orientering: ONO-VSV
Byggmat: Gråsten
Typ: 1 eller 3

Beskrivning: Skeppssättning tillsammans med mindre rund stensättning.

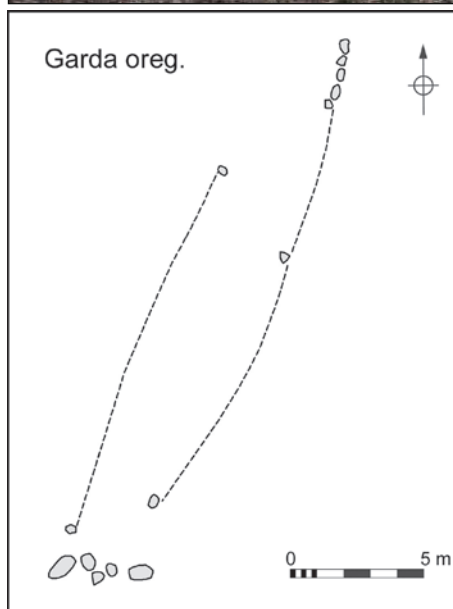
10. EJ REGISTRERADE SKEPPSSÄTTNINGAR

Referens: Martinsson-Wallin & Wehlin 2011

RAÄ ARDRE OREG.**[1 ST]**

Äga: Alsarve 1:54
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6363240
 E: 723299
 Möh: 21-22
 Längd: 5 meter
 Bredd: 1,5 meter
 Orientering: -
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 1 eller 3

Beskrivning: Möjlig rest av skeppssättning som påträffades vid inventering i samband med schaktningsarbeten intill fornlämning RAÄ Ardre 10 år 1991.

Beskrivning: Skeppssättningen ligger ensamt belägen 100 meter sydost om gravfältet RAÄ Garda 3:1 innehållande nio skeppssättningar (se ovan). Skeppssättningen upptäcktes av studenter vid Högskolan på Gotland vid en fälkurs 2010 (Martinsson-Wallin & Wehlin 2011).

GARDE(A) OREG. (ROJRSKOGEN)**[1 ST]**

Äga: Gumblade 1:15, 1:14
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6357884
 E: 719185
 Möh: 8-9
 Lst. Dnr: 431-1698-10
 Längd: 23 meter
 Bredd: 2,5-3 meter
 Orientering: NNO-SSV
 Byggmat: Gråsten
 Typ: 2

RAÄ HELLVI 47 (1-5) (BÅNGHAGEN)**[5 ST]**

Äga: Hellvi Annex, Vivlings
 Koordinater (SweRef TM):
 N: 6409991
 E: 732077
 Möh: 10-11

Beskrivning: På gravfältet finns omkring 200 fornlämningar. Av dessa kan fem stycken vara skeppssättningar eller rester av skeppssättningar. Två av dessa är mer tydliga än de andra och ligger stäv i stäv på gravfältets västra sida.

Skepp 1

Längd: ca. 18 meter

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Bredd: 2,5 meter
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

Skepp 2

Längd: 12 meter
Bredd: -
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

HELLVI OREG. (MALMS)

[1 ST]

Äga: Alvans
Koordinater (SweRef TM):
N: 6412245
E: 735144
Möh: 5-7
GM Dnr: 243/51
Längd: -
Bredd: -
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Beskrivning: 1951 insände sergeant Sune Andersson en anmälan om en nyfunnen skeppssättning. En skissartad teckning samt en karta finns, men skeppssättningen är inte registrerad. Ligger troligen i närheten av fornlämning Rute 161.

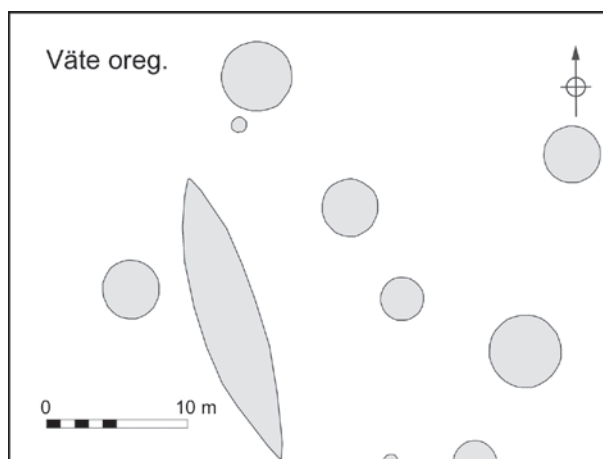
RAÄ VÄTE OREG. (HASSLE)

[1 ST]

Äga: Hassle 1:15
Koordinater (SweRef TM):
N: 6369705
E: 700943
Möh: 43-44

Längd: 21 meter
Bredd: 4,1 meter
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten
Typ: 2

Referens: Väte sockenbok 2010:17-18; Blomqvist *et al.* 2011

Beskrivning: Skeppssättningen påträffades 2006 och är belägen på ett tidigare okänt gravfält tillsammans med femtiotalet gravar. Gravfältet karterades av studenter vid Högskolan på Gotland inom kursen Fälkartering och landskapstolkning 2011. Kursen leddes av Docent Dan Carlsson och Fil. Lic. Gustaf Svedjemo.

Gravfältet innehåller 60-talet gravar, varav en skeppssättning (Blomqvist *et al.* 2011). Av de övriga gravarna utmärker sig en mittstensgrav 18 meter i diameter. I området finns också ett antal husgrunder, röjningsrösen, terasskanter, åkervallar och stensträngar (Blomqvist *et al.* 2011).

12: KATALOG

11. RECENT UPPFÖRDA SKEPPSSÄTTNINGAR

RAÄ BUNGE 77 (KULTURHISTORISKT MUSEUM) [1 ST]

Äga: Bunge Annex
Koordinater (SweRef TM):
N: 6419462
E: 739021
Möh: 25-26
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: Gråsten
Typ: Konstruktion

Beskrivning: Skeppssättningen ligger på ett i sen tid konstruerat gravfält på Bunge kulturhistoriska museum. Enligt Anders Lundkvist verksam vid museet så upprättades gravfältet av Nils Lithberg. Skeppssättningen är en kopia av skeppssättningen vid Ödehoburga på Färö (RAÄ 278).

TOFTA (TOFTA SLOTT) [1 ST]

Äga: Fättings 1.50
Koordinater (SweRef TM):
N: 6378180
E: 687252

Möh: 12-13
Längd: 50 meter
Bredd: 7 meter
Orientering: NNV-SSO
Byggmat: Gråsten
Typ: Konstruktion

Beskrivning: Skeppssättningen ligger 900 meter ostsydost om den stora skeppssättningen i Ansarve hage (RAÄ Tofta 14). Skeppssättningen byggdes av Henric Alyhr 2004.

TOFTA (VIKINGABYN) [1 ST]

Äga: Unghanse 1:225
Koordinater (SweRef TM):
N: 6375590
E: 688300
Möh: 12-13
Längd: 12 meter
Bredd: 3,5 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: Konstruktion

Beskrivning: Ligger inom Vikingabyens område i Tofta. Byggdes år 2003.

VÄNGE [1 ST]

Äga: Skogs 1:27
Koordinater (SweRef TM):
N: 6369911
E: 711330
Möh: 46-47
Längd: 7 meter
Bredd: 2,7 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: Konstruktion

Beskrivning: Skeppssättningen ligger intill en mindre grusväg som löper innanför landsvägen mellan Vänge och Buttle kors.

ÖSTERGARN (KATTHAMMARSVIK) [1 ST]

Äga: Katthammars 1:18
Koordinater (SweRef TM):
N: 6372250
E: 731184
Möh: 5-6
Längd: 5 meter
Bredd: 2 meter
Orientering: NO-SV
Byggmat: Gråsten

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Typ: Konstruktion

Beskrivning: Skeppsättningen ligger öster om vägen till gästhamnen i Katthammarsvik. Omkring 35 meter söder om RAÄ Östergarn 60.

12: KATALOG

12. FELAKTIGT REGISTRERADE SKEPPS- SÄTTNINGAR

RAÄ ALSKOG 8 (3)

[1 ST]

Äga: Ollajvs 1:55
Koordinater (SweRef TM):
N: 6359809
E: 719753
Möh: 14-16
Längd: 9 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: Sydkonstruktion

Beskrivning: Sydkonstruktion till flackt röse, 21 meter i diameter. Belägen på samma gravfält som de två resterna av skeppssättningarna under samma RAÄ (se ovan).

RAÄ BRO 20 (HALNERHAGE)

[1 ST]

Äga: Ytlings 1:8
Koordinater (SweRef TM):
N: 6396748
E: 705353
Möh: 58
Längd: 8 meter
Bredd: 3,5 meter
Orientering: VNV-OSO
Byggmat: Gråsten

Typ: Sydkonstruktion

Beskrivning: Denna fornlämning benämns i FMIS för en oregelbunden skeppssättning bestående av tio resta och omkullfallna stenar. Dessa står direkt sydsydväst om ett större stenröse, 24 meter i diameter. Troligen rör det sig om en s.k. sydkonstruktion.

RAÄ FOLE 61

[1 ST]

Äga: Prästgården 1:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6395018
E: 711597
Möh: 55-56
Längd: 13 meter
Bredd: -
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: Sydkonstruktion

Beskrivning: Två resta stenar belägna S-SSO om en större stensättning, 26 meter i diameter. Enligt FMIS utgör de två stenarna möjligen stävstenarna till en 13 meter lång skeppssättning. Mer sannolikt är att de utgör en s.k. sydkonstruktion.

RAÄ GOTHEM 111 (2) (MAJSTERROJR)

[1 ST]

Äga: Botvalde 1:30, Kaupungs 1:19
Koordinater (SweRef TM):
N: 6392019
E: 722985
Möh: 15-16
Hanssons löpnr: 30
Längd: 5 meter
Bredd: 2,5 meter
Orientering: N-S
Byggmat: Gråsten
Typ: Sydkonstruktion
Referens: Hansson 1927:107

Beskrivning: Denna sydkonstruktion benämns för möjlig skeppssättning i FMIS. Sydkonstruktionen ligger direkt söder om röset Majsterroj och består av fyra i rombisk form resta gråstenar.

ÖSTERSJÖNS SKEPPSÄTTNINGAR

Längd: 8-9 meter
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Beskrivning: I inventeringen från 1939 finns en skeppssättningen registrerad på lokalen. Idag tolkas denna som en närmast rundstensättning intill en husgrund. Samtliga lämningar kan vara historiska.

RAÄ HEJNUM 4 (3) (RIDDARE)

[1 ST]

Äga: Riddare 1:17
Koordinater (SweRef TM):
N: 6402484
E: 715284
Möh: 49-50
Hanssons löpnr: 12
Längd: 5 meter
Bredd: 3 meter
Orientering: NNO-SSV
Byggmat: Gråsten
Typ: Sydkonstruktion
Referens: Hansson 1927:105

Beskrivning: Utgör sydkonstruktion till röset RAÄ Tingstäde 25. I närheten finns minst ett par ytterligare skeppssättningar (se ovan).

RAÄ HELLVI 103

[1 ST]

Äga: Sajgs 1:52
Koordinater (SweRef TM):
N: 6407566
E: 730407
Möh: 18-19

RAÄ HEMSE 91

[1 ST]

Äga: Ocksarve 3:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6350294
E: 702849
Möh: 22-23
Längd: -
Bredd: -
Orientering: NV-SO
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Beskrivning: Högst osäker skeppssättning. Rör sig troligen om ett röjningsröse omplockat till skeppsform.

RAÄ LÄRBRO 121 (RÖCKLINGEBACKE)

[1 ST?]

Äga: Rangvide 1:1
Koordinater (SweRef TM):
N: 6412000
E: 725995
Möh: 18-19
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: Gråsten
Typ: ?

Beskrivning: Högst osäker rest av skeppssättning bestående av två resta stenar som ligger tillsammans med två stenhusgrunder.

RAÄ LÄRBRO 161

[1 ST?]

Äga: Skuttlings 1:4
Koordinater (SweRef TM):
N: 6410481
E: 727292
Möh: 23-24
Längd: -
Bredd: -
Orientering: -
Byggmat: Gråsten/Kalksten

12: KATALOG

Typ: Sydkonstruktion?

Beskrivning: Högst osäker skeppssättning bestående av fåtalet resta och liggande stenar. Stenarna ligger 24 meter sydväst om en sten-sättning, 16,5 meter i diameter och kan utgöra en så kallad syd-konstruktion till denna. 320 meter åt ostnordost ligger Gotlands största hållristningslokal; Hågvide (RAÄ 303).

RAÄ LÄRBRO 190 (BJÄRSBACKEN)

[1 ST?]

Äga: Glästäde 1:3, Stora Bjärs 1:2

Koordinater (SweRef TM):

N: 6409136

E: 725159

Möh: 25-26

Längd: 19 meter

Bredd: 4 meter

Orientering: O-V

Byggmat: Gråsten

Typ: ?

Referens: Manneke & Wennersten 1999

Beskrivning: Högst osäker skeppssättning som ligger på ett stort gravfält bestående av omkring 200 fornlämningar. Anläggningen avskärmar åsen och har på båda sidor en ränna och har i ett annat sammanhang tolkats som en vallanläggning (Manneke & Wennersten 1999).

RAÄ NORRLANDA 29

[1 ST]

Äga: Liste 1:4

Koordinater (SweRef TM):

N: 6381286

E: 723173

Möh: 6-7

Längd: 3 meter

Bredd: 1,7 meter

Orientering: ONO-VSV

Byggmat: Gråsten

Typ: Sydkonstruktion/skeppssättning

Beskrivning: Den sydkonstruktion på Gotland som mest liknar en skeppssättning (skulle kunna vara en skeppssättning). Ligger på ett gravfält med flertalet röset. Anläggningen ligger intill ett sten-röse, diameter 17 meter.

RAÄ SPROGE 60 (1-2) (SNODER)

[2 ST]

Äga: Snoder 1:25, 2:1

Koordinater (SweRef TM):

N: 6347963

E: 690978

Möh: 7-9

Referens: Jönsson 1979:16

Beskrivning: De två anläggningar ligger på ett gravfält bestående av 23 fornlämningar. Av dessa är ett stort röse, 26 meter i diameter. Enligt FMIS skall det finnas två skeppsformiga stensättningar intill röset, men dessa är högst sannolikt ovala stensättningar och liknar okulärt inte skeppssättningar.

Skepp 1

Längd: 5 meter

Bredd: 3 meter

Orientering: N-S

Byggmat: Gråsten

Typ: ?

Skepp 2

Längd: 4,2 meter

Bredd: 2 meter

Orientering: NNO-SSV

Byggmat: Gråsten

Typ: ?

RAÄ TOFTA 27

[1 ST]

Äga: Licksarve 2:1

Koordinater (SweRef TM):

N: 6381369

E: 690420

Möh: 35-36

Lst. Dnr: 220-3751-98, 431-1314-06

Hanssons löpnr: 47

ÖSTERSJÖNS SKEPPSSÄTTNINGAR

Längd: -

Bredd: -

Orientering: -

Byggmat: Gråsten

Typ: Megalitgrav/dös

Referens: Lithberg 1914:93-94; Hansson 1927:109; Blomqvist 1989: 273; Wallin & Wehlin 2010.

Beskrivning: Anläggning bestående av fyra stora gråstenar som genom åren tolkats som både stenåldersgrav (dös) och rest av skeppssättning. Intill ligger ett röse som delvis undersökts. Röset innehöll flertalet spridda och omrörda skelettgravar daterade till romersk järnålder (Wallin & Wallin 2010). Anläggningen kan svårigen tolkas som rest av en skeppssättning.

13: REFERENSER

- Ahlqvist, E. (1997). Go, Fole sn. Nygårds 1:12, Fornl 26. SHM Inv. nr. 32361.
- Almgren, O. (1927). *Hällristningar och kultbruk: bidrag till belysning av de nordiska bronsåldersristningarnas innebörd*. Stockholm.
- Almgren, O. & Nerman, B. (1923). *Die ältere Eisenzeit Gotlands*. Stockholm.
- Ambrosiani, B. (1959). Keramikboplatsen på Hamnbrinken vid Darsgårde. TOR V 1959. s. 108-128.
- Ambrosiani, B. (1973). Gravbegreppet i grävningsstatistiken. TOR 1972-1973. s. 122-136.
- Andersen, S. T. (1996). Pollen Analyses from Early Bronze Age Barrows in Thy. *Journal of Danish Archaeology* 13. Odense. s. 7-17.
- Andersson, G. (2005). *Gravspråk som religiös strategi: Valsta och Skälby i Attundalund under vikingatid och tidig medeltid*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Andreeff, A. (2012). Arkeologiska utgrävningar av bildstensplatser. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 129-144.
- Andrén, A. (1993). Doors to other worlds: Scandinavian death rituals in Gotlandic perspective, *Journal of European Archaeology*. Vol. 1. s. 33-56.
- Andrén, A. (2012). Från solnedgång till solnedgång. En tolkning av de tidiga gotländska bildstenarna. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 49-58.
- Aner, E. & Kersten, K. (1973-). *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Nationalmuseum. København.
- Aner, E. & Kersten, K. (1976). *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Bd 2, *Holbæk, Soro und Præsto Amter*. Nationalmuseum. København.
- Anesäter, S. (1978). Skeppssättningen vid Mjösjön – En norrländsk solitär. In: Huggert, A. (red.). *Till Ernst Westerlund 9 november 1975 - Studier i norrländsk forntid*, Acta Bothniensia Occidentalis Skrifter i västerbottensk kulturhistoria 1. Umeå. s. 3-7.
- Appadurai, A. (red.) (1986). *The social life of things: commodities in cultural perspective*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Appelgren, K. & Engström, J. (1989a). Dateringen av vallen på Gothemshammar – medeltid eller stenålder? TOR 22. Uppsala. s. 9-28.
- Appelgren, K. & Engström, J. (1989b). Gothemshammar – en neolitisk kultplats? *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 19-25.
- Arbman, H. (1940). En bronsåldersgrav från Stora Hallvards i Silte. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 11-19.
- Arcini, C. (1994). Osteologisk analys över bearbetningen av brandgravarna från Halland, Ljungby socken, fornlämning 87. I: Artelius, T., Hernek, R. & Ångeby, G. *Stenskepp och storbög: rituell tradition och social organisation speglad i skeppssättningar från bronsålder och storbögar från järnålder*. UV Väst, Byrån för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Kungälv. s. 89-91.
- Arcini, C. (2007). Elden utplånar inte allt. Brandgravar och bålplatser vid Gualöv. I: Artursson, M. (red.). *Vägar till Vatland: en bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300-500 f. Kr.* Riksantikvarieämbetet förlag. Stockholm. s. 169-186.
- Arcini, C., Höst, E. & Svanberg, F. (2007). Gravar, bålplatser och två bronsåldersfamiljer i Gualöv. Studier av en gravmiljö. I: Artursson, M. (red.). *Vägar till Vatland: en bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300-500 f. Kr.* Riksantikvarieämbetet förlag. Stockholm. s. 107-168.
- Arcini, C. & Svanberg, F. (2005). Den yngre bronsålderns brandgravsmiljö. I: Lagerås, P. & Strömberg, B. *Bronsåldersbygd 2300-500 f. Kr.* UV Syd, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Lund. s. 284-365.
- Arne, T. (1928). Berättelse över undersökning av en skeppssättning vid Matsarve i Lau socken, Gotland, 29 juni 1928. ATA Dnr. 3148/28.
- Arnberg, A. (2007). *Där människor, handling och tid möts: en studie av det förromerska landskapet på Gotland*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Arrenius, O. (1955). The Iron Age settlements on Gotland and the nature of the soil. I: Stenberger, M. (red.). *Vallbagar. A migration period settlement on Gotland/Sweden. Part II*. Ejnar Munksgaards forlag. Copenhagen. Denmark. s. 1053-1064.
- Artelius, T. (1996). *Långfärd och Återkomst – skeppet i bronsålderns gravar*, Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar, Skrifter No 17. Varberg.
- Artelius, T. (2000). *Bortglömda föreställningar: begravningsritual och begravningsplats i balländsk yngre järnålder*. Göteborgs universitet. Göteborg.
- Artelius, T. (2005). Stenskeppet vid Åskebacka – nya rön om Hallands skeppssättningar. I: Helander (red.). *Förändringens vindar*. Länsstyrelsen Halland. Kulturmiljöenheten. s. 10-14.
- Artelius, T., Hernek, R. & Ångeby, G. (1994). *Stenskepp och storbög: rituell tradition och social organisation speglad i skeppssättningar från bronsålder och storbögar från järnålder*. UV Väst, Byrån för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Kungälv.
- Artelius, T. & Lindqvist, M. (2007). *Döda minnen*. Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Artursson, M. (2009). *Byggnad och samhällsstruktur: södra och mellersta Skandinavien under senneolitikum och bronsålder 2300-500 f. Kr.* Göteborgs universitet. Göteborg.
- Arwidsson, G. (1946). Rapport till Riksantikvarien över restaureringen av skeppssättningen på Källings 1:1, invid Djupviks fiskeläge (Djauviken), i Eksta sn. Gotland. ATA Dnr. 4853/46.
- Arwidsson, G. (1947a). Skelettgrav från övergångstiden brons-järnålder. Gotland, Ekeby sn. Ardags. ATA Dnr. 3556/47.

- Arwidsson, G. (1947b). Gotland, Väske sn. Nors 1¹. Hällkista med skelett av minst 6 människor. ATA Dnr. 3557/47.
- Arwidsson, G. (1949a). Stenåldersfynd från Kams i Lummelunda. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 147-167.
- Arwidsson, G. (1949b). Gotland, Ardre sn. Anningåkra 1²⁵ och 1²⁸. Undersökning av resta stenar. ATA Dnr. 1158/49.
- Arwidsson, G. (1952). Husurnan från Ansarve i Tofta, *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 16-37.
- Arwidsson, G. (1954a). Gotland, Tofta sn. Ansarve 1:41 A. Bronsåldersgrav i skeppssättning. ATA Dnr. 0050/54.
- Arwidsson, G. (1954b). Gotland, Rone sn. Gullgårda 1². Stenåldersgrav. Gotlands museum Konc.nr. 46/54.
- Arwidsson, G. (1954c). Gotland, Fröjel sn. Ansarve 2¹. Järnåldersgrav. Gotlands museum Konc.nr. 78/54.
- Arwidsson, G. (1956). Gravalläggning med skelett. Gotland, Martebo sn. Prästgården 1:2. ATA Dnr. 2875/56.
- Ballard, C., Bradley, R., Nordenborg Myhre, L. & Wilson, M. (2003). The ship as symbol in the prehistory of Scandinavia and Southeast Asia, *World Archaeology* 35(3). s. 385-403.
- Balodis, F. (1940). *Det äldsta Lettland*. Uppsala.
- Balodis, F. (1944). Arkeologiska synpunkter på livisk bosättning i Lettland. *Formännan* 39. Stockholm. s. 147-157.
- Barrett, J. C. (1994). *Fragments from antiquity: an archaeology of social life in Britain, 2900-1200 BC*. Blackwell. Oxford.
- Baudou, E. (1953). De svenska holkxorerna under bronsåldern. *Formännan* 48. Stockholm. s. 241-261.
- Baudou, E. (1960). *Die regionale und chronologische Einteilung der jüngeren Bronzezeit im Nordischen Kreis*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Baudou, E. (1989). Hög - gård - helgedom i Mellannorrland under den äldre järnåldern. *Arkeologi i norr* 1989(2). Umeå universitet. Umeå. s. 9-43.
- Baxter, M. J. (1994). *Exploratory multivariate analysis in archaeology*. Edinburgh University Press. Edinburgh.
- Baxter, M. J. (2003). *Statistics in archaeology*. Arnold. London.
- Becker, B. & Kromer, B. (1993). The continental tree-ring record – absolute chronology, 14C calibration and climate change at 11 ka. *Paleogeography, Paleoclimatology, Paleocology* 103. s. 67-71.
- Bendegard, H. (1970). Hur gamla är fornborgarna? *Gotlands Allebanda* 4 augusti 1970. Visby.
- Bengtsson, L. (2004). *Bilder vid vatten*. Göteborgs universitet. Göteborg.
- Bengtsson, L., Gustafsson, A. & Strid, L. (red.) (2005). *Tanumsprojektet. Arkeologiska undersökningar 1998-2004*. Gotarc Serie D. Arkeologiska Rapporter 57. Göteborg.
- Bennett, A. (1987). *Graven - religiös och social symbol: strukturer i folkvandringstidens gravskick i Mälardalen*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Bentley, R. A., Price, T. D. & Stephan, E. (2004). Determining the 'Local' ⁸⁷Sr/⁸⁶Sr Range for Archaeological Skeletons. A Case Study from Neolithic Europe. *Journal of Archaeological Science* 31. s. 365-375.
- Benzécri, J.-P. (red.) (1973). *L'analyse des données*. Dunod. Paris.
- Benzécri, J.-P. (1992). *Correspondence analysis handbook*. Marcel Dekker. New York.
- Berendt, G. (1872). Die Pommerellischen Gesichtsurnen. *Schriften der Königlich-Physikalisch-Ökonomische Gesellschaft zu Königsberg (SPÖGK)* 13. s. 89-125.
- Berendt, G. (1878). Nachtrag zu den Pommerellischen Gesichtsurnen. *Schriften der Königlich-Physikalisch-Ökonomische Gesellschaft zu Königsberg (SPÖGK)* 18. s. 113-160.
- Bergerbrant, S. (2007). *Bronze Age identities: costume, conflict and contact in Northern Europe 1600-1300 BC*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Bergfjord, C., Mannering, U., Frei, K. M., Gleba, M., Scharff, A. B., Skals, I., Heinemeier, J., Nosch, M.-L. & Holst, B. (2012). Nettle as a distinct Bronze Age textile plant. *Scientific Reports* 2 (664); DOI:10.1038/srep00664 (2012).
- Berglund, A., (1997). Stockbåten från Strö - Dokumentation och flyttning av stockbåt 1997, Strö sn, Lidköpings kommun, Västergötland. Rapport. Skaraborgs Länsmuseum, Skara.
- Berntsson, A. (2005). *Två män i en båt: om människans relation till havet i bronsåldern*. University of Lund, Institute of Archaeology. Lund.
- Binford, L. R. (1962). Archaeology as Anthropology. *American Antiquity* 28. s. 217-225.
- Binford, L. R. (1971). Mortuary practices: Their study and their potential. I: Brown, J. (red.). *Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices*. Memoirs of the Society for American Archeology 25. s. 6-29.
- van Binsbergen, W. M. J. & Geschiere, P. L. (red.) (2005). *Commodification: things, agency and identities (The social life of things revisited)*. LIT. Münster.
- Björhörn, N. & Säfvestad, U. (1993). *Fosie IV: bebyggelsen under brons- och järnålder*. Lunds universitet. Lund.
- Bloch, M. & Parry, J. P. (1982). Introduction. I: Bloch, M. & Parry, J. P. (red.). *Death and the regeneration of life*, Cambridge University Press, Cambridge. s. 1-44.
- Blomqvist, L. (1989). *Megalitgravarna i Sverige: typ, tid, rum och social miljö*. Stockholms universitet.
- Blomqvist, E., Horvath, A., Nilsson, J. & Ojakangas, T. (2011). Hassle – Väte socken. Fältkartering och landskapstolkning, Höstterminen 2011, Högsolan på Gotland. Opublicerad rapport.
- Blücher, R. (2005). *Kan man tolka rituella skillnader i ett kremerat skelettmaterial? Två osteologiska material från yngre bronsålder, Ansarve, Tofta socken och Pihlagen, Visby och ett osteologiskt material från folkvandringstid, Lilla Ire, Helli socken, Gotland*. Uppsats i arkeosteologi (CD). Högsolan på Gotland. Visby.
- Bohn, E. (1938). Rapport till Riksantikvarien. ATA Dnr. 3879/38.
- Bojesen-Koefoed, Stief, M. & Nørlem Sørensen (2003). New conservation and display. I: Crumlin-Pedersen, O. & Trakadas, A. (red.). *Hjortspring: a Pre-Roman Iron-Age warship in context*. The Viking Ship Museum in Roskilde. Roskilde. s. 44-53.
- Bolin, H. (1999). *Kulturlandskapets korsvägar: mellersta Norrland under de två sista årtusendena f Kr*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Bolin, H. (2005). Ockuperad förhistoria – om östligt inflytande i den nordiska bronsålderskretsen. I: Goldhahn, J. (red.). *Mellan sten och järn. D. 1*. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet. Göteborg. s. 217-227.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Bourdieu, P. (1979). The Kabyle house or the world reversed. I: Bourdieu, P. *Algeria 1960: essays*. Cambridge University Press. Cambridge. s. 133-153.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. Routledge. London.
- Bourdieu, P. (1988). *Homo academicus*. Polity. Cambridge.
- Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice*. Polity. Cambridge.
- Bolviken, E., Helsing, E., Helsing, K., Holm-Olsen, I. M., Solheim, L., & Bertelsen, R. (1982). Correspondence Analysis: An Alternative to Principal Components. *World Archaeology* 14 (1). Quantitative Methods. Taylor & Francis, Ltd. s. 41-60.
- Bradley, R. (1993). *Altering the earth: the origins of monuments in Britain and continental Europe: the Rhind lectures 1991-92*. Society of Antiquaries of Scotland. Edinburgh.
- Bradley, R. (1998). *The significance of monuments: on the shaping of human experience in Neolithic and Bronze Age Europe*. Routledge. London.
- Bradley, R. (2000). *An archaeology of natural places*. Routledge. New York.

13: REFERENSER

- Bradley, R. (2006). Danish razors and Swedish rocks. Cosmology and the Bronze Age landscape. *Antiquity* 80. s. 372-389.
- Bradley, R. (2008). Ship-settings and boat crews in the Bronze Age of Scandinavia. I: Goldhahn, J. (red.). *Gropar & monument: en vänbok till Dag Widholm*. Humanvetenskapliga institutionen, Högskolan i Kalmar. Kalmar. s. 171-184.
- Bradley, R., Skoglund, P. & Wehlin, J. (2010). Imaginary vessels in the Late Bronze Age of Gotland and South Scandinavia: Ship settings, rock carvings and decorated metalwork. *Current Swedish Archaeology* 18. s. 79-103.
- Bradley, R. & Widholm, D. (2007a). The mountain of ships: The organisation of the Bronze Age cemetery at Snäckedal, Misterhult, Småland. I: Hårdh, B., Jennbert, K. & Olausson, D. S. (red.). *On the road: studies in honour of Lars Larsson*. Almqvist & Wiksell International. Stockholm. s. 246-252.
- Bradley, R. & Widholm, D. (2007b). Bronze Age Cosmology in the South-West Baltic, a framework for Research. I: Widholm, D. (red.). *Stone ships: the sea and the heavenly journey*. Institutionen för humaniora och samhällskunskap, Högskolan i Kalmar. Kalmar. s. 13-48.
- Brandherm, D. & Horn, C. (2012). Die Zwei in der Drei, oder: Ein Zwilling kommt selten allein. I: Lasch, H. & Ramminger, B. (red.). *Hunde - Menschen - Artefakte. Gedenkschrift für Gretel Gallay*. Verlag Maria Leidorf. Rahden/Westfalen. s. 99-141.
- Braudel, F. (1958). Histoire et sciences sociales: La longue durée. *Annales. économies, sociétés, civilisations* 13:4. Paris. s. 725-753.
- Braudel, F. (1980). *On History*. University of Chicago Press. Chicago.
- Brink, S. (2008). Landskap och plats som mentala konstruktioner. I: Chilidis, K. (red.). *Facets of archeology: essays in honour of Lotte Hedeager on her 60th birthday*. OAS. Nr. 10. s. 109-120.
- Broady, D. (1991). *Sociologi och epistemologi: om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. 2., korr. uppl. HLS (Högsk. för lärarutbildning). Stockholm.
- Broholm, H. C. (1937). Skibssætninger i Danmark. *Fra nationalmuseets arbejdsmark* 1937. Mus. København. s. 11-26.
- Broodbank, C. (2000). *An island archaeology of the early Cyclades*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Bronk Ramsey, C. (2009). Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon*, 51(1). s. 337-360.
- Broström, S-G. (1999). Hällristning på Färö. Rapport över dokumentation av hällristning RAÅ nr 379 i Färö s:n på Gotland. BOTARK.
- Brück, J. (2009). Women, Death and Social Change in the British Bronze Age. *Norwegian Archaeological Review* 42 (1). s. 1-23.
- Burenhult, G. (1973). *Götalands hällristningar (utom Göteborgs och Bobus län samt Dalsland): The rock-carvings of Götaland (excluding Gotenburg county, Bobuslän and Dalsland)*. Lund.
- Burenhult, G. (1976). Rapport över provundersökningen av fornlämningsområdet Tofta högar i Hovs socken, Skåne 1974-1975. Rapport. ATA Dnr. 958/1976.
- Burenhult, G. (1980). *The Rock Carvings of Götaland*. Part I and II. Acta Archaeologica Lundensia. Lund and Bonn.
- Burenhult, G. (1981). Hällristningar och bronsålderskultur. Regionala traditioner inom den sydkandinaviska bronsålderns kultbruk mot bakgrund av utgrävningen av fornlämningsområdet Tofta Högar i Hov socken i Skåne. I: Burenhult, G. *Stenåldersbilder. Hällristningar och stenåldersekonomi. Hällbilder som sambandsdokument från sten- och bronsålder i Europa och Nordafrika 5000-500 f. Kr.* Stockholm. s. 366-410.
- Burenhult, G. (1986). En massgrav berättar. I: Burenhult, G. *Spelningar av det förflutna*. Höganäs. s. 344-351.
- Burenhult, G. (red.) (1997). *Ajvide och den moderna arkeologin*. Natur och kultur. Stockholm.
- Burenhult, G. (red.) (1999a). *Arkeologi i Norden*. 1. Natur och kultur. Stockholm.
- Burenhult, G. (red.) (1999b). *Arkeologi i Norden*. 2. Natur och kultur. Stockholm.
- Bägerfeldt, L. (1992). *En studie av neolitikum på Gotland: problem och konsekvenser, utifrån undersökningen av en döa och neolitiska löstfynd*. Arkeoförl. Gamleby.
- C-14 dateringar utförda vid Laboratoriet för isotopgeologi vid Naturhistoriska riksmuseet 1975-1976: Riksantikvarieämbetets kvot. (1979). Riksantikvarieämbetet och Statens historiska mus. Stockholm.
- Capelle, T. (1986). Schiffssetzungen, *Prähistorische Zeitschrift* 61, Heft 1.
- Capelle, T. (1995). Bronze Age stone ships. I: Crumlin-Pedersen, O. & Thyne, B. M. (red.). *The Ship as Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia*. Nationalmuseet. Copenhagen. s. 71-75.
- Carlson, T. (1928). Rapport. ATA Dnr. 1781/28.
- Carlsson, A. (1983). *Djurbuvudformiga spännen och gotländsk vikingatid: text och katalog*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Carlsson, A. (2001). *Tolkande arkeologi och svensk forntidshistoria. Bronsåldern (med senneolitikum och förromersk järnålder)*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Carlsson, D. (1979). *Kulturlandskapets utveckling på Gotland: en studie av jordbruks- och bebyggelseförändringar under järnåldern*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Carlsson, D. (1981). Kulturlandskapets territoriella framväxt. *Gotländskt Arkeiv*. Visby. s. 13-20.
- Carlsson, D. (2003). Arkeologisk utredning. Stora Vikers 1:94, Lärbro socken. ArkeoDok. Visby.
- Carlsson, D. & Widerström, P. (2004). Arkeologisk slutundersökning. Stora Vikers 1:94, Lärbro socken, Gotlands län och kommun. ArkeoDok. Visby. Lst Dnr. 431-641-04.
- Cassel, K. (1998). *Från grav till gård: romersk järnålder på Gotland*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Cassel, K. (2008). *Det gemensamma rummet: migrationer, myter och möten*. Institutionen för kultur och kommunikation, Södertörns högskola. Huddinge.
- Childe, V. G. (1925). *The dawn of European civilization*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. London.
- Childe, V. G. (1930). *The Bronze Age*. Cambridge.
- Clark, P. (red.) (2004a). *The Dover Bronze Age boat in context: society and water transport in prehistoric Europe*. Oxbow. Oxford.
- Clark, P. (red.) (2004b). *The Dover Bronze Age boat*. English Heritage. London.
- Clark, P. (red.) (2009). *Bronze Age connections: cultural contact in prehistoric Europe*. Oxbow Books. Oxford.
- Clausen, S-E. (1998). *Applied correspondence analysis: an introduction*. Thousand Oaks, Sage. Calif.
- Coates, J. (2005). The Bronze Age Ferriby boats: Seagoing Ships or Estuary Ferry boats? *The International Journal of Nautical Archaeology* 34.1. s. 38-42.
- Coles, J. M. (2000). *Patterns in a rocky land: rock carvings in south-west Uppland, Sweden. Vol. 1 & 2*. Dept. of Archaeology and Ancient History (Institutionen för arkeologi och antik historia), Uppsala universitet. Uppsala.
- Coles, J. M. (2005). *Shadows of a northern past: Rock carvings of Bobuslän and Østfold*. Oxbow Books. Oxford.
- Cornell, P. & Fahlander, F. (2002). *Social praktik och stumma monument: introduktion till mikroarkeologi*. Göteborgs universitet. Göteborg.
- Crumlin-Pedersen, O. (1970). Skind eller trä? En studie i den nordiske plankebåds konstruktive oprindelse. I: Hasslöf, O. (red.). *Somand, fisker, skib og værf: introduktion til maritim etnologi*. Rosenkilde og Bagger. København. s. 213-239.
- Crumlin-Pedersen, O. (1987). Aspects of Viking Age Shipbuilding. *Journal*

- of *Danish Archaeology* 5. s. 209-228.
- Crumlin-Pedersen, O. (2003a). Initial analysis and reconstruction of the boat. I: Crumlin-Pedersen, O. & Trakadas, A. (red.). *Hjortspring: a Pre-Roman Iron-Age warship in context*. The Viking Ship Museum in Roskilde. Roskilde. s. 23-36.
- Crumlin-Pedersen, O. (2003b). The Hjortspring boat in a ship-archaeological context. I: Crumlin-Pedersen, O. & Trakadas, A. (red.). *Hjortspring: a Pre-Roman Iron-Age warship in context*. The Viking Ship Museum in Roskilde. Roskilde. s. 209-233.
- Crumlin-Pedersen, O. (2006). The Dover Boat – a Reconstruction Case-Study. *The International Journal of Nautical Archaeology* 35.1. s. 58-71.
- Crumlin-Pedersen, O. & Trakadas, A. (red.) (2003). *Hjortspring: a Pre-Roman Iron-Age warship in context*. The Viking Ship Museum in Roskilde. Roskilde.
- Crumlin-Pedersen, O. & Munch Thye, B. (red.) (1995). *The ship as symbol in prehistoric and medieval Scandinavia: Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 5th-7th 1994*. National Museum. Copenhagen.
- Cunliffe, B. W. (2001). *Facing the ocean: the Atlantic and its peoples, 8000 BC-AD 1500*, Oxford University Press, Oxford.
- Den andra stranden* (2012-11-11). <http://www.denandrastranden.se/>
- Descola, P. (2005). *Par-delà nature et culture*. Gallimard. Paris.
- Dobres, M-A., & Robb, J. (red.) (2000). *Agency in archaeology*. London and New York.
- Dornan, J. (2002). Agency and archaeology. Past, present, and future directions. *Journal of archaeological method and theory* 9 (4). s. 303-329.
- Dotzler, G. (1984) *Ornament als Zeichen: methodologische Probleme der archäologischen Interpretation*. P. Lang. Frankfurt am Main.
- Drejfer, M. (1938a). Berättelse över arkeologiska grävningar å Hummelmyrshägnadens stenåldersboplatz i Sibby by av Sunds socken. Opublicerad grävrapport. Museibyran på Åland. Mariehamn.
- Drejfer, M. (1938b). Skeppsättningar på grytverksnätet. *Åländsk odling* 1(3). Mariehamn. s. 21-29.
- Drejfer, M. (red.) (1979). *Det åländska folkets historia. 1:1, Från stenåldern till Gustav Vasa*. Mariehamn.
- Drejfer, S. (1961a). Utgrävningen av skeppsättning No 39 på Björkens gravfält i Godby, i Finströms socken, 1961. Opublicerad grävrapport. Museibyran på Åland. Mariehamn.
- Drejfer, S. (1961b). En kallmurad treudd med resta hörnstenar. *Åländsk odling* 22(1). Mariehamn. s. 3-19.
- Döring, J. (1864). Die Teufelsböte in Kurland. Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus den Jahren 1850 bis 1863. Neue Folge. – Mitau. s. 154-165.
- Earle, T. K., Bech, J-H., Kristiansen, K., Aperlo, P., Kelertas, K. & Steinberg, J. (1998). The Political Economy of Late Neolithic and Early Bronze Age Society: the Thy Archaeological Project. *Norwegian Archaeological Review* 31 (1). s. 1-28.
- Eifert, L. (2010). *Av eld är du härdad att stå emot tidens tand. Osteologisk analys av bronsåldersgravar runt om på Gotland*. C-uppsats i osteologi. Högskolan på Gotland.
- Ekdahls reseberättelse (1826). Otryckt handskrift. ATA Stockholm.
- Eckholm, G. (1916). De skandinaviska hällristningarna och deras betydelse. *Ymer* 1916. Svenska sällskapet för antropologi och geografi. Stockholm. s. 275-308.
- Eckholm, G. (1921). *Studier i Upplands bebyggelsehistoria. 2, Bronsåldern*. Akad. bokh. Uppsala.
- Elgee, H. M. & Elgee, F. (1949). An Early Bronze Age Burial in a Boat-shaped Wooden Coffin from North-east Yorkshire. *Proceedings of the Prehistoric Society* 15. s. 87-106.
- Eliade, M. (1952). *Images et symboles: essais sur le symbolisme magico-religieux*. Paris.
- Elmshorn, M. (2010). Osteologisk bedömning, I: Widerström, P. (2010). Arkeologisk förundersökning samt särskild undersökning av RAÅ 88:1, en gravhöj i Eke socken på Gotland, S:5 i Eke, Gotland. 2009-0700, 2010-0118 Gotlands museum. Lst Dnr. 431-5378-09.
- Englund, S. (1973). Gravfältet vid Sälle i Fröjel. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 118.
- Englund, S. (1979a). Uppgarde i Vallstena. I: Falck, W. (red.). *Arkeologi på Gotland*. Gotlandica 14. Visby. s. 53.
- Englund, S. (1979b). Sälle – vägen, röset och gravarna. I: Falck, W. (red.). *Arkeologi på Gotland*. Gotlandica 14. Visby. s. 63-70.
- Englund, S. (1998). Uppgarde 1:5, Vallstena sn, Gotland. Lst Dnr. 413-2566-1998.
- Engström, B. (1927). *Fornlämningar och fynd från förhistorisk tid i Bara härad*. Lund.
- Engström, J. (1982). Gothemshammar och Herrgårdsklint. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 172.
- Engström, J. (1984). *Torsburgen: tolkning av en gotländsk fornborg*. Uppsala universitet. Uppsala.
- Engström, J., Hegardt, J. & Wilson, L. (1987). Undersökningen på Stångeberget, en fornborg i Skaraborgslän. *TOR* 21. Uppsala. s. 155-172.
- Ericsson, A. & Runcis, J. (1995). Gravvar utan begravningar. Teoretisk diskussion påkallad av en arkeologisk undersökning inom RAÅ 40 vid Skalunda i Sködinge socken, Södermanland. I: Ericsson, A. & Runcis, J. *Teoretiska perspektiv på gravundersökningar i Södermanland*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm. s. 31-40.
- Eriksson, G. (2004). Part-time farmers or hard-core sealers? Västerbjers studied by means of stable isotope analysis. *Journal of Anthropological Archaeology* 23 (2004). s. 135-162.
- Eriksson, T. (2009). *Kärl och social gestik: keramik i Mälardalen 1500 BC-400 AD*. Uppsala universitet. Uppsala.
- Eriksson, T. & Grandin, L. (2008). Brons – den gyllene metallen. I: Hjärthner-Holdar, E. et al. (red.). *Mellan himmel och jord. Rysgården, en guldskimrande bronsåldersmiljö i centrala Uppland. Volym 5. Arkeologi E4 Uppland – studier*. Riksantikvarieämbetet. UV GAL. Uppsala. s. 327-370.
- Eskeröd, A. (1973). *Kyrkebåtar och kyrkbåtsfärder*. Stockholm.
- Evans, J. D. (1973). Islands as Laboratories for the Study of Culture Process. I: Renfrew, C. (red.). *The Exploration of Culture Change: Models in Prehistory*. Duckworth. London. s. 517-520.
- Ewald, V. (1926). *Sydballändska fornminnen*. Laholm.
- Fahlander, F. (2003). *The materiality of serial practice: a microarchaeology of burial*. Göteborgs universitet. Göteborg.
- Fahlander, F. & Oestigaard, T. (2004). Introduction: material culture and post-disciplinary sciences. I: Fahlander, F. & Oestigaard, T. (red.). *Material culture and other things. Post-disciplinary studies in the 21st century*. GOTARC series C. Vol. 61. Göteborg. s. 1-19.
- Falck, W. (red.) (1979). *Arkeologi på Gotland*. Gotlandica. Visby.
- Fallgren, J-H. (2006). *Kontinuitet och förändring: bebyggelse och samhälle på Öland 200-1300 e Kr*. Uppsala universitet. Uppsala.
- Farr, H. (2006). Seafaring as social action. *Journal of Maritime Archaeology*, 2006:1. s. 85-89.
- Feinberg, R. (1988). *Polynesian Seafaring and Navigation. Ocean Travel in Anutan Culture and Society*. The Kent State University Press. Kent.
- Flink, G. (red.) (1995). *Kung Valdemars segelled*. Riksantikvarieämbetet och Streiffert Förlag, Västerås.
- Floderus, E. (1929). Gotland, Rone socken, Frigsarve, Alva myr. Inv. 19099. Rapport till Riksantikvarien. ATA Dnr. 3720/29.
- Floderus, E. (1931). Ett gotländskt ekkistefynd från bronsåldern. *Fornvännen* 26. s. 284-290.
- Ford, B. (red.) (2011). *The archaeology of maritime landscapes*. Springer. New

13: REFERENSER

- York.
- Fornander, E. (2011). *Consuming and communicating identities. Dietary diversity and interaction in Middle Neolithic Sweden*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Forsberg, M. & Svensson, L. (2011). Osteologisk rapport på benmaterialet från schakt 1, Lau 41:1. I: Martinsson-Wallin, H. & Wehlin, J. Rapport från arkeologisk undersökning i Rojrskogen 2010. Gotland, Garda och Lau sn. Goks 1:8 RAÅ Garda 1:2-3 och Lau 41:1. Institutionen för kultur, miljö och energi; Avdelningen för arkeologi. Högskolan på Gotland. Visby.
- Foucault, M. (1966). *Les mots et les choses: une archéologie des sciences humaines*. Gallimard. Paris.
- Franck Bican, J. (2012). Bullkister og bådgrav ved Bulbrogård – en senneolitisk gravplads ved vestbredden af Tissø. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 2010. Det Kongelige nordiske oldskiftselskab. København. s. 7-42.
- Fredell, Å. (2002). Hällbilderna som förskriftligt fenomen - en ansats inför nya tolkningar. I: Goldhahn, J. (red.). *Bilder av bronsålder - ett seminarium om förhistorisk kommunikation: rapport från ett seminarium på Vitycke museum 19.e-22.e oktober 2000*. Almqvist & Wiksell International. Stockholm. s. 243-260.
- Fredell, Å. (2003a). *Bildbroar: figurativ bildkommunikation av ideologi och kosmologi under sydkandinavisk bronsålder och förromersk järnålder*. Göteborg universitet. Göteborg.
- Fredell, Å. (2003b). Bronze Age imagery. Through water and fire. *Current Swedish Archaeology* 11. s. 45-63.
- van Geel, B., van der Plicht, J., Kilian, M. R., Klaver, E. R., Kouwenberg, J. H. M., Renssen, H., Reynaud-Farrera, I. & Waterbolk, H. T. (1998). The sharp rise of $\Delta^{14}\text{C}$ ca. 800 cal BC: possible causes, related climatic connections and the impact on human environments. *Radiocarbon* 40. s. 535-550.
- van Geel, B., Raspopov, O. M., Renssen, H., van der Plicht, J., Dergachev, V. A. & Meijer, H. A. J. (1999). The role of solar forcing upon climate change. Rapid communication. *Quaternary Science Reviews* 18. s. 331-338.
- Gejvall, N-G. (1947). Brända ben från forntida gravar. *Fornvännen* 42. Stockholm. s. 39-47.
- Gejvall, N-G. (1948). Bestämning av de brända benen från gravarna i Horn. I: Sahlström, K. E. & Gejvall, N-G. *Gravfältet på kyrkbacken i Horns socken, Västergötland*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar 60:2. Stockholm. s. 153- 180.
- Gejvall, N-G. (1952). Bestämning av benmaterial från Lugnarohögen i Hasslöv sn samt från Sprithögen i Söndrum sn, Hall. Osteol. Samlingarna 20.2.1952. Statens historiska museum och kungl. Myntkabinetet. Stockholm.
- Gejvall, N-G. (1955a). The cremations at Vallhagar. I: Stenberger, M. (red.). *Vallhagar. A migration period settlement on Gotland/Sweden. Part II*. Ejnar Munkgaards forlag. Copenhagen. Denmark. s. 700-723.
- Gejvall, N-G. (1955b). The skeletons. And their contribution to the problems of physical anthropology in the Vallhagar region during the Iron Age. I: Stenberger, M. (red.). *Vallhagar. A migration period settlement on Gotland/Sweden. Part II*. Ejnar Munkgaards forlag. Copenhagen. Denmark. s. 724-765.
- Gejvall, N-G. (1957). Inv. 25520, Gotland, Tingstäde sn. Annex 1:1. ATA Dnr. 2887/56.
- Gejvall, N-G. (1958). Osteologisk analys av de brända benen. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 36.
- Gejvall, N-G. (1961). Anthropological and osteological analysis of the skeletal material and cremated bones from Simris 2, Simris parish. I: Stjernquist, B. *Simris. 2, Bronze age problems in the light of the Simris excavation*. Acta Archaeologica Lundensia Series No. 4° No 5. Lund.
- Gejvall, N-G. (1967). Bestämning av benmaterial från röse 14/62, St. Vikers 1⁷⁷, Lärbro sn, Gotlands län (Raås d.nr. 2817/67). Osteologiska forskningslaboratoriet. Stockholms universitet. ATA Dnr. 6929/68.
- Gejvall, N-G. (1969). Cremations. I: Brothwell, D. & Higgs. *Science in archaeology a survey of progress and research*. Thames and Hudson. s. 468- 479.
- Gejvall, N-G. (2012). Osteologisk rapport [1958]. Av Nils-Gustaf Gejvall, Stockholm den 5 februari 1958. I: Wehlin, J. & Schönbäck, B. *En storgrav från Gotlands bronsålder. Arkeologisk undersökning vid Simunde i Hörnsne med Bara socken på Gotland 1957-58*. Gotland University Press 13. Visby. s. 81-93.
- Gell, A. (1998). *Art and agency: an anthropological theory*. Clarendon. Oxford.
- van Gennep, A. (1960). *The rites of passage*. University of Chicago Press. Chicago.
- Gerdin, A-L. (1973). "Domarlunden" i Lärbro. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 121.
- Gerdin, A-L. (1974). Domarlunden i Lärbro. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 116.
- Gerdin, A-L. (1975). "Domarlunden" i Lärbro. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 112-113.
- Gerdin, A-L. (1976). Undersökningar i Lärbro. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 131-133.
- Gerdin, A-L. (1979a). Sorby i Stenkyrka. I: Falck, W. (red.). *Arkeologi på Gotland*, Gotlandica 14. Visby. s. 43-46.
- Gerdin, A-L. (1979b). Domarlunden i Lärbro. I: Falck, W. (red.). *Arkeologi på Gotland*, Gotlandica 14. Visby. s. 50-52.
- Gerdin, A-L. (1981). Terra Nova - Yttre Furulund. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 184-188.
- Gerdin, A-L. (1989a). Gotland, Färö sn, Ödehoburga 1:21, anläggning 1/70. Rapport rörande husgrund. Arkeologisk undersökning 1970. ATA Dnr. 4990/89.
- Gerdin A-L. (1989b). Bro sn, Duss 1:3. I: *Arkeologi i Sverige 1986*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm. s. 387.
- Giddens, A. (1979). *Central problems in social theory: action, structure and contradiction in social analysis*. Macmillan. London.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society: outline of the theory of structuration*. Polity Press. Cambridge.
- Gifford, E. & Gifford, J. (2004). The use of half-scale model ships in archaeological research with particular reference to the Graveney, Sutton Hoo and Ferriby ships. I: Clark, P. (red.). *The Dover Bronze Age boat in context: society and water transport in prehistoric Europe*. Oxbow. Oxford. s. 67-81.
- Glob, P. V. (1969). *Helleristningar i Danmark: Rock carvings in Denmark*, København.
- Goldhahn, J. (1996). Arkeologisk undersökning av skärvstenshöj i Alskog sn, Gotland. Rapport. Umeå universitets arkeologiska institution. Stencil.
- Goldhahn, J. (1999a). *Sagaholm - hällristningar och gravritual*. Umeå & Jönköping.
- Goldhahn, J. (1999b). Rock art and the materialisation of a cosmology – the case of the Sagaholm barrow, I: Goldhahn, J. (red.). *Rock art as social representation*, BÅR International Series 794, Oxford. s. 76-100.
- Goldhahn, J. (2005a). Mellan sten och järn – en introduktion. I: Goldhahn, J. (red.). *Mellan sten och järn. D. 1*. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet. Göteborg. s. XI-XXVIII.
- Goldhahn, J. (2005b). *Från Sagaholm till Bredarör – hällbildsstudier 2000-2004*, Gotarc Serie C, Arkeologiska skrifter 62, Göteborg.
- Goldhahn, J. (2006a). *Hällbildsstudier i norra Europa: trender och tradition under det nya millenniet*. Göteborg: Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.

- Goldhahn, J. (2006b). Från landskapens monument till monumentens landskap – om döda och levande med exempel från äldre bronsålder, 1700–1100 cal BC. I: Østgård, T. (red.). *Lik og ulik. Tilnæringer til variasjon i gravskikk*. Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter, Nordisk 2. Bergen. s. 171–202.
- Goldhahn, J. (2007). *Dödens band: en essä om brons- och hållsmed*. Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Göteborgs universitet. Göteborg.
- Goldhahn, J. (2009). *Inga lik i lasten: en arkeologisk seminarientgrävning av en skeppsförmad stensättning på RAA Lofa 148:1, Västerviks kommun, Småland*. Humanvetenskapliga institutionen, Högskolan i Kalmar. Kalmar.
- Goldhahn, J. (2011). Törnfall 107: hållbilder vid ett röse och ett röse med hållbilder. Linnéuniversitetet. Kalmar.
- Gotländskt Arkiv (2012). Gotlands bildstenar. Järnålderns gåtfulla budbärare. Gotlands museum. Visby.
- Granovetter, M. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology* 6 (78). s. 1360–1380.
- Graudonis, J. J. (1967). *Latvija v epochu pozdnej bronzy i rannego zeleza: Načalo razloženija pervobytnošćinnogo stroja*. Rīga.
- Graudonis, J. J. (2001). Agro Metālu periods. I: Mugurēvičs, E. & Vasks, A. (red.). *Latvijas senāka vēsture, 9. g. t. pr. Kr.-1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. s. 116-185.
- Grewing, C. (1878). Die Steinschiffe von Musching und die Wella-Laiwe oder Teufelsböte Kurlands überhaupt // Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Neunter Band. – Dorpat. s. 1-52.
- Grimlund-Manneke, G. (1979a). Järnmalm på Gotland? I: Falck, W. (red.). *Arkeologi på Gotland*, Gotlandica, Visby. s. 179-180.
- Grimlund-Manneke, G. (1979b). Rannarve i Klinte. I: Falck, W. (red.). *Arkeologi på Gotland*. Gotlandica 14. Visby. s. 46-49.
- Grudd, H., Briffa, K. R., Karlén, W., Bartholin, T. S., Jones, P. D. & Kromer, B. (2002). A 7400-year tree-ring chronology in northern Swedish Lapland: natural climatic variability expressed on annual to millennial timescales. *The Holocene* 12:6. s. 657-665.
- Gräslund, B. (1983). Jordfästning och likbränning. Vägen till livet efter detta speglat i bronsålderns och stenålderns gravskick. I: Marstrand, S. (red.). Nordiskt symposium för bronsåldersforskning. *Föredrag ved det 1. nordiske bronsalder-symposium på Isegran 3.-6. oktober 1977*. Oslo. s. 48-56.
- Gröhn, A. (2004). *Positioning the Bronze Age in social theory and research contexts*. Lunds universitet. Lund.
- Gustafson, G. (1878). Berättelse om grafundersökningar, gjorda i Lärbro socken, Gotland sommaren 1877, *Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Månadsblad*. s. 633-658.
- Gustafson, G. (1884-1891). Grafundersökningar på Gotland. I-VI, *Antiquarisk tidskrift för Sverige VII*, Nr. 4. s.1-87.
- Gustafson, G. (1885-1987). Gotländska bronsåldersfynd. *Svenska fornminnesföreningens tidskrift*. Sjetta bandet. Stockholm. s. 209-235.
- Gustafson, G. (1888). *Fynd från ett graffält vid Butraifs (Butrejs) i Norrlanda socken på Gotland. Inv. 8554*. Statens historiska museum. Stockholm.
- Gustafson, G. (1905). Grafundersökningar på Gotland. VII, *Antiquarisk tidskrift för Sverige IX*, Nr. 6. s.1-129.
- Gustafson, G. (protokoll). Protokoll vid gräfningen. ATA sockenmapp Hablingbo, Havor.
- Gustavsson, A. (2011). *Gravar i stenskepp. Osteologisk analys av benmaterial från skeppsättningar på Gotland från yngre bronsålder*. Kandidatuppsats i osteologi. Högskolan på Gotland. Visby.
- Gustavsson, A. (2012). *Artefacts and bone patterns in stone ship settings on Gotland*. Magisteruppsats i arkeologi. Högskolan på Gotland. Visby.
- Gustavsson, K. (1997). *Otterböte: new light on a Bronze Age site in the Baltic*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Haak, W., Brandt, G., de Jong, H. N., Meyer, C., Ganslmeier, R., Heyd, V., Hawkesworth, C., Pike, A. W. G., Meller, H. & Alt, K. W. (2008). Ancient DNA, Strontium isotopes, and osteological analyses shed light on social and kinship organization of the Later Stone Age. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America (PNAS)*, vol. 105 No. 47. s. 18226-18231.
- Hachmann, R. (1957). *Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und südosteuropäischen Beziehungen: Chronologische Untersuchungen*. Hamburg.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. University of Chicago Press. Chicago.
- Hallands Nyheter (2011-12-21). Byslättsbåten äldre än väntat. <http://hn.se/nyheter/omkretsen/1.1473600-byslattsbaten-aldre-an-vantat>.
- Hallin, G. (2002). *Kummel, skepp och koksten – en studie om bosättningsområden och social struktur under bronsåldern på Gotland*, Solna.
- Hallin, G. (2003). Undersökning av en skeppssättning i Liffride 1:8, Alskog socken september 2003 –Delrapport I, Arkeologisk undersökning av fast fornlämning nr 62 på fastigheten Liffride 1:8, Alskog socken på Gotland.
- Hallin, G. (2004). Undersökning av en skeppssättning i Liffride 1:8, Alskog socken september 2004 –Delrapport II, Arkeologisk undersökning av fast fornlämning nr 62 på fastigheten Liffride 1:8, Alskog socken på Gotland.
- Hallin, G. (2005). Undersökning av en stensättning i Liffride 1:8, Alskog socken september 2005 –Delrapport III, Arkeologisk undersökning av fast fornlämning nr 62 på fastigheten Liffride 1:8, Alskog socken på Gotland.
- Hallin Lawergren, G. (1995). Resning av liggande stenar i skeppssättningen vid Kärne i Burs socken, Gotland. GM Dnr. 270.
- Hallström, A. (1971). Boplat och gravar på Nygårdsrum i Vallstena. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 114.
- Hallström, A. (1973). Bronsåldersgravar vid St. Källstade i Lärbro. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 122.
- Hammar, I. (1979). Rapport över illegalt ingrepp samt arkeologisk undersökning av 1 grav, fornlämning 24, Skymnings 1:24, Fleringe sn, Gotland. ATA Dnr. 2010/91.
- Handy, E. S. C. (1927) Polynesian religion. *Bernice P. Bishop Museum Bulletin* 34. Honolulu.
- Hansen, F. (1927). *Bronsåldersgraven vid Lugnaro i Hasslövs socken, Halland*. Wahlström & Widstrand i kommission. Stockholm.
- Hansen, V. & Nielsen, H., (1979). Oldtidens veje og vadesteder, belyst ved nye undersøgelser ved Stevns. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndigbet og Historie*. København. s. 72-117.
- Hansson, H. (1916). Grävningsberättelse, sommaren 1916. Inv. 15704 och 15705. ATA Dnr. 1170/1916.
- Hansson, H. (1927). *Gotlands Bronsålder*. Kungl. Vitt. Hist. Och Antikvitets Akademiens handl. 37:1, Stockholm.
- Hansson, H. (1928a). Till Herr Riksantikvarien. Berättelse över undersökning av två skeppssättningar vid Landnäsa på Färö, utförd sommaren 1928. ATA Dnr. 5409/28.
- Hansson, H. (1928b). Till Herr Riksantikvarien. Berättelse över undersökning av en skeppssättning och en rund stensättning vid Sles, Grötlingbo s:n, Gotland, utförd 9-12 juli i år på förordnande av Riksantikvarien. ATA Dnr. 3309/28.
- Hansson, H. (1928c). Till Herr Riksantikvarien. Sedan anmälan gjorts till Riksantikvarien, av två skelett påträffats vid Bjestafs, Sanda s:n, Gotland. ATA Dnr. 5314/28.
- Hansson, H. (1928d). Till Herr Riksantikvarien. Berättelse över undersökning av skeppssättning och rund stensättning vid Ansarve i Tofta s:n, Gotland. ATA Dnr. 5295/28.
- Hansson, H. (1929). Till Herr Riksantikvarien. Preliminär rapport om

13: REFERENSER

- undersökning av skeppssättning nära Ansarve, Tofta s:n, Gotland. ATA Dnr. 4603/29.
- Hansson, H. (1930a). Till Herr Riksantikvarien. Rapport. ATA Dnr. 2697/30.
- Hansson, H. (1930b). Till Herr Riksantikvarien. Inv. 19517. Rapport. ATA Dnr. 4003/30
- Hansson, H. (1931). Till Herr Riksantikvarien. På Riksantikvariens uppdrag har undertecknad besökt Stapelbacke i Lärbro s:n, Gotland, för att konservera en skeppssättning och jag får härmed vördsamt angiva berättelse över gjorda iakttagelser och vidtagna åtgärder. ATA Dnr. 0022/1931.
- Hansson, H. (1935). Till Riksantikvarien. Gotland, Lärbro sn. Prästgården. Rapport. ATA Dnr. 1144/35.
- Hansson, H. (1936). Några nya bronsåldersgravar. *Formännen* 31. Stockholm. s. 327-343.
- Harding, A. F. (2000). *European societies in the Bronze Age*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Hauptman Wahlgren, K. (2002). *Bilder av betydelse: hällristningar och bronsålderslandskap i nordöstra Östergötland*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Hedeager, L. (1990). *Jernalder: mellem stamme og stat*. Århus universitet. Århus.
- Hedengran, I. (1990). Skeppet i kretsen. Kring en symbolstruktur i Mälardalens förhistoria, *Formännen*. s. 229-238.
- Hedengran, I. (1995). The shipwrecked and their Rescuer. I: Crumlin-Pedersen, O. & Munch Thye, B. (red.). *The Ship as Symbol, in Prehistoric and Medieval Scandinavian*. Publications from the National Museum Studies in Archaeology & History Vol.1, Copenhagen. s. 76-85.
- Hedengran, I. & Janzon, G. O. (1999). De stenbundna skeppen: om skeppsristningar och skeppsformade stensättningar i Tjust, nordöstra Småland. I: Gustafsson, A. & Karlsson, H. (red.). *Glyfer och arkeologiska rum*. s. 375-400.
- Helm, O. (1885). Mitteilungen über Bernstein. *Schriften der Naturforschenden Gesellschaft Danzig*VI (2).
- Helms, M. W. (1988). *Ulysses' sail: an ethnographic odyssey of power, knowledge, and geographical distance*. Princeton University Press. Princeton, N.J.
- Helms, M. W. (2009). The master(y) of hard materials: Thoughts on technology, materiality, and ideology occasioned by the Dover boat, I: Clark, P. (red.). *Bronze Age connections: cultural contact in prehistoric Europe*. Oxbow Books. Oxford. s. 149-158.
- Henderson, J. C. (2007). *The Atlantic Iron Age: settlement and identity in the first millennium BC*. Routledge. London.
- Henry, T. (1928). *Ancient Tahiti*. Honolulu.
- Herbich, I & Dietler, M. (2008). The Long Arm of the Mother-in-Law: Learning, Postmarital Resocialization of Woman, and Material Culture Style. I: Stark, M. T., Browser, B. J. & Horne, L. (red.). *Cultural Transmission and Material Culture. Breaking Down Boundaries*. The University of Arizona Press. Tucson. s. 223-244.
- Herlitz, R. (1944). "Ur de gotländska vägdistriktens historia. Några anteckningar ur 50 års handlingar och protokoll." I: *De gotländska vägdistriktet 1893 * 1943. En återblick på Gotlands vägväsen under den kommunala förvaltningens tid*. Vägstyrelserna på Gotland. Esselte. Stockholm. s. 11-36.
- Hermansson, A. & Hermansson R. (1969). Beskrivning över gravfältet på L. Hoburga 1° i Färö socken, Gotland. Opublicerad rapport. Gotlands museum.
- Hernek, R. (1994). En skeppssättning dold i röse. I: Artelius, T., Hernek, R. & Ångeby, G. *Stenskepp och storbög: rituell tradition och social organisation speglad i skeppssättningar från bronsålder och storbögar från järnålder*. UV Väst, Byrån för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Kungsbacka. s. 6-18.
- Hertz, R. (1960). A Contribution to the Study of the Collective Representation of Death, I: Hertz, R. *Death and the Right Hand*. Free Press, Glencoe, IL. s. 27-86.
- Hildebrand, B. E. (1869). Till hvilken tid och hvilken folk böra de svenska hällristningarne hänföras? *Antikvarisk Tidskrift för Sverige* 2. Stockholm. s. 417-432.
- Hildebrand, H. (1879). Fynd af en gammal grafkista af ek. *KVHAA Månadsblad* 8. Stockholm. s. 99-100.
- Hilfeling, C. G. G. (1994). *CGG Hilfelings gotländska resor. 1, 1797 och 1799*. Gotlands fornsal. Visby.
- Hilfeling, C. G. G. (1995). *CGG Hilfelings gotländska resor. 2, 1800 och 1801*. Gotlands fornsal. Visby.
- Hill, M. O. (1974). Correspondence Analysis: A neglected Multivariate Method. *Applied Statistics* 23. No. 3. s. 340-354.
- Hillman, J. (1985). Dendrochronology of the North Ferriby boats, I: McGrail, S. & Kentley, E. (red.). *Sewn plank boats: archaeological and ethnographic papers based on those presented to a conference at Greenwich in November, 1984*. BAR. Oxford. s. 145-162.
- Hjärthner-Holder, E. (1993). *Järnets och järnmetallurgins introduktion i Sverige*. Uppsala universitet. Uppsala.
- Hodder, I. (1986). *Reading the past: current approaches to interpretation in archaeology*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Hodder, I. (2000). Agency and individuals in long-term processes. I: Dobres, M.-A., & Robb, J. (red.). *Agency in archaeology*. London and New York. s. 21-33.
- Hodder, I. (2012). *Entangled: an archaeology of the relationships between humans and things*. Wiley-Blackwell. Malden, MA.
- Holck, P. (1987). *Cremated bones: a medical-anthropological study of an archaeological material on cremation burials*. Oslo universitet.
- Holder, C. G. (1971). Rapport från kvartärgeologisk besiktning på utgravningslokalen på Vallstenarum i Vallstena den 2 augusti 1971. ATA Dnr. 4668/71.
- Holm, P. (1994). Havskab og kystkulturer. *Den jyske historiker: historieteoretisk tidsskrift* 68. Regionen i historien. Århus. s. 37-50.
- Holmblad, P. (2010). *Coastal communities on the move. House and polity interaction in Southern Ostrobothnia 1500 BC-AD 1*. Umeå universitet. Umeå.
- Hultkrantz, Å. (1989). Hällristningsreligion. I: Janson, S. et al. (red.). *Hällristningar och hållmålningar i Sverige*. Forum. Stockholm. s. 43-58.
- Hüls, C. M., Erlenkeuser, H., Nadeau, M.-J., Grootes, P. M. & Andersen, N. (2010). Experimental study on the origin of cremated bone apatite carbon. *Radiocarbon* 52 No. 2. s. 587-599.
- Hyenstrand, Å. (1966). Igelsta i Östertälje. Ett sörmäländskt bronsålderskomplex. *Formännen* 61. Stockholm. s. 90-98.
- Hyenstrand, Å. (1968). Gravformer och symboltecken under yngre bronsålder. *Formännen* 63. Stockholm. s.185-189.
- Hyenstrand, Å. (1980). Gravar – monument över levande. I: Hyenstrand, Å. (red.). *Inventory in Honorem. En vänbok till Folke Hallberg*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm. s. 240-244.
- Hyenstrand, Å. & Carlsson, A. (1989). *Sockenar och stenstugor: om det tidiga Gotland*. Institutionen för arkeologi, Stockholms universitet. Stockholm.
- Högberg, A. & Olausson, D. S. (2005). Flinta under yngre bronsåldern - några tankar om nu och då. I: Goldhahn, J. (red.). *Mellan sten och järn. D. 1*. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet. Göteborg. s. 97-122.
- Ilves, K. (2009). Discovering harbours? Reflection on the state and development of landing sites studies in the Baltic Sea region. *Journal of Maritime Archaeology* 4(2). s. 149-163.
- Ilves, K. (2011). Is there an archaeological potential for a sociology of landing sites? *Journal of Archaeology and Ancient History* 2. Uppsala University. s. 1-31.

- Ingold, T. (1993). The temporality of the landscape. *World Archaeology* 25(2). s. 152-174.
- Ingold, T. (2000). *The perception of the environment: essays on livelihood, dwelling and skill*. Routledge. London.
- Jaanusson, H. (1981). *Hallunda: a study of pottery from a late Bronze Age settlement in central Sweden*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Jaanusson, H. & Silvé, U. (1962). Undersökningen av Dragbyröset 88. TOR VIII. Uppsala. s. 5-44.
- Jankavs, P. (1987). *Sambälle, symbol, grav: reflexioner kring ett arkeologiskt problemområde*. Göteborgs universitet. Göteborg.
- Jansson, S. (1994). Nordsvensk Hjortspringbåd? *Marinarkeologisk Nybedsbrev fra Roskilde 2*. Roskilde. S. 16-17.
- Jansson, I. (2006). Fornvännens förbindelser med Östern under 100 år. *Fornvännen* 101. Stockholm. s. 131-142.
- Janzon, G. O. (1974). *Gotlands mellanolitiska gravar*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Jennbert, K. (1988). Gravseder och kulturformer. I arkeologins gränsländ. I: Larsson et al. *Gravskick och gravdata: rapport från arkeologidagarna 13-15 januari 1988*. Arkeologiska inst., Lunds universitet. Lund. s. 87-99.
- Jennbert, K. (1993). Släkters hägkomst. Om bruket av bronsåldershögar. I: Larsson, L. & Petré, R. (red.). *Bronsålderns gravhögar: rapport från ett symposium i Lund 15.XI-16.XI 1991*. Arkeologiska institutionen och Historiska museet. Lund. s. 69-78.
- Jensen, C. K. (2005a). *Kontekstuel kronologi: en revision af det kronologiske grundlag for forromersk jernalder i Sydskandinavien. Bd 1, Tekst*. Kulturlaget. Højbjerg.
- Jensen, C. K. (2005b). *Kontekstuel kronologi: en revision af det kronologiske grundlag for forromersk jernalder i Sydskandinavien. Bd 2, Appendices*. Kulturlaget. Højbjerg.
- Johansen, K. L., Laursen, S. T. & Holst, M. K. (2004). Spatial patterns of social organization in the Early Bronze Age of South Scandinavia. *Journal of Anthropological Archaeology* 23 2004. s. 33-55.
- Johansson, S. (1993). *Fossil åkermark i Kråklingsbo och Alskog socknar, Gotland. En jämförande analys av två fossila odlingsystem*. Uppsats i påbyggnadskurs i arkeologi. Stockholms universitet.
- Journal of Baltic Studies* (1985). Special issue: Studies in Baltic Amber. Vol. 16 (3).
- Jung, C. G. (1977). *Om psykisk energi, drömmar och arketyper*. Wahlström & Widstrand. Stockholm.
- Jönsson, S. (1979). ”Stenrör... ännu helt konserverat”. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 7-22.
- Kahl, H. & Kristiansen, K. (1976). *Bronsålderskibe*. Hikuin. Højbjerg.
- Kaliff, A. (1992). *Brandgravskick och föreställningsvärld*. Occasional Papers in Archaeology 4. Uppsala universitet.
- Kaliff, A. (1995). Kulthus och spår av gravritualer från bronsålder. TOR 27(1). Uppsala. s. 233-247.
- Kaliff, A. (1997). *Grav och kultplats: eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland*. Uppsala universitet. Uppsala.
- Kaliff, A. (2001). *Gothic connections: contacts between eastern Scandinavia and the southern Baltic coast 1000 BC-500 AD*. Dept. of Archaeology and Ancient History. Uppsala University.
- Kaliff, A. (2005). The Grave as Concept and Phenomenon. Reflections on the relation between archaeological terminology and interpretation. I: Artelius, T. & Svanberg, F. (red.) (2005). *Dealing with the dead: archaeological perspectives on prehistoric Scandinavian burial ritual*. The Swedish National Heritage Board. Stockholm. s. 125-142.
- Kaliff, A. (2007). *Fire, water, heaven and earth: ritual practice and cosmology in ancient Scandinavia: an Indo-European perspective*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Kaliff, A. & Oestigaard, T. (2004). Cultivating Corpses. A Comparative Approach to Disembodied Mortuary Remains. *Current Swedish Archaeology* 12. s. 83-104.
- Karlenby, L. (1987). Gruppering av hällristningar. Definition av grupper och en preliminär studie. TOR 21. s. 79-101.
- Karlenby, L. (2011). *Stenbärarna: kult och rituell praktik i skandinavisk bronsålder*. Uppsala universitet. Uppsala.
- Karlsson, H. (1991). *Uppodlingsfaser i Sverige under de senaste 3000-åren som de kommer till uttryck i C14-dateringar av odlingspår – en statistisk och geografisk översikt*. B-uppsats. Kulturgeografiska institutionen. Stockholms universitet.
- Kastholm, O. T. (2008). Skibsteknologi i bronzealder og jernalder. Nogle overvejelser om kontinuitet eller diskontinuitet. *Fornvännen* 103. Stockholm. s. 165-175.
- Kastholm, O. T. (2012). Stammebåden fra Varpelev og dens europæiske slægtninge. *Køge Museum* 2012. Køge museum. Køge. s. 39-52.
- Katzenberg, M. A. (2000). Stable Isotope Analysis. A Tool for Studying Past Diet, Demography and Life History. I: Katzenberg, M. A. & Saunders, S. R. (red.). *Biological anthropology of the human skeleton*. Wiley-Liss. New York. s. 305-328.
- Kaul, F. (1998a). *Ships on Bronzes: A study in Bronze Age religion and iconography*, Vol. 3:1. National Museum. Copenhagen.
- Kaul, F. (1998b). *Ships on Bronzes: A study in Bronze Age religion and iconography*, Vol. 3:2. National Museum. Copenhagen.
- Kaul, F. (2003). The Hjortspring boat and ship iconography of the Bronze Age and Early Pre-Roman Iron Age. I: Crumlin-Pedersen, O. & Trakadas, A. (red.). *Hjortspring: a Pre-Roman Iron-Age warship in context*. The Viking Ship Museum in Roskilde. Roskilde. s. 187-208.
- Kaul, F. (2004). *Bronsålderns religion: studier af den nordiske bronsålders ikonografi*. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København.
- Kaul, F. (red.) (2005). *Helleristninger: billeder fra Bornholms bronsålder*. Bornholms museum. Rønne.
- Kettunen, R. (2007). Stenkonserveringsrapport skeppsättningen ”Tjelvars grav”, RAÅ 28, Boge socken, Gotland 2007. Stiftelsen Byggnadshyttan på Gotland. Lst Dnr. 431-4537-05.
- Kirby, D. & Hinkkanen, M-L (2000). *The Baltic and the North seas*. Routledge. London.
- Kivikoski, E. (1963). *Kvarnbacken: ein Gräberfeld der jüngeren Eisenzeit auf Äland*. Finnische Altertums-gesellschaft. Helsinki.
- Knappett, C. (2005). *Thinking through material culture: an interdisciplinary perspective*. University of Pennsylvania Press. Philadelphia.
- Knappett, C. (2011). *An archaeology of interaction: network perspectives on material culture and society*. Oxford University Press. Oxford.
- Knappett, C., Evans, T. & Rivers, R. (2008). Modelling maritime interaction in the Aegean Bronze Age. *Antiquity* 82. s. 1009-1024.
- Kneisel, J. (2012). *Anthropomorphe Gefäße in Nord- und Mitteleuropa während der Bronze- und Eisenzeit. Studien zu den Gesichtsurnen -Kontaktzonen, Chronologie und sozialer Kontext*. Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa 7. Berlin.
- Kristiansen, K. (1998). *Europe before history*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Kristiansen, K. (2004a). Genes versus agents. A discussion of the widening theoretical gap in archaeology. *Archaeological Dialogues* 11 (2). Cambridge University Press. s. 77-99.
- Kristiansen, K. (2004b). Seafaring voyages and rock art ships. I: Clark, P. (red.). *The Dover Bronze Age Boat in Context: Society and Water Transport in Prehistoric Europe*. Oxford. s. 111-122.
- Kristiansen, K. (2007). The Rules of the Game. Decentralised Complexity and Power Structures. I: Kohring, S. & Wynne-Jones, S. *Socialising complexity: approaches to power and interaction in the archaeological record*, Oxbow books. s. 60-705.
- Kristiansen, K. (2010). Rock art and religion: The sun journey in Indo-European mythology and Bronze Age rock art. I: Fredell, Å.,

13: REFERENSER

- Kristiansen, K. & Criado Boado, F. (red.). *Representations and communications: creating an archaeological matrix of late prehistoric rock art*. Oxbow Books, Oxford, UK. s. 93-115.
- Kristiansen, K. & Larsson, T. B. (2005). *The rise of Bronze Age society: travels, transmissions and transformations*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Kristiansson, M. (2009). Osteologisk analys av skelettgrav. Go 2007, Alskog sn, Liffride 1:8, Raä 62. Högskolan på Gotland.
- Kvalø, F. (2004). Facing the sea in Bronze Age Norway: the ship, the sea and society. I: Clark, P. (red.). *The Dover Bronze Age Boat in Context: Society and Water Transport in Prehistoric Europe*. Oxford. s. 148-152.
- Kvalø, F. (2007). Oversjøiske reiser fra Sørvest-Norge til Nordvest-Jylland i eldre bronsealder – en drøfting om maritim realisering og rituell mobilisering. I: Kvalø, F. & Bukkemoen, G. B. *Sjøreiser og stedsidentitet: Jæren/Lista i bronsealder og eldre jernalder*.
- Kvalø, F. & Bukkemoen, G. B. (2007). *Sjøreiser og stedsidentitet: Jæren/Lista i bronsealder og eldre jernalder*.
- Kwapiński, M. & Kwapiński, A. (2007). *Korpus kanop pomorskich. Część 2, Polska Srodekowa i Południowo-Zachodnia*. Muzeum Archeologiczne w Gdańsku. Gdańsk.
- Kyhllberg, O. (1991). *Gotland mellan arkeologi och historia: om det tidiga Gotland*. Institutionen för arkeologi. Stockholms universitet. Stockholm.
- König, L. (2007). A landscape of cairns. I: Widholm, D. (red.). *Stone ships: the sea and the heavenly journey*. [Kalmar: Institutionen för humaniora och samhällskunskap, Högskolan i Kalmar. s. 50-96.
- Lang, V. (1983). Ein neues Steinschiffgrab in Nordestland. *TATÜ* 36:4. s. 292-295.
- Lang, V. (1994). Celtic and Baltic fields in north Estonia. Fossil Field Systems of the Late Bronze Age and Pre-Roman Iron Age at Saha-Loo and Proosa. *Acta Archaeologica* 65. Ilmumisel. s. 203-219.
- Lang, V. (2006). The History of Archaeological Research (up to the late 1980s). I: Lang, V. & Laneman, M. (red.). *Archaeological research in Estonia, 1865-2005*. Tartu University Press. Tartu. s. 13-40.
- Lang, V. (2007). *The Bronze and early Iron Ages in Estonia*. Tartu University Press. Tartu.
- Langhammer, D. (2012). Undersökning av boplatslämningar och sotlager i samband med dragnig av VA-ledning, Lärbo-Othem. RAÄ-nr 674, 675, 676, 4:1 & 286:1, Angelbos 1:189 m. fl., Lärbro socken, Gotland. Gotlands museum. Lst Dnr. 431-782-11.
- Lanting, J. N., Aerts-Bijma, A. T. & van der Plicht, J. (2001). Dating of cremated bones, *Radiocarbon* 43 (2001), Nr 2A. s. 249–254.
- Lanting, J.N & Brindley, A. L. (1998). Dating cremated bone: the dawn of a new era, *Journal of Irish Archaeology* 9. s. 1–7.
- Larsson, T. B. (1986). *The Bronze Age metalwork in southern Sweden: aspects of social and spatial organization 1800-500 B.C.* Umeå universitet. Umeå.
- Larsson, T.B. (1993). *Vistad. Kringen befäst gård i Östergötland och östersjökontakter under yngre bronsålder*. Studia Archaeologica Universitatis Umenensis 4. Arkeologiska institutionen Umeå universitet. Umeå.
- Larsson, T. B. (1994a). Skeppet under bronsåldern. Funderingar kring relationen mellan praktik och symbolik, I: Selinge, Klas-Göran, Jensen, Ronnie & Bertilsson, Ulf (red.). *Odlingslandskap och fångstmark: en vänbok till Klas-Göran Selinge*. Fornminnesavd., Riksantikvarieämbetet. Stockholm. s. 221-227.
- Larsson, T. B. (1994b). Bronsåldern. I: *Signums svenska konsthistoria*. Bokförlaget Signum. Lund. s. 69-161.
- Larsson, T. B. (1997). *Materiell kultur och religiösa symboler: Mesopotamien, Anatolien och Skandinavien under det andra förkristna årtusendet*. Institutionen för arkeologi. Umeå universitet. Umeå.
- Larsson, T. B. & Hulthén, B. (2004). *Vistad '88 revisited: ceramological analyses and Lusatian connections*. Umeå: Univ. Dept. of Archaeology and Sami Studies.
- Larsson, Å. M. (2009). *Breaking and making bodies and pots: material and ritual practices in Sweden in the third millennium BC*. Uppsala universitet. Uppsala.
- Latour, B. (1998). *Artefaktens återkomst: ett möte mellan organisationsteori och tingens sociologi*. Nerenius & Santérus. Stockholm.
- Latour, B. (2007[2005]). *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford University Press. Oxford.
- Laul, S. (1985). Die Entwicklungsetappen und Chronologie der steingräber in Estland. I: Symposium der sowjetestnischen und schwedischen Archäologen. *Die Verbindungen zwischen Skandinavien und Ostbaltikum: aufgrund der archäologischen Quellenmaterialien*. Centre for Baltic studies. Univ. Stockholm. s. 67-82.
- Lewis, D. (1975). *We, the navigators: the ancient art of landfinding in the Pacific*. University of Hawaii Press. Honolulu.
- Liebe-Harkort, C. (2003). Botkyrka, Östertälje sn, Södermanland. Osteologisk rapport av Raä 97-100, Raä 178, Raä 252, Raä 33, Raä 4, Raä 23, Raä 1. Osteoarkeologiska forskningslaboratoriet. Stockholms universitet.
- Liebe-Harkort, C. (2010). *Oral disease and health patterns: dental and cranial paleopathology of the early Iron Age population at Smörkullen in Alvastra, Sweden*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Liljeros, B. (2001). *Gotländska båtar*. Föreningen Allmogebåtar. Uddevalla.
- Lindquist, M. (1976). Bronsåldersröset vid Hau i Fleringe. Preliminär analys för slutgiltig undersökning. Gotländskt Arkiv. Visby. s. 121-124.
- Lindquist, M. (1979). Storrösen. I: Falck, W. (red.). *Arkeologi på Gotland*. Gotlandica 14. Visby. s. 33-41.
- Lindquist, M. (1990). Rapport över undersökt skeppssättning på fastigheten Hallbjäns 1:18 i Lau sn på Gotland (Fornl. 49). ATA Dnr. 7019/90.
- Lindquist, M. (1992). Rapport över undersökt och återställd stensättning på fastigheten Hallbjäns 1:18 i Lau sn på Gotland (Fornl 49:3). ATA Dnr. 3444/91.
- Lindquist, S-O. (1974). The development of the agrarian landscape on Gotland during the Early Iron Age. *Norwegian Archaeological Review* 7. s. 6-32.
- Lindquist, S.-O., Carlsson, D. & Windelhed, B. (1973). Gotländskt kulturlandskap under äldre järnålder. Ett forskningsprojekt. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 9-12.
- Lindqvist, S. (1920). Den keltiska Hansan eller huvudorsaken till kulturnedgången i Norden vid järnålderns början. *Formännen* 15. Stockholm. s. 113-135.
- Lindqvist, S. (1964). *Fornutniska altaren och därtill knutna studier*. Almqvist & Wiksell. Stockholm.
- Lindström, J. (1997). The orientation of ancient monuments in Sweden: a critique of archaeoastronomy and an alternative interpretation. *Current Swedish archaeology* 5. s. 111-125.
- Lindström, J. (2005). Påsk, höstblot och jul. Sambandet mellan årliga högtider och forntida gravars orientering. *Formännen* 100. Stockholm. s. 13-28.
- Lindström, J. (2011a). *Bronsåldersmordet: om arkeologi och ond bråd död*. Pocketutg. Norstedt. Stockholm.
- Lindström, J. (2011b). Norra Mälardalen under bronsåldern. En landskapsarkeologisk analys. I: Artursson, M., Karlenby, L. & Larsson, F. (red.). *Nibble – en bronsåldersmiljö i Uppland*. UV Rapport 2011:111.
- Ling, J. (2008). *Elevated rock art: towards a maritime understanding of Bronze Age rock art in northern Bohuslän, Sweden*. Göteborgs universitet. Göteborg.
- Ling, J. (2012). *Rock Art and Seascapes in Uppland*. Swedish Rock Art Series Vol. 1. Oxbow books. Oxford.
- Ling, J. & Cornell, P. (2010). Rock Art as Secondary Agent? Society and

- Agency in Bronze Age Bohuslän. *Norwegian Archaeological Review* 43. s. 26–43.
- Ling, J., Hjärthner-Holder, E., Grandin, L., Billström, K. & Persson, P.-O. (2012). Moving metals or indigenous mining? Provenancing Scandinavian Bronze Age artefacts by lead isotopes and trace elements. *Journal of Archaeological Science* 40 (1). s. 291-304.
- Lithberg, N. (1914). *Gotlands stenålder*. Stockholm.
- Löugas, V. (1970). Sörve Laevkalmed. I: Moora, H. & Schmiedehelm (red.). *Studia archaeologica in memoriam Harri Moora*. Tallinn. s. 111-118.
- Lund, A.-M. (1999). Grävningssrapport från Krakfot Mangsarve 4:1 i Norrlanda socken. Gotlands län 1999-10-03. Visby.
- Lund, A.-M. (2000). *Norrlanda - ett förloppslandskap i en strandsocken på östra Gotland*. 20 poängsuppsats i kulturgeografi. Högskolan på Gotland. Visby.
- Lund, J. (2009). *Changing landscapes and persistent places: an exploration of the Bjäre peninsula*. Arkeologiska institutionen och Historiska museet, Lunds universitet. Lund.
- Lundin, I. (1999). En inventering och dokumentation av maritima ristningar, från Vinga till Koster. Bohusläns museum. Delrapport för projektet Blå Skagerrak 1999:44. Uddevalla.
- Lundin, I. & Nordell, L. (2011). Maritima ristningar på Väderöarna. I: Hammar, L.-E. (red.). *Väderöarna – historisk arkeologi vid en utbamn*. Bohusläns museum. Rapport 2011:12. Borås. s. 52-73.
- Lundmark, H. (1986). Vad säger oss bronsföremålen? En diskussion om kopplingen mellan föremålsanalys och samhällsanalys. I: Mikkelsen et al. (red.). *Det 4. Nordiske Bronsealder-Symposium på Isegran 1984*. Varia 12. Oslo universitet. Oslo. s. 32-41.
- Lundqvist, G. (1965). *C 14-dateringar från Gotland*. Stockholm.
- Lundström, P. (1955). The hill fort. The prehistoric monuments on Styrmansberget. I: Stenberger, M. (red.). *Vallagar I. A migration period settlement on Gotland/Sweden*. Copenhagen. s. 610-643.
- Luoto, J. (1980). Bronsålderns befästa boplatser ur finstkt perspektiv. I: Thrane, H. (red.). *Bronzealderbebyggelse i Norden. Beretning fra det andet nordiske symposium for bronzealderforskning. Odense 9. -11. april 1980*. Skrifter fra historisk institut Nr. 28, Odense universitet. Odense. S. 59-66.
- Luthander, A. (1988). *Semneolitiska gravar på Gotland*. C-uppsats i arkeologi. Stockholms universitet.
- Lynnerup, N., Bennike, P. & Iregren, E. (2008). *Biologisk antropologi med human osteologi*. Gyldendal. Köbenhavn.
- Löfvendahl, R. (1996). Rapport, övertäckning av hållristningen i Hägvide, Lärbro sn. Dnr. 811-4597-1996. Institutionen för konservering. Riksantikvarieämbetet. Statens historiska museer.
- Madsen, T. (red.) (1988). *Multivariate archaeology: numerical approaches in Scandinavian archaeology*. Aarhus University Press. Aarhus.
- Malinowski, B. (1984[1922]). *Argonauts of the western Pacific: an account of native enterprise and adventure in the archipelagoes of Melanesian New Guinea*. Waveland Press. Long Grove, Illinois.
- Malmberg, G. (2004). Osteologiska analys från Liffride i Alskog sn, Gotland.
- Malmberg, G. (2005). I: Hallin, G. Undersökning av en stensättning i Liffride 1:8, Alskog socken september 2005 -Delrapport III, Arkeologisk undersökning av fast fornlämning nr 62 på fastigheten Liffride 1:8, Alskog socken på Gotland.
- Malmer, M. P. (1981). *A Chorological Study of North European Rock Art*. Antikvariska Serien 32. Kungliga Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien. Stockholm.
- Manneke, P. (1967). Restaureringen av skeppssättningen vid Gannarve i Fröjel, *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 43-52.
- Manneke, P. (1971). Undersökning av en sannolik borganläggning vid Vässtäde i Hablingbo. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 106-107.
- Manneke, P. (1973). Havor i Hablingbo. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 119.
- Manneke, P. (1976). En nyupptäckt ”fornborg” i Barlingbo. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 120-121.
- Manneke, P. (1979). Havor i jämförelse med andra fornborgar. I: Falck, W. (red.). *Arkeologi på Gotland*. Gotlandica 14. Visby. s. 111-120.
- Manneke, P. (1987). Burs sn. Sigdes 1:50. I: *Arkeologi i Sverige 1985*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm. s. 321-322.
- Manneke, P. (1994). Arkeologisk undersökning. Skjutfältet 1:2, Burggatskog, RAÅ 85, Tofta socken, Gotland. Fornborg, yngsta bronsålder-äldsta järnålder. Lst Dnr. 421-4639-1994.
- Manneke, P. (1997). En fornborg på grusåsen norr om Tingstäde träsk. Tingstädes äldsta försvarsanläggning? *Borgbrevet* 1997:1. Sällskapet för svenska borgstudier. Stockholm. s. 24-26.
- Manneke, P. (1999a). Arkeologiska förundersökningar och undersökningar. Sindarve 1:28. Boplatslämningar och gravar från äldre järnålder och bronsålder. Hemse socken, Gotland. UV Visby Rapport 1999:39. Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar UV Visby. ATA Dnr. 5815/93.
- Manneke, P. (1999b). Arkeologisk förundersökning och undersökning. Skadade gravar vid väg 647. Eriks 1:13, Duss 1:3. RAÅ 29, 34. Bro socken, Gotland. Gravur, förromersk järnålder. UV Visby rapport 1999:27. Visby. Lst Dnr. 421-2222-1995.
- Manneke, P. (1999c). Arkeologisk förundersökning och undersökning. Skjutfältet 1:2. Västerhejde socken, Gotland. Spridda boplatslämningar, bronsålder-äldre järnålder, medeltid. UV Visby rapport 1999:23. Visby. ATA Dnr. 6853/93.
- Manneke, P., Cademar, Å., Grimlund, G., Nilsson C. & Rydén, B. (1996). Arkeologisk undersökning. Lilla Havor 1:15-18, Stora Havor 1:3, 1:8. RAÅ 32, Hablingbo socken, Gotland. Fornborg och boplatslämningar. Lst Dnr. 412-379-1996.
- Manneke, P. & Pettersson, A.-M. (1998). Arkeologisk förundersökning. Visby, RAÅ 110, Stadsåga 768A och 769, Follingbo socken, Rosendal 1:23. Gotland, Fossil åkermark, härd. UV Visby rapport 1999:31. Visby. ATA Dnr. 7178/90.
- Manneke, P. & Wennersten, M. (1999). Arkeologisk undersökning. Länsvägarna 148 och 650 vid Tingstäde träsk. Bebyggelselämningar, fornborg och gravar vid Tingstäde träsk – spår efter mänsklig aktivitet under drygt 7500 år. Rings 3:1, RAÅ 224, Hejnums socken, Furbjärs 1:6, Smiss 1:3, 1:21, RAÅ 1, 66, 70, Tingstäde socken, Rosarve 1:7, 1:22, RAÅ 167, Tingstäde socken. Gotland. UV Visby Rapport 1999:31. Visby. Lst Dnr. 421-5900-1995.
- Manneke, P. & Zerpe, L. (1996). Arkeologiska förundersökningar och undersökningar. Skjutfältet 1:2, Tofta socken, Gotland. Boplatslämningar. UV Visby Rapport 1999:18. Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar UV Visby. Lst Dnr. 421-5514-1996.
- Marstrand, S. (1963). *Østfolds jordbruksristninger*. Oslo.
- Martinsson-Wallin, H. (2010). Bronze Age Landscapes on Gotland: Moving from the Neolithic to the Bronze Age perspective. I: Martinsson-Wallin, H. (red.). *Baltic prehistoric interactions and transformations: the neolithic to the bronze age*. Gotland University. Visby. s. 63-77.
- Martinsson-Wallin, H. *in press*. Rapport från arkeologisk undersökning av rösemiljön runt Hägrör, RAÅ Sanda 13:1. Gotland. Högskolan på Gotland.
- Martinsson-Wallin, H. & Wehlin, J. (2010). Rapport från arkeologisk undersökning i Uggarderojrområdet 2009. Gotland, Rone sn, Uggårda 3:1, RAÅ 10:1,3,4,5. Institutionen för kultur, energi och miljö; Avdelningen för arkeologi. Högskolan på Gotland. Visby.
- Martinsson-Wallin, H. & Wehlin, J. (2011). Rapport från arkeologisk undersökning i Rojrsbogen 2010. Gotland, Garda och Lau sn. Goks

13: REFERENSER

- 1:8 RAÅ Garða 1:2-3 och Lau 41:1. Institutionen för kultur, miljö och energi; Avdelningen för arkeologi. Högskolan på Gotland. Visby.
- Masojeć, M. & Bech, J.-H. (2011). Cult houses & Flint knapping in the Scandinavian Late Bronze Age. *Acta Archaeologica* 82. s. 203-226.
- Mauss, A. (1979). *Sociology and psychology: essays*. Routledge. London.
- McGrail, S. (2001). *Boats of the world: from the Stone Age to medieval times*. Oxford University Press. Oxford.
- McKinley, J. (1989). Cremations: expectations, methodologies and realities. I: Roberts, C. A. (red.). *Burial archaeology: current research, methods and developments*. BAR. Oxford. s. 65-76.
- McKinley, J. (1993). Bone fragment size and weights of bone from modern British cremations and the implications for the interpretation of archaeological cremations. *International Journal of Osteoarchaeology* 4. Issue 3. 283-287.
- Meinander, C. F. (1954). *Die Bronzezeit in Finnland*. Univ. Helsingfors.
- Meller, H. (red.) (2004). *Der geschmiedete Himmel: die wiete Welt im Herzen Europas vor 3600 Jahren*. Theiss. Stuttgart, K.
- Merkevičius, A. (2005). Material Culture and the East Baltic Bronze Age Society. I: Lang, V. (red.). *Interarchaeologica 1. Culture and Material Culture. Papers from the First Theoretical Seminar of the Baltic Archaeologists (BASE) held at the University of Tartu, Estonia, October 17-19, 2003*. Tartu-Riga-Villnius. s. 39-52.
- Merkevičius, A. (2006). The Vaškai hoard. *Archaeologia Baltica* 6. Klaipėda University Press. Klaipėda. s. 32-38.
- Merkevičius, A. (2007). Material Culture and the Bronze Age Society in Lithuania. I: Merkevičius, A. (red.). *Interarchaeologica 2. Colours of Archaeology. Material Culture and the society. Papers from the Second Theoretical Seminar of the Baltic Archaeologists (BASE) held at the University of Vilnius, Lithuania, October 21-22, 2005*. Vilnius-Helsinki-Riga-Tartu. s. 93-105.
- Meyer, J. (1646). re-worked by Örbäck, A. (1984). "Carta von Gottlant anno: 1646". [Gävle] b [Statens lantmäteriverk]. Digital from Almedalsbiblioteket, Visby, *Gotlandica*. <http://kain.hgo.se/Bibliotek/gotlandica/kartor/gotland/charta1646.pdf>
- Miettinen, M. (1998). *Esihistoria. Laihian historia* I. Laihian kunta. Jyväskylä.
- Miller, U. & Hedin, K. (red.) (1988). *Excavations at Helgö. 11, The holocene development of landscape and environment in the south-east Mälaren Valley, with special reference to Helgö*. Kungl. Vitterhets- historie- och antikvitetsakad. Stockholm.
- Montelius, O. (red.) (1874). *Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bobusläns fornminnen och historia*. Göteborg.
- Montelius, O. (1885). *Om tidsbestämning inom bronsåldern med särskildt afseende på Skandinavien*. Stockholm: Kongl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien.
- Montelius, O. (1900). *Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien*. Vieweg. Braunschweig.
- Montelius, O. (1993[1887]). *Bronsåldersfyndet från Eskelhem*. Historiska förl. Stockholm.
- Müller-Wille, M. (1970). *Bestattung im Boot: Studien zu einer nordeuropäischen Grabsitte*. Wachholtz. Neumünster.
- Muckleroy, K. W. (1978). *Maritime Archaeology*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Munthe, H., Hede J. E. & Post, L. (1925). *Gotlands geologi: en översikt*. Museibrån (1979-1980). *Fornminnesinventering*. Planeringsrådet. Mariehamn.
- Myhre, B. (1985). Boathouses as Indicators of Political Organization. *Norwegian Archaeological Review* 18. s. 36-60.
- Myhre, B. (1987). Chieftains' graves and chiefdom territories in South Norway in the Migration Period. *Studien zur Sachsenforschung* 6. s. 169-188.
- Mörner, N.-A & Wallin, B. (1977). A 10,000-year temperature record from Gotland, Sweden. *Paleogeography, Paleoclimatology, Paleoecology* 21. s. 113-138.
- Needham, S. (2009). Encompassing the Sea: 'Maritories' and Bronze Age maritime interactions. I: Clark, P. (red.). *Bronze Age connections: cultural contact in prehistoric Europe*. Oxbow Books. Oxford. s. 12-37.
- NGRIP (2011-11-28). North Greenland Ice-Core Project. Glaciology Group at the Department of Geophysics, Niels Bohr Institute of the University of Copenhagen. http://www.gfycu.dk/~www-glac/ngrip/index_eng.htm.
- Nerman, B. (1954). Yngre bronsåldern – En första svensk vikingatid. *Fornvännen* 49. s. 257-285.
- Nielsen, B. H. & Bech, J.-H. (2004). Bronzealderens kultuse i Thy. Anlæg med relation til gravkulten. *KUML. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab* s. 129-159.
- Nielsen, F. O. S. (1996). *Forhistoriska intresser*. Bornholms Amtsråd. Rønne.
- Nielsen, F. O. S. (2005). Bornholm i yngre bronzealder. I: Kaul, F. (red.). *Helleristninger: billeder fra Bornholms bronzealder*. Bornholms museum. Rønne. s. 113-133.
- Nihlén, J. (1931). Riksantikvarien, Stockholm. Med rapport om besiktning av restaurerad hällkista på Stapelbacke, Lärbo sn, Gotland. ATA Dnr. 4621/31.
- Nihlén, J. (1932). *Studier rörande äldre svensk järntillverkning med särskild hänsyn till Småland*. Stockholm.
- Nilsson, B. (2003). *Tingens och tankarnas landskap: försök i naturumgängets arkeologi med exempel ur Blekinges och Smålands förflytna*. Lunds universitet. Lund.
- Nilsson, P.-E. (1983). *Byggnads Rone-kustens rösen där stenen låg*. C-kursuppsats. Kulturgeografiska institutionen. Stockholm University.
- Nilsson P.-E. (1986). Bronsåldersrösen. En korologisk studie med persondator. I: Nordiskt symposium för bronsåldersforskning, *Det 4. nordiske bronsalder-symposium på Isegran 1984. Varia* 12. Oslo. s. 67-87.
- Nilsson, P.-E. (2002). Stone Age settlement and mounds. A hypothesis based upon spatial relations. I: Burenhult, G. (red.). *Remote Sensing, Vol II*. Thesis and papers in North European Archaeology 13:b. Department of Archaeology. Stockholm University. s. 313-317.
- van de Noort, R. (2011). *North Sea archaeologies: a maritime biography, 10,000 BC-AD 1500*. Oxford University Press. Oxford.
- Nora, P. (1989). Between Memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations* 26. Berkeley. s: 7-25.
- Nora, P. (2001). Mellan minne och historia. I: Karlsson, I. et al. (red.). *Nationens röst: texter om nationalismens teori och praktik*. SNS förl. Stockholm. s. 365-389.
- Nordbladh, J. (1978). Some problems concerning the relation between rock art, religion and society. I: International symposium on rock art. *Acts of the International symposium on rock art: lectures at Hanko 6-12 August, 1972*. Univ.-forl. Oslo. s. 185-210.
- Nordbladh, J. (1980). *Glyfer och rum. Kring hällristningar i Kville*. Göteborg.
- Nordbladh, J. (1981). Knowledge and Information in Swedish Petroglyph Documentation. I: Moberg, C.-A. (red.). *Similar finds? Similar interpretations?: Glastonbury - Gotenborg - Gotland : nine essays*. Inst. för arkeologi. Göteborgs universitet. Göteborg. s. G1-G79.
- Nordbladh, J. (1989). Armour and fighting in the South Scandinavian Bronze Age, especially in view of rock art representations. I: Larsson, T. B. & Lundmark, H. (red.). *Approaches to Swedish Prehistory*. BAR. Oxford. s. 323-333.
- Nordén, A. (1925). Bronsålderns skeppsbyggnadskonst i Norden. *Teknisk tidskrift* 55. Svenska teknologföreningen. s. 45-67.
- Nordén, A. (1933). Kärstadristingens skeppstyp. *Fornvännen* 28. Stockholm. s. 77-84.

- Nordén, A. (1934). Från Kivik till Eggjum. I. De gravmagiska bildristningarna. *Formvännen* 29. Stockholm. s. 35-53.
- Nordenborg Myhre, L. (1998). Skipssettinger som religiösa symboler i gravar fra eldre bronsealder. *Årbok for Karmsund 1997-1998*. Karmsund Folkemuseum. Haugesund. s. 154-171.
- Nordenborg Myhre, L. (2004). *Trialectic archaeology: monuments and space in southwest Norway 1700-500 BC*. Arkeologisk museum. Stavanger.
- Norderäng, J. (2008). ¹⁴C-dateringar från Ajvide. I: Österholm, I. *Jakobs/Ajvide: undersökningar på en gotländsk boplats under stenåldern*. Gotland University Press. Visby.
- Nordin, F. (1881). Om Gotlands fornborgar. *KVHAA Månadsblad* 10. Stockholm 1882. s. 97-147.
- Nordin, F. (1886). Gotlands s.k. kämpagrafvar 1. *KVHAA Månadsblad* 15. s. 97-119.
- Nordin, F. (1888-90). Fornlemningar i Vestkinde socken på Gotland, på Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitetens Akademiens bekostnad undersökta år 1885. *Svenska fornminnesföreningens tidskrift*. Sjunde bandet. Stockholm. s. 33-49.
- Nordin, F. (1889). Inv. 8647. Rapport för undersökningar som jag med understöd af Akademiens företog å Stora Karlsö sislidna sommar. Rapport. ATA. Stockholm.
- Noreen, S. E. (1953). Rapport över undersökning av två gravar å Allekvia 1³, Endre sn, Gotland, utförd den 28/10 och 29/10 1953. ATA Dnr. 1350/53.
- Normark, J. (2004). *Caught somewhere in time: polyagentive archaeology in the Maya Lowlands*. Göteborgs universitet. Göteborg.
- Normark, J. (2006). *The roads in-between: causeways and polyagentive networks at Ichmul and Yo'okop, Coahuila Region, Mexico*. Göteborgs universitet. Göteborg.
- Nylén, E. (1955a). The middle grave-field. Graves M 1-M 43. I: Stenberger, M. (red.). *Vallbagar. A migration period settlement on Gotland/Sweden. Part I*. Ejnar Munksgaards forlag. Copenhagen. Denmark. s. 284-436.
- Nylén, E. (1955b). The southern grave-field. Grave S 1-S 125. In: Stenberger, M. (red.). *Vallbagar. A migration period settlement on Gotland/Sweden. Part I*. Ejnar Munksgaards forlag. Copenhagen. Denmark. s. 437-541.
- Nylén, E. (1955c). *Die jüngere vorrömische Eisenzeit Gotlands: Funde, Chronologie, Formenkunde*. Uppsala.
- Nylén, E. (1957a). Till frågan om gravskicket under Nordens förromerska järnålder. *TOR* vol. III:1957. Uppsala. s. 65-80.
- Nylén, E. (1957b). Gotland, Bäl sn. Ösarve 1¹¹. Rapport till Riksantikvarieämbetet. ATA Dnr. 4872/59.
- Nylén, E. (1958a). Gotländska gravformer och deras betydelse för kronologien. *TOR* vol. IV:1958. Uppsala. s. 64-86.
- Nylén, E. (1958b). Pryda, skydda, binda? Om gravskickets mening och skärvstensrösenas problem med anledning av ett aktuellt bronsåldersfynd. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 23-38.
- Nylén, E. (1958c). Gotland, Fröjel sn. Ansarve 2¹. Grav från äldsta järnålder. Gotlands museum. Dnr. 169/58.
- Nylén, E. (1959a). Gotlands murade rösen och bronsålderns fjärrhandel. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 9-34.
- Nylén, E. (1959b). Gotland, Lummelunda sn. Etebols 1:29. Rapport rörande undersökning av gravar från bronsålder och järnålder. ATA Dnr. 4865/59.
- Nylén, E. (1959c). Gotland, Hogrän sn. Alands 1:6. Rapport över undersökning av stenkista under flat mark. ATA Dnr. 4863/59.
- Nylén, E. (1962a). Kontakt erhållen mellan äldre och yngre förromerska järnålder. En preliminär forskningsrapport. *Formvännen* 57. 257-276.
- Nylén, E. (1962b). Gotland, Fröjel sn. Gannarve gård. ATA Dnr. 5175/63.
- Nylén, E. (1964). Gotland, Fole sn. Prästgården 1:1 och Nygårds 1:2. Rapport över undersökning av gravar från yngre bronsålder – äldsta järnålder. ATA Dnr. 6500/64.
- Nylén, E. (1969). Dokumentation (Publikation) Distribution. *Formvännen* 64. Stockholm. s. 218-224.
- Nylén, E. (1972). *Mellan brons- och järnålder: ett rikt gravfynd och dess datering med konventionell metod och C14*. Stockholm.
- Nylén, E. (1973). Bygden, skeppen och havet. *Antikvariskt Arkiv* 49. KVHAA. Stockholm.
- Nylén, E. (1974). Bronze, Eisen und Gesellschaft. Eine soziale Umwälzung mit wirtschaftlichem Hintergrund zwischen Bronze- und Eisenzeit im nordischen Raum? *Die Kunde. Mitteilungen des Niedersächsischen Landesvereins für Urgeschichte* 25. s. 103-110.
- Nylén, E. (1979). Goterna, Gotland och Gutasagan. I: Falck, W. (red.). *Arkeologi på Gotland*. Gotlandica 14. Visby. s. 181-186.
- Nylén, E. (1981). Gotlandsforskning på "nya" vägar. Dan Carlsson, Kulturlandskapets utveckling på Gotland. *Formvännen* 76. Stockholm. s. 50-56.
- Nylén, E. (1991). Gotland and the Baltic culture – Research in Progress. I: *Regions and Reflections. In Honour of Märta Strömberg*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm. s. 217-230.
- Nylén, E. (1993). The stones in the south. *TOR. Societas Archaeologica Uppsaliensis*. Uppsala. s. 119-127.
- Nylén, E. & Lamm, J. P. (2003). *Bildstenar*. 3., utvidgade och kompletterade svenska uppl. Stockholm: Gidlund.
- Nylén, E., Lund Hansen, U. & Manneke, P. (2005). *The Havor board: the gold, the bronzes, the fort*. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien. Stockholm.
- Nylén, E. & Manneke, P. (1961). Gotland, Fröjel sn. Gannarve. Rapport rörande restaurering av skeppsättning. ATA Dnr. 4724/61.
- Nylén, E. & Melin, S. R. (1958). Rapport till Riksantikvarieämbetet. ATA Dnr. 5968/58.
- Nymoen, P. (2009). Marginale steder eller marginale kilder. Undervannsarkeologisk blick på små handelshavner. I: Brendalsmo, A. J., Eliassen, F.-E. & Gansum, T. (red.). *Den urbane undersøk: strandsteder, utvekslingssteder og småbyer i vikingtid, middelalder og tidlig nytid*. Oslo. s. 93-131.
- Oestigaard, T. & Goldhahn, J. (2006). From the dead to the living: funeral ceremonies as transaction and re-negotiations. *Norwegian Archaeological Review* 39 (1). s. 27-48.
- Ohlmarks, Å. (1945). Toalettedskapen och solreligionen under yngre bronsåldern. *Formvännen* 40. s. 337-358.
- Ohlmarks, Å. (1946). *Gravskeppet*. Stockholm.
- Ohlmarks, Å. (1963). *Hällristningarnas gudar: en sammanställning och ett förklaringsförsök*. Tiden. Stockholm.
- Ohlsson, A. (1984). Minnesbilder från en myr, I: *Gutabygd: årskrift för den gotländska hembygdsrörelsen*. (1984). Gotlands hembygdsförbund. Visby. s. 30-46.
- Oka, R. & Kusimba, C. M. (2008). The Archaeology of Trading Systems, Part 1: Towards a New Trade Synthesis. *Journal of Archaeological Research* 16 (4). s. 339-395.
- Okulicz, Ł. (1976). *Osadnictwo strefy wschodniobaltyckiej w I tysiącleciu przed naszą erą: [Occupation in the east Baltic zone. The first millennium B.C.]*. Wrocław.
- Olausson, M. (1995). *Det inneslutna rummet: om kultiska bägnader, fornborgar och befästa gårdar i Uppland från 1300 f Kr till Kristi födelse*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Oldeberg, A. (1933). *Det nordiska bronsåldersspännets historia: med särskild hänsyn till dess gjuttekniska utformning i Sverige*. Uppsala universitet. Uppsala.
- Oldeberg, A. (1954). Ett fynd från Norrby i Vårfrukyrka socken, Uppland. *Formvännen* 49. Stockholm. s. 319-322.
- Oldeberg, A. (1958). Några gotländska husurnor. *Formvännen* 53.

13: REFERENSER

- Stockholm. s. 1-16.
- Oldeberg, A. (1974). *Die ältere Metallzeit in Schweden. 1.* Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakad. Stockholm.
- Oldeberg, A. (1976). *Die ältere Metallzeit in Schweden. 2.* Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakad. Stockholm.
- Olsen, B. (2003). *Från ting till text: teoretiska perspektiv i arkeologisk forskning.* Studentlitteratur. Lund.
- Olsen, J., Heinemeier, J., Bennike, P., Krause, C., Hornstrup K. M. & Thrane, H. (2008). Characterisation and blind testing of radiocarbon dating of cremated bone, *Journal of Archaeological Science* 35. s. 791-800.
- Olsen, J., Hornstrup K. M., Heinemeier, J., Bennike, P. & Thrane, H. (2011). Chronology of the Danish Bronze Age based on ¹⁴C dating of cremated bone remains. *Radiocarbon* 53:2. s. 261-275.
- Orrling, C. (2007). Razors on the road. I: Hårdh, B., Jennbert, K. & Olsson, D. S. (red.). *On the road: studies in honour of Lars Larsson.* Almqvist & Wiksell International. Stockholm. s. 259-261.
- Pettersson, A-M. (1982). *Skeppssättningar i Rute*, En undersökning av sex gravar från den yngre bronsåldern, RAGU:s skriftserie 1982:2, Visby.
- Pettersson, A-M (1986). Äldre boplatsslämningar kring Vallhagar. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 228-230.
- Pettersson, A-M (1992). Rapport. Arkeologisk förundersökning. Gotland, Visby, Kvarteret stenhuggaren. RAGU. ATA Dnr. 0735/90.
- Pettersson, A-M (1994). Gammelgårns sn, Glose 1:2. RAÅ RAGU. I: *Arkeologi i Sverige 3.* Riksantikvarieämbetet. Stockholm. s. 315-316.
- Pettersson, A-M. (1998). *Arkeologisk förundersökning och slutundersökning. Nygranne 1:15 mfl. RAÅ 85. Halla socken, Gotland. Boplat, järnålder.* UV Visby rapport 1998:9. Visby. ATA Dnr. 7715/90.
- Pettersson, A-M. (2002). Anmälan av fynd av stockbåt i Martebo myr Gotland. Länsmuseum på Gotland. Lst Dnr. AD 2002-1633.
- Pettersson, A-M (2005). Arkeologisk förundersökning. Kvarteret Stenhuggaren 7-11. Visby, Gotlands kommun. Länsstyrelsens i Gotlands län dnr 431-3124-03. Särskild undersökning. Kvarteret Stenhuggaren 10. RAÅ 127, Visby, Gotlands kommun. Länsmuseum på Gotland. Visby. Lst Dnr. 431-4978-03.
- Pettersson, A-M. (2006). Arkeologisk förundersökning, Mårtens 1:39, RAÅ. 133, Sproge socken, Gotlands Kommun. Länsmuseum på Gotland. Lst Dnr. 431-2181-06.
- Pettersson, A-M. (2007). Arkeologisk förundersökning. Lilla Klintegårda 1:45. RAÅ 179. Väskinde socken, Gotland. Länsmuseum på Gotland. Lst Dnr. 431-4803-05, 321-4535-2007.
- Pettersson, A-M. (2011). Terra Novas tidiga historia – om gravar, boplatser och åkrar. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 21-32.
- Pettersson, A-M, Wickman, G. & Äijä, K. (1979). Terra Nova-området: röse på fastigheten Nygårds 1:1 i Follingbo. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 107-108.
- van der Plicht, J. (2004). Chapter 5. Radiocarbon, the calibration curve and Scythian Chronology. I: Scott, E. M. *et al.* (red.). *Impact of the Environment on Human Migrations in Eurasia.* Kluwer Academic Publishers. Netherlands. s. 45-61.
- Pliikk, A. (2010). *Shore Displacement in Fjärdhundraland, SW Uppland, and the Northern Coastal Areas of Lake Mälaren since c. 1000 BC.* Master's thesis in Physical Geography and Quaternary Geology. Stockholms universitet. Stockholm.
- Polanyi, K. (1963). Ports of Trade in Early Societies *The Journal of Economic History* 23. s. 30-45.
- Pope, E. J. & Smith, O. B. C. (2004). Identification of Traumatic Injury in Burned Cranial Bone: An Experimental Approach. *Journal of Forensic Sciences* 49 (3). s. 431-440.
- Populär arkeologi (2011). Den sydda båten i strömmen. *Populär arkeologi* 1/2011. Årgång 28. s. 9.
- Pulak, C. (1998). The Uluburun shipwreck: an overview. *The International Journal of Nautical Archaeology* 27(3). s. 188-224.
- Pydyn, A. (1999). *Exchange and cultural interactions: a study of long-distance trade and cross-cultural contacts in the Late Bronze Age and Early Iron Age in central and eastern Europe.* Archaeopress. Oxford.
- Påhlsson, I. (1977). *A standard pollen diagram from the Løjsta area of central Gotland.* Uppsala universitet.
- Rainbird, P. (2007). *The archaeology of islands.* University Press. Cambridge. Cambridge.
- Ramqvist, P. (2009). Hampnästoften: tradition eller förnyelse?. *Arkeologi i norr* 11. Institutionen för idé- och samhällsstudier. Umeå universitet. Umeå. s. 93-114.
- Randsborg, K. (1968). *Von Periode II zu III: Chronologische Studien über die ältere Bronzezeit Südskandinaviens und Norddeutschlands.* Munksgaard. Kopenhagen.
- Randsborg, K. (1972). *From period III to period IV: chronological studies of the Bronze age in southern Scandinavia and northern Germany.* Köpenhamns universitet. Köpenhamn.
- Randsborg, K. (1991). Historical implacations. Chronological studies in European archaeology c. 2000-500 B.C. *Acta Archaeologica* 62. Munksgaard 1992. København. s. 89-108.
- Randsborg, K. (1993). *Kivik: archaeology & iconography.* Munksgaard. København.
- Randsborg, K. (red.) (1996). *Absolute chronology: archaeological Europe 2500-500 BC.* Munksgaard. København.
- Randsborg, K. (2011). *Bronze Age textiles: men, women and wealth.* Bristol Classical Press. Bristol.
- Rasmussen, M., Li, Y., Lindgreen, S. *et al.* (2010). Ancient human genome sequence of an extinct Palaeo-Eskimo. *Nature* 463. s. 757-762.
- Rausing, G. (1984). *Prehistoric boats and ships of northwestern Europe: some reflections.* LiberFörlag/Gleerup. Malmö.
- Reimer, P. J., Baillie, M. G. L., Bard, E., Bayliss, A., Beck, J. W., Blackwell, P. G., Bronk Ramsey, C., Buck, C. E., Burr, G., Edwards, R. L., Friedrich, M., Grootes, P. M., Guilderson, T. P., Hajdas, I., Heaton, T. J. Hogg, A. G., Hughen, K. A., Kaiser, K. F., Kromer, B., McCormac, F. G., Manning, S., Reimer, R. W., Richards, D. A. Southon, J. R., Talamo, S., Turney, C. S. M., van der Plicht, J. & Weyhenmeyer, C. E. (2009). IntCal09 and Marine09 radiocarbon age calibration curves, 0–50,000 years cal BP. *Radiocarbon* 51: vol. 4. s. 1111-1150.
- Renfrew, C. (1973). *Before civilization: the radiocarbon revolution and prehistoric Europe.* Cape. London.
- Renfrew, C. & Level, E.V. (1979). Exploring dominance: predicting polities from centres. I: Renfrew, C. & Cooke, K. L. (red.). *Transformations: mathematical approaches to culture change.* Acad. P. New York. s. 145-168.
- Richardson, J. (2011). *Husen vid Trullbrändan. Bronsålderkuilthbus på Gotland – en fallstudie på två busgrunder i Vallstena sn.* Kandidatuppsats i arkeologi. Högskolan på Gotland. Visby.
- Ricœur, P. (2005). *Minne, historia, glömska.* Daidalos. Göteborg.
- Rieck, F. (1995). Ships and Boats in the Bog Finds of Scandinavia. I: Crumlin-Pedersen, O. and Munch Thye, B. (red.). *The Ship as Symbol, in Prehistoric and Medieval Scandinavian.* Publications from the National Museum Studies in Archaeology & History Vol.1, Copenhagen. s. 125-129.
- Rieck, F. (1997). Oldtiden. Sten- og bronzealderen. Jernalderen. *Dansk søfarts historie I:* 13-48. København.
- Rieck, F. & Crumlin-Pedersen, O. (1988). *Både fra Danmarks Oldtid.* Roskilde.
- Rizell, O. (1983). Grävningen vid Burgbacken i Ljugarn. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 118.
- Roberts, O. T. P., (1992). The Brigg 'raft' reassessed as a round bilge

- Bronze Age boat, *International Journal of Nautical Archaeology* 21:245-248.
- Roberts, O. (2004). Reconstruction and performance. I: Clark, P. (red.). *The Dover Bronze Age boat*. English Heritage. London. s. 189-210.
- Rosenberg, G. A., (1937). *Hjortspringfundet*. Gyldendal. København.
- Rosvall, S. (1981). *Meddelande från Klinte bembygdsförening 1981*.
- Rosvall, S. (1983). *Meddelande från Klinte bembygdsförening 1983*.
- Ruñsson, G. (2007). Undersökning av en stensättning i Liffride 1:8, Alskog socken maj 2007 -Delrapport IV, Arkeologisk undersökning av fast fornlämning nr 62 på fastigheten Liffride 1:8, Alskog socken på Gotland.
- Ruñsson, G. (2008). Undersökning i Liffride 1:8, Alskog socken september 2008 –Delrapport V, Arkeologisk undersökning av fast fornlämning nr 62 på fastigheten Liffride 1:8, Alskog socken på Gotland.
- Ruñsson, G. (2010). Gotlandic Bronze Age Settlements in Focus. I: Martinsson-Wallin, H. (red.). *Baltic Prehistoric Interactions and Transformations: The Neolithic to the Bronze Age*. Gotland University Press 5. s. 79-88.
- Ruñsson, G. *in press*. Bronsålderns bosättningsområden och boplatser på Gotland –många syns inte men finns ändå!. Stockholms universitet. Stockholm.
- Rydén, B. (1997). Arkeologisk utredning, Västerhejde, Stenkumla och Tofta socken. Länsmuseum Gotlands fornsal. Lst Dnr. 220-2391-97.
- Rydén, B. (1999a). Arkeologisk förundersökning och undersökning. Bebyggelselämningar från järnåldern på Tjängdarve 1:113. Träkumla socken, Gotland. UV Visby Rapport 1999:1. Visby.
- Rydén, B. (1999b). Arkeologisk utredning. Malm 3:1, Hellvi socken, Gotland. Länsmuseum Gotlands fornsal. Lst Dnr. 220-1424-99, 321-5582-199.
- Rydh, H. (1931). *Stora Karlsö under forntiden*. Karlsö jagt- och djurskyddsförenings aktiebolag.
- Rydh, S. (1967). St. Vikers, Lärbo sn. Gotland. ATA Dnr. 2817/67.
- Rydh, S. (1968). Ett gotländskt fynd av bempilspetsar från bronsåldern. *Fornvännen* 63. s. 153-165.
- Rönby, J. (red.) (2003). *By the Water. Archaeological Perspectives on Human Strategies around the Baltic Sea*, Södertörn Academic Studies 17, Södertörns högskola.
- Rönby, J. (2007). Maritime Durées: Long-Term Structures in a coastal Landscape, *Journal of Maritime Archaeology*, No. 2:2007. s. 65-82.
- Sabatini, S. (2007). *House urns: study of a late Bronze Age trans-cultural phenomenon*. Göteborgs universitet. Göteborg.
- Sahlins, M. D. (1968). *Tribesmen*. Prentice Hall. Englewood Cliffs.
- Salminen, T. (2012). Harri Moora, Ella Kivikoski and Scandinavia. *Fornvännen* 107. Stockholm. s. 96-111.
- Salo, U. (1981). Esihistoriallisen asutuksen jatkuvuudesta Suomen rannikolla. *Sananjalca* 23. s. 9-24.
- Schiffer, M. B. (1999). *The material life of human beings: artifacts, behavior, and communication*. Routledge. London.
- Schmidt W. C. & Symes A. S. (2008). *The analysis of burned human remains*. Academic press. London.
- Schneider, M. (2011). Broby – där hav mötte land. Ortnamnsgenomgång vid kommunikativa knutpunkter i järnålderns Uppland. *Fornvännen* 106. Stockholm. s. 290-305.
- Schnittger, B. (1919). Gottländska skeppssättningar från forntiden. Ett omkr. 3000-årigt fynd. *Hvar 8 dag. Illustr. Magasin* 21. No. 6. Stockholm & Göteborg. s. 85-87.
- Schnittger, B. (1920). Gottländska skeppssättningar från bronsålderns slut och järnålderns början, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, Kjøbenhavn. s. 43-46.
- Schönback, B. (1959). Bronsåldersbygd i Mälaramrådet. TOR V 1959. s. 52-107
- Selirand, J. (1985). Die archäologischen Feldarbeiten in der Estnischen SSR in den Jahren 1979-1982. I: Symposium der sowjetestnischen und schwedischen Archäologen. *Die Verbindungen zwischen Skandinavien und Ostbaltikum: aufgrund der archäologischen Quellenmaterialien*. Centre for Baltic studies. Univ. Stockholm. s. 135-151.
- Sernander, R. (1910). Die schwedischen Torfmoore als Zeugen postglazialer Klimaschwankungen. - Die Veränderungen des Klimas seit dem Maximum der letzten Eiszeit. *Berichte d. 11. internat. Geol.-Kongr. Stockholm*.
- Sernander, R. (1939). *Lina myr*. Stockholm.
- Serning, I. (1979). Grop-schaktugnen från Hallfredre i Follingbo. I: Falck, W. (red.). *Arkeologi på Gotland*. *Gotlandica* 14. Visby. s. 173-178.
- Service, E. R. (1962). *Primitive social organization: an evolutionary perspective*. New York.
- SGU (2012-08-11). http://maps2.sgu.se/kartgenerator/maporder_sv.html
- Shanks, M. & Tilley, C. (1987). *Social theory and archaeology*. Polity Press. Cambridge.
- Sigvallius, B. (1994). *Funeral Pyres. Iron age cremations in North Spånga*. Osteological research laboratory. Stockholm University.
- Sigvallius, B. (1999a). Osteologisk undersökning av det brända benmaterialet från: Gotland, Väte socken, Gråne 5:1, RAÄ 13. I: Zerpe, L. (2002). Arkeologisk undersökning. Skeppssättning RAÄ 13, Gråne 5:1, Väte socken 1998. Länsmuseum på Gotland. Visby.
- Sigvallius, B. (1999b). Osteologisk analys av brända ben från en skeppssättning och en rund stensättning på St. Vikers 1:95, Lärbo socken, Gotland. I: Zerpe, L. Arkeologisk förundersökning och undersökning. Skeppssättning och stensättning, Stora Vikers 1:95, Lärbo socken. Rapport. Länsmuseum Gotlands fornsal. Visby. Lst Dnr. 220-2423-97
- Sigvallius, B. (2001a). Licksarve 2:1. Osteologisk undersökning av begravningsplatser i ett bronsåldersröse på Licksarve 2:1, Tofta socken, Gotland. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar UV-mitt.
- Sigvallius, B. (2001b). Hellerö. Osteologisk undersökning av brända och obrända ben från en skeppssatt stensättning och en skärvtenshöj från yngre bronsålder. Hellerö, Ed socken, Småland. Opublicerad rapport Helleröprojektet.
- Sigvallius, B. (2005). Sailing towards the Afterlife. Analysis of a ship-formed burial monument at Hellerö by the Baltic Sea, I: Artelius, T. & Svanberg, F. (red.). *Dealing with the dead: archaeological perspectives on prehistoric Scandinavian burial ritual*. The Swedish National Heritage Board. Stockholm. s. 159-171.
- Sigvallius-Vilkancis, B. (1982). Gotland, Rute socken, Fornlämning 77, Tjautstomt 1:1 och Fardume 1:57. Osteologisk rapport 1982. I: Pettersson, A-M. *Skeppssättningar i Rute*, En undersökning av sex gravar från den yngre bronsåldern, RAGU:s skriftserie 1982:2, Visby. s. 125-133.
- Siltberg, T. (1990). Gotland bebyggelse 1614 – gårdar, människor och organisation. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 125-152.
- Silvén, U. (1954a). Gotland, Stenkyrka sn. St. Bjers 1:9. Boplatssområde med gravar från bronsålder. ATA Dnr. 1950/1954.
- Silvén, U. (1954b). Bronsåldersboplatser och skeppssättningar vid St. Bjers, Stenkyrka Sn. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 13-32.
- Silvén, U. (1954c). Gotland, Endre sn. Allekvia 1^a. Järnåldersgravar. ATA Dnr. 1351/54.
- Sindbæk, S. M. (2007). Networks and nodal points: the emergence of towns in early Viking Age Scandinavia. *Antiquity* 81. s. 119-132.
- Sjøvold, T. (1978). Interference concerning the age distribution of skeletal populations and some consequences for paleodemography anthropology. *Anthrop. Közl.* 22. Akademiai Kiado. Budapest. s. 99-

13: REFERENSER

- 117.
- Sjöberg, J. E., (1971). Låsby, Skäggered. Stockbåtar bronsålder, järnålder. Fyndrapporter 1971. Rapporter över Göteborgs arkeologiska musei undersökningar: 39-49 Göteborgs museum.
- Sjöberg, A. (1975). Två rösen i Suderbys i Västerhejde. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 118.
- Sjöberg, A. (1976). Bronsåldersrösen vid Suderbys i Västerhejde. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 136-137.
- Sjöberg, N. H. (1824). *Samlingar för Nordens fornälskare*. T. 2. Stockholm.
- Skaarup, J. (1995). Stone-Age burials in boats. I: Crumlin-Pedersen, O. & Munch Thye, B. (red.). *The ship as symbol in prehistoric and medieval Scandinavia: Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 5th-7th 1994*. National Museum. Copenhagen. s. 51-58.
- Skoglund, P. (2005). Ideal och praktik –skeppssättningar i yngre bronsåldern, I: Goldhahn, J. (red.). *Mellan sten och järn. Del 2*. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet. Göteborg. s. 343-352.
- Skoglund, P. (2008). Stone ships: continuity and change in Scandinavian prehistory. *World Archaeology* 40 (3). Routledge. s. 390-406.
- Skoglund, P. (2010). Cosmology and Performance. Narrative Perspectives on Scandinavian Rock-art. I: Goldhahn, J., Fuglestedt, I. & Jones, A. (red.). *Changing pictures: Rock Art Traditions and Visions in the Northernmost Europe*. Oxbow. Oxford.
- Skoglund, P., Malmström, H., Storå, J., Willerslev, E., Götherström, A. & Jakobsson, M. *in press*. "Genomic consequences of the Neolithisation of Europé".
- Skoglund, P & Wehlin, J. *in press*. A Bronze Age ship made of stone. Record and analysis of a ship setting from Lau, Gotland.
- Sperling, U. & Luik, H. (2010). Arrowheads, palisades and an attack scenario. Ridala Bronze Age Hill-fort revisited. I: Bliujienė, A. (red.). *At the origins of the culture of the Balts: dedicated to the 60th birthday of Prof. Habil. Dr Algirdas Girininkas*. Klaipėda University, Institute of Baltic Sea Region, History and Archaeology. Klaipėda. s. 140-152.
- Sprockhoff, E. (1954). Nordische bronzezeit und frühes griechentum. *Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums* 1954:1. Mainz. s. 28-110.
- Sprockhoff, E. (1955). Das bronzene Zierband von Kronshagen bei Kiel. *Offa* Band 14. Neumünster.
- Sprockhoff, E. (1956). *Jungbronzezeitliche Hortfunde der Südzone des nordischen Kreises: Periode V*. Verlag des Römisch-germanischen Zentralmuseums. Mainz.
- Stale, H. (1970). Särpräglad bronsålder i Tjust och Misterhult. *Tjustbygdens kulturhistoriska förenings årsbok 1970*. Västervik.
- Steffen, R. (1943). *Gotlands administrativa, rättsliga och kyrkliga organisation från äldsta tider till år 1645*. Lund.
- Sten, S. (1998a). Osteologisk analys av ben från en skeppssättning. Landsnäsa, Färö socken, Gotland. Invnr. 19059. Rapportserie från samlingsenheten, Statens historiska museum. Osteologisk rapport 1998:3.
- Sten, S. (1998b). Analys av bronsåldersrösen på Färö. Lautergårdarna, Färö socken, Gotland. SHM Invnr. 20340. Dnr. 1482/33. Rapportserie, Statens historiska museum. Osteologisk rapport 1998:7.
- Sten, S. (2004). Om gamla skelett på Färö. I *Färö. D. 2, Belyggt land*. Färö hembygdsfören:s förl. Färösund. s. 87-104.
- Stenberger, M. (1936a). Redogörelse för gravundersökningar vid Ardags, Ekeby socken, Gotland, sommaren 1935. Rapport till Riksantikvarien. ATA Dnr. 0420/36.
- Stenberger, M. (1936b). Gotland och den äldsta järnålderns gravskick. *Formvännen* 31. s. 153-172.
- Stenberger, M. (1938). Rapport till riksantikvarien. ATA Dnr. 3751/38.
- Stenberger, M. (1940a). Redogörelse för undersökning av gravröse vid Smitts, Kräklingbo socken, Gotland. Gotlands museum. Konk. nr. 183/40. ATA Dnr. 2142/40.
- Stenberger, M. (1940b). Gravfyndet från Autsarve i Fole. *Formvännen* 35. s. 297-311.
- Stenberger, M. (1941a). Redogörelse för undersökning av gravröse vid Koparve, Lärbro socken, Gotland. Gotlands museum. Konk. nr. 428/41. ATA Dnr. 3520/41.
- Stenberger, M. (1941b). Gotländska bronsåldersrösen. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 15-40.
- Stenberger, M. (1942). Ett kraterröse på Gotland. *Formvännen* 37. s. 95-114.
- Stenberger, M. (1945a). Det forntida Gotland. I: Stenberger, M. (red.). *Boken om Gotland: minnesskrift med anledning av Gotlands återförening med Sverige genom freden i Brömsebro den 13 augusti 1645. D. 1. Gotlands historia fram till år 1645*. Visby. s. 44-107.
- Stenberger, M. (1945b). Gotland, Eksta socken, Lilla Karlsö. Rapport till Riksantikvarien. ATA Dnr. 3837/45.
- Stenberger, M. (1948). Inledning. I: *Vad jorden gömde: livet i Vallbagar nu och på 500-talet*. Bokverk. Stockholm. s. 13-16.
- Stenberger, M. (1964). *Det forntida Sverige*. Almqvist & Wiksell. Stockholm.
- Stenberger, M., Dahr, E. & Munthe, H. (1943). *Das Grabfeld von Västerbyers auf Gotland*. Lund.
- Stepańczyk, B. & Szostek, K. (2010). Stable isotopes as a fingerprint of human behaviour –analysis of human archaeological cremations: problems and perspectives. I: Dziągiewski, K., Przybyła, M. S. & Gawlik, A. (red.). *Migrations in Bronze and Early Iron Age Europe*. Jagiellonian university. Krakow. s. 197-218.
- Stobaeus, P. (2005). Karlsöarna i krönikor och medeltidsbrev. I: Jacobson, R & Larje, R. (red.). *Stora Karlsö: människor, verksamheter och händelser kring en ö. Ödin*. Visby. s. 172-191.
- Storå, J. (1990). Bronsålder i Långbergsöda – Undersökning av en skärvstenshöj. *Åländsk odling* 50. Mariehamn. s. 7-15.
- Strömberg, A. & Anderberg, D. (2010). A research overview and discussion of the Late Neolithic and the Bronze Age on Åland. I: Martinsson-Wallin, H. (red.). *Baltic Prehistoric Interactions and Transformations: The Neolithic to the Bronze Age*. Gotland University Press 5. s. 23-37.
- Strömberg, M. (1961). Die Bronzezeitlichen Schiffszettungen im Norden. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum*. s. 82-106.
- Strömberg, H. & Strömberg, M. (1983). *Båttyper på bällristningar i Kville: ett inlägg i diskussionen om bällristningsbåtarnas konstruktion*. Bohusläns museum. Uddevalla.
- Šturms, E. (1931). Die bronzezeitlichen Funde in Lettland. *Congressus secundus archaeologorum Balticorum Rigae*, 19. -23. VIII. 1930, *ACTA* (1931). s. 103-144.
- Sundqvist, H. S. (2007). *Speleothems as environmental recorders: a study of Holocene speleothems and their growth environments in Sweden*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Svanberg, F. (2007). Aristokratiska husgravar under bronsåldern. Hierarki ända in i döden. I: Artursson, M. (red.). *Vägar till Vätland: en bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300-500 f. Kr*. Riksantikvarieämbetets förlag. Stockholm. s. 187-221.
- Svedin, M. (2007). Archaeology in the Shadow of Political Changes. Archaeological Relations between Sweden and Eastern Europe 1846-2006. I: Fransson, U. (red.). *Cultural interaction between east and west: archaeology, artefacts and human contacts in northern Europe*. Stockholm University. Stockholm. s. 24-41.
- Svedjemo, G. *in press*. *Landscape Dynamics*. Uppsala universitet. Uppsala.
- Svenfeldt, Y. (2009). Metoder vid könsbedömningar av kremerat skelettmateriel med utgångspunkt från Ula-gravfältet. *Viking* 2009. Norsk Arkeologisk Selskap. s. 91-108.
- Svenska kyrkan (2012-03-09). "Stenskepp vid stranden" vann

- utsmäckningstävlingen för minneslunden i Visby. <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=626063>.
- Svensson, L. (2010). Osteological analysis from Uggårde RAÅ 10:1, 10:3 and 10:4, Rone parish on Gotland. I: Martinsson-Wallin, H. & Wehlin, J. Rapport från arkeologisk undersökning i Uggårderojrområdet 2009. Gotland, Rone sn, Uggårda 3:1, RAÅ 10:1,3,4,5. Institutionen för kultur, energi och miljö; Avdelningen för arkeologi. Högskolan på Gotland. Visby.
- Swanström, E. (1993). Kv Kittelfickaren på Terra Nova-området i Visby. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 211-213.
- Swanström, E. (1999). Arkeologisk förundersökning och undersökning. Kvarteret Kittelfickaren, RAÅ 110 Visby socken, RAÅ 119 Visby socken. Härdar från bronsåldern, kolgröpar från yngre järnålder/medeltid. UV Visby rapport 1999:8. Visby. ATA Dnr. 4725/92.
- Sylvester, M. (2006). Haugvikbåten fra Sømna – en plankebygd båt fra yngre bronsælder eller forromersk jernalder. *Viking* 2006:91-106.
- Sylvester, M. (2009). The Haugvik Boat – A Pre-Roman Iron Age boat find from northern Norway. I: Bockius, R. (red.). *Between the Seas - Transfer and Exchange in Nautical Technology*. Proceedings of the 11th International Symposium on Boat and Ship Archaeology, September 2006, Mainz, Germany. RGZM – Tagungen, vol. 3. s. 53-59.
- Syvrtens Jellestad, K. (2002). Ristninger I graver – graver med ristninger. I: Goldhahn, J. (red.). *Bilder av bronsålder*. Acta Archaeologica Lundensia Series 8^oNo 37. Lund. s. 151-183.
- Säve, C. (1852). Om Gotlands äldsta fornlemningar, *Annaler for Nordisk oldkyndighed og historie*, Kjøbenhavn. s. 130-170.
- Säve, P. A., Gustavson, H. & Nyman, Å. (red.) (1959). Svenska sagor och sägner. 12. 1, Gotländska sägner. Lundequistska bokh. Uppsala.
- Söderström, U. (2008). Rum för döden – om husurnor och skeppssättningar på Gotland. I: Goldhahn, J. (red.). *Gröpar & monument: en vänbok till Dag Widholm*. Humanvetenskapliga institutionen, Högskolan i Kalmar. Kalmar. s. 185-204.
- Tallgren, A. M. (1911). *Die Kupfer- und Bronzezeit Nord- und Ostrussland. 1, Die Kupfer- und Bronzezeit in Nordwestrussland ; Die ältere Metallzeit in Ostrussland*. Helsingfors universitet. Helsingfors.
- Tallgren, A. M. (1937). The Arctic Bronze Age in Europe. *Eurasia Septentrionalis Antiqua* XI. Helsingfors.
- Thedéen, S. (2004). *Gränser i livet - gränser i landskapet: generationsrelationer och rituella praktiker i södermanländska bronsålderslandskap*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Thordeman, B. & Hallström, G. (1941). Till Herr Länsantikvarien Mårten Stenberger, Gotlands Fornsal, Visby. ATA Dnr. 2591/41.
- Thorsen, M. S. (2005). BMR 2293, Egeby. Matr.nr. 84b (1943), Ejerlav 1380151 Åker, Åker sogn, Bornholms Søndre herred, Bornholms amt. 060205-98. Fredningsnr. 5335:10.
- Thorsen, M. S. (2006). BMR 2293, Egeby. Matr.nr. 84b (1943), Ejerlav 1380151 Åker, Åker sogn, Bornholms Søndre herred, Bornholms amt. 060205-98. Fredningsnr. 5335:10.
- Thrane, H. (1975). *Europaiske forbindelser: bidrag til studiet af fremmede forbindelser i Danmarks yngre bronzealder (periode IV-V)*. Nationalmuseet. København.
- Thrane, H. (red.) (1980). *Nordiskt symposium för bronsåldersforskning. Bronsålderbebyggelse i Norden: beretning fra det andet Nordiske symposium for bronsåldersforskning Odense 9.-11. april 1980*. Odense.
- Thrane, H. (1983). Inledende overvejelser af strukturudviklingen i Sydsandinaviens bronzealder. I: Nordiskt symposium för bronsåldersforskning. *Struktur och förändring i bronsålderns sambälle: rapport från det Tredje nordiska symposiet för bronsåldersforskning i Lund 23-25 april 1982*. Lunds univ:s historiska mus. Lund. s. 151-165.
- Thrane, H. (1994). Centres of Wealth in Northern Europe. I: Kristiansen, K. & Jensen, J. (red.). *Europe in the first millennium B.C*. Collis. Sheffield. s. 95-110.
- Thunmark-Nylén, L. (2006). *Die Wikingerzeit Gotlands. 3:2, Text*. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akad. Stockholm.
- Tilley, C. (1984). Ideology and the Legitimation of Power in the Middle Neolithic of Southern Sweden. I: Miller, D. & Tilley, C. (red.). *Ideology, power and prehistory*. Cambridge. s. 111-146.
- Tilley, C. (1994). *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths, Monuments*. Oxford.
- Tilley, C. (1999). *Metaphor and material culture*. Blackwell. Oxford.
- Tilley, C. (2004). *The materiality of stone: explorations in landscape phenomenology*. 1. Berg. Oxford.
- Tranströmer, T. (1974). *Östersjöar: en diket*. Bonnier. Stockholm.
- Trigger, B. G. (1993). *Arkeologins idéhistoria*. B. Östlings bokförl. Symposion. Stockholm.
- Trotzig, G. (1979). Vikingatid på Barshalder. I: Falck, W. (red.). *Arkeologi på Gotland*. Gotlandica 14. Visby. s. 89-98.
- Tuovinen, T. (2002). *The burial cairns and the landscape in the archipelago of Åboland, SW Finland, in the bronze age and the iron age*. Oulun yliopisto. Oulu.
- Turner, V. W. (1969). *The ritual process: structure and anti-structure*. Routledge & Kegan Paul. London.
- Ulfhielm, B. (2004). Funderinger kring stockbåtsfynd i Gävleborgs län. *Bottnisk kontakt* X. s. 182-187.
- Ulfhielm, B. (2007). Fiskebybåten. Norrlands äldsta båt. *Hälsingerunor*. s. 28-32.
- Ulfsparré, S. (1875). Till Kongl. Witterhets Historie och Antiquitets Academiens. Dagboksbrev. Stockholm den 16 september 1875. ATA. Stockholm.
- Valbjørn, K. V. (2003). Building and testing a Hjortspring boat. I: Crumlin-Pedersen, O. & Trakadas, A. (red.). *Hjortspring: a Pre-Roman Iron-Age warship in context*. The Viking Ship Museum in Roskilde. Roskilde. s. 54-140.
- Vandkilde, H. (1996). *From stone to bronze: the metalwork of the late Neolithic and earliest Bronze Age in Denmark*. Århus universitet. Århus.
- Vansina, J. (1965). *Oral tradition: a study in historical methodology*. Chicago.
- Varenius, B. (1992). *Det nordiska skeppet: teknologi och samhällsstrategi i vikingatid och medeltid*. Stockholmsuniversitet. Stockholm.
- Varenius, C. & Ginters, V. (1959). Gotland, Martebo sn. Prästgården 1:2. Till Riksantikvarieämbetet. ATA Dnr. 2315/59.
- Vasks, A. (1991). *Keramika: epochi pozdnej bronzy i rannego železa Latvi*. Zinatne. Riga.
- Vasks, A. (1999). Latvian archaeology: research and conclusions. I: Jensen, O. W. et al. (red.). *Inside Latvian Archaeology*. Gotarc Series A, Vol. 2. Göteborgs universitet. Göteborg. s. 3-88.
- Vasks, A. (2000). Bilavu "velna laivas" izrakumi un rekonstrukcija 1999. gadā. *Arheologu pētījumi Latvijā 1998. un 1999. gadā*. Riga: Latvijas vēstures institūta apgāds. s. 35-46.
- Vasks, A. (2007a). Bronze-working centres in the system of social relations in the territory of Latvia during the early metal period. I: Merkevičius, A. (red.). *Interarchaeologica 2. Colours of Archaeology. Material Culture and the society. Papers from the Second Theoretical Seminar of the Baltic Archaeologists (BASE) held at the University of Vilnius, Lithuania, October 21-22, 2005*. Vilnius-Helsinki-Riga-Tartu. s.65-77
- Vasks, A. (2007b). Weapons and warfare during the Bronze Age in the area of present-day Latvia. I: Bliujiene A. (red.). *Weapons, weaponry and man (in memoriam Vjtautas Kazakevičius)*. Archaeologia Baltica. Vol. 8. Klaipėda. s. 32-38.
- Vasks, A. (2010). Latvia as part of a sphere of contacts in the Bronze Age. I: Bliujienė, A. *At the origins of the culture of the Balts: dedicated to the 60th birthday of Prof. Habil. Dr. Algirdas Girininkas*. Klaipėda University, Institute of Baltic Sea Region, History and Archaeology. Klaipėda.

13: REFERENSER

- s. 153-161.
- Vasks A. & Vijups A. (2004). *Staldzēnes bronzas laikmeta depozi: Staldzēne Bronze Age Hoard*. Riga.
- Vedel, E. (1886). *Bornbolms oldtidsminder og oldsager*. Gad. Kjøbenhavn.
- Victor, H. (2002). *Med graven som granne. Om bronsålderns kultbus*. Uppsala University. Uppsala.
- Vinner, M. (2003). Sea trials. I: Crumlin-Pedersen, O. & Trakadas, A. (red.). *Hjortspring: a Pre-Roman Iron-Age warship in context*. The Viking Ship Museum in Roskilde. Roskilde. s. 103-118.
- Voutsaki, S. (2010). Agency and personhood at the onset of the Mycenaean period. *Archaeological Dialogues* 17(1). s. 65-92.
- Vretemark, M. (2003). Osteologisk analys av brända ben från Småland (SHM 6473), Gotland (SHM 15705 resp. 19274) och Skåne (SHM 8742). Rapport ANL 18. Göteborgs universitet. Göteborg.
- Väte sockenbok*. (2010). Gotlandica. Klintehamn.
- Wales, H. G. Q. (1931). *Siamese state ceremonies*. London.
- Wallerstein, I. M. (1974). *The modern world-system*. Academic P. New York.
- Walker, P. L., Miller, K. W. P. & Richman, M. S. (2008). Time Temperature, and Oxygen Availability: An Experimental Study of the Effects of Environmental Conditions on the Color and Organic Content of Cremated Bone. I: Schmidt W. C. & Symes A. S. (red.). *The analysis of burned human remains*. Academic press. London. s. 129-135.
- Wallin, P. (2010). Neolithic Monuments on Gotland: Material Expressions of the Domestication Process. I: Martinsson-Wallin, H. (red.). *Baltic prehistoric interactions and transformations: the neolithic to the bronze age*. Gotland University. Visby. s. 39-61.
- Wallin, P. & Sten, S. (2007). Säljakten på Gotland. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 23-40.
- Wallin, P. & Wehlin, J. (2010). Räddad, reformerad och digitalt registrerad. En ”grävande” rapport rörande en fornlämning i Tofta. I: De Ridder, A. & Sandström, Å. *Gotländska akademiker tycker om... 2010*. Gotland University Press 8. Visby. s. 23-33.
- Wallin, P., Wehlin, J., Norderäng, J. & Kristiansson, M. (2011). Stenvallen i Gothemshammar: Rapport över arkeologisk undersökning 2009. RAÄ-131, Busarve 1:34 och 1:35, Gothem sn, Gotland. Avdelningen för arkeologi, Högskolan på Gotland, Visby.
- Wallman, J. & Moberg, S. W. (1993[1833]). Anteckningar under resor sommaren år 1833 af Joh. Wallman och Sven Wilh. Moberg. *Gutabygd* 1993. Visby. s. 69-87.
- Wehlin, J. (2010). Approaching the Gotlandic Bronze Age from Sea. Future possibilities from a maritime perspective. I: Martinsson-Wallin, H. (red.). *Baltic Prehistoric Interactions and Transformations: The Neolithic to the Bronze Age*. Gotland University Press 5. s. 89-109.
- Wehlin, J. (2011). Stenskeppen i Ansarve hage –ankrade i sitt förflutna. *Fornvännen* 106. Stockholm. s. 73-84.
- Wehlin, J. (2012a). Vid stenskeppets akter En nyfunnen dubbelgrav från Gotland. I: Alexandersson, K. et al. (red.). *Forn tid längs ostkusten 3 – Blankabolmsseminariet år 2011*. Books on Demand. Visby. s. 175-199.
- Wehlin, J. (2012b). Accompanying the stone ships. Circular stone settings in relation to the Gotlandic ship settings. I: Berge, Ragnhild, Jasinsko, Marek E & Sognnes, Kalle (red.). *N-TAG TEN. Proceedings from 10th Nordic-Tag conference at Stiklestad, Norway 2009*. Oxbow Books: BAR International Series 2399. s. 59-70.
- Wehlin, J. *in press*. Stranded ships in relation. Results from a correspondence analysis of the Gotlandic stone ship settings. In: *The changing Bronze Age in Fennoscandia and around the Baltic Sea. Proceedings of the 11th Nordic (1st Nordic & Baltic) Bronze Age symposium, University of Helsinki, Finland, October 29-31, 2009*.
- Wehlin, J., Richardsson, J., Stenström, K. & Gustavsson, A. (2011). Rapport från arkeologisk provundersökning vid Trullbrändan 2011. Gotland, Vallstena sn., Alvena 1:5, RAÄ 90. Institutionen för kultur, miljö och energi; Avdelningen för arkeologi. Högskolan på Gotland. Visby.
- Wehlin, J. & Schönback, B. (2012). *En storgrav från Gotlands bronsålder. Arkeologisk undersökning vid Simunde i Hörsne med Bara socken på Gotland 1957-58*. Gotland University Press 13. Visby
- Weiler, E. (1994). *Innovationsmiljöer i bronsålderns sambälle och idévärld: kring ny teknologi och begravningsritual i Västergötland*. Umeå Universitet. Umeå.
- Welinder, S. (1992). *Människor och landskap*. Societas archaeologica Upsaliensis. Uppsala.
- Welinder, S. (1993). *Miljö, kultur och kulturmiljö*. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.
- Wennersten, M. (1977). Gravfältet vid Annelund, Visby flygfält. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 109-111.
- Wennersten, O. V. (1899). Fynd från Gotland. Anträffade vid undersökningar anställda på Akademiens bekostnad af kand. O. V. Wennersten, sommaren 1899. Inv. 10950. Statens historiska museer. Stockholm.
- Wennersten, O. V. (1905). En båtformig hällkista nära Visby. *Kongl. Vitterhets historie och antikvitets akademis Månadsblad* 32-34, 1903-1905. s. 417-420.
- Wennersten, O. V. (1912). Dalhem, Hallfoser, Jakob Larsson. ATA Dnr. 0371/1912.
- Werner, T. (2003). Stenskepp i Södermanland –utbredning och datering. *Fornvännen* 98. Stockholm. s. 257-264.
- Westerberg, F. (2012). *Under Terra Novas stenar. En osteologisk- & arkeologisk analys av ett bronsåldersröse på Gotland*. Kandidatuppsats i arkeologi. Högskolan på Gotland. Visby.
- Westerdahl, C. (1985). Review of Prehistoric boats and ships of Northwestern Europe. Some reflections. By Gad Rausing. *Fornvännen* 80. s. 300-303.
- Westerdahl, C. (1989). *Norrlandsleden. 1. Källor till det maritima kulturlandskapet : en handbok i marin arkeologisk inventering*. Länsmuseum Murberget. Härnösand.
- Westerdahl, C. (1992). The Maritime Cultural Landscape. *International Journal of Nautical Archaeology* 21 (1). s. 5-14.
- Westerdahl, C. (1996). *Människa, hav och land- det maritima kulturlandskapet*, <http://www.abc.se/~m10354/publ/maritima.htm>, 2008-02-26.
- Westerdahl, C. (2005). Seal on Land, Elk at Sea: Notes on and Applications of the Ritual Landscape at the Seaboard. *The International Journal of Nautical Archaeology* 34 (1). s. 2-23.
- Westerdahl, C. (2006). On the Significance of Portages. A survey of a new research theme. I: Westerdahl, C. (red.). *The Significance of Portages. Proceedings of the First International Conference on the Significance of Portages, 29th Sept-2nd Oct 2004, in Lyngdal, Vest-Agder, Norway, arranged by the County Municipality of Vest-Agder, Kristiansand*. BAR International Series 1499. s. 15-51.
- Westerdahl, C. (2011a). The Binary Relationship of Sea and Land. I: Ford, B. (red.). *The archaeology of maritime landscapes*. Springer. New York. s. 291-310.
- Westerdahl, C. (2011b). Conclusion: The Maritime Cultural Landscape Revisited. I: Ford, B. (red.). *The archaeology of maritime landscapes*. Springer. New York. s. 331-344.
- Wickman, G. (1978). Undersökningar i Vallstena. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 97-98.
- Wickman-Nydolf, G. (1986). Ett röse i Hemmungs 1:7 Sanda. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 224-225.
- Wickman-Nydolf, G. (1987). Stolphål och skärvstenslager på Kakeulgnsmakaren 13, Visby. Riksantikvarieämbetet, undersökningsverksamheten. ATA Dnr. 4125/91.
- Wickman-Nydolf, G. (1998a). Kartering och undersökning, Gotland, Visby, Stadsåga 769, 906, 907, fornlämningar. Länsmuseum på

- Gotland. Lst Dnr. 413-2493-1998.
- Wickman-Nydolf (1998b). Rapport. Undersökning. Gotland, Visby, Terra Nova, kvarteret glasmästaren 20 och 21, fornlämning 123. RAGU. ATA Dnr. 7206/91.
- Wickman-Nydolf, G. (1998c). Särskild undersökning. Stadsäga 769, Terra Nova, Visby. Gotland. Riksantikvarieämbetets byrå för arkeologiska undersökningar (RAGU). Lst. Dnr. 431-2494-1998.
- Wickman-Nydolf, G. (1998d). Särskild undersökning. Kv. Gelbgjutaren, Visby, Gotland. Riksantikvarieämbetets byrå för arkeologiska undersökningar (RAGU). Lst Dnr. 431-2491-1998.
- Wickman-Nydolf, G. (1999). Arkeologisk utredning. Ringvide 1:27, Fårö sn, Gotland. Länsmuseum på Gotland. Lst Dnr. 220-2028-98, 321-6114-1999.
- Wickman-Nydolf, G. (2000). Arkeologisk slutundersökning vid Ihregravfältet. Norrby 2.1, Lärbro sn, Gotland. Länsmuseum på Gotland. Lst Dnr. 220-1715-00.
- Wickman-Nydolf, G. (2001). Arkeologisk förundersökning. Burs 1:3, Norrlanda, Gotland. Länsmuseum på Gotland. Lst Dnr. 220-3102-99.
- Wickman-Nydolf, G. (2002a). Särskild utredning Kv. Värmekraften 2, Visby / Särskild undersökning Kv. Värmekraften 2, Visby. Länsmuseum på Gotland. Lst Dnr. 220-4262-99, 220-460-00.
- Wickman-Nydolf, G. (2002b). Arkeologisk förundersökning. Drakarve 1:24, Näs socken, Gotland. Länsmuseum på Gotland. Lst. Dnr. 220-4308-98, 321-1035-2002.
- Wickman-Nydolf, G. (2002c). Arkeologisk förundersökning. Uppgarde 1:20, Vallstena sn. Gotland. Länsmuseum på Gotland. Lst Dnr. 220-1371-01.
- Wickman-Nydolf, G. (2003). Särskild undersökning Kisslings 1:8, 1:9, 1:11, Stora Ryttes 1:19, 1:29, Fole socken, Gotland. Länsmuseum på Gotland. Lst Dnr. 220-792-01, 321-771-2004.
- Wickman-Nydolf, G. (2005). Arkeologisk förundersökning. Kv. Artilleriet 1:33, Visby, Gotland. Länsmuseum på Gotland. Lst Dnr. 431-5521[24]-04.
- Wickman-Nydolf, G. (2006). Särskild undersökning Gimbrings 1:6, Havdhem socken Gotland. Länsmuseum på Gotland. Lst Dnr. 431-3231-05.
- Wickman-Nydolf, G. (2008a). Särskild undersökning. Boplatslämningar vid återvinningscentralen. RAÄ 147:1, Artilleriet 1:33, Visby, Gotland. Länsmuseum på Gotland. Lst Dnr. 431-396-05.
- Wickman-Nydolf, G. (2008b). Kabelschakt med stolphål. Arkeologisk förundersökning. Uppgarde 1:21, Medebys 1:17. Vallstena socken, Gotland. Länsmuseum på Gotland. Lst Dnr. 431-3023-05.
- Wickman-Nydolf, G. (2008c). Särskild undersökning. Boplatslämningar från järnåldern. Långhulte 2:9, Endre socken, Gotland. Länsmuseum på Gotland. Lst Dnr. AD2005-1076, 431-5292-05.
- Wickman-Nydolf, G. (2009). Särskild utredning. Mellan Visby vattenverk och Bingebyreservoaren. RAÄ, Visbyleden, Visby, Gotland. Länsmuseum på Gotland. Lst Dnr. 431-817-05.
- Wickman-Nydolf, G. (2010a). Gårdsmiljö med hus, härdar och kokpropar från yngre bronsåldern och yngre järnåldern. Särskild undersökning, Vibble 1:509-519 och 1:2 (Lekplatsen), Västerhejde socken. Särskild undersökning, Vibble 1:499, 1:500, 1:506, 1:523 och 1:524. Gotlands museum. Lst Dnr. 431-1939-06, 431-3095-06.
- Wickman-Nydolf, G. (2010b). Särskild undersökning. Gårdsmiljö med hus, skärvstenshöj, härdar och kokpropar från äldre järnåldern. Kv. Artilleriet 1:33, Visby, Gotland. Gotlands museum. Lst Dnr AD2012-0003, 431-3701-06.
- Wickman-Nydolf, G. (2011). Arkeologen fortsätter lägga pussel på A7:s gamla övningsområde – ett pussel som aldrig blir färdigt. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 33-44.
- Wickman-Nydolf, G. (2012a). Arkeologisk förundersökning och särskild undersökning. Sanering av förorenad mark i fornborg. Lauritse 2:2, Ardre socken, Gotland. Gotlands museum. Lst Dnr. AD2012-92-3, 431-1817-10.
- Wickman-Nydolf, G. (2012b). Särskild undersökning. Boplatslämningar på Artilleriet 1:38, Kolgården, Visby, Gotland. Gotlands museum. Lst Dnr. AD2012-587-1, 431-3076-09.
- Wickman-Nydolf, G. (2012c). Boplatslämningar intill Oskarsstenen i Visby. Särskild utredning. Särskild undersökning. Visborg 1:1, Visby, Gotland. Gotlands museum. Lst Dnr. 431-3469-09.
- Wickman-Nydolf, G. & Nydolf, N-G. (1980). Terra Nova. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 122-123.
- Wickman-Nydolf, G. & Nydolf, N-G. (1997). Arkeologisk förundersökning. Ekese 1:16, 1:17 och 1:23, Ardre socken, Gotland. Länsmuseum på Gotland. Visby. Lst Dnr. 220-389-97.
- Widerström, P. (2009). Rapport över en särskild arkeologisk undersökning av RAÄ 36:1, Nore 1:18, Vamlingbo socken, Gotlands län och kommun. Arkeodok 2009:4.
- Widerström, P. (2010). Arkeologisk förundersökning samt särskild undersökning av RAÄ 88:1, en gravhöj i Eke socken på Gotland, S:5 i Eke, Gotland. 2009-0700, 2010-0118 Gotlands museum. Lst Dnr. 431-5378-09.
- Widerström, P. (2011). Förundersökning av Stjågle backe i Sunde socken på södra Gotland. Gotlands museum Dnr. 2010-0285. Lst Dnr. 431-1302-10.
- Widholm, D. (1998). *Rösen, ristningar och riter*. Lunds universitet. Lund.
- Widholm, D. (red.) (2007). *Stone ships: the sea and the heavenly journey*. Institutionen för humaniora och samhällskunskap, Högskolan i Kalmar. Kalmar.
- Wigren, S. (1987). *Sörmländsk bronsåldersbygd: en studie av tidiga centrumbildningar daterade med termoluminescens*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Windelhed, B. (1984). "Celtic Fields" and Prehistoric Agrarian landscapes, I: Kristiansen, K. (red.). *Settlement and economy in later Scandinavian prehistory*. BAR. Oxford. s. 85-110.
- World Archaeology* (2003). Seascapes. Vol. 35 (3). Routledge & Kegan Paul. London.
- Wranning, P. (2006). Lugnarohögen – en grav med dubbel historia. Hur en skeppssättning i hög från yngre bronsålder anlades, återupptäcktes och rekonstruerades, I: *Utskrift 8*, Uppdragsverksamheten, Stiftelsen Hallands läns museer. Halmstad. s. 131-171.
- Wright, E. (1985). N. Ferriby boats – a revisited basis for reconstruction. I: McGrail, S. & Kentley, E. (red.). *Sevn Plank Boats. Archaeological and Ethnographic papers based on those presented to a conference at Greenwich in November, 1984*. BAR International Series 276. Oxford. s. 105-144.
- Wright, E. (1990). *The Ferriby boats: seacraft of the Bronze Age*. Routledge. London.
- Wright, E., Hedges, R. E. M., Bayliss, A. & van de Noort, R. (2001). New AMS radiocarbon dates for the North Ferriby boats. A contribution to dating prehistoric seafaring in northwestern Europe. *Antiquity* 75:726-734.
- Zerpe, L. (1983). En undersökning av ett par stenvastar längs nya väg 146 mellan Kråkingbo och Anga. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 110-111.
- Zerpe, L. (1998a). En skeppssättning och en stensättning på Stora Vikers i Lärbro. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 225-227.
- Zerpe, L. (1998b). Undersökning av en skeppssättning i Gräne – ett samarbete mellan Väte hembygdsförening och Gotlands fornsal. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 7-16.
- Zerpe, L. (1999a). Arkeologisk förundersökning och undersökning. Skeppssättning och stensättning. Stora Vikers 1:95, Lärbro socken. Länsmuseum Gotlands fornsal. Visby. Lst Dnr. 220-2423-97.
- Zerpe, L. (1999b). Arkeologisk särskild utredning, etapp 2 och 3. Stadsäga 432 m.f. Visby, Gotland. UV Visby Rapport 1999:36. Visby. ATA

13: REFERENSER

- Dnr. 2104/93.
- Zerpe, L. (2002). Arkeologisk undersökning. Skeppssättning RAÅ 13, Gräne 5:1, Väte socken 1998. Länsmuseum på Gotland. Visby.
- Zerpe, L. (2009). Arkeologisk undersökning. Kroks 1:234, Tofta socken, Gotland. Gotlands museum. Lst Dnr. 431-1958-04.
- Äijä, K. (1980). Gravfältet vid Uddvide i Grötlingbo. *Gotländskt Arkiv*. Visby. s. 120-121.
- Äijä, K. (1982). Rapport över 4 gravar på fastigheten Fardume 1:57, Rute socken, Gotland. I: Pettersson, A-M. (1982). *Skeppssättningar i Rute, En undersökning av sex gravar från den yngre bronsåldern*, RAGU:s skriftserie 1982:2, Visby. s. 135-158.
- Äijä, K. (1985). Till Riksantikvarieämbetet. Rapport över 4 gravar på fastigheten Fardume 1:57, Rute sn, Gotland. ATA Dnr. 5645/85.
- Äijä, K. (1994). *Arkeologiska undersökningar: Skärgårdsstad : Uppland, Österåker socken, Översättra 1:5, RAÅ 76, 77, 266, 274, 296, 473, 473, 473:B, 474, 481, 482:B*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Östergren, M. (2004). »Bebyggt land skall detta vardas«. I: *FärÖ. Bebyggt land*. FärÖ del 2. Färö hembygdsförenings förlag. s. 29-84.
- Östergren, M. (2008). Rapport över arkeologisk undersökning med metalldetektor på fastigheten Stenkyrka Garde 1:28, Gotland. Rapport 2008:3. Länsstyrelsen Gotland Dnr. 431-6658-07.
- Östergren, M. (2008/2009). Rapport över undersökning med metalldetektor på fastigheten Stenkyrka Stora Bjärs 1:9, Gotland. Rapport 2008:9. Länsstyrelsen Gotland Dnr. 431-6658-07.
- Österholm, I. (1979). *Analys av fynd och kulturlager – ett led i tolkningen av det fossila kulturlandskapet vid Vinarve, Rone Sn, Gotland*. Trebetygsuppsats framlagd i seminariet för Arkeologi, särskilt nordeuropeisk, vid Stockholms Universitet.
- Österholm, I. (1989). *Bosättningsmönstret på Gotland under stenåldern: en analys av fysisk miljö, ekonomi och social struktur*. Stockholms universitet. Stockholm.
- Österholm, S. (2002). Boats in prehistory – report on an archaeological experiment. I: Burenhult, G. (red.). *Remote sensing: applied techniques for the study of cultural resources and the localization, identification and documentation of sub-surface prehistoric remains in Swedish archaeology. Vol. 2, Archaeological investigations, remote sensing case studies and osteo-anthropological studies*. Tjörnarp. s. 323-342.

ÖVRIGA REFERENSER

- Apel, J. (2012-03-01). Fil. Dr. och lektor i arkeologi vid Högskolan på Gotland. Visby.
- Berg, J-E. (2010-11-02). Dr. i kemi vid Stockholms universitet.
- Broström, S-G. (2012-08-28). Arkeolog och hållristningsexpert, Tumba. Hedersdoktor vid Umeå universitet.
- Gerdin, A-L. (2012-01-10). Fd. arkeolog verksam vid bland annat Riksantikvarieämbetet UV Väst. Mölndal.
- Grimlund, G. (2012-02-17). Fd. arkeolog verksam vid bland annat RAGU. Visby.
- Hallström, A. (2011-11-18). Fd. arkeolog och osteolog verksam vid bland annat RAGU. Visby.
- Martinsson-Wallin, H. (2012-01-20). Docent i arkeologi vid Högskolan på Gotland.
- Mattsson, A. (2012-08-20). Hedersordförande i Föreningen Gutnisk Idrott.
- Nielsen, F. O. S. (2011-08-19). Arkeolog vid Bornholms kulturhistoriska museum. Rønne. Danmark.
- Nielsen, F. O. S. (2012-03-07). Arkeolog vid Bornholms kulturhistoriska museum. Rønne. Danmark.
- Norderäng, J. (2011-10-26). Arkeolog vid Gotlands museum. Visby.
- Olsen, J. (2011-10-06). Dr i tillämpad fysik vid School of Geography, Archaeology and Palaeoecology (GAP), Queen's University, Belfast, Northern Ireland.
- Pettersson, A-M (2012-01-18). Arkeolog vid Gotlands museum. Visby.
- Pihl, A. (2012-09-21). Doktorand i arkeologi vid Köpenhamns universitet. Danmark.
- Sigvallius-Adorni, B. (2011-11-03). Fil. Dr. i osteologi. Varese Ligure. Italien.
- Strucke, U. (2011-12-07). Arkeolog vid Riksantikvarieämbetet UV Mitt, Hägersten.
- Thunmark-Nylén, L. (2011-11-03). Docent i arkeologi vid Stockholms universitet.
- Thunmark-Nylén, L. (2011-12-15). Docent i arkeologi vid Stockholms universitet.
- Vasks, A. (2011-01-25). Professor vid Faculty of History and Philosophy, University of Latvia.
- Vijups, A. (2011-01-12). Docent vid Latvijas Universitate. Riga. Lettland
- Wallin, P. (2012-09-29). Docent i arkeologi vid Högskolan på Gotland.
- Wexell, A. (2011-11-15). Fd. arkeolog verksam vid bland annat RAGU. Visby.
- Widerström, P. (2012-08-23). Arkeolog vid Gotlands museum. Visby.